

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

खुद्दकनिकाये

थेरगाथा-अट्ठकथा

(पठमो भागो)

गन्थारम्भकथा

महाकारुणिकं नाथं, जेय्यसागरपारगुं ।
वन्दे निपुणगम्भीर-विचित्रनयदेसनं ॥

विज्जाचरणसम्पन्ना, येन निय्यन्ति लोकतो ।
वन्दे तमुत्तमं धम्मं, सम्मासम्बुद्धपूजितं ॥

सीलादिगुणसम्पन्नो, ठितो मग्गफलेसु यो ।
वन्दे अरियसङ्गं तं, पुज्जक्खेत्तं अनुत्तरं ॥

वन्दनाजनितं पुज्जं, इति यं रतनत्तये ।
हतन्तरायो सब्बत्थ, हुत्वाहं तस्स तेजसा ॥

या ता सुभूतिआदीहि, कतकिच्चेहि तादिहि ।
थेरेहि भासिता गाथा, थेरीहि च निरामिसा ॥

उदाननादविधिना, गम्भीरा निपुणा सुभा ।
सुज्जतापटिसंयुत्ता, अरियधम्मप्पकासिका ॥

थेरगाथाति नामेन, थेरीगाथाति तादिनो ।
या खुद्दकनिकायम्हि, सङ्गायिसु महेसयो ॥

तासं गम्भीरजाणेहि, ओगाहेतब्बभावतो ।
किञ्चापि दुक्करा कातुं, अत्थसंवण्णना मया ॥

सहसंवण्णनं यस्मा, धरते सत्थु सासनं ।
पुब्बाचरियसीहानं, तिट्ठतेव विनिच्छयो ॥

तस्मा तं अवलम्बित्वा, ओगाहेत्वान पञ्चपि ।

निकाये उपनिस्साय, पोराणट्टकथानयं ॥

सुविसुद्धं असंकिण्णं, निपुणत्थविनिच्छयं ।

महाविहारवासीनं, समयं अविलोमयं ॥

यासं अत्थो दुविज्जेय्यो, अनुपुब्बिकथं विना ।

तासं तज्ज विभावेन्तो, दीपयन्तो विनिच्छयं ॥

यथाबलं करिस्सामि, अत्थसंवण्णनं सुभं ।

सक्कच्चं थेरगाथानं, थेरीगाथानमेव च ॥

इति आकङ्खमानस्स, सद्धम्मस्स चिरट्ठिति ।

तदत्थं विभजन्तस्स, निसामयथ साधवोति ॥

का पनेता **थेरगाथा थेरीगाथा** च, कथञ्च पवत्ताति, कामज्जायमत्थो गाथासु वुत्तोयेव पाकटकरणत्थं पन पुनपि वुच्चते — तत्थ थेरगाथा ताव सुभूतित्थेरादीहि भासिता । या हि ते अत्तना यथाधिगतं मग्गफलसुखं पच्चवेक्खित्वा काचि उदानवसेन, काचि अत्तनो समापत्तिविहारपच्चवेक्खणवसेन, काचि पुच्छावसेन, काचि परिनिब्बानसमये सासनस्स निय्यानिकभावविभावनवसेन अभासिंसु, ता सब्बा सङ्गीतिकाले एकज्झं कत्वा “थेरगाथा” इच्चेव धम्मसङ्गाहकेहि सङ्गीता । थेरीगाथा पन थेरियो उद्दिस्स देसिता ।

ता पन विनयपिटकं, सुत्तन्तपिटकं अभिधम्मपिटकन्ति तीसु पिटकेसु सुत्तन्तपिटकपरियापन्ना । दीघनिकायो, मज्झिमनिकायो, संयुत्तनिकायो, अङ्गुत्तरनिकायो, खुद्दकनिकायोति पञ्चसु निकायेसु खुद्दकनिकायपरियापन्ना, सुत्तं, गेय्यं, वेय्याकरणं, गाथा, उदानं, इतिवुत्तकं, जातकं, अब्भुतधम्मं, वेदल्लन्ति नवसु सासनङ्गेसु गाथङ्गसङ्गहं गता ।

“द्वासीति बुद्धतो गण्हिं, द्वेसहस्सानि भिक्खुतो ।

चतुरासीतिसहस्सानि, ये मे धम्मा पवत्तिनो”ति ॥

एवं धम्मभण्डागारिकेन पटिज्जातेसु चतुरासीतिया धम्मक्खन्धसहस्सेसु कतिपयधम्मक्खन्धसङ्गहं गता ।

तत्थ थेरगाथा ताव निपाततो एकनिपातो एकुत्तरवसेन याव चुद्धसनिपाताति चुद्धसनिपातो सोळसनिपातो वीसतिनिपातो तिसनिपातो चत्तालीसनिपातो पञ्चासनिपातो सट्ठिनिपातो सत्ततिनिपातोति एकवीसतिनिपातसङ्गहा । निपातनं निक्खिपनन्ति निपातो । एको एकेको गाथानं निपातो निक्खेपो एत्थाति एकनिपातो । इमिना नयेन सेसेसुपि अत्थो वेदितब्बो ।

तत्थ एकनिपाते द्वादस वग्गा । एकेकस्मिं वग्गे दस दस कत्वा वीसुत्तरसतं थेरा, तत्तिका एव गाथा । वुत्तज्झि —

“वीसुत्तरसतं थेरा, कतकिच्चा अनासवा ।

एककम्हि निपातम्हि, सुसङ्गीता महेसिभी”ति ॥

दुकनिपाते एकूनपञ्जास थेरा, अट्टनवुति गाथा; तिकनिपाते सोळस थेरा, अट्टचत्तालीस गाथा; चतुक्कनिपाते तेरस थेरा, द्वेपञ्जास गाथा; पञ्चकनिपाते द्वादस थेरा, सट्ठि गाथा; छक्कनिपाते चुद्दस थेरा, चतुरासीति गाथा; सत्तकनिपाते पञ्च थेरा, पञ्चत्तिस गाथा; अट्टकनिपाते तयो थेरा, चतुवीसति गाथा; नवकनिपाते एको थेरो, नव गाथा; दसनिपाते सत्त थेरा, सत्तति गाथा; एकादसनिपाते एको थेरो, एकादस गाथा; द्वादसनिपाते द्वे थेरा, चतुवीसति गाथा; तेरसनिपाते एको थेरो, तेरस गाथा; चुद्दसनिपाते द्वे थेरा, अट्टवीसति गाथा; पन्नरसनिपातो नत्थि, सोळसनिपाते द्वे थेरा, द्वत्तिस गाथा; वीसतिनिपाते दस थेरा, पञ्चचत्तालीसाधिकानि द्वे गाथासतानि; तिसनिपाते तयो थेरा, सतं पञ्च च गाथा; चत्तालीसनिपाते एको थेरो, द्वेचत्तालीस गाथा; पञ्जासनिपाते एको थेरो, पञ्चपञ्जास गाथा; सट्ठिनिपाते एको थेरो, अट्टसट्ठि गाथा; सत्ततिनिपाते एको थेरो, एकसत्तति गाथा । सम्पिण्डेत्वा पन द्वेसतानि चतुसट्ठि च थेरा, सहस्सं तीणि सतानि सट्ठि च गाथाति । वुत्तम्पि चेतं —

“सहस्सं होन्ति ता गाथा, तीणि सट्ठि सतानि च ।
थेरा च द्वे सता सट्ठि, चत्तारो च पकासिता”ति ॥

थेरीगाथा पन एकनिपातो एकुत्तरवसेन याव नवनिपाताति नवनिपातो एकादसनिपातो, द्वादसनिपातो, सोळसनिपातो, वीसतिनिपातो, तिसनिपातो, चत्तालीसनिपातो, महानिपातोति सोळसनिपातसङ्गहा । तत्थ एकनिपाते अट्टारस थेरियो, अट्टारसेव गाथा; दुकनिपाते दस थेरियो, वीसति गाथा; तिकनिपाते अट्ट थेरियो, चतुवीसति गाथा; चतुक्कनिपाते एका थेरी, चतस्सो गाथा; पञ्चकनिपाते द्वादस थेरियो सट्ठि गाथा; छक्कनिपाते अट्ट थेरियो अट्टचत्तालीस गाथा; सत्तनिपाते तिस्सो थेरियो, एकवीसति गाथा; अट्ट निपाततो पट्ठाय याव सोळसनिपाता एकेका थेरियो तंतंनिपातपरिमाणा गाथा; वीसतिनिपाते पञ्च थेरियो, अट्टारससतगाथा; तिसनिपाते एका थेरी, चतुत्तिस गाथा; चत्तालीसनिपाते एका थेरी, अट्टचत्तालीस गाथा; महानिपातेपि एका थेरी, पञ्चसत्तति गाथा । एवमेत्थ निपातानं गाथावगगानं गाथानञ्च परिमाणं वेदितब्बं ।

निदानगाथावण्णना

एवं परिच्छिन्नपरिमाणासु पनेतासु थेरगाथा आदि । तत्थापि —

“सीहानंव नदन्तानं, दाठीनं गिरिगम्भरे ।
सुणाथ भावित्तानं, गाथा अत्थूपनायिका”ति ॥

अयं पठममहासङ्गीतिकाले आयस्मता आनन्देन तेसं थेरानं थोमनत्थं भासिता गाथा आदि । तत्थ **सीहानन्ति** सीहसद्दो “सीहो, भिक्खवे, मिगराजा”तिआदीसु (अ० नि० ४.३३) मिगराजे आगतो । “अथ खो सीहो सेनापति येन भगवा तेनुपसङ्गमी”तिआदीसु (अ० नि० ५.३४) पञ्जत्तियं । “सीहोति खो, भिक्खवे, तथागतस्सेतं अधिवचनं अरहतो सम्मासम्बुद्धस्सा”तिआदीसु (अ० नि० ५.९९; १०.२१) तथागते । तत्थ यथा तथागते सदिसकप्पनाय आगतो, एवं इधापि सदिसकप्पनावसेनेव वेदितब्बो, तस्मा **सीहानंवाति** सीहानं इव । सन्धिवसेन सरलोपो “एवंस ते”तिआदीसु (म० नि० १.२२) विय । तत्थ **इवाति** निपातपदं । **सुणाथाति** आख्यातपदं । इतरानि नामपदानि । **सीहानंवाति** च सम्बन्धे सामिवचनं । कामञ्चेत्थ सम्बन्धी सरूपतो न वुत्तो, अत्थतो पन वुत्तोव होति । यथा हि “ओट्टस्सेव मुखं एतस्सा”ति वुत्ते ओट्टस्स मुखं विय मुखं एतस्साति अयमत्थो वुत्तो एव होति, एवमिधापि “सीहानंवा”ति वुत्ते सीहानं नादो वियाति अयमत्थो वुत्तो एव

होति । तत्थ मुखसद्वसन्निधानं होतीति चे, इधापि “नदन्तान”न्ति पदसन्निधानतो, तस्मा **सीहानंवाति** निदस्सनवचनं । **नदन्तान**न्ति तस्स निदस्सितब्बेन सम्बन्धदस्सनं । **दाठीन**न्ति तब्बिसेसनं । **गिरिगम्भरे**ति तस्स पवत्तिट्ठानदस्सनं । **सुणाथा**ति सवने नियोजनं । **भावित्तान**न्ति सोतब्बस्स पभवदस्सनं । **गाथा**ति सोतब्बवत्थुदस्सनं । **अत्थुपनायिका**ति तब्बिसेसनं । कामञ्चेत्थ “सीहानं नदन्तानं दाठीन”न्ति पुल्लिङ्गवसेन आगतं, लिङ्गं पन परिवत्तेत्वा “सीहीन”न्ति आदिना इत्थिलिङ्गवसेनापि अत्थो वेदितब्बो । एकसेसवसेन वा सीहा च सीहियो च सीहा, तेसं सीहानन्ति आदिना साधारणा हेता तस्सो निदानगाथा थेरगाथानं थेरीगाथानञ्चाति ।

तत्थ सहनतो हननतो च सीहो । यथा हि सीहस्स मिगरञ्जो बलविसेसयोगतो सरभमिगमत्तवरवारणादितोपि परिस्सयो नाम नत्थि, वातातपादिपरिस्सयम्पि सो सहतियेव, गोचराय पक्कमन्तोपि तेजुस्सदताय मत्तगन्धहत्थिवनमहिंसादिके समागन्त्वा अभीरू अछम्भी अभिभवति, अभिभवन्तो च ते अञ्जदत्थु हन्त्वा तत्थ मुदुमंसानि भक्खयित्वा सुखेनेव विहरति, एवमेतेपि महाथेरा अरियबलविसेसयोगेन सब्बेसम्पि परिस्सयानं सहनतो, रागादिसंकिलेसबलस्स अभिभवित्वा हननतो पजहनतो तेजुस्सदभावेन कुतोचिपि अभीरू अछम्भी झानादिसुखेन विहरन्तीति सहनतो हननतो च सीहा वियाति सीहा । सद्वत्थतो पन यथा कन्तनत्थेन आदिअन्तविपल्लासतो तक्कं वुच्चति, एवं हिंसनट्ठेन सीहो वेदितब्बो । तथा सहनट्ठेन । पिसोदरादिपक्खेपेन निरुत्तिनयेन पन वुच्चमाने वत्तब्बमेव नत्थि ।

अथ वा यथा मिगराजा केसरसीहो अत्तनो तेजुस्सदताय एकचारी विहरति, न कञ्चि सहायं पच्चासीसति, एवमेतेपि तेजुस्सदताय विवेकाभिरतिया च एकचारिनोति एकचरियट्ठेनपि सीहा वियाति सीहा, तेनाह — भगवा “सीहंवेकचरं नाग”न्ति (सं० नि० १.३०; सु० नि० १६८) ।

अथ वा असन्तासनजवपरक्कमादिविसेसयोगतो सीहा वियाति सीहा, एते महाथेरा । वुत्तञ्हेतं भगवता —

“द्वेमे, भिक्खवे, असनिया फलन्तिया न सन्तसन्ति, कतमेव द्वे? भिक्खु च खीणासवो सीहो च मिगराजा”ति (अ० नि० २.६०) ।

जवोपि सीहस्स अञ्जेहि असाधारणो, तथा परक्कमो । तथा हि सो उसभसतम्पि लङ्घित्वा वनमहिंसादीसु निपतति, पोतकोपि समानो पभिन्नमदानम्पि मत्तवरवारणानं पटिमानं भिन्दित्वा दन्तकळीरंव खादति । एतेसं पन अरियमग्गजवो इद्धिजवो च अञ्जेहि असाधारणो, सम्मप्यधानपरक्कमो च निरतिसयो । तस्मा **सीहानंवाति** सीहसदिसानं विय । सीहस्स चेत्थ हीनूपमता दट्ठब्बा, अच्चन्तविसिट्ठस्स सहनादिअत्थस्स थेरेस्वेव लब्धनतो ।

नदन्तानन्ति गज्जन्तानं । गोचरपरक्कमट्ठिवेलादीसु हि यथा सीहा अत्तनो आसयतो निक्खमित्वा विजम्भित्वा सीहनादं अभीतनादं नदन्ति, एवं एतेपि विसयज्झत्तपच्चवेक्खणउदानादिकालेसु इमं अभीतनादं नदिंसु । तेन वुत्तं — “सीहानं नदन्तान”न्ति । **दाठीन**न्ति दाठावन्तानं । पसट्ठुदाठीनं, अतिसयदाठानन्ति वा अत्थो । यथा हि सीहा अतिविय दळ्हानं तिक्खानञ्च चतुन्नं दाठानं बलेन पटिपक्खं अभिभवित्वा अत्तनो मनोरथं मत्थकं पूरेन्ति, एवमेतेपि चतुन्नं अरियमग्गदाठानं बलेन अनादिमति संसारे अनभिभूतपुब्बपटिपक्खं अभिभवित्वा अत्तनो मनोरथं मत्थकं पापेसुं । इधापि दाठा वियाति दाठाति सदिसकप्पनावसेनेव अत्थो वेदितब्बो ।

गिरिगम्भरेति पब्बतगुहायं, समीपत्थे भुम्मवचनं । “गिरिगम्भरे”ति केचि पठन्ति । पब्बतेसु वनगहने वनसण्डेति

अत्थो । इदं पन नेसं विरोचनद्वानदस्सनञ्चेव सीहनादस्स योग्यभूमिदस्सनञ्च । नदन्तानं गिरिगम्भरेति योजना । यथा हि सीहा येभुय्येन गिरिगम्भरे अञ्जेहि दुरासदताय जनविवित्ते वसन्ता अत्तनो दस्सनेन उप्पज्जनकस्स खुद्दकमिगसन्तासस्स परिहरणत्थं गोचरगमने सीहनादं नदन्ति, एवमेतेपि अञ्जेहि दुरासदगिरिगम्भरसदिसेव सुञ्जागारेवसन्ता गुणेहि खुद्दकानं पुथुज्जनानं तण्हादिट्ठिपरित्तासपरिवज्जनत्थं वक्खमानगाथासङ्घातं अभीतनादं नदिसु । तेन वुत्तं “सीहानं व नदन्तानं, दाठीनं गिरिगम्भरे”ति ।

सुणाथाति सवनाणत्तिकवचनं, तेन वक्खमानानं गाथानं सन्निपतिताय परिसाय सोतुकामतं उप्पादेन्तो सवने आदरं जनेति, उस्साहं समुट्ठापेन्तो गारवं बहुमानञ्च उपट्ठपेति । अथ वा “सीहान”न्तिआदीनं पदानं सदिसकप्पनाय विना मुख्यवसेनेव अत्थो वेदितब्बो । तस्मा दळ्हतिक्खभावेन पसट्ठातिसयदाठताय दाठीनं गिरिगम्भरे नदन्तानं सीहगज्जितं गज्जन्तानं सीहानं मिगराजूनं विय तेसं अभीतनादसदिसा गाथा सुणाथाति अत्थो । इदं वुत्तं होति — “यथा सीहनादं नदन्तानं सीहानं मिगराजूनं कुतोचिपि भयाभावतो सो अभीतनादो तदञ्जमिगसन्तासकरो, एवं भावितत्तानं अप्पमत्तानं थेरानं सीहनादसदिसियो सब्बसो भयहेतूनं सुप्पहीनत्ता अभीतनादभूता, पमत्तजनसन्तासकरा गाथा सुणाथा”ति ।

भावितत्तानन्ति भावितचित्तानं । चित्तञ्हि “अत्ता हि किर दुद्दमो (ध० प० १५९) यो वे ठित्तो तसरं व उज्जू”ति (सु० नि० २१७) च “अत्तसम्मापणिधी”ति (खु० पा० ५.४; सु० नि० २६३) च एवमादीसु अत्ताति वुच्चति, तस्मा अधिचित्तानुयोगेन समथविपस्सनाभिवट्ठितचित्तानं समथविपस्सनाभावनामत्थकं पापेत्वा ठित्तानन्ति अत्थो । अथ वा **भावितत्तानन्ति** भावितसभावानं, सभावभूतसीलादिभावितानन्ति अत्थो । गीयतीति **गाथा**, अनुट्ठुभादिवसेन इसीहि पवत्तितं चतुप्पदं छप्पदं वा वचनं । अञ्जेसम्पि तंसदिसताय तथा वुच्चन्ति । अत्तत्थादिभेदे अत्थे उपनेन्ति तेसु वा उपनिय्यन्तीति **अत्थूपनायिका** ।

अथ वा **भावितत्तानन्ति** भावितत्ताभावानं, अत्तभावो हि आहितो अहं मानो एत्थाति “अत्ता”ति वुच्चति, सो च तेहि अप्पमादभावनाय अनवज्जभावनाय भावितो सम्मदेव गुणगन्धं गाहापितो । तेन तेसं कायभावना सीलभावना चित्तभावना पज्जाभावनाति चतुन्नम्पि भावनानं परिपुण्णभावं दस्सेति । “भावना”ति च सम्बोधिपटिपदा इधाधिप्पेता । यायं सच्चसम्बोधि अत्थि, सा दुविधा अभिसमयतो तदत्थतो च । सम्बोधि पन तिविधा सम्मासम्बोधि पच्चेकसम्बोधि सावकसम्बोधीति । तत्थ सम्मा सामं सब्बधम्मानं बुज्झनतो बोधनतो च सम्मासम्बोधि । सब्बञ्जुतज्जाणपदद्वानं मग्गजाणं मग्गजाणपदद्वानञ्च सब्बञ्जुतज्जाणं “सम्मासम्बोधी”ति वुच्चति । तेनाह —

“बुद्धोति यो सो भगवा सयम्भू अनाचरियको पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेसु सामं सच्चानि अभिसम्बुज्झि, तत्थ च सब्बञ्जुतं पत्तो बलेसु च वसीभाव”न्ति (महानि० १९२; चूळनि० पारायनत्थुतिगाथानिद्देस ९७; पटि० म० १.१६१) ।

बोधनेय्यबोधनत्थो हि बलेसु वसीभावो । पच्चेकं सयमेव बोधीति पच्चेकसम्बोधि, अननुबुद्धो सयम्भूजाणेन सच्चाभिसमयोति अत्थो । सम्मासम्बुद्धानञ्हि सयम्भूजाणताय सयमेव पवत्तमानोपि सच्चाभिसमयो सानुबुद्धो अपरिमाणानं सत्तानं सच्चाभिसमयस्स हेतुभावतो । इमेसं पन सो एकस्सापि सत्तस्स सच्चाभिसमयहेतु न होति । सत्थु धम्मदेसनाय सवनन्ते जाताति सावका । सावकानं सच्चाभिसमयो सावकसम्बोधि । तिविधापेसा तिण्णं बोधिसत्तानं यथासकं आगमनीयपटिपदाय मत्थकप्पत्तिया सतिपट्ठानादीनं सत्ततिंसाय बोधिपक्खियधम्मानं भावनापारिपूरीति वेदितब्बा इतराभिसमयानं तदविनाभावतो । न हि सच्छिकिरियाभिसमयेन विना भावनाभिसमयो सम्भवति, सति च भावनाभिसमये

पहानाभिसमयो परिज्जाभिसमयो च सिद्धोयेव होतीति ।

यदा हि महाबोधिसत्तो परिपूरितबोधिसम्भारो चरिमभवे कतपुब्बकिच्चो बोधिमण्डं आरुह — “न ताविमं पल्लङ्कं भिन्दिस्सामि, याव न मे अनुपादाय आसवेहि चित्तं विमुच्चिस्सती”ति पटिज्जं कत्वा अपराजितपल्लङ्के निसिन्नो असम्पत्ताय एव सञ्जावेलाय मारबलं विधमित्वा पुरिमयामे पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणेन अनेकाकारवोकारे पुब्बे निवुत्थक्खन्धे अनुस्सरित्वा मज्झिमयामे दिब्बचक्खुविसोधनेन चुतूपपातजाणअनागतंसजाणानि अधिगन्त्वा पच्छिमयामे “किच्छं वतायं लोको आपन्नो जायति च जीयति च मीयति च चवति च उपपज्जति च, अथ च पनिमस्स दुक्खस्स निस्सरणं नप्पजानाति जरामरणस्सा”तिआदिना (दी० नि० २.५७) जरामरणतो पट्टाय पटिच्चसमुप्पादमुखेन विपस्सनं अभिनिविसित्वा महागहनं छिन्दितुं निसदसिलायं फरसुं निसेन्तो विय किलेसगहनं छिन्दितुं लोकनाथो जाणफरसुं तेजेन्तो बुद्धभावाय हेतुसम्पत्तिया परिपाकं गतत्ता सब्बज्जुतज्जाणाधिगमाय विपस्सनं गम्भं गणहापेन्तो अन्तरन्तरा नानासमापत्तियो समापज्जित्वा यथाववत्थापिते नामरूपे तिलक्खणं आरोपेत्वा अनुपदधम्मविपस्सनावसेन अनेकाकारवोकारसङ्कारे सम्मसन्तो छत्तिसकोटिसतसहस्समुखेन सम्मसनवारं वित्थारेत्वा तत्थ महावजिरजाणसङ्घाते विपस्सनाजाणे तिक्खे सूरं पसन्ने वुट्ठानगामिनिभावेन पवत्तमाने यदा तं मग्गेन घटेति, तदा मग्गपटिपाटिया दियड्ढुकिलेससहस्सं खेपेन्तो अग्गमग्गक्खणे सम्मासम्बोधिं अधिगच्छति नाम, अग्गफलक्खणतो पट्टाय अधिगतो नाम । सम्मासम्बुद्धभावतो दसबलचतुवेसारज्जादयोपि तस्स तदा हत्थगतायेव होन्तीति अयं ताव अभिसमयतो सम्मासम्बोधिपटिपदा । तदत्थतो पन महाभिनीहारतो पट्टाय याव तुसितभवने निब्बत्ति, एत्थन्तरे पवत्तं बोधिसम्भारसम्भरणं । तत्थ यं वत्तब्बं, तं सब्बाकारसम्पन्नं चरियापिटकवण्णनायं वित्थारतो वुत्तमेवाति तत्थ वुत्तनयेनेव गहेतब्बं ।

पच्चेकबोधिसत्तापि पच्चेकबोधिया कताभिनीहारा अनुपुब्बेन सम्भतपच्चेकसम्बोधिसम्भारा तादिसे काले चरिमत्तभावे ठिता जाणस्स परिपाकगतभावेन उपट्ठितं संवेगनिमित्तं गहेत्वा सविसेसं भवादीसु आदीनवं दिस्वा सयम्भूजाणेन पवत्ति पवत्तिहेतुं निवत्ति निवत्तिहेतुञ्च परिच्छिन्दित्वा “सो ‘इदं दुक्खं’न्ति योनिसो मनसि करोती”तिआदिना आगतनयेन चतुसच्चकम्मट्ठानं परिबूहेन्ता अत्तनो अभिनीहारानुरूपं सङ्कारे परिमदन्ता अनुक्कमेन विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा मग्गपटिपाटिया अग्गमग्गं अधिगच्छन्ता पच्चेकसम्बोधिं अभिसम्बुज्झन्ति नाम, अग्गफलक्खणतो पट्टाय पच्चेकसम्बुद्धा नाम हुत्वा सदेवकस्स लोकस्स अग्गदक्खिण्येया होन्ति ।

सावका पन सत्थु सव्रह्मचारिनो वा चतुसच्चकम्मट्ठानकथं सुत्वा तस्मिंयेव खणे कालन्तरे वा तज्जं पटिपत्तिं अनुतिट्ठन्ता घटेन्ता वायमन्ता विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा, यदि वा पटिपदाय वड्ढन्तिया, सच्चानि पटिविज्झन्ता अत्तनो अभिनीहारानुरूपसिद्धिअग्गसावकभूमिया वा केवलं वा अग्गमग्गक्खणे सावकसम्बोधिं अधिगच्छन्ति नाम । ततो परं सावकबुद्धा नाम होन्ति सदेवके लोके अग्गदक्खिण्येया । एवं ताव अभिसमयतो पच्चेकसम्बोधि सावकसम्बोधि च वेदितब्बा ।

तदत्थतो पन यथा महाबोधिसत्तानं हेट्ठिमपरिच्छेदेन चत्तारि असङ्ख्येय्यानि कप्पानं सतसहस्सञ्च बोधिसम्भारसम्भरणं इच्छितब्बं मज्झिमपरिच्छेदेन अट्ठ असङ्ख्येय्यानि कप्पानं सतसहस्सञ्च, उपरिमपरिच्छेदेन सोळस असङ्ख्येय्यानि कप्पानं सतसहस्सञ्च एते च भेदा पज्जाधिकसद्दाधिकवीरियाधिकवसेन वेदितब्बा । पज्जाधिकानज्झि सद्दा मन्दा होति पज्जा तिक्खा, ततो च उपायकोसल्लस्स विसदनिपुणभावेन नचिरस्सेव पारमियो पारिपूरिं गच्छन्ति ।

सद्धाधिकानं पज्जा मज्झिमा होतीति तेसं नातिसीधं नातिसणिकं पारमियो पारिपूरिं गच्छन्ति । वीरियाधिकानं पन पज्जा मन्दा होतीति तेसं चिरेनेव पारमियो पारिपूरिं गच्छन्ति । न एवं पच्चेकबोधिसत्तानं । तेसज्हि सतिपि पज्जाधिकभावे द्वे असङ्ख्येय्यानि कप्पानं सतसहस्सञ्च बोधिसम्भारसम्भरणं इच्छितब्बं, न ततो ओरं । सद्धाधिकवीरियाधिकापि वुत्तपरिच्छेदतो परं कतिपये एव कप्पे अतिक्कमित्वा पच्चेकसम्बोधिं अभिसम्बुज्झन्ति, न ततियं असङ्ख्येय्यन्ति । सावकबोधिसत्तानं पन येसं अगगासावकभावाय अभिनीहारो, तेसं एकं असङ्ख्येय्यं कप्पानं सतसहस्सञ्च सम्भारसम्भरणं इच्छितब्बं । येसं महासावकभावाय, तेसं कप्पानं सतसहस्समेव, तथा बुद्धस्स मातापितूनं उपट्ठाकस्स पुत्तस्स च । तत्थ यथा —

“मनुस्सत्तं लिङ्गसम्पत्ति, हेतु सत्थारदस्सनं ।

पब्बज्जा गुणसम्पत्ति, अधिकारो च छन्दता ।

अट्ठधम्मसमोहाना, अभिनीहारो समिज्झती”ति ॥ (बु० वं० २.५९) —

एवं वुत्ते अट्ठ धम्मे समोधानेत्वा कतपणिधानानं महाबोधिसत्तानं महाभिनीहारतो पभुति सविसेसं दानादीसु युत्तप्पयुत्तानं दिवसे दिवसे वेस्सन्तरदानसदिसं महादानं देन्तानं तदनुरूपसीलादिके सब्बपारमिधम्मे आचिनन्तानम्पि यथावुत्तकालपरिच्छेदं असम्पत्त्वा अन्तरा एव बुद्धभावप्पत्ति नाम नत्थि । कस्मा? जाणस्स अपरिपच्चनतो । परिच्छिन्नकाले निष्पादितं विय हि सस्सं बुद्धजाणं यथापरिच्छिन्नकालवसेनेव वुद्धिं विरुळ्हि वेपुल्लं आपज्जन्तं गब्भं गण्हन्तं परिपाकं गच्छतीति एवं —

“मनुस्सत्तं लिङ्गसम्पत्ति, विगतासवदस्सनं ।

अधिकारो छन्दता एते, अभिनीहारकारणा”ति ॥ (सु० नि० अट्ठ० १.खगगविसाणसुत्तवण्णना) —

इमे पज्ज धम्मे समोधानेत्वा कताभिनीहारानं पच्चेकबोधिसत्तानं “अधिकारो छन्दता”ति द्वङ्गसमन्नागताय पत्थनाय वसेन कतपणिधानानं सावकबोधिसत्तानञ्च तत्थ तत्थ वुत्तकालपरिच्छेदं असम्पत्त्वा अन्तरा एव पच्चेकसम्बोधिया यथावुत्तसावकसम्बोधिया च अधिगमो नत्थि । कस्मा? जाणस्स अपरिपच्चनतो । इमेसम्पि हि यथा महाबोधिसत्तानं दानादिपारमीहि परिब्रूहिता पज्जापारमी अनुक्कमेन गब्भं गण्हन्ती परिपाकं गच्छन्ती बुद्धजाणं परिपूरेति, एवं दानादीहि परिब्रूहिता अनुपुब्बेन यथारहं गब्भं गण्हन्ती परिपाकं गच्छन्ती पच्चेकबोधिजाणं सावकबोधिजाणञ्च परिपूरेति । दानपरिचयेन हेते तत्थ तत्थ भवे अलोभज्झासयताय सब्बत्थ असङ्गमानसा अनपेक्खचित्ता हुत्वा, सीलपरिचयेन सुसंवृतकायवाचताय सुपरिसुद्धकायवचीकम्मन्ता परिसुद्धाजीवा इन्द्रियेसु गुत्तद्वारा भोजने मत्तञ्चुनो हुत्वा जागरियानुयोगेन चित्तं समादहन्ति, स्वायं तेसं जागरियानुयोगो गतपच्चागतिकवत्तवसेन वेदितब्बो ।

एवं पन पटिपज्जन्तानं अधिकारसम्पत्तिया अप्पकसिरेनेव अट्ठ समापत्तियो पज्जाभिज्जा छळभिज्जा अधिट्ठानभूता पुब्बभागविपस्सना च हत्थगतायेव होन्ति । वीरियादयो पन तदन्तो गधा एव । यज्हि पच्चेकबोधिया सावकबोधिया वा अत्थाय दानादिपुञ्जसम्भरणे अब्भुस्सहनं, इदं वीरियं । यं तदनुपरोधस्स सहनं, अयं खन्ति । यं दानसीलादिसमादानाविसंवादनं, इदं सच्चं । सब्बत्थमेव अचलसमाधानाधिट्ठानं, इदं अधिट्ठानं । या दानसीलादीनं पवत्तिट्ठानभूतेसु सत्तेसु हितेसिता, अयं मेत्ता । यं सत्तानं कतविप्पकारेसु अज्झुपेक्खनं, अयं उपेक्खाति । एवं दानसीलभावनासु सीलसमाधिपज्जासु च सिज्झमानासु वीरियादयो सिद्धा एव होन्ति । सायेव पच्चेकबोधिअत्थाय सावकबोधिअत्थाय च दानादिपटिपदा तेसं बोधिसत्तानं सन्तानस्स भावनतो परिभावनतो भावना नाम । विसेसतो

दानसीलादीहि स्वाभिसङ्कुते सन्ताने पवत्ता समथविपस्सनापटिपदा, यतो ते बोधिसत्ता पुब्बयोगावचरसमुदागमसम्पन्ना होन्ति । तेनाह भगवा —

“पञ्चिमे, आनन्द, आनिसंसा पुब्बयोगावचरे । कतमे पञ्च? इधानन्द, पुब्बयोगावचरो दिट्ठेव धम्मे पटिकच्च अज्जं आराधेति, नो चे दिट्ठेव धम्मे पटिकच्च अज्जं आराधेति, अथ मरणकाले अज्जं आराधेति, अथ देवपुत्तो समानो अज्जं आराधेति, अथ बुद्धानं सम्मुखीभावे खिप्पाभिज्जो होति, अथ पच्छिमे काले पच्चेकसम्बुद्धो होती”ति (सु० नि० अट्ठ० १.खग्गविसाणसुत्तवण्णना) ।

इति पुब्बभागपटिपदाभूताय पारमितापरिभाविताय समथविपस्सनाभावनाय निरोधगामिनिपटिपदाभूताय अभिसमयसङ्घाताय मग्गभावनाय च भावितत्तभावा बुद्धपच्चेकबुद्धबुद्धसावका भावितत्ता नाम । तेसु इध बुद्धसावका अधिप्पेता ।

एत्थ च “सीहानंवा”ति इमिना थेरानं सीहसमानवुत्तितादस्सनेन अत्तनो पटिपक्खेहि अनभिभवनीयतं, ते च अभिभूय्य पवत्तिं दस्सेति । “सीहानंव नदन्तानं...पे०... गाथा”ति इमिना थेरगाथानं सीहनादसदिसतादस्सनेन तासं परवादेहि अनभिभवनीयतं, ते च अभिभवित्वा पवत्तिं दस्सेति । “भावितत्तानं”न्ति इमिना तदुभयस्स कारणं विभावेति । भावितत्तभावेन थेरा इध सीहसदिसा वुत्ता, तेसज्च गाथा सीहनादसदिसियो । “अत्थूपनायिका”ति इमिना अभिभवने पयोजनं दस्सेति । तत्थ थेरानं पटिपक्खो नाम संकिलेसधम्मो, तदभिभवो तदङ्गिविक्खम्भनप्पहानेहि सद्धिं समुच्छेदप्पहानं । तस्मिं सति पटिपस्सद्धीप्पहानं निस्सरणप्पहानञ्च सिद्धमेव होति, यतो ते भावितत्ताति वुच्चन्ति । मग्गक्खणे हि अरिया अप्पमादभावनं भावेन्ति नाम, अग्गफलक्खणतो पट्टाय भावितत्ता नामाति वुत्तोवायमत्थो ।

तेसु तदङ्गप्पहानेन नेसं सीलसम्पदा दस्सिता, विक्खम्भनप्पहानेन समाधिसम्पदा, समुच्छेदप्पहानेन पज्जासम्पदा, इतरेण तासं फलं दस्सितं । सीलेन च तेसं पटिपत्तिया आदिकल्याणता दस्सिता, “को चादि कुसलानं धम्मानं? सीलञ्च सुविसुद्धं” (सं० नि० ५.३६९), “सीले पटिपट्टाय” (सं० नि० १.२३; विसुद्धि० १.१), “सब्बपापस्स अकरणं”न्ति (ध० प० १८३; दी० नि० २.९०) च वचनतो सीलं पटिपत्तिया आदिकल्याणं अविप्पटिसारादिगुणावहत्ता । समाधिना मज्झेकल्याणता दस्सिता, “चित्तं भावयं”, “कुसलस्स उपसम्पदा”ति च वचनतो समाधिपटिपत्तिया मज्झेकल्याणोव, इद्धिविधादिगुणावहत्ता । पज्जाय परियोसानकल्याणता दस्सिता, “सचित्तपरियोदपनं” (ध० प० १८३; दी० नि० २.९०), “पज्जं भावयं”न्ति (सं० नि० १.२३; विसुद्धि० १.१) च वचनतो पज्जा पटिपत्तिया परियोसानं, पज्जुत्तरतो कुसलानं धम्मानं साव कल्याणा इट्ठानिट्ठेसु तादिभावावहत्ता ।

“सेलो यथा एकघनो, वातेन न समीरति । (महाव० २४४) ।

एवं निन्दापसंसासु, न समिज्जन्ति पण्डिता”ति ॥ (ध० प० ८१) —

हि वुत्तं ।

तथा सीलसम्पदाय तेविज्जभावो दस्सितो । सीलसम्पत्तिज्हि निस्साय तस्सो विज्जा पापुणन्ति । समाधिसम्पदाय छल्लभिज्जाभावो । समाधिसम्पत्तिज्हि निस्साय छल्लभिज्जा पापुणन्ति । पज्जासम्पदाय पभिन्नपटिसम्भिदाभावो । पज्जासम्पदज्हि निस्साय चतस्सो पटिसम्भिदा पापुणन्ति । इमिना तेसं थेरानं केचि तेविज्जा, केचि छल्लभिज्जा, केचि

पटिसम्भिदापत्ताति अयमत्थो दस्सितोति वेदितब्बं ।

तथा सीलसम्पदाय तेसं कामसुखानुयोगसङ्घातस्स अन्तस्स परिवज्जनं दस्सेति । समाधिसम्पदाय अत्तकिलमथानुयोगसङ्घातस्स, पञ्जासम्पदाय मज्झिमाय पटिपदाय सेवनं दस्सेति । तथा सीलसम्पदाय तेसं वीतिककमप्पहानं किलेसानं दस्सेति । समाधिसम्पदाय परियुट्ठानप्पहानं, पञ्जासम्पदाय अनुसयप्पहानं दस्सेति । सीलसम्पदाय वा दुच्चरितसंकिलेसविसोधनं, समाधिसम्पदाय तण्हासंकिलेसविसोधनं, पञ्जासम्पदाय दिट्ठिसंकिलेसविसोधनं दस्सेति । तदङ्गप्पहानेन वा नेसं अपायसमतिककमो दस्सितो । विक्खम्भनप्पहानेन कामधातुसमतिककमो, समुच्छेदप्पहानेन सब्बभवसमतिककमो दस्सितोति वेदितब्बं ।

“भावितत्तान”न्ति वा एत्थ सीलभावना, चित्तभावना पञ्जाभावनाति तिस्सो भावना वेदितब्बा कायभावनाय तदन्तोगधत्ता । सीलभावना च पटिपत्तिया आदीति सब्बं पुरिमसदिसं । यथा पन सीहनादं परे मिंगगणा न सहन्ति, कुतो अभिभवे, अज्जदत्थु सीहनादोव ते अभिभवति एवमेव अज्जतित्थियवादा थेरानं वादे न सहन्ति, कुतो अभिभवे, अज्जदत्थु थेरवादाव ते अभिभवन्ति । तं किस्स हेतु? “सब्बे सङ्घारा अनिच्चा, सब्बे सङ्घारा दुक्खा, सब्बे धम्मा अनत्ता”ति (ध० प० २७७-२७९) “निब्बानधातू”ति च पवत्तनतो । न हि धम्मतो सक्का केनचि अज्जथा कातुं अप्पटिवत्तनीयतो । यं पनेत्थ वत्तब्बं, तं परतो आविभविस्सति । एवमेत्थ सङ्खेपेनेव पठमगाथाय अत्थविभावना वेदितब्बा ।

दुतियगाथायं पन अयं सम्बन्धदस्सनमुखेन अत्थविभावना । तत्थ येसं थेरानं गाथा सावेतुकामो, ते साधारणवसेन नामतो गोत्ततो गुणतो च कित्तेतुं “यथानामा”तिआदि वुत्तं । असाधारणतो पन तत्थ तत्थ गाथास्वेव आविभविस्सति । तत्थ **यथानामा**ति यंयंनानामा, सुभूति महाकोट्टिकोतिआदिना नयेन नामधेय्येन पञ्जाताति अत्थो । **यथागोत्ता**ति यंयंगोत्ता, गोतमो कस्सपोतिआदिना नयेन कुलपदेसेन याय याय जातिया पञ्जाताति अत्थो । **यथाधम्मविहारिनो**ति यादिसधम्मविहारिनो, परियत्तिपरमतायं अट्टत्वा यथानुरूपं समापत्तिविहारिनो हुत्वा विहरिंसूति अत्थो । अथ वा **यथाधम्मविहारिनो**ति यथाधम्मा विहारिनो च, यादिससीलादिधम्मा दिब्बविहारादीसु अभिण्हसो विहरमाना यादिसविहारा चाति अत्थो । **यथाधिमुत्ता**ति यादिसअधिमुत्तिका सद्भाधिमुत्तिपञ्जाधिमुत्तीसु यंयंअधिमुत्तिका सुज्जतमुखादीसु वा यथा यथा निब्बानं अधिमुत्ताति यथाधिमुत्ता । “निब्बानं अधिमुत्तानं, अत्थं गच्छन्ति आसवा”ति (ध० प० २२६) हि वुत्तं । उभयज्जेतं पुब्बभागवसेन वेदितब्बं । अरहत्तप्पत्तितो पुब्बेयेव हि यथावुत्तमधिमुच्चनं, न परतो । तेनाह भगवा —

“अस्सद्दो अकतज्जू च, सन्धिच्छेदो च यो नरो”तिआदि ॥ (ध० प० ९७) ।

“यथाविमुत्ता”ति वा पाठो, पञ्जाविमुत्तिउभतोभागविमुत्तीसु यंयंविमुत्तिकाति अत्थो । **सप्पज्जा**ति तिहेतुकपटिसन्धिपञ्जाय पारिहारिकपञ्जाय भावनापञ्जाय चाति ति विधायपि पञ्जाय पञ्जवन्तो । **विहरिंसू**ति ताय एव सप्पज्जताय यथालब्धेन फासुविहारेनेव वसिंसु । **अतन्दिता**ति अनलसा, अत्तहितपटिपत्तियं यथाबलं परहितपटिपत्तियज्ज उट्ठानवन्तोति अत्थो ।

एत्थ च पन नामगोत्तगहणेन तेसं थेरानं पकासपञ्जातभावं दस्सेति । धम्मविहारगहणेन सीलसम्पदं समाधिसम्पदज्ज दस्सेति । “यथाधिमुत्ता सप्पज्जा”ति इमिना पञ्जासम्पदं । “अतन्दिता”ति इमिना सीलसम्पदादीनं कारणभूतं वीरियसम्पदं दस्सेति । “यथानामा”ति इमिना तेसं पकासननामतं दस्सेति । “यथागोत्ता”ति इमिना सद्धानुसारीधम्मानुसारीगोत्तसम्पत्तिसमुदागमं, “यथाधम्मविहारिनो”तिआदिना

सीलसमाधिपञ्जाविमुक्तिविमुक्तिजाणदस्सनं सम्पत्तिसमुदागमं, “अतन्दिता”ति इमिना एवं अत्तहितसम्पत्तियं ठितानं परहितपटिपत्तिं दस्सेति ।

अथ वा “यथानामा”ति इदं तेसं थेरानं गरूहि गहितनामधेय्यदस्सनं समञ्जामत्तकित्तनतो । “यथागोत्ता”ति इदं कुलपुत्तभावदस्सनं कुलापदेस कित्तनतो । तेन नेसं सद्भापब्बजितभावं दस्सेति । “यथाधम्मविहारिनो”ति इदं चरणसम्पत्तिदस्सनं सीलसंवरादीहि समङ्गीभावदीपनतो । “यथाधिमुत्ता सप्पञ्जा”ति इदं नेसं विज्जासम्पत्तिदस्सनं आसवक्खयपरियोसानाय जाणसम्पत्तिया अधिगमपरिदीपनतो । “अतन्दिता”ति इदं विज्जाचरणसम्पत्तीनं अधिगमूपायदस्सनं । “यथानामा”ति वा इमिना तेसं पकासननामतयेव दस्सेति । “यथागोत्ता”ति पन इमिना पच्छिमचक्कद्वयसम्पत्तिं दस्सेति । न हि सम्माअप्पणिहितत्तनो पुब्बे च अकतपुञ्जस्स सद्धानुसारीधम्मानुसारिनो गोत्तसम्पत्तिसमुदागमो सम्भवति । “यथाधम्मविहारिनो”ति इमिना तेसं पुरिमचक्कद्वयसम्पत्तिं दस्सेति । न हि अप्पतिरूपे देसे वसतो सप्पुरिसूपनिस्सयरहितस्स च तादिसा गुणविसेसा सम्भवन्ति । “यथाधिमुत्ता”ति इमिना सद्धम्मसवनसम्पदासमायोगं दस्सेति । न हि परतोघोसेन विना सावकानं सच्चसम्पटिवेधो सम्भवति । “सप्पञ्जा अतन्दिता”ति इमिना यथावुत्तस्स गुणविसेसस्स अब्बभिचारिहेतुं दस्सेति जायारम्भदस्सनतो ।

अपरो नयो — “यथागोत्ता”ति एत्थ गोत्तकित्तनेन तेसं थेरानं योनिसोमनसिकारसम्पदं दस्सेति यथावुत्तगोत्तसम्पन्नस्स योनिसोमनसिकारसम्भवतो । “यथाधम्मविहारिनो”ति एत्थ धम्मविहारगहणेन सद्धम्मसवनसम्पदं दस्सेति सद्धम्मसवनेन विना तदभावतो । “यथाधिमुत्ता”ति इमिना मत्थकप्पत्तं धम्मानुधम्मपटिपदं दस्सेति । “सप्पञ्जा”ति इमिना सब्बत्थ सम्पजानकारितं । “अतन्दिता”ति इमिना वुत्तनयेन अत्तहितसम्पत्तिं परिपूरेत्वा ठितानं परेसं हितसुखावहाय पटिपत्तियं अकिलासुभावं दस्सेति । तथा “यथागोत्ता”ति इमिना नेसं सरणगमनसम्पदा दस्सिता सद्धानुसारीगोत्तकित्तनतो । “यथाधम्मविहारिनो”ति इमिना सीलक्खन्धपुब्बङ्गमो समाधिक्खन्धो दस्सितो । “यथाधिमुत्ता सप्पञ्जा”ति इमिना पञ्चक्खन्धादयो । सरणगमनञ्च सावकगुणानं आदि, समाधि मज्झे, पञ्जा परियोसानन्ति आदिमज्झपरियोसानदस्सनेन सब्बेपि सावकगुणा दस्सिता होन्ति ।

ईदिसी पन गुणविभूति याय सम्मापटिपत्तिया तेहि अधिगता, तं दस्सेतुं “तत्थ तत्थ विपस्सित्वा”ति आदि वुत्तं । तत्थ तत्थाति तेसु तेसु अरञ्जरुक्खमूलपब्बतादीसु विवित्तसेनासनेसु । तत्थ तत्थाति वा तस्मिं तस्मिं उदानादिकाले । विपस्सित्वाति सम्पस्सित्वा । नामरूपववत्थापनपच्चयपरिगहेहि दिट्ठिविसुद्धिकङ्खावितरणविसुद्धियो सम्पादेत्वा कलापसम्मसनादिकक्केन पञ्चमं विसुद्धिं अधिगन्त्वा पटिपदाजाणदस्सनविसुद्धिया मत्थकं पापनवसेन विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा फुसित्वाति पत्वा सच्छिकत्वा । अच्युतं पदन्ति निब्बानं । तज्जि सयं अचवनधम्मत्ता अधिगतानं अच्युतिहेतुभावतो च नत्थि एत्थ चुतीति “अच्युतं” । सङ्खतधम्मोहि असम्मिस्सभावताय तदत्थिकेहि पटिपज्जितब्बताय च “पद”न्ति च वुच्चति । कतन्तन्ति कतस्स अन्तं । यो हि तेहि अधिगतो अरियमग्गो, सो अत्तनो पच्चयेहि उप्पादितत्ता कतो नाम । तस्स पन परियोसानभूतं फलं कतन्तोति अधिप्पेतं । तं कतन्तं अगगफलं । अथ वा पच्चयेहि कतत्ता निष्फादितत्ता कता नाम सङ्खतधम्मा, तन्निस्सरणभावतो कतन्तो निब्बानं । तं कतन्तं । पच्चवेक्खन्ताति “अधिगतं वत मया अरियमग्गाधिगमेन इदं अरियफलं, अधिगता असङ्खता धातू”ति अरियफलनिब्बानानि विमुक्तिजाणदस्सनेन पटिपत्तिं अवेक्खमाना । अथ वा सच्चसम्पटिवेधवसेन यं अरियेन करणीयं परिज्जादिसोळसविधं किच्चं अगगफले ठितेन निष्फादितत्ता परियोसापितत्ता कतं नाम, एवं कतं तं पच्चवेक्खन्ता । एतेन पहीनकिलेसपच्चवेक्खणं दस्सितं । पुरिमनयेन पन इतरपच्चवेक्खणानीति एकूनवीसति पच्चवेक्खणानि दस्सितानि होन्ति ।

इममत्थन्ति एत्थ इमन्ति सकलो थेरथेरीगाथानं अत्थो अत्तनो इतरेसञ्च तत्थ सन्निपतितानं धम्मसङ्गाहकमहाथेरानं बुद्धियं विपरिवत्तमानताय आसन्नो पच्चक्खोति च कत्वा वुत्तं । अत्थन्ति “छन्ना मे कुटिका”ति आदीहि गाथाहि वुच्चमानं अत्तूपनायिकं परूपनायिकं लोकियलोकुत्तरपटिसंयुत्तं अत्थं । अभसिसुन्ति गाथाबन्धवसेन कथेसुं, तं दीपनियो इदानी मया वुच्चमाना तेसं भावितत्तानं गाथा अत्तूपनायिका सुणाथाति योजना । ते च महाथेरा एवं कथेन्ता अत्तनो सम्मापटिपत्तिपकासनीहि गाथाहि सासनस्स एकन्तनित्थानिकविभावेनेन परेपि तत्थ सम्मापटिपत्तियं नियोजेन्तीति एतमत्थं दीपेति आयस्मा धम्मभण्डागारिको, तथा दीपेन्तो च इमाहि गाथाहि तेसं थोमनं तासञ्च तेसं वचनस्स निदानभावेन ठपनं ठानगतमेवाति दस्सेतीति दट्ठब्बं ।

निदानगाथावण्णना निट्ठिता ।

१. एककनिपातो

१. पठमवग्गो

१. सुभूतित्थेरागाथावण्णना

इदानी छन्ना मे कुटिकाति आदिनयप्पवत्तानं थेरगाथानं अत्थवण्णना होति । सा पनायं अत्थवण्णना यस्मा तासं तासं गाथानं अट्ठुप्पत्तिं पकासेत्वा वुच्चमाना पाकटा होति सुविज्जेय्या च । तस्मा तत्थ तत्थ अट्ठुप्पत्तिं पकासेत्वा अत्थवण्णनं करिस्सामाति ।

तत्थ छन्ना मे कुटिकातिगाथाय का उप्पत्ति? वुच्चते — इतो किर कप्पसतसहस्समत्थके अनुप्पन्नेयेव पदुमुत्तरे भगवति लोकनाथे हंसवतीनामके नगरे अज्जतरस्स ब्राह्मणमहासालस्स एको पुत्तो उप्पज्जि । तस्स “नन्दमाणवो”ति नामं अकंसु । सो वयप्पत्तो तयो वेदे उग्गण्हित्वा तत्थ सारं अपस्सन्तो अत्तनो परिवारभूतेहि चतुचत्तालीसाय माणवकसहस्सेहि सद्धिं पब्बतपादे इसिपब्बज्जं पब्बजित्वा अट्ठु समापत्तियो पञ्च च अभिज्जायो निब्बत्तेसि । अन्तेवासिकानम्पि कम्मट्ठानं आचिक्खि । तेपि न चिरेनेव ज्ञानलाभिनो अहेसुं ।

तेन च समयेन पदुमुत्तरो भगवा लोके उप्पज्जित्वा हंसवतीनगरं उपनिस्साय विहरन्तो एकदिवसं पच्चूससमये लोकं वोलोकेन्तो नन्दतापसस्स अन्तेवासिकजटिलानं अरहत्तूपनिस्सयं नन्दतापसस्स च द्वीहङ्गेहि समन्नागतस्स सावकट्ठानन्तरस्स पत्थनं दिस्वा पातोव सरीरपटिजगगनं कत्वा पुब्बण्हसमये पत्तचीवरमादाय अज्जं कज्जि अनामन्तेत्वा सीहो विय एकचरो नन्दतापसस्स अन्तेवासिकेसु फलाफलत्थाय गतेसु “बुद्धभावं मे जानातू”ति पस्सन्तस्सेव नन्दतापसस्स आकासतो ओतरित्वा पथवियं पतिट्ठासि । नन्दतापसो बुद्धानुभावञ्चेव लक्खणपारिपूरिञ्च दिस्वा लक्खणमन्ते सम्मसित्वा “इमेहि लक्खणेहि समन्नागतो नाम अगारं अज्झावसन्तो राजा होति चक्कवत्ती, पब्बजन्तो लोके विवट्छदो सब्बज्जू बुद्धो होति । अयं पुरिसाजानीयो निस्संसयं बुद्धोति जत्वा पच्चुग्गमनं कत्वा, पञ्चपतिट्ठितेन वन्दित्वा, आसनं पज्जापेत्वा, अदासि । निसीदि भगवा पज्जत्ते आसने । नन्दतापसोपि अत्तनो अनुच्छविकं आसनं गहेत्वा एकमन्तं निसीदि ।

तस्मिं समये चतुचत्तालीससहस्सजटिला पणीतपणीतानि ओजवन्तानि फलाफलानि गहेत्वा आचरियस्स सन्तिकं

सम्पत्ता बुद्धानञ्चेव आचरियस्स च निसिन्नासनं ओलोकेन्ता आहंसु — “आचरिय, मयं ‘इमस्मिं लोके तुम्हेहि महन्ततरो नत्थी’ति विचराम, अयं पन पुरिसो तुम्हेहि महन्ततरो मज्जे’ति । नन्दतापसो, “ताता, किं वदेथ, सासपेन सद्धि अट्टसट्ठिसतसहस्सयोजनुब्बेधं सिनेरुं उपमेतुं इच्छथ, सब्बज्जुबुद्धेन सद्धि मा मं उपमित्था”ति आह । अथ ते तापसा “सचे अयं ओरको अभविस्स, न अम्हाकं आचरियो एवं उपमं आहरेय्य, याव महा वतायं पुरिसाजानीयो”ति पादेसु निपतित्वा सिरसा वन्दिसु । अथ ते आचरियो आह — “ताता, अम्हाकं बुद्धानं अनुच्छविको देय्यधम्मो नत्थि, भगवा च भिक्खाचारवेलायं इधागतो, तस्मा मयं यथाबलं देय्यधम्मं दस्साम, तुम्हे यं यं पणीतं फलाफलं आनीतं, तं तं आहरथा”ति वत्वा आहरापेत्वा हत्थे धोवित्वा सयं तथागतस्स पत्ते पतिट्ठापेसि । सत्थारा फलाफले पटिग्गहितमत्ते देवता दिब्बोजं पक्खिपिसु । तापसो उदकम्मि सयमेव परिस्सावेत्वा अदासि । ततो भोजनकिच्चं निट्ठापेत्वा निसिन्ने सत्थरि सब्बे अन्तेवासिके पक्कोसित्वा सत्थु सन्तिके सारणीयं कथं कथेन्तो निसीदि । सत्था “भिक्खुसङ्घो आगच्छतू”ति चिन्तेसि । भिक्खू सत्थु चित्तं जत्वा सतसहस्समत्ता खीणासवा आगन्त्वा सत्थारं वन्दित्वा एकमन्तं अट्ठंसु ।

नन्दतापसो अन्तेवासिके आमन्तेसि — “ताता, बुद्धानं निसिन्नासनम्मि नीचं, समणसतसहस्सस्सपि आसनं नत्थि, तुम्हेहि अज्ज उळारं भगवतो भिक्खुसङ्घस्स च सक्कारं कातुं वट्ठति, पब्बतपादतो वण्णगन्धसम्पन्नानि पुष्फानि आहरथा”ति । अचिन्तेय्यत्ता इद्धिविसयस्स मुहुत्तेनेव वण्णगन्धसम्पन्नानि पुष्फानि आहरित्वा बुद्धानं योजनप्पमाणं पुष्फासनं पज्जापेसुं । अग्गसावकानं तिगावुतं, सेसभिक्खूनं अट्ठयोजनिकादिभेदं, सङ्गनवकस्स उसभमत्तं अहोसि । एवं पज्जत्तेसु आसनेसु नन्दतापसो तथागतस्स पुरतो अज्जलिं पग्गह्ठितो, “भन्ते, मय्हं दीघरत्तं हिताय सुखाय इमं पुष्फासनं अभिरुहथा”ति आह । निसीदि भगवा पुष्फासने । एवं निसिन्ने सत्थरि सत्थु आकारं जत्वा भिक्खू अत्तनो अत्तनो पत्तासने निसीदिसु । नन्दतापसो महन्तं पुष्फछत्तं गहेत्वा तथागतस्स मत्थके धारेन्तो अट्ठासि । सत्था “तापसानं अयं सक्कारो महप्फलो होतू”ति निरोधसमापत्तिं समापज्जि । सत्थु समापन्नभावं जत्वा भिक्खूपि समापज्जिसु । तथागते सत्ताहं निरोधं समापज्जित्वा निसिन्ने अन्तेवासिका भिक्खाचारकाले सम्पत्ते वनमूलफलाफलं परिभुज्जित्वा सेसकाले बुद्धानं अज्जलिं पग्गह्ठि तिट्ठन्ति । नन्दतापसो पन भिक्खाचारम्मि अगन्त्वा पुष्फछत्तं धारेन्तो सत्ताहं पीतिसुखेनेव वीतिनामेति ।

सत्था निरोधतो वुट्ठाय अरणविहारिअङ्गेन दक्खिण्येयङ्गेन चाति द्वीहि अङ्गेहि समन्नागतं एकं सावकं “इसिगणस्स पुष्फासनानुमोदनं करोही”ति आणापेसि । सो चक्कवत्तिरज्जो सन्तिका पटिलद्धमहालाभो महायोधो विय तुट्ठमानसो अत्तनो विसये ठत्वा तेपिटकं बुद्धवचनं सम्मसित्वा अनुमोदनं अकासि । तस्स देसनावसाने सत्था सयं धम्मं देसेसि । देसनापरियोसाने सब्बे चतुचत्तालीससहस्सतापसा अरहत्तं पापुणिसु । सत्था “एथ, भिक्खवो”ति हत्थं पसारिसि । तेसं तावदेव केसमस्सु अन्तरधायि । अट्ठ परिक्खारा काये पटिमुक्काव अहेसुं सट्ठिवस्सत्थेरा विय सत्थारं परिवारयिसु । नन्दतापसो पन विक्खित्तचित्तताय विसेसं नाधिगच्छि । तस्स किर अरणविहारित्थेरस्स सन्तिके धम्मं सोतुं आरद्धकालतो पट्ठाय “अहो वताहम्मि अनागते उप्पज्जनकबुद्धस्स सासने इमिना सावकेन लद्धधुरं लभेय्य”न्ति चित्तं उदपादि । सो तेन परिवितक्केन मग्गफलपटिवेधं कातुं नासक्खि । तथागतं पन वन्दित्वा सम्मुखे ठत्वा आह — “भन्ते, येन भिक्खुना इसिगणस्स पुष्फासनानुमोदना कता, को नामायं तुम्हाकं सासने”ति । “अरणविहारिअङ्गे दक्खिण्येयङ्गे च एतदग्गं पत्तो एसो भिक्खू”ति । “भन्ते, य्वायं मया सत्ताहं पुष्फछत्तं धारेन्तेन सक्कारो कतो, तेन अधिकारेन न अज्जं सम्पत्तिं पत्थेमि, अनागते पन एकस्स बुद्धस्स सासने अयं थेरो विय द्वीहङ्गेहि समन्नागतो सावको भवेय्य”न्ति पत्थनमकासि ।

सत्था “समिज्झिस्सति नु, खो इमस्स तापसस्स पत्थना”ति अनागतंसजाणं पेसेत्वा ओलोकेन्तो कप्पसतसहस्सं अतिक्कमित्वा समिज्जनकभावं दिस्वा नन्दतापसं आह — “न ते अयं पत्थना मोघा भविस्सति, अनागते कप्पसतसहस्सं

अतिक्कमित्वा गोतमो नाम बुद्धो उप्पज्जिस्सति, तस्स सन्तिके समिज्झिस्सती'ति वत्वा धम्मकथं कथेत्वा भिक्खुसङ्घपरिवृतो आकासं पक्खन्दि । नन्दतापसो याव चक्खुपथसमतिक्कमा सत्थारं भिक्खुसङ्घञ्च उद्दिस्स अज्जलिं पग्गह् अट्ठासि । सो अपरभागे कालेन कालं सत्थारं उपसङ्कमित्वा धम्मं सुणि । अपरिहीनज्झानोव कालङ्कत्वा ब्रह्मलोके निब्बत्तो । ततो पन चुतो अपरानिपि पञ्च जातिसतानि पब्बजित्वा आरज्जको अहोसि । कस्सपसम्मासम्बुद्धकालेपि पब्बजित्वा आरज्जको हुत्वा गतपच्चागतवत्तं पूरेसि । एतं किर वत्तं अपरिपूरेत्वा महासावकभावं पापुणन्ता नाम नत्थि । गतपच्चागतवत्तं पन आगमट्ठकथासु वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । सो वीसतिवस्ससहस्सानि गतपच्चागतवत्तं पूरेत्वा कालङ्कत्वा कामावचरदेवलोके तावतिसभवने निब्बत्ति । वुत्तज्हेतं **अपदाने** (अप० थेर १.३.१५१) —

“हिमवन्तस्साविदूरे, निसभो नाम पब्बतो ।
अस्समो सुकतो मय्हं, पण्णसाला सुमापिता ॥

“कोसियो नाम नामेन, जटिलो उगतापनो ।
एकाकियो अदुतियो, वसामि निसभे तदा ॥

“फलं मूलञ्च पण्णञ्च, न भुज्जामि अहं तदा ।
पवत्तंव सुपाताहं, उपजीवामि तावदे ॥

“नाहं कोपेमि आजीवं, चजमानोपि जीवितं ।
आराधेमि सकं चित्तं, विवज्जेमि अनेसनं ॥

“रागूपसंहितं चित्तं, यदा उप्पज्जते मम ।
सयंव पच्चवेक्खामि, एकग्गो तं दमेमहं ॥

“रज्जसे रज्जनीये च, दुस्सनीये च दुस्ससे ।
मुहसे मोहनीये च, निक्खमस्सु वना तुवं ॥

“विसुद्धानं अयं वासो, निम्मलानं तपस्सिनं ।
मा खो विसुद्धं दूसेसि, निक्खमस्सु वना तुवं ॥

“अगारिको भवित्वान, यदा पुत्तं लभिस्ससि ।
उभोपि मा विराधेसि, निक्खमस्सु वना तुवं ॥

“छवालातं यथा कट्ठं, न क्वचि किच्चकारकं ।
नेव गामे अरज्जे वा, न हि तं कट्ठसम्मत्तं ॥

“छवालातूपमो त्वं सि, न गिही नापि सज्जतो ।
उभतो मुत्तको अज्ज, निक्खमस्सु वना तुवं ॥

“सिया नु खो तव एतं, को पजानाति ते इदं ।
सद्धाधुरं वहिसि मे, कोसज्जबहुलाय च ॥

“जिगुच्छिस्सन्ति तं विज्जू, असुचिं नागरिको यथा ।
आकट्ठित्वान इसयो, चोदयिस्सन्ति तं सदा ॥

“तं विज्जू पवदिस्सन्ति, समतिक्कन्तसासनं ।
संवासं अलभन्तो हि, कथं जीविहिसि तुवं ॥

“तिधापभिन्नं मातङ्गं, कुज्जरं सट्ठिहायनं ।
बली नागो उपगन्त्वा, यूथा नीहरते गजं ॥

“यूथा विनिस्सटो सन्तो, सुखं सातं न विन्दति ।
दुक्खितो विमनो होति, पज्झायन्तो पवेधति ॥

“तथेव जटिला तम्पि, नीहरिस्सन्ति दुम्मतिं ।
तेहि त्वं निस्सटो सन्तो, सुखं सातं न लच्छसि ॥

“दिवा वा यदि वा रत्तिं, सोकसल्लसमप्पितो ।
दहति परिळाहेन, गजो यूथाव निस्सटो ॥

“जातरूपं यथा कूटं, नेव ज्ञायति कत्थचि ।
तथा सीलवीहिनो त्वं, न ज्ञायिस्ससि कत्थचि ॥

“अगारं वसमानोपि, कथं जीविहिसि तुवं ।
मत्तिकं पेत्तिकञ्चापि, नत्थि ते निहितं धनं ॥

“सयं कम्मं करित्वान, गत्ते सेदं पमोचयं ।
एवं जीविहिसि गेहे, साधु ते तं न रुच्चति ॥

“एवाहं तत्थ वारेमि, संकिलेसगतं मनं ।
नानाधम्मकथं कत्वा, पापा चित्तं निवारयिं ॥

“एवं मे विहरन्तस्स, अप्पमादविहारिनो ।
तिसवस्ससहस्सानि, विपिने मे अतिक्कमुं ॥

“अप्पमादरतं दिस्वा, उत्तमत्थं गवेसकं ।
पदुमुत्तरसम्बुद्धो, आगच्छि मम सन्तिकं ॥

“तिम्बरूसकवण्णाभो, अप्पमेय्यो अनूपमो ।
रूपेनासदिसो बुद्धो, आकासे चङ्कमी तदा ॥

“सुफुल्लो सालराजाव, विज्जूवब्भघनन्तरे ।
जाणेनासदिसो बुद्धो, आकासे चङ्कमी तदा ॥

“सीहराजावसम्भीतो, गजराजाव दप्पितो ।
लासीतो ब्यग्घराजाव, आकासे चङ्कमी तदा ॥

“सिङ्घीनिक्खसवण्णाभो, खदिरङ्गारसन्निभो ।
मणि यथा जोतिरसो, आकासे चङ्कमी तदा ॥

“विसुद्धकेलासनिभो, पुण्णमायेव चन्दिमा ।
मज्झन्हिकेव सूरियो, आकासे चङ्कमी तदा ॥

“दिस्वा नभे चङ्कमन्तं, एवं चिन्तेसहं तदा ।
देवो नु खो अयं सत्तो, उदाहु मनुजो अयं ॥

“न मे सुतो वा दिट्ठो वा, महिया एदिसो नरो ।
अपि मन्तपदं अत्थि, अयं सत्था भविस्सति ॥

“एवाहं चिन्तयित्वान, सकं चित्तं पसादयिं ।
नानापुप्फञ्च गन्धञ्च, सन्निपातेसहं तदा ॥

“पुप्फासनं पज्जापेत्वा, साधुचित्तं मनोरमं ।
नरसारथिनं अग्गं, इदं वचनमब्रविं ॥

“इदं मे आसनं वीर, पज्जत्तं तवनुच्छवं ।
हासयन्तो ममं चित्तं, निसीद कुसुमासने ॥

“निसीदि तत्थ भगवा, असम्भीतोव केसरी ।
सत्तरत्तिन्दिवं बुद्धो, पवरे कुसुमासने ॥

“नमस्समानो अट्ठासिं, सत्तरत्तिन्दिवं अहं ।
वुट्ठहित्वा समाधिम्हा, सत्था लोके अनुत्तरो ।
मम कम्मं पकित्तेन्तो, इदं वचनमब्रवि ॥

“भावेहि बुद्धानुस्सतिं, भावनानमनुत्तरं ।

इमं सतिं भावयित्वा, पूरयिस्ससि मानसं ॥

“तिसकप्पसहस्सानि, देवलोके रमिस्ससि ।
असीतिक्खत्तुं देविन्दो, देवरज्जं करिस्ससि ।
सहस्सक्खत्तुं चक्कवत्ती, राजा रुढे भविस्ससि ॥

“पदेसरज्जं विपुलं, गणनातो असङ्खियं ।
अनुभोस्ससि तं सब्बं, बुद्धानुस्सतिया फलं ॥

“भवाभवे संसरन्तो, महाभोगं लभिस्ससि ।
भोगे ते ऊनता नत्थि, बुद्धानुस्सतिया फलं ॥

“कप्पसतसहस्समिहि, ओक्काककुलसम्भवो ।
गोतमो नाम गोत्तेन, सत्था लोके भविस्सति ॥

“असीतिकोटिं छुट्टेत्वा, दासे कम्मकरे बहू ।
गोतमस्स भगवतो, सासने पब्बजिस्ससि ॥

“आराधयित्वा सम्बुद्धं, गोतमं सकयपुङ्गवं ।
सुभूति नाम नामेन, हेस्ससि सत्थु सावको ॥

“भिक्षुसङ्घे निसीदित्वा, दक्खिण्येय्यगुणमिहि तं ।
तथारणविहारे च, द्वीसु अगगे ठपेस्ससि ॥

“इदं वत्त्वान सम्बुद्धो, जलजुत्तमनामको ।
नभं अब्भुग्गमी वीरो, हंसराजाव अम्बरे ॥

“सासितो लोकनाथेन, नमस्सित्वा तथागतं ।
सदा भावेमि मुदितो, बुद्धानुस्सतिमुत्तमं ॥

“तेन कम्मेन सुकतेन, चेतनापणिधीहि च ।
जहित्वा मानुसं देहं, तावतिसं अगच्छहं ॥

“असीतिक्खत्तुं देविन्दो, देवरज्जमकारयिं ।
सहस्सक्खत्तुं राजा च, चक्कवत्ती अहोसहं ॥

“पदेसरज्जं विपुलं, गणनातो असङ्खियं ।
अनुभोमि सुसम्पत्तिं, बुद्धानुस्सतिया फलं ॥

“भवाभवे संसरन्तो, महाभोगं लभामहं ।
भोगे मे ऊनता नत्थि, बुद्धानुस्सतिया फलं ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धानुस्सतिया फलं ॥

“पटिसम्भिदा चतस्सो, विमोक्खापि च अट्ठिमे ।
छळभिज्जा सच्छिकता, कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥ —

इत्थं सुदं आयस्मा सुभूतित्थेरो इमा गाथायो अभासित्थाति ।

एवं पन सो तावतिसंभवने अपरापरं उप्पज्जनवसेन दिब्बसम्पत्तिं अनुभवित्वा ततो चुतो मनुस्सलोके अनेकसतक्खत्तुं चक्कवत्तिराजा च पदेसराजा च हुत्वा उळारं मनुस्ससम्पत्तिं अनुभवित्वा अथ अम्हाकं भगवतो काले सावत्थियं सुमनसेट्ठिस्स गोहे अनाथपिण्डिकस्स कनिट्ठो हुत्वा निब्बत्ति “सुभूती”तिस्स नामं अहोसि ।

तेन च समयेन अम्हाकं भगवा लोके उप्पज्जित्वा पवत्तवरधम्मचक्को अनुपुब्बेन राजगहं गन्त्वा तत्थ वेळुवनपटिग्गहणादिना लोकानुगहं करोन्तो राजगहं उपनिस्साय सीतवने विहरति । तदा अनाथपिण्डिको सेट्ठि सावत्थियं उट्ठानकभण्डं गहेत्वा अत्तनो सहायस्स राजगहसेट्ठिनो घरं गतो बुद्धुप्पादं सुत्वा सत्थारं सीतवने विहरन्तं उपसङ्कमित्वा पठमदस्सनेनेव सोतापत्तिफले पतिट्ठाय सत्थारं सावत्थियं आगमनत्थाय याचित्वा ततो पञ्चचत्तालीसयोजने मग्गे योजने योजने सतसहस्सपरिच्चागेन विहारे पतिट्ठापेत्वा सावत्थियं राजमानेन अट्ठकरीसप्पमाणं जेतस्स राजकुमारस्स उय्यानभूमिं कोटिसन्थारेन किणित्वा तत्थ भगवतो विहारं कारेत्वा अदासि । विहारपरिग्गहणदिवसे अयं सुभूतिकुटुम्बिको अनाथपिण्डिकसेट्ठिना सट्ठिं गन्त्वा धम्मं सुणन्तो सट्ठं पटिलभित्वा पब्बजि । सो उपसम्पज्जित्वा द्वे मातिका पगुणा कत्वा कम्मट्ठानं कथापेत्वा अरज्जे समणधम्मं करोन्तो मेत्ताझानपादकं विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । सो धम्मं देसेन्तो यस्मा सत्थारा देसितनियामेन अनोदिस्सकं कत्वा धम्मं देसेति । तस्मा अरणविहारीनं अग्गो नाम जातो । पिण्डाय चरन्तो घरे घरे मेत्ताझानं समापज्जित्वा वुट्ठाय भिक्खं पटिग्गहति “एवं दायकानं महप्फलं भविस्सती”ति । तस्मा दक्खिण्येय्यानं अग्गो नाम जातो । तेनाह भगवा — “एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खून् अरणविहारीनं यदिदं सुभूति, दक्खिण्येय्यानं यदिदं सुभूती”ति (अ० नि० १.१९८, २०१) । एवमयं महाथेरो अरहत्ते पतिट्ठाय अत्तना पूरितपारमीनं फलस्स मत्थकं पत्वा लोके अभिज्जातो अभिलक्खितो हुत्वा बहुजनहिताय जनपदचारिकं चरन्तो अनुपुब्बेन राजगहं अगमासि ।

राजा बिम्बिसारो थेरस्स आगमनं सुत्वा उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा “इधेव, भन्ते, वसथा”ति वत्वा “निवासनट्ठानं करिस्सामी”ति पक्कन्तो विस्सरि । थेरो सेनासनं अलभन्तो अब्भोकासे वीतिनामेसि । थेरस्स आनुभावेन देवो न वस्सति । मनुस्सा अवुट्ठिताय उपट्ठता रज्जो निवेसनद्वारे उक्कुट्टिमकंसु । राजा “केन नु खो कारणेन देवो न वस्सती”ति वीमंसन्तो “थेरस्स अब्भोकासवासेन मज्जे न वस्सती”ति चिन्तेत्वा तस्स पण्णकुटिं कारापेत्वा “इमिस्सा, भन्ते, पण्णकुटिया वसथा”ति वत्वा वन्दित्वा पक्कामि । थेरो कुटिकं पविसित्वा तिणसन्थारके पल्लङ्केन निसीदि । तदा पन देवो थोकं थोकं फुसायति, न सम्मा धारं अनुप्पवेच्छति । अथ थेरो लोकस्स अवुट्ठिकभयं विसमितुकामो अत्तनो अज्झत्तिकबाहिरवत्थुकस्स परिस्सयस्स अभावं पवेदेन्तो —

१. “छन्ना मे कुटिका सुखा निवाता, वस्स देव यथासुखं ।
चित्तं मे सुसमाहितं विमुत्तं, आतापी विहरामि वस्स देवा”ति ॥ —

गाथमाह ।

तत्थ छन्न-सद्दो ताव “छन्ना सा कुमारिका इमस्स कुमारकस्स” (पारा० २९६) “नच्छन्नं नप्पतिरूपं”न्तिआदीसु (पारा० ३८३) पतिरूपे आगतो । “छन्नं त्वेव, फग्गुण, फस्सायतनान”न्तिआदीसु वचनविसिद्धे सङ्ख्याविसेसे । “छन्नमतिवस्सति, विवटं नातिवस्सती”तिआदीसु (उदा० ४५; चूळव० ३८५) गहणे । “क्याहं ते नच्छन्नोपि करिस्सामी”तिआदीसु निवासनपारुपने “आयस्मा छन्नो अनाचारं आचरती”तिआदीसु (पारा० ४२४) पञ्जत्तियं । “सब्बच्छन्नं सब्बपरिच्छन्नं (पाचि० ५२, ५४), छन्ना कुटि आहितो गिनी”ति (सु० नि० १८) च आदीसु तिणादीहि छादने । इधापि तिणादीहि छादनेयेव दट्ठब्बो, तस्मा तिणेन वा पण्णेन वा छन्ना यथा न वस्सति वस्सोदकपतनं न होति न ओवस्सति, एवं सम्मदेव छादिताति अत्थो ।

मे-सद्दो “किच्छेन मे अधिगतं, हलं दानि पकासितु”न्तिआदीसु (महाव० ८; दी० नि० २.६५; म० नि० १.२८१; २.३३७; सं० नि० १.१७२) करणे आगतो, मयाति अत्थो । “तस्स मे, भन्ते, भगवा संखित्तेन धम्मं देसेतू”तिआदीसु (सं० नि० ३.१८२; अ० नि० ४.२५७) सम्पदाने, मय्हन्ति अत्थो । “पुब्बेव मे, भिक्खवे, सम्बोधा अनभिसम्बुद्धस्स बोधिसत्तस्सेव सतो”आदीसु (म० नि० १.२०६; सं० नि० ४.१४) सामिअत्थे आगतो । इधापि सामिअत्थे एव दट्ठब्बो, ममाति अत्थो । किञ्चापि खीणासवानं ममायितब्बं नाम किञ्चि नत्थि लोकधम्महि अनुपलित्तभावतो, लोकसमञ्जावसेन पन तेसम्पि “अहं ममा”ति वोहारमत्तं होति । तेनाह भगवा — “किन्ति मे सावका धम्मदायादा भवेय्युं, नो आमिसदायादा”ति (म० नि० १.२९) ।

कुटिकाति पन मातुकुच्छिपि करजकायोपि तिणादिच्छदनो पतिस्सयोपि वुच्चति । तथा हि —

“मातरं कुटिकं बूसि, भरियं बूसि कुलावकं ।
पुत्ते सन्तानके बूसि, तण्हा मे बूसि बन्धन”न्ति ॥ (सं० नि० १.१९) —

आदीसु मातुकुच्छि “कुटिका”ति वुत्ता ।

“अट्ठिकङ्कलकुटिके, मंसन्हारुपसिब्बिते ।
धिरत्थु पूरे दुग्गन्धे, परगत्ते ममायसी”ति ॥ (थेरगा० ११५३) —

आदीसु केसादिसमूहभूतो करजकायो । “कस्सपस्स भगवतो भगिनि कुटि ओवस्सति” (म० नि० २.२९१) “कुटि नाम उल्लित्ता वा होति अवलित्ता वा”तिआदीसु (पारा० ३४९) तिणछदनपतिस्सयो । इधापि सो एव वेदितब्बो पण्णसालाय अधिप्पेतत्ता । कुटि एव हि कुटिका, अपाकटकुटि “कुटिका”ति वुत्ता ।

सुख-सद्दो पन “विपिट्ठिकत्वान सुखं दुखञ्च, पुब्बेव च सोमनस्सदोमनस्स”न्तिआदीसु (सु० नि० ६७) सुखवेदनायं आगतो । “सुखो बुद्धानमुप्पादो, सुखा सद्धम्मदेसना”तिआदीसु (ध० प० १९४) सुखमूले । “सुखस्सेतं, भिक्खवे, अधिवचनं यदिदं पुज्जानी”तिआदीसु (अ० नि० ७.६२; इतिवु० २२) सुखहेतुम्हि । “यस्मा च, खो, महालि, रूपं सुखं

सुखानुपतितं सुखावकन्तं”न्तिआदीसु (सं० नि० ३.६०) सुखारम्भणे, “दिट्ठधम्मसुखविहारो एते, चुन्द, अरियस्स विनये”तिआदीसु (म० नि० १.८२) अब्यापज्जे। “निब्बानं परमं सुखं”न्तिआदीसु (म० नि० २.२१५; ध० प० २०३-२०४) निब्बाने। “यावज्जिदं, भिक्खवे, न सुकरं अक्खानेन पापुणितुं याव सुखा सग्गा”तिआदीसु (म० नि० ३.२२५) सुखप्पच्चयद्वाने। “सोवगिकं सुखविपाकं सग्गसंवत्तनिकं”न्तिआदीसु (दी० नि० १.१६३; सं० नि० १.१३०) इट्ठे, पियमनापेति अत्थो। इधापि इट्ठे सुखप्पच्चये वा दट्ठब्बो। सा हि कुटि अन्तो बहि च मनापभावेन सम्पादिता निवासनफासुताय “सुखा”ति वुत्ता। तथा नातिसीतनातिउण्हताय उतुसुखसम्पत्तियोगेन कायिकचेतसिकसुखस्स पच्चयभावतो।

निवाताति अवाता, फुसितग्गळपिहितवातपानत्ता वातपरिस्सयरहिताति अत्थो। इदं तस्सा कुटिका सुखभावविभावनं। सवाते हि सेनासने उतुसप्पायो न लब्भति, निवाते सो लब्भतीति। **वस्साति** पवस्स सम्मा धारं अनुप्पवेच्छ। **देवाति** अयं देव-सद्वो “इमानि ते, देव, चतुरासीति नगरसहस्सानि कुसवतीराजधानिप्पमुखानि, एत्थ, देव, छन्दं जनेहि जीविते अपेक्ख”न्तिआदीसु (दी० नि० २.२६६) सम्मुतिदेवे खत्तिये आगतो। “चातुमहाराजिका देवा वण्णवन्तो सुखबहुला”तिआदीसु (दी० नि० ३.३३७) उपपत्तिदेवेसु। “तस्स देवातिदेवस्स, सासनं सब्बदस्सिनो”तिआदीसु विसुद्धिदेवेसु। विसुद्धिदेवानज्झि भगवतो अतिदेवभावे वुत्ते इतरेसं वुत्तो एव होति। “विद्धे विगतवलाहके देवे”तिआदीसु (म० नि० १.४८६; सं० नि० १.११०; इतिवु० २७) आकासे। “देवो च कालेन कालं न सम्मा धारं अनुप्पवेच्छती”तिआदीसु (अ० नि० ४.७०) मेघे पज्जुन्ने वा। इधापि मेघे पज्जुन्ने वा दट्ठब्बो। वस्साति हि ते आणापेन्तो थेरो आलपति। **यथासुखन्ति** यथारुचिं। तव वस्सनेन मय्दं बाहिरो परिस्सयो नत्थि, तस्मा यथाकामं वस्साति वस्सूपजीविसत्ते अनुगण्हन्तो वदति।

इदानि अब्भन्तरे परिस्सयाभावं दस्सेन्तो “**चित्तं**”न्तिआदिमाह। तत्थ **चित्तं मे सुसमाहितन्ति** मम चित्तं सुदु अतिविय सम्मा सम्मदेव एकग्गभावेन आरम्भणे ठपितं। तज्ज खो न नीवरणादिविक्खम्भनमत्तेन; अपि च खो विमुत्तं ओरम्भागियउद्धंभागियसङ्गहेहि सब्बसंयोजनेहि सब्बकिलेसधम्मतो च विसेसेन विमुत्तं, समुच्छेदप्पहानवसेन पटिपस्सद्धिप्पहानवसेन ते पजहित्वा ठितन्ति अत्थो। **आतापीति** वीरियवा। फलसमापत्तिअत्थं विपस्सनारम्भवसेन दिट्ठधम्मसुखविहारत्थज्ज आरद्धवीरियो हुत्वा विहरामि, दिब्बविहारादीहि अत्तभावं पवत्तेमि, न पन किलेसप्पहानत्थं, पहातब्बस्सेव अभावतोति अधिप्पायो। “यथा पन बाहिरपरिस्सयाभावेन, देव, मया त्वं वस्सने नियोजितो, एवं अब्भन्तरपरिस्सयाभावेनपी”ति दस्सेन्तो पुनपि “**वस्स, देवा**”ति आह।

अपरो नयो **छन्नाति** छादिता पिहिता। **कुटिकाति** अत्तभावो। सो हि “अनेकावयवस्स समुदायस्स अविज्जानीवरणस्स, भिक्खवे, पुग्गलस्स तण्हासंयुत्तस्स अयज्जेव कायो समुदागतो, बहिद्भा च नामरूप”न्तिआदीसु (सं० नि० २.१९) कायोति आगतो। “सिज्ज, भिक्खु, इमं नावं, सित्ता ते लहुमेस्सती”तिआदीसु (ध० प० ६६) नावाति आगतो। “गहकारक दिट्ठोसि, गहकूटं विसङ्कतं”न्ति (ध० प० १५४) च आदीसु गहन्ति आगतो। “सत्तो गुहायं बहुनाभिछन्नो, तिट्ठं नरो मोहनस्मिं पगाळ्हो”तिआदीसु (सु० नि० ७७८) गुहाति आगतो। “नेलङ्गो सेतपच्छादो, एकारो वत्तती रथो”तिआदीसु (उदा० ६५) रथोति आगतो। “पुन गेहं न काहसी”तिआदीसु (ध० प० १५४) गेहन्ति आगतो। “विवटा कुटि निब्बुतो गिनी”तिआदीसु (सु० नि० १९) कुटीति आगतो। तस्मा इधापि सो “कुटिका”ति वुत्तो। अत्तभावो हि कट्ठादीनि पटिच्च लब्भमाना गेहनामिका कुटिका विय अट्ठिआदिसज्जिते पथवीधातुआदिके फस्सादिके च पटिच्च लब्भमानो “कुटिका”ति वुत्तो, चित्तमक्कटस्स निवासभावतो च। यथाह —

“अट्टिकङ्कलकुटिवेसा, मक्कटावसथो इति ।
मक्कटो पञ्चद्वाराय, कुटिकाय पसक्किय ।
द्वारेनानुपरियाति, घट्टयन्तो पुनप्पुन”न्ति च ॥

सा पनेसा अत्तभावकुटिका थेरस्स तिण्णं छन्नं अट्टन्नञ्च असंवरद्वारानं वसेन समति विज्झनकस्स रागादिअवस्सुतस्स पञ्जाय संवुत्ता सम्मदेव पिहितत्ता “छन्ना”ति वुत्ता । तेनाह भगवा — “सोतानं संवरं ब्रूमि, पञ्जायेते पिधीये”ति (सु० नि० १०४१) । वुत्तनयेन छन्नत्ता एव किलेसदुक्खाभावतो निरामिससुखसमङ्गिताय च **सुखा** सुखप्पत्ता, ततो एव च **निवाता** निहतमानमदथम्भसारम्भताय निवातवुत्तिका । अयञ्च नयो “मय्हं न संकिलेसधम्मानं संवरणमत्तेन सिद्धो, अथ खो अग्गमग्गसमाधिना सुट्ठु समाहितचित्तताय चेव अग्गमग्गपञ्जाय सब्बसंयोजनेहि विप्पमुत्तचित्तताय चा”ति दस्सेन्तो आह “**चित्तं मे सुसमाहितं विमुत्त**”न्ति । एवंभूतो च “इदानाहं कतकरणीयो”ति न अप्पोस्सुक्को होमि, अथ खो **आतापी विहरामि**, सदेवकस्स लोकस्स हितसुखूपसंहारे उस्साहजातो भिक्खाचारकालेपि अनुधरं ब्रह्मविहारेनेव विहरामि । तस्मा त्वम्पि, **देव**, पज्जुन्न मय्हं पियं कातुकामतायपि वस्सूपजीवीनं सत्तानं अनुकम्पायपि **वस्स** सम्मा धारं अनुप्पवेच्छाति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

एत्थ च थेरो “छन्ना मे कुटिका सुखा निवाता”ति इमिना लोकियलोकुत्तरभेदं अत्तनो अधिसीलसिक्खं दस्सेति । “चित्तं मे सुसमाहित”न्ति इमिना अधिचित्तसिक्खं । “विमुत्त”न्ति इमिना अधिपञ्जासिक्खं । “आतापी विहरामी”ति इमिना दिट्ठधम्मसुखविहारं । अथ वा “छन्ना मे कुटिका सुखा निवाता”ति इमिना अनिमित्तविहारं दस्सेति किलेसवस्सपिधानमुखेन निच्चादिनिमित्तुग्घाटनदीपनतो । “चित्तं मे सुसमाहित”न्ति इमिना अप्पणिहितविहारं । “विमुत्त”न्ति इमिना सुज्जतविहारं । “आतापी विहरामी”ति इमिना तेसं तिण्णं विहारानं अधिगमूपायं । पठमेन वा दोसप्पहानं, दुतियेन रागप्पहानं, ततियेन मोहप्पहानं । तथा दुतियेन पठमदुतियेहि वा धम्मविहारसम्पत्तियो दस्सेति । ततियेन विमुत्तिसम्पत्तियो । “आतापी विहरामी”ति इमिना परहितपटिपत्तियं अतन्दितभावं दस्सेतीति दट्ठब्बं ।

एवं “यथानामा”ति गाथाय वुत्तानं धम्मविहारादीनं इमाय गाथाय दस्सितत्ता तत्थ अदस्सितेसु नामगोत्तेसु नामं दस्सेतुं “**इत्थं सुदं**”न्तिआदि वुत्तं । ये हि थेरा नाममत्तेन पाकटा, ते नामेन, ये गोत्तमत्तेन पाकटा, ते गोत्तेन, ये उभयथा पाकटा, ते उभयेनपि दस्सिस्स”न्ति । अयं पन थेरो नामेन अभिलक्खितो, न तथा गोत्तेनाति “**इत्थं सुदं आयस्मा सुभूती**”ति वुत्तं । तत्थ **इत्थन्ति** इदं पकारं, इमिना आकारेनाति अत्थो । **सुदन्ति** सु इदं, सन्धिवसेन इकारलोपो । **सूति** च निपातमत्तं, इदं गाथन्ति योजना । **आयस्मा**ति पियवचनमेतं गरुगारवसप्पतिस्सवचनमेतं । **सुभूती**ति नामकित्तनं । सो हि सरीरसम्पत्तियापि दस्सनीयो पासादिको, गुणसम्पत्तियापि । इति सुन्दराय सरीरावयवविभूतिया सीलसम्पत्तियादिविभूतिया च समन्नागतत्ता सुभूतीति पञ्जायित्थ सीलसारादिथिरगुणयोगतो **थेरो** । **अभासित्था**ति कथेसि । कस्मा पनेते महाथेरा अत्तनो गुणे पकासेन्तीति? इमिना दीघेन अट्ठुना अनधिगतपुब्बं परमगम्भीरं अतिविय सन्तं पणीतं अत्तना अधिगतं लोकुत्तरधम्मं पच्चवेक्खित्वा पीतिवेगसमुस्साहितउदानवसेन सासनस्स निव्यानिकभावविभावनवसेन च परमप्पिच्छा अरिया अत्तनो गुणे पकासेन्ति, यथा तं लोकनाथो बोधनेय्यअज्झासयवसेन “दसबलसमन्नागतो, भिक्खवे, तथागतो चतुवेसारज्जविसारदो”तिआदिना अत्तनो गुणे पकासेति, एवमयं थेरस्स अज्जाब्बाकरणगाथा होतीति ।

परमत्थदीपनिया थेरगाथासंवण्णनाय

सुभूतित्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

२. महाकोट्टिकथेरगाथावण्णना

उपसन्तोति आयस्मतो महाकोट्टिकथेरस्स गाथा । तस्स का उप्पत्ति? अयम्पि थेरो पदुमुत्तरस्स भगवतो काले हंसवतीनगरे महाभोगकुले निब्बत्तित्वा विञ्जुतं पत्तो मातापितूनं अच्चयेन कुटुम्बं सण्ठपेत्वा घरावासं वसन्तो एकदिवसं पदुमुत्तरस्स भगवतो धम्मदेसनाकाले हंसवतीनगरवासिके गन्धमालादिहत्थे येन बुद्धो येन धम्मो येन सङ्घो, तन्निन्ने तप्पोणे तप्पम्भारे गच्छन्ते दिस्वा महाजनेन सङ्घि उपगतो सत्थारं एकं भिक्खुं पटिसम्भिदापत्तानं अग्गट्टाने ठपेन्तं दिस्वा “अयं किर इमस्मिं सासने पटिसम्भिदापत्तानं अग्गो, अहो वताहम्पि एकस्स बुद्धस्स सासने अयं विय पटिसम्भिदापत्तानं अग्गो भवेय्य”न्ति चिन्तेत्वा सत्थु देसनापरियोसाने वुट्ठिताय परिसाय भगवन्तं उपसङ्कमित्वा, “भन्ते, स्वे मय्हं भिक्खं गण्हथा”ति निमन्तेसि । सत्था अधिवासेसि । सो भगवन्तं अभिवादेत्वा पदक्खिणं कत्वा सकनिवेसनं गन्त्वा सब्बरत्तिं बुद्धस्स भिक्खुसङ्घस्स च निसज्जट्टानं गन्धदाममालादामादीहि अलङ्कुरित्वा पणीतं खादनीयं भोजनीयं पटियादापेत्वा तस्सा रत्तिया अच्चयेन सके निवेसने भिक्खुसतसहस्सपरिवारं भगवन्तं विविधयागुखज्जकपरिवारं नानारससूपब्यञ्जनं गन्धसालिभोजनं भोजेत्वा भत्तकिच्चपरियोसाने चिन्तेसि — “महन्तं, खो, अहं ठानन्तरं पत्थेमि न खो पन मय्हं युत्तं एकदिवसमेव दानं दत्वा तं ठानन्तरं पत्थेतुं, अनुपटिपाटिया सत्त दिवसे दानं दत्वा पत्थेस्सामी”ति । सो तेनेव नियामेन सत्त दिवसे महादानानि दत्वा भत्तकिच्चपरियोसाने दुस्सकोट्टागारं विवरापेत्वा उत्तमं तिचीवरप्पहोनकं सुखुमवत्थं बुद्धस्स पादमूले ठपेत्वा भिक्खुसतसहस्सस्स च तिचीवरं दत्वा तथागतं उपसङ्कमित्वा, “भन्ते, यो सो भिक्खु तुम्हेहि इतो सत्तमदिवसमत्थके एतदग्गे ठपितो, अहम्पि सो भिक्खु विय अनागते उप्पज्जनकबुद्धस्स सासने पब्बजित्वा पटिसम्भिदापत्तानं अग्गो भवेय्य”न्ति वत्वा सत्थु पादमूले निपज्जित्वा पत्थनं अकासि । सत्था तस्स पत्थनाय समिज्झनभावं दिस्वा “अनागते इतो कप्पसतसहस्समत्थके गोतमो नाम बुद्धो लोके उप्पज्जिस्सति, तस्स सासने तव पत्थना समिज्झिस्सती”ति ब्याकासि । वुत्तम्पि चेतं अपदाने (अप० थेर २.५४.२२१-२५०) —

“पदुमुत्तरो नाम जिनो, सब्बलोकविदू मुनि ।

इतो सतसहस्सम्हि, कप्पे उप्पज्जि चक्खुमा ॥

“ओवादको विज्जापको, तारको सब्बपाणिनं ।

देसनाकुसलो बुद्धो, तारेसि जनतं बहुं ॥

“अनुकम्पको कारुणिको, हितेसी सब्बपाणिनं ।

सम्पत्ते तित्थिये सब्बे, पञ्चसीले पतिट्ठपि ॥

“एवं निराकुलं आसि, सुज्जतं तित्थियेहि च ।

विचित्तं अरहन्तेहि, वसीभूतेहि तादिभि ॥

“रतनानट्ठपज्जासं, उगतो सो महामुनि ।

कञ्चनग्घियसङ्कासो, बार्त्तिसवरलक्खणो ॥

“वस्ससतसहस्सानि, आयु विज्जति तावदे ।

तावता तिट्ठमानो सो, तारेसि जनतं बहुं ॥

“तदाहं हंसवतियं, ब्राह्मणो वेदपारगू ।
उपेच्च सब्बलोकगं, अस्सोसिं धम्मदेसनं ॥

“तदा सो सावकं वीरो, पभिन्नमतिगोचरं ।
अत्थे धम्मे निरुत्ते च, पटिभाने च कोविदं ॥

“ठपेसि एतदग्गमिह, तं सुत्वा मुदितो अहं ।
ससावकं जिनवरं, सत्ताहं भोजयिं तदा ॥

“दुस्सेहच्छादयित्वान, ससिस्सं बुद्धिसागरं ।
निपच्च पादमूलमिह, तं ठानं पत्थयिं अहं ॥

“ततो अवोच लोकगो, पस्सथेतं दिजुत्तमं ।
विनतं पादमूले मे, कमलोदरसप्पभं ॥

“बुद्धसेट्ठस्स भिक्खुस्स, ठानं पत्थयते अयं ।
ताय सद्धाय चागेन, सद्धम्मस्सवनेन च ॥

“सब्बत्थ सुखितो हुत्वा, संसरित्वा भवाभवे ।
अनागतमिह अद्धाने, लच्छसेतं मनोरथं ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, ओक्काककुलसम्भवो ।
गोतमो नाम गोत्तेन, सत्था लोके भविस्सति ॥

“तस्स धम्मेसु दायादो, ओरसो धम्मनिम्मितो ।
कोट्टिको नाम नामेन, हेस्सति सत्थु सावको ॥

“तं सुत्वा मुदितो हुत्वा, यावजीवं तदा जिनं ।
मेत्तचित्तो परिचरिं, सतो पज्जा समाहितो ॥

“तेन कम्मविपाकेन, चेतनापणिधीहि च ।
जहित्वा मानुसं देहं, तावतिसमगच्छहं ॥

“सतानं तीणिक्खत्तुज्ज, देवरज्जमकारयिं ।
सतानं पज्जक्खत्तुज्ज, चक्कवत्ती अहोसहं ॥

“पदेसरज्जं विपुलं, गणनातो असङ्खियं ।
सब्बत्थ सुखितो आसिं, तस्स कम्मस्स वाहसा ॥

“दुवे भवे संसरामि, देवत्ते अथ मानुसे ।
अज्जं गतिं न गच्छामि, सुचिण्णस्स इदं फलं ॥

“दुवे कुले पजायामि, खत्तिये अथ ब्राह्मणे ।
नीचे कुले न जायामि, सुचिण्णस्स इदं फलं ॥

“पच्छिमे भवे सम्पत्ते, ब्रह्मबन्धु अहोसहं ।
सावत्थियं विप्पकुले, पच्चाजातो महद्धने ॥

“माता चन्दवती नाम, पिता मे अस्सलायनो ।
यदा मे पितरं बुद्धो, विनयी सब्बसुद्धिया ॥

“तदा पसन्नो सुगते, पब्बजिं अनगारियं ।
मोगल्लानो आचरियो, उपज्झा सारिसम्भवो ॥

“केसेसु छिज्जमानेसु, दिट्ठि छिन्ना समूलिका ।
निवासेन्तो च कासावं, अरहत्तमपापुणिं ॥

“अत्थधम्मनिरुत्तीसु, पटिभाने च मे मति ।
पभिन्ना तेन लोकगो, एतदग्गे ठपेसि मं ॥

“असन्दिट्ठं वियाकासिं, उपतिस्सेन पुच्छितो ।
पटिसम्भिदासु तेनाहं, अग्गो सम्बुद्धसासने ॥

“किलेसा झापिता मय्हं, भवा सब्बे समूहता ।
नागोव बन्धनं छेत्वा, विहरामि अनासवो ॥

“स्वागतं वत मे आसि, मम बुद्धस्स सन्तिके ।
तिस्सो विज्जा अनुप्पत्ता, कतं बुद्धस्स सासनं ॥

“पटिसम्भिदा चतस्सो, विमोक्खापि च अट्ठिमे ।
छळभिज्जा सच्छिकता, कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

एवं सो तत्थ तत्थ भवे पुज्जजाणसम्भारं सम्भरन्तो अपरापरं देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं ब्राह्मणमहासालकुले निव्वन्ति । कोट्टिकोतिस्स नामं अकंसु । सो वयप्पत्तो तयो वेदे उगहेत्वा ब्राह्मणसिप्पे निप्फत्तिं गतो एकदिवसं सत्थु सन्तिकं गन्त्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा उपसम्पन्नकालतो पट्टाय विपस्सनाय कम्मं करोन्तो सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पत्वा पटिसम्भिदासु चिण्णवसी हुत्वा अभिज्जाते अभिज्जाते महाथेरे उपसङ्गमित्वा पज्जं पुच्छन्तोपि दसबलं उपसङ्गमित्वा पज्जं पुच्छन्तोपि पटिसम्भिदासुयेव पज्जं पुच्छि । एवमयं थेरो तत्थ कताधिकारताय

चिण्णवसीभावेन च पटिसम्भिदापत्तानं अगगो जातो । अथ नं सत्था महावेदल्लसुत्तं (म० नि० १.४४९ आदयो) अट्ठुप्पत्तिं कत्वा पटिसम्भिदापत्तानं अगगद्धाने ठपेसि — “एतदगं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खून् पटिसम्भिदापत्तानं यदिदं महाकोट्टिको”ति (अ० नि० १.२०९, २१८) । सो अपरेण समयेन विमुत्तिसुखं पटिसंवेदेन्तो उदानवसेन —

२. “उपसन्तो उपरतो, मन्तभाणी अनुद्धतो ।
धुनाति पापके धम्मे, दुमपत्तंव मालुतो”ति ॥ —

इत्थं सुदं आयस्मा महाकोट्टिकत्थेरो गाथं अभसि ।

तत्थ **उपसन्तो**ति मनच्छद्धानं इन्द्रियानं उपसमनेन निब्बिसेवनभावकरणेन उपसन्तो । **उपरतो**ति सब्बस्मा पापकरणतो ओरतो विरतो । **मन्तभाणी**ति मन्ता वुच्चति पज्जा, ताय पन उपपरिक्खित्वा भणतीति मन्तभाणी, कालवादीआदिभावं अविस्सज्जेन्तोयेव भणतीति अत्थो । मन्तभणनवसेन वा भणतीति मन्तभाणी, दुब्भासिततो विना अत्तनो भासनवसेन चतुरङ्गसमन्नागतं सुभासितंयेव भणतीति अत्थो । जातिआदिवसेन अत्तनो अनुक्कंसनतो न उद्धतोति **अनुद्धतो** अथ वा तिण्णं कायदुच्चरितानं वूपसमनेन ततो पटिविरतिया उपसन्तो, तिण्णं मनोदुच्चरितानं उपरमणेन पजहनेन उपरतो, चतुन्नं वचीदुच्चरितानं अप्पवत्तिया परिमितभाणिताय मन्तभाणी, तिविधदुच्चरितनिमित्तउप्पज्जनकस्स उद्धच्चस्स अभावतो अनुद्धतो । एवं पन तिविधदुच्चरितप्पहानेन सुद्धे सीले पतिट्ठितो, उद्धच्चप्पहानेन समाहितो, तमेव समाधिं पदद्धानं कत्वा विपस्सनं वड्ढेत्वा मगगपटिपाटिया **धुनाति पापके धम्मे** लामकट्टेन पापके सब्बेपि संकिलेसधम्मे निद्धुनाति, समुच्छेदवसेन पजहति । यथा किं? **दुमपत्तंव मालुतो**, यथा नाम दुमस्स रुक्खस्स पत्तं पण्डुपलासं मालुतो वातो धुनाति, बन्धनतो वियोजेन्तो नीहरति, एवं यथावुत्तपटिपत्तियं ठितो पापधम्मे अत्तनो सन्तानतो नीहरति, एवमयं थेरस्स अज्जापदेसेन अज्जाब्बाकरणगाथापि होतीति वेदितब्बा ।

एत्थ च कायवचीदुच्चरितप्पहानवचनेन पयोगसुद्धिं दस्सेति, मनोदुच्चरितप्पहानवचनेन आसयसुद्धिं । एवं पयोगासयसुद्धस्स “अनुद्धतो”ति इमिना उद्धच्चाभाववचनेन तदेकट्ठताय नीवरणप्पहानं दस्सेति । तेषु पयोगसुद्धिया सीलसम्पत्ति विभाविता, आसयसुद्धिया समथभावनाय उपकारकधम्मपरिगगहो, नीवरणप्पहानेन समाधिभावना, “धुनाति पापके धम्मे”ति इमिना पज्जाभावना विभाविता होति । एवं अधिसीलसिक्खादयो तिस्सो सिक्खा, तिविधकल्याणं सासनं, तदङ्गप्पहानादीनि तीणि पहानानि, अन्तद्वयपरिवज्जनेन सद्धिं मज्झिमाय पटिपत्तिया पटिपज्जनं, अपायभवादीनं समतिक्कमनूपायो च यथारहं निद्धारेत्वा योजेतब्बा । इमिना नयेन सेसगाथासुपि यथारहं अत्थयोजना वेदितब्बा । अत्थमत्तमेव पन तत्थ तत्थ अपुब्बं वण्णयिस्साम । “इत्थं सुदं आयस्मा महाकोट्टिको”ति इदं पूजावचनं, यथा तं महामोगल्लानोति ।

महाकोट्टिकत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

३. कङ्गारेवतत्थेरगाथावण्णना

पज्जं इमं पस्साति आयस्मतो कङ्गारेवतस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि थेरो पदुमुत्तरभगवतो काले हंसवतीनगरे ब्राह्मणमहासालकुले निब्बत्तो । एकदिवसं बुद्धानं धम्मदेसनाकाले हेट्ठा वुत्तनयेन महाजनेन सद्धिं विहारं गन्त्वा परिसपरियन्ते ठितो धम्मं सुणन्तो सत्थारं एकं भिक्खुं झानाभिरतानं अगगद्धाने ठपेन्तं दिस्वा “मयापि अनागते एवरूपेन

भवितुं वट्टती”ति चिन्तेत्वा देसनावसाने सत्थारं निमन्तेत्वा हेट्ठा वुत्तनयेन महासक्कारं कत्वा भगवन्तं आह —
 “भन्ते, अहं इमिना अधिकारकम्मेन अज्जं सम्पत्तिं न पत्थेमि, यथा पन सो भिक्खु तुम्हेहि इतो सत्तमदिवसमत्थके ज्ञायीनं
 अग्गट्ठाने ठपितो, एवं अहमि अनागते एकस्स बुद्धस्स सासने ज्ञायीनं अग्गो भवेय्य”न्ति पत्थनमकासि । सत्था अनागतं
 ओलोकेत्वा निप्फज्जनभावं दिस्वा “अनागते कप्पसतसहस्सावसाने गोतमो नाम बुद्धो उप्पज्जिस्सति, तस्स सासने त्वं
 ज्ञायीनं अग्गो भविस्ससी”ति ब्याकरित्वा पक्कामि ।

सो यावजीवं कल्याणकम्मं कत्वा कप्पसतसहस्सं देवमनुस्सेसु संसरित्वा अम्हाकं भगवतो काले सावत्थिनगरे
 महाभोगकुले निब्बत्तो पच्छाभत्तं धम्मस्सवनत्थं गच्छन्तेन महाजनेन सद्धिं विहारं गन्त्वा परिसपरियन्ते ठितो दसबलस्स
 धम्मकथं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा उपसम्पदं लभित्वा कम्मट्ठानं कथापेत्वा ज्ञानपरिकम्मं करोन्तो ज्ञानलाभी हुत्वा
 ज्ञानं पादकं कत्वा अरहत्तं पापुणि । सो येभुय्येन दसबलेन समापज्जितब्बसमापत्तिं समापज्जन्तो अहोरत्तं ज्ञानेसु
 चिण्णवसी अहोसि । अथ नं सत्था “एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खूनं ज्ञायीनं यदिदं कङ्खारेवतो”ति (अ० नि०
 १.१९८, २०४) ज्ञायीनं अग्गट्ठाने ठपेसि । वुत्तमि चेतं **अपदाने** (अप० थेर २.५५.३४-५३) —

“पदुमुत्तरो नाम जिनो, सब्बधम्मेसु चक्खुमा ।
 इतो सतसहस्समिहि, कप्पे उप्पज्जि नायको ॥

“सीहहनु ब्रह्मगिरो, हंसदुन्दुभिनिस्सनो ।
 नागविककन्तगमनो, चन्दसूराधिकप्पभो ॥

“महामति महावीरो, महाज्ञायी महाबलो ।
 महाकारुणिको नाथो, महातमपनूदनो ॥

“स कदाचि तिलोकग्गो, वेनेय्यं विनयं बहुं ।
 धम्मं देसेसि सम्बुद्धो, सत्तासयविदू मुनि ॥

“ज्ञायिं ज्ञानरत्तं वीरं, उपसन्तं अनाविलं ।
 वण्णयन्तो परिसत्तिं, तोसेसि जनतं जिनो ॥

“तदाहं हंसवतियं, ब्राह्मणो वेदपारगू ।
 धम्मं सुत्वान मुदितो, तं ठानमभिपत्थयिं ॥

“तदा जिनो वियाकासि, सङ्गमज्झे विनायको ।
 मुदितो होहि त्वं ब्रह्मे, लच्छसे तं मनोरथं ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, ओक्काककुलसम्भवो ।
 गोतमो नाम गोत्तेन, सत्था लोके भविस्सति ॥

“तस्स धम्मेसु दायादो, ओरसो धम्मनिम्मितो ।

रेवतो नाम नामेन, हेस्सति सत्थु सावको ॥

“तेन कम्मेन सुकतेन, चेतनापणिधीहि च ।
जहित्वा मानुसं देहं, तावतिसमगच्छहं ॥

“पच्छिमे च भवे दानि, जातोहं कोलिये पुरे ।
खत्तिये कुलसम्पन्ने, इद्धे फीते महद्धने ॥

“यदा कपिलवत्थुस्मिं, बुद्धो धम्ममदेसयि ।
तदा पसन्नो सुगते, पब्बजिं अनगारियं ॥

“कङ्खा मे बहुला आसि, कप्पाकप्पे तहिं तहिं ।
सब्बं तं विनयी बुद्धो, देसेत्वा धम्ममुत्तमं ॥

“ततोहं तिण्णसंसारो, तदा ज्ञानसुखे रतो ।
विहरामि तदा बुद्धो, मं दिस्वा एतदब्रवि ॥

“या काचि कङ्खा इध वा हरं वा, सवेदिया वा परवेदिया वा ।
ये ज्ञायिनो ता पजहन्ति सब्बा, आतापिनो ब्रह्मचरियं चरन्ता ॥

“सतसहस्से कतं कम्मं, फलं दस्सेसि मे इध ।
सुमुत्तो सरवेगोव, किलेसे ज्ञापयिं मम ॥

“ततो ज्ञानरत्तं दिस्वा, बुद्धो लोकन्तगू मुनि ।
ज्ञायीनं भिक्खूनं अगगो, पज्जापेसि महामति ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं, भवा सब्बे समूहता ।
नागोव बन्धनं छेत्वा, विहरामि अनासवो ॥

“स्वागतं वत मे आसि, मम बुद्धस्स सन्तिके ।
तिस्सो विज्जा अनुप्पत्ता, कतं बुद्धस्स सासनं ॥

“पटिसम्भिदा चतस्सो, विमोक्खापि च अट्टिमे ।
छळभिज्जा सच्छिकता, कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

तथा कतकिच्चो पनायं महाथेरो पुब्बे दीघरत्तं अत्तनो कङ्खापकतचित्तं इदानि सब्बसो विगतकङ्खतज्ज पच्चवेक्खित्वा “अहो नून मय्हं सत्थुनो देसनानुभावो, तेनेतरहि एवं विगतकङ्खो अज्झत्तं वूपसन्तचित्तो जातो”ति सज्जातबहुमानो भगवतो पज्जं पसंसन्तो “पज्जं इमं पस्सा”ति इमं गाथमाह ।

३. तत्थ पज्जन्ति पकारे जानाति, पकारेहि जापेतीति च पज्जा । वेनेय्यां आसयानुसयचरियाधिमुत्तिआदिप्पकारे धम्मानं कुसलादिके खन्धादिके च देसेतब्बप्पकारे जानाति, यथासभावतो पटिविज्झति, तेहि च पकारेहि जापेतीति अत्थो । सत्थु देसनाजाणज्झि इधाधिप्पेतं, तेनाह “इमं”न्ति । तज्झि अत्तनि सिद्धेन देसनाबलेन नयग्गाहतो पच्चक्खं विय उपट्ठितं गहेत्वा “इमं”न्ति वुत्तं । यदग्गेन वा सत्थु देसनाजाणं सावकेहि नयतो गह्कति, तदग्गेन अत्तनो विसये पटिवेधजाणम्पि नयतो गह्कतेव । तेनाह आयस्मा धम्मसेनापति — “अपिच मे, भन्ते, धम्मन्वयो विदितो”ति (दी० नि० २.१४६; ३.१४३) । पस्साति विम्वयप्पत्तो अनियमतो आलपति अत्तनोयेव वा चित्तं, यथाह भगवा उदानेन्तो — “लोकमिमं पस्स; पुथू अविज्जाय परेतं भूतं भूतरतं भवा अपरिमुत्त”न्ति (उदा० ३०) । तथागतानन्ति तथा आगमनादिअत्थेन तथागतानं । तथा आगतोति हि तथागतो, तथा गतोति तथागतो, तथलक्खणं आगतोति तथागतो, तथधम्मे याथावतो अभिसम्बुद्धोति तथागतो, तथदस्सिताय तथागतो, तथवादिताय तथागतो, तथाकारिताय तथागतो, अभिभवनट्टेन तथागतोति एवं अट्ठहि कारणेहि भगवा तथागतो । तथाय आगतोति तथागतो, तथाय गतोति तथागतो, तथलक्खणं गतोति तथागतो, तथानि आगतोति तथागतो, तथाविधोति तथागतो, तथा पवत्तितोति तथागतो, तथेहि आगतोति तथागतो, तथा गतभावेन तथागतोति एवम्पि अट्ठहि कारणेहि भगवा तथागतोति अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारो पन परमत्थदीपनिया उदानट्ठकथाय (उदा० अट्ठ० १८) इतिवुत्तकट्ठकथाय (इतिवु० अट्ठ० ३८) च वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

इदानीं तस्सा पज्जाय असाधारणविसेसं दस्सेतुं “अग्गि यथा”तिआदि वुत्तं । यथा अग्गीति उपमावचनं । यथाति तस्स उपमाभावदस्सनं । पज्जलितोति उपमेय्येन सम्बन्धदस्सनं । निसीथेति किच्चकरणकालदस्सनं । अयज्हेत्थ अत्थो — यथा नाम निसीथे रत्तियं चतुरङ्गसमन्नागते अन्धकारे वत्तमाने उन्नते ठाने पज्जलितो अग्गि तस्मिं पदेसे तयगतं विधमन्तं तिट्ठति, एवमेव तथागतानं इमं देसनाजाणसङ्घातं सब्बसो वेनेय्यां संसयतमं विधमन्तं पज्जं पस्साति । यतो देसनाविलासेन सत्तानं जाणमयं आलोकं देन्तीति आलोकदा । पज्जामयमेव चक्खुं ददन्तीति चक्खुददा । तदुभयम्पि कङ्खाविनयपदट्ठानमेव कत्वा दस्सेन्तो “ये आगतानं विनयन्ति कङ्ख”न्ति आह, ये तथागता अत्तनो सन्तिकं आगतानं उपगतानं वेनेय्यां “अहोसिं नु खो अहमतीतमद्धान”न्तिआदिनयप्पवत्तं (म० नि० १.१८; सं० नि० २.२०) सोळसवत्थुकं, “बुद्धे कङ्खति धम्मे कङ्खती”तिआदिनयप्पवत्तं (ध० स० १००८) अट्ठवत्थुकञ्च कङ्खं विचिकिच्छं विनयन्ति देसनानुभावेन अनवसेसतो विधमन्ति विद्धंसेन्ति । विनयकुक्कुच्चसङ्घाता पन कङ्खा तब्बिनयेनेव विनीता होन्तीति ।

अपरो नयो — यथा अग्गि निसीथे रत्तिभागे पज्जलितो पटुतरजालो समुज्जलं उच्चासने ठितानं ओभासदानमत्तेन अन्धकारं विधमित्वा समविसमं विभावेन्तो आलोकददो होति । अच्चासन्ने पन ठितानं तं सुपाकटं करोन्तो चक्खुकिच्चकरणतो चक्खुददो नाम होति, एवमेव तथागतो अत्तनो धम्मकायस्स दूरे ठितानं अकताधिकारानं पज्जापज्जोतेन मोहन्धकारं विधमित्वा कायविसमादिसमविसमं विभावेन्तो आलोकदा भवन्ति, आसन्ने ठितानं पन कताधिकारानं धम्मचक्खुं उप्पादेन्तो चक्खुददा भवन्ति । ये एवंभूता अत्तनो वचीगोचरं आगतानं मादिसानम्पि कङ्खाबहुलानं कङ्खं विनयन्ति अरियमग्गसमुप्पादनेन विधमन्ति, तेसं तथागतानं पज्जं जाणातिसयं पस्साति योजना । एवमयं थेरस्स अत्तनो कङ्खावितरणप्पकासनेन अज्जाब्बाकरणगाथापि होति । अयज्झि थेरो पुथुज्जनकाले कप्पियेपि कुक्कुच्चको हुत्वा कङ्खाबहुलताय “कङ्खारेवतो”ति पज्जातो, पच्चा खीणासवकालेपि तथेव वोहरयित्थ । तेनाह — “इत्थं सुदं आयस्मा कङ्खारेवतो गाथं अभासित्था”ति । तं वुत्तत्थमेव ।

कङ्खारेवतत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

४. पुण्णत्थेरगाथावण्णना

सब्धिरेव समासेथाति आयस्मतो पुण्णत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरस्स दसबलस्स उप्पत्तितो पुरेतरमेव हंसवतीनगरे ब्राह्मणमहासालकुले निब्बत्तो अनुक्कमेन विञ्जुतं पत्तो सत्थरि लोके उप्पज्जन्ते एकदिवसं बुद्धानं धम्मदेसनाकाले हेट्ठा वुत्तनयेन महाजनेन सद्धिं विहारं गन्त्वा परिसपरियन्ते निसीदित्वा धम्मं सुणन्तो सत्थारं एकं भिक्खुं धम्मकथिकानं अग्गट्ठाने ठपेन्तं दिस्वा “मयापि अनागते एवरूपेन भवितुं वट्टती”ति चिन्तेत्वा देसनावसाने वुट्ठिताय परिसाय सत्थारं उपसङ्कमित्वा निमन्तेत्वा हेट्ठा वुत्तनयेनेव महासक्कारं कत्वा भगवन्तं एवमाह — “भन्ते, अहं इमिना अधिकारकम्मेन नाज्जं सम्पत्तिं पत्थेमि । यथा पन सो भिक्खु इतो सत्तमदिवसमत्थके धम्मकथिकानं अग्गट्ठाने ठपितो, एवं अहम्पि अनागते एकस्स बुद्धस्स सासने धम्मकथिकानं भिक्खून् अग्गो भवेय्य”न्ति पत्थनं अकासि । सत्था अनागतं ओलोकेत्वा तस्स पत्थनाय समिज्जनभावं दिस्वा “अनागते कप्पसतसहस्समत्थके गोतमो नाम बुद्धो उप्पज्जिस्सति, तस्स सासने त्वं पब्बजित्वा धम्मकथिकानं अग्गो भविस्ससी”ति ब्याकासि ।

सो तत्थ यावजीवं कल्याणधम्मं कत्वा ततो चुतो कप्पसतसहस्सं पुज्जजाणसम्भारं सम्भरन्तो देवमनुस्सेसु संसरित्वा अम्हाकं भगवतो काले कपिलवत्थुनगरस्स अविदूरे दोणवत्थुनामके ब्राह्मणगामे ब्राह्मणमहासालकुले अज्जासिकोण्डज्जत्थेरस्स भागिनेय्यो हुत्वा निब्बत्ति । तस्स नामग्गहणदिवसे “पुण्णो”ति नामं अकंसु । सो सत्थरि अभिसम्बोधिं पत्वा पवत्तवरधम्मचक्के अनुपुब्बेन राजगहं गन्त्वा तं उपनिस्साय विहरन्ते अज्जासिकोण्डज्जत्थेरस्स सन्तिके पब्बजित्वा लद्धूपसम्पदो सब्बं पुब्बकिच्चं कत्वा पधानमनुयुज्जन्तो पब्बजितकिच्चं मत्थकं पापेत्वाव “दसबलस्स सन्तिकं गमिस्सामी”ति मातुलत्थेरेन सद्धिं सत्थु सन्तिकं अगन्त्वा कपिलवत्थुसामन्तायेव ओहीयित्वा योनिसोमनसिकारे कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तं पापुणि । वुत्तम्पि चेत्तं अपदाने (अप० थेर १.१.४३४-४४०) —

“अज्झायको मन्तधरो, तिण्णं वेदान पारगू ।
पुरक्खतोम्हि सिस्सेहि, उपगच्छिं नरुत्तमं ॥

“पदुमुत्तरो लोकविदू, आहुतीनं पटिग्गहो ।
मम कम्मं पक्कित्तेसि, संखित्तेन महामुनि ॥

“ताहं धम्मं सुणित्वान, अभिवादेत्वान सत्थुनो ।
अज्जलिं पग्गहेत्वान, पक्कमिं दक्खिणामुखो ॥

“संखित्तेन सुणित्वान, वित्थारेन अभासयिं ।
सब्बे सिस्सा अत्तमना, सुत्वान मम भासतो ॥

“सकं दिट्ठिं विनोदेत्वा, बुद्धे चित्तं पसादयुं ।
संखित्तेनपि देसेमि, वित्थारेन तथेवहं ॥

“अभिधम्मनयज्जूहं, कथावत्थुविसुद्धिया ।
सब्बेसं विज्जापेत्वान, विहरामि अनासवो ॥

“इतो पञ्चसते कप्पे, चतुरो सुप्पकासका ।
सत्तरतनसम्पन्ना, चतुदीपम्हि इस्सरा ॥

“पटिसम्भिदा चतस्सो...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

तस्स पन पुण्णत्थेरस्स सन्तिके पब्बजिता कुलपुत्ता पञ्चसता अहेसुं । थेरो सयं दसकथावत्थुलाभिताय तेपि दसहि कथावत्थूहि ओवदि । ते तस्स ओवादे ठत्वा सब्बेव अरहत्तं पत्ता । ते अत्तनो पब्बजितकिच्चं मत्थकप्पत्तं जत्वा उपज्झायं उपसङ्कमित्वा आहंसु — “भन्ते, अम्हाकं किच्चं मत्थकप्पत्तं, दसन्नज्जम्ह कथावत्थूनं लाभिनो, समयो, दानि नो दसबलं पस्सितु”न्ति । थेरो तेसं वचनं सुत्वा चिन्तेसि — “मम दसकथावत्थुलाभितं सत्था जानाति अहं धम्मं देसेन्तो दस कथावत्थूनि अमुज्चित्वाव देसेमि, मयि गच्छन्ते सब्बेपिमे भिक्खू मं परिवारेत्वा गच्छिस्सन्ति, एवं गणसङ्गणिकाय गन्त्वा पन अयुत्तं मय्हं दसबलं पस्सितुं, इमे ताव गन्त्वा पस्सन्तू”ति ते भिक्खू आह — “आवुसो, तुम्हे पुरतो गन्त्वा तथागतं पस्सथ, मम वचनेन चस्स पादे वन्दथ, अहम्पि तुम्हाकं गतमग्गेनागमिस्सामी”ति । ते थेरा सब्बेपि दसबलस्स जातिभूमिरट्ठवासिनो सब्बे खीणासवा सब्बे दसकथावत्थुलाभिनो अत्तनो उपज्झायस्स ओवादं सम्पटिच्छित्वा थेरं वन्दित्वा अनुपुब्बेन चारिकं चरन्ता सट्ठियोजनमगं अतिक्कम्म राजगहे वेळुवनमहाविहारं गन्त्वा दसबलस्स पादे वन्दित्वा एकमन्तं निसीदिसु ।

आचिण्णं खो पनेतं बुद्धानं भगवन्तानं आगन्तुकेहि भिक्खूहि सद्धिं पटिसम्मोदितुन्ति भगवा तेहि सद्धिं — “कच्चि, भिक्खवे, खमनीय”न्तिआदिना नयेन मधुरपटिसन्थारं कत्वा “कुतो च तुम्हे, भिक्खवे, आगच्छथा”ति पुच्छि । अथ तेहि “जातिभूमितो”ति वुत्ते “को नु खो, भिक्खवे, जातिभूमियं जातिभूमकानं भिक्खूनं सब्रह्मचारीनं एवं सम्भावितो ‘अत्तना च अप्पिच्छो अप्पिच्छकथञ्च भिक्खूनं कत्ता’”ति (म० नि० १.२५२) दसकथावत्थुलाभिं भिक्खुं पुच्छि । तेपि “पुण्णो नाम, भन्ते, आयस्मा मन्ताणिपुत्तो”ति आरोचयिसु । तं कथं सुत्वा आयस्मा सारिपुत्तो थेरस्स दस्सनकामो अहोसि । अथ सत्था राजगहतो सावत्थिं अगमासि । पुण्णत्थेरोपि दसबलस्स तत्थ आगतभावं सुत्वा — “सत्थारं पस्सिस्सामी”ति गन्त्वा अन्तोगन्धकुटियंयेव तथागतं सम्पापुणि । सत्था तस्स धम्मं देसेसि । थेरो धम्मं सुत्वा दसबलं वन्दित्वा पटिसल्लानत्थाय अन्धवनं गन्त्वा अज्जतरम्हि रुक्खमूले दिवाविहारं निसीदि ।

सारिपुत्तत्थेरोपि तस्सागमनं सुत्वा सीसानुलोकिको गन्त्वा ओकासं सल्लक्खेत्वा तं रुक्खमूले निसिन्नं उपसङ्कमित्वा थेरेन सद्धिं सम्मोदित्वा, तं सत्तविसुद्धिक्कमं पुच्छि । थेरोपिस्स पुच्छितपुच्छितं व्याकरोन्तो रथविनीतूपमाय चित्तं आराधेसि, ते अज्जमज्जस्स सुभासितं समनुमोदिसु । अथ सत्था अपरभागे भिक्खुसङ्घमज्जे निसिन्नो थेरं “एतदगं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खूनं धम्मकथिकानं यदिदं पुण्णो”ति (अ० नि० १.१८८, १९६) धम्मकथिकानं अगगट्ठाने ठपेसि । सो एकदिवसं अत्तनो विमुत्तिसम्पत्तिं पच्चवेक्खित्वा “सत्थारं निस्साय अहज्जेव अज्जे च बहू सत्ता संसारदुक्खतो विप्पमुत्ता, बहूपकारा वत सप्पुरिससंसेवा”ति पीतिसोमनस्सजातो उदानवसेन पीतिवेगविस्सट्ठं “सब्भिरेव समासेथा”ति गाथं अभासि ।

४. तत्थ **सब्भिरेवा**ति सप्पुरिसेहि एव । सन्तोति पनेत्थ बुद्धादयो अरिया अधिप्पेता । ते हि अनवसेसतो असतं धम्मं पहाय सद्धम्मे उक्कंसगतत्ता सातिसयं पसंसियत्ता च विसेसतो “सन्तो सप्पुरिसा”ति च वुच्चन्ति । **समासेथा**ति समं आसेथ सह वसेय्य । ते पयिरुपासन्तो तेसं सुस्सूसन्तो दिट्ठानुगतिञ्च आपज्जन्तो समानवासो भवेय्याति अत्थो । **पण्डितेहत्थदस्सिभी**ति तेसं थोमना । **पण्डा** वुच्चति पज्जा, सा इमेसं सज्जाताति **पण्डिता** । ततो एव अत्तत्थादिभेदं अत्थं

अविपरीततो पस्सन्तीति **अत्थदस्सिनो** । तेहि पण्डितेहि अत्थदस्सीभि समासेथ । कस्माति चे? यस्मा ते सन्तो पण्डिता, ते वा सम्मा सेवन्ता एकन्तहितभावतो मग्गजाणादीहेव अरणीयतो **अत्थं**, महागुणताय सन्तताय च **महन्तं**, अगाधभावतो गम्भीरजाणगोचरतो च **गम्भीरं**, हीनच्छन्दादीहि दट्ठं असक्कुण्येयत्ता इतरेहि च किच्छेन दट्ठब्बत्ता **दुद्धसं**, दुद्धसत्ता सण्हनिपुणसभावत्ता निपुणजाणगोचरतो च **निपुणं**, निपुणत्ता एवं सुखुमसभावताय **अणुं** निब्बानं, अविपरीतट्ठेन वा परमत्थसभावत्ता **अत्थं**, अरियभावकरत्ता महत्तनिमित्तताय **महन्तं**, अनुत्तानसभावताय **गम्भीरं**, दुक्खेन दट्ठब्बं न सुखेन दट्ठं सक्काति **दुद्धसं**, गम्भीरत्ता दुद्धसं, दुद्धसत्ता **गम्भीरन्ति** चतुसच्चं, विसेसतो **निपुणं अणुं**, निरोधसच्चन्ति एवमेतं चतुसच्चं **धीरा समधिगच्छन्ति** धितिसम्पन्नताय धीरा चतुसच्चकम्मद्वानभावनं उस्सुक्कापेत्वा सम्मदेव अधिगच्छन्ति । **अप्पमत्ता**ति सब्बत्थ सतिअविप्पवासेन अप्पमादपटिपत्तिं पूरेन्ता । **विचक्खणा**ति विपस्सनाभावनाय छेका कुसला । तस्मा सब्भिरेव समासेथाति योजना । पण्डितेहत्थदस्सिभीति वा एतं निस्सक्कवचनं । यस्मा पण्डितेहि अत्थदस्सीभि समुदायभूतेहि धीरा अप्पमत्ता विचक्खणा महन्तादिविसेसवन्तं अत्थं समधिगच्छन्ति, तस्मा तादिसेहि सब्भिरेव समासेथाति सम्बन्धो । एवमेसा थेरस्स पटिवेधदीपनेन अज्जाब्बाकरणगाथापि अहोसीति ।

पुण्णत्थेरगाथावण्णना निड्ढिता ।

५. दब्बत्थेरगाथावण्णना

यो दुद्धमियोति आयस्मतो दब्बत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पदुमुत्तरबुद्धकाले हंसवतीनगरे कुलगेहे निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो हेट्ठा वुत्तनयेनेव धम्मदेसनं सुणन्तो सत्थारं एकं भिक्खुं सेनासनपज्जापकानं अग्गद्वाने ठपेन्तं दिस्वा अधिकारकम्मं कत्वा तं ठानन्तरं पत्थेत्वा सत्थारा ब्याकतो यावजीवं कुसलं कत्वा देवमनुस्सेसु संसरित्वा कस्सपदसबलस्स सासनोसक्कनकाले पब्बजि । तदा तेन सद्धिं अपरे छ जनाति सत्त भिक्खू एकचित्ता हुत्वा अज्जे सासने अगारवं करोन्ते दिस्वा — “इध किं करोम एकमन्ते समणधम्मं कत्वा दुक्खस्सन्तं करिस्सामा”ति निस्सेणिं बन्धित्वा उच्चं पब्बतसिखरं आरुहित्वा, “अत्तनो चित्तबलं जानन्ता निस्सेणिं निपातेन्तु, जीविते सालया ओतरन्तु, मा पच्छानुतप्पिनो अहुवत्था”ति वत्वा सब्बे एकचित्ता हुत्वा निस्सेणिं पातेत्वा — “अप्पमत्ता होथ, आवुसो”ति अज्जमज्जं ओवदित्वा चित्तरुचिकेसु ठानेसु निसीदित्वा समणधम्मं कातुं आरभिसु ।

तत्रेको थेरो पज्जमे दिवसे अरहत्तं पत्वा, “मम किच्चं निप्फन्नं, अहं इमस्मिं ठाने किं करिस्सामि”ति इद्धिया उत्तरकुरुतो पिण्डपातं आहरित्वा, “आवुसो, इमं पिण्डपातं परिभुज्जथ, भिक्खाचारकिच्चं ममायत्तं होतु, तुम्हे अत्तनो कम्मं करोथा”ति आह । “किं नु खो मयं, आवुसो, निस्सेणिं पातेन्ता एवं अवोचुम्ह — ‘यो पठमं धम्मं सच्छिकरोति, सो भिक्खं आहरतु, तेनाभतं सेसा परिभुज्जित्वा समणधम्मं करिस्सन्ती’”ति । “नत्थि, आवुसो”ति । तुम्हे अत्तनो पुब्बहेतुना लभित्थ, मयम्पि सक्कोन्ता वट्ठस्सन्तं करिस्साम, गच्छथ तुम्हेति । थेरो ते सज्जापेतुं असक्कोन्तो फासुकद्वाने पिण्डपातं परिभुज्जित्वा गतो । अपरो थेरो सत्तमे दिवसे अनागामिफलं पत्वा ततो चुतो सुद्धावासब्रह्मलोके निब्बत्तो । इतरे थेरा ततो चुता एकं बुद्धन्तरं देवमनुस्सेसु संसरित्वा तेसु तेसु कुलेसु निब्बत्ता । एको गन्धाररट्ठे तक्कसिलानगरे राजगेहे निब्बत्तो, एको मज्झन्तिकरट्ठे परिब्बाजिकाय कुच्छिम्हि निब्बत्तो, एको बाहियरट्ठे कुटुम्बियगेहे निब्बत्तो, एको भिक्खुनुपस्सये जातो ।

अयं पन दब्बत्थेरो मल्लरट्ठे अनुपियनगरे एकस्स मल्लरज्जो गेहे पटिसन्धिं गण्हि । तस्स माता उपविजज्जा कालमकासि, मतसरीरं सुसानं नेत्वा दारुचितकं आरोपेत्वा अग्निं अदंसु । तस्सा अगिवेगसन्तत्तं उदरपटलं द्वेधा अहोसि । दारको अत्तनो पुज्जबलेन उप्पतित्वा एकस्मिं दब्बत्थम्भे निपति । तं दारकं गहेत्वा अय्यिकाय अदंसु । सा तस्स

नामं गणहन्ती दब्बत्थम्भे पतित्वा लद्धजीवितत्ता “दब्बो”तिस्स नामं अकासि । तस्स च सत्तवस्सिककाले सत्था भिक्खुसङ्घपरिवारो मल्लरट्ठे चारिकं चरमानो अनुपियम्बवने विहरति । दब्बकुमारो सत्थारं दिस्वा दस्सनेनेव पसीदित्वा पब्बजितुकामो हुत्वा “अहं दसबलस्स सन्तिके पब्बजिस्सामी”ति अय्यिकं आपुच्छि । सा “साधु, ताता”ति दब्बकुमारं आदाय सत्थु सन्तिकं गन्त्वा, “भन्ते, इमं कुमारं पब्बाजेथा”ति आह । सत्था अज्जरस्स भिक्खुनो सज्जं अदासि — “भिक्खु इमं दारकं पब्बाजेही”ति । सो थेरो सत्थु वचनं सुत्वा दब्बकुमारं पब्बाजेन्तो तचपञ्चककम्मट्ठानं आचिक्खि । पुब्बहेतुसम्पन्नो कताभिनीहारो सत्तो पठमकेसवट्ठिया वोरपनक्खणे सोतापत्तिफले पतिट्ठहि, दुतियाय केसवट्ठिया ओरोपियमानाय सकदागामिफले, ततियाय अनागामिफले, सब्बकेसानं पन ओरोपनञ्च अरहत्तफलसच्छिकिरिया च अपच्छा अपुरे अहोसि । सत्था मल्लरट्ठे यथाभिरन्तं विहरित्वा राजगहं गन्त्वा वेळुवने वासं कप्पेसि ।

तत्रायस्मा दब्बो मल्लपुत्तो रहोगतो अत्तनो किच्चनिप्पत्तिं ओलोकेत्वा सङ्घस्स वेय्यावच्चकरणे कायं योजेतुकामो चिन्तेसि — “यंनूनाहं सङ्घस्स सेनासनञ्च पञ्जापेय्यं भत्तानि च उद्दिसेय्य”न्ति । सो सत्थु सन्तिकं गन्त्वा अत्तनो परिवितक्कं आरोचेसि । सत्था तस्स साधुकारं दत्वा सेनासनपञ्जापकत्तञ्च भत्तुद्देसकत्तञ्च सम्पटिच्छि । अथ नं “अयं दब्बो दहरोव समानो महन्ते ठाने ठितो”ति सत्तवस्सिककालेयेव उपसम्पादेसि । थेरो उपसम्पन्नकालतो पट्ठाय राजगहं उपनिस्साय विहरन्तानं सब्बभिक्खून् सेनासनानि च पञ्जापेति, भिक्खञ्च उद्दिसेति । तस्स सेनासनपञ्जापकभावो सब्बदिसासु पाकटो अहोसि — “दब्बो किर मल्लपुत्तो सभागसभागानं भिक्खून् एकट्ठाने सेनासनानि पञ्जापेति, आसन्नेपि दूरेपि सेनासनं पञ्जापेति, गन्तुं असक्कोन्ते इद्धिया नेती”ति ।

अथ नं भिक्खू कालेपि विकालेपि — “अम्हाकं, आवुसो, जीवकम्बवने सेनासनं पञ्जापेहि, अम्हाकं मद्दकुच्छिस्मिं मिग्गदाये”ति एवं सेनासनं उद्दिसेत्वा तस्स इद्धिं पस्सन्ता गच्छन्ति । सोपि इद्धिया मनोमये काये अभिसङ्घुरित्वा एकेकस्स थेरस्स एकेकं अत्तना सदिसं भिक्खुं दत्वा अङ्गुलिया जलमानाय पुरतो गन्त्वा “अयं मज्जो इदं पीठ”न्तिआदीनि वत्वा सेनासनं पञ्जापेत्वा पुन अत्तनो वसनट्ठानमेव आगच्छति । अयमेत्थ सङ्घेपो, वित्थारतो पनिदं वत्थु पाळियं आगतमेव । सत्था इदमेव कारणं अट्ठुप्पत्तिं कत्वा अपरभागे अरियगणमज्जे निसिन्नो थेरं सेनासनपञ्जापकानं अग्गट्ठाने ठपेसि — “एतदगं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खून् सेनासनपञ्जापकानं यदिदं दब्बो मल्लपुत्तो”ति (अ० नि० १.२०९; २१४) । वुत्तम्पि चेतं **अपदाने** (अप० थेर २.५४, १०८-१४९) —

“पदुमुत्तरो नाम जिनो, सब्बलोकविदू मुनि ।
इतो सतसहस्सम्हि, कप्पे उप्पज्जि चक्खुमा ॥

“ओवादको विज्जापको, तारको सब्बपाणिनं ।
देसनाकुसलो बुद्धो, तारेसि जनतं बहुं ॥

“अनुकम्पको कारुणिको, हितेसी सब्बपाणिनं ।
सम्पत्ते तित्थिये सब्बे, पञ्चसीले पतिट्ठपि ॥

“एवं निराकुलं आसि, सुज्जतं तित्थियेहि च ।
विचित्तं अरहन्तेहि, वसीभूतेहि तादिभि ॥

“रतनानट्टपञ्जासं, उगगतो सो महामुनि ।
कञ्चनघियसङ्कासो, बात्तिसवरलक्खणो ॥

“वस्ससतसहस्सानि, आयु विज्जति तावदे ।
तावता तिट्ठमानो सो, तारेसि जनतं बहुं ॥

“तदाहं हंसवतियं, सेट्ठिपुत्तो महायसो ।
उपेत्वा लोकपज्जोतं, अस्सोसिं धम्मदेसनं ॥

“सेनासनानि भिक्खून्, पञ्जापेन्तं ससावकं ।
कित्तयन्तस्स वचनं, सुणित्वा मुदितो अहं ॥

“अधिकारं ससङ्खस्स, कत्वा तस्स महेसिनो ।
निपच्च सिरसा पादे, तं ठानमभिपत्थयिं ॥

“तदाह स महावीरो, मम कम्मं पकित्तयं ।
यो ससङ्खमभोजेसि, सत्ताहं लोकनायकं ॥

“सोयं कमलपत्तक्खो, सीहंसो कनकत्तचो ।
मम पादमूले निपति, पत्थयं ठानमुत्तमं ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, ओक्काककुलसम्भवो ।
गोतमो नाम गोत्तेन, सत्था लोके भविस्सति ॥

“सावको तस्स बुद्धस्स, दब्बो नामेन विस्सुतो ।
सेनासनपञ्जापको, अगगो हेस्सतियं तदा ॥

“तेन कम्मेन सुकतेन, चेतनापणिधीहि च ।
जहित्वा मानुसं देहं, तावतिसमगच्छहं ॥

“सतानं तीणिक्खत्तुञ्च, देवरज्जमकारयिं ।
सतानं पञ्चक्खत्तुञ्च, चक्कवत्ती अहोसहं ॥

“पदेसरज्जं विपुलं, गणनातो असङ्खियं ।
सब्बत्थ सुखितो आसिं, तस्स कम्मस्स वाहसा ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, विपस्सी नाम नायको ।
उप्पज्जि चारुदस्सनो, सब्बधम्मविपस्सको ॥

“दुष्टचित्तो उपवदिं, सावकं तस्स तादिनो ।
सब्बासवपरिक्खीणं, सुद्धोति च विजानिय ॥

“तस्सेव नरवीरस्स, सावकानं महेसिनं ।
सलाकञ्च गहेत्वान, खीरोदनमदासहं ॥

“इमं भद्वके कप्पे, ब्रह्मबन्धु महायसो ।
कस्सपो नाम गोत्तेन, उप्पज्जि वदतं वरो ॥

“सासनं जोतयित्वान, अभिभुय्य कुतित्थिये ।
विनेय्ये विनयित्वाव, निब्बुतो सो ससावको ॥

“ससिस्से निब्बुते नाथे, अत्थमेन्तमि सासने ।
देवा कन्दिंसु संविग्गा, मुत्तकेसा रुदम्मुखा ॥

“निब्बायिस्सति धम्मक्खो, न पस्सिसाम सुब्बते ।
न सुणिस्साम सद्धम्मं, अहो नो अप्पपुञ्जता ॥

“तदायं पथवी सब्बा, अचला सा चलाचला ।
सागरो च ससोकोव, विनदी करुणं गिरं ॥

“चतुदिसा दुन्दुभियो, नादयिंसु अमानुसा ।
समन्ततो असनियो, फलिंसु च भयावहा ॥

“उक्का पतिंसु नभसा, धूमकेतु च दिस्सति ।
सधूमा जालवट्टा च, रविंसु करुणं मिगा ॥

“उप्पादे दारुणे दिस्वा, सासनत्थङ्गसूचके ।
संविग्गा भिक्खवो सत्त, चिन्तयिम्ह मयं तदा ॥

“सासनेन विनाम्हाकं, जीवितेन अलं मयं ।
पविसित्वा महारज्जं, युज्जाम जिनसासने ॥

“अद्वसम्ह तदारज्जे, उब्बिद्धं सेलमुत्तमं ।
निस्सेणिया तमारुह, निस्सेणिं पातयिम्हसे ॥

“तदा ओवदि नो थेरो, बुद्धुप्पादो सुदुल्लभो ।
सद्धातिदुल्लभा लद्धा, थोकं सेसञ्च सासनं ॥

“निपतन्ति खणातीता, अनन्ते दुक्खसागरे ।
तस्मा पयोगो कत्तब्बो, याव ठाति मुने मतं ॥

“अरहा आसि सो थेरो, अनागामी तदानुगो ।
सुसीला इतरे युत्ता, देवलोकं अगम्हसे ॥

“निब्बुतो तिण्णसंसारो, सुद्धावासे च एकको ।
अहञ्च पक्कुसाति च, सभियो बाहियो तथा ॥

“कुमारकस्सपो, चेव, तत्थ तत्थूपगा मयं ।
संसारबन्धना मुत्ता, गोतमेनानुकम्पिता ॥

“मल्लेसु कुसिनारायं, गब्भे जातस्स मे सतो ।
माता मता चितारुळ्हा, ततो निप्पतितो अहं ॥

“पतितो दब्बपुञ्जम्हि, ततो दब्बोति विस्सुतो ।
ब्रह्मचारीबलेनाहं, विमुत्तो सत्तवस्सिको ॥

“खीरोदनबलेनाहं, पञ्चहङ्गेहुपागतो ।
खीणासवोपवादेन, पापेहि बहु चोदितो ॥

“उभो पुञ्जञ्च पापञ्च, वीतिवत्तोम्हि दानिहं ।
पत्त्वान परमं सन्ति, विहरामि अनासवो ॥

“सेनासनं पञ्जापयिं, हासयित्वान सुब्बते ।
जिनो तस्मिं गुणे तुट्ठो, एतदग्गे ठपेसि मं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं, भवा सब्बे समूहता ।
नागोव बन्धनं छेत्वा, विहरामि अनासवो ॥

“स्वागतं वत मे आसि, बुद्धसेट्ठस्स सन्तिके ।
तिस्सो विज्जा अनुप्पत्ता, कतं बुद्धस्स सासनं ॥

“पटिसम्भिदा चतस्सो...पे०...कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

एवंभूतं पन तं येन पुब्बे एकस्स खीणासवत्थेरस्स अनुद्धंसनवसेन कतेन पापकम्मेन बहूनि वस्ससतसहस्सानि निरये पच्चि, ताय एव कम्मपिलोतिकाय चोदियमाना मेत्तियभूमजका भिक्खू “इमिना मयं कल्याणभक्तिकस्स गहपतिनो अन्तरे परिभेदिता”ति दुग्गहितगाहिनो अमूलकेन पाराजिकेन धम्मेन अनुद्धंसेसुं । तस्मिञ्च अधिकरणे सङ्केन सतिविनयेन वूपसमिते अयं थेरो लोकानुकम्पाय अत्तनो गुणे विभावेन्तो “यो दुद्धमियो”ति इमं गाथं अभासि ।

५. तत्थ योति अनियमितनिद्देशो, तस्स “सो”ति इमिना नियमतं दट्ठब्बं। उभयेनपि अज्जं विय कत्वा अत्तानमेव वदति। **दुद्धमियो**ति दुद्धमो, दमेतुं असक्कुण्यो। इदञ्च अत्तनो पुथुज्जनकाले दिट्ठिगतानं विसूकायिकानं किलेसानं मदालेपचित्तस्स विप्फन्दितं इन्द्रियानं अवूपसमनञ्च चिन्तेत्वा वदति। **दमेना**ति उत्तमेन अग्गमग्गदमेन, तेन हि दन्तो पुन दमेतब्बताभावतो “दन्तो”ति वत्तब्बतं अरहति, न अज्जेन। अथ वा **दमेना**ति दमकेन पुरिसदम्मसारथिना दमितो। **दब्बो**ति द्रव्यो, भब्बोति अत्थो। तेनाह भगवा इममेव थेरं सन्धाय — “न खो, दब्ब, दब्बा एवं निब्बेठेन्ती”ति (पारा० ३८४; चूळव० १९३)। **सन्तुसितो**ति यथालब्धपच्चयसन्तोसेन ज्ञानसमापत्तिसन्तोसेन मग्गफलसन्तोसेन च सन्तुट्ठो। **वितिण्णकङ्खो**ति सोळसवत्थुकाय अट्ठवत्थुकाय च कङ्खाय पठममग्गेनेव समुग्घाटितत्ता विगतकङ्खो। **विजितावी**ति पुरिसाजानीयेन विजेतब्बस्स सब्बस्सपि संकिलेसपक्खस्स विजितत्ता विधमितत्ता विजितावी। **अपेतभेरवो**ति पञ्चवीसतिया भयानं सब्बसो अपेतत्ता अपगतभेरवो अभयूपरतो। पुन **दब्बो**ति नामकित्तनं। **परिनिब्बुतो**ति द्वे परिनिब्बानानि किलेसपरिनिब्बानञ्च, या सउपादिसेसनिब्बानधातु, खन्धपरिनिब्बानञ्च, या अनुपादिसेसनिब्बानधातु। तेसु इध किलेसपरिनिब्बानं अधिप्पेतं, तस्मा पहातब्बधम्मनं मग्गेन सब्बसो पहीनत्ता किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बुतोति अत्थो। **ठित्तो**ति ठित्तभावो अचलो इट्ठादीसु तादिभावप्पत्तिया लोकधम्मोहि अकम्पनीयो। **ही**ति च हेतुअत्थे निपातो, तेन यो पुब्बे दुद्धमो हुत्वा ठितो यस्मा दब्बत्ता सत्थारा उत्तमेन दमेन दमितो सन्तुसितो वितिण्णकङ्खो विजितावी अपेतभेरवो, तस्मा सो दब्बो परिनिब्बुतो ततोयेव च ठित्तो, एवंभूते च तस्मिं चित्तपसादोव कातब्बो, न पसादज्जथत्तन्ति परनेय्यबुद्धिके सत्ते अनुकम्पन्तो थेरो अज्जं व्याकासि।

दब्बत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता।

६. सीतवनियत्थेरगाथावण्णना

यो सीतवनन्ति आयस्मतो सम्भूतत्थेरस्स गाथा। का उप्पत्ति? इतो किर अट्ठारसाधिकस्स कप्पसतस्स मत्थके अत्थदस्सी नाम सम्बुद्धो लोके उप्पज्जित्वा सदेवकं लोकं संसारमहोघतो तारेन्तो एकदिवसं महता भिक्खुसङ्घेन सद्धिं गङ्गातीरं उपगच्छि। तस्मिं काले अयं गहपतिकुले निब्बत्तो तत्थ भगवन्तं पस्सित्वा पसन्नमानसो उपसङ्गमित्वा वन्दित्वा “किं, भन्ते, पारं गन्तुकामत्था”ति पुच्छि। भगवा “गमिस्सामा”ति अवोच। सो तावदेव नावासङ्घाटं योजेत्वा उपनेसि। सत्था तं अनुकम्पन्तो सह भिक्खुसङ्घेन नावं अभिरुहि। सो सयम्पि अभिरुह सुखेनेव परतीरं सम्पापेत्वा भगवन्तं भिक्खुसङ्घञ्च दुतियदिवसे महादानं पवत्तेत्वा अनुगन्त्वा पसन्नचित्तो वन्दित्वा निवत्ति। सो तेन पुञ्चकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरित्वा इतो तेरसाधिककप्पसतस्स मत्थके खत्तियकुले निब्बत्तित्वा राजा अहोसि चक्कवत्ती धम्मिको धम्मराजा। सो सत्ते सुगतिमग्गे पतिट्ठापेत्वा ततो चुतो एकनवुतिकप्पे विपस्सिस्स भगवतो सासने पब्बजित्वा धुतधम्मे समादाय सुसाने वसन्तो समणधम्मं अकासि। पुन कस्सपस्स भगवतो कालेपि तस्स सासने तीहि सहायेहि सद्धिं पब्बजित्वा वीसतिवस्ससहस्सानि समणधम्मं कत्वा एकं बुद्धन्तरं देवमनुस्सेसु संसरित्वा इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे ब्राह्मणमहासालस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति। तस्स “सम्भूतो”ति नामं अकंसु। सो वयप्पत्तो ब्राह्मणसिप्पेसु निप्फत्तिं गतो। भूमिजो जेय्यसेनो अभिराधनोति तीहि सहायेहि सद्धिं भगवतो सन्तिकं गतो धम्मदेसनं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजि। ये सन्धाय वुत्तं —

“भूमिजो जेय्यसेनो च, सम्भूतो अभिराधनो।

एते धम्मं अभिज्जासुं, सासने वरतादिनो”ति॥

अथ सम्भूतो भगवतो सन्तिके कायगतासतिकम्मट्ठानं गहेत्वा निबद्धं सीतवने वसति। तेनेवायस्मा “सीतवनियो”ति

पञ्जायित्थ । तेन च समयेन वेस्सवणो महाराजा केनचिदेव करणीयेन जम्बुदीपे दक्खिणदिसाभागं उद्दिस्स आकासेन गच्छन्तो थेरं अब्भोकासे निसीदित्वा कम्मट्ठानं मनसिकरोन्तं दिस्वा विमानतो ओरुय्ह थेरं वन्दित्वा, “यदा थेरो समाधितो वुट्ठहिस्सति, तदा मम आगमनं आरोचेथ, आरक्खञ्चस्स करोथा”ति द्वे यक्खे आणापेत्वा पक्कामि । ते थेरस्स समीपे ठत्वा मनसिकारं पटिसंहरित्वा निसिन्नकाले आरोचेसुं । तं सुत्वा थेरो “तुम्हे मम वचनेन वेस्सवणमहाराजस्स कथेथ, भगवता अत्तनो सासने ठितानं सतिआरक्खा नाम ठपिता अत्थि, सायेव मादिसे रक्खति, त्वं तत्थ अप्पोस्सुक्को होहि, भगवतो ओवादे ठितानं एदिसाय आरक्खाय करणीयं नत्थी”ति ते विस्सज्जेत्वा तावदेव विपस्सनं वट्ठेत्वा विज्जात्तयं सच्छाकासि । ततो वेस्सवणो निवत्तमानो थेरस्स समीपं पत्वा मुखाकारसल्लक्खणेनेवस्स कतकिच्चभावं जत्वा सावत्थिं गन्त्वा भगवतो आरोचेत्वा सत्थु सम्मुखा थेरं अभित्थवन्तो —

“सतिआरक्खसम्पन्नो, धितिमा वीरियसमाहितो ।
अनुजातो सत्थु सम्भूतो, तेविज्जो मच्चुपारगू”ति ॥ —

इमाय गाथाय थेरस्स गुणे वण्णेसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.२१.१५-२०) —

“अत्थदस्सी तु भगवा, द्विपदिन्दो नरासभो ।
पुरक्खतो सावकेहि, गङ्गातीरमुपागमि ॥

“समतित्ति काकपेय्या, गङ्गा आसि दुरुत्तरा ।
उत्तारयिं भिक्खुसङ्घं, बुद्धञ्च द्विपदुत्तमं ॥

“अट्टारसे कप्पसते, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, तरणाय इदं फलं ॥

“तेरसेतो कप्पसते, पञ्च सब्बोभवा अहुं ।
सत्तरतनसम्पन्ना, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“पच्छिमे च भवे अस्मिं, जातोहं ब्राह्मणे कुले ।
सद्धिं तीहि सहायेहि, पब्बजिं सत्थु सासने ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अथायस्मा सम्भूतो भगवन्तं दस्सनाय गच्छन्ते भिक्खू दिस्वा “आवुसो, मम वचनेन भगवतो पादे सिरसा वन्दथ, एवञ्च वदेथा”ति वत्वा धम्माधिकरणं अत्तनो सत्थु अविहेठितभावं पकासेन्तो “**यो सीतवन**”न्ति गाथमाह । ते भिक्खू भगवन्तं उपसङ्गमित्वा वन्दित्वा सम्भूतथेरस्स सासनं सम्पवेदेन्ता, “आयस्मा, भन्ते, सम्भूतो भगवतो पादे सिरसा वन्दति, एवञ्च वदती”ति वत्वा तं गाथं आरोचेसुं, तं सुत्वा भगवा “पण्डितो, भिक्खवे, सम्भूतो भिक्खु पच्चपादि धम्मस्सानुधम्मं, न च मं धम्माधिकरणं विहेठेति । वेस्सवणेन तस्सत्थो मय्हं आरोचिता”ति आह ।

६. यं पन ते भिक्खू सम्भूतथेरेन वुत्तं “**यो सीतवन**”न्ति गाथं सत्थु निवेदेसुं । तत्थ **सीतवन**न्ति एवंनामकं राजगहसमीपे महन्तं भेरवसुसानवनं । **उपगाति** निवासनवसेन उपगच्छि । एतेन भगवता अनुज्जातं पब्बजितानुरूपं

निवासनट्टानं दस्सेति । **भिक्षू**ति संसारभयस्स इक्खनतो भिन्नकिलेसताय च भिक्षु । **एको**ति अदुतियो, एतेन कायविवेकं दस्सेति । **सन्तुसितो**ति सन्तुडो । एतेन चतुपच्चयसन्तोसलक्खणं अरियवंसं दस्सेति । **समाहितत्तो**ति उपचारप्पनाभेदेन समाधिना समाहितचित्तो, एतेन चित्तविवेकभावनामुखेन भावनारामं अरियवंसं दस्सेति । **विजितावी**ति सासने सम्मापटिपज्जन्तेन विजेतब्बं किलेसगणं विजित्वा ठितो, एतेन उपधिविवेकं दस्सेति । भयहेतूनं किलेसानं अपगतत्ता **अपेतलोमहंसो**, एतेन सम्मापटिपत्तिया फलं दस्सेति । **रक्खन्ति** रक्खन्तो । **कायगतासति**न्ति कायारम्मणं सतिं, कायगतासतिकम्मट्टानं परिवूहनवसेन अविस्सज्जेन्तो । **धितिमा**ति धीरो, समाहितत्तं विजिताविभावतं वा उपादाय पटिपत्तिदस्सनमेतं । अयज्हेत्थ सङ्खेपत्थो — सो भिक्षु विवेकसुखानुपेक्खाय एको सीतवनं उपागमि, उपागतो च लोलभावाभावतो सन्तुडो धितिमा कायगतासतिकम्मट्टानं भावेन्तो तथाधिगतं ज्ञानं पादकं कत्वा आरद्धविपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अधिगतेन अग्गमग्गेन समाहितो विजितावी च हुत्वा कतकिच्चताय भयहेतूनं सब्बसो अपगतत्ता अपेतलोमहंसो जातोति ।

सीतवनियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

७. भल्लियत्थेरगाथावण्णना

योपानुदीति आयस्मतो भल्लियत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर इतो एकत्तिसे कप्पे अनुप्पन्ने बुद्धे सुमनस्स नाम पच्चेकबुद्धस्स पसन्नचित्तो फलाफलं दत्वा सुगतीसु एव संसरन्तो सिखिस्स सम्मासम्बुद्धस्स काले अरुणवतीनगरे ब्राह्मणकुले निब्बत्तो “सिखिस्स भगवतो पठमाभिसम्बुद्धस्स उजित, ओजिता नाम द्वे सत्थवाहपुत्ता पठमाहारं अदंसू”ति सुत्वा अत्तनो सहायकेन सद्धिं भगवन्तं उपसङ्गमित्वा वन्दित्वा स्वातनाय निमन्तेत्वा महादानं पवत्तेत्वा पत्थनं अकंसु — “उभोपि मयं, भन्ते, अनागते तुम्हादिसस्स बुद्धस्स पठमाहारदायका भवेय्यामा”ति । ते तत्थ तत्थ भवे पुज्जकम्मं कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्ता कस्सपस्स भगवतो काले गोपालकसेट्ठिस्स पुत्ता भातरो हुत्वा निब्बत्ता । बहूनि वस्सानि भिक्षुसङ्घं खीरभोजनेन उपट्ठहिंसु । अम्हाकं पन भगवतो काले पोक्खरवतीनगरे सत्थवाहस्स पुत्ता भातरो हुत्वा निब्बत्ता । तेसु जेट्ठो तफुस्सो नाम, कनिट्ठो भल्लियो नाम, ते पञ्चमत्तानि सकटसतानि भण्डस्स पूरेत्वा वाणिज्जाय गच्छन्ता भगवति पठमाभिसम्बुद्धे सत्तसत्ताहं विमुत्तिसुखधम्मपच्चवेक्खणाहि वीतिनामेत्वा अट्ठमे सत्ताहे राजायतनमूले विहरन्ते राजायतनस्स अविदूरे महामग्गेन अतिक्कमन्ति, तेसं तस्मिं समये समोपि भूमिभागे अकट्ठमोदके सकटानि नप्पवत्तिसु, “किं नु, खो, कारण”न्ति च चिन्तेन्तानं पोराणसालोहिता देवता रुक्खविटपन्तरे अत्तानं दस्सेन्ती आह — “मादिसा, अयं भगवा अचिराभिसम्बुद्धो सत्तसत्ताहं अनाहारो विमुत्तिसुखापटिसंवेदी इदानि राजायतनमूले निसिन्नो, तं आहारेन पटिमानेथ, यदस्स तुम्हाकं दीघरत्तं हिताय सुखाया”ति । तं सुत्वा ते उळारं पीतिसोमनस्सं पटिसंवेदेन्ता, “आहारसम्पादनं पपज्ज”न्ति मज्जमाना मन्थज्ज मधुपिण्डिकज्ज भगवतो दत्वा द्वेवाचिकसरणं गन्त्वा केसधातुयो लभित्वा अगमंसु । ते हि पठमं उपासका अहेसुं । अथ भगवति बाराणसिं गन्त्वा धम्मचक्रं पवत्तेत्वा अनुपुब्बेन राजगहे विहरन्ते तफुस्सभल्लिया राजगहं उपगता भगवन्तं उपसङ्गमित्वा वन्दित्वा एकमन्तं निसीदिसु । तेसं भगवा धम्मं देसेसि । तेसु तफुस्सो सोतापत्तिफले पतिट्ठाय उपासकोव अहोसि । भल्लियो पन पब्बजित्वा छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.४८.६६-७०)

“सुमनो नाम सम्बुद्धो, तक्करायं वसी तदा ।

वल्लिकारफलं गय्ह, सयम्भुस्स अदासहं ॥

“एकतिसे इतो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अथेकदिवसं मारो भल्लियत्थेरस्स भिंसापनत्थं भयानकं रूपं दस्सेसि । सो अत्तनो सब्भयातिक्कमं पकासेन्तो
“योपानुदी”ति गाथमभासि ।

७. तत्थ योपानुदीति यो अपानुदि खिपि पजहि विद्धंसेसि । मच्चुराजस्साति मच्चु नाम मरणं खन्धानं भेदो, सो एव
च सत्तानं अत्तनो वसे अनुवत्तापनतो इस्सरट्ठेन राजाति मच्चुराजा, तस्स । सेनन्ति जरारोगादिं, सा हिस्स वसवत्तने
अङ्गभावतो सेना नाम, तेन हेस महता नानाविधेन विपुलेन “महासेनो”ति वुच्चति । यथाह — “न हि नो सङ्गरं तेन,
महासेनेन मच्चुना”ति (म० नि० १.२७२; जा० २.२२.१२१; नेत्ति० १०३) । अथ वा गुणमारणट्ठेन “मच्चू”ति इध
देवपुत्तमारो अधिप्पेतो, तस्स च सहायभावूपगमनतो कामादयो सेना । तथा चाह —

“कामा ते पठमा सेना, दुतिया अरति वुच्चति ।
ततिया खुप्पिपासा ते, चतुत्थी तण्हा पवुच्चति ॥

“पञ्चमी थिनमिद्धं ते, छट्ठा भीरू पवुच्चति ।
सत्तमी विचिकिच्छा ते, मानो मक्खो च अट्ठमी”ति ॥ (सु० नि० ४३८-४३९; महानि० २८; चूळनि०
नन्दमाणवपुच्छानिदेस ४७) ।

नळसेतुंव सुदुब्बलं महोद्योति सारविरहिततो नळसेतुसदिसं अतिविय अबलभावतो सुदु दुब्बलं संकिलेससेनं
नवलोकुत्तरधम्मनं महाबलवभावतो महोद्यसदिसेन अगमग्गेन यो अपानुदि विजितावी अपेतभेरवो दन्तो, सो परिनिब्बुतो
ठितत्तोति योजना । तं सुत्वा मारो “जानाति मं समणो”ति तत्थेवन्तरधायीति ।

भल्लियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

८. वीरत्थेरगाथावण्णना

यो दुद्धमियोति आयस्मतो वीरत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर इतो एकनवुते कप्पे विपस्सिस्स भगवतो
वसनआवासं पटिजग्गि । एकदिवसञ्च सिन्धुवारपुप्फसदिसानि निग्गुण्ठिपुप्फानि गहेत्वा भगवन्तं पूजेसि । सो तेन
पुञ्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इतो पञ्चतिसे कप्पे खत्तियकुले निब्बत्तित्वा महापतापो नाम राजा अहोसि चक्कवत्ती ।
सो धम्मेन समेन रज्जं कारेन्तो सत्ते सगमग्गे पतिट्ठापेसि । पुन इमस्मिं कप्पे कस्सपस्स भगवतो काले महाविभवो सेट्ठि
हुत्वा कपणद्धिकादीनं दानं देन्तो सङ्घस्स खीरभत्तं अदासि । एवं तत्थ तत्थ दानमयं पुञ्जसम्भारं करोन्तो इतरञ्च
निब्बानत्थं सम्भरन्तो देवमनुस्सेसु संसरित्वा इमस्मिं बुद्धप्पादे सावत्थिनगरे रज्जो पसेनदिस्स अमच्चकुले निब्बत्ति,
“वीरो”तिस्स नामं अकंसु । सो वयप्पत्तो नामानुगतेहि पत्तबलजवादिगुणेहि समन्नागतो सङ्गामसूरो हुत्वा मातापितूहि
निबन्धवसेन कारिते दारपरिग्गहे एकंयेव पुत्तं लभित्वा पुब्बहेतुना चोदियमानो कामेसु संसारे च आदीनवं दिस्वा
संवेगजातो पब्बजित्वा घटेन्तो वायमन्तो नचिरस्सेव छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.२१.२१-२४) —

“विपस्सिस्स भगवतो, आसिमारातिको अहं ।
निग्गुण्ठिपुप्फं पग्गय्ह, बुद्धस्स अभिरोपयिं ॥

“एकनवुतितो कप्पे, यं पुप्फमभिपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“पञ्चवीसे इतो कप्पे, एको आसिं जनाधिपो ।
महापतापनामेन, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

एवं पन अरहत्तं पत्वा फलसमापत्तिसुखेन वीतिनामेन्तं थेरं पुराणदुतियिका उप्पब्बाजेतुकामा अन्तरन्तरा नानानयेहि पलोभेतुं परक्कमन्ती एकदिवसं दिवाविहारद्धानं गन्त्वा इत्थिकुत्तादीनि दस्सेतुं आरभि । अथायस्मा वीरो “मं पलोभेतुकामा सिनेरुं मकसपक्खवातेन चालेतुकामा विय याव बाला वतायं इत्थी”ति तस्सा किरियाय निरत्थकभावं दीपेन्तो “यो दुदमियो”ति गाथं अभासि ।

८. तत्थ यो दुदमियोतिआदीनं पदानं अत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । इदं पनेत्थ योजनामत्तं यो पुब्बे अदन्त किलेसताय पच्चत्थिकेहि वा सङ्गमसीसे दमेतुं जेतुं असक्कुण्यय्यतायदुदमियो, इदानीं पन उत्तमेन दमेन दन्तो चतुब्बिधसम्पप्पमधानवीरियसम्पत्तिया वीरो, वुत्तनयेनेव सन्तुसितो वितिण्णकङ्खो विजितावी अपेतलोमहंसो वीरो वीरनामको अनवसेसतो किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बुतो, ततो एव ठितसभावो, न तादिसानं सतेनपि सहस्सेनपि चालनीयोति । तं सुत्वा सा इत्थी — “मय्हं सामिके एवं पटिपन्ने को मय्हं घरावासेन अत्थो”ति संवेगजाता भिक्खुनीसु पब्बजित्वा नचिरस्सेव तेविज्जा अहोसीति ।

वीरत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

९. पिलिन्दवच्छत्थेरगाथावण्णना

स्वागतन्ति आयस्मतो पिलिन्दवच्छत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरबुद्धकाले हंसवतीनगरे महाभोगकुले निब्बत्तो हेट्ठा वुत्तनयेनेव सत्थु सन्तिके धम्मं सुणन्तो सत्थारं एकं भिक्खुं देवतानं पियमनापभावेन अग्गढाने ठपेन्तं दिस्वा तं ठानन्तरं पत्थेत्वा यावजीवं कुसलं कत्वा ततो चुतो देवमनुस्सेसु संसरन्तो सुमेधस्स भगवतो काले मनुस्सलोके निब्बत्तित्वा भगवति परिनिब्बुते सत्थु थूपस्स पूजं कत्वा सङ्गे च महादानं पवत्तेत्वा ततो चुतो देवमनुस्सेसु एव संसरन्तो अनुप्पन्ने बुद्धे चक्कवत्ती राजा हुत्वा महाजनं पञ्चसु सीलेसु पतिट्ठापेत्वा सग्गपरायणं अकासि । सो अनुप्पन्नेयेव अम्हाकं भगवति सावत्थियं ब्राह्मणगेहे निब्बत्ति । “पिलिन्दो”तिस्स नामं अकंसु । वच्छोति पन गोत्तं । तेन सो अपरभागे “पिलिन्दवच्छो”ति पज्जायित्थ । संसारे पन संवेगबहुलताय परिब्बाजकपब्बज्जं पब्बजित्वा चूळगन्धारं नाम विज्जं साधेत्वा ताय विज्जाय आकासचारी परचित्तविदू च हुत्वा राजगहे लाभगयसग्गप्पत्तो पटिवसति ।

अथ यदा अम्हाकं भगवा अभिसम्बुद्धो हुत्वा अनुक्कमेन राजगहं उपगतो, ततो पट्टाय बुद्धानुभावेन तस्स सा विज्जा न सम्पज्जति, अत्तनो किच्चं न साधेति । सो चिन्तेसि — “सुतं खो पन मेतं आचरियपाचरियानं भासमानानं यत्थ महागन्धारविज्जा धरति, तत्थ चूळगन्धारविज्जा न सम्पज्जती”ति, समणस्स पन गोतमस्स आगतकालतो पट्टाय नायं मम

विज्जा सम्पज्जति, निस्संसयं समणो गोतमो महागन्धारविज्जं जानाति, यंनूनाहं तं पयिरुपासित्वा तस्स सन्तिके तं विज्जं परियापुणेय्य”न्ति । सो भगवन्तं उपसङ्गमित्वा एतदवोच — “अहं, महासमण, तव सन्तिके एकं विज्जं परियापुणितुकामो, ओकासं मे करोही”ति । भगवा “तेन हि पब्बजा”ति आह । सो “विज्जाय परिकम्मं पब्बज्जा”ति मज्जमानो पब्बजि । तस्स भगवा धम्मं कथेत्वा चरितानुकूलं कम्मद्वानं अदासि । सो उपनिस्सयसम्पन्नताय नचिरस्सेव विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । या पन पुरिमजातियं तस्सोवादे ठत्वा सग्गे निब्बत्ता देवता, तं कतञ्जुतं निस्साय सज्जातबहुमाना सायं पातं थेरं पयिरुपासित्वा गच्छन्ति । तस्मा थेरो देवतानं पियमनापताय अगगतं पत्तो । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.२.५५-६७) —

“निब्बुते लोकनाथमिह, सुमेधे अग्गपुग्गले ।
पसन्नचित्तो सुमनो, थूपपूजं अकासहं ॥

“ये च खीणासवा तत्थ, छळभिज्जा महिद्धिका ।
तेहं तत्थ समानेत्वा, सङ्गभत्तं अकासहं ॥

“सुमेधस्स भगवतो, उपट्ठाको तदा अहु ।
सुमेधो नाम नामेन, अनुमोदित्थ सो तदा ॥

“तेन चित्तप्पसादेन, विमानं उपपज्जहं ।
छळासीतिसहस्सानि, अच्छरायो रमिंसु मे ॥

“ममेव अनुवत्तन्ति, सब्बकामेहि ता सदा ।
अज्जे देवे अभिभोमि, पुज्जकम्मस्सिदं फलं ॥

“पञ्चवीसमिह कप्पमिह, वरुणो नाम खत्तियो ।
विसुद्धभोजनो आसिं, चक्कवत्ती अहं तदा ॥

“न ते बीजं पवप्पन्ति, नपि नीयन्ति नङ्गला ।
अकट्ठपाकिमं सालिं, परिभुज्जन्ति मानुसा ॥

“तत्थ रज्जं करित्वान, देवत्तं पुन गच्छहं ।
तदापि एदिसा मय्हं, निब्बत्ता भोगसम्पदा ॥

“न मं मित्ता अमित्ता वा, हिंसन्ति सब्बपाणिनो ।
सब्बेसम्पि पियो होमि, पुज्जकम्मस्सिदं फलं ॥

“तिसकप्पसहस्समिह, यं दानमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, गन्धालेपस्सिदं फलं ॥

“इमस्मिं भद्रके कप्पे, एको आसिं जनाधिपो ।
महानुभावो राजाहं, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“सोहं पच्चसु सीलेसु, ठपेत्वा जनतं बहुं ।
पापेत्वा सुगतिंयेव, देवतानं पियो अहुं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

तथा देवताहि अतिविय पियायितब्बभावतो इमं थेरं भगवा देवतानं पियमनापभावेन अग्गट्टाने ठपेसि — “एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खूनं देवतानं पियमनापानं यदिदं पिलिन्दवच्छो”ति (अ० नि० १.२०९, २१५) सो एकदिवसं भिक्खुसङ्घमज्जे निसिन्नो अत्तनो गुणे पच्चवेक्खित्वा तेसं कारणभूतं विज्जानिमित्तं भगवतो सन्तिके आगमनं पसंसन्तो “स्वागतं नापगत”न्ति गाथं अभासि ।

१. तत्थ स्वागतन्ति सुन्दरं आगमनं, इदं ममाति सम्बन्धो । अथ वा स्वागतन्ति सुट्ठु आगतं, मयाति विभत्ति विपरिणामेतब्बा । नापगतन्ति न अपगतं हिताभिवुद्धितो न अपेतं । नयिदं दुमन्तितं ममाति इदं मम दुट्ठु कथितं, दुट्ठु वा वीमंसितं न होति । इदं वुत्तं होति — यं भगवतो सन्तिके ममागमनं, यं वा मया तत्थ आगतं, तं स्वागतं, स्वागतत्तायेव न दुरागतं । यं “भगवतो सन्तिके धम्मं सुत्वा पब्बजिस्सामी”ति मम मन्तितं गदितं कथितं, चित्तेन वा वीमंसितं इदम्पि न दुम्पन्तिन्ति । इदानीं तत्थ कारणं दस्सेन्तो “संविभत्तेसू”ति आदिमाह । संविभत्तेसूति पकारतो विभत्तेसु । धम्मेसूति जेय्यधम्मेसु समथधम्मेसु वा, नानातिथियेहि पकतिआदिवसेन, सम्मासम्बुद्धेहि दुक्खादिवसेन संविभजित्वा वुत्तधम्मेसु । यं सेट्ठं तदुपागमिन्ति यं तत्थ सेट्ठं, तं चतुसच्चधम्मं, तस्स वा बोधकं सासनधम्मं उपागमिं, “अयं धम्मो अयं विनयो”ति उपगच्छिं । सम्मासम्बुद्धेहि एव वा कुसलादिवसेन खन्धादिवसेन यथासभावतो संविभत्तेसु सभावधम्मेसु यं तत्थ सेट्ठं उत्तमं पवरं, तं मग्गफलनिब्बानधम्मं उपागमिं, अत्तपच्चक्खतो उपगच्छिं सच्छाकासिं, तस्मा स्वागतं मम न अपगतं सुमन्तितं न दुम्पन्तिन्ति योजना ।

पिलिन्दवच्छत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

१०. पुण्णमासत्थेरगाथावण्णना

विहारि अपेक्खन्ति आयस्मतो पुण्णमासत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर विपस्सिस्स भगवतो काले चक्कवाकयोनियं निब्बत्तो भगवन्तं गच्छन्तं दिस्वा पसन्नमानसो अत्तनो मुखतुण्डकेन सालपुष्पं गहेत्वा पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इतो सत्तरसे कप्पे अट्ठक्खत्तुं चक्कवत्ती राजा अहोसि । इमस्मिं पन कप्पे कस्सपस्स भगवतो सासने ओसक्कमाने कुटुम्बियकुले निब्बत्तित्वा पब्बजित्वा समणधम्मं कत्वा ततो चतो देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थिनगरे समिद्धिस्स नाम ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति । तस्स जातदिवसे तस्मिं गेहे सब्बा रिक्खिम्भियो सुवण्णमासानं पुण्णा अहेसुं । तेनस्स पुण्णमासोति नाम अकंसु । सो वयप्पत्तो ब्राह्मणविज्जासु निष्फत्तिं पत्वा विवाहकम्मं कत्वा एकं पुत्तं लभित्वा उपनिस्सयसम्पन्नाय घरावासं जिगुच्छन्तो भगवन्तं उपसङ्गमित्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा लद्धूपसम्पदो पुब्बकिच्चसम्पन्नो चतुसच्चकम्मट्टाने युत्तप्पयुत्तो विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.७.१३-१९) —

“सिन्धुया नदिया तीरे, चक्कवाको अहं तदा ।
सुद्धसेवालभक्खोहं, पापेसु च सुसज्जतो ॥

“अदसं विरजं बुद्धं, गच्छन्तं अनिलज्जसे ।
तुण्डेन सालं पग्गह, विपस्सिस्साभिरोपयिं ॥

“यस्स सद्धा तथागते, अचला सुप्पतिट्ठिता ।
तेन चित्तप्पसादेन, दुग्गतिं सो न गच्छति ॥

“स्वागतं वत मे आसि, बुद्धसेट्ठस्स सन्तिके ।
विहङ्गमेन सन्तेन, सुबीजं रोपितं मया ॥

“एकनवुतितो कप्पे, यं पुप्फमभिरोपयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“सुचारुदस्सना नाम, अट्टेते एकनामका ।
कप्पे सत्तरसे आसुं, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अथस्स पुराणदुतियिका तं पलोभेतुकामा अलङ्कतपटियत्ता पुत्तेन सद्धिं उपगन्त्वा पियालापभावादिकेहि भावविवरणकम्मं नाम कातुं आरभि । थेरो तस्सा कारणं दिस्वा अत्तनो कत्थचिपि अलग्गभावं पकासेन्तो “विहरि अपेक्ख”न्ति गाथं अभसि ।

१०. तत्थ विहरीति विसेसतो हरि अपहरि अपनेसि । अपेक्खन्ति तण्हं । इधाति इमस्मिं लोके अत्तभावे वा । हुरन्ति अपरस्मिं अनागते अत्तभावे वा । इधाति वा अज्झत्तिकेसु आयतनेसु । हुरन्ति बाहिरेसु । वा-सद्धो समुच्चयत्थो “अपदा वा द्विपदा वा”तिआदीसु (इतिवु० १०; अ० नि० ४.३४; ५.३२) विय । योति अत्तानमेव परं विय दस्सेति । वेदगूति वेदेन गतो मग्गजाणेन निब्बानं गतो अधिगतो, चत्तारि वा सच्चानि परिज्जापहानसच्छिकिरियाभावनाभिसमयवसेन अभिसमेच्च ठितो । यत्तत्तोति मग्गसंवरेन संयतसभावो, सम्मावायामेन वा संयतसभावो । सब्बेसु धम्मेसु अनूपलित्तोति सब्बेसु आरम्मणेसु धम्मेसु तण्हादिट्ठिलेपवसेन न उपलित्तो, तेन लाभादिलोकधम्मे समतिक्कमं दस्सेति । लोकस्साति उपादानक्खन्धपञ्चकस्स । तज्जि लुज्जनपलुज्जनट्टेन लोको । जज्जाति जानित्वा । उदयब्बयज्जाति उप्पादज्जेव वयज्ज, एतेन यथावुत्तगुणानं पुब्बभागपटिपदं दस्सेति । अयं पनेत्थ अत्थो — यो सकलस्स खन्धादिलोकस्स समपज्जासाय आकारेहि उदयब्बयं जानित्वा वेदगू यत्तत्तो कत्थचि अनुपलित्तो, सो सब्बत्थ अपेक्खं विनेय्य सन्तुसितो तादिसानं विप्पकारानं न किज्जि मज्जति, तस्मा त्वं अन्धबाले यथागतमग्गेनेव गच्छाति । अथ सा इत्थी “अयं समणो मयि पुत्ते च निरपेक्खो, न सक्का इमं पलोभेतु”न्ति पक्कामि ।

पुण्णमासत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

परमत्थदीपनिया थेरगाथासंवण्णनाय

पठमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

२. दुतियवग्गो

१. चूळवच्छथेरगाथावण्णना

पामोज्जबहुलोति आयस्मतो चूळवच्छथेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले दलिद्वकुले निब्बत्तित्वा परेसं भतिया जीविकं कप्पेन्तो भगवतो सावकं सुजातं नाम थेरं पंसुकूलं परियेसन्तं दिस्वा पसन्नमानसो उपसङ्गमित्वा वत्थं दत्वा पञ्चपतिट्ठितेन वन्दि । सो तेन पुञ्जकम्मेन तेत्तिसक्खत्तुं देवरज्जं कारेसि । सत्तसत्ततिक्खत्तुं चक्कवत्ती राजा अहोसि । अनेकवारं पदेसराजा । एवं देवमनुस्सेसु संसरन्तो कस्सपस्स भगवतो सासने ओसक्कमाने पब्बजित्वा समणधम्मं कत्वा एकं बुद्धन्तरं देवमनुस्सगतीसु अपरापरं परिवत्तन्तो अम्हाकं भगवतो काले कोसम्बियं ब्राह्मणकुले निब्बत्ति । चूळवच्छोतिस्स नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो ब्राह्मणसिप्पेसु निप्फत्तिं गतो बुद्धगुणे सुत्वा पसन्नमानसो भगवन्तं उपसङ्गमि, तस्स भगवा धम्मं कथेसि । सो पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा लद्धूपसम्पदो कतपुब्बकिच्चो चरितानुकूलं कम्मट्ठानं गहेत्वा भावेन्तो विहरि । तेन च समयेन कोसम्बिका भिक्खू भण्डनजाता अहेसुं । तदा चूळवच्छथेरो उभयेसं भिक्खूनां लद्धिं अनादाय भगवता दिन्नोवादे ठत्वा विपस्सनं ब्रूहेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५०.३१-४०) —

“पदुमुत्तरभगवतो, सुजातो नाम सावको ।
पंसुकूलं गवेसन्तो, सङ्कारे चरती तदा ॥

“नगरे हंसवतिया, परेसं भतको अहं ।
उपड्डुदुस्सं दत्त्वान, सिरसा अभिवादयिं ॥

“तेन कम्मेन सुकतेन, चेतनापणिधीहि च ।
जहित्वा मानुसं देहं, तावत्तिसमगच्छहं ॥

“तेत्तिसक्खत्तुं देविन्दो, देवरज्जमकारयिं ।
सत्तसत्ततिक्खत्तुञ्च, चक्कवत्ती अहोसहं ॥

“पदेसरज्जं विपुलं, गणनातो असङ्खियं ।
उपड्डुदुस्सदानेन, मोदामि अकुतोभयो ॥

“इच्छमानो चहं अज्ज, सकाननं सपब्बतं ।
खोमदुस्सेहि छादेय्यं, अड्डुदुस्सस्सिदं फलं ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, यं दानमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, अड्डुदुस्सस्सिदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अथ चूळवच्छत्थेरो अरहत्तं पत्वा तेसं भिक्खून् कलहाभिरतिया सकत्थविनासं दिस्वा धम्मसंवेषणत्तो, अत्तनो च पत्तविसेसं पच्चवेक्खित्वा पीतिसोमनस्सवसेन “**पामोज्जबहुलो**”ति गाथं अभासि ।

११. तत्थ **पामोज्जबहुलो**ति सुपरिसुद्धसीलताय विष्पटिसाराभावतो अधिकुसलेसु धम्मेसु अभिरतिवसेन पमोदबहुलो । तेनेवाह “**धम्मे बुद्धप्पवेदिते**”ति । तत्थ **धम्मे**ति । सत्ततिंसाय बोधिपक्खियधम्मे नवविधे वा लोकुत्तरधम्मे । सो हि सब्बज्जुबुद्धेन सामुक्कंसिकाय देसनाय पकासितत्ता सातिसयं बुद्धप्पवेदितो नाम । तस्स पन अधिगमूपायभावतो देसनाधम्मोपि इध लब्भतेव । **पदं सन्तन्ति** निब्बानं सन्धाय वदति । एवरूपो हि भिक्खु सन्तं पदं सन्तं कोट्टासं सब्बसङ्खारानं उपसमभावतो **सङ्खारूपसमं** परमसुखताय **सुखं** निब्बानं अधिगच्छति विन्दतियेव । परिसुद्धसीलो हि भिक्खु विष्पटिसाराभावेन पामोज्जबहुलो सद्धम्मे युत्तप्पयुत्तो विमुत्तिपरियोसाना सब्बसम्पत्तियो पापुणाति । यथाह —
“अविष्पटिसारत्थानि खो, आनन्द, कुसलानि सीलानि, अविष्पटिसारो पामोज्जत्थाया”तिआदि (अ० नि० १०.१) । अथ वा **पामोज्जबहुलो**ति सम्मासम्बुद्धो भगवा, स्वाक्खातो धम्मो, सुप्पटिपन्नो सङ्गोति रतनत्तयं सन्धाय पमोदबहुलो । तत्थ पन सो पमोदबहुलो किं वा करोतीति आह “**धम्मे बुद्धप्पवेदिते**”तिआदि । सद्धासम्पन्नस्स हि सप्पुरिससंसेवनसद्धमस्सवनयोनिसोमनसिकारधम्मानुधम्मपटिपत्तीनं सुखेनेव सम्भवतो सम्पत्तियो हत्थगता एव होन्ति, यथाह — “सद्धाजातो उपसङ्कमति, उपसङ्कमन्तो पयिरुपासती”तिआदि (म० नि० २.१८३) ।

चूळवच्छत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

२. महावच्छत्थेरगाथावण्णना

पज्जाबलीति आयस्मतो महावच्छत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरस्स भगवतो भिक्खुसङ्घस्स च पानीयदानमदासि । पुन सिखिस्स भगवतो काले उपासको हुत्वा विवट्टूपनिस्सयं बहं पुज्जकम्मं अकासि, सो तेहि पुज्जकम्मेहि तत्थ तत्थ सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे मगधरट्ठे नाळकगामे समिद्धिस्स नाम ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति । तस्स **महावच्छो**ति नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो आयस्मतो सारिपुत्तस्स भगवतो सावकभावं सुत्वा “सोपि नाम महापज्जो । यस्स सावकत्तं उपागतो, सो एव मज्जे इमस्मिं लोके अगगपुग्गलो”ति भगवति सद्धं उप्पादेत्वा सत्थु सन्तिके पब्बजित्वा कम्मट्ठानं अनुयुज्जन्तो नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५०.५१-५६) —

“पदुमुत्तरबुद्धस्स, भिक्खुसङ्घे अनुत्तरे ।

पसन्नचित्तो सुमनो, पानीयघटमपूरयिं ॥

“पब्बतगगे दुमग्गे वा, आकासे वाथ भूमियं ।

यदा पानीयमिच्छामि, खिप्पं निब्बत्तते मम ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, यं दानमददिं तदा ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, दकदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... भवा सब्बे समूहता ।

छळभिज्जा सच्छिकता, कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

एवं पन अरहत्तं पत्वा विमुत्तिसुखं अनुभवन्तो सासनस्स नित्यानिभविभावेनेन सब्रह्मचारीनं उस्साहजननत्थं “पञ्जाबली”ति गाथं अभसि ।

१२. तत्थ पञ्जाबलीति पारिहारियपञ्जाय विपस्सनापञ्जाय च वसेन अभिण्हसो सातिसयेन पञ्जाबलेन समन्नागतो । सीलवतूपपन्नोति उक्कंसगतेन चतुपारिसुद्धिसीलेन, धुतधम्मसङ्घातेहि वतेहि च उपपन्नो समन्नागतो । समाहितोति उपचारप्पनाभेदेन समाधिना समाहितो । ज्ञानरतोति ततो एव आरम्मणूपनिज्झाने लक्खणूपनिज्झाने च रतो सतताभियुत्तो । सब्बकालं सतिया अविप्पवासवसेन सतिमा । यदत्थियन्ति अत्थतो अनपेतं अत्थियं, येन अत्थियं यदत्थियं । यथा पच्चये परिभुज्जन्तस्स परिभुज्जनं अत्थियं होति, तथा भोजनं भुज्जमानो । सामिपरिभोगेन हि तं अत्थियं होति दायज्जपरिभोगेन वा, न अज्जथा भोजनन्ति च निदस्सनमत्तं दट्ठब्बं । भुज्जियति परिभुज्जियतीति वा भोजनं, चत्तारो पच्चया । “यदत्थिक”न्ति वा पाठो । यदत्थं यस्सत्थाय सत्थारा पच्चया अनुज्जाता, तदत्थं कायस्स ठितिआदिअत्थं, तज्ज अनुपादिसेसनिब्बानत्थं । तस्मा अनुपादापरिनिब्बानत्थं भोजनपच्चये भुज्जमानो ततो एव कङ्कथे कालं अत्तनो अनुपादापरिनिब्बानकालं आगमेय्य । इध इमस्मिं सासने वीतरागो । बाहिरकस्स पन कामेसु वीतरागस्स इदं नत्थीति अधिप्पायो ।

महावच्छत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

३. वनवच्छत्थेरगाथावण्णना

नीलभभवण्णाति आयस्मतो वनवच्छत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर अत्थदस्सिनो भगवतो काले कच्छपयोनियं निब्बत्तो विनताय नाम नदिया वसति । तस्स खुद्वकनावप्पमाणो अत्तभावो अहोसि । सो किर एकदिवसं भगवन्तं नदिया तीरे ठितं दिस्वा, “पारं गन्तुकामो मज्जे भगवा”ति अत्तनो पिट्ठियं आरोपेत्वा नेतुकामो पादमूले निपज्जि । भगवा तस्स अज्झासयं जत्वा तं अनुकम्पन्तो आरुहि । सो पीतिसोमनस्सजातो सोतं छिन्दन्तो जियाय वेगेन खित्तसरो विय तावदेव परतीरं पापेसि । भगवा तस्स पुज्जस्स फलं एतरहि निब्बत्तनकसम्पत्तिज्ज ब्याकरित्वा पक्कामि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो अनेकसतक्खत्तुं तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा अरज्जवासीयेव अहोसि । पुन कस्सपबुद्धकाले कपोतयोनियं निब्बत्तित्वा अरज्जे विहरन्तं मेत्ताविहारिं एकं भिक्खुं दिस्वा चित्तं पसादेसि ।

ततो पन चुतो बाराणसियं कुलगेहे निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो संवेगजातो पब्बजित्वा विवट्ठूपनिस्सयं बहुं पुज्जकम्मं उपचिनि । एवं तत्थ तत्थ देवमनुस्सेसु संसरित्वा इमस्मिं बुद्धुप्पादे कपिलवत्थुनगरे वच्छगोत्तस्स नाम ब्राह्मणस्स गेहे पटिसन्धिं गण्हि । तस्स माता परिपक्कगम्भा अरज्जं दस्सनत्थाय सज्जातदोहळा अरज्जं पविसित्वा विचरति, तावदेवस्सा कम्मजवाता चलंसु, तिरोकरणिं परिक्षिपित्वा अदंसु । सा धज्जपुज्जलक्खणं पुत्तं विजायि । सो बोधिसत्तेन सह पंसुकीळिकसहायो अहोसि । “वच्छो”तिस्स नामज्ज अहोसि । वनाभिरतिया वसेन वनवच्छोति पञ्जायित्थ । अपरभागे महासत्ते महाभिनिक्खमनं निक्खमित्वा महापधानं पदहन्ते, “अहम्पि सिद्धत्थकुमारेण सह अरज्जे विहरिस्सामी”ति निक्खमित्वा तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा हिमवन्ते वसन्तो अभिसम्बुद्धभावं सुत्वा भगवतो सन्तिकं उपगन्त्वा पब्बजित्वा कम्मट्ठानं गहेत्वा अरज्जे वसमानो नचिरस्सेव विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तं सच्छाकासि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.४९-१४८-१६३) —

“अत्थदस्सी तु भगवा, सयम्भू लोकनायको ।

विनतानदिया तीरं, उपगच्छि तथागतो ॥

“उदका अभिनिक्खम्म, कच्छपो वारिगोचरो ।
बुद्धं तारेतुकामोहं, उपेसिं लोकनायकं ॥

“अभिरूहतु मं बुद्धो, अत्थदस्सी महामुनि ।
अहं तं तारयिस्सामि, दुक्खस्सन्तकरो तुवं ॥

“मम सङ्कप्पमज्जाय, अत्थदस्सी महायसो ।
अभिरूहित्वा मे पिट्ठिं, अट्ठासि लोकनायको ॥

“यतो सरामि अत्तानं, यतो पत्तोस्मि विञ्जुतं ।
सुखं मे तादिसं नत्थि, फुट्ठे पादतले यथा ॥

“उत्तरित्वान सम्बुद्धो, अत्थदस्सी महायसो ।
नदितीरमि ठत्वान, इमा गाथा अभासथ ॥

“यावता वत्तते चित्तं, गङ्गासोतं तरामहं ।
अयञ्च कच्छपो राजा, तारेसि मम पञ्जवा ॥

“इमिना बुद्धतरणेन, मेत्तचित्तवताय च ।
अट्ठारसे कप्पसते, देवलोके रमिस्सति ॥

“देवलोका इधागन्त्वा, सुक्कमूलेन चोदितो ।
एकासने निसीदित्वा, कङ्खासोतं तरिस्सति ॥

“यथापि भद्दके खेत्ते, बीजं अप्पम्पि रोपितं ।
सम्माधारे पवेच्छन्ते, फलं तोसेति कस्सकं ॥

“तथेविदं बुद्धखेत्तं, सम्मासम्बुद्धदेसितं ।
सम्माधारे पवेच्छन्ते, फलं मं तोसयिस्सति ॥

“पधानपहितत्तोमि, उपसन्तो निरूपधि ।
सब्बासवे परिज्जाय, विहरामि अनासवो ॥

“अट्ठारसे कप्पसते, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, तरणाय इदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन’न्ति ॥

एवं पन अरहत्तं पत्वा भगवति कपिलवत्थुस्मिं विहरन्ते तत्थ गन्त्वा सत्थारं वन्दित्वा भिक्खूहि समागतो पटिसन्थारवसेन “किं, आवुसो, अरज्जे फासुविहारो लब्धो”ति पुट्ठो “रमणीया, आवुसो, अरज्जे पब्बता”ति अत्तना वुट्ठपब्बते वण्णेन्तो “नीलब्भवण्णा”ति गाथं अभासि ।

१३. तत्थ नीलब्भवण्णाति नीलवलाहकनिभा नीलवलाहकसण्ठाना च । रुचिराति रुचिया सकिरणा पभस्सरा च । सीतवारीति सीतलसलिला । सुचिन्धराति सुचिसुद्धभूमिभागाय सुद्धचित्तानं वा अरियानं निवासनट्टानताय सुचिन्धरा । गाथासुखत्थज्झि सानुनासिकं कत्वा निद्वेसो । “सीतवारिसुचिन्धरा”तिपि पाठो, सीतसुचिवारिधरा सीतलविमलसलिलासयवन्तोति अत्थो । इन्दगोपकसञ्छन्नाति इन्दगोपकनामकेहि पवाळवण्णेहि रत्तकिमीहि सञ्छादिता पावुस्सकालवसेन एवमाह । केचि पन “इन्दगोपकनामानि रत्ततिणानी”ति वदन्ति । अपरे “कणिकाररुक्खा”ति । सेलाति सिलामया पब्बता, न पंसुपब्बताति अत्थो । तेनाह — “यथापि पब्बतो सेलो”ति (उदा० २४) । रमयन्ति मन्ति मं रमापेन्ति, मय्हं विवेकाभिरत्तिं परिब्रूहेन्ति । एवं थेरो अत्तनो चिरकालपरिभावितं अरज्जाभिरत्तिं पवेदेन्तो तिविधं विवेकाभिरत्तिमेव दीपेति । तत्थ उपधिविवेकेन अज्जाब्बाकरणं दीपितमेव होतीति ।

वनवच्छत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

४. सिवकसामणेरगाथावण्णना

उपज्झायोति सिवकस्स सामणेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर इतो एकत्तिसे कप्पे वेस्सभुस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तो एकदिवसं केनचिदेव करणीयेन अरज्जं पविट्ठो तत्थ पब्बतन्तरे निसिन्नं वेस्सभुं भगवन्तं दिस्वा पसन्नचित्तो उपसङ्गमित्वा वन्दित्वा अज्जलिं पगग्ह अट्ठासि । पुन तत्थ मनोहरानि कासुमारिकफलानि दिस्वा तानि गहेत्वा भगवतो उपनेसि, पटिगगहेसि भगवा अनुकम्पं उपादाय । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो कस्सपस्स भगवतो सासने मातुले पब्बजन्ते तेन सद्धिं पब्बजित्वा बहुं विवट्ठपनिस्सयं कुसलं उपचिन्तित्वा इमस्मिं बुद्धुप्पादे वनवच्छत्थेरस्स भागिनेय्यो हुत्वा निब्बत्तो, सिवकोत्तिस्स नामं अहोसि । तस्स माता अत्तनो जेट्ठभातिके वनवच्छे सासने पब्बजित्वा पब्बजितकिच्चं मत्थकं पापेत्वा अरज्जे विहरन्ते तं पवत्तिं सुत्वा पुत्तं आह — “तात सिवक, थेरस्स सन्तिके पब्बजित्वा थेरं उपट्ठह, महल्लको दानि थेरो”ति । सो मातु एकवचनेनेव च पुब्बे कताधिकारताय च मातुलत्थेरस्स सन्तिकं गन्त्वा पब्बजित्वा तं उपट्ठहन्तो अरज्जे वसति ।

तस्स एकदिवसं केनचिदेव करणीयेन गामन्तं गतस्स खरो आबाधो उप्पज्जि । मनुस्सेसु भेसज्जं करोन्तेसुपि न पटिप्पस्सम्भि । तस्मिं चिरायन्ते थेरो “सामणरो चिरायति, किं नु खो कारण”न्ति तत्थ गन्त्वा तं गिलानं दिस्वा तस्स तं तं कत्तब्बयुत्तकं करोन्तो दिवसभागं वीतिनामेत्वा रत्तिभागे बलवपच्चूसवेलायं आह — “सिवक, न मया पब्बजितकालतो पट्टाय गामे वसितपुब्बं, इतो अरज्जमेव गच्छामा”ति । तं सुत्वा सिवको “यदिपि मे, भन्ते, इदानि कायो गामन्ते ठितो, चित्तं पन अरज्जे, तस्मा सयानोपि अरज्जमेव गमिस्सामी”ति, तं सुत्वा थेरो तं बाहायं गहेत्वा अरज्जमेव नेत्वा ओवादं अदासि । सो थेरस्स ओवादे ठत्वा विपस्सित्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.३८.५३-५८) —

“कणिकारं व जेतन्तं, निसिन्नं पब्बतन्तरे ।

अद्वसं विरजं बुद्धं, लोकजेट्ठं नरासभं ॥

“पसन्नचित्तो सुमनो, किरे कत्वान अज्जलिं ।
कासुमारिकमादाय, बुद्धसेट्ठस्सदासहं ॥

“एकतिसे इतो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

सो अरहत्तं पत्वा उपज्झायेन अत्तना च वुत्तमत्थं संसन्दित्वा अत्तनो विवेकाभिरतिकतं कतकिच्चतञ्च पवेदेन्तो
“उपज्झायो मं अवचा”ति गाथं अभसि ।

१४. तत्थ उपज्झायोति वज्जावज्जं उपनिज्झायति हितेसितं पच्चुपट्टपेत्वा जाणचक्खुना पेक्खतीति उपज्झायो ।
मन्ति अत्तानं वदति । अवचाति अभसि । इतो गच्छाम सीवकाति वुत्ताकारदस्सनं, सिवक, इतो गामन्ततो
अरज्जट्टानमेव एहि गच्छाम, तदेव अम्हाकं वसनयोग्गन्ति अधिप्पायो । एवं पन उपज्झायेन वुत्तो सिवको भद्रो
अस्साजानीयो विय कसाभिहतो सज्जातसंवेगो हुत्वा अरज्जमेव गन्तुकामतं पवेदेन्तो —

“गामे मे वसति कायो, अरज्जं मे गतं मनो ।
सेमानकोपि गच्छामि, नत्थि सङ्गो विजानत”न्ति ॥ — आह ।

तस्सत्थो — यस्मा इदानीं यदिपि मे इदं सरीरं गामन्ते ठितं, अज्झासयो पन अरज्जमेव गतो, तस्मा सेमानकोपि
गच्छामि गेलज्जेन ठाननिसज्जागमनेसु असमत्थताय सयानोपि इमिना सयिताकारेण सरीसपो विय सरीसपन्तो, एथ, भन्ते,
अरज्जमेव गच्छाम, कस्मा? नत्थि सङ्गो विजानतन्ति, यस्मा धम्मसभावा कामेसु संसारे च आदीनवं, नेक्खम्मे निब्बाने
च आनिसंसं याथावतो जानन्तस्स न कत्थचि सङ्गो, तस्मा एकपदेनेव उपज्झायस्स आणा अनुठिताति, तदपदेसेन अज्जं
ब्याकासि ।

सिवकसामणेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

५. कुण्डधानत्थेरगाथावण्णना

पञ्च छिन्दे पञ्च जहेति आयस्मतो कुण्डधानत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले
हंसवतीनगरे कुलगहे उप्पन्नो वयप्पत्तो हेट्ठा वुत्तनयेनेव भगवन्तं उपसङ्कमित्वा धम्मं सुणन्तो सत्थारा एकं भिक्खुं पठमं
सलाकं गणहन्तानं अगगट्टाने ठपियमानं दिस्वा तं ठानन्तरं पत्थेत्वा तदनु रूपं पुज्जं करोन्तो विचरि । सो एकदिवसं
पदुमुत्तरस्स भगवतो निरोधसमापत्तितो वुट्ठाय निसिन्नस्स मनोसिलाचुण्णपिज्जरं महन्तं कदलिफलकणिकं उपनेसि, तं
भगवा पटिग्गहेत्वा परिभुज्जि । सो तेन पुज्जकम्मेन एकादसक्खत्तुं देवेसु देवरज्जं कारेसि । चतुवीसतिवारे राजा अहोसि
चक्कवत्ती । एवं सो पुनप्पुनं पुज्जानि कत्वा अपरापरं देवमनुस्सेसु संसरन्तो कस्सपबुद्धकाले भुम्मदेवता हुत्वा निब्बत्ति ।
दीघायुकबुद्धानञ्च नाम न अन्वद्भमासिको उपोसथो होति । तथा हि विपस्सिस्स भगवतो छब्बस्सन्तरे छब्बस्सन्तरे
उपोसथो अहोसि । कस्सपदसबलो पन छट्ठे छट्ठे मासे पातिमोक्खं ओसारेसि । तस्स पातिमोक्खस्स ओसारणकाले
दिसावासिका द्वे सहायका भिक्खू “उपोसथं करिस्सामा”ति गच्छन्ति ।

अयं भुम्मदेवता चिन्तेसि — “इमेसं द्विन्नं भिक्खून् मेत्ति अतिविय दळ्हा, किं नु खो, भेदके सति भिज्जेय्य, न भिज्जेय्या”ति, सा तेसं ओकासं ओलोकयमाना तेसं अविदूरेनेव गच्छति । अथेको थेरो एकस्स हत्थे पत्तचीवरं दत्त्वा सरीरवळ्ज्जनत्थं उदकफासुकट्टानं गन्त्वा धोतहत्थपादो हुत्वा गुम्बसमीपतो निक्खमति भुम्मदेवता तस्स थेरस्स पच्छतो उत्तमरूपा इत्थी हुत्वा केसे विधुनित्वा संविधाय सम्बन्धन्ती विय पिड्डियं पंसुं पुञ्छमाना विय साटकं संविधाय निवासयमाना विय च हुत्वा थेरस्स पदानुपदिका हुत्वा गुम्बतो निक्खन्ता । एकमन्ते ठितो सहायकत्थेरो तं कारणं दिस्वाव दोमनस्सजातो “नट्ठो दानि मे इमिना भिक्खुना सद्धिं दीघरत्तानुगतो सिनेहो, सचाहं एवंविधभावं जानेय्यं, एतकं अद्धानं इमिना सद्धिं विस्सासं न करेय्य”न्ति चिन्तेत्वा आगच्छन्तस्सेवस्स, “हन्दावुसो, तुय्हं पत्तचीवरं, तादिसेन पापेन सद्धिं एकमगं नागच्छामी”ति आह । तं कथं सुत्वा तस्स लज्जिभिक्खुनो हृदयं तिखिणसत्तिं गहेत्वा विद्धं विय अहोसि । ततो न आह — “आवुसो, किं नामेतं वदसि, अहं एतकं कालं दुक्कटमत्तम्पि आपत्तिं न जानामि । त्वं पन मं अज्ज ‘पापो’ति वदसि, किं ते दिट्ठ”न्ति । “किं अज्जेन दिट्ठेन, किं त्वं एवंविधेन अलङ्कृतपटियत्तेन मातुगामेन सद्धिं एकट्टाने हुत्वा निक्खन्तो”ति । “नत्थेतं, आवुसो, मय्हं, नाहं एवरूपं मातुगामं पस्सामी”ति । तस्स यावततियं कथेन्तस्सापि इतरो थेरो कथं असद्वहत्वा अत्तना दिट्ठकारणंयेव भूतत्तं कत्वा गणहन्तो तेन सद्धिं एकमग्गेन अगन्त्वा अज्जेन मग्गेन सत्थु सन्निकं गतो । इतरोपि भिक्खु अज्जेन मग्गेन सत्थु सन्निकंयेव गतो ।

ततो भिक्खुसङ्घस्स उपोसथागारं पविसनवेलाय सो भिक्खु तं भिक्खुं उपोसथग्गे सज्जानित्वा, “इमस्मिं उपोसथग्गे एवरूपो नाम पापभिक्खु अत्थि, नाहं तेन सद्धिं उपोसथं करिस्सामी”ति निक्खमित्वा बहि अट्ठासि । अथ भुम्मदेवता “भारियं मया कम्मं कत”न्ति महल्लकउपासकवण्णेन तस्स सन्निकं गन्त्वा “कस्मा, भन्ते, अय्यो इमस्मिं ठाने ठितो”ति आह । “उपासक, इमं उपोसथग्गं एको पापभिक्खु पविट्ठो, ‘नाहं तेन सद्धिं उपोसथं करोमी’ति बहि ठितोम्ही”ति । “भन्ते, मा एवं गणहथ, परिसुद्धसीलो एस भिक्खु । तुम्हेहि दिट्ठमातुगामो नाम अहं, मया तुम्हाकं वीमंसनत्थाय ‘दळ्हा नु खो इमेसं थेरानं मेत्ति, नो दळ्हा’ति भिज्जनाभिज्जनभावं ओलोकेन्तेन तं कम्मं कत”न्ति । “को पन, त्वं सप्पुरिसा”ति? “अहं एका भुम्मदेवता, भन्ते”ति देवपुत्तो कथेन्तो दिब्बानुभावेन ठत्वा थेरस्स पादेसु निपतित्वा “मय्हं, भन्ते, खमथ, एतं दोसं थेरो न जानाति, उपोसथं करोथा”ति थेरं याचित्वा उपोसथग्गं पवेसेसि । सो थेरो उपोसथं ताव एकट्टाने अकासि, मित्तसन्धववसेन पन पुन तेन सद्धिं न एकट्टाने अहोसीति । इमस्स थेरस्स कम्मं न कथीयति, चुदितकत्थेरो पन अपरापरं विपस्सनाय कम्मं करोन्तो अरहत्तं पापुणि ।

भुम्मदेवता तस्स कम्मस्स निस्सन्देन एकं बुद्धन्तरं अपायभयतो न मुच्चित्थ । सचे पन किस्मिञ्च काले मनुस्सत्तं आगच्छति, अज्जेन येन केनचि कतो दोसो तस्सेव उपरि पतति । सो अम्हाकं भगवतो काले सावत्थियं ब्राह्मणकुले निब्बत्ति । “धानमाणवो”तिस्स नामं अकंसु । सो वयप्पत्तो तयो वेदे उगगण्हित्वा महल्लककाले सत्थु धम्मदेसनं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजि, तस्स उपसम्पन्नदिवसतो पट्टाय एका अलङ्कृतपटियत्ता इत्थी तस्मिं गामं पविसन्ते सद्धियेव गामं पविसति, निक्खमन्ते निक्खमति । विहारं पविसन्तेपि सद्धिं पविसति, तिट्ठन्तेपि तिट्ठतीति एवं निच्चानुबन्धा पज्जायति । थेरो तं न पस्सति । तस्स पुन पुरिमकम्मनिस्सन्देन सा अज्जेसं उपट्ठाति । गामे यागुं भिक्खुञ्च ददमाना इत्थियो “भन्ते, अयं एको यागुउळुङ्को तुम्हाकं, एको इमिस्सा अम्हाकं सहायिकाया”ति परिहासं करोन्ति । थेरस्स महती विहेसा होति । विहारगतम्पि नं सामणेरा चेव दहरा भिक्खू च परिवारेत्वा “धानो कोण्डो जातो”ति परिहासं करोन्ति । अथस्स तेनेव कारणेन कुण्डधानत्थेरोति नामं जातं । सो उट्टाय समुट्टाय तेहि करियमानं केळिं सहितुं असक्कोन्तो उम्मादं गहेत्वा “तुम्हे कोण्डा, तुम्हाकं उपज्झायो कोण्डो, आचरियो कोण्डो”ति वदति । अथ नं सत्थु आरोचेसुं “कुण्डधानो, भन्ते, दहरसामणेरेहि सद्धिं एवं फरुसवाचं वदती”ति । सत्था तं पक्कोसापेत्वा “सच्चं किर त्वं, धान, सामणेरेहि सद्धिं

फरुसवाचं वदसी”ति वत्वा तेन “सच्चं भगवा”ति वुत्ते “कस्मा एवं वदेसी”ति आह । “भन्ते, निबद्धं विहेसं असहन्तो एवं कथेमी”ति । “त्वं पुब्बे कतकम्मं यावज्जदिवसा जीरापेतुं न सक्कोसि, पुन एवरूपं फरुसं मावदी भिक्खू”ति वत्वा आह —

“मावोच फरुसं कच्चि, वुत्ता पटिवदेय्यु तं ।
दुक्खा हि सारम्भकथा, पटिदण्डा फुसेय्यु तं ॥

“सचे नेरेसि अत्तानं, कंसो उपहतो यथा ।
एस पत्तोसि निब्बानं, सारम्भो ते न विज्जती”ति ॥ (ध० प० १३३-१३४) ।

इमञ्च पन तस्स थेरस्स मातुगामेन सद्धिं विचरणभावं कोसलरज्जोपि कथयिंसु । राजा “गच्छथ, भणे, वीमंसथा”ति पेसेत्वा सयम्पि मन्देनेव परिवारेन थेरस्स वसनट्टानं गन्त्वा एकमन्ते ओलोकेन्तो अट्टासि । तस्मिं खणे थेरो सूचिकम्मं करोन्तो निसिन्नो होति, सापि इत्थी अविदूरे ठाने ठिता विय पज्जायति । राजा दिस्वा “अत्थिदं कारण”न्ति तस्सा ठितट्टानं अगमासि । सा तस्मिं आगच्छन्ते थेरस्स वसनपण्णसालं पविट्ठा विय अहोसि । राजापि ताय सद्धिं तमेव पण्णसालं पविसित्वा सब्बत्थ ओलोकेन्तो अदिस्वा “नायं मातुगामो, थेरस्स एको कम्मविपाको”ति सज्जं कत्वा पठमं थेरस्स समीपेन गच्छन्तोपि थेरं अवन्दित्वा तस्स कारणस्स अभूतभावं जत्वा आगम्म थेरं वन्दित्वा एकमन्तं निसिन्नो “कच्चि, भन्ते, पिण्डकेन न किलमथा”ति पुच्छि । थेरो “वट्ठति, महाराजा”ति आह । “जानामहं, भन्ते, अव्यस्स कथं, एवरूपेन परिविकलेसेन सद्धिं चरन्तानं तुम्हाकं के नाम पसीदिस्सन्ति, इतो पट्टाय वो कत्थचि गमनकिच्चं नत्थि, अहं चतूहि पच्चयेहि तुम्हे उपट्ठहिस्सामि, तुम्हे योनिस्सो मनसिकारे मा पमज्जित्था”ति निबद्धभिक्खं पट्टपेसि । थेरो राजानं उपत्थम्भकं लभित्वा भोजनसप्पायेन एकगचित्तो हुत्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । ततो पट्टाय सा इत्थी अन्तरधायि ।

तदा महासुभद्धा उगगनगरे मिच्छादिट्टिककुले वसमाना “सत्था मं अनुकम्पतू”ति उपोसथं अधिट्ठाय निरामगन्धा हुत्वा उपरिपासादतले ठिता “इमानि पुष्फानि अन्तरे अट्टत्वा दसबलस्स मत्थके वितानं हुत्वा तिट्ठन्तु, दसबलो इमाय सज्जाय स्वे पज्जहि भिक्खुसतेहि सद्धिं मय्हं भिक्खं गणहतू”ति सच्चकिरियं कत्वा अट्ट सुमनपुष्फमुट्ठियो विस्सज्जेसि । पुष्फानि गन्त्वा धम्मदेसनावेलाय सत्थु मत्थके वितानं हुत्वा अट्ठंसु । सत्था तं सुमनपुष्फवितानं दिस्वा चित्तेनेव सुभद्दाय भिक्खं अधिवासेत्वा पुनदिवसे अरुणे उट्ठिते आनन्दत्थेरं आह — “आनन्द, मयं अज्ज दूरं भिक्खाचारं गमिस्साम, पुथुज्जनानं अदत्त्वा अरियानंयेव सलाकं देही”ति । थेरो भिक्खूनं आरोचेसि — “आवुसो, सत्था अज्ज दूरं भिक्खाचारं गमिस्सति, पुथुज्जना मा गणहन्तु, अरियाव सलाकं गणहन्तू”ति । कुण्डधानत्थेरो “आहर, आवुसो सलाक”न्ति पठमंयेव हत्थं पसारेसि । आनन्दो “सत्था तादिसानं भिक्खूनं सलाकं न दापेति, अरियानंयेव दापेती”ति वितकं उप्पादेत्वा गन्त्वा सत्थु आरोचेसि । सत्था “आहरापेन्तस्स सलाकं देही”ति आह । थेरो चिन्तेसि — “सचे कुण्डधानस्स सलाका दातुं न युत्ता, अथ सत्था पटिबाहेय्य, भविस्सति एत्थ कारण”न्ति “कुण्डधानस्स सलाकं दस्सामी”ति गमनं अभिनीहरि । कुण्डधानो तस्स पुरे आगमना एव अभिज्जापादकं चतुत्थज्झानं समापज्जित्वा इद्धिया आकासे ठत्वा “आहरावुसो, आनन्द, सत्था मं जानाति, मादिसं भिक्खुं पठमं सलाकं गणहन्तं न सत्था निवारेती”ति हत्थं पसारेत्वा सलाकं गण्णि । सत्था तं अट्ठुप्पत्तिं कत्वा थेरं इमस्मिं सासने पठमं सलाकं गणहन्तानं अगट्टाने ठपेसि । यस्मा अयं थेरो राजानं उपत्थम्भकं लभित्वा सप्पायाहारलाभेन समाहितचित्तो विपस्सनाय कम्मं करोन्तो उपनिस्सयसम्पन्नताय छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.४.१-१६) —

“सत्ताहं पटिसल्लीनं, सयम्भुं अगगपुग्गलं ।
पसन्नचित्तो सुमनो, बुद्धसेट्ठं उपट्ठहिं ॥

“वुट्ठितं कालमञ्जाय, पदुमुत्तरं महामुनिं ।
महन्तिं कदलीकणिं, गहेत्वा उपगच्छहं ॥

“पटिग्गहेत्वा भगवा, सब्बञ्जू लोकनायको ।
मम चित्तं पसादेन्तो, परिभुज्जि महामुनि ॥

“परिभुज्जित्वा सम्बुद्धो, सत्थवाहो अनुत्तरो ।
सकासने निसीदित्वा, इमा गाथा अभासथ ॥

“ये च सन्ति समितारो, यक्खा इमहि पब्बते ।
अरज्जे भूतभब्बानि, सुणन्तु वचनं मम ॥

“यो सो बुद्धं उपट्ठासि, मिगराजं व केसरिं ।
तमहं कित्तयिस्सामि, सुणाथ मम भासतो ॥

“एकादसञ्चक्खत्तुं सो, देवराजा भविस्सति ।
चतुवीसतिक्खत्तुञ्च, चक्कवत्ती भविस्सति ॥

“कप्पसतसहस्समिह, ओक्काककुलसम्भवो ।
गोतमो नाम गोत्तेन, सत्था लोके भविस्सति ॥

“अक्कोसित्वान समणे, सीलवन्ते अनासवे ।
पापकम्मविपाकेन, नामधेय्यं लभिस्सति ॥

“तस्स धम्मे सुदायादो, ओरसो धम्मनिम्मितो ।
कुण्डधानोति नामेन, सावको सो भविस्सति ॥

“पविवेकमनुयुत्तो, ज्ञायी ज्ञानरतो अहं ।
तोसयित्वान सत्थारं, विहरामि अनासवो ॥

“सावकेहि परिवुत्तो, भिक्खुसङ्घपुरक्खतो ।
भिक्खुसङ्घे निसीदित्वा, सलाकं गाहयी जिनो ॥

“एकंसं चीवरं कत्वा, वन्दित्वा लोकनायकं ।
वदतं वरस्स पुरतो, पठमं अगगहेसहं ॥

“तेन कम्मेन भगवा, दससहस्सिकम्पको ।
भिक्षुसङ्घे निसीदित्वा, अग्गट्ठाने ठपेसि मं ॥

“वीरियं मे धुरधोरय्हं, योगक्खेमाधिवाहनं ।
धारेमि अन्तिमं देहं, सम्मासम्बुद्धसासने ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

एवंभूतस्सपि इमस्स थेरस्स गुणे अजानन्ता ये पुथुज्जना भिक्षू तदा पठमं सलाकग्गहणे “किं नु खो एत”न्ति समचिन्तेसुं । तेसं विमतिविधमनत्थं थेरो आकासं अब्भुग्गन्त्वा इद्धिपाटिहारियं दस्सेत्वा अज्जापदेसेन अज्जं ब्याकरोन्तो “पञ्च छिन्दे”ति गाथं अभासि ।

१५. तत्थ पञ्च छिन्देति अपायूपपत्तिनिब्बत्तनकानि पञ्चोरम्भागियानि संयोजनानि पादे बन्धनरज्जुकं विय पुरिसो सत्थेन हेट्ठिममग्गतयेन छिन्देय्य पजहेय्य । पञ्च जहेति उपरिदेवलोकूपपत्तिहेतुभूतानि पञ्चुद्धम्भागियसंयोजनानि पुरिसो गीवाय बन्धनरज्जुकं विय अरहत्तमग्गेन जहेय्य, छिन्देय्य वाति अत्थो । पञ्च चुत्तरि भावयेति तेसंयेव उद्धम्भागियसंयोजनानं पहानाय सद्धादीनि पञ्चिन्द्रियानि उत्तरि अनागामिमग्गाधिगमतो उपरि भावेय्य अग्गमग्गाधिगमवसेन वड्ढेय्य । पञ्चसङ्गातिगोति एवंभूतो पन पञ्चन्नं रागदोसमोहमानदिट्ठिसङ्गानं अतिक्कमनेन पहानेन पञ्चसङ्गातिगो हुत्वा । भिक्षु ओघतिण्णोति वुच्चतीति सब्बथा भिन्नकिलेसताय भिक्षूति, कामभवदिट्ठिअविज्जोघे तरित्वा तेसं पारभूते निब्बाने ठितोति च वुच्चतीति अत्थो ।

कुण्डधानत्थेरगाथावण्णना निड्ढिता ।

६. बेलट्टसीसत्थेरगाथावण्णना

यथापि भद्दो आजज्जोति आयस्मतो बेलट्टसीसत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तो भगवन्तं उपसङ्कमित्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा समणधम्मं करोन्तो उपनिस्सयसम्पत्तिया अभावेन विसेसं निब्बत्तेतुं नासक्खि । विवट्टूपनिस्सयं पन बहुं कुसलं उपचिन्त्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इतो एकत्तिंसे कप्पे वेस्सभुं भगवन्तं पस्सित्वा पसन्नचित्तो मातुलुङ्गफलं अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवेसु निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा सुगतितो सुगतिं उपगच्छन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं ब्राह्मणकुले निब्बत्तो भगवतो अभिसम्बोधिया पुरेतरमेव उरुवेलकस्सपस्स सन्तिके तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा अग्गिं परिचरन्तो उरुवेलकस्सपदमने आदित्तपरियायदेसनाय (महाव० ५४; सं० नि० ४.२८) पुराणजटिलसहस्सेन सद्धिं अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५१.६८-७३) —

“कणिकारं व जोतन्तं, पुण्णमायेव चन्दिमं ।
जलन्तं दीपरुक्खं व, अद्दसं लोकनायकं ॥

“मातुलुङ्गफलं गय्ह, अदासिं सत्थुनो अहं ।
दक्खिण्येय्यस्स वीरस्स, पसन्नो सेहि पाणिभि ॥

“एकतिसे इतो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

एवं अधिगतारहत्तो आयस्मतो धम्मभण्डागारिकस्स उपज्झायो अयं थेरो एकदिवसं फलसमापत्तितो उट्ठाय तं सन्तं पणीतं निरामिसं सुखं अत्तनो पुब्बयोगच्च पच्चवेक्खित्वा पीतिवेगवसेन “**यथापि भद्दो आजज्जो**”ति गाथं अभसि ।

१६. तत्थ **यथापीति** ओपम्मपटिपादनत्थे निपातो । **भद्दो**ति सुन्दरो थामबलसमत्थजवपरक्कमादिसम्पन्नो । **आजज्जो**ति आजानीयो जातिमा कारणाकारणानं आजाननको । सो तिविधो उसभाजज्जो अस्साजज्जो हत्थाजज्जोति । तेसु उसभाजज्जो इधाधिप्पेतो । सो च खो छेककसनकिच्चे नियुत्तो, तेनाह “**नङ्गलावत्तनी**”ति । नङ्गलस्स फालस्स आवत्तनको, नङ्गलं इतो चितो च आवत्तेत्वा खेत्ते कसनकोति अत्थो । नङ्गलं वा आवत्तयति एत्थाति नङ्गलावत्तं, खेत्ते नङ्गलपथो, तस्मिं नङ्गलावत्तनि । गाथासुखत्थहेत्थ “वत्तनी”ति दीघं कत्वा वुत्तं । **सिखी**ति मत्थके अवट्टानतो सिखासदिसताय सिखा, सिङ्गं । तदस्स अत्थीति सिखी । अपरे पन “ककुधं इध ‘सिखा’ति अधिप्पेत”न्ति वदन्ति, उभयथापि पधानङ्गकित्तनमेतं “सिखी”ति । **अप्पकसिरेना**ति अप्पकिलमथेन । **रत्तिन्दिवा**ति रत्तियो दिवा च, एवं ममं अप्पकसिरेन गच्छन्तीति योजना । इदं वुत्तं होति — यथा “भद्दो उसभाजानीयो कसने नियुत्तो घनतिणमूलादिकेपि नङ्गलपथे तं अगणेन्तो अप्पकसिरेन इतो चितो च परिवत्तेन्तो गच्छति, याव कसनतिणानं परिस्समं दस्सेति, एवं ममं रत्तिन्दिवापि अप्पकसिरेनेव गच्छन्ति अतिक्कमन्ती”ति । तत्थ कारणमाह “**सुखे लद्धे निरामिसे**”ति । यस्मा कामामिसलोकामिसवट्टामिसेहि असम्मिस्सं सन्तं पणीतं फलसमापत्तिसुखं लद्धं, तस्माति अत्थो । पच्चत्ते चेत्तं भुम्मवचनं यथा “वनप्पगुम्बे” (खु० पा० ६.१३; सु० नि० २३६) “तेन वत रे वत्तब्बे”ति (कथा० १) च । अथ वा ततो पभुति रत्तिन्दिवा अप्पकसिरेन गच्छन्तीति विचारणाय आह — “सुखे लद्धे निरामिसे”ति, निरामिसे सुखे लद्धे सति तस्स लद्धकालतो पट्टयाति अत्थो ।

बेलट्टसीसत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

७. दासकत्थेरगाथावण्णना

मिद्धी यदाति आयस्मतो दासकत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर इतो एकनवुत्ते कप्पे अनुप्पन्ने तथागते अजितस्स नाम पच्चेकबुद्धस्स गन्धमादनतो मनुस्सपथं ओतरित्वा अज्जतरस्मिं गामे पिण्डाय चरन्तस्स मनोरमानि अम्बफलानि अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो कस्सपस्स भगवतो काले सासने पब्बजित्वा विवट्टूपनिस्सयं बहुं पुज्जं अकासि । एवं कुसलकम्मप्पसुतो हुत्वा सुगतितो सुगतिं उपगच्छन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं कुलगहे निब्बत्ति । **दासको**तिस्स नाम अहोसि । सो अनाथपिण्डिकेन गहपतिना विहारपटिजगगनकम्मे ठपितो सक्कच्चं विहारं पटिजगन्तो अभिण्हं बुद्धदस्सनेन धम्मस्सवनेन च पटिलद्धसद्धो पब्बजि । केचि पन भणन्ति — “अयं कस्सपस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो अज्जतरं खीणासवत्थेरं उपट्टुहन्तो किञ्चि कम्मं कारापेतुकामो थेरं आणापेसि । सो तेन कम्मेन अम्हाकं भगवतो काले सावत्थियं अनाथपिण्डिकस्स दासिया कुच्छिमि निब्बत्तो वयप्पत्तो सेट्ठिना विहारपटिजगगने ठपितो वुत्तनयेनेव पटिलद्धसद्धो अहोसि । महासेट्ठि तस्स सीलाचारं अज्झासयच्च जत्वा भुजिस्सं कत्वा ‘यथासुखं पब्बजा’ति आह । तं भिक्खू पब्बाजेसु”न्ति । सो पब्बजितकालतो पट्टाय कुसीतो हीनवीरियो हुत्वा न किञ्चि वत्तपटिवत्तं करोति, कुतो समणधम्मं, केवलं यावदत्थं भुज्जित्वा निदाबहुलो विहरति । धम्मस्सवनकालेपि एकं

कोणं पविसित्वा परिसपरियन्ते निसिन्नो घुरुघुरुपस्सासी निदायतेव । अथस्स भगवा पुब्बूपनिस्सयं ओलोकेत्वा संवेगजननत्थं “मिद्धी यदा होति महग्घसो चा”ति गाथं अभसि ।

१७. तत्थ मिद्धीति थिनमिद्धाभिभूतो, यज्झि मिद्धं अभिभवति, तं थिनम्मि अभिभवतेव । यदाति यस्मिं काले । महग्घसोति महाभोजनो, आहरहत्थकअलंसाटकतत्थवट्टककाकमासकभुत्तवमितकानं अज्जतरो विय । निदायिताति सुपनसीलो । सम्परिवत्तसायीति सम्परिवत्तकं सम्परिवत्तकं निपज्जित्वा उभयेनपि सेय्यसुखं पस्ससुखं मिद्धसुखं अनुयुत्तोति दस्सेति । निवापपुट्ठोति कुण्डकादिना सूकरभत्तेन पुट्ठो भरितो । घरसूकरो हि बालकालतो पट्टाय पोसियमानो थूलसरीरकाले गेहा बहि निक्खमितुं अलभन्तो हेट्टामज्जादीसु सम्परिवत्तेत्वा सम्परिवत्तेत्वा सयतेव । इदं वुत्तं होति — यदा पुरिसो मिद्धी च होति महग्घसो च निवापपुट्ठो महावराहो विय अज्जेन इरियापथेन यापेतुं असक्कोन्तो निदायनसीलो सम्परिवत्तसायी, तदा सो “अनिच्चं दुक्खं अनत्ता”ति तीणि लक्खणानि मनसिकातुं न सक्कोति । तेसं अमनसिकारा मन्दपज्जो पुनप्पुनं गब्भं उपेति, गब्भावासतो न परिमुच्चतेवाति । तं सुत्वा दासकत्थेरो संवेगजातो विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं सच्छाकासि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५१.७४, ८०-८४) —

“अजितो नाम सम्बुद्धो, हिमवन्ते वसी तदा ।
चरणेन च सम्पन्नो, समाधिकुसलो मुनि ॥

“सुवण्णवण्णे सम्बुद्धे, आहुतीनं पटिग्गहे ।
रथियं पटिपज्जन्ते, अम्बफलमदासहं ॥

“एकनवुते इतो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा थेरो इमाय गाथाय मं भगवा ओवदि, “अयं गाथा मय्हं अङ्कुसभूता”ति तमेव गाथं पच्चुदाहासि । तयिदं थेरस्स परिवत्ताहारनयेन अज्जाब्बाकरणं जातं ।

दासकत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

८. सिङ्गालपितुत्थेरगाथावण्णना

अहु बुद्धस्स दायादोति सिङ्गालकपितुत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर इतो चतुनवुते कप्पे सतरंसिं नाम पच्चेकसम्बुद्धं पिण्डाय चरन्तं दिस्वा पसन्नमानसो वन्दित्वा अत्तनो हत्थगतं तालफलं अदासि । तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तो अपरापरं पुज्जानि कत्वा सुगतीसुयेव संसरन्तो कस्सपस्स भगवतो काले मनुस्सयोनियं निब्बत्तो सासने पटिलद्धसद्धो हुत्वा पब्बजित्वा अट्टिकसज्जं भावेसि । पुन इमस्मिं बुद्धप्पादे सावत्थियं कुलगेहे निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो दारपरिग्गहं कत्वा एकं पुत्तं लभित्वा तस्स “सिङ्गालको”ति नामं अकासि । तेन नं सिङ्गालकपिताति वोहरन्ति । सो अपरभागे घरबन्धनं पहाय सासने पब्बजि । तस्स भगवा अज्झासयं ओलोकेन्तो अट्टिकसज्जाकम्मट्ठानं अदासि । सो तं गहेत्वा भग्गेसु विहरति सुसुमारगिरे भेसकळावने, अथस्स तस्मिं वने अधिवत्था देवता उस्साहजननत्थं “भावनाफलं नचिरस्सेव हत्थगतं करिस्सती”ति इममत्थं अज्जापदेसेन विभावेन्ती “अहु बुद्धस्स दायादो”ति गाथं अभसि ।

१८. तत्थ अहूति होति, वत्तमानत्थे हि इदं अतीतकालवचनं। बुद्धस्साति सब्बज्जुबुद्धस्स। दायादोति धम्मदायादो नवविधस्स लोकुत्तरधम्मदायस्स अत्तनो सम्मापटिपत्तिया आदायको गणहनको। अथ वा अहूति अहोसि। एवंनामस्स बुद्धस्स दायादभावे कोचि विबन्धो इदानेव भविस्सतीति अधिप्पायो। तेनाह “मज्जेहं कामरागं सो, खिप्पमेव वहिस्सती”ति। भेसकळावनेति भेसकेन नाम यक्खेन लभितत्ता परिग्गहितत्ता, भेसकळानं वा कट्ठादीनं बहुलताय “भेसकळावन”न्ति लद्धनामे अरज्जे। तस्स भिक्खुनो बुद्धस्स दायादभावे कारणं वदन्तो “केवलं अट्टिसज्जाय, अफरी पथविं इम”न्ति आह। तत्थ केवलन्ति सकलं अनवसेसं। अट्टिसज्जायाति अट्टिकभावनाय। अफरीति “अट्ठी”ति अधिमुच्चनवसेन पत्थरि। पथविन्ति अत्तभावपथविं। अत्तभावो हि इध “पथवी”ति वुत्तो “को इमं पथविं विच्चेस्सती”ति आदीसु विय। मज्जेहन्ति मज्जे अहं। “मज्जाह”न्तिपि पाठो। सोति सो भिक्खु। खिप्पमेव नचिरस्सेव कामरागं पहिस्सति पजहिस्सतीति मज्जे। कस्मा? अट्टिकसज्जाय कामरागस्स उजुपटिपक्खभावतो। इदं वुत्तं होति — यो एकस्मिं पदेसे लद्धाय अत्थिकसज्जाय सकलं अत्तनो सब्बेसं वा अत्तभावं “अट्ठी”त्वेव फरित्वा ठितो, सो भिक्खु तं अट्टिकझानं पादकं कत्वा विपस्सन्तो नचिरेनेव अनागामिमग्गेन कामरागं, सब्बं वा कामनट्ठेन “कामो”, रज्जनट्ठेन “रागो”ति च लद्धनामं तण्हं अगमग्गेन पजहिस्सतीति। इमं गाथं सुत्वा सो थेरो “अयं देवता मय्हं उस्साहजननत्थं एवमाहा”ति अप्पटिवानवीरियं अधिद्धाय विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि। तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५१.८५-९०)

“सतरंसी नाम भगवा, सयम्भू अपराजितो।
विवेका उट्ठित्वान, गोचरायाभिनिक्खमि॥

“फलहत्थो अहं दिस्वा, उपगच्छिं नरासभं।
पसन्नचित्तो सुमनो, तालफलमदासहं॥

“चतुन्नवुत्तितो कप्पे, यं फलं अददिं तदा।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति॥

अरहत्तं पन पत्वा ताय देवताय वुत्तवचनं पतिमानेन्तो तमेव गाथं उदानवसेन अभसि। तदेवस्स थेरस्स अज्जाब्बाकरणं अहोसीति।

सिङ्गालपितुत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता।

९. कुलत्थेरगाथावण्णना

उदकज्झि नयन्तीति आयस्मतो कुलत्थेरस्स गाथा। का उप्पत्ति? अयं किर थेरो पुब्बेपि विवट्ठूपनिस्सयं बहुं कुसलं उपचिन्त्वा अधिकारसम्पन्नो विपस्सिं भगवन्तं आकासे गच्छन्तं दिस्वा पसन्नमानसो नाळिकेरफलं दातुकामो अट्ठासि। सत्था तस्स चित्तं जत्वा ओतरित्वा पटिग्गहि। सो अतिविय पसन्नचित्तो हुत्वा तेनेव सद्धापटिलाभेन सत्थारं उपसङ्कमित्वा पब्बज्जं याचि, सत्था अज्जरं भिक्खुं आणापेसि — “इमं पुरिसं पब्बाजेही”ति। सो पब्बजित्वा लद्धूपसम्पदो समणधम्मं कत्वा ततो चुतो छपि बुद्धन्तरानि देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं ब्राह्मणकुले

निब्बत्ति । कुलोतिस्स नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो सासने लद्धप्पसादो भगवतो सन्तिके पब्बजित्वा विक्खेपबहुलताय विसेसं निब्बत्तेतुं नासक्खि । अथेकदिवसं गामं पिण्डाय पविसन्तो अन्तरामगगे भूमिं खणित्वा उदकवाहकं कत्वा इच्छितिच्छित्तद्धाने उदकं नेन्ते पुरिसे दिस्वा तं सल्लक्खेत्वा गामं पविट्ठो अज्जतरं उसुकारं उसुदण्डकं उसुयन्ते पक्खिपित्वा अक्खिकोटिया ओलोकेत्वा उजुं करोन्तं दिस्वा तम्पि सल्लक्खेत्वा गच्छन्तो पुरतो गन्त्वा अरनेमिनाभिआदिके रथचक्कावयवे तच्छन्ते तच्छके दिस्वा तम्पि सल्लक्खेत्वा विहारं पविसित्वा कतभत्तकिच्चो पत्तचीवरं पटिसामेत्वा दिवाविहारे निसिन्नो अत्तना दिट्ठनिमित्तानि उपमाभावेन गहेत्वा अत्तनो चित्तदमने उपनेन्तो “अचेतनं उदकम्पि मनुस्सा इच्छिकिच्छित्तद्धानं नयन्ति तथा अचेतनं वड्ढम्पि सरदण्डं उपायेन नमेन्तो उजुं करोन्ति, तथा अचेतनं कट्ठकळिङ्गरादिं तच्छका नेमिआदिवसेन वड्ढं उजुञ्च करोन्ति । अथ कस्मा अहं सकचित्तं उजुं न करिस्सामी”ति चिन्तेत्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा घटेन्तो वायमन्तो नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५१.९१-९९) —

“नगरे बन्धुमतिया, आरामिको अहं तदा ।
अदसं विरजं बुद्धं, गच्छन्तं अनिलज्जसे ॥

“नाळिकेरफलं गय्ह, बुद्धसेट्ठस्सदासहं ।
आकासे ठितको सन्तो, पटिग्गणिह महायसो ॥

“वित्तिसज्जननो मय्हं, दिट्ठधम्मसुखावहो ।
फलं बुद्धस्स दत्वान, विप्पसन्नेन चेतसा ॥

“अधिगच्छिं तदा पीतिं, विपुलज्ज सुखुत्तमं ।
उप्पज्जतेव रतनं, निब्बत्तस्स तहिं तहिं ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“दिब्बचक्खु विसुद्धं मे, समाधिकुसलो अहं ।
अभिज्जापारमिप्पत्तो, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

एवं यानि निमित्तानि अङ्कुसे कत्वा विपस्सनं वट्टेत्वा अरहत्तं पापुणि, तेहि सद्धिं अत्तनो चित्तदमनं संसन्दित्वा अज्जं ब्याकरोन्तो “**उदकज्झि नयन्ति नेत्तिका**”ति गाथं अभ्वासि ।

१९. तत्थ उदकं हीति हि-सद्दो निपातमत्तं । नयन्तीति पथविया तं तं थलद्धानं खणित्वा निन्नद्धानं पूरेत्वा मातिकं वा कत्वा रुक्खदोणिं वा ठपेत्वा अत्तनो इच्छितिच्छित्तद्धानं नेन्ति । तथा ते नेन्तीति **नेत्तिका** । तेजनन्ति कण्डं । इदं वुत्तं होति — नेत्तिका अत्तनो रुचिया इच्छितिच्छित्तद्धानं उदकं नयन्ति, उसुकारापि तापेत्वा तेजनं नमयन्ति उजुं करोन्ति । नमनवसेन तच्छका नेमिआदीनं अत्थाय तच्छन्ता दारुं नमयन्ति अत्तनो रुचिया उजुं वा वड्ढं वा करोन्ति । एवं एत्तकं आरम्भणं कत्वा सुब्बता यथासमादिन्नेन सीलादिना सुन्दरवता धीरा सोतापत्तिमग्गादीनं उप्पादेन्ता अत्तानं दमेन्ति, अरहत्तं पन

पत्तेसु एकन्तदन्ता नाम होन्तीति ।

कुलत्थेरगाथावण्णना निड्ढिता ।

१०. अजितत्थेरगाथावण्णना

मरणे मे भयं नत्थीति आयस्मतो अजितत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर एकनवुते कप्पे विपस्सिं भगवन्तं पस्सित्वा पसन्नचित्तो कपित्थफलं अदासि । ततो परम्मि तं तं पुज्जं कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं कप्पे अनुप्पन्ने एव अम्हाकं सत्थरि सावत्थियं महाकोसलरज्जो अग्गासनियस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति । तस्स **अजितो**ति नामं अहोसि । तस्मिञ्च समये सावत्थिवासी बावरी नाम ब्राह्मणो तीहि महापुरिसलक्खणेहि समन्नागतो तिण्णं वेदानं पारगू सावत्थितो निक्खमित्वा तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा गोधावरीतीरे कपित्थारामे वसति । अथ अजितो तस्स सन्तिके पब्बजितो अत्थकामाय देवताय चोदितेन बावरिना सत्थु सन्तिकं पेसितो तिस्समेत्तेय्यादीहि सद्धिं भगवन्तं उपसङ्कमित्वा मनसाव पज्हे पुच्छित्वा तेसु विस्सज्जितेसु पसन्नचित्तो सत्थु सन्तिके पब्बजित्वा कम्मट्ठानं गहेत्वा विपस्सनं वड्ढेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५२.७-११) —

“सुवण्णवण्णं सम्बुद्धं, आहुतीनं पटिग्गहं ।
रथियं पटिपज्जन्तं, कपित्थं अददिं फलं ॥

“एकनवुतितो कप्पे, यं फलं अददिं ददा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्तो सीहनादं नदन्तो “**मरणे मे भयं नत्थी**”ति गाथं अभासि ।

२०. तत्थ **मरणे**ति मरणनिमित्तं मरणहेतु । **मे**ति मय्हं, भयं नत्थि उच्छिन्नभवमूलताय परिक्खीणजातिकत्ता । अनुच्छिन्नभवमूलानज्झि “कीदिसी नु खो मय्हं आयतिं उप्पत्ती”ति मरणतो भयं भवेय्य । **निकन्ती**ति अपेक्खा तण्हा, सा नत्थि जीविते सुपरिमदितसङ्खारताय उपादानक्खन्धानं दुक्खासारकादिभावेन सुदु उपट्ठहनतो । एवंभूतो चाहं **सन्देहं** सरीरं, सकं वा देहं देहसङ्कातं दुक्खभारं **निक्खिपिस्सामि** छड्डेस्सामि, निक्खिपन्तो च “इमिना सरीरकेन साधेतब्बं साधितं, इदानि तं एकंसेन छड्डनीयमेवा”ति पज्जावेपुल्लप्पत्तिया **सम्पजानो** सतिवेपुल्लप्पत्तिया **पटिस्सतो** निक्खिपिस्सामी”ति । इमं पन गाथं वत्वा थेरो ज्ञानं समापज्जित्वा तदनन्तरं परिनिब्बायीति ।

अजितत्थेरगाथावण्णना निड्ढिता ।

दुतियवग्गवण्णना निड्ढिता ।

३. ततियवग्गो

१. निग्रोधत्थेरगाथावण्णना

नाहं भयस्स भायामीति आयस्मतो निग्रोधत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर इतो अट्टारसे कप्पसते
 ब्राह्मणमहासालकुले निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो कामेसु आदीनवं नेक्खम्मे च आनिसंसं दिस्वा घरबन्धनं पहाय अरज्जायतनं
 पविसित्वा अज्जतरस्मिं सालवने पण्णसालं कत्वा तापसपब्बजं पब्बजित्वा वनमूलफलाहारो वसति । तेन समयेन
 पियदस्सी नाम सम्मासम्बुद्धो लोके उप्पज्जित्वा सदेवकस्स लोकस्स धम्मामतवस्सेन किलेससन्तापं निब्बापेन्तो
 एकदिवसं तापसे अनुकम्पाय तं सालवनं पविसित्वा निरोधसमार्पत्तिं समापन्नो । तापसो वनमूलफलत्थाय गच्छन्तो
 भगवन्तं दिस्वा पसन्नमानसो पुष्कितसालदण्डसाखायो गहेत्वा सालमण्डपं कत्वा तं सब्बत्थकमेव सालपुप्फेहि
 सज्छादेत्वा भगवन्तं वन्दित्वा पीतिसोमनस्सवसेनेव आहारत्थायपि अगन्त्वा नमस्समानो अट्टासि । सत्था निरोधतो वुट्ठाय
 तस्स अनुकम्पाय “भिक्षुसङ्घो आगच्छतू”ति चिन्तोसि, “भिक्षुसङ्घेपि चित्तं पसादेस्सती”ति । तावदेव भिक्षुसङ्घो
 आगतो । सो भिक्षुसङ्घमि दिस्वा पसन्नमानसो वन्दित्वा अज्जलिं पगग्ह अट्टासि । सत्था सितस्स पातुकरणापदेसेन
 तस्स भाविनिं सम्पत्तिं पकासेन्तो धम्मं कथेत्वा पक्कामि सद्धिं भिक्षुसङ्घेन । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसुयेव
 संसरन्तो विवट्ठपनिस्सयं बहुं कुसलं उपचिन्तित्वा इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं ब्राह्मणमहासालकुले निब्बत्ति, निग्रोधोतिस्स
 नामं अहोसि । सो जेतवनपटिगहणदिवसे बुद्धानुभावदस्सनेन सज्जातप्पसादो पब्बजित्वा विपस्सनं आरभित्वा नचिरस्सेव
 छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.४९.१९०-२२०) —

“अज्झोगाहेत्वा सालवनं, सुकतो अस्समो मम ।
 सालपुप्फेहि सज्छन्नो, वसामि विपिने तदा ॥

“पियदस्सी च भगवा, सयम्भू अगगुगलो ।
 विवेककामो सम्बुद्धो, सालवनमुपागमि ॥

“अस्समा अभिनिक्खम्म, पवनं अगमासहं ।
 मूलफलं गवेसन्तो, आहिन्दामि वने तदा ॥

“तत्थद्वसासिं सम्बुद्धं, पियदस्सिं महायसं ।
 सुनिसिन्नं समापन्नं, विरोचन्तं महावने ॥

“चतुदण्डे ठपेत्वान, बुद्धस्स उपरी अहं ।
 मण्डपं सुकतं कत्वा, सालपुप्फेहि छादयिं ॥

“सत्ताहं धारयित्वान, मण्डपं सालछादितं ।
 तत्थ चित्तं पसादेत्वा, बुद्धसेट्ठमवन्दहं ॥

“भगवा तम्मि समये, वुट्ठित्वा समाधितो ।
 युगमत्तं पेक्खमानो, निसीदि पुरिसुत्तमो ॥

“सावको वरुणो नाम, पियदस्सिस्स सत्थुनो ।
 वसीसतसहस्सेहि, उपगच्छि विनायकं ॥

“पियदस्सी च भगवा, लोकजेद्धो नरासभो ।
भिक्षुसङ्घे निसीदित्वा, सितं पातुकरी जिनो ॥

“अनुरुद्धो उपट्ठाको, पियदस्सिस्स सत्थुनो ।
एकंसं चीवरं कत्वा, अपुच्छित्थ महामुनिं ॥

“को नु खो भगवा हेतु, सितकम्मस्स सत्थुनो ।
कारणे विज्जमानमिह, सत्था पातुकरे सितं ॥

“सत्ताहं सालच्छदनं, यो मे धारेसि माणवो ।
तस्स कम्मं सरित्वान, सितं पातुकरिं अहं ॥

“अनोकासं न पस्सामि, यत्थ पुज्जं विपच्चति ।
देवलोके मनुस्से वा, ओकासोव न सम्मति ॥

“देवलोके वसन्तस्स, पुज्जकम्मसमङ्गिनो ।
यावता परिसा तस्स, सालच्छन्ना भविस्सति ॥

“तत्थ दिब्बेहि नच्चेहि, गीतेहि वादितेहि च ।
रमिस्सति सदा सन्तो, पुज्जकम्मसमाहितो ॥

“यावता परिसा तस्स, गन्धगन्धी भविस्सति ।
सालस्स पुप्फवस्सो च, पवस्सिस्सति तावदे ॥

“ततो चुतोयं मनुजो, मानुसं आगमिस्सति ।
इधापि सालच्छदनं, सब्बकालं धरिस्सति ॥

“इध नच्चज्ज गीतज्ज, सम्मताळसमाहितं ।
परिवारेस्सन्ति मं निच्चं, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“उगच्छन्ते च सूरिये, सालवस्सं पवस्सते ।
पुज्जकम्मेन संयुत्तं, वस्सते सब्बकालिकं ॥

“अट्ठारसे कप्पसते, ओक्काककुलसम्भवो ।
गोतमो नाम नामेन, सत्था लोके भविस्सति ॥

“तस्स धम्मे सुदायादो, ओरसो धम्मनिम्मितो ।
सब्बासवे परिज्जाय, निब्बायिस्सतिनासवो ॥

“धम्मं अभिसमेन्तस्स, सालच्छन्नं भविस्सति ।
चित्ते ज्ञायमानस्स, छदनं तत्थ हेस्सति ॥

“विपाकं कित्तयित्वान, पियदस्सी महामुनि ।
परिसाय धम्मं देसेसि, तप्पेन्तो धम्मवुद्धिया ॥

“तिसकप्पानि देवेसु, देवरज्जमकारयिं ।
सट्ठि च सत्तक्खत्तुच्च, चक्कवत्ती अहोसहं ॥

“देवलोका इधागन्त्वा, लभामि विपुलं सुखं ।
इधापि सालच्छदनं, मण्डपस्स इदं फलं ॥

“अयं पच्छिमको मय्हं, चरिमो वत्तते भवो ।
इधापि सालच्छदनं, हेस्सति सब्बकालिकं ॥

“महामुनिं तोसयित्वा, गोतमं सक्कपुङ्गवं ।
पत्तोमि अचलं ठानं, हित्वा जयपराजयं ॥

“अट्टारसे कप्पसते, यं बुद्धमभिपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं, भवा सब्बे समूहता ।
नागोव बन्धनं छेत्वा, विहरामि अनासवो ॥

“स्वागतं वत मे आसि, बुद्धसेट्ठस्स सन्तिके ।
तिस्सो विज्जा अनुप्पत्ता, कतं बुद्धस्स सासनं ॥

“पटिसम्भिदा चतस्सो, विमोक्खापि च अट्ठिमे ।
छळभिज्जा सच्छिकता, कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

एवं पन छळभिज्जो हुत्वा फलसुखेन वीतिनामेन्तो सासनस्स निय्यानिकभावविभावनत्थं अज्जाब्याकरणवसेन
“**नाहं भयस्स भायामी**”ति गाथं अभासि ।

२१. तत्थ भायन्ति एतस्माति **भयं**, जातिजरादि । **भयस्साति** निस्सक्के सामिवचनं, भयतो भायितव्वनिमित्तं
जातिजरामरणादिना हेतुना नाहं भायामीति अत्थो । तत्थ कारणमाह “**सत्था नो अमतस्स कोविदो**”ति । अम्हाकं सत्था
अमते कुसलो वेनेय्यानं अमतदाने छोको । **यत्थ भयं नावतिट्ठतीति** यस्मिं निब्बाने यथावुत्तं भयं न तिट्ठति ओकासं न
लभति । **तेनाति** ततो निब्बानतो । **वजन्तीति** अभयट्ठानमेव गच्छन्ति । निब्बानज्झि अभयट्ठानं नाम । केन पन वजन्तीति
आह “**मग्गेन वजन्ति भिक्खवो**”ति, अट्ठङ्गिकेन अरियमग्गेन सत्थु ओवादकरणा भिक्खू संसारे भयस्स इक्खनकाति

अत्थो । यत्थाति वा यं निमित्तं यस्स अरियमग्गस्स अधिगमहेतु अत्तानुवादादिकं पञ्चवीसतिविधम्पि भयं नावतिट्ठति पतिट्ठं न लभति, तेन अरियेन मग्गेन वजन्ति अभयट्ठानं सत्थु सासने भिक्खू, तेन मग्गेन अहम्पि गतो, तस्मा नाहं भयस्स भायामीति थेरो अज्जं ब्याकासि ।

निग्रोधत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

२. चित्तकत्थेरगाथावण्णना

नीलासुगीवाति आयस्मतो चित्तकत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पदुमुत्तरबुद्धकालतो पट्ठाय विवट्ठूपनिस्सयं कुसलं आचिनन्तो इतो एकनवुते कप्पे मनुस्सयोनियं निब्बत्तित्वा विज्जुत्तं पत्तो विपस्सिं भगवन्तं पस्सित्वा पसन्नमानसो पुप्फेहि पूजं कत्वा वन्दित्वा “सन्तधम्मेन नाम एत्थ भवितब्ब”न्ति सत्थरि निब्बाने च अधिमुच्चि । सो तेन पुज्जकम्मेन ततो चुतो तावतिसभवने निब्बत्तो अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे विभवसम्पन्नस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति चित्तको नाम नामेन । सो भगवति राजगहं गन्त्वा वेळुवने विहरन्ते सत्थारं उपसङ्कमित्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा चरियानुकूलं कम्मट्ठानं गहेत्वा अरज्जायतनं पविसित्वा भावनानुयुत्तो ज्ञानं निब्बत्तेत्वा ज्ञानपादकं विपस्सनं वट्ठेत्वा नचिरेनेव अरहतं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५०.१-७) —

“कणिकारं व जेतन्तं, निसिन्नं पब्बतन्तरे ।

अद्वसं विरजं बुद्धं, विपस्सिं लोकनायकं ॥

“तीणि किङ्कणिपुष्फानि, पग्गय्ह अभिरोपयिं ।

सम्बुद्धं अभिपूजेत्वा, गच्छामि दक्खिणामुखो ॥

“तेन कम्मेन सुकतेन, चेतनापणिधीहि च ।

जहित्वा मानुसं देहं, तावतिसं अगच्छहं ॥

“एकनवुते इतो कप्पे, यं बुद्धमभिपूजयिं ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहतं पन पत्वा सत्थारं वन्दितुं राजगहं उपगतो तत्थ भिक्खूहि “किं, आवुसो, अरज्जे अप्पमत्तो विहासी”ति पुट्ठो अत्तनो अप्पमादविहारनिवेदनेन अज्जं ब्याकरोन्तो “नीलासुगीवा”ति गाथं अभासि ।

२२. तत्थ नीलासुगीवाति नीलसुगीवा, गाथासुखत्थज्हेत्थ दीघो कतो, राजिवन्तताय सुन्दराय गीवाय समन्नागतोति अत्थो । ते येभ्य्येन च नीलवण्णताय नीला । सोभनकण्ठताय सुगीवा । सिखिनोति मत्थके जाताय सिखाय सस्सरिकभावेन सिखिनो । मोराति मयूरा । कारम्भियन्ति कारम्बरुक्खे । कारम्भियन्ति वा तस्स वनस्स नामं । तस्मा कारम्भियन्ति कारम्भनामके वनेति अत्थो । अभिनदन्तीति पावुस्सकाले मेघगज्जितं सुत्वा केकासद्वं करोन्ता उतुसम्पदासिद्धेन सरेन हंसादिके अभिभवन्ता विय नदन्ति । तेति ते मोरा । सीतवातकीळिताति सीतेन मेघवातेन सज्जातकीळिता मधुरवस्सितं वस्सन्ता । सुत्तन्ति भत्तसम्मदविनोदनत्थं सयितं, कायकिलमथपटिपस्सम्भनाय वा

अनुज्जातवेलायं सुपन्तं । ज्ञायन्ति समथविपस्सनाज्ञानेहि ज्ञायनसीलं भावनानुयुत्तं । निबोधेन्तीति पबोधेन्ति । “इमेपि नाम निदं अनुपगन्त्वा जागरन्ता अत्तना कत्तब्बं करोन्ति, किमङ्गं पनाह”न्ति एवं सम्पजज्जुप्पादनेन सयनतो वुट्ठापेन्तीति अधिप्पायो ।

चित्तकत्थेरगाथावण्णना निड्ढिता ।

३. गोसालत्थेरगाथावण्णना

अहं खो वेळुगुम्बस्मिन्ति आयस्मतो गोसालत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ विवट्ठूपनिस्सयं कुसलं आचिनन्तो इतो एकनवुते कप्पे अज्जतरस्मिं पब्बते रुक्खसाखायं ओलम्बमानं पच्चेकबुद्धस्स पंसुकूलचीवरं दिस्वा “अरहद्भजो वताय”न्ति पसन्नचित्तो पुप्फेहि पूजेहि । सो तेन पुज्जकम्मेन तावतिसंभवने निब्बत्तो । ततो पट्टाय देवमनुस्सेसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे मगधरट्ठे इब्भकुले निब्बत्तो गोसालो नाम नामेन । सोणेन पन कोटिकण्णेन कतपरिचयत्ता तस्स पब्बजितभावं सुत्वा “सोपि नाम महाविभवो पब्बजिस्सति, किमङ्गं पनाह”न्ति सज्जातसंवेगो भगवतो सन्तिके पब्बजित्वा चरियानुकूलं कम्मट्ठानं गहेत्वा सप्पायं वसनट्ठानं गवेसन्तो अत्तनो जातगामस्स अविदूरे एकस्मिं सानुपब्बते विहासि । तस्स माता दिवसे दिवसे भिक्खं देति । अथेकदिवसं गामं पिण्डाय पविट्ठस्स माता मधुसक्खराभिसङ्कृतं पायासं अदासि । सो तं गहेत्वा तस्स पब्बतस्स छायायं अज्जतरस्स वेळुगुम्बस्स मूले निसीदित्वा परिभुज्जित्वा धोवितपत्तपाणी विपस्सनं आरभि । भोजनसप्पायलाभेन कायचित्तानं कल्लताय समाहितो उदयब्बयजाणादिके तिकखे सूरं वहन्ते अप्पकसिरेनेव विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा मग्गपटिपाटिया भावनं मत्थकं पापेन्तो सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं सच्छाकासि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५०.८-१४) —

“हिमवन्तस्स अविदूरे, उदङ्गणो नाम पब्बतो ।
तत्थदसं पंसुकूलं, दुमग्गम्हि विलम्बितं ॥

“तीणि किङ्कणिपुप्फानि, ओचिनित्वानहं तदा ।
हेट्ठा पहट्ठेन चित्तेन, पंसुकूलं अपूजयिं ॥

“तेन कम्मेन सुकतेन, चेतनापणिधीहि च ।
जहित्वा मानुसं देहं, तावतिसं अगच्छहं ॥

“एकनवुते इतो कप्पे, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, पूजित्वा अरहद्भजं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन अधिगन्त्वा दिट्ठधम्मसुखविहारत्थं पब्बतसानुमेव गन्तुकामो अत्तनो पटिपत्तिं पवेदेन्तो “अहं खो वेळुगुम्बस्मि”न्ति गाथं अभासि ।

२३. तत्थ वेळुगुम्बस्मिन्ति वेळुगच्छस्स समीपे, तस्स छायायं । भुत्वान मधुपायसन्ति मधुपसित्तपायासं भुज्जित्वा । पदक्खिणन्ति पदक्खिणगाहेन, सत्थु ओवादस्स सम्मा सम्पटिच्छनेनाति अत्थो । सम्मसन्तो खन्धानं उदयब्बयन्ति

पञ्चन्नं उपादानक्खन्धानं उदयब्बयञ्च विपस्सन्तो, यदिपि इदानीं कतकिच्चो, फलसमापत्तिं पन समापज्जितुं विपस्सनं पट्टपेन्तोति अधिप्पायो । **सानुं पटिगमिस्सामीति** पुब्बे मया वुत्थपब्बतसानुमेव उद्दिस्स गच्छिस्सामि । **विवेकमनुब्रूहयन्ति** पटिपस्सद्भिविवेकं फलसमापत्तिगायविवेकञ्च परिब्रूहयन्तो, तस्स वा परिब्रूहनहेतु गमिस्सामीति । एवं पन वत्वा थेरो तत्थेव गतो, अयमेव च इमस्स थेरस्स अज्जाब्बाकरणगाथा अहोसि ।

गोसालत्थेरगाथावण्णना निद्धिता ।

४. सुगन्धत्थेरगाथावण्णना

अनुवस्सिको पब्बजितोति आयस्मतो सुगन्धत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर इतो दानवुते कप्पे तिस्सस्स नाम सम्मासम्बुद्धस्स काले मनुस्सयोनियं निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो मिगब्यधनेन अरज्जे विचरति । सत्था तस्स अनुकम्पाय पदवळज्जं दस्सेत्वा गतो । सो सत्थु पदचेतियानि दिस्वा पुरिमबुद्धेसु कताधिकारताय “सदेवके लोके अग्गपुग्गलस्स इमानि पदानी”ति पीतिसोमनस्सजातो कोरण्डकपुप्फानि गहेत्वा पूजं कत्वा चित्तं पसादेसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा ततो चुतो अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो कस्सपस्स भगवतो काले कुटुम्बिको हुत्वा सत्थु भिक्खुसङ्घस्स च महादानं पवत्तेत्वा गन्धकुटिं महग्घगोसितचन्दनं पिसित्वा तेन परिभण्डं कत्वा पत्थनं पट्टपेसि — “निब्बत्तनिब्बत्तद्धाने मय्हं सरीरं एवंसुगन्धं होतू”ति । एवं अज्जानिपि तत्थ तत्थ भवे बहूनि पुज्जकम्मानि कत्वा सुगतीसु एव परिवत्तमानो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं विभवसम्पन्नस्स ब्राह्मणस्स गेहे निब्बत्ति । निब्बत्तस्स च तस्स मातुकुच्छिगतकालतो पट्टाय मातु सरीरं सकलम्पि गेहं सुरभिगन्धं वायति । जातदिवसे पन विसेसतो परमसुगन्धं सामन्तगेहेसुपि वायतेव । तस्स मातापितरो “अम्हाकं पुत्तो अत्तनाव अत्तनो नामं गहेत्वा आगतो”ति **सुगन्धो**त्वेव नामं अकंसु । सो अनुपुब्बेन वयप्पत्तो महासेलत्थेरं दिस्वा तस्स सन्तिके धम्मं सुत्वा पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो सत्ताहब्भन्तरे एव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५०.१५-२४) —

“वनकम्मिको पुरे आसिं, पितुमातुमतेनहं ।
पसुमारेन जीवामि, कुसलं मे न विज्जति ॥

“मम आसयसामन्ता, तिस्सो लोकगगनायको ।
पदानि तीणि दस्सेसि, अनुकम्पाय चक्खुमा ॥

“अक्कन्ते च पदे दिस्वा, तिस्सनामस्स सत्थुनो ।
हट्ठो हट्ठेन चित्तेन, पदे चित्तं पसादयिं ॥

“कोरण्डं पुप्फितं दिस्वा, पादपं धरणीरुहं ।
सकोसकं गहेत्वान, पदसेट्ठं अपूजयिं ॥

“तेन कम्मेन सुकतेन, चेतनापणिधीहि च ।
जहित्वा मानुसं देहं, तावतिसमगच्छहं ॥

“यं यं योनुपपज्जामि, देवत्तं अथ मानुसं ।

कोरण्डकछवी होमि, सुप्पभासो भवामहं ॥

“द्वेनवुते इतो कप्पे, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, पदपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अज्जं ब्याकरोन्तो “अनुवस्सिको पब्बजितो”ति इमं गाथं अभ्रासि ।

२४. तत्थ अनुवस्सिकोति अनुगतो उपगतो वस्सं अनुवस्सो, अनुवस्सोव अनुवस्सिको । पब्बजितोति पब्बज्जं उपगतो, पब्बजितो हुत्वा उपगतवस्समतो एकवस्सिकोति अत्थो । अथ वा अनुगतं पच्छागतं अपगतं वस्सं अनुवस्सं, तं अस्स अत्थीति अनुवस्सिको । यस्स पब्बजितस्स वस्सं अपरिपुण्णताय न गणनूपगतं, सो एवं वुत्तो, तस्मा अवस्सिकोति वुत्तं होति । पस्स धम्मसुधम्मन्ति तव सत्थु धम्मस्स सुधम्मभावं स्वाक्खाततं एकन्तनिय्यानिकतं पस्स, यत्थ अनुवस्सिको तुवं पब्बजितो । पुब्बेनिवासजाणं दिब्बचक्खुजाणं आसवक्खयजाणन्ति तस्सो विज्जा तथा अनुपत्ता सच्छिकता, ततो एव कतं बुद्धस्स सासनं सम्मासम्बुद्धस्स सासनं अनुसिद्धि ओवादो अनुसिक्खितोति कतकिच्चतं निस्साय पीतिसोमनस्सजातो थेरो अत्तानं परं विय कत्वा वदतीति ।

सुगन्धत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

५. नन्दियत्थेरगाथावण्णना

ओभासजातन्ति आयस्मतो नन्दियत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले सत्थरि परिनिब्बुते चेति ये चन्दनसारेन वेदिकं कारेत्वा उळारं पूजासक्कारं पवत्तेसि । ततो पट्टाय अज्झासयसम्पन्नो हुत्वा तत्थ तत्थ विवट्टूपनिस्सयं बहुं पुज्जकम्मं आचिनित्वा देवेसु च मनुस्सेसु च संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कपिलवत्थुस्मिं सक्थराजकुले निब्बत्ति । तस्स मातापितरो नन्दिं जनेन्तो जातोति नन्दियोति नामं अकंसु । सो वयप्पत्तो अनुरुद्धादीसु सत्थु सन्तिके पब्बजन्तेसु सयम्पि पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो कताधिकारताय नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१५.१५-२०) —

“पदुमुत्तरो नाम जिनो, लोकजेद्धो नरासभो ।
जलित्वा अग्निखन्धोव, सम्बुद्धो परिनिब्बुतो ॥

“निब्बुते च महावीरे, थूपो वित्थारिको अहु ।
दूरतोव उपट्ठेन्ति, धातुगेहवरुत्तमे ॥

“पसन्नचित्तो सुमनो, अकं चन्दनवेदिकं ।
दिस्सति थूपखन्धो च, थूपानुच्छविको तदा ॥

“भवे निब्बत्तमानम्हि, देवत्ते अथ मानुसे ॥
ओमत्तं मे न पस्सामि, पुब्बकम्मस्सिदं फलं ॥

“पञ्चदसकप्पसते, इतो अट्ठ जना अहुं ।
सब्बे समत्तनामा ते चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा अनुरुद्धत्थेरादीहि सद्धिं पाचीनवंसमिगदाये विहरन्ते इमस्मिं थेरे एकदिवसं मारो पापिमा भिंसापेतुकामो तस्स भेरवरूपं दस्सेति । थेरो तं “मारो अय”न्ति जत्वा “पापिम, ये मारधेय्यं वीतिवत्ता, तेसं तव किरिया किं करिस्सति, ततोनिदानं पन त्वं एव विघातं अनत्थं पापुणिस्ससी”ति दस्सेन्तो “ओभासजातं फलग”न्ति गाथं अभासि ।

२५. तत्थ ओभासजातन्ति जाणोभासेन जातोभासं अगमगजाणस्स अधिगतत्ता । तेन अनवसेसतो किलेसन्धकारस्स विहतविद्धंसितभावतो अतिविय पभस्सरन्ति अत्थो । फलगन्ति फलं गतं उपगतं, अगगफलजाणसहितन्ति अधिप्पायो । चित्तन्ति खीणासवस्स चित्तं सामज्जेन वदति । तेनाह “अभिण्हसो”ति । तज्झि निरोधनिन्नताय खीणासवानं निच्चकप्पं अरहत्तफलसमापत्तिसमापज्जनतो “फलेन सहित”न्ति वत्तब्बतं अरहति । तादिसन्ति तथारूपं, अरहन्तन्ति अत्थो । आसज्जाति विसोधेत्वा परिभुय्य । कण्हाति मारं आलपति, सो हि कण्हकम्मत्ता कण्हाभिजातिताय च “कण्हो”ति वुच्चति । दुक्खं निगच्छसीति इध कुच्छिअनुप्पवेसादिना निरत्थकं कायपरिस्समं दुक्खं, सम्पराये च अप्पतिकारं अपायदुक्खं उपगमिस्ससि पापुणिस्ससि । तं सुत्वा मारो “जानाति मं समणो”ति तत्थेवन्तरधायीति ।

नन्दियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

६. अभयत्थेरगाथावण्णना

सुत्वा सुभासितं वाचन्ति आयस्मतो अभयत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पदुमुत्तरस्स भगवतो सासने पब्बजित्वा धम्मकथिको हुत्वा धम्मकथनकाले पठमं चतूहि गाथाहि भगवन्तं अभित्थवित्वा पच्छा धम्मं कथेसि । तेनस्स पुज्जकम्मबलेन कप्पानं सतसहस्सं अपायपटिसन्धि नाम नाहोसि । तथा हि वुत्तं —

“अभित्थवित्वा पदुमुत्तरं जिनं, पसन्नचित्तो अभयो सयम्भुं ।

न गच्छि कप्पानि अपायभूमिं, सतसहस्सानि उळारसद्धो”ति ॥ (अप० थेर २.५५.२२१)

खेत्तसम्पत्तियादीहि तस्स च पुब्बपच्छिमसन्निट्ठानचेतनानं अतिविय उळारभावेन सो अपरिमेय्यो पुज्जाभिसन्दो कुसलाभिसन्दो तादिसो अहोसि । “अचिन्तिये पसन्नानं, विपाको होति अचिन्तियो”ति (अप० थेर १.१.८२) हि वुत्तं । तत्थ तत्थ हि भवे उपचितं पुज्जं तस्स उपत्थम्भकमहोसि । तथा हि सो विपस्सिस्स भगवतो केतकपुप्फेहि पूजमकासि । एवं उळारेहि पुज्जविसेसेहि सुगतीसु एव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे रज्जो बिम्बिसारस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति । अभयोतिस्स नामं अहोसि । तस्स उप्पत्ति परतो आवि भविस्सति । सो निगण्ठेन नाटपुत्तेन उभतोकोटिकं पज्जं सिक्खापेत्वा “इमं पज्जं पुच्छित्वा समणस्स गोतमस्स वादं आरोपेही”ति विस्सज्जितो भगवन्तं उपसङ्गमित्वा तं पज्जं पुच्छित्वा तस्स पज्जस्स अनेकंसब्बाकरणभावे भगवता कथिते निगण्ठानं पराजयं, सत्थु च सम्मासम्बुद्धभावं विदित्वा उपासकत्तं पटिवेदेसि । ततो रज्जे बिम्बिसारे कालङ्कते सज्जातसंवेगो सासने पब्बजित्वा तालच्छिगगळूपमसुत्तदेसनाय सोतापन्नो हुत्वा पुन विपस्सनं

आरभित्वा अरहत्तं सच्छाकासि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५२.१७-२२) —

“विनतानदिया तीरे, विहासि पुरिसुत्तमो ।
अदसं विरजं बुद्धं, एकगं सुसमाहितं ॥

“मधुगन्धस्स पुप्फेन, केतकस्स अहं तदा ।
पसन्नचित्तो सुमनो, बुद्धसेट्ठमपूजयिं ॥

“एकनवुते इतो कप्पे, यं पुप्फमभिपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो पटिपत्तिकित्तनेन अज्जं ब्याकरोन्तो “**सुत्वा सुभासितं वाच**”न्ति गाथं अभासि ।

२६. तत्थ **सुत्वा**ति सोतं ओदहित्वा, सोतद्वारानुसारेण उपधारेत्वा । **सुभासित**न्ति सुद्धु भासितं, सम्मदेव भासितं, सम्मासम्बुद्धभावतो महाकारुणिकताय च किञ्चि अविसंवादेत्वा यथाधिप्पेतस्स अत्थस्स एकन्ततो साधनवसेन भासितं चतुसच्चविभावनीयधम्मकथं । न हि सच्चविनिमुत्ता भगवतो धम्मदेसना अत्थि । **बुद्धस्सा**ति सब्बज्जुबुद्धस्स । **आदिच्चबन्धु**नोति आदिच्चवंसे सम्भूतत्ता आदिच्चो बन्धु एतस्साति आदिच्चबन्धु, भगवा । तस्स आदिच्चबन्धुनो । आदिच्चस्स वा बन्धूति आदिच्चबन्धु, भगवा । तस्स भगवतो ओरसपुत्तभावतो । तेनाह भगवा —

“यो अन्धकारे तमसी पभङ्करो, वेरोचनो मण्डली उगतेजो ।

मा राहु गिली चरमन्तलिकखे, पजं ममं राहु पमुज्ज सूरिय”न्ति ॥ (सं० नि० १.११) ।

पच्चब्यधिन्ति पटिविज्झिं । **ही-**ति निपातमत्तं । **निपुण**न्ति सण्हं परमसुखुमं, निरोधसच्चं, चतुसच्चमेव वा । **ही-**ति वा हेतुअत्थे निपातो । यस्मा पच्चब्यधिं निपुणं चतुसच्चं, तस्मा न दानि किञ्चि पटिविज्झितब्बं अत्थीति अत्थो । यथा किं पटिविज्झीति आह “**वालगं उसुना यथा**”ति । यथा सत्तथा भिन्नस्स वालस्स कोटिं सुसिक्खितो कुसलो इस्सासो उसुना कण्डेन अविरज्झन्तो विज्झेय्य, एवं पच्चब्यधिं निपुणं अरियसच्चन्ति योजना ।

अभयत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

७. लोमसकङ्गियत्थेरगाथावण्णना

दब्बं कुसन्ति आयस्मतो लोमसकङ्गियत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर इतो एकनवुते कप्पे विपस्सिं भगवन्तं पस्सित्वा पसन्नमानसो नानापुप्फेहि पूजेत्वा तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तो पुन अपरापरं पुज्जानि कत्वा सुगतीसुयेव संसरन्तो कस्सपस्स भगवतो सासने पब्बजित्वा समणधम्मं करोति । तेन च समयेन सत्थारा भद्देकरत्तपटिपदाय कथिताय अज्जतरो भिक्खु भद्देकरत्तसुत्तवसेन तेन साकच्छं करोति । सो तं न सम्पायासि । असम्पायन्तो “अहं अनागते तुय्हं भद्देकरत्तं कथेतुं समत्थो भवेय्य”न्ति पणिधानं अकासि, इतरो “पुच्छेय्य”न्ति । एतेसु पठमो एकं बुद्धन्तरं देवमनुस्सेसु संसरित्वा अम्हाकं भगवतो काले कपिलवत्थुस्मिं साकियराजकुले निब्बत्ति । तस्स सुखुमालभावेन सोणस्स विय

पादतलेसु लोमानि जातानि, तेनस्स लोमसकङ्गियोति नामं अहोसि । इतरो देवलोके निब्बत्तित्वा चन्दनोति पञ्चायित्थ । लोमसकङ्गियो अनुरुद्धादीसु सक्ककुमारेसु पब्बजन्तेसु पब्बजितुं न इच्छि । अथ नं संवेजेतुं चन्दनो देवपुत्तो उपसङ्गमित्वा भद्देकरत्तं पुच्छि । इतरो “न जानामी”ति । पुन देवपुत्तो “अथ कस्मा तथा ‘भद्देकरत्तं कथेय्य’न्ति सङ्गरो कतो, इदानीं पन नाममत्तम्पि न जानासी”ति चोदेसि । इतरो तेन सङ्गि भगवन्तं उपसङ्गमित्वा, “मया किर, भन्ते, पुब्बे ‘इमस्स भद्देकरत्तं कथेस्सामी’ति सङ्गरो कतो”ति पुच्छि । भगवा “आम, कुलपुत्त, कस्सपस्स भगवतो काले तथा एवं कत”न्ति आह । स्वायमत्थो उपरिपण्णासके आगतनयेन वित्थारतो वेदितब्बो । अथ लोमसकङ्गियो “तेन हि, भन्ते, पब्बाजेथ म”न्ति आह । भगवा “न, खो, तथागता मातापितूहि अननुज्जातं पुत्तं पब्बाजेन्ती”ति पटिक्खिपि । सो मातु सन्तिकं गन्त्वा “अनुजानाहि मं, अम्म, पब्बजितुं, पब्बजिस्सामह”न्ति वत्वा, मातरा “तात, सुखुमालो त्वं कथं पब्बजिस्ससी”ति वुत्ते, “अत्तनो परिस्सयसहनभावं पकासेन्तो “दब्बं कुसं पोटकिल”न्ति गाथं अभासि ।

२७. तत्थ दब्बन्ति दब्बतिणमाह, यं “सहुलो”तिपि वुच्चति । कुसन्ति कुसतिणं, यो “कासो”ति वुच्चति । पोटकिलन्ति सकण्टकं अकण्टकञ्च गच्छं । इध पन सकण्टकमेव अधिप्पेतं । उसीरादीनि सुविज्जेय्यानि । दब्बादीनि तिणानि बीरणतिणानि पादेहि अक्कन्तस्सापि दुक्खजनकानि गमनन्तरायकरानि च, तानि च पनाहं उरसा पनुदिस्सामि उरसापि अपनेस्सामि । एवं अपनेन्तो तं निमित्तं दुक्खं सहन्तो अरज्जायतने गुम्बन्तरं पविसित्वा समणधम्मं कातुं सक्खिस्सामि । को पन वादो पादेहि अक्कमनेति दस्सेति । विवेकमनुब्रूहयन्ति कायविवेकं चित्तविवेकं उपधिविवेकञ्च अनुब्रूहयन्तो । गणसङ्गणिकज्झि पहाय कायविवेकं अनुब्रूहयन्तस्सेव अट्ठतिसाय आरम्मणेसु यत्थ कत्थचि चित्तं समादहन्तस्स चित्तविवेको, न सङ्गणिकारतस्स । समाहितस्सेव विपस्सनाय कम्मं करोन्तस्स समथविपस्सनञ्च युगनद्धं करोन्तस्स किलेसानं खेपनेन उपधिविवेकाधिगमो, न असमाहितस्स । तेन वुत्तं “विवेकमनुब्रूहयन्ति कायविवेकं चित्तविवेकं उपधिविवेकञ्च अनुब्रूहयन्तो”ति । एवं पन पुत्तेन वुत्ते माता “तेन हि, तात, पब्बजा”ति अनुजानि । सो भगवन्तं उपसङ्गमित्वा पब्बज्जं याचि । तं सत्था पब्बाजेसि । तं पब्बजित्वा कतपुब्बकिच्चं कम्मट्ठानं गहेत्वा अरज्जं पविसन्तं भिक्खू आहंसु — “आवुसो, त्वं सुखुमालो किं सक्खिस्ससि अरज्जे वसितु”न्ति । सो तेसम्पि तमेव गाथं वत्वा अरज्जं पविसित्वा भावनं अनुयुज्जन्तो नचिरस्सेव छल्लभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५२.२३-२७) —

“सुवण्णवण्णं सम्बुद्धं, आहुतीनं पटिग्गहं ।
रथियं पटिपज्जन्तं, नानापुप्फेहि पूजयिं ॥

“एकनवुतितो कप्पे, यं पुप्फमभिपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा थेरो अज्जं ब्याकरोन्तो तंयेव गाथं अभासीति ।

लोमसकङ्गियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

८. जम्बुगामियपुत्तत्थेरगाथावण्णना

कच्चि नो वत्थपसुतोति आयस्मतो जम्बुगामियपुत्तत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो

हुत्वा तत्थ तत्थ विवट्टूपनिस्सयं कुसलं आचिनन्तो इतो एकत्तिसे कप्पे वेस्सभुस्स भगवतो काले एकदिवसं किंसुकानि पुष्फानि दिस्वा तानि पुष्फानि गहेत्वा बुद्धगुणे अनुस्सरन्तो भगवन्तं उद्दिस्स आकासे खिपन्तो पूजेसि । सो तेन पुञ्जकम्मेन तावत्तिसेसु निब्बत्तो । ततो परं पुञ्जानि कत्वा अपरापरं देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे चम्पायं जम्बुगामियस्स नाम उपासकस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति । तेन पुञ्जकम्मेन तावत्तिसेसु निब्बत्तो । ततो परं पुञ्जानि कत्वा अपरापरं देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे चम्पायं जम्बुगामियस्स नाम उपासकस्स पुत्वा निब्बत्ति । तेनस्स **जम्बुगामियपुत्तो**त्वेव समञ्जा अहोसि । सो वयप्पत्तो भगवतो सन्तिके धम्मं सुत्वा पटिलद्धसंवेगो पब्बजित्वा कतपुब्बकिच्चो कम्मट्ठानं गहेत्वा साकेते अज्जनवने वसति । अथस्स पिता “किं नु खो मम पुत्तो सासने अभिरतो विहरति, उदाहु नो”ति वीमंसनत्थं “**कच्चि नो वत्थपसुतो**”ति गाथं लिखित्वा पेसेसि । सो तं वाचेत्वा, “पिता मे पमादविहारं आसङ्कति, अहञ्च अज्जापि पुत्थुज्जनभूमिं नातिवत्तो”ति संवेगजातो घटेन्तो वायमन्तो नचिरस्सेव छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५०.२५-३०) —

“किंसुकं पुष्फितं दिस्वा, पग्गहेत्वान अज्जलिं ।
बुद्धसेट्ठं सरित्त्वान, आकासे अभिपूजयिं ॥

“तेन कम्मेन सुकतेन, चेतनापणिधीहि च ।
जहित्वा मानुसं देहं, तावत्तिसमगच्छहं ॥

“एकत्तिसे इतो कप्पे, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा जातीनं वसननगरं गन्त्वा सासनस्स निव्यानिकभावं पकासेन्तो इद्धिपाटिहारियं दस्सेसि । तं दिस्वा जातका पसन्नमानसा बहू सङ्घारामे कारेसुं । थेरोपि सकपितरा पेसितं गाथं अङ्कुसं कत्वा घटेन्तो वायमन्तो अरहत्तं सच्छाकासि । अज्जं ब्याकरोन्तोपि पितुपूजनत्थं “**कच्चि नो वत्थपसुतो**”ति तमेव गाथं अभासि ।

२८. तत्थ **कच्चि**ति पुच्छायं निपातो । **नो**ति पटिसेधे । **वत्थपसुतो**ति वत्थे पसुतो वत्थपसुतो, चीवरमण्डनाभिरतो । निदस्सनमत्तज्चेतं पत्तमण्डनादिचापल्लपटिक्खेपस्सापि अधिप्पेतत्ता । “कच्चि न वत्थपसुतो”तिपि पाठो, सो एवत्थो । **भूसनारतो**ति अत्तभावविभूसनाय रतो अभिरतो, यथेकच्चे पब्बजित्वापि चपला कायदळिहबहुला चीवरादिपरिक्खारस्स अत्तनो सरीरस्स च मण्डनविभूसनट्ठानाय युत्ता होन्ति । किमेव परिक्खारपसुतो भूसनारतो च नाहोसीति अयमेत्थ पदद्वयस्सापि अत्थो । **सीलमयं गन्धन्ति** अखण्डादिभावापादनेन सुपरिसुद्धस्स चतुब्बिधस्सपि सीलस्स वसेन ख्यायं “यो च सीलवत्तं पजाति न इतरा दुस्सीलपजा, दुस्सीलत्तायेव दुस्सिल्यमयं दुग्गन्धं वायति, एवं त्वं दुग्गन्धं अवायित्वा कच्चि सीलमयं गन्धं वायसीति अत्थो । अथ वा **नेतरा पजाति** न इतरा दुस्सीलपजा, तं कच्चि न होति, यतो सीलमयं गन्धं वायसीति ब्यतिरेकेन सीलगन्धवायनमेव विभावेति ।

जम्बुगामियपुत्तत्थेरगाथावण्णना निद्धिता ।

९. हारितत्थेरगाथावण्णना

समुन्नमयमत्तानन्ति आयस्मतो हारितथेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो हुत्वा तत्थ तत्थ विवट्टपनिस्सयं पुञ्जसम्भारं उपचिनन्तो इतो एकत्तिसे कप्पे सुदस्सनं नाम पच्चेकसम्बुद्धं दिस्वा पसन्नमानसो कुटजपुप्फेहि पूजं कत्वा तेन पुञ्जकम्मेन सुगतीसुयेव परिवत्तेन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थिनगरे ब्राह्मणमहासालकुले निब्बत्ति । **हारितो**तिस्स नामं अहोसि । तस्स वयप्पत्तस्स मातापितरो कुलरूपादीहि अनुच्छविकं कुमारिकं ब्राह्मणधीतरं आनेसुं । सो ताय सद्धिं भोगसुखं अनुभवन्तो एकदिवसं अत्तनो तस्सा च रूपसम्पत्तिं ओलोकेत्वा धम्मताय चोदियमानो “ईदिसं नाम रूपं नचिरस्सेव जराय मच्चुना च अभिप्पमदीयती”ति संवेगं पटिलभि । कतिपयदिवसातिक्कमेनेव चस्स भरियं कण्हसप्पो डंसित्वा मारेसि । सो तेन भिय्योसोमत्ताय सज्जातसंवेगो सत्थु सन्तिकं गन्त्वा धम्मं सुत्वा घरबन्धने छिन्दित्वा पब्बजि । तस्स च चरियानुकूलं कम्मट्ठानं गहेत्वा विहरन्तस्स कम्मट्ठानं न सम्पज्जति, चित्तं उजुगतं न होति । सो गामं पिण्डाय पविट्ठो अज्जतरं उसुकारं उसुदण्डं यन्ते पक्खिपित्वा उजुं करोन्तं दिस्वा “इमे अचेतनम्पि नाम उजुं करोन्ति, कस्मा अहं चित्तं उजुं न करिस्सामी”ति चिन्तेत्वा ततोव पटिनिवत्तित्वा दिवाट्ठाने निसिन्नो विपस्सनं आरभि । अथस्स भगवा उपरि आकासे निसीदित्वा ओवादं देन्तो “**समुन्नमयमत्तान**”न्ति गाथं अभसि । अयमेव थेरो अत्तानं परं विय ओवदन्तो अभसीति च वदन्ति ।

२९. तत्थ **समुन्नमयन्ति** सम्मा उन्नमेन्तो, समापत्तिवसेन कोसज्जपक्खे पत्तितुं अदत्वा ततो उद्धरन्तो वीरियसमतं योजेन्तोति अत्थो । **अत्तानन्ति** चित्तं, अथ वा **समुन्नमयाति** कोसज्जपक्खतो समुन्नमेहि । **म**-कारो पदसन्धिकरो । हीनवीरियताय तव चित्तं कम्मट्ठानवीथिं नप्पटिपज्जति चे, तं वीरियारम्भवसेन सम्मा उन्नमेहि, अनोनतं अनपनतं करोहीति अधिप्पायो । एवं पन करोन्तो **उसुकारोव तेजनं । चित्तं उजुं करित्वान, अविज्जं भिन्द हारिताति** । यथा नाम उसुकारो कण्डं ईसकम्पि ओनतं अपनतज्ज विज्झन्तो लक्खं भिन्दनत्थं उजुं करोति, एवं कोसज्जपाततो अरक्खणेन ओनतं उद्धच्चपाततो अरक्खणेन अपनतं विज्झन्तो अप्पनापत्तिया चित्तं उजुं करित्वान समाहितचित्तो विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा सीधं अगमग्गजाणेन अविज्जं भिन्द पदालेहीति । तं सुत्वा थेरो विपस्सनं वट्ठेत्वा नचिरेनेव अरहा अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.३५.३९-४३) —

“हिमवन्तस्साविदूरे, वसलो नाम पब्बतो ।
बुद्धो सुदस्सनो नाम, वसते पब्बतन्तरे ॥

“पुप्फं हेमवन्तं गह्, वेहासं अगमासहं ।
तत्थद्दसासिं सम्बुद्धं, ओघतिण्णमनासवं ॥

“पुप्फं कुटजमादाय, सीसे कत्त्वानहं तदा ।
बुद्धस्स अभिरोपेसिं, सयम्भुस्स महेसिनो ॥

“एकत्तिसे इतो कप्पे, यं पुप्फमभिपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, पुप्फपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अज्जं ब्याकरोन्तोपि तमेव गाथं अभसि ।

हारितथेरगाथावण्णना निड्ढिता ।

१०. उत्तियत्थेरगाथावण्णना

आबाधे मे समुप्पन्नेति आयस्मतो उत्तियत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ विवट्टपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो इतो चतुनवुते कप्पे सिद्धत्थस्स भगवतो काले चन्दभागाय नदिया महारूपो सुसुमारो हुत्वा निब्बत्तो । सो पारं गन्तुं नदिया तीरं उपगतं भगवन्तं दिस्वा पसन्नचित्तो पारं नेतुकामो तीरसमीपे निपज्जि । भगवा तस्स अनुकम्पाय पिड्डियं पादे ठपेसि । सो हट्ठो उदग्गो पीतिवेगेन दिगुणुस्साहो हुत्वा सोतं छिन्दन्तो सीधेन जवेन भगवन्तं परतीरं नेसि । भगवा तस्स चित्तप्पसादं ओलोकेत्वा “अयं इतो चुतो देवलोके निब्बत्तित्वा ततो पट्ठाय सुगतीसुयेव संसरन्तो इतो चतुनवुते कप्पे अमतं पापुणिस्सती”ति व्याकरित्वा पक्कामि ।

सो तथा सुगतीसुयेव परिब्भमन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं अज्जतरस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति उत्तियो नाम नामेन । सो वयप्पत्तो “अमतं परियेसिस्सामी”ति परिब्बाजको हुत्वा विचरन्तो एकदिवसं भगवन्तं उपसङ्कमित्वा धम्मं सुत्वा सासने पब्बजित्वापि सीलादीनं अविसोधितत्ता विसेसं निब्बत्तेतुं असक्कोन्तो अज्जे भिक्खू विसेसं निब्बत्तेत्वा अज्जं व्याकरोन्ते दिस्वा सत्थारं उपसङ्कमित्वा सङ्खेपेनेव ओवादं याचि । सत्थापि तस्स “तस्मातिह त्वं, उत्तिय, आदिमेव विसोधेही”तिआदिना (सं० नि० ५.३६९) सङ्खेपेनेव ओवादं अदासि । सो तस्स ओवादे ठत्वा विपस्सनं आरभि । तस्स आरद्धविपस्सनस्स आबाधो उप्पज्जि । उप्पन्ने पन आबाधे सज्जातसंवेगो वीरियारम्भवत्थुं कत्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.३.१६९-१७९) —

“चन्दभागानदीतीरे, सुसुमारो अहं तदा ।
सगोचरपसुतोहं, नदितित्थं अगच्छहं ॥

“सिद्धत्थो तम्हि समये, सयम्भू अगगपुग्गलो ।
नदिं तरितुकामो सो, नदितित्थं उपागमि ॥

“उपगते च सम्बुद्धे, अहम्पि तत्थुपागमिं ।
उपगन्त्वान सम्बुद्धं, इमं वाचं उदीरयिं ॥

“अभिरूह महावीर, तारेस्सामि अहं तुवं ।
पेत्तिकं विसयं मय्हं, अनुकम्प महामुनि ॥

“मम उग्गज्जनं सुत्वा, अभिरूहि महामुनि ।
हट्ठो हट्ठेन चित्तेन, तारेसिं लोकनायकं ॥

“नदिया पारिमे तीरे, सिद्धत्थो लोकनायको ।
अस्सासेसि ममं तत्थ, अमतं पापुणिस्सति ॥

“तम्हा काया चवित्त्वान, देवलोके अगच्छहं ।

दिब्बसुखं अनुभविं, अच्छराहि पुरक्खतो ॥

“सत्तक्खत्तुच्च देविन्दो, देवरज्जमकासहं ।
तीणिक्खत्तुं चक्कवत्ती, महिया इस्सरो अहुं ॥

“विवेकमनुयुत्तोहं, निपको च सुसंवृतो ।
धारेमि अन्तिमं देहं, सम्मासम्बुद्धसासने ॥

“चतुन्नवुत्तितो कप्पे, तारेसिं यं नरासभं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, तरणाय इदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो सम्मा पटिपत्तिया परिपुण्णाकारविभावनमुखेन अज्जं ब्याकरोन्तो “आबाधे मे समुप्पन्ने”ति गाथं अभासि ।

३०. तत्थ आबाधे मे समुप्पन्नेति सरीरस्स आबाधनतो “आबाधो”ति लद्धनामे विसभागधातुक्खोभहेतुके रोगे मय्हं सज्जाते । सति मे उदपज्जथाति “उप्पन्नो खो मे आबाधो, ठानं खो पनेतं विज्जति, यदिदं आबाधो वड्ढेय्य । याव पनायं आबाधो न वड्ढति, हन्दाहं वीरियं आरभामि ‘अप्पत्तस्स पत्तिया अनधिगतस्स अधिगमाय असच्छिकतस्स सच्छिकरियाया’”ति वीरियारम्भवत्थुभूता सति तस्सेव आबाधस्स वसेन दुक्खाय वेदनाय पीळियमानस्स मय्हं उदपादि । तेनाह “आबाधो मे समुप्पन्नो, कालो मे नप्पमज्जितु”न्ति । एवं उप्पन्नज्हि सति अङ्कुसं कत्वा अयं थेरो अरहत्तं पत्तोति ।

उत्तियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

ततियवग्गवण्णना निट्ठिता ।

४. चतुत्थवग्गो

१. गह्वरतीरियत्थेरगाथावण्णना

फुट्ठो डंसेहीति आयस्मतो गह्वरतीरियत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो इतो एकत्तिसे कप्पे सिखिस्स भगवतो काले मिगलुट्ठो हुत्वा अरज्जे विचरन्तो अद्दस सिखिं भगवन्तं अज्जतरस्मिं रुक्खमूले देवनागयक्खानं धम्मं देसेन्तं, दिस्वा पन पसन्नमानसो “धम्मो एस वुच्चती”ति सरे निमित्तं अग्गहेसि । सो तेन चित्तप्पसादेन देवलोके उप्पन्नो पुन अपरापरं सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धप्पादे सावत्थियं ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा “अग्गिदत्तो”ति लद्धनामो वयप्पत्तो भगवतो यमकपाटिहारियं दिस्वा सज्जातप्पसादो सासने पब्बजित्वा कम्मट्ठानं गहेत्वा गह्वरतीरे नाम अरज्जट्ठाने वसति । तेनस्स गह्वरतीरयोति समज्जा अहोसि । सो विपस्सनं वड्ढेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५२.४४-५०) —

“मिगलुद्धो पुरे आसि, अरज्जे विपिने अहं ।
अदसं विरजं बुद्धं, देवसङ्घपुरक्खतं ॥

“चतुसच्चं पकासेन्तं, देसेन्तं, अमतं पदं ।
अस्सोसिं मधुरं धम्मं, सिखिनो लोकबन्धुनो ॥

“घोसे चित्तं पसादेसिं, असमप्पटिपुग्गले ।
तत्थ चित्तं पसादेत्वा, उत्तरिं दुत्तरं भवं ॥

“एकतिंसे इतो कप्पे, यं सज्जमलभिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, घोससज्जायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा भगवन्तं वन्दित्वा सावत्थियं अगमासि । तस्स आगतभावं सुत्वा जातका उपगन्त्वा महादानं पवत्तेसुं । सो कतिपयदिवसे वसित्वा अरज्जमेव गन्तुकामो अहोसि । तं जातका, “भन्ते, अरज्जं नाम डंसमकसादिवसेन बहुपरिस्सयं, इधेव वसथा”ति आहंसु । तं सुत्वा थेरो “अरज्जवासोयेव मय्हं रुच्चती”ति विवेकाभिरतिकित्तनमुखेन अज्जं ब्याकरोन्तो “फुट्ठो डंसेही”ति गाथं अभसि ।

३१. तत्थ फुट्ठो डंसेहि मकसेहीति डंसनसीलताय “डंसा”ति लद्धनामाहि अन्धकमक्खिकाहि, मकसनज्जितेहि च सूचिमुखपाणेहि फुस्सितो दट्ठोति अत्थो । अरज्जस्मिन्ति “पज्जधनुसतिकं पच्छिम”न्ति (पारा० ६५४)
वुत्तअरज्जलक्खणयोगतो अरज्जे । ब्रहावनेति महारुक्खगच्छगहनताय महावने अरज्जानियं । नागो सङ्गामसीसेवाति सङ्गामावचरो हत्थिनागो विय सङ्गाममुद्धनि परसेनासम्पहारं । “अरज्जवासो नाम बुद्धादीहि वणिगतो थोमितो”ति उस्साहजातो सतो सतिमा हुत्वा तत्र तस्मिं अरज्जे, तस्मिं वा डंसादिसम्फस्से उपट्ठिते अधिवासये अधिवासेय्य सहेय्य, “डंसादयो मं आबाधेन्ती”ति अरज्जवासं न जहेय्याति अत्थो ।

गह्वरतीरियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

२. सुप्पियत्थेरगाथावण्णना

अजरं जीरमानेनाति आयस्मतो सुप्पियत्थेरस्स गाथा । का उत्पत्ति? सो किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा अरज्जायतने वसन्तो तत्थ भगवन्तं दिस्वा पसन्नमानसो फलाफलं अदासि, तथा भिक्खुसङ्घस्स । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो कस्सपस्स सम्मासम्बुद्धस्स काले खत्तियकुले निब्बत्तित्वा अनुक्कमेन विज्जुतं पत्तो कल्याणमित्तसन्निस्सयेन लद्धसंवेगो सासने पब्बजित्वा बहुस्सुतो अहोसि । जातिमदेन सुतमदेन च अत्तानं उक्कंसेन्तो परे च वम्भेन्तो विहासि । सो इमस्मिं बुद्धुप्पादे तस्स कम्मस्स निस्सन्देन सावत्थियं परिभूतरूपे सुसानगोपककुले निब्बत्ति । सुप्पियोतिस्स नामं अहोसि । अथ विज्जुतं पत्तो अत्तनो सहायभूतं सोपाकत्थेरं उपसङ्कमित्वा तस्स सन्तिके धम्मं सुत्वा पटिलद्धसंवेगो पब्बजित्वा सम्मापटिपत्तिं पूरेत्वा “अजरं जीरमानेना”ति गाथं अभसि ।

३२. तत्थ अजरन्ति जरारहितं, निब्बानं सन्धायाह । तज्हि अजातत्ता नत्थि एत्थ जरा, एतस्मिं वा अधिगते पुग्गलस्स

सा नत्थीति जराभावहेतुतोपि अजरं नाम । **जीरमानेना**ति जीरन्तेन, खणे खणे जरं पापुणन्तेन । **तप्पमानेना**ति सन्तप्पमानेन, रागादीहि एकादसहि अग्गीहि दग्गमानेन । **निब्बुतिन्ति** यथावुत्तसन्तापाभावतो निब्बुतसभावं निब्बानं । **निमियन्ति** परिवत्तेय्यं चेतापेय्यं । **परमं सन्तिन्ति** अनवसेसकिलेसाभिसङ्खारपरिळाहवूपसमधम्मताय उत्तमं सन्ति । चतूहि योगेहि अननुबन्धत्ता **योगक्खेमं** । अत्तनो उत्तरितरस्स कस्सचि अभावतो **अनुत्तरं** । अयज्हेत्थ सङ्खेपत्थो — खणे खणे जराय अभिभुय्यमानत्ता जीरमानेन, तथा रागगिआदीहि सन्तप्पमानेन गतो एवं अनिच्चेन दुक्खेन असारेन सब्बथापि अनुपसन्तसभावेन सउपद्दवेन, तप्पटिपक्खभावतो अजरं परमुपसमभूतं केनचि अनुपद्दुतं अनुत्तरं निब्बानं निमियं परिवत्तेय्यं “महा वत मे लाभो महा उदयो हत्थगतो”ति । यथा हि मनुस्सा यं किञ्चि भण्डं परिवत्तेन्ता निरपेक्खा गग्गमानेन सम्बहुमाना होन्ति, एवमयं थरो पहितत्तो विहरन्तो अत्तनो काये च जीविते च निरपेक्खतं, निब्बानं पटिपेसितत्तज्ज पकासेन्तो “निमियं परमं सन्ति, योगक्खेमं अनुत्तर”न्ति वत्त्वा तमेव पटिपत्तिं परिवूहयन्तो विपस्सनं उस्सुक्कापेत्त्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५२.५१-७७) —

“वरुणो नाम नामेन, ब्राह्मणो मन्तपारगू ।
छडुत्त्वा दस पुत्तानि, वनमज्झोगहिं तदा ॥

“अस्समं सुकतं कत्वा, सुविभत्तं मनोरमं ।
पण्णसालं करित्वान, वसामि विपिने अहं ॥

“पदुमुत्तरो लोकविदू, आहुतीनं पटिग्गहो ।
ममुद्गरितुकामो सो, आगच्छि मम अस्समं ॥

“यावता वनसण्डमिह, ओभासो विपुलो अहु ।
बुद्धस्स आनुभावेन, पज्जली विपिनं तदा ॥

“दिस्वान तं पाटिहीरं, बुद्धसेट्ठस्स तादिनो ।
पत्तपुटं गहेत्त्वान, फलेन पूजयिं अहं ॥

“उपगन्त्वान सम्बुद्धं, सहखारिमदासहं ।
अनुकम्पाय मे बुद्धो, इदं वचनमब्रवि ॥

“खारिभारं गहेत्त्वान, पच्छतो एहि मे तुवं ।
परिभुत्ते च सङ्गमिह, पुज्जं तव भविस्सति ॥

“पुटकं तं गहेत्त्वान, भिक्खुसङ्गस्सदासहं ।
तत्थ चित्तं पसादेत्त्वा, तुसितं उपपज्जहं ॥

“तत्थ दिब्बेहि नच्चेहि, गीतेहि वादितेहि च ।
पुज्जकम्मेन संयुत्तं, अनुभोमि सदा सुखं ॥

“यं यं योनुपपज्जामि, देवत्तं अथ मानुसं ।
भोगे मे ऊनता नत्थि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“यावता चतुरो दीपा, ससमुद्धा सपब्बता ।
फलं बुद्धस्स दत्त्वान, इस्सरं कारयामहं ॥

“यावता ये पक्खिगणा, आकासे उप्पतन्ति चे ।
तेपि मे वसमन्वेन्ति, फलदानस्सिदं फलं ॥

“यावता वनसण्डमिह, यक्खा भूता च रक्खसा ।
कुम्भण्डा गरुळा चापि, पारिचरियं उपेन्ति मे ॥

“कुम्मा सोणा मधुकारा, डंसा च मकसा उभो ।
तेपि मं वसमन्वेन्ति, फलदानस्सिदं फलं ॥

“सुपण्णा नाम सकुणा, पक्खिजाता महब्बला ।
तेपि मं सरणं यन्ति, फलदानस्सिदं फलं ॥

“येपि दीघायुका नागा, इद्धिमन्तो महायसा ।
तेपि मं वसमन्वेन्ति, फलदानस्सिदं फलं ॥

“सीहा ब्यग्घा च दीपी च, अच्छकोकतरच्छका ।
तेपि मं वसमन्वेन्ति, फलदानस्सिदं फलं ॥

“ओसधी तिणवासी च, ये च आकासवासिनो ।
सब्बे मं सरणं यन्ति, फलदानस्सिदं फलं ॥

“सुदुद्दसं सुनिपुणं, गम्भीरं सुप्पकासितं ।
फस्सयित्वा विहरामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“विमोक्खे अट्ठ फुसित्वा, विहरामि अनासवो ।
आतापी निपको चाहं, फलदानस्सिदं फलं ॥

“ये फलट्ठा बुद्धपुत्ता, खीणदोसा महायसा ।
अहमज्जतरो तेसं, फलदानस्सिदं फलं ॥

“अभिज्जापारमिं गन्त्वा, सुक्कमूलेन चोदितो ।
सब्बासवे परिज्जाय, विहरामि अनासवो ॥

“तेविज्जा इद्धिपत्ता च, बुद्धपुत्ता महायसा ।
दिब्बसोतं समापन्ना, तेसं अज्जतरो अहं ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वापि तमेव गाथं अज्जाब्बाकरणवसेन अभासि ।

सुप्पियत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

३. सोपाकत्थेरगाथावण्णना

यथापि एकपुत्तस्मिन्ति आयस्मतो सोपाकत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो हुत्वा तत्थ तत्थ विवट्ठपनिस्सयं कुसलं उपचिनन्तो ककुसन्धस्स भगवतो काले अज्जतरस्स कुटुम्बिकस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्तो एकदिवसं सत्थारं दिस्वा पसन्नचित्तो बीजपूरफलानि सत्थु उपनेसि । पटिग्गहेसि भगवा अनुकम्पं उपादाय । सो भिक्खुसङ्गे च अभिप्पसन्नो सलाकभत्तं पट्टपेत्वा सङ्गुहेसवसेन तिण्णं भिक्खूनं यावतायुकं खीरभत्तं अदासि । सो तेहि पुज्जकम्मोहि अपरापरं देवमनुस्सेसु सम्पत्तिं अनुभवन्तो एकदा मनुस्सयोनियं निब्बत्तो एकस्स पच्चेकबुद्धस्स खीरभत्तं अदासि । एवं तत्थ तत्थ पुज्जानि कत्वा सुगतीसु एव परिब्भमन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे पुरिमकम्मनिस्सन्देन सावत्थियं अज्जतराय दुग्गतित्थिया कुच्छिम्हि पटिसन्धिं गण्णिह । तस्स माता दस मासे कुच्छिना परिहरित्वा परिपक्वे गब्भे विजायनकाले विजायितुं असक्कोन्ती मुच्छं आपज्जित्वा बहुवेलं मता विय निपज्जि । तं जातका “मता”ति सज्जाय सुसानं नेत्वा चित्तकं आरोपेत्वा देवतानुभावेन वातवुट्ठिया उट्ठिताय अग्निं अदत्वा पक्कमिंसु । दारको पच्छिमभाविकत्ता देवतानुभावेन मातुकुच्छितो अरोगो निक्खमि । माता पन कालमकासि । देवता तं गहेत्वा मनुस्सरूपेन सुसानगोपकस्स गेहे ठपेत्वा कतिपयकालं पतिरूपेन आहारेन पोसेसि । ततो परं सुसानगोपको च नं अत्तनो पुत्तं कत्वा वट्ठेति । सो तथा वट्ठेन्तो तस्स पुत्तेन सुप्पियेन नाम दारकेन सद्धिं कीळन्तो विचरति । तस्स सुसाने जातसंवट्ठभावतो **सोपाको**ति समज्जा अहोसि ।

अथेकदिवसं सत्तवस्सिकं तं भगवा पच्चूसवेलाय जाणजालं पत्थरित्वा वेनेय्यबन्धवे ओलोकेत्वा जाणजलन्तो गधं दिस्वा सुसानट्ठानं अगमासि । दारको पुब्बहेतुना चोदियमानो पसन्नमानसो सत्थारं उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा अट्ठासि । सत्था तस्स धम्मं कथेसि । सो धम्मं सुत्वा पब्बज्जं याचित्वा “पितरा अनुज्जातोसी”ति वुत्तो पितरं सत्थु सन्तिकं नेसि । तस्स पिता सत्थारं उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा “भन्ते, इमं दारकं पब्बाजेथा”ति अनुजानि । सत्था तं पब्बाजेत्वा मेत्ताभावनाय नियोजेसि । सो मेत्ताकम्मट्ठानं गहेत्वा सुसाने विहरन्तो च चिरस्सेव मेत्ताज्ञानं निब्बत्तेत्वा ज्ञानं पादकं कत्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं सच्छाकासि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.४५.१-७) —

“ककुसन्धो महावीरो, सब्बधम्मान पारगू ।
गणम्हा वूपकट्ठो सो, अगमासि वनन्तरं ॥

“बीजमिज्जं गहेत्वान, लताय आवुणिं अहं ।
भगवा तम्हि समये, झायते पब्बतन्तरे ॥

“दिस्वानहं देवदेवं, विप्पसन्नेन चेतसा ।
दक्खिण्येयस्स वीरस्स, बीजमिज्जमदासहं ॥

“इमस्मिंयेव कप्पम्हि, यं मिज्जमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बीजमिज्जस्सिदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहा हुत्वा पन अज्जेसं सोसानिकभिक्खूनं मेत्ताभावनाविधिं दस्सेन्तो “यथापि एकपुत्तस्मि”न्ति गाथं अभसि ।

३३. तत्थ यथाति ओपम्मत्थे निपातो । एकपुत्तस्मिन्ति पुनाति च कुलवंसं तायति चाति पुत्तो, अत्रजादिभेदो पुत्तो । एको पुत्तो एकपुत्तो, तस्मिं एकपुत्तस्मिं । विसये चेतं भुम्मवचनं । पियस्मिन्ति पियायितब्बताय चेव एकपुत्तताय च रूपसीलाचारादीहि च पेमकरणट्टानभूते । कुसलीति कुसलं वुच्चति खेमं सोत्थिभावो, तं लभितब्बं एतस्स अत्थीति कुसली, सत्तानं हितेसी मेत्तज्झासयो । सब्बेसु पाणेसूति सब्बेसु सत्तेसु । सब्बत्थाति सब्बासु दिसासु सब्बेसु वा भवादीसु, सब्बासु वा अवत्थासु । इदं वुत्तं होति — यथा एकपुत्तके पिये मनापे मातापिता कुसली एकन्तहितेसी भवेय्य, एवं पुरत्थिमादिभेदासु सब्बासु दिसासु, कामभवादिभेदेसु सब्बेसु भवेसु दहरादिभेदासु सब्बासु अवत्थासु च ठितेसु सब्बेसु सत्तेसु एकन्तहितेसिताय कुसली भवेय्य, “मित्तो उदासीनो पञ्चत्थिको”ति सीमं अकत्वा सीमासम्भेदवसेन सब्बत्थ एकरसं मेत्तं भावेय्याति । इमं पन गाथं वत्वा “सचे तुम्हे आयस्मन्तो एवं मेत्ताभावनं अनुयुज्जेय्याथ, ये ते भगवता ‘सुखं सुपती’तिआदिना (अ० नि० ११.१५) एकादस मेत्तानिसंसा वुत्ता, एकंसेन तेसं भागिनो भवथा”ति ओवादमदासि ।

सोपाकत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

४. पोसियत्थेरगाथावण्णना

अनासन्नवराति आयस्मतो पोसियत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ विवट्ठपनिस्सयं बहुं कुसलं उपचिनित्वा सुगतीसु एव संसरन्तो इतो द्वेनवुते कप्पे तिस्सस्स भगवतो काले मिगलुहो हुत्वा अरज्जे विचरति । अथ भगवा तस्स अनुगहं कातुं अरज्जं गन्त्वा तस्स चक्खुपथे अत्तानं दस्सेसि । सो भगवन्तं दिस्वा पसन्नचित्तो आवुधं निक्खिपित्वा उपसङ्कमित्वा अज्जलिं पगग्ह अट्ठासि । भगवा निसीदितुकामतं दस्सेसि । सो तावदेव तिणमुट्ठियो गहेत्वा समे भूमिभागे सक्कच्चं सन्थरित्वा अदासि । निसीदि तत्थ भगवा अनुकम्पं उपादाय । निसिन्ने पन भगवति अनप्पकं पीतिसोमनस्सं पटिसंवेदेन्तो भगवन्तं वन्दित्वा सयम्पि एकमन्तं निसीदि । अथ भगवा “एत्तकं वट्ठति इमस्स कुसलबीज”न्ति उट्ठायासना पक्कामि । अचिरपक्कन्ते भगवति तं सीहो मिगराजा घातेसि । सो कालङ्कतो देवलोके निब्बत्ति । “सो किर भगवति अनुपगच्छन्ते सीहेन घातितो निरये निब्बत्तिस्सती”ति तं दिस्वा भगवा सुगतियं निब्बत्तनत्थं कुसलबीजरोपनत्थज्ज उपसङ्कमि ।

सो तत्थ यावतायुकं ठत्वा ततो देवलोकतो चवित्वा सुगतीसुयेव परिवत्तेन्तो इमस्मिं बुद्धप्पादे सावत्थियं अज्जतरस्स महाविभवस्स सेट्ठिनो पुत्तो सङ्गामजितत्थेरस्स कनिट्ठभाता हुत्वा निब्बत्ति । पोसियोतिस्स नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो दारपरिगहं कत्वा एकं पुत्तं लभित्वा अन्तिमभविकताय धम्मताय चोदियमानो जातिआदिं पटिच्च उप्पन्नसंवेगो पब्बजित्वा अरज्जं पविसित्वा वूपकट्ठो हुत्वा चतुसच्चकम्मट्टानभावनं अनुयुज्जन्तो नचिरस्सेव विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा

अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५३.१-१२) —

“हिमवन्तस्साविदूरे, लम्बको नाम पब्बतो ।
तत्थेव तिस्सो सम्बुद्धो, अब्भोकासमिह चङ्कमि ॥

“मिगलुद्धो तदा आसिं, अरज्जे कानने अहं ।
दिस्वान तं देवदेवं, तिणमुट्ठिमदासहं ॥

“निसीदनत्थं बुद्धस्स, दत्त्वा चित्तं पसादयिं ।
सम्बुद्धं अभिवादेत्त्वा, पक्कामिं उत्तरामुखो ॥

“अचिरं गतमत्तस्स, मिगराजा अपोथयि ।
सोहेन पोथितो, सन्तो तत्थ कालङ्कतो अहं ॥

“आसन्ने मे कतं कम्मं, बुद्धसेट्ठे अनासवे ।
सुमुत्तो सरवेगोव, देवलोकमगच्छहं ॥

“यूपो तत्थ सुभो आसि, पुज्जकम्माभिनिम्मितो ।
सहस्सकण्डो सतभेण्डु, धजालु हरितामयो ॥

“पभा निद्धावते तस्स, सतरंसीव उग्गतो ।
आकिण्णो देवकज्जाहि, आमोदिं कामकामिहं ॥

“देवलोका चवित्वान, सुक्कमूलेन चोदितो ।
आगन्त्वान मनुस्सत्तं, पत्तोमिह आसवक्खयं ॥

“चतुन्नवुत्तितो कप्पे, निसीदनमदासहं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, तिणमुट्ठे इदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्त्वा भगवन्तं वन्दितुं सावत्थिं आगतो जातिं अनुकम्पाय जातिगेहं अगमासि । तत्थ नं पुराणदुतियिका वन्दित्वा आसनदानादिना पठमं उपासिका विय वत्तं दस्सेत्त्वा थेरस्स अज्झासयं अजानन्ती पच्छा इत्थिकुत्तादीहि पलोभेतुकामा अहोसि । थेरो “अहो अन्धबाला मादिसेपि नाम एवं पटिपज्जती”ति चिन्तेत्त्वा किञ्चि अवत्त्वा उट्ठायासना अरज्जमेव गतो । तं आरज्जका भिक्खू “किं, आवुसो, अतिलहुं, निवत्तोसि, जातकेहि न दिट्ठोसी”ति पुच्छिंसु । थेरो तत्थ पवत्तिं आचिक्खन्तो “अनासन्नवरा एता”ति गाथं अभासि ।

३४. तत्थ अनासन्नवराति एता इत्थियो न आसन्ना अनुपगता, दूरे एव वा ठिता हुत्वा वरा पुरिसस्स सेट्ठा हितावहा, तज्ज खो निच्चमेव सब्बकालमेव, न रत्तिमेव, न दिवापि, न रहोवेलायपि । विजानताति विजानन्तेन ।

“अनासन्नपरा”तिपि पाळि, सो एवत्थो । अयञ्हेत्थ अधिष्पायो —

चण्डहत्थिअस्समहिंससीहब्यग्घयक्खरक्खसपिसाचापि मनुस्सानं अनुपसङ्कमन्तो वरा सेट्ठा, न अनत्थावहा, ते पन उपसङ्कमन्ता दिट्ठधम्मिकंयेव अनत्थं करेय्युं । इत्थियो पन उपसङ्कमित्वा दिट्ठधम्मिकं सम्परायिकं विमोक्खनिस्सितम्पि अत्थं विनासेत्वा महन्तं अनत्थं आपादेन्ति, तस्मा अनासन्नवरा एता निच्चमेव विजानताति । इदानि तमत्थं अत्तूपनायिकं कत्वा दस्सेन्तो “गामा”तिआदिमाह । तत्थ गामाति गामं । उपयोगत्थे हि एतं निस्सक्कवचनं । अरञ्जमागम्माति अरञ्जतो आगन्त्वा । म-कारो पदसन्धिकरो, निस्सक्के चेत्तं उपयोगवचनं । ततोति मञ्चकतो । अनामन्तेत्वाति अनालपित्वा पुराणदुतियिकं “अप्पमत्ता होही”ति एत्तकम्पि अवत्वा । पोसियोति अत्तानमेव परं विय वदति । ये पन “पक्कामि”न्ति पठन्ति, तेसं अहं पोसियो पक्कामिन्ति योजना । ये पन “सा इत्थी थेरं घरं उपगतं भोजेत्वा पलोभेतुकामा जाता, तं दिस्वा थेरो तावदेव गेहतो निक्खमित्वा विहारं गन्त्वा अत्तनो वसनट्टाने मञ्चके निसीदि । सापि खो इत्थी पच्छाभत्तं अलङ्कृतपटियत्ता विहारे थेरस्स वसनट्टानं उपसङ्कमि । तं दिस्वा थेरो किञ्चि अवत्वा उट्ठाय दिवाट्टानमेव गतो”ति वदन्ति, तेसं “गामा अरञ्जमागम्मा”ति गाथापदस्स अत्थो यथारुतवसेनेव निव्यति । विहारो हि इह “अरञ्ज”न्ति अधिप्पेतो ।

पोसियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

५. सामञ्जकानित्थेरगाथावण्णना

सुखं सुखत्थोति आयस्मतो सामञ्जकानित्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो हुत्वा तत्थ तत्थ भवे कुसलं उपचिनन्तो इतो एकनवुते कप्पे विपस्सिस्स भगवतो काले मनुस्सयोनियं निब्बत्तो विपस्सिं भगवन्तं दिस्वा पसन्नमानसो एकं मञ्चं अदासि । सो तेन पुञ्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे अञ्जतरस्स परिब्बाजकस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति । सामञ्जकानीतिस्स नामं अहोसि । सो विञ्जुतं पत्तो सत्थु यमकपाटिहारियं दिस्वा पसन्नमानसो सासने पब्बजित्वा चरियानुकूलं कम्मट्टानं गहेत्वा ज्ञानं निब्बत्तेत्वा ज्ञानं पादकं कत्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.३६.३०-३३) —

“विपस्सिनो भगवतो, लोकजेट्ठस्स तादिनो ।
एकं मञ्चं मया दिन्नं, पसन्नेन सपाणिना ॥

“हत्थियानं अस्सयानं, दिब्बयानं समज्झगं ।
तेन मञ्चक दानेन, पत्तोमि आसवक्खयं ॥

“एकनवुतितो कप्पे, यं मञ्चमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, मञ्चदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

थेरस्स पन गिहिसहायको कातियानो नाम परिब्बाजको बुद्धुप्पादतो पट्टाय तित्थियानं हतलाभसक्कारताय घासच्छादनमत्तम्पि अलभन्तो आजीवकापकतो थेरं उपसङ्कमित्वा “तुम्हे साकियपुत्तिया नाम महालाभगयसग्गप्पत्ता सुखेन जीवथ, मयं पन दुक्खिता किच्छजीविका, कथं नु खो पटिपज्जमानस्स दिट्ठधम्मिकञ्चेव सम्परायिकञ्च सुखं

सम्पज्जती'ति पुच्छि । अथस्स थेरो “निप्परियायातो सुखं नाम लोकुत्तरसुखमेव, तच्च तदनुरूपं पटिपत्तिं पटिपज्जन्तस्सेवा'ति अत्तना तस्स अधिगतभावं परियायेन विभावेन्तो “सुखं सुखत्थो लभते तदाचर'”न्ति गाथं अभसि ।

३५. तत्थ सुखन्ति निरामिसं सुखं इधाधिप्पेतं । तच्च फलसमापत्तिं चेव निब्बानञ्च । तथा हि “अयं समाधि पच्चुप्पन्नसुखो चेव आयतिञ्च सुखविपाको” (दी० नि० ३.३५५; अ० नि० ५.२७; विभ० ८०४) “निब्बानं परमं सुख'”न्ति (ध० प० २०३-२०४) च वुत्तं । सुखत्थोति सुखप्पयोजनो, यथावुत्तेन सुखेन अत्थिको । लभतेति पापुणाति, अत्थिकस्सेवेदं सुखं, न इतरस्स । को पन अत्थिकोति आह “तदाचर'”न्ति तदत्थं आचरन्तो, याय पटिपत्तिया तं पटिपत्तिं पटिपज्जन्तोति अत्थो । न केवलं तदाचरं सुखमेव लभते, अथ खो कित्तिञ्च पप्पोति “इतिपि सीलवा सुपरिसुद्धकायवचीकम्मन्तो सुपरिसुद्धाजीवो ज्ञायी ज्ञानयुत्तो'”तिआदिना कित्तिं परम्मुखा पत्थटयसतं पापुणाति । यस्स वड्ढतीति सम्मुखे गुणाभित्थवसङ्कातो परिवारसम्पदासङ्कातो च यसो अस्स परिवूहति । इदानि “तदाचर'”न्ति सामञ्जतो वुत्तमत्थं सरूपतो दस्सेन्तो – “यो अरियमद्वुद्धिक्कमञ्जसं उज्जुं, भावेति मग्गं अमतस्स पत्तिया'”ति आह । तस्सत्थो यो पुग्गलो किलेसेहि आरकत्ता परिसुद्धेन पटिपज्जन्तानं अरियभावकरणेन अरियं, सम्मादिट्ठिआदिअद्वुद्धिसमुदायताय अद्वुद्धिक्कं, अन्तद्वयरहितमज्झिमपटिपत्तिभावतो अकुटिलेन अञ्जसं, कायवङ्कादिप्पहानतो उज्जुं, निब्बानत्थिकेहि मग्गनियेन किलेसे मारेन्तो गमनेन च “मग्ग'”न्ति लद्धनामं दुक्खनिरोधगामिनिपटिपदं अमतस्स असङ्गताय धातुया पत्तिया अधिगमाय भावेति अत्तनो सन्ताने उप्पादेति वड्ढेति च, सो निप्परियायेन “सुखत्थो तदाचर'”न्ति वुच्चति, तस्मा यथावुत्तं सुखं लभति । तं सुत्वा परिब्बाजको पसन्नमानसो पब्बजित्वा सम्मा पटिपज्जन्तो नचिरस्सेव विपस्सनं वड्ढेत्वा अरहत्तं पापुणि । इदमेव थेरस्स अज्जाब्बाकरणं अहोसि ।

सामञ्जकानित्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

६. कुमापुत्तत्थेरगाथावण्णना

साधु सुतन्ति आयस्मतो कुमापुत्तत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो इतो एकनवुत्ते कप्पे अजिनचम्मवसनो तापसो हुत्वा बन्धुमतीनगरे राजुय्याने वसन्तो विपस्सिं भगवन्तं पस्सित्वा पसन्नमानसो पादब्भञ्जनतेलं अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तो । ततो पट्ठाया सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे अवन्तिरुद्धे वेळुकण्टकनगरे गहपतिकुले निब्बत्तो । “नन्दो'”तिस्स नामं अकंसु । माता पनस्स कुमा नाम, तेन कुमापुत्तोति पज्जायित्थ । सो आयस्मतो सारिपुत्तस्स सन्तिके धम्मं सुत्वा लद्धप्पसादो पब्बजित्वा कतपुब्बकिच्चो परियन्तपब्बतपस्से समणधम्मं करोन्तो विसेसं निब्बत्तेतुं असक्कोन्तो भगवन्तं उपसङ्गमित्वा धम्मं सुत्वा कम्मद्वानं सोधेत्वा सप्पायद्वाने वसन्तो विपस्सनं वड्ढेत्वा अरहत्तं सच्छाकासि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५३.२४-३०) –

“नगरे बन्धुमतिआ, राजुय्याने वसामहं ।
चम्मवासी तदा आसिं, कमण्डलुधरो अहं ॥

“अदसं विमलं बुद्धं, सयम्भुं अपराजितं ।
पधानं पहितत्तं तं, ज्ञायिं ज्ञानरतं वसिं ॥

“सब्बकामसमिद्धञ्च, ओघतिण्णमनासवं ।
दिस्वा पसन्नसुमनो, अब्भञ्जनमदासहं ॥

“एकनवुतितो कप्पे, अब्भञ्जनमदासहं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, अब्भञ्जनस्सिदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा अरञ्जे कायदळ्हिबहुले भिक्खू, दिस्वा ते ओवदन्तो सासनस्स निय्यानिकभावं पकासेन्तो “साधु सुतं साधु चरितक”न्ति गाथं अभासि ।

३६. तत्थ साधूति सुन्दरं । सुतन्ति सवनं । तञ्च खो विवडूपनिस्सितं विसेसतो अप्पिच्छतादिपटिसंयुतं दसकथावत्थुसवनं इधाधिप्पेतं । साधु चरितकन्ति तदेव अप्पिच्छतादिचरितं चिण्णं, साधुचरितमेव हि “चरितक”न्ति वुत्तं । पदद्वयेनापि बाहुसच्चं तदनुरूपं पटिपत्तिञ्च “सुन्दर”न्ति दस्सेति । सदाति सब्बकाले नवकमज्झिमथेरकाले, सब्बेसु वा इरियापथक्खणेषु । अनिकेतविहारोति किलेसानं निवासनट्टानट्टेन पञ्चकामगुणा निकेता नाम, लोकिया वा छळारम्मणधम्मा । यथाह — “रूपनिमित्तनिकेतविसारविनिबन्धा खो, गहपति, ‘निकेतसारी’ति वुच्चती”ति आदि (सं० नि० ३.३) । तेसं निकेतानं पहानत्थाय पटिपदा अनिकेतविहारो । अत्थपुच्छन्ति तं आजानितुकामस्स कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वा दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थपभेदस्स पुच्छनं, कुसलादिभेदस्स वा अत्थस्स सभावधम्मस्स “किं, भन्ते, कुसलं, किं अकुसलं, किं सावज्जं, किं अनवज्जं”न्ति आदिना (म० नि० ३.२९६) पुच्छनं अत्थपुच्छनं । पदक्खिणकम्मन्ति तं पन पुच्छित्वा पदक्खिणगाहिभावेन तस्स ओवादे अधिट्ठानं सम्पापटिपत्ति । इधापि “साधू”ति पदं आनेत्वा योजेतब्बं । एतं सामञ्जन्ति “साधु सुत”न्ति आदिना वुत्तं यं सुतं, यञ्च चरितं, यो च अनिकेतविहारो, यञ्च अत्थपुच्छनं, यञ्च पदक्खिणकम्मं, एतं सामञ्जं एसो समणभावो । यस्मा इमाय एव पटिपदाय समणभावो, न अज्जथा, तस्मा “सामञ्ज”न्ति निप्परियायतो मग्गफलस्स अधिवचनं । तस्स वा पन अयं अपण्णकपटिपदा, तं पनेतं सामञ्जं यादिसस्स सम्भवाति, तं दस्सेतुं “अकिञ्चनस्सा”ति वुत्तं । अपरिग्गाहकस्स, खेत्तवत्थुहिरञ्जसुवण्णदासिदासादिपरिग्गाहपटिग्गाहणरहितस्साति अत्थो ।

कुमापुत्तत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

७. कुमापुत्तसहायत्थेरगाथावण्णना

नानाजनपदं यन्तीति आयस्मतो कुमापुत्तसहायत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ विवडूपनिस्सयं कुसलं उपचिनन्तो इतो चतुनवुते कप्पे सिद्धत्थस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो अरञ्जं पविसित्वा बहुं रुक्खदण्डं छिन्दित्वा कत्तरयट्ठिं कत्वा सङ्गस्स अदासि । अज्जञ्च यथाविभवं पुज्जं कत्वा देवेसु निब्बत्तित्वा ततो पट्टाय सुगतीसुयेव परिवत्तेन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे वेळुकण्टकनगरे इद्धे कुले निब्बत्ति । सुदन्तोतिस्स नामं अहोसि । “वासुलो”ति केचि वदन्ति । सो कुमापुत्तस्स पियसहायो हुत्वा विचरन्तो “कुमापुत्तो पब्बजितो”ति सुत्वा “न हि नून सो ओरको धम्मविनयो, यत्थ कुमापुत्तो पब्बजितो”ति तदनुबन्धेन सयम्पि पब्बजितुकामो हुत्वा सत्थु सन्तिकं उपसङ्कमि । तस्स सत्था धम्मं देसेसि । सो भिय्योसोमत्ताय पब्बज्जाय सज्जातछन्दो पब्बजित्वा कुमापुत्तेनेव सद्धिं परियन्तपब्बते भावनानुयुत्तो विहरति । तेन च समयेन सम्बहुला भिक्खू नानाजनपदेसु जनपदचारिकं चरन्तापि गच्छन्तापि

आगच्छन्तापि तं ठानं उपगच्छन्ति । तेन तत्थ कोलाहलं होति । तं दिस्वा सुदन्तत्थेरो “इमे भिक्खू निय्यानिकसासने पब्बजित्वा जनपदवितक्कं अनुवत्तेन्ता चित्तसमाधिं विराधेन्ती”ति संवेगजातो तमेव संवेगं अत्तनो चित्तदमनस्स अङ्कुसं करोन्तो “नानाजनपदं यन्ती”ति गाथं अभसि ।

३७. तत्थ नानाजनपदन्ति विसुं विसुं नानाविधं जनपदं, कासिकोसलादिअनेकरट्टन्ति अत्थो । यन्तीति गच्छन्ति । विचरन्ताति “असुको जनपदो सुभिक्षो सुलभपिण्डो, असुको खेमो अरोगो”तिआदिवितक्कवसेन जनपदचारिकं चरन्ता । असञ्जताति तस्सेव जनपदवितक्कस्स अप्पहीनताय चित्तेन असंयता । समाधिञ्च विराधेन्तीति सब्बस्सपि उत्तरिमनुस्सधम्मस्स मूलभूतं उपचारप्पनाभेदं समाधिञ्च नाम विराधेन्ति । च-सद्वो सम्भावने । देसन्तरचरणेन झायितुं ओकासाभावेन अनधिगतं समाधिं नाधिगच्छन्ता, अधिगतञ्च वसीभावानापादनेन जीरन्ता वीराधेन्ति नाम । किंसु रट्टचरिया करिस्सतीति सूति निपातमत्तं । “एवंभूतानं रट्टचरिया जनपदचारिका किं करिस्सति, किं नाम अत्थं साधेस्सति, निरत्थकावा”ति गरहन्तो वदति । तस्माति यस्मा ईदिसी देसन्तरचरिया भिक्खुस्स न अत्थावहा, अपि च खो अनत्थावहा सम्पत्तीनं विराधनतो, तस्मा । विनेय्य सारम्भन्ति वसनपदेसे अरतिवसेन उप्पन्नं सारम्भं चित्तसंकिलेसं तदनुरूपेण पटिसङ्खानेन विनेत्वा वूपसमेत्वा । झायेय्याति आरम्मणूपनिज्झानेन लक्खणूपनिज्झानेन चाति दुविधेनपि ज्ञानेन झायेय्य । अपुरक्खतोति मिच्छावितक्केहि तण्हादीहि वा न पुरक्खतोति तेसं वसं अनुपगच्छन्तो कम्मट्ठानमेव मनसि करेय्याति अत्थो । एवं पन वत्वा थेरो तमेव संवेगं अङ्कुसं कत्वा विपस्सनं वट्टेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५३.३६-४१) —

“काननं वनमोग्गह, वेळुं छेत्त्वानहं तदा ।
आलम्बनं करित्वान, सङ्गस्स अददिं बहुं ॥

“तेन चित्तप्पसादेन, सुब्बते अभिवादिय ।
आलम्बदण्डं दत्त्वान, पक्कामिं उत्तरामुखो ॥

“चतुन्नवुतितो कप्पे, यं दण्डमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, दण्डदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

यं पनत्थं अङ्कुसं कत्वा अयं थेरो अरहत्तं पत्तो, तमेवत्थं हृदये ठपेत्वा अरहत्तं पत्तोपि “नानाजनपदं यन्ति”ति इदमेव गाथं अभसि । तस्मा तदेवस्स अञ्जाब्याकरणं अहोसीति ।

कुमापुत्तसहायत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

८. गवम्पतित्थेरगाथावण्णना

यो इद्धिया सरभुन्ति आयस्मतो गवम्पतित्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो इतो एकतिसे कप्पे सिखिं भगवन्तं पस्सित्वा पसन्नमानसो पुप्फेहि पूजं अकासि । सो तेन पुञ्जकम्मेन देवलोके उप्पन्नो अपरापरं पुञ्जानि करोन्तो कोणागमनस्स भगवतो चेतिये छत्तञ्च वेदिकञ्च कारेसि । कस्सपस्स पन भगवतो काले अञ्जतरस्मिं कुलगहे निब्बत्तो । तस्मिञ्च कुले बहुं गोमण्डलं अहोसि । तं गोपालका रक्खन्ति । अयं तत्थ अन्तरन्तरा

युत्तप्ययुत्तं विचारेन्तो विचरति । सो एकं खीणासवत्थेरं गामे पिण्डाय चरित्वा बहिगामे देवसिकं एकस्मिं पदेसे भत्तकिच्चं करोन्तं दिस्वा “अय्यो सूरियातपेन किलमिस्सती”ति चिन्तेत्वा चत्तारो सिरीसदण्डे उस्सापेत्वा तेसं उपरि सिरीससाखायो ठपेत्वा साखामण्डपं कत्वा अदासि । “मण्डपस्स समीपे सिरीसरुक्खं रोपेसी”ति च वदन्ति । तस्स अनुकम्पाय देवसिकं थेरो तत्थ निसीदि । सो तेन पुञ्जकम्मेन ततो चवित्वा चातुमहाराजिकेसु निब्बत्ति । तस्स पुरिमकम्मसंसूचकं विमानद्वारे महन्तं सिरीसवनं निब्बत्ति वण्णगन्धसम्पन्नेहि अज्जेहि पुप्फेहि सब्बकाले उपसोभयमानं, तेन तं विमानं “सेरीसक”न्ति पज्जायित्थ । सो देवपुत्तो एकं बुद्धन्तरं देवेसु च मनुस्सेसु च संसरित्वा इमस्मिं बुद्धुप्पादे यसत्थेरस्स चतूसु गिहिसहायेसु **गवम्पति** नाम हुत्वा आयस्मतो यस्स पब्बजितभावं सुत्वा अत्तनो सहायेहि सद्धिं भगवतो सन्तिकं अगमासि । सत्था तस्स धम्मं देसेसि । सो देसनावसाने सहायेहि सद्धिं अरहत्ते पतिट्ठासि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५३.४२-४७) —

“मिगलुद्धो पुरे आसिं, विपिने विचरं अहं ।
अदसं विरजं बुद्धं, सब्बधम्मान पारगुं ॥

“तस्मिं महाकारुणिके, सब्बसत्तहिते रते ।
पसन्नचित्तो सुमनो, नेलपुप्फं अपूजयिं ॥

“एकतिसे इतो कप्पे, यं पुप्फमभिपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा थेरो विमुत्तिसुखं पटिसंवेदेन्तो साकेते विहरति अज्जनवने । तेन च समयेन भगवा महता भिक्खुसङ्घेन सद्धिं साकेतं गन्त्वा अज्जनवने विहासि । सेनासनं नप्पहोसि । सम्बहुला भिक्खू विहारसामन्ता सरभुया नदिया वालिकापुळिने सयिंसु । अथ अट्टरत्तसमये नदिया उदकोधे आगच्छन्ते सामणेरदयो उच्चासद्दमहासद्दा अहेसुं । भगवा तं जत्वा आयस्मन्तं गवम्पतिं आणापेसि — “गच्छ, गवम्पति, जलोघं विक्खम्भेत्वा भिक्खूनं फासुविहारं करोही”ति । थेरो “साधु, भन्ते”ति इद्धिबलेन नदीसोतं विक्खम्भि, तं दूरतोव पब्बतकूटं विय अट्ठासि । ततो पट्टाय थेरस्स आनुभावो लोके पाकटो अहोसि । अथेकदिवसं सत्था महतिया देवपरिसाय मज्झे निसीदित्वा धम्मं देसेन्तं थेरं दिस्वा लोकानुकम्पाय तस्स गुणानं विभावनत्थं तं पसंसन्तो “**यो इद्धिया सरभु**”न्ति गाथं अभासि ।

३८. तत्थ **इद्धियाति** अधिट्ठानिद्धिया । **सरभुन्ति** एवंनामिकं नदिं, यं लोके “सरभु”न्ति वदन्ति । **अट्टपेसीति** सन्दितुं अदेन्तो सोतं निवत्तेत्वा पब्बतकूटं विय महन्तं जलरासिं कत्वा ठपेसि । **असितोति** नसितो, तण्हादिट्ठिनिस्सयरहितो, बन्धनसङ्घातानं वा सब्बसंयोजनानं समुच्छिन्नत्ता केनचिपि बन्धनेन अबद्धो, ततो एव एजानं किलेसानं अभावतो **अनेजो सो, गवम्पति, तं सब्बसङ्गातिगतं** तादिसं सब्बेपि रागदोसमोहमानदिट्ठिसङ्गे अतिक्कमित्वा ठितत्ता सब्बसङ्गातिगतं, असेक्खमुनिभावतो **महामुनिं**, ततो एव कामकम्मभवादिभेदस्स सकलस्सपि भवस्स पारं निब्बानं गतत्ता **भवस्स पारगुं । देवा नमस्सन्तीति** देवापि इमस्सन्ति, पगेव इतरा पजाति ।

गाथापरियोसाने महतो जनकायस्स धम्माभिसमयो अहोसि । थेरो अज्जं ब्याकरोन्तो “सत्थारं पूजेस्सामी”ति इममेव गाथं अभासीति ।

गवम्पतित्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

९. तिस्सत्थेरगाथावण्णना

सत्तिया विय ओमट्ठोति आयस्मतो तिस्सत्थेरस्स गाथा । का उप्पति? अयम्पि किर पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठूपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो तिस्सस्स भगवतो बोधिया मूले पुराणपण्णानि नीहरित्वा सोधेसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कपिलवत्थुनगरे भगवतो पितुच्छापुत्तो हुत्वा निब्बत्ति **तिस्सो** नाम नामेन । सो भगवन्तं अनुपब्बजित्वा उपसम्पन्नो हुत्वा अरज्जायतने विहरन्तो जातिं पटिच्च मानं करोन्तो कोधूपायासबहुलो च उज्झानबहुलो च हुत्वा विचरति, समणधम्मे उस्सुक्कं न करोति । अथ नं सत्था एकदिवसं दिवाट्ठाने विवट्ठमुखं निद्वायन्तं दिब्बचक्खुना ओलोकेन्तो सावत्थितो आकासेन गन्त्वा तस्स उपरि आकासेयेव ठत्वा ओभासं फरित्वा तेनोभासेन पटिबुद्धस्स सतिं उप्पादेत्वा ओवादं देन्तो “**सत्तिया विय ओमट्ठो**”ति गाथं अभसि ।

३९. तत्थ **सत्तिया**ति देसनासीसमेतं, एकतोधारादिना सत्थेनाति अत्थो । **ओमट्ठो**ति पहतो । चत्तारो हि पहारा ओमट्ठो उम्मट्ठो मट्ठो विमट्ठोति । तत्थ उपरि ठत्वा अधोमुखं दिन्नपहारो ओमट्ठो नाम, हेट्ठा ठत्वा उद्धम्ममुखं दिन्नपहारो उम्मट्ठो नाम, अगगळसूचि विय विनिविज्झित्वा गतो मट्ठो नाम, सेसो सब्बोपि विमट्ठो नाम । इमस्मिं पन ठाने ओमट्ठो गहितो । सो हि सब्बदारुणो दुरुद्धरणसल्लो दुत्तिकिच्छो अन्तोदोसो अन्तोपुब्बलोहितोव होति, पुब्बलोहितं अनिक्खमित्वा वणमुखं परियोनन्धित्वा तिट्ठति । पुब्बलोहितं नीहरितुकामेहि मज्जेन सद्धिं बन्धित्वा अधोसिरो कातब्बो होति, मरणं वा मरणमत्तं वा दुक्खं पापुणन्ति । **डहमाने**ति अग्निना ज्ञायमाने । **मत्थके**ति सीसे । इदं वुत्तं होति — यथा सत्तिया ओमट्ठो पुरिसो सल्लुब्बाहनवणतिकिच्छनानं अत्थाय वीरियं आरभति तादिसं पयोगं करोति परक्कमति, यथा च डहमाने मत्थके आदित्तसीसो पुरिसो तस्स निब्बापनत्थं वीरियं आरभति तादिसं पयोगं करोति, एवमेवं, भिक्खु, कामरागप्पहानाय सतो अप्पमत्तो अतिविय उस्साहजातो हुत्वा विहरेय्याति ।

एवं भगवा तस्स थेरस्स कोधूपायासवूपसमाय ओवादं देन्तो तदेकट्ठताय कामरागप्पहानसीसेन देसनं निट्ठापेसि । थेरो इमं गाथं सुत्वा संविग्गहदयो विपस्सनाय युत्तप्पयुत्तो विहासि । तस्स अज्झासयं जत्वा सत्था संयुत्तके **तिस्सत्थेरसुत्तं** (सं० नि० ३.८४) देसेसि । सो देसनापरियोसाने अरहत्ते पतिट्ठासि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५३.६६-७३) —

“देवलोके मनुस्से चे, अनुभोत्वा उभो यसे ।

अवसाने च निब्बानं, सिवं पत्तो अनुत्तरं ॥

“सम्बुद्धं उद्दिसित्वान, बोधिं वा तस्स सत्थुनो ।

यो पुज्जं पसवी पोसो, तस्स किं नाम दुल्लभं ॥

“मग्गे फले आगमे च, ज्ञानाभिज्जागुणेषु च ।

अज्जेसं अधिको हुत्वा, निब्बायामि अनासवो ॥

“पुरेहं बोधिया पत्तं, छट्ठेत्वा हट्ठमानसो ।

इमेहि वीसतङ्गेहि, समङ्गी होमि सब्बथा ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा थेरो अज्जं ब्याकरोन्तो सत्थारं पूजेतुं तमेव गाथं अभसि ।

तिस्सत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

१०. वड्डमानत्थेरगाथावण्णना

सत्तिया विय ओमट्ठोति आयस्मतो वड्डमानत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि किर पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो इतो द्वेनवुते कप्पे तिस्सस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो तिस्सं भगवन्तं पिण्डाय चरन्तं दिस्वा पसन्नमानसो सुपरिपक्कानि वण्टतो मुत्तानि अम्बफलानि अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तो अपरापरं पुज्जकम्मानि उपचिनन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे वेसालियं लिच्छविराजकुले निब्बत्ति, **वड्डमानो**तिस्स नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो सद्धो पसन्नो दायको दानरतो कारको सङ्घुपट्टाको हुत्वा तथारूपे अपराधे सत्थारा पत्तनिक्कुज्जनकम्मे कारापिते अग्गिं अक्कन्तो विय सङ्घं खमापेत्वा कम्मं पटिप्पस्सम्भेत्वा सज्जातसंवेगो पब्बजि, पब्बजित्वा पन थिनमिद्धाभिभूतो विहासि । तं सत्था संवेजेन्तो “**सत्तिया विय ओमट्ठो**”ति गाथं अभसि ।

४०. तत्थ भवरागप्पहानायाति भवरागस्स रूपरागस्स अरूपरागस्स च पजहनत्थाय । यदिपि अज्झत्तसंयोजनानि अप्पहाय बहिद्धसंयोजनानं पहानं नाम नत्थि, नानन्तरिकभावतो पन उद्धम्भागियसंयोजनप्पहानवचनेन ओरम्भागियसंयोजनप्पहानम्पि वुत्तमेव होति । यस्मा वा समुच्छिन्नोरम्भागियसंयोजनानम्पि केसज्चि अरियानं उद्धम्भागियसंयोजनानि दुप्पहेय्यानि होन्ति, तस्मा सुप्पहेय्यतो दुप्पहेय्यमेव दस्सेन्तो भगवा भवरागप्पहानसीसेन सब्बस्सापि उद्धम्भागियसंयोजनस्स पहानमाह । थेरस्स एव वा अज्झासयवसेनेवं वुत्तं । सेसं वुत्तनयमेव ।

वड्डमानत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

चतुत्थवग्गवण्णना निट्ठिता ।

५. पज्चमवग्गो

१. सिरिवड्डत्थेरगाथावण्णना

विवरमनुपतन्ति विज्जुताति आयस्मतो सिरिवड्डत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ विवट्ठूपनिस्सयं कुसलं उपचिनन्तो इतो एकनवुते कप्पे विपस्सिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो विपस्सिं भगवन्तं पस्सित्वा किङ्कणिपुप्फेहि पूजं कत्वा तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तो अपरापरं पुज्जानि कत्वा सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे विभवसम्पन्नस्स ब्राह्मणस्स गेहे निब्बत्ति, **सिरिवड्डो**तिस्स नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो बिम्बिसारसमागमे सत्थरि सद्धम्मे च उप्पन्नप्पसादो हेतुसम्पन्नाय पब्बजि । पब्बजित्वा च कतपुब्बकिच्चो वेभारपण्डवपब्बतानं अविदूरे अज्जतरस्मिं अरज्जायतने पब्बतगुहायं कम्मट्ठानमनुयुत्तो विहरति । तस्मिञ्च समये महा अकालमेघो उट्ठहि । विज्जुल्लता पब्बतविवरं पविसन्तियो विय विचरन्ति । थेरस्स घम्मपरिळाहाभिभूतस्स सारगम्भेहि मेघवातेहि घम्मपरिळाहो वूपसमि । उतुसप्पायलाभेन चित्तं एकगं अहोसि । समाहितचित्तो विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.२१.१०-१४) —

“कञ्चनग्धियसङ्कासो, सब्बञ्जू लोकनायको ।
ओदकं दहमोग्गय्ह, सिनायि अग्गपुग्गलो ॥

“पग्गय्ह किङ्कणिं पुप्फं, विपस्सिस्साभिरोपयिं ।
उदग्गचित्तो सुमनो, द्विपदिन्दस्स तादिनो ॥

“एकनवुतितो कप्पे, यं पुप्फमभिरोपयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“सत्तवीसतिकप्पम्हि, राजा भीमरथो अहु ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन’न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अज्जापदेसेन अत्तसन्निस्सयं उदानं उदानेन्तो “विवरमनुपतन्ति विज्जुता”ति गाथं अभसि ।

४१. तत्थ विवरन्ति अन्तरा वेमज्झं । अनुपतन्तीति अनुलक्खणे पतन्ति पवत्तन्ति, विज्जोतन्तीति अत्थो ।
विज्जोतनमेव हि विज्जुल्लतानं पवत्ति नाम । अनु-सद्दयोगेन चेत्थ उपयोगवचनं, यथा “रुक्खमनुविज्जोतन्ती”ति ।
विज्जुताति सतेरता । वेभारस्स च पण्डवस्स चाति वेभारपब्बतस्स च पण्डवपब्बतस्स च विवरमनुपतन्तीति योजना ।
नगविवरगतोति नगविवरं पब्बतगुहं उपगतो । ज्ञायतीति आरम्मणूपनिज्झानेन लक्खणूपनिज्झानेन च ज्ञायति,
समथविपस्सनं उस्सुक्कापेन्तो भावेति । पुत्तो अप्पटिमस्स तादिनोति सीलक्खन्धादिधम्मकायसम्पत्तिया
रूपकायसम्पत्तिया च अनुपमस्स उपमारहितस्स इट्ठानिट्ठदीसु तादिलक्खणसम्पत्तिया तादिनो बुद्धस्स भगवतो
ओरसपुत्तो । पुत्तवचनेनेव चेत्थ थेरेन सत्थु अनुजातभावदीपनेन अज्जा ब्याकताति वेदितब्बं ।

सिरिवट्ठत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

२. खदिरवनियत्थेरगाथावण्णना

चाले उपचालेति आयस्मतो खदिरवनियरेवतत्थेरस्स गाथा । का उप्पति? अयं किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले
हंसवतीनगरे तित्थनाविककुले निब्बत्तित्वा महागङ्गाय पयागतिथे तित्थनावाकम्मं करोन्तो एकदिवसं ससावकसङ्घं
भगवन्तं गङ्गातीरं उपगतं दिस्वा पसन्नमानसो नावासङ्घाटं योजेत्वा महन्तेन पूजासक्कारेन परतीरं पापेत्वा अज्जतरं
भिक्षुं सत्थारा आरज्जकानं अग्गट्टाने ठपियमानं दिस्वा तदत्थं पत्थनं पट्टपेत्वा भगवतो भिक्षुसङ्घस्स च महादानं
पवत्तेसि । भगवा च तस्स पत्थनाय अवज्झभावं ब्याकासि । सो ततो पट्टाय तत्थ तत्थ विवट्ठूपनिस्सयं कुसलं कत्वा
देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे मगधरट्ठे नालकगामे रूपसारिया ब्राह्मणिया कुच्छिस्मिं निब्बत्ति । तं वयप्पत्तं
मातापितरो घरबन्धनेन बन्धितुकामा जाता । सो सारिपुत्तत्थेरस्स पब्बजितभावं सुत्वा “मय्हं जेट्ठभाता अय्यो उपतिस्सो इमं
विभवं छट्ठेत्वा पब्बजितो, तेन वन्तं खेळपिण्डं कथाहं पच्छा गिलिस्सामी”ति जातसंवेगो पासं अनुपगच्छनकमिगो विय
जातके वज्जेत्वा हेतुसम्पत्तिया चोदियमानो भिक्षून् सन्तिकं गन्त्वा धम्मसेनापतिनो कनिट्ठभावं निवेदेत्वा अत्तनो
पब्बज्जाय छन्दं आरोचेसि । भिक्षू तं पब्बाजेत्वा परिपुण्णवीसतिवस्सं उपसम्पादेत्वा कम्मट्टाने नियोजेसुं । सो कम्मट्टानं
गहेत्वा खदिरवनं पविसित्वा, “अरहत्तं पत्वा भगवन्तं धम्मसेनापतिञ्च पस्सिस्सामी”ति घटेन्तो वायमन्तो जाणस्स

परिपाकगतत्ता नचिरस्सेव छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१.६२८-६४३) —

“गङ्गा भागीरथी नाम, हिमवन्ता पभाविता ।
कृतित्थे नाविको आसिं, ओरिमे च तरिं अहं ॥

“पदुमुत्तरो नायको, सम्बुद्धो द्विपदुत्तमो ।
वसीसतसहस्सेहि, गङ्गातीरमुपागतो ॥

“बहू नावा समानेत्वा, वड्ढकीहि सुसङ्कृतं ।
नावाय छदनं कत्वा, पटिमानिं नरासभं ॥

“आगन्त्वान च सम्बुद्धो, आरूहि तज्ज नावकं ।
वारिमज्जे ठितो सत्था, इमा गाथा अभासथ ॥

“यो सो तारेसि सम्बुद्धं, सङ्गञ्चापि अनासवं ।
तेन चित्तप्पसादेन, देवलोके रमिस्सति ॥

“निब्बत्तिस्सति ते ब्यम्हं, सुकतं नावसण्ठितं ।
आकासे पुप्फछदनं, धारयिस्सति सब्बदा ॥

“अट्टपज्जासकप्पम्हि, तारको नाम खत्तियो ।
चातुरन्तो विजितावी, चक्कवत्ती भविस्सति ॥

“सत्तपज्जासकप्पम्हि, चम्मको नाम खत्तियो ।
उग्गच्छन्तोव सूरियो, जोतिस्सति महब्बलो ॥

“कप्पसतसहस्सम्हि, ओक्काककुलसम्भवो ।
गोतमो नाम गोत्तेन, सत्था लोके भविस्सति ॥

“तिदसा सो चवित्वान, मनुस्सत्तं गमिस्सति ।
रेवतो नाम नामेन, ब्रह्मबन्धु भविस्सति ॥

“अगारा निक्खमित्वान, सुक्कमूलेन चोदितो ।
गोतमस्स भगवतो, सासने पब्बजिस्सति ॥

“सो पच्छा पब्बजित्वान, युत्तयोगो विपस्सको ।
सब्बासवे परिज्जाय, निब्बायिस्सतिनासवो ॥

“वीरियं मे धुरधोरहं, योगक्खेमाधिवाहनं ।

धारेमि अन्तिमं देहं, सम्मासम्बुद्धसासने ॥

“सतसहस्से कतं कम्मं, फलं दस्सेसि मे इध ।
सुमुत्तो सरवेगोव, किलेसे झापयी मम ॥

“ततो मं वननिरतं, दिस्वा लोकन्तगू मुनि ।
वनवासिभिक्षूनगं, पज्जपेसि महामति ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

छळभिज्जो पन हुत्वा थेरो सत्थारं धम्मसेनापतिञ्च वन्दितुं सेनासनं संसामेत्वा पत्तचीवरमादाय अनुपुब्बेन सावत्थिं पत्वा जेतवनं पविसित्वा सत्थारं धम्मसेनापतिञ्च वन्दित्वा कतिपाहं जेतवने विहासि । अथ नं सत्था अरियगणमज्झे निसिन्नो आरज्जकानं भिक्षून् अगगट्टाने ठपेसि — “एतदगं, भिक्षवे, मम सावकानं भिक्षून् आरज्जकानं यदिदं रेवतो खदिरवनियो”ति (अ० नि० १.१९८, २०३) । सो अपरभागे अत्तनो जातगामं गन्त्वा “चाला, उपचाला, सीसूपचाला”ति तिस्सन्नं भगिनीनं पुत्ते “चाला, उपचाला, सीसूपचाला”ति तयो भागिनेय्ये आनेत्वा पब्बाजेत्वा कम्मट्टाने नियोजेसि । ते कम्मट्टानं अनुयुत्ता विहरन्ति । तस्मिञ्च समये थेरस्स कोचिदेव आबाधो उप्पन्नो । तं सुत्वा सारिपुत्तत्थेरो रेवतं “गिलानपुच्छनं अधिगमपुच्छनञ्च करिस्सामी”ति उपगच्छि । रेवतत्थेरो धम्मसेनापतिं दूरतोव आगच्छन्तं दिस्वा तेसं सामणेरां सतुप्पादनवसेन ओवदन्तो “चाले उपचाले”ति गाथं अभसि ।

४२. तत्थ चाले उपचाले सीसूपचालेति तेसं आलपनं । “चाला, उपचाला, सीसूपचाला”ति हि इत्थिलिङ्गवसेन लद्धनामा ते तयो दारका पब्बजितापि तथा वोहरीयन्ति । “चाली, उपचाली, सीसूपचाली”ति तेसं नाम”न्ति च वदन्ति । यदत्थं “चाला”तिआदिना आमन्तनं कतं, तं दस्सेन्तो “पतिस्सता नु खो विहरथा”ति वत्वा तत्थ कारणमाह “आगतो वो वालं विय वेधी”ति । पतिस्सताति पतिस्सतिका । खोति अवधारणे । आगतोति आगच्छि । वोति तुम्हाकं । वालं विय वेधीति वालवेधी विय, अयज्हेत्थ सङ्खेपत्थो — तिक्खजवननिब्बेधिकपज्जताय वालवेधिरूपो सत्थुकप्पो तुम्हाकं मातुलत्थेरो आगतो, तस्मा समणसज्जं उपट्टपेत्वा सतिसम्पज्जयुत्ता एव हुत्वा विहरथ, “यथाधिगते विहारे अप्पमत्ता भवथा”ति ।

तं सुत्वा ते सामणेरा धम्मसेनापतिस्स पच्चुगमनादिवत्तं कत्वा उभिन्नं मातुलत्थेरानं पटिसन्थारवेलायं नातिदूरे समाधिं समापज्जित्वा निसीदिसु । धम्मसेनापति रेवतत्थेरेन सद्धिं पटिसन्थारं कत्वा उट्ठायासना ते सामणेरे उपसङ्कमि, ते तथाकालपरिच्छेदस्स कतत्ता थेरे उपसङ्कमन्ते एव उट्ठित्वा वन्दित्वा अट्ठसु । थेरो “कतरकतरविहारेण विहरथा”ति पुच्छित्वा तेहि “इमाय इमाया”ति वुत्ते “दारकेपि नाम एवं विनेन्तो मय्हं भातिको पच्चपादि वत धम्मस्स अनुधम्म”न्ति थेरं पसंसन्तो पक्कामि ।

खदिरवनियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

३. सुमङ्गलत्थेरगाथावण्णना

सुमुत्तिकोति आयस्मतो सुमङ्गलत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठूपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो सिद्धत्थस्स भगवतो काले रुक्खदेवता हुत्वा निब्बत्ति । सो एकदिवसं सत्थारं न्हायित्वा

एकचीवरं ठितं दिस्वा सोमनस्सप्पत्तो हुत्वा अप्फोटेसि । सो तेन पुञ्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थिया अविदूरे अञ्जतरस्मिं गामके तादिसेन कम्मनिस्सन्देन दलिहकुले निब्बत्ति । तस्स **सुमङ्गलो**ति नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो खुज्जकासितनङ्गलकुद्दालपरिक्खारो हुत्वा कसिया जीवति । सो एकदिवसं रज्जा पसेनदिकोसलेन भगवतो भिक्खुसङ्घस्स च महादाने पवत्तियमाने दानोपकरणानि गहेत्वा आगच्छन्तेहि मनुस्सेहि सद्धिं दधिघटं गहेत्वा आगतो भिक्खून् सक्कारसम्मानं दिस्वा “इमे समणा सक्कपुत्तिया सुखुमवत्थसुनिवत्था सुभोजनानि भुज्जित्वा निवातेसु सेनासनेसु विहरन्ति, यंनूनाहमपि पब्बजेय्य”न्ति चिन्तेत्वा, अञ्जतरं महाथेरं उपसङ्कमित्वा अत्तनो पब्बज्जाधिप्पायं निवेदेसि । सो तं करुणायन्तो पब्बाजेत्वा कम्मट्ठानं आचिक्खि । सो अरज्जे विहरन्तो एकविहारे निब्बिन्नो उक्कण्ठितो हुत्वा, विब्भमितुकामो जातिगामं गच्छन्तो अन्तरामगगे कच्छं बन्धित्वा खेतं कसन्ते किलिडुवत्थनिवत्थे समन्ततो रजोकिण्णसरिरे वातातपेन फुस्सन्ते कस्सके दिस्वा, “महन्तं वतिमे सत्ता जीविकनिमित्तं दुक्खं पच्चनुभोन्ती”ति संवेगं पटिलभि । जाणस्स परिपाकं गतत्ता यथागहितं कम्मट्ठानं उपट्ठासि । सो अञ्जतरं रुक्खमूलं उपगन्त्वा विवेकं लभित्वा योनिसो मनसिकरोन्तो विपस्सनं वट्ठेत्वा मग्गपटिपाटिया अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१२.११-१९) —

“अत्थदस्सी जिनवरो, लोकजेट्ठो नरासभो ।
विहारा अभिनिक्खम्म, तळाकं उपसङ्कमि ॥

“न्हात्वा पित्वा च सम्बुद्धो, उत्तरित्वेकचीवरो ।
अट्ठासि भगवा तत्थ, विलोकेन्तो दिसोदिसं ॥

“भवने उपविट्ठोहं, अदसं लोकनायकं ।
हट्ठो हट्ठेन चित्तेन, अप्फोटेसि अहं तदा ॥

“सतरंसिंख जोतन्तं, पभासन्तं व कञ्चनं ।
नच्चगीते पयुत्तोहं, पञ्चङ्गतूरियमिहि च ॥

“यं यं योनुपपज्जामि, देवत्तं अथ मानुसं ।
सब्बे सत्ते अभिभामि, विपुलो होति मे यसो ॥

“नमो ते पुरिसाजज्ज, नमो ते पुरिसुत्तम ।
अत्तानं तोसयित्वान, परे तोसेसि त्वं मुनि ॥

“परिग्गहे निसीदित्वा, हासं कत्वान सुब्बते ।
उपट्ठित्वा सम्बुद्धं, तुसितं उपपज्जहं ॥

“सोळसेतो कप्पसते, द्विनवएकचिन्तिता ।
सत्तरतनसम्पन्ना, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा सम्पत्तिं अत्तनो दुक्खविमुत्तिञ्च कित्तनवसेन उदानं उदानेन्तो “**सुमुत्तिको**”ति आदिमाह ।

४३. तत्थ सुमुत्तिकोति सुन्दरा अच्चन्तिकताय अपुनब्भविका मुत्ति एतस्साति सुमुत्तिको । तस्स पन विमुत्तिया पासंसियताय अच्छरियताय च अप्फोटेन्तो आह “सुमुत्तिको”ति । पुन तत्थ विमुत्तियं अत्तनो पसादस्स दब्बहभावं दस्सेन्तो “साहु सुमुत्तिकोम्ही”ति आह । “साधु सुट्ठु मुत्तिको वतम्ही”ति अत्थो । “कुतो पनायं सुमुत्तिकता”ति? कामज्जायं थेरो सब्बस्मापि वट्ठदुक्खतो सुविमुत्तो, अत्तनो पन ताव उपट्ठितं अतिविय अनिट्ठभूतं दुक्खं दस्सेन्तो “तीहि खुज्जकेही”ति आदिमाह । तत्थ खुज्जकेहीति खुज्जसभावेहि, खुज्जाकारेहि वा । निस्सक्कवचनज्जेतं मुत्तसद्दापेक्खाय । कस्सको हि अखुज्जोपि समानो तीसु ठानेसु अत्तानं खुज्जं कत्वा दस्सेति लायने कसने कुद्दालकम्मे च । यो हि पन कस्सको लायनादीनि करोति, तानिपि असितादीनि कुटिलाकारतो खुज्जकानीति वुत्तं “तीहि खुज्जकेही”ति ।

इदानी तानि सरूपतो दस्सेन्तो “असितासु मया, नङ्गलासु मया, खुद्दकुद्दालासु मया”ति आह । तत्थ असितासु मयाति लवित्तेहि मया मुत्तन्ति अत्थो । निस्सक्के चेतं भुम्मवचनं । सेसेसुपि एसेव नयो । अपरे पन “असितासु मयाति लवित्तेहि करणभूतेहि मया खुज्जित”न्ति वदन्ति । तेसं मतेन करणत्थे हेतुम्हि वा भुम्मवचनं । “नङ्गलासू”ति लिङ्गविपल्लासं कत्वा वुत्तं, नङ्गलेहि कसिरेहीति अत्थो । अत्तना वळज्जितकुद्दालस्स सभावतो वळज्जनेन वा अप्पकताय वुत्तं “खुद्दकुद्दालासू”ति “कुण्ठकुद्दालासू”तिपि पाळि । वळज्जनेनेव अतिखिणखणित्तेसूति अत्थो । इधमेवाति म-कारो पदसन्धिकरो । अथ वापीति वा-सद्दो निपातमत्तं । गामके ठितत्ता तानि असितादीनि किज्जापि इधेव मम समीपेयेव, तथापि अलमेव होतीति अत्थो । तुरितवसेन चेतं आमेडितवचनं । ज्ञायाति फलसमापत्तिज्ज्ञानवसेन दिट्ठधम्मसुखविहारत्थं दिब्बविहारादिवसेन च ज्ञाय । सुमङ्गलाति अत्तानं आलपति । ज्ञाने पन आदरदस्सनत्थं आमेडितं कतं । अप्पमत्तो विहराति सतिपज्जावेपुल्लप्पत्तिया सब्बत्थकमेव अप्पमत्तोसि त्वं, तस्मा इदानी सुखं विहर, सुमङ्गल । केचि पन “अरहत्तं अप्पत्वा एव विपस्सनाय वीथिपटिपन्नाय सासने सज्जाताभिरतिया यथानुभूतं घरावासदुक्खं जिगुच्छन्तो थेरो इमं गाथं वत्वा पच्छा विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणी”ति वदन्ति । तेसं मतेन “ज्ञाय अप्पमत्तो विहरा”ति पदानं अत्थो विपस्सनामगवसेनपि युज्जति एव ।

सुमङ्गलत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

४. सानुत्थेरगाथावण्णना

मतं वा अम्म रोदन्तीति आयस्मतो सानुत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो इतो चतुनवुते कप्पे सिद्धत्थस्स भगवतो हत्थपादधोवनमुखविक्खालनानं अत्थाय उदकं उपनेसि । सत्था हि भोजनकाले हत्थपादे धोवितुकामो अहोसि । सो सत्थु आकारं सल्लक्खेत्वा उदकं उपनेसि । भगवा हत्थपादे धोवित्वा भुज्जित्वा मुखं विक्खालेतुकामो अहोसि । सो तम्पि जत्वा मुखोदकं उपनेसि । सत्था मुखं विक्खालेत्वा मुखधोवनकिच्चं निट्ठापेसि । एवं भगवा अनुकम्पं उपादाय तेन करीयमानं वेय्यावच्चं सादियि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं अज्जतरस्स उपासकस्स गेहे पटिसन्धिं गण्णिह । तस्मिं गम्भगतेयेव पिता पवासं गतो, उपासिका दसमासच्चयेन पुत्तं विजायित्वा सानूतिस्स नामं अकासि । तस्मिं अनुक्कमेन वट्ठन्ते सत्तवस्सिकंयेव नं भिक्खून् सन्तिके पब्बाजेसि, “एवमयं अनन्तरायो वट्ठित्वा अच्चन्तसुखभागी भविस्सती”ति । “सो सानुसामणेरो”ति पज्जातो पज्जवा वत्तसम्पन्नो बहुस्सुतो धम्मकथिको सत्तेसु मेत्तज्ज्ञासयो हुत्वा देवमनुस्सानं पियो अहोसि मनापोति सब्बं सानुसुत्ते आगतनयेन वेदितब्बं ।

तस्स अतीतजातियं माता यक्खयोनियं निब्बत्ति । तं यक्खा “सानुत्थेरस्स अयं माता”ति गरुचित्तिकारबहुला हुत्वा

मानेन्ति । एवं गच्छन्ते काले पुथुज्जनभावस्स आदीनवं विभावेन्तं विय एकदिवसं सानुस्स योनिसो मनसिकाराभावा अयोनिसो उम्मुज्जन्तस्स विब्भमितुकामताचित्तं उप्पज्जि । तं तस्स यक्खिनिमाता जत्वा मनुस्समातुया आरोचेसि — “तव पुत्तो, सानु, ‘विब्भमिस्सामी’ति चित्तं उप्पादेसि, तस्मा त्वं —

“सानुं पबुद्धं वज्जासि, यक्खानं वचनं इदं ।
माकासि पापकं कम्मं, आवि वा यदि वा रहो ॥

“सचे त्वं पापकं कम्मं, करिस्ससि करोसि वा ।
न ते दुक्खा पमुत्यत्थि, उप्पच्चापि पलायतो”ति ॥ (सं० नि० १.२३९; ध० प० अट्ठ० २.३२५ सानुसामणेरवत्थु)

—

एवं भणाही”ति । एवञ्च पन वत्वा यक्खिनिमाता तत्थेवन्तरधायि । मनुस्समाता पन तं सुत्वा परिदेवसोकसमापन्ना चेतोदुक्खसमप्पिता अहोसि । अथ सानुसामणोरो पुब्बण्हसमयं निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय मातु सन्तिकं उपगतो मातरं रोदमानं दिस्वा “अम्म, किं निस्साय रोदसी”ति वत्वा “तं निस्साया”ति च वुत्तो मातु “**मतं वा, अम्म, रोदन्ति, यो वा जीवं न दिस्सती**”ति गाथं अभासि ।

४४. तस्सत्थो — “**अम्म**, रोदन्ता नाम जातका मित्ता वा अत्तनो जातकं मित्तं वा **मतं** उद्दिस्स **रोदन्ति** परलोकं गतत्ता, **यो वा** जातको मित्तो वा **जीवं** जीवन्तो देसन्तरं पक्कन्तताय च **न दिस्सति**, तं वा उद्दिस्स रोदन्ति, उभयम्पेतं मयि न विज्जति, एवं सन्ते **जीवन्तं** धरमानं **मं** पुरतो ठितं **पस्सन्ती**; **कस्मा, अम्म, रोदसि?**मं उद्दिस्स तव रोदनस्स कारणमेव नत्थी”ति ।

तं सुत्वा तस्स माता “मरणज्हेतं, भिक्खवे, यो सिक्खं पच्चक्खाय हीनायावत्तती”ति (म० नि० ३.६३) सुत्तपदानुसारेण उप्पब्बजनं अरियस्स विनये मरणन्ति दस्सेन्ती —

“मतं वा पुत्त रोदन्ति, यो वा जीवं न दिस्सति ।
यो च कामे चजित्वान, पुनरागच्छते इध ॥

“तं वापि पुत्त रोदन्ति, पुन जीवं मतो हि सो ।
कुक्कुळा उब्भतो तात, कुक्कुळं पतितुमिच्छसी”ति ॥ (सं० नि० १.२३९; ध० प० अट्ठ० २.सानुसामणेरवत्थु)

—

गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ **कामे चजित्वानाति** नेक्खम्मज्झासयेन वत्थुकामे पहाय, तज्ज किलेसकामस्स तदङ्गप्पहानवसेन वेदितब्बं । पब्बज्जा हेत्थ कामपरिच्चागो अधिप्पेतो । **पुनरागच्छते इधाति** इध गेहे पुनदेव आगच्छति, हीनायावत्तनं सन्धाय वदति । **तं वापीति** यो पब्बजित्वा विब्भमति, तं वापि पुग्गलं मतं वियमादिसियो रोदन्ति । कस्माति चे? **पुन जीवं मतो हि सोति** विब्भमनतो पच्छा यो जीवन्तो, सो गुणमरणेन अत्थतो मतोयेव । इदानिस्स सविसेससंवेगं जनेतुं “**कुक्कुळा**”तिआदि वुत्तं । तस्सत्थो — “अहोरत्तं आदित्तं विय हुत्वा उहनडेन कुक्कुळनिरयसदिसत्ता **कुक्कुळा** गिहिभावा अनुकम्पन्तिया मया

उब्भतो उद्धतो, तात सानु, कुक्कुळं पतितुं इच्छसि पतितुकामोसी”ति ।

तं सुत्वा सानुसामणेरो संवेगजातो हुत्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.२१.२५-२९) —

“भुज्जन्तं समणं दिस्वा, विप्पसन्नमनाविलं ।
घटेनोदकमादाय, सिद्धत्थस्स अदासहं ॥

“निम्मलो होमहं अज्ज, विमलो खीणसंसयो ।
भवे निब्बत्तमानस्स, फलं निब्बत्तते सुभं ॥

“चतुन्नवुत्तितो कप्पे, उदकं यमदासहं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, दकदानस्सिदं फलं ॥

“एकसट्ठिम्हितो कप्पे, एकोव विमलो अहु ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा थेरो इमिस्सा गाथाय वसेन “मय्हं विपस्सनारम्भो अरहत्तप्पत्ति च जाता”ति उदानवसेन तमेव गाथं पच्चुदाहासि ।

सानुत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

५. रमणीयविहारित्थेरगाथावण्णना

यथापि भद्दो आजज्जोति आयस्मतो रमणीयविहारित्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ पुज्जानि उपचिनन्तो इतो एकनवुते कप्पे विपस्सिं भगवन्तं दिस्वा पसन्नमानसो पञ्चपतिट्ठितेन वन्दित्वा कोरण्डपुप्फेहि पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवेसु निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे अज्जतरस्स सेट्ठिस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्तो योब्बनमदेन कामेसु मुच्छं आपन्नो विहरति । सो एकदिवसं अज्जतरं पारदारिकं राजपुरिसेहि विविधा कम्मकारणा करीयमानं दिस्वा संवेगजातो सत्थु सन्तिके धम्मं सुत्वा पब्बजि । पब्बजितो च रागचरितताय निच्चकालं सुसम्मट्ठं परिवेणं सूपट्ठितं पानीयपरिभोजनीयं सुपज्जतं मज्जपीठं कत्वा विहरति । तेन सो रमणीयविहारीत्वेव पज्जायित्थ ।

सो रागुस्सन्नताय अयोनिस्सो मनसि करित्वा सज्चेतनिकं सुक्कविस्सट्ठिआपत्तिं आपज्जित्वा, “धिरत्थु, मं एवंभूतो सद्धादेय्यं भुज्जेय्य”न्ति विप्पटिसारी हुत्वा “विब्भमिस्सामी”ति गच्छन्तो अन्तरामग्गे रुक्खमूले निसीदि, तेन च मग्गेन सकटेसु गच्छन्तेसु एको सकटयुत्तो गोणो परिस्समन्तो विसमट्ठाने खलित्वा पति, तं साकटिका युगतो मुञ्चित्वा तिणोदकं दत्वा परिस्समं विनोदेत्वा पुनपि धुरे योजेत्वा अगमंसु । थेरो तं दिस्वा — “यथायं गोणो सकिं खलित्वापि उट्ठाय सकिं धुरं वहति, एवं मयापि किलेसवसेन सकिं खलितेनापि वुट्ठाय समणधम्मं कातुं वट्ठती”ति योनिसो उम्मुज्जन्तो निवत्तित्वा

उपालित्थेरस्स अत्तनो पवत्तिं आचिक्खित्वा तेन वुत्तविधिना आपत्तितो वुट्ठित्वा सीलं पाकतिकं कत्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.२१.३५-३९) —

“अक्कन्तञ्च पदं दिस्वा, चक्कालङ्कारभूसितं ।
पदेनानुपदं यन्तो, विपस्सिस्स महेसिनो ॥

“कोरण्डं पुप्फितं दिस्वा, समूलं पूजितं मया ।
हट्ठो हट्ठेन चित्तेन, अवन्दिं पदमुत्तमं ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं पुप्फमभिपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“सत्तपज्जासकप्पम्हि, एको वीतमलो अहुं ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा विमुत्तिसुखं अनुभवन्तो अत्तनो पुब्बभागपटिपत्तिया सद्धिं अरियधम्माधिगमनदीपनिं “**यथापि भद्दो आजज्जो, खलित्वा पतितिट्ठती**”ति गाथं अभसि ।

४५. तत्थ **खलित्वा**ति पक्खलित्वा । **पतितिट्ठती**ति पतिट्ठति, पुनदेव यथाठाने तिट्ठति । **एवन्ति** यथा भद्दो उसभाजानीयो भारं वहन्तो परिस्समप्पत्तो विसमट्ठानं आगम्म एकवारं पक्खलित्वा पतितो न तत्तकेन धुरं छड्ढेति, थामजवपरक्कमसम्पन्नताय पन खलित्वापि पतितिट्ठति, अत्तनो सभावेनेव ठत्वा भारं वहति, एवं किलेसपरिस्समप्पत्तो किरियापराधेन खलित्वा तं खलितं थामवीरियसम्पत्तिताय पटिपाकतिकं कत्वा मग्गसम्मादिट्ठिया **दस्सनसम्पन्नं**, ततो एव **सम्मासम्बुद्धस्स** सवनन्ते अरियाय जातिया जातताय **सावकं**, तस्स उरे वायामजनिताभिजातिताय ओरसं पुत्तं भद्दाजानीयसदिसकिच्चताय आजानीयन्ति च मं धारेथ उपधारेथाति अत्थो ।

रमणीयविहारित्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

६. समिद्धित्थेरगाथावण्णना

सद्धायाहं पब्बजितोति आयस्मतो समिद्धित्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कत्ताधिकारो तत्थ तत्थ पुज्जानि उपचिनन्तो इतो चतुनवुत्ते कप्पे सिद्धत्थं भगवन्तं पस्सित्वा पसन्नमानसो सवण्टानि पुप्फानि कण्णिकबद्धानि गहेत्वा पूजेसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा सुगतीसुयेव परिवत्तेन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे कुलगेहे निब्बत्ति । तस्स जातकालतो पट्टाय तं कुलं धनधज्जादीहि वड्ढि, अत्तभावो चस्स अभिरूपो दस्सनीयो गुणवा इति विभवसमिद्धिया च गुणसमिद्धिया च **समिद्धी**त्वेव पज्जायित्थ । सो बिम्बिसारसमागमे बुद्धानुभावं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा भावनाय युत्तप्पयुत्तो विहरन्तो भगवति तपोदारामे विहरन्ते एकदिवसं एवं चिन्तेसि — “लाभा वत मे सत्था अरहं सम्मासम्बुद्धो, स्वाक्खाते चाहं धम्मविनये पब्बजितो, सब्रह्मचारी च मे सीलवन्तो कल्याणधम्मा”ति । तस्सेवं चिन्तेन्तस्स उळारं पीतिसोमनस्सं उदपादि । तं असहन्तो मारो पापिमा थेरस्स अविदूरे महन्तं

भेरवसद्मकासि, पथविया उन्द्रियनकालो विय अहोसि । थेरो भगवतो तमत्थं आरोचेसि । भगवा “मारो तुहं विचक्खुक्कम्माय चेतोति, गच्छ, भिक्खु तत्थ अचिन्तेत्वा विहराही”ति आह । थेरो तत्थ गन्त्वा विहरन्तो नचिरस्सेव विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.२१.३०-३४) —

“कणिकारं व जोतन्तं, निसिन्नं पब्बतन्तरे ।
ओभासेन्तं दिसा सब्बा, सिद्धत्थं नरसारथिं ॥

“धनुं अद्वेज्झं कत्वान, उसुं सन्नय्हं तदा ।
पुप्फं सवण्टं छेत्वान, बुद्धस्स अभिरोपयिं ॥

“चतुन्नवुतितो कप्पे, यं पुप्फमभिरोपयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“एकपज्जासितो कप्पे, एको आसिं जुतिन्धरो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा तत्थेव विहरन्तस्स थेरस्स खीणासवभावं अजानन्तो पुरिमनयेनेव मारो महन्तं भेरवसद्मं अकासि । तं सुत्वा थेरो अभीतो अच्छम्भी “तादिसानं मारानं सतम्पि सहस्सम्पि मय्हं लोमम्पि न कम्पेती”ति अज्जं ब्याकरोन्तो “**सद्धायाहं पब्बजितो**”ति गाथं अभासि ।

४६. तत्थ **सद्धाया**ति धम्मच्छन्दसमुद्धानाय कम्मफलसद्धाय चेव रतनत्तयसद्धाय च । **अहन्ति** अत्तानं निदिसति । **पब्बजितो**ति उपगतो । **अगारस्मा**ति गेहतो घरावासतो वा । **अनगारियन्ति** पब्बज्जं, सा हि यंकिञ्चि कसिवाणिज्जादिकम्मं ‘अगारस्स हितं’न्ति अगारियं नाम, तदभावतो “अनगारिया”ति वुच्चति । **सति पज्जा च मे वुड्ढा**ति सरणलक्खणा सति, पजाननलक्खणा पज्जाति इमे धम्मा विपस्सनाक्खणतो पट्टाय मग्गपटिपाटिया याव अरहत्ता मे वुड्ढा वड्ढिता, न दानि वड्ढेतब्बा अत्थि सतिपज्जा वेपुल्लप्पत्ताति दस्सेति । **चित्तञ्च सुसमाहितन्ति** अट्टसमापत्तिवसेन चेव लोकुत्तरसमाधिवसेन च चित्तं मे सुट्ठु समाहितं, न दानि तस्स समाधातब्बं अत्थि, समाधि वेपुल्लप्पत्तोति दस्सेति । तस्मा **कामं करस्सु रूपानी**ति पापिम मं उद्विस्स यानि कानिचि विप्पकारानि यथारुचिं करोहि, तेहि पन **नेव मं ब्याधयिस्ससि** मम सरीरकम्पनमत्तम्पि कातुं न सक्खिस्ससि, कुतो चित्तञ्जथत्तं? तस्मा तव किरिया अप्पटिच्छितपहेनकं विय न किञ्चि अत्थं सोधेति, केवलं तव चित्तविघातमत्तफलाति थेरो मारं तज्जेसि । तं सुत्वा मारो “जानाति मं समणो”ति तत्थेवन्तरधायि ।

समिद्धित्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

७. उज्जयत्थेरगाथावण्णना

नमो ते बुद्ध वीरत्थूति आयस्मतो उज्जयत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि करोन्तो इतो दानवुते कप्पे तिस्सं भगवन्तं पस्सित्वा पसन्नमानसो कणिकारपुप्फेहि पूजं अकासि । सो तेन

पुञ्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तिवा अपरापरं पुञ्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे अञ्जतरस्स सोत्तियब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, **उज्जयो**तिस्स नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो तिण्णं वेदानं पारगू हुत्वा तत्थ सारं अपस्सन्तो उपनिस्सयसम्पत्तिया चोदियमानो वेळुवनं गन्त्वा सत्थु सन्तिके धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा चरियानुकूलं कम्मट्ठानं गहेत्वा अरञ्जे विहरन्तो विपस्सनं वड्ढेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.२१.१-४) —

“कणिकारं पुप्फितं दिस्वा, ओचिनित्त्वानहं तदा ।
तिस्सस्स अभिरोपेसिं, ओघतिण्णस्स तादिनो ॥

“द्वेनवुते इतो कप्पे, यं पुप्फमभिरोपयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“पञ्चतिंसे इतो कप्पे, अरुणपाणीति विस्सुतो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा सत्थु सन्तिकं गन्त्वा वन्दित्वा एकमन्तं निसीदित्वा भगवतो थोमनाकारेण अञ्जं ब्याकरोन्तो “**नमो ते बुद्ध वीरत्थू**”ति गाथं अभसि ।

४७. तत्थ **नमो**ति पणामकित्तनं । तेति पणामकिरियाय सम्पदानकित्तनं, तुय्हन्ति अत्थो । **बुद्ध वीरा**ति च भगवतो आलपनं । भगवा हि यथा अभिञ्जेय्यादिभेदस्स अत्थस्स अभिञ्जेय्यादिभेदेन सयम्भूजाणेन अनवसेसतो बुद्धत्ता “बुद्धो”ति वुच्चति । एवं पञ्चन्नम्पि मारानं अभिप्पमद्दवसेन पदहन्तेन महता वीरियेन समन्नागतत्ता “वीरो”ति वुच्चति । अत्थूति होतु, तस्स “नमो”ति इमिना सम्बन्धो । **विप्पमुत्तोसि सब्बधी**ति सब्बेहि किलेसेहि सब्बस्मिञ्च सङ्खारगते विप्पमुत्तो विसंयुत्तो असि भवसि, न तया किञ्चि अविप्पमुत्तं नाम अत्थि, यतोहं **तुय्हापदाने विहरं, विहरामि अनासवो**ति तुय्हं तव अपदाने ओवादे गतमग्गे पटिपत्तिचरियाय विहरं यथासत्ति यथाबलं पटिपज्जन्तो कामासवादीनं चतुन्नम्पि आसवानं सुप्पहीनत्ता अनासवो विहरामि, तादिसस्स नमो ते बुद्ध-वीरत्थूति ।

उज्जयत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

८. सज्जयत्थेरगाथावण्णना

यतो अहन्ति आयस्मतो सज्जयत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ विवट्ठूपनिस्सयं पुञ्जं उपचिन्नन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले महति पूगे संकित्तिवसेन वत्थुं सङ्घरित्वा रतनत्तयं उद्धिस्स पुञ्जं करोन्तो सयं दलिद्वो हुत्वा नेसं गणादीनं पुञ्जकिरियाय ब्यावटो अहोसि । कालेन कालं भगवन्तं उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा पसन्नमानसो भिक्खूनञ्च तं तं वेय्यावच्चं अकासि । सो तेन पुञ्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तो अपरापरं पुञ्जानि कत्वा सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे विभवसम्पन्नस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति **सज्जयो** नाम नामेन, सो वयप्पत्तो ब्रह्मायुपोक्खरसातिआदिके अभिञ्जाते ब्राह्मणे सासने अभिप्पसन्ने दिस्वा सज्जातप्पसादो सत्थारं उपसङ्कमि । तस्स सत्था धम्मं देसेसि । सो धम्मं सुत्वा सोतापन्नो अहोसि । अपरभागे पब्बजि । पब्बजन्तो च खुरग्गेयेव

छळभिज्जो अहोसी । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१०.५१-५५) —

“विपस्सिस्स भगवतो, महापूगगणो अहु ।
वेय्यावच्चकरो आसिं, सब्बकिच्चेसु वावटो ॥

“देय्यधम्मो च मे नत्थि, सुगतस्स महेसिनो ।
अवन्दिं सत्थुनो पादे, विप्पसन्नेन चेतसा ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, वेय्यावच्चं अकासहं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, वेय्यावच्चस्सिदं फलं ॥

“इतो च अट्टमे कप्पे, राजा आसिं सुचिन्तितो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
छळभिज्जो पन हुत्वा अज्जं व्याकरोन्तो “यतो अहं पब्बजितो”ति गाथं अभसि ।

४८. तत्थ यतो अहं पब्बजितोति यतो पभुति यतो पट्टाय अहं पब्बजितो । पब्बजितकालतो पट्टाय नाभिजानामि सङ्कप्पं, अनरियं दोससंहितन्ति रागादिदोससंहितं ततो एव अनरियं निहीनं, अरियेहि वा अनरणीयताय अनरियेहि अरणीयताय च अनरियं पापकं आरम्मणे अभूतगुणादिसङ्कप्पनतो “सङ्कप्पो”ति लद्धनामं कामवितक्कादिमिच्छावितक्कं उप्पादितं नाभिजानामीति, “खुरगगेयेव मया अरहत्तं पत्तं”न्ति अज्जं व्याकासि ।

सज्जयत्थेरगाथावण्णना निड्ढिता ।

९. रामणेय्यकत्थेरगाथावण्णना

चिहचिहाभिनदितेति आयस्मतो रामणेय्यकत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो सिखिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो भगवन्तं दिस्वा पसन्नमानसो पुप्फेहि पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तो अपरापरं पुज्जानि कत्वा सुगतीसु एव परिवत्तेन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं इब्भकुले निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो जेतवनपटिग्गहणे सज्जातप्पसादो पब्बजित्वा चरियानुकूलं कम्मट्ठानं गहेत्वा अरज्जे विहरति । तस्स अत्तनो सम्पत्तिया पब्बजितसारुप्पाय च पटिपत्तिया पासादिकभावतो रामणेय्यकोत्वेव समज्जा अहोसि । अथेकदिवसं मारो थेरं भिंसापेतुकामो भेरवसद्धं अकासि । तं सुत्वा थेरो थिरपकतिताय तेन असन्तसन्तो “मारो अय”न्ति जत्वा तत्थ अनादरं दस्सेन्तो “चिहचिहाभिनदिते”ति गाथं अभसि ।

४९. तत्थ चिहचिहाभिनदितेति चिहचिहाति अभिण्हं पवत्तसद्दताय “चिहचिहा”ति लद्धनामानं वट्टकानं अभिनादनिमित्तं, विरवहेतूति अत्थो । सिप्पिकाभिरुतेहि चाति सिप्पिका वुच्चन्ति देवका परनामका गेलज्जेन छातकिसदारकाकारा साखामिगा । “महाकलन्दका”ति केचि, सिप्पिकानं अभिरुतेहि महाविरवेहि, हेतुम्हि चेतं करणवचनं, तं हेतूति अत्थो । न मे तं फन्दति चित्तन्ति मम चित्तं न फन्दति न चवति । इदं वुत्तं होति — इमस्मिं अरज्जे

विरवहेतु सिष्पिकाभिरुतहेतु विय, पापिम, तव विस्सरकरणहेतु मम चित्तं कम्मट्टानतो न परिपततीति । तत्थ कारणमाह “एकत्तनिरतज्झि मे”ति । हि-सदो हेतु अत्थो, यस्मा मम चित्तं गणसङ्गणिकं पहाय एकत्ते एकीभावे, बहिद्धा वा विक्खेपं पहाय एकत्ते एकग्गताय, एकत्ते एकसभावे वा निब्बाने निरतं अभिरतं, तस्मा कम्मट्टानतो न फन्दति न चवतीति, इमं किर गाथं वदन्तो एव थेरो विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.२१.५-९) —

“सुवण्णवण्णो भगवा, सतरंसी पतापवा ।
चङ्कमनं समारूढो, मेत्तचित्तो सिखीसभो ॥

“पसन्नचित्तो सुमनो, वन्दित्वा जाणमुत्तमं ।
मिनेलपुप्फं पग्गय्ह, बुद्धस्स अभिरोपयिं ॥

“एकत्तिसे इतो कप्पे, यं पुप्फमभिपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“एकूनत्तिसकप्पम्हि, सुमेघघननामको ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अयमेव च थेरस्स अज्जाब्याकरणगाथा अहोसि ।

रामण्येयकत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

१०. विमलत्थेरगाथावण्णना

धरणी च सिञ्चति वाति आयस्मतो विमलत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठपनिस्सयं कुसलं उपचिनन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले सङ्खधमनकुले निब्बत्तित्वा विञ्जुतं पत्तो तस्मिं सिप्पे निष्फत्तिं गतो एकदिवसं विपस्सिं भगवन्तं पस्सित्वा पसन्नमानसो सङ्खधमनेन पूजं कत्वा ततो पट्टाय कालेन कालं सत्थु उपट्टानं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो कस्सपस्स भगवतो काले “अनागते मे विमलो विसुद्धो कायो होतू”ति बोधिरुक्खं गन्धोदकेहि न्हापेसि, चेत्तियङ्गणबोधियङ्गणेषु आसनानि धोवापेसि, भिक्खूनम्पि किलिट्ठे समणपरिक्खारे धोवापेसि ।

सो ततो चवित्वा देवेसु च मनुस्सेसु च परिवत्तेन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे इब्भकुले निब्बत्ति । तस्स मातुकुच्छियं वसन्तस्स निक्खमन्तस्स च कायो पित्तसेम्हादीहि असंकिलिट्ठो पदुमपलासे उदकबिन्दु विय अलङ्गो पच्छिमभविक्कबोधिसत्तस्स विय सुविसुद्धो अहोसि, तेनस्स **विमलो**त्वेव नामं अकंसु । सो वयप्पत्तो राजगहप्पवेसने बुद्धानुभावं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा कम्मट्टानं गहेत्वा कोसलरट्ठे पब्बतगुहायं विहरति । अथेकदिवसं चातुद्दीपिकमहामेघो सकलं चक्कवाळगब्भं पत्थरित्वा पावस्सि । विवट्ठुत्थयिम्हि बुद्धानं चक्कवत्तीनञ्च धरमानकाले एव किर एवं वस्सति । घम्मपरिळाहवूपसमतो उत्तुसप्पायलाभेन थेरस्स चित्तं समाहितं अहोसि एकगं । सो समाहितचित्तो तावदेव विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा मग्गपटिपाटिया अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१०.५६-६०) —

“विपस्सिस्स भगवतो, अहोसिं सङ्खधम्मको ।
निच्चुपट्टानयुत्तोमि, सुगतस्स महेसिनो ॥

“उपट्टानफलं पस्स, लोकनाथस्स तादिनो ।
सट्ठि तूरियसहस्सानि, परिवारेन्ति मं सदा ॥

“एकनवुतितो कप्पे, उपट्ठहिं महाइसिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, उपट्टानस्सिदं फलं ॥

“चतुवीसे इतो कप्पे, महानिग्घोसनामका ।
सोळसांसिसु राजानो, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन’न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा कतकिच्चताय तुट्ठमानसो उदानं उदानेन्तो “**धरणी च सिञ्चति वाति मालुतो**”ति गाथं
अभासि ।

५०. तत्थ **धरणी**ति पथवी, सा हि सकलं धराधरं धारेतीति “**धरणी**”ति वुच्चति । **सिञ्चती**ति समन्ततो नभं पूरेत्वा
अभिप्पवस्सतो महामेघस्स वुट्ठिधाराहि सिञ्चति । **वाति मालुतो**ति उदकफुसितसम्मिस्सताय सीतलो वातो वायति ।
विज्जुता चरति नभेति तत्थ तत्थ गज्जता गळगळायता महामेघतो निच्छरन्तियो सतेरता आकासे इतो चितो च
विचरन्ति । **उपसमन्ति वितक्का**ति उत्तुसप्पायसिद्धेन समथविपस्सनाधिगमेन पुब्बभागे तदङ्गादिवसेन वूपसन्ता हुत्वा
कामवितक्कादयो सब्बेपि नव महावितक्का अरियमग्गाधिगमेन उपसमन्ति । अनवसेसतो समुच्छिज्जन्तीति ।
वत्तमानसमीपताय अरियमग्गक्खणं वत्तमानं कत्वा वदति । अतीतत्थे वा एतं पच्चुप्पन्नवचनं । **चित्तं सुसमाहितं ममा**ति
ततो एव लोकुत्तरसमाधिना मम चित्तं सुट्ठु समाहितं, न दानि तस्स समाधाने किञ्चि कातब्बं अत्थीति थेरो अज्जं
ब्याकासि ।

विमलत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

पञ्चमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

६. छट्ठवग्गो

१. गोधिकादिचतुत्थेरगाथावण्णना

वस्सति देवोति आदिका चतस्सो — गोधिको, सुबाहु, वल्लियो, उत्तियोति इमेसं चतुन्नं थेरानं गाथा । का उप्पत्ति?
इमेपि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारा तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्ता इतो चतुनवुते कप्पे सिद्धत्थस्स भगवतो काले कुलगोहे
निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्वा अज्जमज्जं सहाया हुत्वा विचरिंसु । तेसु एको सिद्धत्थं भगवन्तं पिण्डाय चरन्तं दिस्वा
कटच्छुभिक्षं अदासि । दुतियो पसन्नचित्तो हुत्वा पञ्चपतिट्ठितेन वन्दित्वा अज्जलिं पग्गहि । ततियो पसन्नचित्तो एकेन

पुष्पहत्थेन भगवन्तं पूजेसि । चतुत्थो सुमनपुष्पेहि पूजमकासि । एवं ते सत्थरि चित्तं पसादेत्वा पसुतेन तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा पुन अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो कस्सपस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा सहायका हुत्वा सासने पब्बजित्वा समणधम्मं कत्वा अम्हाकं भगवतो काले पावायं चतुन्नं मल्लराजानं पुत्ता हुत्वा निब्बत्तिसु । तेसं गोधिको, सुबाहु, वल्लियो, उत्तियोति नामानि अकंसु । अज्जमज्जं पियसहाया अहेसुं । ते केनचिदेव करणीयेन कपिलवत्थुं अगमंसु । तस्मिञ्च समये सत्था कपिलवत्थुं गन्त्वा निग्रोधारामे वसन्तो यमकपाटिहारियं दस्सेत्वा सुद्धोदनप्पमुखे सक्थराजानो दमेसि । तदा तेपि चत्तारो मल्लराजपुत्ता पाटिहारियं दिस्वा लद्धप्पसादा पब्बजित्वा विपस्सनाकम्मं करोन्ता नचिरस्सेव सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पापुणिसु । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.११.१-२३) —

“सुवण्णवण्णं सम्बुद्धं, आहुतीनं पटिग्गहं ।
पवरा अभिनिक्खन्तं, वना निब्बनमागतं ॥

“कटच्छुभिक्खं पादासिं, सिद्धत्थस्स महेसिनो ।
पज्जाय उपसन्तस्स, महावीरस्स तादिनो ॥

“पदेनानुपदायन्तं, निब्बापेन्ते महाजनं ।
उळारा वित्ति मे जाता, बुद्धे आदिच्चबन्धुने ॥

“चतुन्नवुत्तितो कप्पे, यं दानमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, भिक्खादानस्सिदं फलं ॥

“सत्तासीतिम्हितो कप्पे, महारेणुसनामका ।
सत्तरतनसम्पन्ना, सत्तेते चक्कवत्तिनो ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं’न्ति ॥
गोधिको थेरो ।

“सुवण्णवण्णं सम्बुद्धं, निसभाजानियं यथा ।
तिथापभिन्नं मातङ्गं, कुज्जरंव महेसिनं ॥

“ओभासेन्तं दिसा सब्बा, उळुराजंव पूरितं ।
रथियं पटिपज्जन्तं, लोकजेट्ठं अपस्सहं ॥

“जाणे चित्तं पसादेत्वा, पग्गहेत्वान अज्जलिं ।
पसन्नचित्तो सुमनो, सिद्धत्थमभिवादयिं ॥

“चतुन्नवुत्तितो कप्पे, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, जाणसज्जायिदं फलं ॥

“तेसत्ततिम्हितो कप्पे, सोळसासुं नरुत्तमा ।
सत्तरतनसम्पन्ना, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
सुबाहुत्थेरो ।

“तिवरायं निवासीहं, अहोसिं मालिको तदा ।
अद्दसं विरजं बुद्धं, सिद्धत्थं लोकपूजितं ॥

“पसन्नचित्तो सुमनो, पुप्फहत्थमदासहं ।
यत्थ यत्थुपपज्जामि, तस्स कम्मस्स वाहसा ॥

“अनुभोमि फलं इद्धं, पुब्बे सुकतमत्तनो ।
परिक्खित्तो सुमल्लेहि, पुप्फदानस्सिदं फलं ॥

“चतुन्नवुत्तितो कप्पे, यं पुप्फमभिरोपयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, पुप्फपूजायिदं फलं ॥

“चतुन्नवुत्तुपादाय, ठपेत्वा वत्तमानकं ।
पञ्चराजसता तत्थ, नज्जसमसनामका ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
वल्लियो थेरो ।

“सिद्धत्थस्स भगवतो, जातिपुप्फमदासहं ।
पादेसु सत्त पुप्फानि, हासेनोकिरितानि मे ॥

“तेन कम्मेनहं अज्ज, अभिभोमि नरामरे ।
धारेमि अन्तिमं देहं, सम्मासम्बुद्धसासने ॥

“चतुन्नवुत्तितो कप्पे, यं पुप्फमभिरोपयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, पुप्फपूजायिदं फलं ॥

“समन्तगन्धनामासुं, तेरस चक्कवत्तिनो ।
इतो पञ्चमके कप्पे, चातुरन्ता जनाधिपा ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥ (अप० थेर १.११.१-२३) ।
उत्तियो थेरो ।

अरहत्तं पन पत्वा इमे चत्तारोपि थेरा लोके पाकटा पज्जाता राजराजमहामत्तेहि सक्कता गरुक्ता हुत्वा अरज्जे सहेव विहरन्ति । अथेकदा राजा बिम्बिसारो ते चत्तारो थेरे राजगहं उपगते उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा तेमासं वस्सावासत्थाय निमन्तेत्वा तेसं पाटियेक्कं कुटिकायो कारेत्वा सतिसम्मोसेन न छादेसि । थेरा अच्छन्नासु कुटिकासु विहरन्ति । वस्सकाले देवो न वस्सति । राजा “किं नु खो कारणं देवो न वस्सती”ति चिन्तेन्तो, तं कारणं जत्वा, ता कुटिकायो छादापेत्वा, मत्तिकाकम्मं चित्तकम्मञ्च कारापेत्वा, कुटिकामहं करोन्तो महतो भिक्खुसङ्घस्स दानं अदासि । थेरा रज्जो अनुकम्पाय कुटिकायो पविसित्वा मेत्तासमापत्तियो समापज्जिंसु । अथुत्तरपाचीनदिसतो महामेघो उड्डहित्वा थेरानं समापत्तितो वुट्ठानक्खणेयेव वस्सितुं आरभि । तेसु गोधिकत्थेरो समापत्तितो वुट्ठाय सह मेघगज्जितेन —

५१. “वस्सति देवो यथा सुगीतं, छन्ना मे कुटिका सुखा निवाता ।

चित्तं सुसमाहितञ्च मय्हं, अथ चे पत्थयसि पवस्स देवा”ति ॥ —

इमं गाथं अभासि ।

तत्थ वस्सतीति सिञ्चति वुट्ठिधारं पवेच्छति । देवाति मेघो । यथा सुगीतन्ति सुन्दरगीतं विय गज्जन्तोति अधिप्पायो । मेघो हि वस्सनकाले सतपटलसहस्सपटलो उड्डहित्वा थनयन्तो विज्जुता निच्छारेन्तोव सोभति, न केवलो । तस्मा सिनिद्धमधुरगम्भीरनिग्घोसो वस्सति देवाति दस्सेति । तेन सदतो अनुपपीळितं आह “छन्ना मे कुटिका सुखा निवाता”ति । यथा न देवो वस्सति, एवं तिणादीहि छादिता अयं मे कुटिका, तेन वुट्ठिवस्सेन अनुपपीळितं आह । परिभोगसुखस्स उतुसप्पायउतुसुखस्स च सम्भावतो सुखा । फुसितगगळपिहितवातपानताहि वातपरिस्सयरहिता । उभयेनपि आवाससप्पायवसेन अनुपपीळितं आह । चित्तं सुसमाहितञ्च मय्हन्ति चित्तञ्च मम सुट्ठु समाहितं अनुत्तरसमाधिना निब्बानारम्मणे सुट्ठु अप्पितं, एतेन अब्भन्तरपरिस्सयाभावतो अप्पोस्सुक्कतं दस्सेति । अथ चे पत्थयसीति अथ इदानी पत्थयसि चे, यदि इच्छसि । पवस्साति सिञ्च उदकं पग्घर वुट्ठिधारं पवेच्छ । देवाति मेघं आलपति ।

गोधिकत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

२. सुबाहुत्थेरगाथावण्णना

५२. इतरेहि वुत्तगाथासु ततियपदे एव विसेसो । तत्थ सुबाहुना वुत्तगाथायं चित्तं सुसमाहितञ्च कायेति मम चित्तं करजकाये कायगतासतिभावनावसेन सुट्ठु समाहितं सम्मदेव अप्पितं । अयज्झि थेरो कायगतासतिभावनावसेन पटिलद्धझानं पादकं कत्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । तं सन्धायाह “चित्तं सुसमाहितञ्च काये”ति ।

सुबाहुत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

३. वल्लियत्थेरगाथावण्णना

५३. वल्लियत्थेरगाथायं तस्सं विहरामि अप्पमत्तोति तस्सं कुटिकायं अप्पमादपटिपत्तिया मत्थकं पापितत्ता अप्पमत्तो अरियविहारूपसंहितेन दिब्बविहारादिसंहितेन च इरियापथविहारेन विहरामि, अत्तभावं पवत्तेमीति वुत्तं होति ।

वल्लियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता

४. उत्तियत्थेरगाथावण्णना

५४. उत्तियत्थेरेन वुत्तगाथायं अदुत्तियोति असहायो, किलेससङ्गणिकाय गणसङ्गणिकाय च विरहितोति अत्थो ।

उत्तियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

चतुन्नं थेरानं गाथावण्णना निट्ठिता ।

५. अञ्जनवनियत्थेरगाथावण्णना

आसन्दिं कुटिकं कत्वाति आयस्मतो अञ्जनवनियत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले सुदस्सनो नाम मालाकारो हुत्वा सुमनपुप्फेहि भगवन्तं पूजेत्वा अञ्जम्पि तत्थ तत्थ बहुं पुज्जं कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो कस्सपस्स भगवतो सासने पब्बजित्वा समणधम्मं अकासि । अथ इमस्मिं बुद्धुप्पादे वेसालियं वज्जिराजकुले निब्बत्तित्वा तस्स वयप्पत्तकाले वज्जिरट्ठे अवुट्ठिभयं व्याधिभयं अमनुस्सभयन्ति तीणि भयानि उप्पज्जिंसु । तं सब्बं रतनसुत्तवण्णनायं (खु० पा० अट्ठ० रतनसुत्तवण्णना; सु० नि० अट्ठ० १.रतनसुत्तवण्णना) वुत्तनयेन वेदितब्बं । भगवति पन वेसालिं पविट्ठे भयेसु च वूपसन्तेसु सत्थु धम्मदेसनाय सम्बहुलानं देवमनुस्सानं धम्माभिसमये च जाते अयं राजकुमारो बुद्धानुभावं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजि । यथा चायं एवं अनन्तरं वुच्चमाना चत्तारोपि जना । तेपि हि इमस्स सहायभूता लिच्छविराजकुमारा एवं इमिनाव नीहारेण पब्बजिंसु । कस्सपसम्बुद्धकालेपि सहाया हुत्वा इमिना सहेव पब्बजित्वा समणधम्मं अकंसु, पदुमुत्तरस्सपि भगवतो पादमूले कुसलबीजरोपनादिं अकंसूति । तत्थायं कतपुब्बकिच्चो साकेते अञ्जनवने सुसानट्ठाने वसन्तो उपकट्ठाय वस्सूपनायिकाय मनुस्सेहि छट्ठितं जिण्णकं आसन्दिं लभित्वा तं चतूसु पासाणेसु ठपेत्वा उपरि तिरियञ्च तिणादीहि छादेत्वा द्वारं योजेत्वा वस्सं उपगतो । पठममासेयेव घटेन्तो वायमन्तो अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.११.२४-२८) —

“सुदस्सनोति नामेन, मालाकारो अहं तदा ।
अदसं विरजं बुद्धं, लोकजेट्ठं नरासभं ॥

“जातिपुप्फं गहेत्वान, पूजयिं पदुमुत्तरं ।
विसुद्धचक्खु सुमनो, दिब्बचक्खुं समज्झगं ॥

“एतिस्सा पुप्फपूजाय, चित्तस्स पणिधीहि च ।
कप्पानं सतसहस्सं, दुग्गतिं नुपपज्जहं ॥

“सोळसासिंसु राजानो, देवुत्तरसनामका ।
छत्तिसम्हि इतो कप्पे, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा विमुत्तिसुखं पटिसंवेदेन्तो समापत्तितो वुट्ठाय यथालब्धं सम्पत्तिं पच्चवेक्खित्वा पीतिवेगेन उदानेन्तो “आसन्दिं कुटिकं कत्वा”ति गाथं अभसि ।

५५. तत्थ आसन्दिं कुटिकं कत्वाति आसन्दी नाम दीघपादकं चतुरस्सपीठं, आयतं चतुरस्सप्पि अत्थियेव, यत्थ निसीदितुमेव सक्का, न निपज्जितुं तं आसन्दिं कुटिकं कत्वा वासत्थाय हेट्ठा वुत्तनयेन कुटिकं कत्वा यथा तत्थ निसिन्नस्स उतुपरिस्सयाभावेन सुखेन समणधम्मं कातुं सक्का, एवं कुटिकं कत्वा । एतेन परमुक्कंसगतं सेनासने अत्तनो अप्पिच्छतं सन्तुट्ठिज्ज दस्सेति । वुत्तम्पि चेतं धम्मसेनापतिना —

“पल्लङ्केन निसिन्नस्स, जण्णुकेनाभिवस्सति ।

अलं फासुविहाराय, पहितत्तस्स भिक्खुनो”ति ॥ (थेरगा० ९८५; मि० प० ६.१.१) ।

अपरे “आसन्दिकुटिक”न्ति पाठं वत्वा “आसन्दिप्पमाणं कुटिकं कत्वा”ति अत्थं वदन्ति । अज्जे पन “आसननिसज्जादिगते मनुस्से उट्ठिस्स मज्जकस्स उपरि कतकुटिका आसन्दी नाम, तं आसन्दिं कुटिकं कत्वा”ति अत्थं वदन्ति । ओगग्ह्याति ओगाहेत्वा अनुपविसित्वा । अज्जनं वनन्ति एवंनामकं वनं, अज्जनवण्णपुप्फभावतो हि अज्जना वुच्चन्ति वल्लियो, तब्बहुलताय तं वनं “अज्जनवन”न्ति नामं लभि । अपरे पन “अज्जना नाम महागच्छा”ति वदन्ति, तं अज्जनवनं ओगग्ह आसन्दिकं कुटिकं कत्वा तिस्रो विज्जा अनुप्पत्ता, कतं बुद्धस्स सासनन्ति विहरता मयाति वचनसेसेनेव योजना । इदमेव च थेरस्स अज्जाव्याकरणं अहोसीति ।

अज्जनवनियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

६. कुटिविहारित्थेरगाथावण्णना

को कुटिकायन्ति आयस्मतो कुटिविहारित्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पदुमुत्तरस्स भगवतो आकासेन गच्छन्तस्स “उदकदानं दस्सामी”ति सीतलं उदकं गहेत्वा पीतिसोमनस्सजातो उद्धम्मुखो हुत्वा उक्खिपि । सत्था तस्स अज्झासयं जत्वा पसादसंवट्ठनत्थं आकासे ठितोव सम्पटिच्छि । सो तेन अनप्पकं पीतिसोमनस्सं पटिसंवेदेसि । सेसं अज्जनवनियत्थेरस्स वत्थुम्हि वुत्तसदिसमेव । अयं पन विसेसो — अयं किर वुत्तनयेन पब्बजित्वा कतपुब्बकिच्चो विपस्सनं अनुयुज्जन्तो सायं खेत्तसमीपेन गच्छन्तो देवे फुसायन्ते खेत्तपालकस्स पुज्जं तिणकुटिं दिस्वा पविसित्वा तत्थ तिणसन्थारके निसीदि । निसिन्नमतोव उतुसप्पायं लभित्वा विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.११.२९-३५) —

“सुवण्णवण्णं सम्बुद्धं, गच्छन्तं अनिलज्जसे ।

घतासनं व जलितं, आदित्तं व हुतासनं ॥

“पाणिना उदकं गह्, आकासे उक्खिपिं अहं ।

सम्पटिच्छि महावीरो, बुद्धो कारुणिको इसि ॥

“अन्तलिक्खे ठितो सत्था, पदुमुत्तरनामको ।

मम सङ्कप्पमज्जाय, इमा गाथा अभासथ ॥

“इमिना दकदानेन, पीतिउप्पादनेन च ।

कप्पसतसहस्सम्पि, दुग्गतिं नुपपज्जति ॥

“तेन कम्मेन द्विपदिन्द, लोकजेडु नरासभ ।
पत्तोमि अचलं ठानं, हित्वा जयपराजयं ॥

“सहस्सराजनामेन, तयो ते चक्कवत्तिनो ।
पञ्चसट्ठिकप्पसते, चातुरन्ता जनाधिपा ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहतं पन पत्वा थेरे तत्थ निसिन्ने खेत्तपालको आगन्त्वा “को कुटिकाय”न्ति आह । तं सुत्वा थेरो “भिक्षु कुटिकाय”न्ति आदिमाह । तयिदं खेत्तपालस्स थेरस्स च वचनं एकज्झं कत्वा —

५६. “को कुटिकायं भिक्षु कुटिकायं, वीतरागो सुसमाहितचित्तो ।
एवं जानाहि आवुसो, अमोघा ते कुटिका कता”ति ॥ —

तथारूपेण सङ्गीतिं आरोपितं ।

तत्थ को कुटिकायन्ति, “इमिस्सं कुटिकायं को निसिन्नो”ति खेत्तपालस्स पुच्छावचनं । तस्स भिक्षु कुटिकायन्ति थेरस्स पटिवचनदानं । अथ नं अत्तनो अनुत्तरदक्खिण्यभावतो तं कुटिपरिभोगं अनुमोदापेत्वा उळारं तमेव पुज्जं पतिट्ठापेतुं “वीतरागो”ति आदि वुत्तं । तस्सत्थो — एको भिन्नकिलेसो भिक्षु ते कुटिकायं निसिन्नो, ततो एव सो अगमग्गेण सब्बसो समुच्छिन्नरागताय वीतरागो अनुत्तरसमाधिना निब्बानं आरम्भणं कत्वा सुट्ठु समाहितचित्तताय सुसमाहितचित्तो, इमज्च अत्थं, आवुसो खेत्तपाल, यथाहं वदामि, एवं जानाहि सद्वह अधिमुच्चस्सु । अमोघा ते कुटिका कता तथा कता कुटिका अमोघा अवज्झा सफला सउद्रया, यस्मा अरहता खीणासवेण परिभुत्ता । सचे त्वं अनुमोदसि, तं ते भविस्सति दीघरत्तं हिताय सुखायाति ।

तं सुत्वा खेत्तपालो “लाभा वत मे, सुलद्धं वत मे, यस्स मे कुटिकायं एदिसो अय्यो पविसित्वा निसीदती”ति पसन्नचित्तो अनुमोदन्तो अट्ठासि । इमं पन तेसं कथासल्लापं भगवा दिब्बाय सोतधातुया सुत्वा अनुमोदनञ्चस्स जत्वा तम्भाविनिं सम्पत्तिं विभावेन्तो खेत्तपालं इमाहि गाथाहि अज्झभासि —

“विहासि कुटियं भिक्षु, सन्तचित्तो अनासवो ।
तेन कम्मविपाकेन, देविन्दो त्वं भविस्ससि ॥

“छत्तिसक्खत्तुं देविन्दो, देवरज्जं करिस्ससि ।
चतुत्तिसक्खत्तुं चक्कवत्ती, राजा रट्ठे भविस्ससि ।

रतनकुटि नाम पच्चेकबुद्धो, वीतरागो भविस्ससी”ति ॥

कुटिकायं लब्धविसेसत्ता पन थेरस्स ततो पभुति कुटिविहारीत्वेव समज्जा उदपादि । अयमेव च थेरस्स अज्जाब्बाकरणगाथापि अहोसीति ।

कुटिविहारित्थेरगाथावण्णना निड्ढिता ।

७. दुतियकुटिविहारित्थेरगाथावण्णना

अयमाहु पुराणियाति आयस्मतो कुटिविहारित्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पदुमुत्तरस्स भगवतो पसन्नमानसो परिळाहकाले नळविलीवेहि विरचितं बीजनिं अदासि । तं सत्था अनुमोदनगाथाय सम्पहंसेसि । सेसं यदेत्थ वत्तब्बं, तं अज्जनवनियत्थेरवत्थुम्हि वुत्तसदिसमेव । अयं पन विसेसो — अयं किर वुत्तनयेन पब्बजित्वा अज्जतराय पुराणकुटिकाय विहरन्तो समणधम्मं अचिन्तेत्वा, “अयं कुटिका जिण्णा, अज्जं कुटिकं कातुं वट्ठती”ति नवकम्मवसेन चित्तं उप्पादेसि । तस्स अत्थकामा देवता संवेगजननत्थं इमं उत्तानोभासं गम्भीरत्थं “अयमाहु”ति गाथमाह ।

५७. तत्थ अयन्ति आसन्नपच्चक्खवचनं । आहूति अहोसीति अत्थो । गाथासुखत्थज्झि दीघं कत्वा वुत्तं । **पुराणिया**ति पुरातनी अब्भगता । अज्जं पत्थयसे नवं कुटिन्ति इमिस्सा कुटिया पुराणभावेन जिण्णताय इतो अज्जं इदानी निब्बत्तनीयताय नवं कुटिं पत्थयसे पत्थेसि आसीससि । सब्बेन सब्बं पन आसं कुटिया विराजय पुराणियं विय नवायम्पि कुटियं आसं तण्हं अपेक्खं विराजेहि, सब्बसो तत्थ विरत्तचित्तो होहि । कस्मा? यस्मा दुक्खा भिक्खु पुन नवा नाम कुटि भिक्खु पुन इदानी निब्बत्तियमाना दुक्खावहत्ता दुक्खा, तस्मा अज्जं नवं दुक्खं अनुप्पादेन्तो यथानिब्बत्तायं पुराणियंयेव कुटियं ठत्वा अत्तना कतब्बं करोहीति । अयज्जेत्थ अधिप्पायो — त्वं, भिक्खु, “अयं पुराणी तिणकुटिका जिण्णा”ति अज्जं नवं तिणकुटिकं कातुं इच्छसि, न समणधम्मं, एवं इच्छन्तो पन भावनाय अननुयुज्जनेन पुनब्भवाभिनिब्बत्तिया अनतिवत्तनतो आयतिं अत्तभावकुटिम्पि पत्थेन्तो कातुं इच्छन्तोयेव नाम होति । सा पन नवा तिणकुटि विय करणदुक्खेन ततो भिय्योपि जरामरणसोकपरिदेवादुक्खसंसदुत्ताय दुक्खा, तस्मा तिणकुटियं विय अत्तभावकुटियं आसं अपेक्खं विराजय सब्बसो तत्थ विरत्तचित्तो होहि, एवं ते वट्ठदुक्खं न भविस्सतीति । देवताय च वचनं सुत्वा थेरो संवेगजातो विपस्सनं पट्टपेत्वा घटेन्तो वायमन्तो नचिरस्सेव अरहत्ते पतिट्ठासि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.११.३६-४६) —

“पदुमुत्तरबुद्धस्स, लोकजेट्ठस्स तादिनो ।
तिणत्थरे निसिन्नस्स, उपसन्तस्स तादिनो ॥

“नळमालं गहेत्वान, बन्धित्वा बीजनिं अहं ।
बुद्धस्स उपनामेसिं, द्विपदिन्दस्स तादिनो ॥

“पटिग्गहेत्वा सब्बज्जू, बीजनिं लोकनायको ।
मम सङ्कप्पमज्जाय, इमं गाथं अभासथ ॥

“यथा मे कायो निब्बाति, परिळाहो न विज्जति ।
तथेव तिविधग्गीहि, चित्तं तव विमुच्चतु ॥

“सब्बे देवा समागच्छुं, ये केचि वननिस्सिता ।
सोस्साम बुद्धवचनं, हासयन्तज्ज दायकं ॥

“निसिन्नो भगवा तत्थ, देवसङ्घपुरक्खतो ।

दायकं सम्पहंसेन्तो, इमा गाथा अभासथ ॥

“इमिना बीजनिदानेन, चित्तस्स पणिधीहि च ।
सुब्बतो नाम नामेन, चक्कवत्ती भविस्सति ॥

“तेन कम्मावसेसेन, सुक्कमूलेन चोदितो ।
मालुतो नाम नामेन, चक्कवत्ती भविस्सति ॥

“इमिना बीजनिदानेन, सम्मानविपुलेन च ।
कप्पसतसहस्सम्पि, दुग्गतिं नुपपज्जति ॥

“तिसकप्पसहस्सम्पि, सुब्बता अट्ठतिस ते ।
एकूनतिससहस्से, अट्ठ मालुतनामका ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्ते पन पतिट्ठितो “अयं मे अरहत्तप्पत्तिया अङ्कुसभूता”ति तमेव गाथं पच्चुदाहासि । सायेव च थेरस्स अज्जाब्बाकरणगाथा अहोसि । कुटिओवादेन लद्धविसेसत्ता चस्स **कुटिविहारी**त्वेव समज्जा अहोसीति ।

दुतियकुटिविहारित्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

८. रमणीयकुटिकत्थेरगाथावण्णना

रमणीया मे कुटिकाति आयस्मतो रमणीयकुटिकत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले कुसलबीजरोपनं कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इतो अट्टारसकप्पसतमत्थके अत्थदस्सिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो बुद्धारहं आसनं भगवतो अदासि । पुप्फेहि च भगवन्तं पूजेत्वा पञ्चपतिट्ठितेन वन्दित्वा पदक्खिणं कत्वा पक्कामि । सेसं अज्जनवनियत्थेरस्स वत्थुम्हि वुत्तसदिसमेव । अयं पन विसेसो — अयं किर वुत्तनयेन पब्बजित्वा कतपुब्बकिच्चो वज्जिरट्ठे अज्जतरस्मिं गामकावासे कुटिकायं विहरति, सा होति कुटिका अभिरूपा दस्सनीया पासादिका सुपरिकम्मकतभित्तिभूमिका आरामपोक्खरणिरामण्येयादिसम्पन्ना मुत्ताजालसदिसवालिकाकिण्णभूमिभागा थेरस्स च वत्तसम्पन्नताय सुसम्मट्ठङ्गणतादिना भिय्योसोमत्ताय रमणीयतरा हुत्वा तिट्ठति । सो तत्थ विहरन्तो विपस्सनं पट्ठपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्ते पतिट्ठासि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.११.४७-५२) —

“काननं वनमोगग्ह, अप्पसदं निराकुलं ।
सीहासनं मया दिन्नं, अत्थदस्सिस्स तादिनो ॥

“मालाहत्थं गहेत्वान, कत्वा च नं पदक्खिणं ।
सत्थारं पयिरुपासित्वा, पक्कामिं उत्तरामुखो ॥

“तेन कम्मेन द्विपदिन्द, लोकजेट्ठ नरासभ ।

सन्निब्बापेमि अत्तानं, भवा सब्बे समूहता ॥

“अट्टारसकप्पसते, यं दानमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, सीहासनस्सिदं फलं ॥

“इतो सत्तकप्पसते, सन्निब्बापकखत्तियो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा थेरे तत्थ विहरन्ते कुटिकाय रमणीयभावतो विहारपेक्खका मनुस्सा ततो ततो आगन्त्वा कुटिं पस्सन्ति । अथेकदिवसं कतिपया धुत्तजातिका इत्थियो तत्थ गता कुटिकाय रमणीयभावं दिस्वा, “एत्थ वसन्तो अयं समणो सिया अम्हेहि आकड्ढनीयहदयो”ति अधिप्पायेन — “रमणीयं वो, भन्ते, वसनट्टानं । मयम्पि रमणीयरूपा पठमयोब्बने ठिता”ति वत्वा इत्थिकुत्तादीनि दस्सेतुं आरभिसु । थेरो अत्तनो वीतरागभावं पकासेन्तो “रमणीया मे कुटिका, सद्धादेय्या मनोरमा”ति गाथं अभासि ।

५८. तत्थ रमणीया मे कुटिकाति “रमणीया ते, भन्ते, कुटिका”ति यं तुम्हेहि वुत्तं, तं सच्चं । अयं मम वसनकुटिका रमणीया मनुज्जरूपा, सा च खो सद्धादेय्या, “एवरूपाय मनापं कत्वा पब्बजितानं दिन्नाय इदं नाम फलं होती”ति कम्मफलानि सद्वहित्वा सद्धाय धम्मच्छन्देन दातब्बत्ता सद्धादेय्या, न धनेन निब्बत्तिता । सयज्ज तथादिन्नानि सद्धादेय्यानि पस्सन्तानं परिभुज्जन्तानज्ज मनो रमेतीति मनोरमा । सद्धादेय्यत्ता एव हि मनोरमा, सद्धादीहि देय्यधम्मं सक्कच्चं अभिसङ्खरित्वा देन्ति, सद्धादेय्यज्ज परिभुज्जन्ता सप्पुरिसा दायकस्स अविशंवादनत्थम्पि पयोगासयसम्पन्ना होन्ति, न तुम्हेहि चिन्तिताकारेण पयोगासयविपन्नाति अधिप्पायो । न मे अत्थो कुमारीहीति यस्मा सब्बसो कामेहि विनिवत्तितमानसो अहं, तस्मा न मे अत्थो कुमारीहि । कप्पियकारककम्मवसेनपि हि मादिसानं इत्थीहि पयोजनं नाम नत्थि, पगेव रागवसेन, तस्मा न मे अत्थो कुमारीहीति । कुमारिगहणज्जेत्थ उपलक्खणं दट्ठब्बं । मादिसस्स नाम सन्तिके एवं पटिपज्जाहीति अयुत्तकारिणीहि याव अपरद्धज्ज तुम्हेहि समानज्जासयानं पुरतो अयं किरिया सोभेय्याति दस्सेन्तो आह “येसं अत्थो तहिं गच्छथ नारियो”ति । तत्थ येसन्ति कामेसु अवीतरागानं । अत्थोति पयोजनं । तहिनत्ति तत्थ तेसं सन्तिकं । नारियोति आलपनं । तं सुत्वा इत्थियो मङ्कुभूता पत्तक्खन्धा आगतमग्गेनेव गता । एत्थ च “न मे अत्थो कुमारीही”ति कामेहि अनत्थिकभाववचनेनेव थेरेन अरहत्तं ब्याकतन्ति दट्ठब्बं ।

रमणीयकुटिकत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

९. कोसलविहारित्थेरगाथावण्णना

सद्धायाहं पब्बजितोति आयस्मतो कोसलविहारित्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले कुसलबीजं रोपेत्वा तं तं पुज्जं अकासि । सेसं अज्जनवनियत्थेरवत्थुसदिसमेव । अयं पन विसेसो — अयं किर वुत्तनयेन पब्बजित्वा कतपुब्बकिच्चो कोसलरट्ठे अज्जतरस्मिं गामे एकं उपासककुलं निस्साय अरज्जे विहरति, तं सो उपासको रुक्खमूले वसन्तं दिस्वा कुटिकं कारेत्वा अदासि । थेरो कुटिकायं विहरन्तो आवाससप्पायेन समाधानं लभित्वा विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.११.५३-६१) —

“हिमवन्तस्साविदूरे, वसामि पण्णसन्थरे ।
घासेसु गेधमापन्नो, सेय्यसीलो चहं तदा ॥

“खणन्तालुकलम्बानि, बिळालितक्कलानि च ।
कोलं भल्लातकं बिल्लं, आहत्वा पटियादितं ॥

“पदुमुत्तरो लोकविदू, आहुतीनं पटिग्गहो ।
मम सङ्कप्पमज्जाय, आगच्छि मम सन्तिकं ॥

“उपागतं महानागं, देवदेवं नरासभं ।
बिळालिं पग्गहेत्वान, पत्तम्हि ओकिरिं अहं ॥

“परिभुज्जि महावीरो, तोसयन्तो ममं तदा ।
परिभुज्जित्वान सब्बज्जू, इमं गाथं अभासथ ॥

“सकं चित्तं पसादेत्वा, बिळालिं मे अदा तुवं ।
कप्पानं सतसहस्सं, दुग्गतिं नुपपज्जसि ॥

“चरिमं वत्तते मय्हं, भवा सब्बे समूहता ।
धारेमि अन्तिमं देहं, सम्मासम्बुद्धसासने ॥

“चतुपज्जासितो कप्पे, सुमेखलिय सक्कयो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा विमुत्तिसुखप्पटिसंवेदनेन उप्पन्नपीतिवेगेन उदानेन्तो “सद्धायाहं पब्बजितो”ति गाथं अभासि ।

५९. तत्थ सद्धायाति भगवतो वेसालिं उपगमने आनुभावं दिस्वा, “एकन्तनिय्यानिकं इदं सासनं, तस्मा अद्धा इमाय पटिपत्तिया जरामरणतो मुच्चिस्सामी”ति उप्पन्नसद्धावसेन पब्बजितो पब्बज्जं उपगतो । अरज्जे मे कुटिका कताति तस्सा पब्बज्जाय अनुरूपवसेन अरज्जे वसतो मे कुटिका कता, पब्बज्जानुरूपं आरज्जको हुत्वा वूपकट्ठो विहरामीति दस्सेति । तेनाह “अप्पमत्तो च आतापी, सम्पजानो पतिस्सतो”ति । अरज्जवासलद्धेन कायविवेकेन जागरियं अनुयुज्जन्तो तत्थ सतिआ अविप्पवासेन अप्पमत्तो, आरद्धवीरियताय आतापी, पुब्बभागियसतिसम्पजज्जपारिपूरिया विपस्सनं वड्ढेत्वा अरहत्ताधिगमेन पज्जासतिवेपुल्लप्पत्तिया अच्चन्तमेव सम्पजानो पतिस्सतो विहरामीति अत्थो । अप्पमत्तभावादिकित्तने चस्स इदमेव अज्जाब्बाकरणं अहोसि कोसलरट्ठे चिरनिवासिभावेन पन कोसलविहारीति समज्जा जाताति ।

कोसलविहारित्थेरगाथावण्णना निड्ढिता ।

१०. सीवलित्थेरगाथावण्णना

ते मे इज्झिंसु सङ्कप्पाति आयस्मतो सीवलित्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पदुमुत्तरस्स भगवतो काले हेट्ठा वुत्तनयेन विहारं गन्त्वा परिसपरियन्ते ठितो धम्मं सुणन्तो सत्थारं एकं भिक्खुं लाभीनं अग्गट्ठाने ठपेन्तं दिस्वा “मयापि अनागते एवरूपेन भवितुं वट्ठती”ति दसबलं निमन्तेत्वा सत्ताहं सत्थु भिक्खुसङ्घस्स च महादानं दत्वा “भगवा अहं इमिना अधिकारकम्मेन अज्जं सम्पत्तिं न पत्थेमि, अनागते पन एकबुद्धस्स सासने अहम्पि तुम्हेहि सो एतदग्गे ठपितभिक्खु विय लाभीनं अग्गो भवेय्य”न्ति पत्थनं अकासि । सत्था अनन्तरायं दिस्वा — “अयं ते पत्थना अनागते गोतमबुद्धस्स सन्तिके समिज्झिस्सती”ति ब्याकरित्वा पक्कामि । सोपि कुलपुत्तो यावजीवं कुसलं कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो विपस्सीबुद्धकाले बन्धुमतीनगरतो अविदूरे एकस्मिं गामके पटिसन्धिं गण्णि । तस्मिं समये बन्धुमतीनगरवासिनो रज्जा सद्धिं साकच्छित्वा दसबलस्स दानं देन्ति । ते एकदिवसं सब्बेव एकतो हुत्वा दानं देन्ता “किं नु खो अम्हाकं दानमुखे नत्थी”ति (अ० नि० अट्ठ० १.१.२०७) मधुज्ज गुळदधिज्ज न अद्दसंसु । ते “यतो कुतोचि आहरिस्सामी”ति जनपदतो नगरपविसनमग्गे पुरिसं ठपेसुं । तदा एस कुलपुत्तो अत्तनो गामतो गुळदधिवारकं गहेत्वा, “किज्जिदेव आहरिस्सामी”ति नगरं गच्छन्तो, “मुखं धोवित्वा धोतहत्थपादो पविसिस्सामी”ति फासुकट्ठानं ओलोकेन्तो नङ्गलसीसमतं निम्मक्खिकं दण्डकमधुं दिस्वा “पुज्जेन मे इदं उप्पन्न”न्ति गहेत्वा नगरं पाविसि । नागरेहि ठपितपुरिसो तं दिस्वा, “भो पुरिस, कस्सिमं आहरसी”ति पुच्छि । “न कस्सचि, सामि, विक्किणितुं पन मे इदं आभत”न्ति । “तेन हि, भो, इदं कहापणं गहेत्वा एतं मधुज्ज गुळदधिज्ज देही”ति । सो चिन्तेसि — “इदं न बहुमूलं, अयज्ज एकप्पहारेनेव बहुं देति, वीमंसितुं वट्ठती”ति । ततो न “नाहं एकेन कहापणेन देमी”ति आह । “यदि एवं द्वे गहेत्वा देही”ति । “द्वीहिपि न देमी”ति । एतेनुपायेन वट्ठत्वा सहस्सं पापुणि ।

सो चिन्तेसि — “अतिवट्ठितुं न वट्ठति, होतु ताव इमिना कत्तब्बकिच्चं पुच्छिस्सामी”ति । अथ न आह — “इदं न बहुं अघनकं, त्वज्ज बहुं देसि, केन कम्मेन इदं गण्हासी”ति । “इध, भो, नगरवासिनो रज्जा सद्धिं पटिविरुज्झित्वा विपस्सीदसबलस्स दानं देन्ता इदं द्वयं दानमुखे अपस्सन्ता परियेसन्ति, सचे इदं द्वयं न लभिस्सन्ति, नागरानं पराजयो भविस्सति, तस्मा सहस्सं कत्वा गण्हामी”ति । “किं पनेतं नागरानमेव वट्ठति, अज्जेसं दातुं न वट्ठती”ति । “यस्स कस्सचि दातुं अवारितमेत”न्ति । “अत्थि पन कोचि नागरानं दाने एकदिवसं सहस्सं दाता”ति? “नत्थि, सम्मा”ति । “इमेसं पन द्विन्नं सहस्सघनकभावं जानासी”ति? “आम, जानामी”ति । “तेन हि गच्छ, नागरानं आचिक्ख ‘एको पुरिसो इमानि द्वे मूलेन न देति सहत्थेनेव दातुकामो, तुम्हे इमेसं द्विन्नं कारणा निब्बितक्का होथा’ति, त्वं पन मे इमस्मिं दानमुखे जेट्ठकभावस्स कायसक्खी होही”ति । सो परिब्बयत्थं गहितमासकेन पच्चकटुकं गहेत्वा चुण्णं कत्वा दधितो कज्जियं गहेत्वा तत्थ मधुपटलं पीळेत्वा पच्चकटुकचुण्णेन योजेत्वा एकस्मिं पदुमिनिपत्ते पक्खिपित्वा तं संविदहित्वा आदाय दसबलस्स अविदूरट्ठाने निसीदि महाजनेन आहरियमानस्स सक्कारस्स अविदूरे अत्तनो पत्तवारं ओलोकयमानो, सो ओकासं जत्वा सत्थु सन्तिकं गन्त्वा भगवा अयं उप्पन्नदुग्गतपण्णाकारो, इमं मे अनुकम्पं पटिच्च पटिग्गण्हाति । सत्था तस्स अनुकम्पं पटिच्च चतुमहाराजदत्तियेन सेलमयपत्तेन तं पटिग्गहेत्वा यथा अट्ठसट्ठिया भिक्खुसतसहस्सस्स दिव्यमानं न खीयति, एवं अधिट्ठासि । सो कुलपुत्तो निट्ठितभत्तकिच्चं भगवन्तं अभिवादेत्वा एकमन्तं ठितो आह — “दिट्ठो मे, भगवा, अज्ज बन्धुमतीनगरवासिकेहि तुम्हाकं सक्कारो आहरियमानो, अहम्पि इमस्स कम्मस्स निस्सन्देन निब्बत्तनिब्बत्तभवे लाभगयसगप्पत्तो भवेय्य”न्ति (अ० नि० अट्ठ० १.१.२०७) । सत्था, “एवं होतु, कुलपुत्ता”ति वत्वा तस्स च नगरवासीनज्ज भत्तानुमोदनं कत्वा पक्कामि ।

सोपि कुलपुत्तो यावजीवं कुसलं कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सुप्पवासाय राजधीताय कुच्छिम्हि

पटिसन्धिं गण्णि । पटिसन्धिगहणतो पट्टाय सायं पातञ्च पण्णाकारसतानि सकटेनादाय सुप्पवासाय उपनीयन्ति । अथ नं पुज्जवीमंसनत्थं हत्थेन बीजपच्छिं फुसापेन्ति । एकेकबीजतो सलाकसतम्पि सलाकसहस्सम्पि निग्गच्छति । एकेककरीसखेते पण्णासम्पि सट्ठिपि सकटप्पमाणानि उप्पज्जन्ति । कोट्टे पूरणकालेपि कोट्टद्वारं हत्थेन फुसापेन्ति । राजधीताय पुज्जेन गण्हन्तानं गहितगहितट्टानं पुन पूरति । परिपुण्णभत्तभाजनतोपि “राजधीताय पुज्ज”न्ति वत्वा यस्स कस्सचि देन्तानं याव न उक्कट्टन्ति, न ताव भत्तं खीयति, दारके कुच्छिगतेयेव सत्तवस्सानि अतिक्कमिंसु ।

गम्भे पन परिपक्वे सत्ताहं महादुक्खं अनुभोसि । सा सामिकं आमन्तेत्वा, “पुरे मरणा जीवमानाव दानं दस्सामी”ति सत्थु सन्तिकं पेसेसि — “गच्छ, इमं पवत्तिं सत्थु आरोचेत्वा सत्थारं निमन्तेहि, यज्च सत्था वदेति, तं साधुकं उपलक्खेत्वा आगन्त्वा मय्हं कथेही”ति । सो गन्त्वा तस्सा सासनं भगवतो आरोचेसि । सत्था, “सुखिनी होतु सुप्पवासा कोलियधीता अरोगा, अरोगं पुत्तं विजायतू”ति (उदा० १८) आह । राजा तं सुत्वा भगवन्तं अभिवादेत्वा अत्तनो गामाभिमुखो पायासि । तस्स पुरे आगमनायेव सुप्पवासाय कुच्छितो धमकरणा उदकं विय गम्भो निक्खमि, परिवारेत्वा निसिन्नजनो अस्सुमुखोव हसितुं आरब्धो तुट्टपहट्टो महाजनो रज्जो सासनं आरोचेतुं अगमासि ।

राजा तेसं आगमनं दिस्वाव, “दसबलेन कथितकथा निप्फन्ना भविस्सति मज्जे”ति चिन्तेसि । सो आगन्त्वा सत्थु सासनं राजधीताय आरोचेसि । राजधीता तथा निमन्तितं जीवितभत्तमेव मङ्गलभत्तं भविस्सति, गच्छ सत्ताहं दसबलं निमन्तेहीति । राजा तथा अकासि । सत्ताहं बुद्धप्पमुखस्स सङ्गस्स महादानं पवत्तयिंसु । दारको सब्बेसं जातीनं सन्तत्तं चित्तं निब्बापेन्तो जातोति **सीवलिदारको**त्वेवस्स नामं अकंसु । सो सत्तवस्सानि गम्भे वसितत्ता जातकालतो पट्टाय सब्बकम्मक्खमो अहोसि । धम्मसेनापति सारिपुत्तो सत्तमे दिवसे तेन सद्धिं कथासल्लापं अकासि । सत्थापि धम्मपदे गाथं अभोसि —

“योमं पलिपथं दुग्गं, संसारं मोहमच्चगा ।

तिण्णो पारङ्गतो ज्ञायी, अनेजो अकथंकथी ।

अनुपादाय निब्बुतो, तमहं ब्रूमि ब्राह्मण”न्ति ॥ (ध० प० ४१४) ।

अथ नं थेरो एवमाह — “किं पन तथा एवरूपं दुक्खरासिं अनुभवित्वा पब्बजितुं न वट्टती”ति? “लभमानो पब्बजेय्यं, भन्ते”ति । सुप्पवासा नं दारकं थेरेन सद्धिं कथेन्तं दिस्वा “किं नु खो मे पुत्तो धम्मसेनापतिना सद्धिं कथेती”ति थेरं उपसङ्गमित्वा पुच्छि — “मय्हं पुत्तो तुम्हेहि सद्धिं किं कथेति, भन्ते”ति? “अत्तना अनुभूतं गम्भवासदुक्खं कथेत्वा, ‘तुम्हेहि अनुज्जातो पब्बजिस्सामी’ति वदती”ति । “साधु, भन्ते, पब्बाजेथ न”न्ति । थेरो तं विहारं नेत्वा तचपञ्चककम्मट्टानं दत्वा पब्बाजेन्तो “सीवलि, न तुय्हं अज्जेन ओवादेन कम्मं अत्थि, तथा सत्त वस्सानि अनुभूतदुक्खमेव पच्चवेक्खाही”ति । “भन्ते, पब्बाजनमेव तुम्हाकं भारो, यं पन मया कातुं सक्का, तमहं जानिस्सामी”ति । सो पन पठमकेसवट्ठिया ओहारणक्खणेयेव सोतापत्तिफले पतिट्ठासि, दुतियाय ओहारणक्खणे सकदागामिफले, ततियाय अनागामिफले सब्बेसंयेव पन केसानं ओरोपनञ्च अरहत्तसच्छिकिरिया च अपच्छा अपुरिमा अहोसि । तस्स पब्बजितदिवसतो पट्टाय भिक्खुसङ्गस्स चत्तारो पच्चया यावतिच्छकं उप्पज्जन्ति । एवं एत्थ वत्थु समुट्ठितं ।

अपरभागे सत्था सावत्थिं अगमासि । थेरो सत्थारं अभिवादेत्वा, “भन्ते, मय्हं पुज्जं वीमंसिस्सामि, पञ्च मे भिक्खुसतानि देथा”ति आह । “गण्ह सीवली”ति । सो पञ्चसते भिक्खू गहेत्वा हिमवन्ताभिमुखं गच्छन्तो अटविमग्गं गच्छति, तस्स पठमं दिट्ठनिग्रोधे अधिवत्था देवता सत्तदिवसानि दानं अदासि । इति सो —

“निग्रोधं पठमं पस्सि, दुतियं पण्डवपब्बतं ।
ततियं अचिरवतियं, चतुत्थं वरसागरं ॥

“पञ्चमं हिमवन्तं सो, छट्ठं छदन्तुपागमि ।
सत्तमं गन्धमादनं, अट्ठमं अथ रेवत”न्ति ॥

सब्बद्धानेसु सत्त सत्त दिवसानेव दानं अदंसु । गन्धमादनपब्बते पन नागदत्तदेवराजा नाम सत्तसु दिवसेसु एकदिवसे खीरपिण्डपातं अदासि, एकदिवसे सप्पिपिण्डपातं । भिक्खुसङ्घो आह — “इमस्स देवरज्जो नेव धेनुयो दुय्हमाना पज्जायन्ति, न दधिनिम्मथनं, कुतो ते देवराज इदं उप्पज्जती”ति । “भन्ते कस्सपदसबलस्स काले खीरसलाकभत्तदानस्सेतं फल”न्ति देवराजा आह । अपरभागे सत्था खदिरवनियरेवतस्स पच्चुग्गमनं अट्ठुप्पत्तिं कत्वा थेरं अत्तनो सासने लाभगयसग्गप्पत्तानं अग्गद्धाने ठपेसि ।

एवं लाभगयसग्गप्पत्तस्स पन इमस्स थेरस्स अरहत्तप्पत्तिं एकच्चे आचरिया एवं वदन्ति — “हेट्ठा वुत्तनयेन धम्मसेनापतिना ओवादे दिन्ने यं मया कातुं सक्का, तमहं जानिस्सामीति पब्बजित्वा विपस्सनाकम्मद्धानं गहेत्वा तं दिवसंयेव अज्जतरं विवित्तं कुटिकं दिस्वा तं पविसित्वा मातुकुच्छिस्मिं सत्त वस्सानि अत्तना अनुभूतं दुक्खं अनुस्सरित्वा तदनुसारेण अतीतानागते तस्स अवेक्खन्तस्स आदित्ता विय तयो भवा उपट्ठहिंसु । जाणस्स परिपाकं गतत्ता विपस्सनावीथिं ओतरि, तावदेव मग्गप्पटिपाटिया सब्बेपि आसवे खेपेन्तो अरहत्तं पापुणी”ति । उभयथापि थेरस्स अरहत्तप्पत्तियेव पकासिता । थेरो पन पभिन्नपटिसम्भिदो छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१२.३१-३९) —

“वरुणो नाम नामेन, देवराजा अहं तदा ।
उपट्ठहेसिं सम्बुद्धं, सयोग्गबलवाहनो ॥

“निब्बुते लोकनाथमिह, अत्थदस्सीनरुत्तमे ।
तूरियं सब्बमादाय, अगमं बोधिमुत्तमं ॥

“वादितेन च नच्चेन, सम्मताळसमाहितो ।
सम्मुखा विय सम्बुद्धं, उपट्ठिं बोधिमुत्तमं ॥

“उपट्ठहित्वा तं बोधिं, धरणीरुहपादपं ।
पल्लङ्कं आभुजित्वान, तत्थ कालङ्कतो अहं ॥

“सककम्माभिरद्धोहं, पसन्नो बोधिमुत्तमे ।
तेन चित्तप्पसादेन, निम्मानं उपपज्जहं ॥

“सट्ठितूरियसहस्सानि, परिवारेन्ति मं सदा ।
मनुस्सेसु च देवेसु, वत्तमानं भवाभवे ॥

“तिविधग्गी निब्बुता मय्हं, भवा सब्बे समूहता ।

धारेमि अन्तिमं देहं, सम्मासम्बुद्धसासने ॥

“सुबाहू नाम नामेन, चतुत्तिसासु खत्तिया ।
सत्तरतनसम्पन्ना, पञ्चकप्पसते इतो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन’न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा विमुत्तिसुखपटिसंवेदनेन पीतिवेगेन उदानेन्तो “ते मे इज्झिंसु सङ्कप्पा”ति गाथं अभासि ।

६०. तत्थ ते मे इज्झिंसु सङ्कप्पा, यदत्थो पाविसिं कुटिं, विज्जाविमुत्तिं पच्चेसन्ति ये पुब्बे मया कामसङ्कप्पादीनं समुच्छेदकरा नेक्खम्मसङ्कप्पादयो अभिपत्थितायेव “कदा नु ख्वाहं तदायतनं उपसम्पज्ज विहरिस्सामि, यदरिया एतरहि उपसम्पज्ज विहरन्ती”ति, विमुत्ताधिप्पायसज्जिता विमुत्तिं उद्विस्स सङ्कप्पा मनोरथा अभिण्हसो अप्पमत्ता यदत्थो यंपयोजनो येसं निष्फादनत्थं कुटिं सुज्जागारं विपस्सितुं पाविसिं तिस्सो विज्जा फलविमुत्तिञ्च पच्चेसन्तो, गवेसन्तो ते मे इज्झिंसु ते सब्बेव इदानीं मय्हं इज्झिंसु समिज्झिंसु, निष्फन्नकुसलसङ्कप्पो परिपुण्णमनोरथो जातोति अत्थो । तेसं समिद्धभावं दस्सेतुं “मानानुसयमुज्जह”न्ति वुत्तं । यस्मा मानानुसयमुज्जहं पजहिं समुच्छिन्दिं, तस्मा ते मे सङ्कप्पा इज्झिंसूति योजना । मानानुसये हि पहीने अप्पहीनो नाम अनुसयो नत्थि, अरहत्तञ्च अधिगतमेव होतीति मानानुसयप्पहानं यथावुत्तसङ्कप्पसमिद्धिया कारणं कत्वा वुत्तं ।

सीवलित्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

छट्ठवग्गवण्णना निट्ठिता ।

७. सत्तमवग्गो

१. वप्पत्थेरगाथावण्णना

पस्सति पस्सोति आयस्मतो वप्पत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले हंसवतीनगरे कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो “असुको च असुको च थेरो सत्थु पठमं धम्मपटिग्गाहका अहेसु”न्ति थोमनं सुत्वा भगवन्तं उपसङ्गमित्वा पत्थनं पट्टपेसि — “अहमि भगवा अनागते तादिसस्स सम्मासम्बुद्धस्स पठमं धम्मपटिग्गाहकानं अज्जतरो भवेय्य”न्ति, सत्थु सन्तिके सरणगमनञ्च पवेदेसि । सो यावजीवं पुज्जानि कत्वा ततो चुतो देवमनुस्सेसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धप्पादे कपिलवत्थुस्मिं वासेट्ठस्स नाम ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, वप्पोतिस्स नामं अहोसि । सो असितेन इसिना “सिद्धत्थकुमारो सब्बज्जू भविस्सती”ति ब्याकतो कोण्डज्जप्पमुखेहि ब्राह्मणपुत्तेहि सद्धिं घरावासं पहाय तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा “तस्मिं सब्बज्जुतं पत्ते तस्स सन्तिके धम्मं सुत्वा अमतं पापुणिस्सामी”ति उरुवेलायं विहरन्तं महासत्तं छब्बस्सानि पधानं पदहन्तं उपट्ठित्वा ओळारिकाहारपरिभोगेन निब्बिज्जित्वा इसिपतनं गतो । अभिसम्बुज्झित्वा सत्थारा सत्तसत्ताहानि वीतिनामेत्वा इसिपतनं गन्त्वा धम्मचक्के पवत्तिते पाटिपददिवसे सोतापत्तिफले पतिट्ठितो पञ्चमियं पक्खस्स अज्जासिकोण्डज्जादीहि सद्धिं अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१२.२०-३०) —

“उभिन्नं देवराजूनं, सङ्गामो समुपट्ठितो ।

अहोसि समुपब्यूळ्हो, महाघोसो अवत्तथ ॥

“पदमुत्तरो लोकविदू, आहुतीनं पटिग्गहो ।
अन्तलिक्खे ठितो सत्था, संवेजेसि महाजनं ॥

“सब्बे देवा अत्तमना, निक्खित्तकवचावुधा ।
सम्बुद्धं अभिवादेत्वा, एकग्गासिंसु तावदे ॥

“मय्हं सङ्कप्पमज्जाय, वाचासभिमुदीरयि ।
अनुकम्पको लोकविदू, निब्बापेसि महाजनं ॥

“पदुट्ठचित्तो मनुजो, एकपाणं विहेठयं ।
तेन चित्तप्पदोसेन, अपायं उपपज्जति ॥

“सङ्गामसीसे नागोव, बहू पाणे विहेठयं ।
निब्बापेथ सकं चित्तं, मा हज्जित्थो पुनप्पुनं ॥

“द्विन्नम्पि यक्खराजूनं, सेना सा विम्हिता अहु ।
सरणञ्च उपागच्छं, लोकजेट्ठं सुतादिनं ॥

“सज्जापेत्त्वान जनतं, पदमुद्धरि चक्खुमा ।
पेक्खमानोव देवेहि, पक्कामि उत्तरामुखो ॥

“पठमं सरणं गच्छिं, द्विपदिन्दस्स तादिनो ।
कप्पानं सतसहस्सं, दुग्गतिं नुपपज्जहं ॥

“महादुन्दुभिनामा च, सोळसासुं रथेसभा ।
तिसकप्पसहस्सम्हि, राजानो चक्कवत्तिनो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा अत्तना पटिलद्धसम्पत्तिं पच्चवेक्खणमुखेन सत्थु गुणमहन्ततं पच्चवेक्खित्वा “ईदिसं नाम सत्थारं बाहुलिकादिवादेन समुदाचरिम्ह । अहो पुथुज्जनभावो नाम अन्धकरणो अचक्खुकरणो अरियभावोयेव चक्खुकरणो”ति दस्सेन्तो “**पस्सति पस्सो**”ति गाथं अभसि ।

६१. तत्थ **पस्सति पस्सो**ति पस्सति सम्मादिट्ठिया धम्मे अविपरीतं जानाति बुज्झतीति पस्सो, दस्सनसम्पन्नो अरियो, सो **पस्सन्तं** अविपरीतदस्साविं “अयं अविपरीतदस्सावी”ति पस्सति पज्जाचक्खुना धम्माधम्मं यथासभावतो जानाति । न केवलं पस्सन्तमेव, अथ खो **अपस्सन्तञ्च** पस्सति, यो पज्जाचक्खुविरहितो धम्मे यथासभावतो न पस्सति, तम्पि अपस्सन्तं पुथुज्जनं “अन्थो वतायं भवं अचक्खुको”ति अत्तनो पज्जाचक्खुना पस्सति । **अपस्सन्तो अपस्सन्तं, पस्सन्तञ्च न पस्सतीति** अपस्सन्तो पज्जाचक्खुरहितो अन्धबालो तादिसं अन्धबालं अयं धम्माधम्मं यथासभावतो न पस्सतीति यथा अपस्सन्तं न पस्सति न जानाति, एवं अत्तनो पज्जाचक्खुना धम्माधम्मं यथासभावतो पस्सन्तञ्च पण्डितं

“अयं एवंविधो”ति न पस्सति न जानाति, तस्मा अहमि पुब्बे दस्सनरहितो सकलं जेय्यं हत्थामलकं विय पस्सन्तं भगवन्तं अपस्सन्तमि पूरणादिं यथासभावतो न पस्सिं, इदानीं पन बुद्धानुभावेन सम्पन्नो उभयेपि यथासभावतो पस्सामीति सेवितब्बासेवितब्बेसु अत्तनो अविपरीतपटिपत्तिं दस्सेति ।

वप्पत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

२. वज्जिपुत्तत्थेरगाथावण्णना

एकका मयं अरज्जेति आयस्मतो वज्जिपुत्तत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयमि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठूपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो इतो एकनवुते कप्पे विपस्सिस्स भगवतो काले कुलगोहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं विपस्सिं भगवन्तं दिस्वा पसन्नमानसो नागपुप्फकेसरेहि पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे अमच्चकुले निब्बत्ति, **वज्जिपुत्तो**तिस्स नामं अहोसि । सो भगवतो वेसालिगमने बुद्धानुभावं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा कतपुब्बकिच्चो कम्मट्ठानं गहेत्वा वेसालिया अविदूरे अज्जतरस्मिं वनसण्डे विहरति । तेन च समयेन वेसालियं उस्सवो अहोसि । तत्थ तत्थ नच्चगीतवादितं पवत्तति, महाजनो हट्ठतुट्ठो उस्सवसम्पत्तिं पच्चनुभोति, तं सुत्वा सो भिक्खु अयोनिस्सो उम्मुज्जन्तो विवेकं वज्जमानो कम्मट्ठानं विस्सज्जेत्वा अत्तनो अनभिरतिं पकासेन्तो —

“एकका मयं अरज्जे विहराम, अपविद्धं व वनस्मिं दारुकं ।

एतादिसिकाय रत्तिया, को सु नाम अम्हेहि पापियो”ति ॥ — गाथमाह ।

तं सुत्वा वनसण्डे अधिवत्था देवता तं भिक्खुं अनुकम्पमाना “यदिपि, त्वं भिक्खु, अरज्जवासं हीळेन्तो वदसि, विवेककामा पन विदुसुनो तं बहु मज्जन्तियेवा”ति इममत्थं दस्सेन्ती —

“एकको त्वं अरज्जे विहरसि, अपविद्धं व वनस्मिं दारुकं ।

तस्स ते बहुका पिहयन्ति, नेरयिका विय सग्गगामिन”न्ति ॥ —

गाथं वत्वा, “कथज्झि नाम त्वं, भिक्खु, निय्यानिके सम्मासम्बुद्धस्स सासने पब्बजित्वा अनिय्यानिकं वितक्कं वितक्केस्ससी”ति सन्तज्जेन्ती संवेजेसि । एवं सो भिक्खु ताय देवताय संवेजितो कसाभिहतो विय भद्रो अस्साजानीयो विपस्सनावीथिं ओतरित्वा नचिरस्सेव विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.११.६२-६६) —

“सुवण्णवण्णं सम्बुद्धं, सतरंसिव भाणुमं ।

ओभासेन्तं दिसा सब्बा, उळुराजं व पूरितं ॥

“पुरक्खतं सावकेहि, सागरेहेव मेदनिं ।

नागं पग्गय्ह रेणूहि, विपस्सिस्साभिरोपयिं ॥

“एकनवुतितो कप्पे, यं रेणुमभिरोपयिं ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“पण्णतालीसितो कप्पे, रेणु नामासि खत्तियो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कत्तं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा “अयं मे अरहत्तप्पत्तिया अङ्कुसो जातो”ति अत्तनो देवताय च वुत्तनयं संकट्टित्वा —

६२. “एकका मयं अरज्जे विहराम, अपविद्धं व वनस्मिं दारुकं ।
तस्स मे बहुका पिहयन्ति, नेरयिका विय सग्गगामिन”न्ति ॥ —

गाथं अभासि ।

तस्सत्थो — अनपेक्खभावेन वने छट्ठितदारुक्खण्डं विय यदिपि मयं एकका एकाकिनो असहाया इमस्मिं अरज्जे विहराम, एवं विहरतो पन तस्स मे बहुका पिहयन्ति मं बहू अत्थकामरूपा कुलपुत्ता अभिपत्थेन्ति, “अहो वतस्स मयम्पि वज्जिपुत्तत्थेरो विय घरबन्धनं पहाय अरज्जे विहरेय्यामा”ति । यथा किं? नेरयिका विय सग्गगामिनं, यथा नाम नेरयिका अत्तनो पापकम्मेन निरये निब्बत्तसत्ता सग्गगामीनं सग्गपगामीनं पिहयन्ति — “अहो वत मयम्पि निरयदुक्खं पहाय सग्गसुखं पच्चनुभवेय्यामा”ति एवंसम्पदमिदन्ति अत्थो । एत्थ च अत्तनि गरुबहुवचनप्पयोगस्स इच्छितब्बत्ता “एकका मयं विहरामा”ति पुन तस्स अत्थस्स एकत्तं सन्धाय “तस्स मे”ति एकवचनप्पयोगो कतो । “तस्स मे”, “सग्गगामिन”न्ति च उभयम्पि ‘पिहयन्ती’ति पदं अपेक्खित्वा उपयोगत्थे सम्पदाननिद्देशो दट्टब्बो । तं अभिपत्थेन्तीति च तादिसे अरज्जवासादिगुणे अभिपत्थेन्ता नाम होन्तीति कत्वा वुत्तं । तस्स मेति वा तस्स मम सन्तिके गुणेति अधिप्पायो ।

वज्जिपुत्तत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

३. पक्खत्थेरगाथावण्णना

चुता पतन्तीति आयस्मतो पक्खत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि करोन्तो इतो एकनवुत्ते कप्पे यक्खसेनापति हुत्वा विपस्सिं भगवन्तं दिस्वा पसन्नमानसो दिब्बवत्थेन पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सक्केसु देवदहनिगमे साकियराजकुले निब्बत्ति, “सम्मोदकुमारो”तिस्स नामं अहोसि । अथस्स दहरकाले वातरोगेन पादा न वहिंसु । सो कतिपयं कालं पीठसप्पी विय विचरि । तेनस्स पक्खोति समज्जा जाता । पच्छा अरोगकालेपि तथेव नं सज्जानन्ति, सो भगवतो जातिसमागमे पाटिहारियं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा कतपुब्बकिच्चो कम्मट्ठानं गहेत्वा अरज्जे विहरति । अथेकदिवसं गामं पिण्डाय पविसितुं गच्छन्तो अन्तरामगगे अज्जतरस्मिं रुक्खमूले निसीदि । तस्मिञ्च समये अज्जतरो कुललो मंसपेसिं आदाय आकासेन गच्छति, तं बहू कुलला अनुपतित्वा पातेसुं । पातितं मंसपेसिं एको कुललो अग्गहेसि । तं अज्जो अच्छिन्दित्वा गण्हि, तं दिस्वा थेरो “यथायं मंसपेसि, एवं कामा नाम बहुसाधारणा बहुदुक्खा बहुपायासा”ति — कामेसु आदीनवं नेक्खम्मे च आनिसंसं पच्चवेक्खित्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा “अनिच्च”न्तिआदिना मनसिकरोन्तो पिण्डाय चरित्वा कतभत्तकिच्चो दिवाट्टाने निसीदित्वा विपस्सनं वट्टेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१२.१-१०) —

“विपस्सी नाम भगवा, लोकजेट्ठो नरासभो ।

अट्टसट्टिसहस्सेहि, पाविसि बन्धुमं तदा ॥

“नगरा अभिनिक्खम्म, अगमं दीपचेतियं ।
अदसं विरजं बुद्धं, आहुतीनं पटिग्गहं ॥

“चुल्लासीतिसहस्सानि, यक्खा मय्हं उपन्तिके ।
उपट्टहन्ति सक्कच्चं, इन्दंवि तदसा गणा ॥

“भवना अभिनिक्खम्म, दुस्सं पग्गय्हं तदा ।
सिरसा अभिवादेसिं, तज्जादासिं महेसिनो ॥

“अहो बुद्धो अहो धम्मो, अहो नो सत्थु सम्पदा ।
बुद्धस्स आनुभावेन, वसुधायं पक्कम्पथ ॥

“तज्ज अच्छरियं दिस्वा, अब्भुतं लोमहंसनं ।
बुद्धे चित्तं पसादेमि, द्विपदिन्दमि तादिने ॥

“सोहं चित्तं पसादेत्वा, दुस्सं दत्त्वान सत्थुनो ।
सरणज्ज उपागच्छिं, सामच्चो सपरिज्जनो ॥

“एकनवुतितो कप्पे, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“इतो पन्नरसे कप्पे, सोळसासुं सुवाहना ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा यदेव संवेगवत्थुं अङ्कुसं कत्वा विपस्सनं वट्टेत्वा अज्जा अधिगता, तस्स संकित्तनमुखेन अज्जं ब्याकरोन्तो “**चुता पतन्ती**”ति गाथं अभसि ।

६३. तत्थ चुताति भट्ठा । **पतन्ती**ति अनुपतन्ति । **पतिता**ति चवनवसेन भूमियं पतिता, आकासे वा सम्पतनवसेन पतिता । **गिद्धा**ति गेधं आपन्ना । **पुनरागता**ति पुनदेव उपगता । **च-**सद्दो सब्बत्थ योजेतब्बो । इदं वुत्तं होति — पतन्ति अनुपतन्ति च इध कुलला, इतरस्स मुखतो चुता च मंसपेसि, चुता पन सा भूमियं पतिता च, गिद्धा गेधं आपन्ना सब्बेव कुलला पुनरागता । यथा चिमे कुलला, एवं संसारे परिब्भमन्ता सत्ता ये कुसलधम्मतो चुता, ते पतन्ति निरयादीसु, एवं पतिता च, सम्पत्तिभवे ठिता तत्थ कामसुखानुयोगवसेन कामभवे रूपारूपभवेसु च भवनिक्कन्तिवसेन गिद्धा च पुनरागता भवतो अपरिमुत्तता तेन तेन भवगामिना कम्मेन तं तं भवसज्जितं दुक्खं आगता एव, एवंभूता इमे सत्ता । मया पन **कतं किच्चं** परिज्जादिभेदं सोळसविधम्पि किच्चं कतं, न दानि तं कातब्बं अत्थि । **रतं रम्मं** रमितब्बं अरियेहि सब्बसङ्गतविनिस्सटं निब्बानं रतं अभिरतं रम्मं । तेन च **सुखेनन्वागतं सुखं** फलसमापत्तिसुखेन अनुआगतं उपगतं

अच्चन्तसुखं निब्बानं, सुखेन वा सुखापटिपदाभूतेन विपस्सनासुखेन मगगसुखेन च अन्वागतं फलसुखं निब्बानसुखञ्चाति अत्थो वेदितब्बो ।

पक्खत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

४. विमलकोण्डञ्जत्थेरगाथावण्णना

दुमव्हाय उप्पन्नोति विमलकोण्डञ्जत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठूपनिस्सयं पुञ्जं उपचिनन्तो इतो एकनवुते कप्पे विपस्सिस्स भगवतो काले विभवसम्पन्ने कुले निब्बत्तित्वा विञ्जुतं पत्तो एकदिवसं विपस्सिं भगवन्तं महतिया परिसाय परिवुतं धम्मं देसेन्तं दिस्वा पसन्नमानसो चतूहि सुवण्णपुप्फेहि पूजेसि । भगवा तस्स पसादसंवड्ढनत्थं तथारूपं इद्धाभिसङ्खारं अभिसङ्खारेसि, यथा सुवण्णाभा सकलं तं पदेसं ओत्थरति । तं दिस्वा भिय्योसोमत्ताय पसन्नमानसो हुत्वा भगवन्तं वन्दित्वा तं निमित्तं गहेत्वा अत्तनो गेहं गन्त्वा बुद्धारम्मणं पीतिं अविजहन्तो केनचि रोगेन कालं कत्वा तुसितेसु उपपन्नो अपरापरं पुञ्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजानं बिम्बिसारं पटिच्च अम्बपालिया कुच्छिम्हि पटिसन्धिं गणिह । राजा हि बिम्बिसारो तरुणकाले अम्बपालिया रूपसम्पत्तिं सुत्वा सञ्जाताभिलासो कतिपयमनुस्सपरिवारो अञ्जातकवेसेन वेसालिं गन्त्वा एकरत्तिं ताय संवासं कप्पेसि । तदा अयं तस्सा कुच्छिम्हि पटिसन्धिं अगगहेसि । सा च गम्भस्स पतिट्ठितभावं तस्स आरोचेसि । राजापि अत्तानं जानापेत्वा दातब्बयुत्तकं दत्वा पक्कामि । सा गम्भस्स परिपाकमन्वाय पुत्तं विजायि, ‘विमलो’तिस्स नामं अहोसि, पच्छा **विमलकोण्डञ्जोति** पञ्जायित्थ । सो वयप्पत्तो भगवतो वेसालिगमने बुद्धानुभावं दिस्वा पसन्नमानसो पब्बजित्वा कतपुब्बकिच्चो विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१२.४०-४८) —

“विपस्सी नाम भगवा, लोकजेट्ठो नरासभो ।
निसिन्नो जनकायस्स, देसेसि अमतं पदं ॥

“तस्साहं धम्मं सुत्वान, द्विपदिन्नस्स तादिनो ।
सोण्णपुप्फानि चत्तारि, बुद्धस्स अभिरोपयिं ॥

“सुवण्णच्छदनं आसि, यावता परिसा तदा ।
बुद्धाभा च सुवण्णाभा, आलोको विपुलो अहु ॥

“उदग्गचित्तो सुमनो, वेदजातो कतञ्जली ।
वित्तिसञ्जननो तेसं, दिट्ठधम्मसुखावहो ॥

“आयाचित्वान सम्बुद्धं, वन्दित्वान च सुब्बतं ।
पामोज्जं जनयित्वान, सकं भवनुपागमिं ॥

“भवने उपविट्ठोहं, बुद्धसेट्ठं अनुस्सरिं ।
तेन चित्तप्पसादेन, तुसितं उपपज्जहं ॥

“एकनवुतितो कप्पे, यं पुप्फमभिरुपयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“सोळसासिंसु राजानो, नेमिसम्मतनामका ।
तेतालीसे इतो कप्पे, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अज्जापदेसेन अज्जं व्याकरोन्तो “दुमव्हाया”ति गाथं अभासि ।

६४. तत्थ दुमव्हायाति दुमेन अम्बेन अक्कातब्बाय, अम्बपालियाति अत्थो । आधारे चेतं भुम्मवचनं । उप्पन्नोति तस्सा कुच्छियं उप्पन्नो उप्पज्जमानो च । जातो पण्डरकेतुनाति धवलवत्थधजत्ता “पण्डरकेतू”ति पज्जातेन बिम्बिसाररज्जा हेतुभूतेन जातो, तं पटिच्च निब्बत्तोति अत्थो । उप्पन्नोति वा पठमाभिनिब्बत्तिदस्सनं । ततो हि जातोति अभिजातिदस्सनं । विजायनकालतो पट्टाय हि लोके जातवोहारो । एत्थ च “दुमव्हायाय उप्पन्नो”ति इमिना अत्तुक्कंसनभावं अपनेति, अनेकपतिपुत्तानम्पि विसेसाधिगमसम्भवज्ज दीपेति । “जातो पण्डरकेतुना”ति इमिना विज्जातपितिकदस्सनेन परवम्भनं अपनेति । केतुहाति मानप्पहायी । मानो हि उण्णतिलक्खणत्ता केतु वियाति केतु । तथा हि सो “केतुकम्यतापच्चुपट्टानो”ति वुच्चति । केतुनायेवाति पज्जाय एव । पज्जा हि अनवज्जधम्मेषु अच्चुगगतट्ठेन मारसेनप्पमद्दनेन पुब्बङ्गमट्ठेन च अरियानं धजा नाम । तेनाह “धम्मो हि इसिनं धजो”ति (सं० नि० २.२४१; अ० नि० ४.४८; जा० २.२१.४९४) । महाकेतुं पधंसयीति महाविसयताय महन्ता, सेय्यमानजातिमानादिभेदतो बहवो च मानप्पकारा, इतरे च किलेसधम्मा समुस्सितट्ठेन केतु एतस्साति महाकेतु मारो पापिमा । तं बलविधमनविसयातिक्कमनवसेन अभिभवि निब्बिसेवनं अकासीति । “महाकेतुं पधंसयी”ति अत्तानं परं विय दस्सेन्तो अज्जापदेसेन अरहत्तं व्याकासि ।

विमलकोण्डज्जत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

५. उक्खेपकतवच्छत्थेरगाथावण्णना

उक्खेपकतवच्छत्थाति आयस्मतो उक्खेपकतवच्छत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि किर पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो इतो चतुनवुते कप्पे सिद्धत्थस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो सत्थारं उद्दिस्स माळं करोन्तस्स पूगस्स एकत्थम्भं अलभन्तस्स थम्भं दत्वा सहायकिच्चं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं अज्जतरस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, वच्छोतिस्स गोत्ततो आगतनामं । सो सत्थु सन्तिके धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा कोसलरट्ठे गामकावासे वसन्तो आगतागतानं भिक्खून् सन्तिके धम्मं परियापुणाति । “अयं विनयो इदं सुत्तन्तं अयं अभिधम्मो”ति पन परिच्छेदं न जानाति । अथेकदिवसं आयस्मन्तं धम्मसेनापतिं पुच्छित्वा यथापरिच्छेदं सब्बं सल्लक्खेसि । धम्मसङ्गीतिया पुब्बेपि पिटकादिसमज्जा परियत्तिसद्धम्मे ववत्थिता एव, यतो भिक्खून् विनयधरादिवोहारो । सो तेपिटकं बुद्धवचनं उगगहन्तो परिपुच्छन्तो तत्थ वुत्ते रूपारूपधम्मे सल्लक्खेत्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा सम्मसन्तो नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.२.१३-२६) —

“सिद्धत्थस्स भगवतो, महापूगगणो अहु ।
सरणं गता च ते बुद्धं, सद्वहन्ति तथागतं ॥

“सब्बे सङ्गम्म मन्तेत्वा, माळं कुब्बन्ति सत्थुनो ।
एकत्थम्भं अलभन्ता, विचिनन्ति ब्रहावने ॥

“तेहं अरञ्जे दिस्वान, उपगम्म गणं तदा ।
अञ्जलिं पग्गहेत्वान, पटिपुच्छिं गणं अहं ॥

“ते मे पुट्ठा वियाकंसु, सीलवन्तो उपासका ।
माळं मयं कत्तुकामा, एकत्थम्भो न लब्धति ॥

“एकत्थम्भं ममं देथ, अहं दस्सामि सत्थुनो ।
आहरिस्सामहं थम्भं, अप्पोस्सुक्का भवन्तु ते ॥

“ते मे थम्भं पवेच्छिंसु, पसन्ना तुट्ठमानसा ।
ततो पटिनिवत्तित्वा, अगमंसु सकं घरं ॥

“अचिरं गते पूगगणे, थम्भं अहासहं तदा ।
हट्ठो हट्ठेन चित्तेन, पठमं उस्सपेसहं ॥

“तेन चित्तप्पसादेन, विमानं उपपज्जहं ।
उब्बिद्धं भवनं मय्हं, सत्तभूमं समुगतं ॥

“वज्जमानासु भेरीसु, परिचारेमहं सदा ।
पञ्चपज्जासकप्पम्हि, राजा आसिं यसोधरो ॥

“तत्थापि भवनं मय्हं, सत्तभूमं समुगतं ।
कूटागारवरूपेतं, एकत्थम्भं मनोरमं ॥

“एकवीसतिकप्पम्हि, उदेनो नाम खत्तियो ।
तत्रापि भवनं मय्हं, सत्तभूमं समुगतं ॥

“यं यं योनुपपज्जामि, देवत्तं अथ मानुसं ।
अनुभोमि सुखं सब्बं, एकत्थम्भस्सिदं फलं ॥

“चतुन्नवुतितो कप्पे, यं थम्भमददं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, एकत्थम्भस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा कतकिच्चत्ता अकिलासुभावे ठितो अत्तनो सन्तिकं उपगतानं गहट्टपब्बजितानं अनुकम्पं उपादाय तेपिटकं बुद्धवचनं वीमंसित्वा धम्मं देसेसि । देसेन्तो च एकदिवसं अत्तानं परं विय कत्वा दस्सेन्तो —

६५. “उक्खेपकतवच्छस्स, सङ्कलितं बहूहि वस्सेहि ।

तं भासति गहट्टानं, सुनिसिन्नो उळारपामोज्जो”न्ति ॥ — गाथं अभसि ।

तत्थ उक्खेपकतवच्छस्साति कतउक्खेपवच्छस्स, भिक्खुनो सन्तिके विसुं विसुं उग्गहितं विनयपदेसं सुत्तपदेसं अभिधम्मपदेसञ्च यथापरिच्छेदं विनयसुत्ताभिधम्मानंयेव उपरि खिपित्वा सज्झायनवसेन तत्थ तत्थेव पक्खिपित्वा ठितवच्छेनाति अत्थो करणत्थे हि इदं सामिवचनं । सङ्कलितं बहूहि वस्सेहीति बहुकेहि संवच्छेरेहि सम्पिण्डनवसेन हृदये ठपितं । “सङ्कलित”न्तिपि पाठो, सङ्कलितं विय कतं एकाबद्धवसेन वाचुग्गतं कतं । यं बुद्धवचनन्ति वचनसेसो । तन्ति तं परियत्तिधम्मं भासति कथेति । गहट्टानन्ति तेसं येभ्य्यताय वुत्तं । सुनिसिन्नोति तस्मिं धम्मे सम्मा निच्चलो निसिन्नो, लाभसक्कारादिं अपच्चासीसन्तो केवलं विमुत्तायतनसीसेयेव ठत्वा कथेतीति अत्थो । तेनाह “उळारपामोज्जो”न्ति फलसमापत्तिसुखवसेन धम्मदेसनावसेनेव च उप्पन्नउळारपामोज्जोति । वुत्तञ्जेतं —

“यथा यथावुसो भिक्खु, यथासुतं यथापरियत्तं धम्मं वित्थारेन परेसं देसेति तथा तथा सो तस्मिं धम्मे लभति अत्थवेदं, लभति धम्मवेदं, लभति धम्मूपसंहितं पामोज्ज”न्तिआदि (दी० नि० ३.३५५) ।

उक्खेपकतवच्छत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

६. मेघियत्थेरगाथावण्णना

अनुसासि महावीरोति आयस्मतो मेघियत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे कुसलबीजानि रोपेन्तो इतो एकनवुते कप्पे विपस्सिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पापुणि । तस्मिञ्च समये विपस्सी भगवा बुद्धकिच्चस्स परियोसानमागम्म आयुसङ्खारं ओस्सज्जि । तेन पथवीकम्पादीसु उप्पन्नेसु महाजनो भीततसितो अहोसि । अथ नं वेस्सवणो महाराजा तमत्थं विभावेत्त्वा समस्सासेसि । तं सुत्वा महाजनो संवेगप्पत्तो अहोसि । तत्थायं कुलपुत्तो बुद्धानुभावं सुत्वा सत्थरि सज्जातगारवबहुमानो उळारं पीतिसोमनस्सं पटिसंवेदेसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कपिलवत्थुस्मिं साकियराजकुले निब्बत्ति, तस्स मेघियोति नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो सत्थु सन्तिके पब्बजित्वा भगवन्तं उपट्ठहन्तो भगवति जालिकायं विहरन्ते किमिकालाय नदिया तीरे रमणीयं अम्बवनं दिस्वा तत्थ विहरितुकामो द्वे वारे भगवता वारेत्वा ततियवारं विस्सज्जितो तत्थ गन्त्वा मिच्छावितक्कमक्खिकाहि खज्जमानो चित्तसमाधिं अलभित्वा सत्थु सन्तिकं गन्त्वा तमत्थं आरोचेसि । अथस्स भगवा “अपरिपक्काय, मेघिय, चेतोविमुत्तिया पज्च धम्मा परिपाकाय संवत्तन्ती”न्तिआदिना (उदा० ३१) ओवादं अदासि । सो तस्मिं ओवादे ठत्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१२.५७-६५) —

“यदा विपस्सी लोकगो, आयुसङ्खारमोस्सजि ।

पथवी सम्पकम्पित्थ, मेदनी जलमेखला ॥

“ओततं विततं मय्हं, सुविचित्तवटंसकं ।
भवनम्पि पकम्पित्थ, बुद्धस्स आयुसङ्खये ॥

“तासो मय्हं समुप्पन्नो, भवने सम्पकम्पिते ।
उप्पादो नु किमत्थाय, आलोको विपुलो अहु ॥

“वेस्सवणो इधागम्म, निब्बापेसि महाजनं ।
पाणभूते भयं नत्थि, एकग्गा होथ संवुता ॥

“अहो बुद्धो अहो धम्मो, अहो नो सत्थु सम्पदा ।
यस्मिं उप्पज्जमानम्हि, पथवी सम्पकम्पति ॥

“बुद्धानुभावं कित्तेत्वा, कप्पं सग्गम्हि मोदहं ।
अवसेसेसु कप्पेसु, कुसलं चरितं मया ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं सञ्जमलभिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धसञ्जायिदं फलं ॥

“इतो चुद्धसकप्पम्हि, राजा आसिं पतापवा ।
समितो नाम नामेन, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा सत्थु सम्मुखा ओवादं लभित्वा “मया अरहत्तं अधिगत”न्ति अज्जं ब्याकरोन्तो —

६६. “अनुसासि महावीरो, सब्बधम्मान पारगू ।
तस्साहं धम्मं सुत्वान, विहासिं सन्तिके सतो ।
तिस्सो विज्जा अनुप्पत्ता, कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ अनुसासीति “अपरिपक्काय, मेघिय, चेतोविमुत्तिया पञ्च धम्मा परिपाकाय संवत्तन्ती”ति आदिना ओवदि अनुसिद्धिं अदासि । महावीरोति महाविक्कन्तो, वीरियपारमिपारिपूरिया चतुरङ्गसमन्नागतवीरियाधिष्ठानेन अनज्जसाधारणचतुब्धिधम्मपधानसम्पत्तिया च महावीरियोति अत्थो । सब्बधम्मान पारगूति सब्बेसज्ज जेय्यधम्मानं पारं परियन्तं जाणगमनेन गतो अधिगतोति सब्बधम्मान पारगू, सब्बज्जूति अत्थो । सब्बेसं वा सङ्खतधम्मानं पारभूतं निब्बानं सयम्भूजाणेन गतो अधिगतोति सब्बधम्मान पारगू । तस्साहं धम्मं सुत्त्वानाति तस्स बुद्धस्स भगवतो सामुक्कंसिकं तं चतुसच्चधम्मं सुणित्वा । विहासिं सन्तिकेति अम्बवने मिच्छावितक्केहि उपदुतो चालिका विहारं गन्त्वा सत्थु समीपेयेव विहासिं । सतोति सतिमा, समथविपस्सनाभावनाय अप्पमत्तोति अत्थो । अहन्ति इदं यथा “अनुसासी”ति एत्थ “म”न्ति एवं “विज्जा अनुप्पत्ता, कतं बुद्धस्स सासन”न्ति एत्थ “मया”ति परिणामेतब्बं । “कतं बुद्धस्स सासन”न्ति च इमिना यथावुत्तं विज्जात्तयानुप्पत्तिमेव सत्थु ओवादपटिकरणभावदस्सनेन परियायन्तरेण पकासेति । सीलक्खन्धादिपरिपूरणमेव हि सत्थु सासनकारिता ।

मेघियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

७. एकधम्मसवनीयत्थेरगाथावण्णना

किलेसा झापिता मय्हन्ति आयस्मतो एकधम्मसवनीयत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले रुक्खदेवता हुत्वा निब्बत्तो कतिपये भिक्खू मग्गमूळहे महारज्जे विचरन्ते दिस्वा अनुकम्पमानो अत्तनो भवनतो ओतरित्वा ते समस्सासेत्वा भोजेत्वा यथाधिपेतद्धानं पापेसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो कस्सपे भगवति लोके उप्पज्जित्वा कतबुद्धकिच्चे परिनिब्बुते तस्मिं काले बाराणसिराजा किकी नाम अहोसि । तस्मिं कालङ्कते तस्स पुथुविन्दराजा नाम पुत्तो आसि । तस्स पुत्तो सुसामो नाम । तस्स पुत्तो किकीब्रह्मदत्तो नाम हुत्वा रज्जं कारेन्तो सासने अन्तरहिते धम्मस्सवनं अलभन्तो, “यो धम्मं देसेति, तस्स सहस्सं दम्मी”ति घोसापेत्वा एकम्पि धम्मकथिकं अलभन्तो, “मय्हं पितुपितामहादीनं काले धम्मो संवत्तति, धम्मकथिका सुलभा अहेसुं । इदानि पन चतुप्पदिकगाथामत्तम्पि कथेन्तो दुल्लभो । याव धम्मसज्जा न विनस्सति, तावदेव पब्बजिस्सामी”ति रज्जं पहाय हिमवन्तं उद्दिस्स गच्छन्तं सक्को देवराजा आगन्त्वा, “अनिच्चा वत सङ्गारा”ति गाथाय धम्मं कथेत्वा निवत्तेसि । सो निवत्तित्वा बहुं पुज्जं कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सेतव्यनगरे सेट्टिकुले निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो भगवति सेतव्यनगरे सिंसपावने विहरन्ते सत्थारं उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा एकमन्तं निसीदि । तस्स सत्था अज्झासयं ओलोकेत्वा, “अनिच्चा वत सङ्गारा”ति इमाय गाथाय धम्मं देसेसि । तस्स तत्थ कताधिकारताय सो अनिच्चसज्जाय पाकटतरं हुत्वा उपट्ठिताय पटिलद्धसंवेगो पब्बजित्वा धम्मसम्मसनं पट्टपेत्वा दुक्खसज्जं अनत्तसज्जञ्च मनसिकरोन्तो विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१२.६६-७१) —

“पदुमुत्तरबुद्धस्स, सावका वनचारिनो ।
विप्पनट्ठा ब्रह्मारज्जे, अन्धाव अनुसुय्यरे ॥

“अनुस्सरित्वा सम्बुद्धं, पदुमुत्तरनायकं ।
तस्स ते मुनिनो पुत्ता, विप्पनट्ठा महावने ॥

“भवना ओरुहित्वान, अगमिं भिक्खुसन्तिकं ।
तेसं मग्गञ्च आचिक्खिं, भोजनञ्च अदासहं ॥

“तेन कम्मेन द्विपदिन्द, लोकजेट्ठ नरासभ ।
जातिया सत्तवस्सोहं, अरहत्तमपापुणिं ॥

“सचक्खू नाम नामेन, द्वादस चक्कवत्तिनो ।
सत्तरतनसम्पन्ना, पञ्चकप्पसते इतो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

तस्स एकेनेव धम्मस्सवनेन निप्फन्नकिच्चत्ता **एकधम्मसवनीयो**त्वेव समज्जा अहोसि । सो अरहा हुत्वा अज्जं ब्याकरोन्तो —

६७. “किलेसा झापिता मय्हं, भवा सब्बे समूहता ।

विकखीणो जातिसंसारो, नत्थि दानि पुनब्भवो”ति ॥ — गाथं अभसि ।

तत्थ किलेसाति यस्मिं सन्ताने उप्पन्ना, तं किलेसेन्ति विबाधेन्ति उपतापेन्ति वाति किलेसा, रागादयो । झापिताति इन्दगिना विय रुक्खगच्छादयो अरियमग्गजाणगिना समूलं दड्ढा । मय्हन्ति मया, मम सन्ताने वा । भवा सब्बे समूहताति कामकम्मभवादयो सब्बे भवा समुघाटिता किलेसानं झापितत्ता । सति हि किलेसवट्ठे कम्मवट्ठेन भवितब्बं । कम्मभवानं समूहतत्ता एव च उपपत्तिभवापि समूहता एव अनुप्पत्तिधम्मताय आपादितत्ता । विकखीणो जातिसंसारोति जातिआदिको

“खन्धानञ्च पटिपाटि, धातुआयतनान च ।

अब्बोच्छिन्नं वत्तमाना, संसारोति पवुच्चती”ति ॥ —

वुत्तलक्खणो संसारो विसेसतो खीणो, तस्मा नत्थि दानि पुनब्भवो । यस्मा आयतिं पुनब्भवो नत्थि, तस्मा विकखीणो जातिसंसारो । तस्मा च पुनब्भवो नत्थि, यस्मा भवा सब्बे समूहताति आवत्तेत्वा वत्तब्बं । अथ वा विकखीणो जातिसंसारो, ततो एव नत्थि दानि पुनब्भवोति योजेतब्बं ।

एकधम्मसवनीयत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

८. एकुदानियत्थेरगाथावण्णना

अधिचेतसो अप्पमज्जतोति आयस्मतो एकुदानियत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो अत्थदस्सिस्स भगवतो काले यक्खसेनापति हुत्वा निब्बत्तो सत्थरि परिनिब्बुते, “अलाभा वत मे, दुल्लब्धं वत मे, योहं सत्थुधरमानकाले दानादिपुज्जं कातुं नालत्थ”न्ति परिदेवसोकमापन्नो अहोसि । अथ नं सागरो नाम सत्थु सावको सोकं विनोदेत्वा सत्थु थूपपूजायं नियोजेसि । सो पञ्च वस्सानि थूपं पूजेत्वा ततो चुतो तेन पुज्जेन देवमनुस्सेसु एव संसरन्तो कस्सपस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो कालेन कालं सत्थु सन्तिकं उपसङ्गमि । तस्मिञ्च समये सत्था “अधिचेतसो”ति गाथाय सावके अभिण्हं ओवदि । सो तं सुत्वा सद्भाजातो पब्बजि । पब्बजित्वा च पन तमेव गाथं पुनप्पुनं परिवत्तेति । सो तत्थ वीसतिवस्ससहस्सानि समणधम्मं करोन्तो जाणस्स अपरिपक्कत्ता विसेसं निब्बत्तेतु नासक्खि । ततो पन चुतो देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं विभवसम्पन्नस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्तो विज्जुतं पत्वा जेतवनपटिग्गहणसमये बुद्धानुभावं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा कतपुब्बकिच्चो अरज्जे विहरन्तो सत्थु सन्तिकं अगमासि । तस्मिञ्च समये सत्था आयस्मन्तं सारिपुत्तं अत्तनो अविदूरे अधिचित्तमनुयुत्तं दिस्वा “अधिचेतसो”ति इमं उदानं उदानेसि । तं सुत्वा अयं चिरकालं भावनाय अरज्जे विहरन्तोपि कालेन कालं तमेव गाथं उदानेति, तेनस्स एकुदानियोति समज्जा उदपादि । सो अथेकदिवसं चित्तेकगतं लभित्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१२.७२-८१) —

“अत्थदस्सिम्हि सुगते, निब्बुते समनन्तरा ।

यक्खयोनिं उपपज्जिं, यसं पत्तो चहं तदा ॥

“दुल्लब्धं वत मे आसि, दुष्पभातं दुरुद्धितं ।
यं मे भोगे विज्जमाने, परिनिब्बायि चक्खुमा ॥

“मम सङ्कप्पमज्जाय, सागरो नाम सावको ।
ममुद्धरितुकामो सो, आगच्छि मम सन्तिकं ॥

“किं नु सोचसि मा भायि, चर धम्मं सुमेधस ।
अनुप्पदिन्ना बुद्धेन, सब्बेसं बीजसम्पदा ॥

“यो चे पूरेय्य सम्बुद्धं, तिष्ठन्तं लोकनायकं ।
धातुं सासपमत्तम्पि, निब्बुतस्सापि पूजये ॥

“समे चित्तप्पसादम्हि, समं पुज्जं महग्गतं ।
तस्मा थूपं करित्वान, पूजेहि जिनधातुयो ॥

“सागरस्स वचो सुत्वा, बुद्धथूपं अकासहं ।
पञ्चवस्से परिचरिं, मुनिनो थूपमुत्तमं ॥

“तेन कम्मेन द्विपदिन्द, लोकजेट्ठ नरासभ ।
सम्पत्तिं अनुभोत्वान, अरहत्तमपापुणिं ॥

“भूरिपज्जा च चत्तारो, सत्तकप्पसते इतो ।
सत्तरतनसम्पन्ना, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा विमुत्तिसुखेन विहरन्तो एकदिवसं आयस्मता धम्मभण्डागारिकेन पटिभानं वीमंसितुं, “आवुसो, मय्हं धम्मं भणाही”ति अज्झिटो चिरकालपरिचितत्ता —

६८. “अधिचेतसो अप्पमज्जतो, मुनिनो मोनपथेसु सिक्खतो ।

सोका न भवन्ति तादिनो, उपसन्तस्स सदा सतीमतो”ति ॥ (उदा० ३७) —

इममेव गाथं अभासि ।

तत्थ **अधिचेतसो**ति अधिचित्तवतो, सब्बचित्तानं अधिकेन अरहत्तफलचित्तेन समन्नागतस्साति अत्थो ।

अप्पमज्जतोति नप्पमज्जतो, अप्पमादेन अनवज्जधम्मेषु सातच्चकिरियाय समन्नागतस्साति वुत्तं होति । **मुनिनो**ति “यो मुनाति उभो लोके, मुनि तेन पवुच्चती”ति (ध० प० २६९; महानि० १४९; चूळनि० मेत्तगूमाणवपुच्छानिद्देस २१) एवं उभयलोकमुननेन वा, मोनं वुच्चति जाणं, तेन अरहत्तफलपज्जासङ्घातेन मोनेन समन्नागतताय वा खीणासवो मुनि नाम, तस्स मुनिनो । **मोनपथेसु सिक्खतो**ति अरहत्तजाणसङ्घातस्स मोनस्स पथेसु उपायमग्गेसु सत्ततिसबोधिपक्खियधम्मेषु,

तीसु वा सिक्खासु सिक्खतो । इदञ्च पुब्बभागपटिपदं गहेत्वा वुत्तं । परिनिद्धितसिक्खो हि अरहा, तस्मा एवं सिक्खतो, इमाय सिक्खाय मुनिभावं पत्तस्स मुनिनोति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । यस्मा चेतदेवं तस्मा हेट्ठिममग्गफलचित्तानं वसेन अधिचेतसो, चतुसच्चसम्बोधिपटिपत्तियं अप्पमादवसेन अप्पमज्जतो, अग्गमग्गजाणसमन्नागमेन मुनिनोति एवमेतेसं पदानं अत्थो युज्जतियेव । अथ वा “अप्पमज्जतो सिक्खतो” पधानहेतू अक्खाताति दट्ठब्बा । तस्मा अप्पमज्जनहेतु सिक्खनहेतु च अधिचेतसोति अत्थो ।

सोका न भवन्ति तादिनोति तादिसस्स खीणासवमुनिनो अब्भन्तरे इट्ठिवियोगादिवत्थुका सोका चित्तसन्तापा न होन्ति । अथ वा तादिलक्खणप्पत्तस्स असेक्खमुनिनो सोका न भवन्तीति । **उपसन्तस्साति** रागादीनं अच्चन्तूपसमेन उपसन्तस्स । **सदा सतीमतोति** सतिवेपुल्लप्पत्तिया निच्चकालं सतिया अविरहितस्स ।

एत्थ च “अधिचेतसो”ति इमिना अधिचित्तसिक्खा, “अप्पमज्जतो”ति इमिना अधिसीलसिक्खा, “मुनिनो मोनपथेसु सिक्खतो”ति एतेहि अधिपज्जासिक्खा । “मुनिनो”ति वा एतेन अधिपज्जासिक्खा, “मोनपथेसु सिक्खतो”ति एतेन तासं लोकुत्तरसिक्खानं पुब्बभागपटिपदा, “सोका न भवन्ती”ति आदीहि सिक्खापारिपूरिया आनिसंसा पकासिताति वेदितब्बं अयमेव च थेरस्स अज्जाब्बाकरणगाथा अहोसि ।

एकुदानियत्थेरगाथावण्णना निद्धिता ।

९. छन्नत्थेरगाथावण्णना

सुत्वान धम्मं महतो महारसन्ति आयस्मतो छन्नत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठूपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो सिद्धत्थस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सिद्धत्थं भगवन्तं अज्जतरं रुक्खमूलं उपगच्छन्तं दिस्वा पसन्नचित्तो मुदुसम्फस्सं पण्णसन्थरं सन्थरित्वा अदासि । पुप्फेहि च समन्ततो ओकिरित्वा पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा पुनपि अपरापरं पुज्जानि कत्वा सुगतीसुयेव संसरन्तो अम्हाकं भगवतो काले सुद्धोदनमहाराजस्स गेहे दासिया कुच्छिमि निब्बत्ति, **छन्नोतिस्स** नामं अहोसि, बोधिसत्तेन सहजातो । सो सत्थु जातिसमागमे पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा भगवति पेमेन, “अम्हाकं बुद्धो, अम्हाकं धम्मो”ति ममत्तं उप्पादेत्वा सिनेहं छिन्दितुं असक्कोन्तो समणधम्मं अकत्वा सत्थरि परिनिब्बुते सत्थारा आणत्तविधिना कतेन ब्रह्मदण्डेन सन्तज्जितो संवेगप्पत्तो हुत्वा सिनेहं छिन्दित्वा विपस्सन्तो नचिरेनेव अरहत्तं पाप्पुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१०.४५-५०) —

“सिद्धत्थस्स भगवतो, अदासिं पण्णसन्थरं ।

समन्ता उपहारज्ज, कुसुमं ओकिरिं अहं ॥

“पासादेवं गुणं रम्मं, अनुभोमि महारहं ।

महग्घानि च पुप्फानि, सयनेभिसवन्ति मे ॥

“सयनेहं तुवट्ठामि, विचित्ते पुप्फसन्थते ।

पुप्फवुट्ठि च सयने, अभिवस्सति तावदे ॥

“चतुन्नवुतितो कप्पे, अदासिं पण्णसन्थरं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, सन्थरस्स इदं फलं ॥

“तिणसन्थरका नाम, सत्तेते चक्कवत्तिनो ।
इतो ते पञ्चमे कप्पे, उप्पज्जिंसु जनाधिपा ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा विमुत्तिसुखसन्तप्पितो पीतिवेगविस्सट्ठं उदानं उदानेन्तो —

६९. “सुत्वान धम्मं महतो महारसं,
सब्बञ्जुतञ्जाणवरेन देसितं ।
मग्गं पपज्जिं अमतस्स पत्तिया,
सो योगक्खेमस्स पथस्स कोविदो”ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ सुत्त्वानाति सुणित्वा, सोतेन गहेत्वा ओहितसोतो सोतद्वारानुसारेण उपधारेत्वा । धम्मन्ति चतुसच्चधम्मं । महतोति भगवतो । भगवा हि महन्तेहि उळारतमेहि सीलादिगुणेहि समन्नागतत्ता, सदेवकेन लोकेन विसेसतो महनीयताय च “महा”ति वुच्चति, या तस्स महासमणोति समञ्जा जाता । निस्सक्कवचनञ्चेतं “महतो धम्मं सुत्त्वाना”ति । महारसन्ति विमुत्तिरसस्स दायकत्ता उळाररसं । सब्बञ्जुतञ्जाणवरेण देसितन्ति सब्बं जानातीति सब्बञ्जू, तस्स भावो सब्बञ्जुता । जाणमेव वरं, जाणेषु वा वरन्ति जाणवरं, सब्बञ्जुता जाणवरं एतस्साति सब्बञ्जुतञ्जाणवरो, भगवा । तेन सब्बञ्जुतञ्जाणसङ्घातअग्गजाणेन वा करणभूतेन देसितं कथितं धम्मं सुत्त्वानाति योजना । यं पनेत्थ वत्तब्बं, तं परमत्थदीपनियं इतिवुत्तकवण्णनायं वुत्तनयेन वेदितब्बं । मग्गन्ति अट्ठङ्गिकं अरियमग्गं । पपज्जिन्ति पटिपज्जिं । अमतस्स पत्तियाति निब्बानस्स अधिगमाय उपायभूतं पटिपज्जिन्ति योजना । सोति सो भगवा । योगक्खेमस्स पथस्स कोविदोति चतूहि योगेहि अनुपद्दुतस्स निब्बानस्स यो पथो, तस्स कोविदो तत्थ सुकुसलो । अयज्हेत्थ अत्थो — भगवतो चतुसच्चदेसनं सुत्वा अमताधिगमूपायमग्गं अहं पटिपज्जिं पटिपज्जनमग्गं मया कतं, सो एव पन भगवा सब्बथा योगक्खेमस्स पथस्स कोविदो, परसन्ताने वा परमनेसु कुसलो, यस्स संविधानमागम्म अहम्पि मग्गं पटिपज्जिन्ति । अयमेव च थेरस्स अञ्जाब्याकरणगाथा अहोसीति ।

छन्नत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

१०. पुण्णत्थेरगाथावण्णना

सीलमेवाति आयस्मतो पुण्णत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्टूपनिस्सयं कुसलं उपचिनन्तो इतो एकनवुते कप्पे बुद्धसुज्जे लोके ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो ब्राह्मणसिप्पेसु निष्फत्तिं गन्त्वा कामेसु आदीनवं दिस्वा घरावासं पहाय तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा हिमवन्तप्पदेसे पण्णकुटिं कत्वा वासं कप्पेसि । तस्स वसनट्ठानस्स अविदूरे एकस्मिं पब्भारे पच्चेकबुद्धो आबाधिको हुत्वा परिनिब्बायि, तस्स परिनिब्बानसमये महा आलोको अहोसि । तं दिस्वा सो, “कथं नु खो अयं आलोको उप्पन्नो”ति वीमंसनवसेन इतो चितो च आहिण्डन्तो पब्भारे पच्चेकसम्बुद्धं परिनिब्बुतं दिस्वा गन्धदारुनि संकट्ठित्वा सरीरं झापेत्वा गन्धोदकेन उपसिञ्चि । तत्थेको देवपुत्तो

अन्तलिक्खे ठत्वा एवमाह — “साधु, साधु, सप्पुरिस, बहुं तथा पुञ्ञं पसवन्तेन पूरितं सुगतिसंवत्तनियं कम्मं तेन त्वं सुगतीसुयेव उप्पज्जिस्ससि, ‘पुण्णो’ति च ते नामं भविस्सती”ति । सो तेन पुञ्ञकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सुनापरन्तजनपदे सुप्पारकपट्टेने गहपतिकुले निब्बत्ति, पुण्णोतिस्स नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो वाणिज्जवसेन महता सत्थेन सद्धिं सावत्थियं गतो । तेन च समयेन भगवा सावत्थियं विहरति । अथ सो सावत्थिवासीहि उपासकेहि सद्धिं विहारं गतो सत्थु सन्तिके धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा वत्तपटिवत्तेहि आचरियुपज्झाये आराधेन्तो विहासि । सो एकदिवसं सत्थारं उपसङ्कमित्वा, “साधु मं, भन्ते भगवा, संखित्तेन ओवादेन ओवदतु, यमहं सुत्वा सुनापरन्तजनपदे विहरेय्य”न्ति आह । तस्स भगवा, “सन्ति खो, पुण्ण, चक्खुविज्जेय्या रूपा”तिआदिना (म० नि० ३.३९५; सं० नि० ४.८८) ओवादं दत्वा सीहनादं नदापेत्वा विस्सज्जेसि । सो भगवन्तं वन्दित्वा सुनापरन्तजनपदं गन्त्वा सुप्पारकपट्टेने विहरन्तो समथविपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा तिस्सो विज्जा सच्छाकासि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.४१.२९-४४) —

“पब्भारकूटं निस्साय, सयम्भू अपराजितो ।
आबाधिको च सो बुद्धो, वसति पब्बतन्तरे ॥

“मम अस्समसामन्ता, पनादो आसि तावदे ।
बुद्धे निब्बायमानम्हि, आलोको उदपज्जथ ॥

“यावता वनसण्डस्मिं, अच्छकोकतरच्छका ।
वाळा च केसरी सब्बे, अभिगज्जिंसु तावदे ॥

“उप्पातं तमहं दिस्वा, पब्भारं अगमासहं ।
तत्थद्वसासिं सम्बुद्धं, निब्बुतं अपराजितं ॥

“सुफुल्लं सालराजंव, सतरंसिव उग्गतं ।
वीतच्चिकंव अङ्गारं, निब्बुतं अपराजितं ॥

“तिणं कट्टञ्च पूरेत्वा, चितकं तत्थकासहं ।
चितकं सुकतं कत्वा, सरीरं झापयिं अहं ॥

“सरीरं झापयित्वान, गन्धतोयं समोकिरिं ।
अन्तलिक्खे ठितो यक्खो, नाममग्गहि तावदे ॥

“यं पूरितं तथा किच्चं, सयम्भुस्स महेसिनो ।
पुण्णको नाम नामेन, सदा होहि तुवं मुने ॥

“तम्हा काया चवित्वान, देवलोकं अगच्छहं ।
तत्थ दिब्बमयो गन्धो, अन्तलिक्खा पवस्सति ॥

“तत्रापि नामधेय्यं मे, पुण्णकोति अहू तदा ।

देवभूतो मनुस्सो वा, सङ्कप्पं पूरयामहं ॥

“इदं पच्छिमकं मय्हं, चरिमो वत्तते भवो ।
इधापि पुण्णको नाम, नामधेय्यं पकासति ॥

“तोसयित्वान सम्बुद्धं, गोतमं सकयपुङ्गवं ।
सब्बासवे परिज्जाय, विहरामि अनासवो ॥

“एकनवुतितो कप्पे, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, तनुकिच्चस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा थेरो बहू मनुस्से सासने अभिप्पसादेसि । यतो पञ्चसतमत्ता पुरिसा उपासकत्तं पञ्चसतमत्ता च इत्थियो उपासिकाभावं पटिवेदेसुं । सो तत्थ रत्तचन्दनेन चन्दनमाळं नाम गन्धकुटिं कारापेत्वा, “सत्था पञ्चहि भिक्खुसतेहि सद्धिं माळं पटिच्छतू”ति भगवन्तं पुप्फदूतेन निमन्तेसि । भगवा च इद्धानुभावेन तत्तकेहि भिक्खूहि सद्धिं तत्थ गन्त्वा चन्दनमाळं पटिग्गहेत्वा अरुणे अनुट्टितेयेव पच्चागमासि । थेरो अपरभागे परिनिब्बानसमये अज्जं ब्याकरोन्तो —

७०. “सीलमेव इध अग्गं, पज्जवा पन उत्तमो ।

मनुस्सेसु च देवेसु, सीलपज्जाणतो जय”न्ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ सीलन्ति सीलनट्टेन सीलं, पतिट्ठानट्टेन समाधानट्टेन चाति अत्थो । सीलज्झि सब्बगुणानं पतिट्ठा, तेनाह — “सीले पतिट्ठाय नरो सपज्जो”ति (सं० नि० १.२३; पेटको० २२; विसुद्धि० १.१) । समादहति च तं कायवाचाअविप्पकिण्णं करोतीति अत्थो । तयिदं सीलमेव अग्गं सब्बगुणानं मूलभावतो पमुखभावतो च । यथाह — “तस्मातिह, त्वं भिक्खु, आदिमेव विसोधेहि कुसलेसु धम्मेषु । को चादि कुसलानं धम्मनं सीलज्ज सुविसुद्ध”न्ति (सं० नि० ५.३६९), “पातिमोक्खन्ति मुखमेतं पमुखमेत”न्ति (महाव० १३५) च आदि । इधाति निपातमत्तं । पज्जवाति आणसम्पन्नो । सो उत्तमो सेट्ठो पवरोति पुग्गलाधिट्ठानाय गाथाय पज्जाययेव सेट्ठभावं दस्सेति । पज्जुत्तरा हि कुसला धम्मा । इदानि तं सीलपज्जानं अग्गसेट्ठभावं कारणतो दस्सेति “मनुस्सेसु च देवेसु, सीलपज्जाणतो जय”न्ति च । सीलपज्जाणहेतु पटिपक्खजयो कामकिलेसजयो होतीति अत्थो ।

पुण्णत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

सत्तमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

८. अट्ठमवग्गो

१. वच्छपालत्थेरगाथावण्णना

सुसुखुमनिपुणत्थदस्सिनाति आयस्मतो वच्छपालत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो

तत्थ तत्थ भवे पुञ्जानि आचिनन्तो देवमनुस्सेसु संसरन्तो इतो एकनवुते कप्पे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा ब्राह्मणसिप्पेसु निष्फत्तिं गन्त्वा अग्निं परिचरन्तो एकदिवसं महतिया कंसपातिया पायासं आदाय दक्खिणेय्यं परियेसन्तो विपस्सिं भगवन्तं आकासे चङ्कमन्तं दिस्वा अच्छरियब्भुतचित्तजातो भगवन्तं अभिवादेत्वा दातुकामतं दस्सेसि । पटिग्गहेसि भगवा अनुकम्पं उपादाय । सो तेन पुञ्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे विभवसम्पन्नस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, **वच्छपालो**तिस्स नामं अहोसि । सो बिम्बिसारसमागमे उरुवेलकस्सपत्थेरेन इद्धिपाटिहारियं दस्सेत्वा सत्थु परमनिपच्चकारे कते तं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा सत्ताहपब्बजितो एव विपस्सनं वड्ढेत्वा छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१३.२६-३४) —

“सुवण्णवण्णो सम्बुद्धो, बात्तिसवरलक्खणो ।
पवना अभिनिक्खन्तो, भिक्खुसङ्घपुरक्खतो ॥

“महच्चा कंसपातिया, वड्ढेत्वा पायसं अहं ।
आहुतिं यिदुकामो सो, उपनेसिं बलिं अहं ॥

“भगवा तम्हि समये, लोकजेट्ठो नरासभो ।
चङ्कमं सुसमारूळ्हो, अम्बरे अनिलायने ॥

“तञ्च अच्छरियं दिस्वा, अब्भुतं लोमहंसनं ।
ठपयित्वा कंसपातिं, विपस्सिं अभिवादयिं ॥

“तुवं देवोसि सब्बञ्जू, सदेवे सहमानुसे ।
अनुकम्पं उपादाय, पटिग्गण्ह महामुनि ॥

“पटिग्गहेसि भगवा, सब्बञ्जू लोकनायको ।
मम सङ्कप्पमज्जाय, सत्था लोके महामुनि ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं दानमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, पायासस्स इदं फलं ॥

“एकतालीसितो कप्पे, बुद्धो नामासि खत्तियो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा सुखेनेव अत्तना निब्बानस्स अधिगतभावं विभावेन्तो —

७१. “सुसुखुमनिपुणत्थदस्सिना, मतिकुसलेन निवातवुत्तिना ।
संसेवितवुद्धसीलिना, निब्बानं न हि तेन दुल्लभ”न्ति ॥ —

इमं गाथं अभसि ।

तत्थ सुसुखुमनिपुणत्थदस्सिनाति अतिविय दुदसट्ठेन सुखुमे, सण्हट्ठेन निपुणे सच्चपटिच्चसमुप्पादादिअत्थे अनिच्चतादिं ओरोपेत्वा पस्सतीति सुसुखुमनिपुणत्थदस्सी, तेन । मतिकुसलेनाति मतिया पज्जाय कुसलेन छेकेन, “एवं पवत्तमानस्स पज्जा वड्ढति, एवं न वड्ढती”ति धम्मविचयसम्बोज्झपज्जाय उप्पादने कुसलेन । निवातवुत्तिनाति सब्रह्मचारीसु निवातनीचवत्तनसीलेन, वुड्ढेसु नवेसु च यथानुरूपपटिपत्तिना । संसेवितवुद्धसीलिनाति संसेवितं आचिण्णं वुद्धसीलं संसेवितवुद्धसीलं, तं यस्स अत्थि, तेन संसेवितवुद्धसीलिना । अथ वा संसेविता उपासिता वुद्धसीलिनो एतेनाति संसेवितवुद्धसीली, तेन । हीतिसद्वो हेतुअत्थो । यस्मा यो निवातवुत्ति संसेवितवुद्धसीली मतिकुसलो सुसुखुमनिपुणत्थदस्सी च, तस्मा निब्बानं न तस्स दुल्लभन्ति अत्थो । निवातवुत्तिताय हि संसेवितवुद्धसीलिताय च पण्डिता तं ओवदितब्बं अनुसासितब्बं मज्जन्ति, तेसज्च ओवादे ठितो सयं मतिकुसलताय सुसुखुमनिपुणत्थदस्सिताय च विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव निब्बानं अधिगच्छतीति, अयमेव च थेरस्स अज्जाब्याकरणगाथा अहोसीति ।

वच्छपालत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

२. आतुमत्थेरगाथावण्णना

यथा कळीरो सुसु वड्ढितगोति आयस्मतो आतुमत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठपनिस्सयं पुज्जं आचिनन्तो इतो एकनवुते कप्पे कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो विपस्सिं भगवन्तं अन्तरवीथियं गच्छन्तं दिस्वा पसन्नमानसो गन्धोदकेन गन्धचुण्णेन च पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तो अपरापरं सुगतीसुयेव संसरन्तो कस्सपस्स भगवतो सासने पब्बजित्वा समणधम्मं अकासि, जाणस्स पन अपरिपक्कत्ता विसेसं निब्बत्तेतुं नासक्खि । अथ इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं सेट्ठिपुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, आतुमोतिस्स नामं अहोसि । तस्स वयप्पत्तस्स माता “पुत्तस्स मे भरियं आनेस्सामा”ति जातकेहि सम्मन्तेसि । सो तं उपधारेत्वा हेतुसम्पत्तिया चोदियमानो “किं मय्हं घरावासेन, इदानेव पब्बजिस्सामी”ति भिक्खून् सन्तिकं गन्त्वा पब्बजि । पब्बजितम्पि नं माता उप्पब्बाजेतुकामा नानानयेहि पलोभेति । सो तस्सा अवसरं अदत्वा अत्तनो अज्झासयं पकासेन्तो —

७२. “यथा कळीरो सुसु वड्ढितगो, दुन्निक्खमो होति पसाखजातो ।

एवं अहं भरियायानीताय, अनुमज्ज मं पब्बजितोमिह दानी”ति ॥ —

गाथं अभसि ।

तत्थ कळीरोति अङ्कुरो, इध पन वंसङ्कुरो अधिप्पेतो । सुसूति तरुणो । वड्ढितगोति पवड्ढितसाखो । सुसुवड्ढितगोति वा सुदु वड्ढितसाखो सज्जातपत्तसाखो । दुन्निक्खमोति वेळुगुम्बतो निक्खामेतुं नीहरितुं असक्कुणेत्यो । पसाखजातोति जातपसाखो, साखानम्पि पब्बे पब्बे उप्पन्नअनुसाखो । एवं अहं भरियायानीतायाति यथा वंसो वड्ढितगो वंसन्तरेसु संसट्ठ साखापसाखो वेळुगुम्बतो दुन्नीहरणीयो होति, एवं अहम्पि भरियाय मय्हं आनीताय पुत्तधीतादिवसेन वड्ढितगो आसत्तिवसेन घरावासतो दुन्नीहरणीयो भवेय्यं । यथा पन वंसकळीरो असज्जातसाखबन्धो वेळुगुम्बतो सुनीहरणीयोव होति, एवं अहम्पि असज्जातपुत्तदारादिबन्धो सुनीहरणीयो होमि, तस्मा अनानीताय एव भरियाय अनुमज्ज मं अत्तनाव मं अनुजानापेत्वा । पब्बजितोमिह दानीति, “इदानि पन पब्बजितो अमिह, साधु सुदु”ति अत्तनो नेक्खम्माभिरतिं पकासेसि,

अथ वा “अनुमज्जं मं पब्बजितोमिहं दानी”ति मातु कथेति । अयज्हेत्थ अत्थो — यदिपि ताय पुब्बे नानुमतं, इदानीं पन पब्बजितो अमिहं, तस्मा अनुमज्जं अनुजानाहि मं समणभावेयेव ठातुं, नाहं तया निवत्तनीयोति । एवं पन कथेन्तो यथाठितोव विपस्सनं वड्ढेत्वा मग्गपटिपाटिया किलेसे खेपेत्वा छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१३.३५-४०) —

“निसज्ज पासादवरे, विपस्सिं अद्वसं जिनं ।
ककुधं विलसन्तं, सव्वज्जुं तमनासकं ॥

“पासादस्साविदूरे च, गच्छति लोकनायको ।
पभा निद्धावते तस्स, यथा च सतरंसिनो ॥

“गन्धोदकज्ज पग्गय्ह, बुद्धसेट्ठं समोकिरिं ।
तेन चित्तप्पसादेन, तत्थ कालङ्कतो अहं ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं गन्धोदकमाकिरिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“एकतिंसे इतो कप्पे, सुगन्धो नाम खत्तियो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

छळभिज्जो पन हुत्वा मातरं आपुच्छित्वा तस्सा पेक्खन्तियायेव आकासेन पक्कामि । सो अरहत्तप्पत्तिया उत्तरिकालम्पि अन्तरन्तरा तमेव गाथं पच्चुदाहासि ।

तत्थ “पब्बजितोमिहं”ति इमिनापदेसेन अयम्पि थेरस्स अज्जाब्याकरणगाथा अहोसि अत्तनो सन्ताने रागादिमलस्स पब्बजितभावदीपनतो । तेनाह भगवा — “पब्बाजयमत्तनो मलं, तस्मा ‘पब्बजितो’ति वुच्चती”ति (ध० प० ३८८) ।

आतुमत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

३. माणवत्थेरगाथावण्णना

जिण्णज्ज दिस्वा दुखितज्ज ब्याधितन्ति आयस्मतो माणवत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठपनिस्सयं कुसलं उपचिनन्तो इतो एकनवुत्ते कप्पे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा लक्खणधरो हुत्वा विपस्सिस्स भगवतो अभिजातिया लक्खणानि परिगहेत्वा पुब्बनिमित्तानि सावेत्वा, “एकंसेन अयं बुद्धो भविस्सती”ति ब्याकरित्वा नानानयेहि थोमेत्वा अभिवादेत्वा पदक्खिणं कत्वा पक्कामि । सो तेन पुज्जकम्मेन सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं ब्राह्मणमहासालस्स गेहे निब्बत्तित्वा याव सत्तवस्सानि, ताव अन्तोघरेयेव वड्ढित्वा सत्तमे संवच्छरे उपनयनत्थं उय्यानं नीतो अन्तरामग्गे जिण्णातुरमते दिस्वा तेसं अदिट्ठपुब्बत्ता ते परिजने पुच्छित्वा जरारोगमरणसंभावं सुत्वा सज्जातसंवेगो ततो अनिवत्तन्तो विहारं गन्त्वा सत्थु सन्तिके धम्मं सुत्वा मातापितरो

अनुजानापेत्वा पब्बजित्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१३.४१-६४) —

“जायमाने विपस्सिम्हि, निमित्तं ब्याकरिं अहं ।
निब्बापयिञ्च जनतं, बुद्धो लोके भविस्सति ॥

“यस्मिञ्च जायमानस्मिं, दससहस्सि कम्पति ।
सो दानि भगवा सत्था, धम्मं देसेति चक्खुमा ॥

“यस्मिञ्च जायमानस्मिं, आलोको विपुलो अहु ।
सो दानि भगवा सत्था, धम्मं देसेति चक्खुमा ॥

“यस्मिञ्च जायमानस्मिं, सरितायो न सन्दयुं ।
सो दानि भगवा सत्था, धम्मं देसेति चक्खुमा ॥

“यस्मिञ्च जायमानस्मिं, अवीचग्गि न पज्जलि ।
सो दानि भगवा सत्था, धम्मं देसेति चक्खुमा ॥

“यस्मिञ्च जायमानस्मिं, पक्खिसङ्को न सञ्चरि ।
सो दानि भगवा सत्था, धम्मं देसेति चक्खुमा ॥

“यस्मिञ्च जायमानस्मिं, वातक्खन्धो न वायति ।
सो दानि भगवा सत्था, धम्मं देसेति चक्खुमा ॥

“यस्मिञ्च जायमानस्मिं, सब्बरतनानि जोतयुं ।
सो दानि भगवा सत्था, धम्मं देसेति चक्खुमा ॥

“यस्मिञ्च जायमानस्मिं, सत्तासुं पदविक्कमा ।
सो दानि भगवा सत्था, धम्मं देसेति चक्खुमा ॥

“जातमतो च सम्बुद्धो, दिसा सब्बा विलोकयि ।
वाचासभिमुदीरेसि, एसा बुद्धान धम्मता ॥

“संवेजयित्वा जनतं, थवित्वा लोकनायकं ।
सम्बुद्धं अभिवादेत्वा, पक्कामिं पाचिनामुखो ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं बुद्धमभितोमयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, थोमनाय इदं फलं ॥

“इतो नवुतिकप्पम्हि, सम्मुखाथविकव्हयो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“पथवीदुन्दुभि नाम, एकूननवुतिम्हितो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“अट्ठासीतिम्हितो कप्पे, ओभासो नाम खत्तियो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“सत्तासीतिम्हितो कप्पे, सरितच्छेदनव्हयो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“अग्निब्बापनो नाम, कप्पानं छळसीतिया ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“गतिपच्छेदनो नाम, कप्पानं पञ्चसीतिया ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“राजा वातसमो नाम, कप्पानं चुल्लसीतिया ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“रतनपज्जलो नाम, कप्पानं तेअसीतिया ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“पदविककमनो नाम, कप्पानं द्वेअसीतिया ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“राजा विलोकनो नाम, कप्पानं एकसीतिया ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“गिरसारोति नामेन, कप्पेसीतिम्हि खत्तियो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन’न्ति ॥

अधिगतारहतो पन भिक्खूहि, “केन, त्वं आवुसो, संवेगेन अतिदहरोव समानो पब्बजितो’ति पुच्छितो अत्तनो
पब्बज्जानिमित्तकित्तनापदेसेन अज्जं ब्याकरोन्तो —

७३. “जिण्णज्च दिस्वा दुखितज्च ब्याधितं, मतज्च दिस्वा गतमायुसङ्खयं ।

ततो अहं निक्खमितून पब्बजिं, पहाय कामानि मनोरमानी'ति ॥ —

गाथं अभासि ।

तत्थ जिण्णन्ति जराय अभिभूतं, खण्डिच्चपालिच्चवलित्तचतादीहि समङ्गीभूतं । दुखितन्ति दुक्खप्पत्तं । ब्याधितन्ति गिलानं । एत्थ च “ब्याधित”न्ति वुत्तेपि दुक्खप्पत्तभावो सिद्धो, “दुखित”न्ति वचनं तस्स बाळ्हगिलानभावपरिदीपनत्थं । मतन्ति कालङ्कतं, यस्मा कालङ्कतो आयुनो खयं वयं भेदं गतो नाम होति, तस्मा वुत्तं “गतमायुसङ्खय”न्ति । तस्मा जिण्णब्याधिमतानं दिट्ठत्ता, “इमे जरादयो नाम न इमेसंयेव, अथ खो सब्बसाधारणा, तस्मा अहमि जरादिके अनतिवत्तो”ति संविग्गत्ता । निक्खमितूनाति निक्खमित्वा, अयमेव वा पाठो । पब्बज्जाधिप्पायेन घरतो निग्गन्त्वा । पब्बजिन्ति सत्थु सासने पब्बजं उपगतो । पहाय कामानि मनोरमानीति इट्ठकन्तादिभावतो अवीतरागानं मनो रमेन्तीति मनोरमे वत्थुकामे पजहित्वा, तप्पटिबद्धस्स छन्दरागस्स अरियमग्गेन समुच्छिन्दनेन निरपेक्खभावेन छट्ठेत्वाति अत्थो । कामानं पहानकित्तनमुखेन चेत्तं थेरस्स अज्जाब्याकरणं अहोसि । माणवकाले पब्बजितत्ता इमस्स थेरस्स माणवोत्वेव समज्जा जाताति ।

माणवत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

४. सुयामनत्थेरगाथावण्णना

कामच्छन्दो च ब्यापादोति आयस्मतो सुयामनत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयमि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो इतो एकनवुत्ते कप्पे विपस्सिस्स भगवतो काले धज्जवतीनगरे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो ब्राह्मणसिप्पेसु निप्फत्तिं पत्वा ब्राह्मणमन्ते वार्चेति । तेन च समयेन विपस्सी भगवा महता भिक्खुसङ्घेन सद्धिं धज्जवतीनगरं पिण्डाय पविट्ठो होति । तं दिस्वा ब्राह्मणो पसन्नचित्तो अत्तनो गेहं नेत्वा आसनं पज्जापेत्वा तस्सूपरि पुप्फसन्थारं सन्थरित्वा अदासि, सत्थरि तत्थ निसिन्ने पणीतेन आहारेन सन्तप्पेसि, भुत्ताविज्ज पुप्फगन्धेन पूजेसि । सत्था अनुमोदनं वत्वा पक्कामि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे वेसालियं अज्जतरस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, सुयामनोतिस्स नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो तिण्णं वेदानं पारगू परमनिस्समयुत्तो हुत्वा गेहवासीनं कामूपभोगं जिगुच्छित्वा ज्ञाननिन्नो भगवतो वेसालिगमने पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा खुरग्गेयेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१३.६५-७४) —

“नगरे धज्जवतिया, अहोसिं ब्राह्मणो तदा ।
लक्खणे इतिहासे च, सनिघण्डुसकेटुभे ॥

“पदको वेय्याकरणो, निमित्तकोविदो अहं ।
मन्ते च सिस्से वार्चेसिं, तिण्णं वेदान पारगू ॥

“पज्ज उप्पलहत्थानि, पिड्डियं ठपितानि मे ।
आहुतिं यिट्ठुकामोहं, पितुमातुसमागमे ॥

“तदा विपस्सी भगवा, भिक्खुसङ्घपुरक्खतो ।

ओभासेन्तो दिसा सब्बा, आगच्छति नरासभो ॥

“आसनं पञ्जपेत्वान्, निमन्तेत्वा महामुनिं ।
सन्थरित्वान तं पुप्फं, अभिनेसिं सकं घरं ॥

“यं मे अत्थि सके गेहे, आमिसं पच्चुपट्टितं ।
ताहं बुद्धस्स पादासिं, पसन्नो सेहि पाणिभि ॥

“भुत्ताविं कालमज्जाय पुप्फहत्यमदासहं ।
अनुमोदित्वान सब्बज्जू, पक्कामि उत्तरामुखो ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं पुप्फमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, पुप्फदानस्सिदं फलं ॥

“अनन्तरं इतो कप्पे, राजाहुं वरदस्सनो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा नीवरणप्पहानकित्तनमुखेन अज्जं ब्याकरोन्तो —

७४. “कामच्छन्दो च ब्यापादो, थिनमिद्धञ्च भिक्खुनो ।
उद्धच्चं विचिकिच्छा च, सब्बसोव न विज्जती”ति ॥ — गाथं अभ्यासि ।

तत्थ **कामच्छन्दो**ति कामेसु छन्दो, कामो च सो छन्दो चातिपि कामच्छन्दो, कामरागो । इध पन सब्बोपि रागो कामच्छन्दो अगमग्गवज्झस्सापि अधिप्पेतत्ता, तेनाह “**सब्बसोव न विज्जती**”ति । सब्बेपि हि तेभूमकधम्मा कामनीयद्वेन कामा, तत्थ पवत्तो रागो कामच्छन्दो, तेनाह भगवा — “आरुप्पे कामच्छन्दनीवरणं पटिच्च थिनमिद्धनीवरणं उद्धच्चनीवरणं अविज्जानीवरणं उप्पज्जती”ति (पट्ठा० ३.८.८) ब्यापज्जति चित्तं पूतिभावं गच्छति एतेनाति **ब्यापादो**, “अनत्थं मे अचरी”ति आदिनयप्पवत्तो (ध० स० १०६६; विभ० ९०९) आघातो । थिनं चित्तस्स अकल्यता अनुस्साहसंहननं, मिद्धं कायस्स अकल्यता असत्तिविधातो, तदुभयम्पि थिनञ्च मिद्धञ्च **थिनमिद्धं**, किच्चाहारपटिपक्खानं एकताय एकं कत्वा वुत्तं । उद्धतभावो **उद्धच्चं**, येन धम्मेन चित्तं उद्धतं होति अवूपसन्तं, सो चेतसो विक्खेपो उद्धच्चं । उद्धच्चगहणेनेव चेत्य किच्चाहारपटिपक्खानं समानताय कुक्कुच्चम्पि गहितमेवाति दट्ठब्बं । तं पच्छानुतापलक्खणं । यो हि कताकतकुसलाकुसलूपनिस्सयो विप्पटिसारो, तं कुक्कुच्चं । **विचिकिच्छा**ति, “एवं नु खो न नु खो”ति संसयं आपज्जति, धम्मसभावं वा विचिनन्तो किच्छति किलमति एतायाति विचिकिच्छा, बुद्धादिवत्थुको संसयो । **सब्बसो**ति अनवसेसतो । **न विज्जती**ति नत्थि, मग्गेन समुच्छिन्नत्ता न उपलब्धति । इदञ्च पदद्वयं पच्चेकं योजेतब्बं अयज्हेत्थ योजना — यस्स भिक्खुनो तेन तेन अरियमग्गेन समुच्छिन्नत्ता कामच्छन्दो च ब्यापादो च थिनमिद्धञ्च उद्धच्चकुक्कुच्चञ्च विचिकिच्छा च सब्बसोव न विज्जति, तस्स न किञ्चि करणीयं, कतस्स वा पतिचयोति अज्जापदेसेन अज्जं ब्याकरोति । पच्चसु हि नीवरणेसु मग्गेन समुच्छिन्नेसु तदेकद्वताय सब्बेपि किलेसा समुच्छिन्नायेव होन्ति । तेनाह —

“सब्बेते भगवन्तो पञ्च नीवरणे पहाय चेतसो उपक्विलेसे”ति (दी० नि० २.१४६)।

सुयामनत्थेरगाथावण्णना निड्ढिता ।

५. सुसारदत्थेरगाथावण्णना

साधु सुविहितान दस्सनन्ति आयस्मतो सुसारदत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा विज्जापदेसु निप्फत्तिं गन्त्वा कामेसु आदीनवं दिस्वा घरावासं पहाय तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा हिमवन्तप्पदेसे अरज्जायतने अस्समं कारेत्वा विहासि । अथ नं अनुगणहन्तो पदुमुत्तरो भगवा भिक्खाचारवेलायं उपसङ्गमि । सो दूरतोव दिस्वा पसन्नमानसो पच्चुगन्त्वा पत्तं गहेत्वा मधुरानि फलानि पक्खिपित्वा अदासि । भगवा तं पटिग्गहेत्वा अनुमोदनं कत्वा पक्कामि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे धम्मसेनापतिनो जातिब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा मन्दपज्जत्ता **सुसारदो**ति गहितनामो अपरभागे धम्मसेनापतिस्स सन्तिके धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा विपस्सनं वड्ढेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१३.७५-८३) —

“अज्झायको मन्तधरो, तिण्णं वेदान पारगू ।
हिमवन्तस्साविदूरे, वसामि अस्समे अहं ॥

“अग्गिहुत्तञ्च मे अत्थि, पुण्डरीकफलानि च ।
पुटके निक्खिपित्वान, दुमग्गे लगितं मया ॥

“पदुमुत्तरो लोकविदू, आहुतीनं पटिग्गहो ।
ममुद्धरितुकामो सो, भिक्खन्तो ममुपागमि ॥

“पसन्नचित्तो सुमनो, फलं बुद्धस्सदासहं ।
वित्तिसज्जननो मय्हं, दिट्ठधम्मसुखावहो ॥

“सुवण्णवण्णो सम्बुद्धो, आहुतीनं पटिग्गहो ।
अन्तलिक्खे ठितो सत्था, इमं गाथं अभासथ ॥

“इमिना फलदानेन, चेतनापणिधीहि च ।
कप्पानं सतसहस्सं, दुग्गतिं नुपपज्जसि ॥

“तेनेव सुक्कमूलेन, अनुभोत्वान सम्पदा ।
पत्तोम्हि अचलं ठानं, हित्वा जयपराजयं ॥

“इतो सत्तसते कप्पे, राजा आसिं सुमङ्गलो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा सप्पुरिसूपनिस्सयानिसंसकित्तनापदेसेन अज्जं ब्याकरोन्तो —

७५. “साधु सुविहितान दस्सनं, कङ्खा छिज्जति बुद्धि वड्ढति ।
बालम्पि करोन्ति पण्डितं, तस्मा साधु सतं समागमो”ति ॥ —

गाथं अभासि ।

तत्थ साधूति सुन्दरं, भद्दकन्ति अत्थो । सुविहितान दस्सनन्ति सुविहितानं दस्सनं । गाथासुखत्थं अनुस्वारलोपो कतो । सीलादिगुणेहि सुसंविहितत्तभावानं परानुद्वयाय सुदु विहितधम्मदेसनानं अरियानं दस्सनं साधूति योजना । “दस्सन”न्ति निदस्सनमत्तं दट्ठब्बं सवनादीनम्पि बहुकारत्ता । वुत्तज्हेतं भगवता —

“ये ते भिक्खू सीलसम्पन्ना समाधिसम्पन्ना पज्जासम्पन्ना विमुत्तिसम्पन्ना विमुत्तिजाणदस्सनसम्पन्ना ओवादका विज्जापका सन्दस्सका समादपका समुत्तेजका सम्पहंसका अलंसमक्खातारो सद्धम्मस्स, दस्सनम्पाहं, भिक्खवे, तेसं भिक्खूनं बहूपकारं वदामि, सवनं... पे०... उपसङ्कमनं... पे०... पयिरुपासनं... पे०... अनुस्सरणं... पे०... अनुपबब्बज्जम्पाहं, भिक्खवे, तेसं भिक्खूनं बहूपकारं वदामी”ति (इतिवु० १०४) ।

दस्सनमूलकत्ता वा इतरेसं दस्सनमेवेत्थ वुत्तं, कङ्खा छिज्जतीति आदि तत्थ कारणवचनं । तादिसानज्हि कल्याणमित्तानं दस्सने सति विज्जुजातिको अत्थकामो कुलपुत्तो ते उपसङ्कमति पयिरुपासति “किं, भन्ते, कुसलं, किं अकुसलं”न्ति आदिना (म० नि० ३.२९६) पज्जं पुच्छति । ते चस्स अनेकविहितेसु कङ्खाट्टानीयेसु कङ्खं पटिविनोदेन्ति, तेन वुत्तं “कङ्खा छिज्जती”ति । यस्मा च ते धम्मदेसनाय तेसं कङ्खं पटिविनोदेत्वा पुब्बभागे कम्मपथसम्मादिट्ठिं विपस्सनासम्मादिट्ठिञ्च उप्पादेन्ति, तस्मा तेसं बुद्धि वड्ढति । यदा पन ते विपस्सनं वड्ढेत्वा सच्चानि पटिविज्जन्ति, तदा सोळसवत्थुका अट्ठवत्थुका च विचिकिच्छा छिज्जति समुच्छिज्जति, निप्परियायेन पज्जा बुद्धि वड्ढति । बाल्यसमतिक्कमनतो ते पण्डिता होन्ति । सो तेहि बुद्धि वड्ढेति, बालम्पि करोन्ति पण्डितन्ति । तस्माति आदि निगमनं, यस्मा साधूनं दस्सनं वुत्तनयेन कङ्खा छिज्जति बुद्धि वड्ढति, ते बालं पण्डितं करोन्ति, तस्मा तेन कारणेन साधु सुन्दरं सतं सप्पुरिसानं अरियानं समागमो, तेहि समोधानं सम्मा वड्ढन्ति अत्थो ।

सुसारदत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

६. पियज्जहत्थेरगाथावण्णना

उप्पतन्तेसु निपतेति आयस्मतो पियज्जहत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो इतो एकनवुते कप्पे विपस्सिस्स भगवतो काले हिमवन्ते रुक्खदेवता हुत्वा पब्बतन्तरे वसन्तो देवतासमागमेसु अप्पानुभावताय परिसपरियन्ते ठत्वा धम्मं सुत्वा सत्थरि पटिलद्धसद्धो एकदिवसं सुविसुद्धं रमणीयं गङ्गायं पुलिनप्पदेसं दिस्वा सत्थु गुणे अनुस्सरि — “इतोपि सुविसुद्धा सत्थु गुणा अनन्ता अपरिमेय्या चा”ति, एवं सो सत्थु गुणे आरब्भ चित्तं पसादेत्वा तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे वेसालियं लिच्छविराजकुले निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो युद्धसोण्डो अपराजितसङ्गामो अमित्तानं पियहानिकरणेन पियज्जहोति पज्जायित्थ । सो सत्थु वेसालिगमने पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा अरज्जे वसमानो विपस्सनं वड्ढेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर

१.१३.८४-९०) —

“पब्बते हिमवन्तम्हि, वसामि पब्बतन्तरे ।
पुलिनं सोभनं दिस्वा, बुद्धसेट्ठं अनुस्सरिं ॥

“जाणे उपनिधा नत्थि, सङ्खारं नत्थि सत्थुनो ।
सब्बधम्मं अभिज्जाय, जाणेन अधिमुच्चति ॥

“नमो ते पुरिसाजज्ज, नमो ते पुरिसुत्तम ।
जाणेन ते समो नत्थि, यावता जाणमुत्तमं ॥

“जाणे चित्तं पसादेत्वा, कप्पं सग्गम्हि मोदहं ।
अवसेसेसु कप्पेसु, कुसलं चरितं मया ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं सज्जमलभिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, जाणसज्जायिदं फलं ॥

“इतो सत्ततिकप्पम्हि, एको पुलिनपुप्फियो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा “अन्धपुथुज्जनानं पटिपत्तितो विधुरा अरियानं पटिपत्ती”ति इमस्स अत्थस्स दस्सनवसेन अज्जं व्याकरोन्तो —

७६. “उप्पतन्तेसु निपते, निपतन्तेसु उप्पते ।

वसे अवसमानेसु, रममानेसु नो रमे”ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ उप्पतन्तेसूति उण्णमन्तेसु, सत्तेसु मानुद्धच्चथम्भसारम्भादीहि अत्तुक्कंसनेन अनुपसन्तेसु । निपतेति नमेय्य, तेसज्जेव पापधम्मानं परिवज्जनेन निवातवुत्ति भवेय्य । निपतन्तेसूति ओणमन्तेसु, हीनाधिमुत्तिकताय कोसज्जेन च गुणतो निहीयमानेसु । उप्पतेति उण्णमेय्य, पणीताधिमुत्तिकताय वीरियारम्भेन च गुणतो उस्सुक्केय्य । अथ वा उप्पतन्तेसूति उट्ठहन्तेसु, किलेसेसु परियुट्ठानवसेन सीसं उक्खिपन्तेसु । निपतेति पटिसङ्खानबलेन यथा ते न उप्पज्जन्ति, तथा अनुरूपपच्चवेक्खणाय निपतेय्य, विक्खम्भेय्य चेव समुच्छिन्देय्य च । निपतन्तेसूति परिपतन्तेसु, अयोनिमनसिकारेसु वीरियपयोगमन्दताय वा यथारद्धेसु समथविपस्सनाधम्मेसु हाय मानेसु । उप्पतेति योनिसोमनसिकारेन वीरियारम्भसम्पदाय च ते उपट्ठापेय्य उप्पादेय्य वट्ठेय्य च । वसे अवसमानेसूति सत्तेसु मग्गब्रह्मचरियवासं अरियवासज्ज अवसन्तेसु सयं तं वासं वसेय्याति, अरियेसु वा किलेसवासं दुतियकवासं अवसन्तेसु येन वासेन ते अवसमाना नाम होन्ति, सयं तथा वसे । रममानेसु नो रमेति सत्तेसु कामगुणरतिया किलेसरतिया रमन्तेसु सयं तथा नो रमे नं रमेय्य, अरियेसु वा निरामिसाय झानादिरतिया रममानेसु सयम्पि तथा रमे, ततो अज्जथा पन कदाचिपि नो रमे नाभिरमेय्य वाति अत्थो ।

पियञ्जहत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

७. हत्थारोहपुत्तत्थेरगाथावण्णना

इदं पुरे चित्तमचारि चारिकन्ति आयस्मतो हत्थारोहपुत्तत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठपनिस्सयं पुञ्जं उपचिनन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थारं भिक्खुसङ्घपरिवुतं विहारतो निक्खन्तं दिस्वा पसन्नचित्तो पुप्फेहि पूजं कत्वा पञ्चपतिट्ठितेन वन्दित्वा पदक्खिणं कत्वा पक्कामि । सो तेन पुञ्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं हत्थारोहकुले निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो हत्थिसिप्पे निप्फत्तिं अगमासि । सो एकदिवसं हत्थिं सिक्खापेन्तो नदीतीरं गन्त्वा हेतुसम्पत्तिया चोदियमानो “किं मय्हं इमिना हत्थिदमनेन, अत्तानं दमनमेव वर”न्ति चिन्तेत्वा भगवन्तं उपसङ्गमित्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वाव चरियानुकूलं कम्मट्ठानं गहेत्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो चिरपरिचयेन कम्मट्ठानतो बहिद्धा विधावन्तं चित्तं छेको हत्थाचरियो विय अङ्कुसेन चण्डमत्तवरवारणं पटिसङ्खानअङ्कुसेन निग्गण्हन्तो “इदं पुरे चित्तमचारि चारिक”न्ति गाथं अभसि ।

७७. तत्थ इदन्ति वुच्चमानस्स चित्तस्स अत्तपच्चक्खताय वुत्तं । पुरेति निग्गहकालतो पुब्बे । अचारीति विचरि, अनवट्ठितताय नानारम्मेणसु परिब्भमि । चारिकन्ति यथाकामचरियं । तेनाह “येनिच्छकं यत्थकामं यथासुखं”न्ति । तन्ति तं चित्तं । अज्जाति एतरहि । निग्गहेस्सामीति निग्गण्हिस्सामि, निब्बिसेवनं करिस्सामि । योनिसोति उपायेन । यथा किं? हत्थिप्पभिन्नं विय अङ्कुसग्गहो । इदं वुत्तं होति — इदं मम चित्तं नाम इतो पुब्बे रूपादीसु आरम्मेणसु येन येन रमितुं इच्छति, तस्स तस्स वसेन येनिच्छकं, यत्थ यत्थ चस्स कामो, तस्स तस्स वसेन यत्थकामं, यथा यथा विचरन्तस्स सुखं होति, तथेव चरणतो यथासुखं दीघरत्तं चारिकं अचरि, तं अज्जपाहं भिन्नमदमत्तहत्थिं हत्थाचरियसङ्घातो छेको अङ्कुसग्गहो अङ्कुसेन विय योनिसोमनसिकारेन निग्गहेस्सामि, नास्स वीतिक्कमितुं दस्सामीति । एवं वदन्तो एव च थेरो विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं सच्छाकासि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१३.९१-९६) —

“सुवण्णवण्णो सम्बुद्धो, विपस्सी दक्खिणारहो ।

पुरक्खतो सावकेहि, आरामा अभिनिक्खमि ॥

“दिस्वानहं बुद्धसेट्ठं, सब्बज्जुं तमनासकं ।

पसन्नचित्तो सुमनो, गण्ठिपुप्फं अपूजयिं ॥

“तेन चित्तप्पसादेन, द्विपदिन्दस्स तादिनो ।

हट्ठो हट्ठेन चित्तेन, पुन वन्दिं तथागतं ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं पुप्फमभिरोपयिं ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“एकतालीसितो कप्पे, चरणो नाम खत्तियो ।

सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अयमेव च थेरस्स अज्जाब्बाकरणगाथा अहोसीति ।

हत्थारोहपुत्तथेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

८. मेण्डसिरत्थेरगाथावण्णना

अनेकजातिसंसारन्ति आयस्मतो मेण्डसिरत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि किर पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठपनिस्सयानि पुज्जानि करोन्तो इतो एकनवुते कप्पे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो कामे पहाय इसिपब्बज्जं पब्बजित्वा महता इसिगणेन सद्धिं हिमवन्ते वसन्तो सत्थारं दिस्वा पसन्नमानसो इसिगणेन पदुमानि आहरापेत्वा सत्थु पुप्फपूजं कत्वा सावके अप्पमादपटिपत्तियं ओवदित्वा कालं कत्वा देवलोके निब्बत्तो अपरापरं संसरन्तो इमस्मिं बुद्धप्पादे साकेते गहपतिकुले निब्बत्ति, तस्स मेण्डसरिक्खसीसताय मेण्डसिरोत्वेव समज्जा अहोसि । सो भगवति साकेते अज्जनवने विहरन्ते सत्थारं उपसङ्कमित्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा समथविपस्सनासु कम्मं करोन्तो छळभिज्जो अहोसि । तेव वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१३.९७-१०५) —

“हिमवन्तस्साविदूरे, गोतमो नाम पब्बतो ।
नानारुक्खेहि सज्छन्नो, महाभूतगणालयो ॥

“वेमज्झमि च तस्सासि, अस्समो अभिनिम्मितो ।
पुरक्खतो ससिस्सेहि, वसामि अस्समे अहं ॥

“आयन्तु मे सिस्सगणा, पदुमं आहरन्तु मे ।
बुद्धपूजं करिस्सामि, द्विपदिन्दस्स तादिनो ॥

“एवन्ति ते पटिस्सुत्वा, पदुमं आहरिंसु मे ।
तथा निमित्तं कत्वाहं, बुद्धस्स अभिरोपयिं ॥

“सिस्से तदा समानेत्वा, साधुकं अनुसासहं ।
मा खो तुम्हे पमज्जित्थ, अप्पमादो सुखावहो ॥

“एवं समनुसासित्वा, ते सिस्से वचनक्खमे ।
अप्पमादगुणे युत्तो, तदा कालङ्कतो अहं ॥

“एकनवुतितो कप्पे, यं पुप्फमभिरोपयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“एकपज्जासकप्पमि, राजा आसिं जलुत्तमो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
सो अत्तनो पुब्बेनिवासं अनुस्सरन्तो —

७८. “अनेकजातिसंसारं, सन्धाविस्सं अनिब्बिसं ।

तस्स मे दुक्खजातस्स, दुक्खक्खन्धो अपरद्धो”ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ **अनेकजातिसंसारन्ति** अनेकजातिसतसहस्ससङ्ख्यं इदं संसारवट्टं, अद्धुनो अधिप्पेतत्ता अच्चन्तसंयोगेकवचनं । **सन्धाविस्सन्ति** संसरिं, अपरापरं चवनुप्पज्जनवसेन परिब्भिमिं । **अनिब्बिसन्ति** तस्स निवत्तकजाणं अविन्दन्तो अलभन्तो । **तस्स** मेति एवं संसरन्तस्स मे । **दुक्खजातस्साति** जातिआदिवसेन उप्पन्नदुक्खस्स, तिस्सन्नं वा दुक्खतानं वसेन दुक्खसभावस्स । **दुक्खक्खन्धो**ति कम्मकिलेसविपाकवट्टप्पकारो दुक्खरासि । **अपरद्धो**ति अरहत्तमगगप्पत्तितो पट्टाय परिब्भट्ठो चुतो न अभिनिब्बत्तिस्सति । “अपरद्धो”ति वा पाठो, अपगतसमिद्धितो समुच्छिन्नकारणत्ता अपगतोति अत्थो । इदमेव च थेरस्स अज्जाब्याकरणं अहोसि ।

मेण्डसिरत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

९. रक्खितत्थेरगाथावण्णना

सब्बो रागो पहीनो मेति आयस्मतो रक्खितत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थु धम्मदेसनं सुत्वा पसन्नमानसो देसनाजाणं आरब्ध थोमनं अकासि । सत्था तस्स चित्तप्पसादं ओलोकेत्वा “अयं इतो सतसहस्सकप्पमत्थके गोतमस्स नाम सम्मासम्बुद्धस्स रक्खितो नाम सावको भविस्सती”ति ब्याकासि । सो तं सुत्वा भिय्योसोमत्ताय पसन्नमानसो अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे देवदहनिगमे साकियराजकुले निब्बत्ति, **रक्खितो**तिस्स नामं अहोसि । सो ये साकियकोलियराजूहि भगवतो परिवारत्थाय दिन्ना पच्चसतराजकुमारा पब्बजिता, तेसं अज्जतरो । ते पन राजकुमारा न संवेगेन पब्बजितत्ता उक्कण्ठाभिभूता यदा सत्थारा कुणालदहतीरं नेत्वा **कुणालजातकदेसनाय** (जा० २.२१.कुणालजातक) इत्थीनं दोसविभावनेन कामेसु आदीनवं पकासेत्वा कम्मट्ठाने नियोजिता, तदा अयम्पि कम्मट्ठानं अनुयुज्जन्तो विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पाप्पुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१४.१-९) —

“पदुमुत्तरो नाम जिनो, लोकजेट्ठो नरासभो ।
महतो जनकायस्स, देसेति अमतं पदं ॥

“तस्साहं वचनं सुत्वा, वाचासभिमुदीरितं ।
अज्जलिं पग्गहेत्वान, एकग्गो आसहं तदा ॥

“यथा समुट्ठो उदधीनमग्गो, नेरू नगानं पवरो सिलुच्चयो ।
तथेव ये चित्तवसेन वत्तरे, न बुद्धजाणस्स कलं उपेन्ति ते ॥

“धम्मविधिं ठपेत्वान, बुद्धो कारुणिको इसि ।
भिक्षुसङ्घे निसीदित्वा, इमा गाथा अभासथ ॥

“यो सो जाणं पकित्तेसि, बुद्धमिह लोकनायके ।
कप्पानं सतसहस्सं, दुग्गतिं न गमिस्सति ॥

“किलेसे झापयित्वान, एकग्गो सुसमाहितो ।
सोभितो नाम नामेन, हेस्सति सत्थु सावको ॥

“पज्जासे कप्पसहस्से, सत्तेवासुं यसुग्गता ।
सत्तरतनसम्पन्ना, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन’न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो पहीनकिलेसे पच्चवेक्खन्तो “सब्बो रागो”ति गाथं अभासि ।

७९. तत्थ “सब्बो रागो”ति कामरागादिप्पभेदो सब्बोपि रागो । पहीनोति अरियमग्गभावनाय समुच्छेदप्पहानवसेन पहीनो । सब्बो दोसोति आघातवत्थुकादिभावेन अनेकभेदभिन्नो सब्बोपि ब्यापादो । समूहतोति मग्गेन समुग्घाटितो । सब्बो मे विगतो मोहोति “दुक्खे अज्जाण”न्तिआदिना (ध० स० १०६७; विभ० ९०९) वत्थुभेदेन अट्ठभेदो, संकिलेसवत्थुविभागेन अनेकविभागो सब्बोपि मोहो मग्गेन विद्धंसितत्ता मय्हं विगतो । सीतिभूतोस्मि निब्बुतोति एवं मूलकिलेसप्पहानेन तदेकट्ठताय संकिलेसानं सम्मदेव पटिप्पस्सद्धत्ता अनवसेसकिलेसदरथपरिळाहाभावतो सीतिभावं पत्तो, ततो एव सब्बसो किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बुतो अहं अस्मि भवामीति अज्जं ब्याकासि ।

रक्खितत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

१०. उग्गत्येरगाथावण्णना

यं मया पकतं कम्मन्ति आयस्मतो उग्गत्येरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि करोन्तो इतो एकतिंसे कप्पे सिखिस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सिखिं भगवन्तं पस्सित्वा पसन्नमानसो केतकपुप्फेहि पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धप्पादे कोसलरट्ठे उग्गनिगमे सेट्ठिपुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, उग्गोत्वेवस्स नामं अहोसि । सो विज्जुतं पत्तो भगवति तस्मिं निगमे भदारामे विहरन्ते विहारं गन्त्वा सत्थु सन्तिके धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१४.१०-१६) —

“विनतानदिया तीरे, पिलक्खु फलितो अहु ।
ताहं रुक्खं गवेसन्तो, अद्दसं लोकनायकं ॥

“केतकं पुप्फितं दिस्वा, वण्टे छेत्त्वानहं तदा ।
बुद्धस्स अभिरोपेसिं, सिखिनो लोकबन्धुनो ॥

“येन जाणेन पत्तोसि, अच्चुतं अमतं पदं ।
तं जाणं अभिपूजेमि, बुद्धसेट्ठ महामुनि ॥

“जाणमि पूजं कत्त्वान, पिलक्खुमदसं अहं ।
पटिलद्धोमि तं पज्जं, जाणपूजायिदं फलं ॥

“एकतिंसे इतो कप्पे, यं पुप्फमभिरोपयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, जाणपूजायिदं फलं ॥

“इतो तेरसकप्पमि, द्वादसासुं फलुग्गता ।
सत्तरतनसम्पन्ना, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो वट्टपच्छेददीपनेन अज्जं ब्याकरोन्तो —

८०. “यं मया पकतं कम्मं, अप्पं वा यदि वा बहुं ।
सब्बमेतं परिक्खीणं, नत्थि दानि पुनब्भवो”ति ॥ — गाथं अभसि ।

तत्थ यं मया पकतं कम्मन्ति यं कम्मं तीहि कम्मद्वारेहि, छहि उप्पत्तिद्वारेहि, अट्ठहि असंवरद्वारेहि, अट्ठहि च संवरद्वारेहि पापादिवसेन दानादिवसेन चाति अनेकेहि पकारेहि अनादिमति संसारे यं मया कतं उपचितं अभिनिब्बत्तितं विपाककम्मं । अप्पं वा यदि वा बहुन्ति तज्ज वत्थुचेतनापयोगकिलेसादीनं दुब्बलभावेन अप्पं वा, तेसं बलवभावेन अभिणहपवत्तिया च बहुं वा । **सब्बमेतं परिक्खीणन्ति** सब्बमेव चेतं कम्मं कम्मक्खयकरस्स अग्गमग्गस्स अधिगतत्ता परिक्खयं गतं, किलेसवट्टप्पहानेन हि कम्मवट्टं पहीनमेव होति विपाकवट्टस्स अनुप्पादनतो । तेनाह “**नत्थि दानि पुनब्भवो**”ति । आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्ति मय्हं नत्थीति अत्थो । “सब्बम्पेत”न्तिपि पाठो, सब्बम्पि एतन्ति पदविभागो ।

उगात्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

अट्ठमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

९. नवमवग्गो

१. समितिगुत्तत्थेरगाथावण्णना

यं मया पकतं पापन्ति आयस्मतो समितिगुत्तत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो भगवन्तं पस्सित्वा पसन्नचित्तो जातिसुमनपुप्फेहि पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन यत्थ यत्थ भवे निब्बत्ति, तत्थ तत्थ कुलरूपपरिवारसम्पदाय अज्जे सत्ते अभिभवित्वा अट्ठासि । एकस्मिं पन अत्तभावे अज्जतरं पच्चेकबुद्धं पिण्डाय चरन्तं दिस्वा “अयं मुण्डको कुट्ठी मज्जे, तेनायं पटिच्छादेत्वा विचरती”ति निट्ठुभित्वा पक्कामि । सो तेन कम्मेन बहुं कालं निरये पच्चित्वा कस्सपस्स भगवतो काले मनुस्सलोके निब्बत्तो परिब्बाजकपब्बज्जं उपगतो एकं सीलाचारसम्पन्नं उपासकं दिस्वा दोसन्तरो हुत्वा, “कुट्ठरोगी भवेय्यासी”ति अक्कोसि, न्हानतित्थे च मनुस्सेहि ठपितानि न्हानचुण्णानि दूसेसि । सो तेन कम्मेन पुन निरये निब्बत्तित्वा

बहूनि वस्सानि दुक्खं अनुभवित्वा इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं अज्जरस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति,
समितिगुत्तोतिस्स नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो सत्थु धम्मदेसनं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा सुविसुद्धसीलो हुत्वा
विहरति । तस्स पुरिमकम्मनिस्सन्देन कुट्टरोगो उप्पज्जि, तेन तस्स सरीरावयवा येभ्य्येन छिन्नभिन्ना हुत्वा पग्घरन्ति । सो
गिलानसालायं वसति । अथेकदिवसं धम्मसेनापति गिलानपुच्छं गन्त्वा तत्थ तत्थ गिलाने भिक्खू पुच्छन्तो तं भिक्खुं दिस्वा
“आवुसो, यावता खन्धप्पवत्ति नाम, सब्बं दुक्खमेव वेदना । खन्धेसु पन असन्तेसुयेव नत्थि दुक्ख”न्ति
वेदनानुपस्सनाकम्मट्ठानं कथेत्वा अगमासि । सो थेरस्स ओवादे ठत्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा छळभिज्जा सच्छाकासि । तेन वुत्तं
अपदाने (अप० थेर १.१२.८२-९०) —

“जायन्तस्स विपस्सिस्स, आलोको विपुलो अहु ।

पथवी च पकम्पित्थ, ससागरा सपब्बता ॥

“नेमित्ता च वियाकंसु, बुद्धो लोके भविस्सति ।

अगो च सब्बसत्तानं, जनतं उद्धरिस्सति ॥

“नेमित्तानं सुणित्वान, जातिपूजमकासहं ।

एदिसा पूजना नत्थि, यादिसा जातिपूजना ॥

“सङ्खरित्वान कुसलं, सकं चित्तं पसादयिं ।

जातिपूजं करित्वान, तत्थ कालङ्कतो अहं ॥

“यं यं योनुपपज्जामि, देवत्तं अथ मानुसं ।

सब्बे सत्ते अभिभोमि, जातिपूजायिदं फलं ॥

“धातियो मं उपट्ठेन्ति, मम चित्तवसानुगा ।

न ता सक्कोन्ति कोपेतुं, जातिपूजायिदं फलं ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं पूजमकरिं तदा ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, जातिपूजायिदं फलं ॥

“सुपारिचरिया नाम, चतुत्तिस जनाधिपा ।

इतो ततियकप्पम्हि, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

छळभिज्जो पन हुत्वा पहीनकिलेसपच्चवेक्खणेन एतरहि अनुभुय्यमानरोगवसेन पुरिमजातीसु अत्तना कतं पापकम्मं
अनुस्सरित्वा तस्स इदानि सब्बसो पहीनभावं विभावेन्तो —

८१. “यं मया पकतं पापं, पुब्बे अज्जासु जातिसु ।

इधेव तं वेदनीयं, वत्थु अज्जं न विज्जती'ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ पापन्ति अकुसलं कम्मं । तज्हि लामकट्ठेन पापन्ति वुच्चति । पुब्बेति पुरा । अज्जासु जातिसूति इतो अज्जासु जातीसु, अज्जेसु अत्तभावेसु । अयज्हेत्थ अत्थो — यदिपि मया इमस्मिं अत्तभावे न तादिसं पापं कतं अत्थि, इदानीं पन तस्स सम्भवोयेव नत्थि । यं पन इतो अज्जासु जातीसु कतं अत्थि, इधेव तं वेदनीयं, तज्हि इधेव इमस्मियेव अत्तभावे वेदयितब्बं अनुभवितब्बं फलं, कस्मा? वत्थु अज्जं न विज्जतीति तस्स कम्मस्स विपच्चनोकासो अज्जो खन्धप्पबन्धो नत्थि, इमे पन खन्धा सब्बसो उपादानानं पहीनत्ता अनुपादानो विय जातवेदो चरिमकचित्तनिरोधेन अप्पटिसन्धिका निरुज्झन्तीति अज्जं व्याकासि ।

समितिगुत्तथेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

२. कस्सपत्थेरगाथावण्णना

येन येन सुभिक्षानीति आयस्मतो कस्सपत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा तीसु वेदेषु अज्जेसु च ब्राह्मणसिप्पेषु निष्फत्तिं गतो, सो एकदिवसं भगवन्तं दिस्वा पसन्नमानसो सुमनपुप्फेहि पूजं अकासि । करोन्तो च सत्थु समन्ततो उपरि च पुप्फमुट्ठियो खिपि । बुद्धानुभावेन पुप्फानि पुप्फासनाकारेण सत्ताहं अट्ठंसु । सो तं अच्छरियं दिस्वा भिय्योसोमन्ताय पसन्नमानसो अहोसि । अपरापरं पुज्जानि करोन्तो कप्पसतसहस्सं सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं अज्जतरस्स उदिच्चब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, कस्सपोतिस्स नामं अहोसि । तस्स दहरकालेयेव पिता कालमकासि । माता तं पटिजग्गति । सो एकदिवसं जेतवनं गतो भगवतो धम्मदेसनं सुत्वा हेतुसम्पन्नताय तस्मियेव आसने सोतापन्नो हुत्वा मातु सन्तिकं गन्त्वा अनुजानापेत्वा पब्बजितो सत्थरि वुट्ठवस्से पवारेत्वा जनपदचारिकं पक्कन्ते सयम्पि सत्थारा सद्धिं गन्तुकामो आपुच्छित्तुं मातु सन्तिकं अगमासि । माता विस्सज्जेन्ती ओवादवसेन —

८२. “येन येन सुभिक्षानि, सिवानि अभयानि च ।

तेन पुत्तक गच्छस्सु, मा सोकापहतो भवा”ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ येन येनाति यत्थ यत्थ । भुम्मत्थे हि एतं करणवचनं, यस्मिं यस्मिं दिसाभागेति अत्थो । सुभिक्षानीति सुलभपिण्डानि, रट्ठानीति अधिप्पायो । सिवानि खेमानि अरोगानि । अभयानीति चोरभयादीहि निब्भयानि, रोगदुब्भिक्षभयानि पन “सुभिक्षानि, सिवानि”ति पदद्वयेनेव गहितानि । तेनाति तत्थ, तस्मिं तस्मिं दिसाभागेति अत्थो । पुत्तकाति अनुकम्पन्ती तं आलपति । माति पटिसेधत्थे निपातो सोकापहतोति वुत्तगुणरहितानि रट्ठानि गन्त्वा दुब्भिक्षभयादिजनितेन सोकेन उपहतो मा भव माहोसीति अत्थो । तं सुत्वा थेरो, “मम माता मय्हं सोकरहितट्ठानगमनं आसीसति, हन्द मयं सब्बसो अच्चन्तमेव सोकरहितं ठानं पत्तुं युत्त”न्ति उस्साहजातो विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१३.१-९) —

“अज्झायको मन्तधरो, तिण्णं वेदान पारगू ।

अब्भोकासे ठितो सन्तो, अद्दसं लोकनायकं ॥

“सीहं यथा वनचरं, ब्यग्घराजं व नित्तसं ।
तिधापभिन्नमातङ्गं, कुञ्जरं व महसिनं ॥

“सरेयकं गहेत्वान, आकासे उक्खिपिं अहं ।
बुद्धस्स आनुभावेन, परिवारेन्ति सब्बसो ॥

“अधिद्वहि महावीरो, सब्बञ्जू लोकनायको ।
समन्ता पुप्फच्छदना, ओकिरिंसु नरासभं ॥

“ततो सा पुप्फकञ्चुका, अन्तोवण्टा बहिमुखा ।
सत्ताहं छदनं कत्वा, ततो अन्तरधायथ ॥

“तञ्च अच्छरियं दिस्वा, अब्भुतं लोमहंसनं ।
बुद्धे चित्तं पसादेसिं, सुगते लोकनायके ॥

“तेन चित्तप्पसादेन, सुक्कमूलेन चोदितो ।
कप्पानं सतसहस्सं, दुग्गतिं नुपपज्जहं ॥

“पन्नरससहस्समिहि, कप्पानं पञ्चवीसति ।
वीतमलासनामा च, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा “इदमेव मातु वचनं अरहत्तप्पत्तिया अङ्कुसं जातं”न्ति तमेव गाथं पच्चुदाहासि ।

कस्सपत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

३. सीहत्थेरगाथावण्णना

सीहप्पमत्तो विहरति आयस्मतो सीहत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो इतो
अट्टारसकप्पसतमत्थके अत्थदस्सिस्स भगवतो काले चन्दभागाय नदिया तीरे किन्नरयोनिं निब्बत्तित्वा पुप्फभक्खो
पुप्फनिवसनो हुत्वा विहरन्तो आकासेन गच्छन्तं अत्थदस्सिं भगवन्तं दिस्वा पसन्नचित्तो पूजेतुकामो अञ्जलिं पगगह
अट्ठासि । भगवा तस्स अज्झासयं जत्वा आकासतो ओरुय्ह अञ्जतरस्मिं रुक्खमूले पल्लङ्केन निसीदि । किन्नरो चन्दनसारं
घंसित्वा चन्दनगन्धेन पुप्फेहि च पूजं कत्वा वन्दित्वा पदक्खिणं कत्वा पक्कामि । सो तेन पुञ्जकम्मेन देवमनुस्सेसु
संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे मल्लराजकुले निब्बत्ति, तस्स सीहोति नामं अहोसि । सो भगवन्तं दिस्वा पसन्नमानसो वन्दित्वा
एकमन्तं निसीदि । सत्था तस्स अज्झासयं ओलोकेत्वा धम्मं कथेसि । सो धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा कम्मट्ठानं
गहेत्वा अरञ्जे विहरति । तस्स चित्तं नानारम्मणे विधावति, एकगं न होति, सकत्थं निप्पादेतुं न सक्कोति । सत्था तं
दिस्वा आकासे ठत्वा —

८३. “सीहप्पमत्तो विहर, रत्तिन्दिवमतन्दितो ।
भावेहि कुसलं धम्मं, जह सीघं समुस्सय”न्ति ॥ —

गाथाय ओवदि । सो गाथावसाने विपस्सनं वड्ढेत्वा अरहत्तं पाप्पणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१४.१७-२५) —

“चन्दभागानदीतीरे, अहोसिं किन्नरो तदा ।
पुप्फभक्खो चहं आसिं, पुप्फनिवसनो तथा ॥

“अत्थदस्सी तु भगवा, लोकजेट्ठो नरासभो ।
विपिनग्गेन निव्यासि, हंसराजाव अम्बरे ॥

“नमो ते पुरिसाजज्ज, चित्तं ते सुविसोधितं ।
पसन्नमुखवण्णोसि, विप्पसन्नमुखिन्द्रियो ॥

“ओरोहित्वान आकासा, भूरिपज्जो सुमेधसो ।
सङ्घाटिं पत्थरित्वान, पल्लङ्केन उपाविसि ॥

“विलीनं चन्दनादाय, अगमासिं जिनन्तिकं ।
पसन्नचित्तो सुमनो, बुद्धस्स अभिरोपयिं ॥

“अभिवादेत्त्वान सम्बुद्धं, लोकजेट्ठं नरासभं ।
पामोज्जं जनयित्वान, पक्कामिं उत्तरामुखो ॥

“अट्टारसे कप्पसते, चन्दनं यं अपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“चतुदसे कप्पसते, इतो आसिंसु ते तयो ।
रोहणी नाम नामेन, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

या पन भगवता ओवादवसेन वुत्ता “सीहप्पमत्तो”ति गाथा, तत्थ **सीहाति** तस्स थेरस्स आलपनं । **अप्पमत्तो** **विहराति** सतिया अविप्पवासेन पमादविरहितो सत्तिरियापथेसु सतिसम्पज्जयुत्तो हुत्वा विहराहि । इदानि तं अप्पमादविहारं सह फलेन सङ्खेपतो दस्सेतुं “**रत्तिन्दिव**”न्तिआदि वुत्तं । तस्सत्थो — रत्तिभागं दिवसभागञ्च “चङ्कमेन निसज्जाय आवरणीयेहि धम्मोहि चित्तं परिसोधेती”ति (सं० नि० ४.२३९; अ० नि० ३.१६; विभ० ५१९) वुत्तनयेन चतुसम्मप्पधानवसेन अतन्दितो अकुसीतो आरद्धवीरियो कुसलं समथविपस्सनाधम्मञ्च लोकुत्तरधम्मञ्च भावेहि उप्पादेहि वड्ढेहि च, एवं भावेत्वा च **जह सीघं समुस्सयन्ति** तव समुस्सयं अत्तभावं पठमं ताव तप्पटिबद्धछन्दरागप्पहानेन सीघं नचिरस्सेव पजह, एवंभूतो च पच्छा चरिमकचित्तनिरोधेन अनवसेसतो च पजहिस्सतीति । अरहत्तं पन पत्वा थेरो अज्जं ब्याकरोन्तो तमेव गाथं पच्चुदाहासीति ।

सीहत्थेरगाथावण्णना निद्धिता ।

४. नीतत्थेरगाथावण्णना

सब्बरत्तिं सुपित्वानाति आयस्मतो नीतत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले सुनन्दो नाम ब्राह्मणो हुत्वा अनेकसते ब्राह्मणे मन्ते वाचेन्तो वाजपेय्यं नाम यज्जं यजि, भगवा तं ब्राह्मणं अनुकम्पन्तो यज्जट्ठानं गन्त्वा आकासे चङ्कमि । ब्राह्मणो सत्थारं दिस्वा पसन्नमानसो सिस्सेहि पुप्फानि आहरापेत्वा आकासे खिपित्वा पूजं अकासि । बुद्धानुभावेन तं ठानं सकलज्ज नगरं पुप्फपटवितानिकं विय छादितं अहोसि । महाजनो सत्थरि उळारं पीतिसोमनस्सं पटिसंवेदेसि । सुनन्दब्राह्मणो तेन कुसलमूलेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं अज्जतरस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, **नीतो**तिस्स नामं अहोसि । सो विज्जुतं पत्तो “इमे समणा सक्कपुत्तिया सुखसीला सुखसमाचारा सुभोजनानि भुज्जित्वा निवातेसु सेनासनेसु विहरन्ति, इमेसु पब्बजित्वा सुखेन विहरितुं सक्का”ति सुखाभिलासाय पब्बजित्वाव सत्थु सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा कतिपाहमेव मनसिकरित्वा तं छट्ठेत्वा यावदत्थं उदरावदेहकं भुज्जित्वा दिवसभागं सङ्गणिकारामो तिरच्छानकथाय वीतिनामेति, रत्तिभागेपि थिनमिद्धाभिभूतो सब्बरत्तिं सुपति । सत्था तस्स हेतुपरिपाकं ओलोकेत्वा ओवादं देन्तो —

८४. “सब्बरत्तिं सुपित्वान, दिवा सङ्गणिके रतो ।

कुदास्सु नाम दुम्मेधो, दुक्खस्सन्तं करिस्सती”ति ॥ — गाथं अभसि ।

तत्थ **सब्बरत्तिन्ति** सकलं रत्तिं । **सुपित्वानाति** निद्वायित्वा, “रत्तिया पठमं यामं चङ्कमेन निसज्जाय आवरणीयेहि धम्मोहि चित्तं परिसोधेती”ति आदिना वुत्तं जागरियं अननुयुज्जित्वा केवलं रत्तिया तीसुपि यामेसु निदं ओक्कमित्वाति अत्थो । **दिवा**ति दिवसं, सकलं दिवसभागन्ति अत्थो । **सङ्गणिके**ति तिरच्छानकथिकेहि कायदळिहबहुलपुग्गलेहि सन्निसज्जा सङ्गणिको, तस्मिं **रतो** अभिरतो तत्थ अविगतच्छन्दो “सङ्गणिके रतो”ति वुत्तो “सङ्गणिकारतो”तिपि पाळि । **कुदास्सु नामाति** कुदा नाम । **अस्सूति** निपातमत्तं, कस्मिं नाम कालेति अत्थो । **दुम्मेधो**ति निप्पज्जो । **दुक्खस्साति** वट्टदुक्खस्स । **अन्तन्ति** परियोसानं । अच्चन्तमेव अनुप्पादं कदा नाम करिस्सति, एदिसस्स दुक्खस्सन्तकरणं नत्थीति अत्थो । “दुम्मेध दुक्खस्सन्तं करिस्ससी”तिपि पाळि ।

एवं पन सत्थारा गाथाय कथिताय थेरो संवेगजातो विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१४.२६-३३) —

“सुनन्दो नाम नामेन, ब्राह्मणो मन्तपारगू ।

अज्झायको याचयोगो, वाजपेय्यं अयाजयि ॥

“पदुमुत्तरो लोकविदू, अग्गो कारुणिको इसि ।

जनतं अनुकम्पन्तो, अम्बरे चङ्कमी तदा ॥

“चङ्कमित्वान सम्बुद्धो, सब्बज्जू लोकनायको ।

मेत्ताय अफरि सत्ते, अप्पमाणे निरूपधि ॥

“वण्टे छेत्त्वान पुप्फानि, ब्राह्मणो मन्तपारगू ।
सब्बे सिस्से समानेत्वा, आकासे उक्खिपापयि ॥

“यावता नगरं आसि, पुप्फानं छदनं तदा ।
बुद्धस्स आनुभावेन, सत्ताहं न विगच्छथ ॥

“तेनेव सुक्कमूलेन, अनुभोत्त्वान सम्पदा ।
सब्बासवे परिज्जाय, तिण्णो लोके विसत्तिकं ॥

“एकारसे कप्पसते, पच्चतिंसासु खत्तिया ।
अम्बरंससनामा ते, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा थेरो अज्जं ब्याकरोन्तो तमेव गाथं पच्चुदाहासि ।

नीतत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

५. सुनागत्येरगाथावण्णना

चित्तनिमित्तस्स कोविदोति आयस्मतो सुनागत्येरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्टपनिस्सयं कुसलं उपचिनन्तो इतो एकत्तिंसे कप्पे सिखिस्स भगवतो काले ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो तिण्णं वेदानं पारगू हुत्वा अरज्जायतने अस्समे वसन्तो तीणि ब्राह्मणसहस्सानि मन्ते वाचेसि । अथेकदिवसं तस्स सत्थारं दिस्वा लक्खणानि उपधारेत्वा लक्खणमन्ते परिवत्तेन्तस्स, “ईदिसेहि लक्खणेहि समन्नागतो अनन्तजिनो अनन्तजाणो बुद्धो भविस्सती”ति बुद्धजाणं आरब्भ उळारो पसादो उप्पज्जि । सो तेन चित्तप्पसादेन देवलोके निब्बत्तो अपरापरं देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे नालकगामे अज्जतरस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, **सुनागो**तिस्स नामं अहोसि । सो धम्मसेनापतिस्स गिहिसहायो थेरस्स सन्तिकं गन्त्वा धम्मं सुत्वा दस्सनभूमियं पतिट्ठितो पब्बजित्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१४.३४-४०) —

“हिमवन्तस्साविदूरे, वसभो नाम पब्बतो ।
तस्मिं पब्बतपादमिह, अस्समो आसि मापितो ॥

“तीणि सिस्ससहस्सानि, वाचेसिं ब्राह्मणो तदा ।
संहरित्वान ते सिस्से, एकमन्तं उपाविसिं ॥

“एकमन्तं निसीदित्वा, ब्राह्मणो मन्तपारगू ।
बुद्धवेदं गवेसन्तो, जाणे चित्तं पसादयिं ॥

“तत्थ चित्तं पसादेत्वा, निसीदिं पण्णसन्थरे ।

पल्लङ्कं आभुजित्वान, तत्थ कालङ्कतो अहं ॥

“एकतिसे इतो कप्पे, यं सज्जमलभिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, जाणसज्जायिदं फलं ॥

“सत्तवीसति कप्पम्हि, राजा सिरिधरो अहु ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा भिक्खूनं धम्मदेसनापदेसेन अज्जं व्याकरोन्तो —

८५. “चित्तनिमित्तस्स कोविदो, पविवेकरसं विजानिय ।
झायं निपको पतिस्सतो, अधिगच्छेय्य सुखं निरामिस”न्ति ॥ —

गाथं अभासि ।

तत्थ **चित्तनिमित्तस्स कोविदो**ति भावनाचित्तस्स निमित्तगहणे कुसलो, “इमस्मिं समये चित्तं पग्गहेतब्बं, इमस्मिं सम्पहंसितब्बं, इमस्मिं अज्झुपेक्खितब्ब”न्ति एवं पग्गहणादियोग्यस्स चित्तनिमित्तस्स गहणे छेको । **पविवेकरसं विजानिया**ति कायविवेकसंवट्ठितस्स चित्तविवेकस्स रसं सज्जानित्वा, विवेकसुखं अनुभवित्वाति अत्थो । “पविवेकरसं पित्वा”ति (ध० प० २०५) हि वुत्तं । **झायन्ति** पठमं आरम्भणूपनिज्झानेन पच्छा लक्खणूपनिज्झानेन च झायन्तो । **निपको**ति कम्मट्ठानपरिहरणे कुसलो । **पतिस्सतो**ति उपट्ठितस्सति । **अधिगच्छेय्य सुखं निरामिसन्ति** एवं समथनिमित्तादिकोसल्लेन लब्धे चित्तविवेकसुखे पतिट्ठाय सतो सम्पजानो हुत्वा विपस्सनाझानेनेव झायन्तो कामामिसवट्ठामिसेहि असम्मिस्सताय निरामिसं निब्बानसुखं फलसुखञ्च अधिगच्छेय्य समुपगच्छेय्याति अत्थो ।

सुनागत्येरगाथावण्णना निट्ठिता ।

६. नागितत्थेरगाथावण्णना

इतो बहिद्धा पुथुअज्जवादिनन्ति आयस्मतो नागितत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले नारदो नाम ब्राह्मणो हुत्वा एकदिवसं माळके निसिन्नो भगवन्तं भिक्खुसङ्घेन पुरक्खतं गच्छन्तं दिस्वा पसन्नमानसो तीहि गाथाहि अभित्थवि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कपिलवत्थुनगरे सक्कराजकुले निब्बत्ति, **नागितो**तिस्स नामं अहोसि । सो भगवति कपिलवत्थुस्मिं विहरन्ते **मधुपिण्डिकसुत्तं** (म० नि० १.१९९ आदयो) सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१४.४७-५४) —

“विसालमाळे आसीनो, अद्दसं लोकनायकं ।
खीणासवं बलप्पत्तं, भिक्खुसङ्घपुरक्खतं ॥

“सतसहस्सा तेविज्जा, छळभिज्जा महिद्धिका ।
परिवारेन्ति सम्बुद्धं, को दिस्वा नप्पसीदति ॥

“जाणे उपनिधा यस्स, न विज्जति सदेवके ।
अनन्तजाणं सम्बुद्धं, को दिस्वा नप्पसीदति ॥

“धम्मकायज्ज दीपेन्तं, केवलं रतनाकरं ।
विकप्पेतुं न सक्कोन्ति, को दिस्वा नप्पसीदति ॥

“इमाहि तीहि गाथाहि, नारदोक्कयवच्छलो ।
पदुमुत्तरं थवित्वान, सम्बुद्धं अपराजितं ॥

“तेन चित्तप्पसादेन, बुद्धसन्थवनेन च ।
कप्पानं सतसहस्सं, दुग्गतिं नुपपज्जहं ॥

“इतो तिसकप्पसते, सुमित्तो नाम खत्तियो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं... पे० ... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा सत्थु अवितथदेसनतं धम्मस्स च नित्थानिकतं निस्साय सज्जातपीतिसोमनस्सो पीतिवेगप्पविस्सट्ठं उदानं उदानेन्तो —

८६. “इतो बहिद्धा पुथुअज्जवादिनं, मग्गो न निब्बानगमो यथा अयं ।
इतिस्सु सङ्गं भगवानुसासति, सत्था सयं पाणितलेव दस्सय”न्ति ॥ —

गाथं अभसि ।

तत्थ इतो बहिद्धाति इमस्मा बुद्धसासना बाहिरके समये, तेनाह “पुथुअज्जवादिन”न्ति, नानातित्थियानन्ति अत्थो ।
मग्गो न निब्बानगमो यथा अयन्ति यथा अयं अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो एकंसेन निब्बानं गच्छतीति निब्बानगमो,
निब्बानगामी, एवं निब्बानगमो मग्गो तित्थियसमये नत्थि असम्मासम्बुद्धप्पवेदितत्ता अज्जतित्थियवादस्स । तेनाह भगवा
—

“इधेव, भिक्खवे, समणो, इध दुतियो समणो, इध ततियो समणो, इध चतुत्थो समणो, सुज्जा परप्पवादा
समणेभि अज्जेही”ति (दी० नि० २.२१४; म० नि० १.१३९; अ० नि० ४.२४१) ।

इतीति एवं । अस्सूति निपातमत्तं । सङ्गन्ति भिक्खुसङ्गं, उक्कट्टनिद्देशोयं यथा “सत्था देवमनुस्सान”न्ति । सङ्गन्ति वा
समूहं, वेनेय्यजनन्ति अधिप्पायो । भगवाति भाग्यवन्ततादीहि कारणेहि भगवा, अयमेत्थ सङ्घेपो । वित्थारो पन
परमत्थदीपनियं इतिवुत्तकवण्णनायं वुत्तनयेन वेदितब्बो । सत्थाति दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थेहि यथारहं अनुसासतीति

सत्था । सयन्ति सयमेव । अयज्हेत्थ अत्थो — “सीलादिक्खन्धत्तयसङ्गहो सम्मादिट्ठिआदीनं अट्ठन्नं अङ्गानं वसेन अट्ठङ्गिको निब्बानगामी अरियमग्गो यथा मम सासने अत्थि, एवं बाहिरकसमये मग्गो नाम नत्थी”ति सीहनादं नदन्तो अम्हाकं सत्था भगवा सयमेव सयम्भूजाणेन जातं, सयमेव वा महाकरुणासञ्चोदितो हुत्वा अत्तनो देसनाविलाससम्पत्तिया हत्थतले आमलकं विय दस्सेन्तो भिक्खुसङ्घं वेनेय्यजनतं अनुसासति ओवदतीति ।

नागितत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

७. पविट्ठत्थेरगाथावण्णना

खन्धा दिट्ठा यथाभूतन्ति आयस्मतो पविट्ठत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठूपनिस्सयं पुज्जं करोन्तो अत्थदस्सिस्स भगवतो काले केसवो नाम तापसो हुत्वा एकदिवसं सत्थारं उपसङ्कमित्वा धम्मं सुत्वा पसन्नमानसो अभिवादेत्वा अज्जलिं पग्गय्ह पदक्खिणं कत्वा पक्कामि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे मगधरट्ठे ब्राह्मणकुले उप्पज्जित्वा अनुक्कमेन विज्जुतं पत्तो नेक्खम्मनिन्नज्झासयताय परिब्बाजकपब्बज्जं पब्बजित्वा तत्थ सिक्खितब्बं सिक्खित्वा विचरन्तो उपतिस्सकोलितानं बुद्धसासने पब्बजितभावं सुत्वा “तेपि नाम महापज्जा तत्थ पब्बजिता, तदेव मज्जे सेय्यो”ति सत्थु सन्तिकं गन्त्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजि । तस्स सत्था विपस्सनं आचिक्खि । सो विपस्सनं आरभित्वा नचिरस्सेव अरहत्तं सच्छाकासि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१४.५५-५९) —

“नारदो इति मे नामं, केसवो इति मं विदू ।
कुसलाकुसलं एसं, अगमं बुद्धसन्तिकं ॥

“मेत्तचित्तो कारुणिको, अत्थदस्सी महामुनि ।
अस्सासयन्तो सत्ते सो, धम्मं देसेति चक्खुमा ॥

“सकं चित्तं पसादेत्वा, सिरं कत्वान अज्जलिं ।
सत्थारं अभिवादेत्वा, पक्कामिं पाचिनामुखो ॥

“सत्तरसे कप्पसते, राजा आसि महीपति ।
अमित्तापनो नाम, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अज्जं ब्याकरोन्तो —

८७. “खन्धा दिट्ठा यथाभूतं, भवा सब्बे पदालिता ।
विक्खीणो जातिसंसारो, नत्थि दानि पुनब्भवो”ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ **खन्धा**ति पञ्चुपादानक्खन्धा, ते हि विपस्सनुपलक्खणतो सामज्जलक्खणतो च जातपरिज्जादीहि परिजाननवसेन विपस्सितब्बा । **दिट्ठा यथाभूतन्ति** विपस्सनापज्जासहिताय मग्गपज्जाय “इदं दुक्ख”न्तिआदिना

अविपरीततो दिट्ठा । भवा सब्बे पदालिताति कामभवादयो सब्बे कम्मभवा उपपत्तिभवा च मग्गजाणसत्थेन भिन्ना विद्धंसिता । किलेसपदालनेनेव हि कम्मोपपत्तिभवा पदालिता नाम होन्ति । तेनाह “विक्खीणो जातिसंसारो, नत्थि दानि पुनब्भवो”ति । तस्सत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव ।

पविट्ठत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

८. अज्जुनत्थेरगाथावण्णना

असक्खिं वत अत्तानन्ति आयस्मतो अज्जुनत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठूपनिस्सयं कुसलं उपचिनन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले सीहयोनियं निब्बत्तो एकदिवसं अरज्जे अज्जतरस्मिं रुक्खमूले निसिन्नं सत्थारं दिस्वा “अयं खो इमस्मिं काले सब्बसेट्ठो पुरिससीहो”ति पसन्नमानसो सुपुप्फितसालसाखं भज्जित्वा सत्थारं पूजेसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं सेट्ठिकुले निब्बत्ति । अज्जुनोतिस्स नामं अहोसि । सो विज्जुतं पत्तो निगण्ठेहि कतपरिचयो हुत्वा “एवाहं अमतं अधिगमिस्सामी”ति विवट्ठुज्झासयताय दहरकालेयेव निगण्ठेसु पब्बजित्वा तत्थ सारं अलभन्तो सत्थु यमकपाटिहारियं दिस्वा पटिलद्धसद्धो सासने पब्बजित्वा विपस्सनं आरभित्वा नचिरस्सेव अरहा अहोसि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१४.६०-६५) —

“मिगराजा तदा आसिं, अभिजातो सुकेसरी ।
गिरिदुग्गं गवेसन्तो, अहसं लोकनायकं ॥

“अयं नु खो महावीरो, निब्बापेति महाजनं ।
यंनूनाहं उपासेय्यं, देवदेवं नरासभं ॥

“साखं सालस्स भज्जित्वा, सकोसं पुप्फमाहरिं ।
उपगन्त्वान् सम्बुद्धं, अदासिं पुप्फमुत्तमं ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं पुप्फमभिरोपयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, पुप्फदानस्सिदं फलं ॥

“इतो च नवमे कप्पे, विरोचनसनामका ।
तयो आसिंसु राजानो, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अनुत्तरसुखाधिगमसम्भूतेन पीतिवेगेन उदानं उदानेन्तो —

८८. “असक्खिं वत अत्तानं, उद्धातुं उदका थलं ।
वुहमानो महोघेव, सच्चानि पटिविज्झह”न्ति ॥ — गाथं अभोसि ।

तत्थ असक्खिन्ति सक्कोसिं । वताति विम्हये निपातो । अतिविम्हयनीयज्हेतं यदिदं सच्चपटिवेधो । तेनाह —

“तं किमञ्जथ, भिक्खवे, कतमं नु खो दुक्करतरं वा दुरभिसम्भवतरं वा, यं सत्तथा भिन्नस्स वालस्स कोटिया कोटिं पटिविज्जेय्या”तिआदि (सं० नि० ५.१११५)?

अत्तानन्ति नियकज्झत्तं सन्धाय वदति । यो हि परो न होति सो अत्ताति । उद्धातुन्ति उद्धरितुं, “उद्धट”न्तिपि पाठो । उदकाति संसारमहोघसङ्घाता उदका । थलन्ति निब्बानथलं । बुद्दमानो महोघेवाति महण्णवे बुद्दमानो विय । इदं वुत्तं होति — यथा नाम गम्भीरवित्थते अप्पतिट्ठे महति उदकोघे वेगसा बुद्दमानो पुरिसो केनचि अत्थकामेन उपनीतं फियारित्तसम्पन्नं दळ्ढहनावं लभित्वा सुखेनेव ततो अत्तानं उद्धरितुं सक्कुणेय्य पारं पापुणेय्य, एवमेवाहं संसारमहोघे किलेसाभिसङ्खारवेगेन बुद्दमानो सत्थारा उपनीतं समथविपस्सनुपेतं अरियमग्गनावं लभित्वा ततो अत्तानं उद्धरितुं निब्बानथलं पत्तुं अहो असक्खिन्ति । यथा पन असक्खि, तं दस्सेतुं “सच्चानि पटिविज्झह”न्ति आह । यस्मा अहं दुक्खादीनि चत्तारि अरियसच्चानि परिज्जापहानसच्छिकिरियाभावनापटिवेधेन पटिविज्झिं अरियमग्गजाणेन अज्जासिं, तस्मा असक्खिं वत अत्तानं उद्धातुं उदका थलन्ति योजना ।

अज्जुनत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

९. (पठम) देवसभत्थेरगाथावण्णना

उत्तिण्णा पङ्कपलिपाति आयस्मतो देवसभत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो सिखिस्स भगवतो काले पारावतयोनिं निब्बत्तो एकदिवसं सत्थारं दिस्वा पसन्नमानसो पियालफलं उपनेसि । सत्था तस्स पसादसंवट्ठनत्थं तं परिभुज्जि । सो तेन अतिविय पसन्नचित्तो हुत्वा कालेन कालं उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा चित्तं पसादेति । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तो अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे अज्जतरस्स मण्डलिकरज्जो पुत्तो हुत्वा निब्बत्तो तरुणकालेयेव रज्जे पतिट्ठितो रज्जसुखमनुभवन्तो बुद्धो सत्थारं उपसङ्कमि, तस्स सत्था धम्मं देसेसि । सो धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो संवेगजातो रज्जं पहाय पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१४.६६-७२) —

“पारावतो तदा आसिं, परं अनुपरोधको ।
पब्भारे सेय्यं कप्पेमि, अविदूरे सिखिसत्थुनो ॥

“सायं पातज्ज पस्सामि, बुद्धं लोकग्गनायकं ।
देय्यधम्मो च मे नत्थि, द्विपदिन्दस्स तादिनो ॥

“पियालफलमादाय, अगमं बुद्धसन्तिकं ।
पटिग्गहेसि भगवा, लोकजेट्ठो नरासभो ॥

“ततो परं उपादाय, परिचारिं विनायकं ।
तेन चित्तप्पसादेन, तत्थ कालङ्कतो अहं ॥

“एकत्तिसे इतो कप्पे, यं फलं अददिं अहं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“इतो पन्नरसे कप्पे, तयो आसुं पियालिनो ।
सत्तरतनसम्पन्ना, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा पहीनकिलेसपच्चवेक्खणवसेन उप्पन्नसोमनस्सो उदानं उदानेन्तो —

८९. “उत्तिण्णा पङ्कपलिपा, पाताला परिवज्जिता ।

मुत्तो ओघा च गन्था च, सब्बे माना विसंहता”ति ॥ — गाथं अभसि ।

तत्थ उत्तिण्णाति उत्तरिता अतिक्कन्ता । पङ्कपलिपाति पङ्का च पलिपा च । पङ्को वुच्चति पकतिकद्दमो । “पलिपो”ति गम्भीरपुथुलो महाकद्दमो । इध पन पङ्को वियाति पङ्को, कामरागो असुचिभावापादनेन चित्तस्स मक्खनतो । पलिपो वियाति पलिपो, पुत्तदारादिविसयो बहलो छन्दरागो वुत्तनयेन सम्मक्खनतो दुरुत्तरणतो च । ते मया अनागामिमग्गेन सब्बसो अतिक्कन्ताति आह “उत्तिण्णा पङ्कपलिपा”ति । पातालाति पातायालन्ति पाताला, महासमुद्दे निन्नतरपदेसा । केचि पन नागभवनं “पाताल”न्ति वदन्ति । इध पन अगाहदुरवग्गाहदुरुत्तरणट्ठेन पाताला वियाति पाताला, दिट्ठियो । ते च मया पठममग्गाधिगमेनेव सब्बथा वज्जिता समुच्छिन्नाति आह “पाताला परिवज्जिता”ति मुत्तो ओघा च गन्था चाति कामोघादिओघतो अभिज्झाकायगन्थादिगन्थतो च तेन तेन मग्गेन मुत्तो परिमुत्तो, पुन अनभिकिरणअगन्थनवसेन अतिक्कन्ताति अत्थो । सब्बे माना विसंहताति नवविधापि माना अग्गमग्गाधिगमेन विसेसतो सङ्घातं विनासं आपादिता समुच्छिन्ना “मानविधा हता”ति केचि पठन्ति, मानकोट्टासाति अत्थो । “मानविसा”ति अपरे, तेसं पन मानविसस्स दुक्खस्स फलतो मानविसाति अत्थो दट्ठब्बो ।

(पठम) देवसभत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

१०. सामिदत्तत्थेरगाथावण्णना

पञ्चक्खन्था परिज्जाताति आयस्मतो सामिदत्तत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो अत्थदस्सिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो सत्थारि परिनिब्बुते तस्स थूपे पुप्फेहि छत्तातिछत्तं कत्वा पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे अज्जतरस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, सामिदत्तोतिस्स नामं अहोसि । सो अनुक्कमेन विज्जुतं पत्तो बुद्धानुभावं सुत्वा उपासकेहि सद्धिं विहारं गतो सत्थारं धम्मं देसेन्तं दिस्वा पसन्नमानसो एकमन्तं निसीदि । सत्था तस्स अज्झासयं ओलोकेत्वा तथा धम्मं देसेसि, यथा सद्धं पटिलभि संसारे च संवेगं । सो पटिलद्धसद्धो संवेगजातो पब्बजित्वा जाणस्स अपरिपक्कत्ता कतिपयकालं अलसबहुली विहासि । पुन सत्थारा धम्मदेसनाय समुत्तेजितो विपस्सनाय कम्मट्ठानं गहेत्वा तत्थ युत्तप्पयुत्तो विहरन्तो नचिरेनेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१५.१-४) —

“परिनिब्बुते भगवति, अत्थदस्सीनरुत्तमे ।

छत्तातिछत्तं कारेत्वा, थूपम्हि अभिरोपयिं ॥

“कालेन कालमागन्त्वा, नमस्सिं लोकनायकं ।
पुप्फच्छदनं कत्वान, छत्तम्हि अभिरोपयिं ॥

“सत्तरसे कप्पसते, देवरज्जमकारयिं ।
मनुस्सत्तं न गच्छामि, थूपपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं, भवा सब्बे समूहता ।
नागोव बन्धनं छेत्वा, विहरामि अनासवो ॥

“स्वागतं वत मे आसि, बुद्धसेट्टस्स सन्तिके ।
तिस्सो विज्जा अनुप्पत्ता, कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

सो अपरभागे भिक्खूहि “किं तया, आवुसो, उत्तरिमनुस्सधम्मो अधिगतो”ति पुट्ठो सासनस्स निय्यानिकभावं अत्तनो च धम्मानुधम्मप्पटिपत्तिं तेसं पवेदेन्तो अज्जाब्बाकरणवसेन —

१०. “पञ्चक्खन्धा परिज्जाता, तिट्ठन्ति छिन्नमूलका ।
विक्खीणो जातिसंसारो, नत्थि दानि पुनब्भवो”ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ **पञ्चक्खन्धा परिज्जाता**ति मया इमे पञ्चुपादानक्खन्धा “इदं दुक्खं, एत्तकं दुक्खं, न ततो भिय्यो”ति तीहि परिज्जाहि परिच्छिन्दित्वा जाता विदिता पटिविद्धा । **तिट्ठन्ति छिन्नमूलका**ति तथा परिज्जातत्तायेव मूलभूतस्स समुदयस्स सब्बसो पहीनत्ता ते इदानि याव चरिमकचित्तनिरोधो तिट्ठन्ति छिन्नमूलका, चरिमकचित्तनिरोधेन पन अप्पटिसन्धिकाव निरुज्झन्ति । तेनाह — “विक्खीणो जातिसंसारो, नत्थि दानि पुनब्भवो”ति । तस्सत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव ।

सामिदत्तत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

नवमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

१०. दसमवग्गो

१. परिपुण्णकत्थेरगाथावण्णना

न तथा मतं सतरसन्ति आयस्मतो परिपुण्णकत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो धम्मदस्सिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो सत्थरि परिनिब्बुते सत्थु चेतिये पुप्फादीहि उळारं पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवेसु निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कपिलवत्थुस्मिं सक्कराजकुले निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो परिपुण्णविभवताय **परिपुण्णको**ति पज्जायित्थ । सो विभवसम्पन्नताय सब्बकालं सतरसं नाम आहारं परिभुज्जन्तो सत्थु मिस्सकाहारपरिभोगं सुत्वा “ताव सुखुमालोपि भगवा निब्बानसुखं अपेक्खित्वा यथा तथा यापेति, कस्मा मयं आहारगिद्धा हुत्वा आहारसुद्धिका भविस्साम, निब्बानसुखमेव पन

अम्हेहि परियेसितब्ब”न्ति संसारे जातसंवेगो घरावासं पहाय सत्थु सन्तिके पब्बजित्वा भगवता कायगतासतिकम्मट्टाने नियोजितो तत्थ पतिट्ठाय पटिलद्धज्ञानं पादकं कत्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१५.५-९) —

“निब्बुते लोकनाथम्हि, धम्मदस्सीनरासभे ।
आरोपेसिं धजत्थम्भं, बुद्धसेट्ठस्स चेतिये ॥

“निस्सेणिं मापयित्वान, थूपसेट्ठं समारुहिं ।
जातिपुप्फं गहेत्वान, थूपम्हि अभिरोपयिं ॥

“अहो बुद्धो अहो धम्मो, अहो नो सत्थु सम्पदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, थूपपूजायिदं फलं ॥

“चतुन्नवुत्तितो कप्पे, थूपसीखसनामका ।
सोळसांसिसु राजानो, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कत्तं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा धम्मे गारवबहुमानेन पीतिवेगविस्सट्ठं उदानं उदानेन्तो “**न तथा मतं सतरस**”न्ति गाथं अभसि ।

११. तत्थ **न तथा मतं सतरसं, सुधन्नं यं मयज्ज परिभुत्तन्ति तथा**ति तेन पकारेन । **मतन्ति** अभिमतं । **सतरसन्ति** सतरसभोजनं “सतरसभोजनं नाम सतपाकसप्पिआदीहि अभिसङ्खत्तं भोजन”न्ति वदन्ति । अथ वा अनेकत्थो सतसद्दो “सतसो सहस्ससो”तिआदीसु विय । तस्मा यं भोजनं अनेकसूपं अनेकव्यञ्जनं, तं अनेकरसताय “सतरस”न्ति वुच्चति, नानारसभोजनन्ति अत्थो । सुधा एव अन्नं सुधाभोजनं देवानं आहारो । **यं मयज्ज परिभुत्तन्ति** यं मया अज्ज अनुभुत्तं । “यं मया परिभुत्त”न्ति च इदं “सतरसं सुधन्न”न्ति एत्थापि योजेतब्बं । इदं वुत्तं होति — यं मया अज्ज एतरहि निरोधसमापत्तिसमापज्जनवसेन फलसमापत्तिसमापज्जनवसेन च अच्चन्तमेव सन्तं पणीतं निब्बानसुखं परिभुज्जियमानं, तं यथा मतं अभिमतं सम्भावितं तथा राजकाले मया परिभुत्तं सतरसभोजनं देवत्तभावे परिभुत्तं सुधन्नञ्च न मतं नाभिमतं । कस्मा? इदञ्चि अरियनिसेवितं निरामिसं किलेसानं अवत्थुभूतं, तं पन पुथुज्जनसेवितं सामिसं किलेसानं वत्थुभूतं, तं इमस्स सङ्खम्पि कलम्पि कलभागम्पि न उपेतीति । इदानी “यं मयज्ज परिभुत्त”न्ति वुत्तधम्मं देसेन्तो **अपरिमितदस्सिना गोतमेन, बुद्धेन सुदेसितो धम्मो**”ति आह । तस्सत्थो — अपरिमितं अपरिच्छिन्नं उप्पादवयाभावतो सन्तं असङ्खत्तधातुं सयम्भूजाणेन पस्सी, अपरिमितस्स अनन्तापरिमेय्यस्स जेय्यस्स दस्सावीति तेन **अपरिमितदस्सिना** गोतमगोत्तेन सम्मासम्बुद्धेन “खयं विरागं अमतं पणीत”न्ति (खु० पा० ६.४; सु० नि० २२७) च “मदनिम्मदनो पिपासविनयो” (अ० नि० ४.३४; इतिवु० ९०) “सब्बसङ्खारसमथो”ति (अ० नि० ५.१४०; १०.६) च आदिना सुट्ठु **देसितो धम्मो**, निब्बानं मया अज्ज परिभुत्तन्ति योजना ।

परिपुण्णकत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

२. विजयत्थेरगाथावण्णना

यस्सासवा परिकखीणाति आयस्मतो विजयत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो पियदस्सिस्स भगवतो काले विभवसम्पन्ने कुले निब्बत्तित्वा विञ्जुतं पत्तो सत्थरि परिनिब्बुते तस्स थूपस्स रतनखचितं वेदिकं कारेत्वा तत्थ उळारं वेदिकामहं कारेसि । सो तेन पुञ्जकम्मेन अनेकसते अत्तभावे मणिओभासेन विचरि । एवं देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं ब्राह्मणकुले निब्बत्ति, **विजयोतिस्स** नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो ब्राह्मणविज्जासु निप्फत्तिं गतो तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा अरज्जायतने ज्ञानलाभी हुत्वा विहरन्तो बुद्धुप्पादं सुत्वा उप्पन्नप्पसादो सत्थु सन्तिकं उपसङ्कमित्वा सत्थारं वन्दित्वा एकमन्तं निसीदि । तस्स सत्था धम्मं देसेसि । सो धम्मं सुत्वा पब्बजित्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१५.१०-१४) —

“निब्बुते लोकनाथम्हि, पियदस्सीनरुत्तमे ।
पसन्नचित्तो सुमनो, मुत्तावेदिमकासहं ॥

“मणीहि परिवारेत्वा, अकासिं वेदिमुत्तमं ।
वेदिकाय महं कत्वा, तत्थ कालङ्कतो अहं ॥

“यं यं योनुपपज्जामि, देवत्तं अथ मानुसं ।
मणी धारेन्ति आकासे, पुञ्जकम्मस्सिदं फलं ॥

“सोळसितो कप्पसते, मणिप्पभासनामका ।
छत्तिसासिंसु राजानो, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अज्जं ब्याकरोन्तो “**यस्सासवा परिकखीणा**”ति गाथं अभासि ।

१२. तत्थ यस्सासवा परिकखीणाति यस्स उत्तमपुगलस्स कामासवादयो चत्तारो आसवा सब्बसो खीणा अरियमग्गेन खेपिता । **आहारे च अनिस्सितो**ति यो च आहारे तण्हादिट्ठिनिस्सयेहि अनिस्सितो अगधितो अनज्झापन्नो, निदस्सनमत्तं, आहारसीसेनेत्थ चत्तारोपि पच्चया गहिताति दट्ठब्बं । पच्चयपरियायो वा इध आहार-सद्दो वेदितब्बो । “**सुज्जतो अनिमित्तो चा**”ति एत्थ अप्पणिहितविमोक्खोपि गहितोयेव, तीणिपि चेतानि निब्बानस्सेव नामानि । निब्बानज्झि रागादीनं अभावेन सुज्जं, तेहि विमुत्तज्जाति सुज्जतविमोक्खो, तथा रागादिनिमित्ताभावेन सङ्खारनिमित्ताभावेन च अनिमित्तं, तेहि विमुत्तज्जाति अनिमित्तविमोक्खो, रागादिपणिधीनं अभावेन अप्पणिहितं, तेहि विमुत्तज्जाति अप्पणिहितो विमोक्खोति वुच्चति । फलसमापत्तिवसेन तं आरम्भणं कत्वा विहरन्तस्स अयम्पि तिविधो **विमोक्खो यस्स गोचरो, आकासेव सकुन्तानं, पदं तस्स दुरन्नयन्ति** यथा आकासे गच्छन्तानं सकुणानं “इमस्मिं ठाने पादेहि अक्कमित्वा गता, इदं ठानं उरेन पहरित्वा गता, इदं सीसेन, इदं पक्खेही”ति न सक्का जातुं, एवमेव एवरूपस्स भिक्खुनो “निरयपदादीसु इमिना नाम पदेन गतो”ति आपेतुज्ज न सक्काति ।

विजयत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

३. एरकत्थेरगाथावण्णना

दुःखा कामा एरकाति आयस्मतो एरकत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो सिद्धत्थस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थारं दिस्वा पसन्नमानसो सत्थु किञ्चि दातव्वयुत्तकं अलभन्तो “हन्दाहं कायसारं पुज्जं करिस्सामी”ति सत्थु गमनमगं सोधेत्वा समं अकासि । सत्था तेन तथाकतं मगं पटिपज्जि । सो तत्थ भगवन्तं दिस्वा पसन्नमानसो वन्दित्वा अज्जलिं पग्गय्ह पसन्नचित्तो याव दस्सनुपचारसमतिक्कमा बुद्धारम्मणं पीतिं अविजहन्तो अट्ठासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तो अपरापरं पुज्जानि कत्वा सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं सम्भावनीयस्स कुटुम्बियस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, **एरको**तिस्स नामं अहोसि अभिरूपो दस्सनीयो पासादिको इतिकत्तब्बतासु परमेन वेय्यत्तियेन समन्नागतो । तस्स मातापितरो कुलेन रूपेन आचारेन वयेन कोसल्लेन च अनुच्छविकं दारिकं आनेत्वा विवाहकम्मं अकंसु । सो ताय सद्धिं संवासेन गेहे वसन्तो पच्छिमभविक्कता केनचिदेव संवेगवत्थुना संसारे संविग्गमानसो सत्थु सन्तिकं गन्त्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजि, तस्स सत्था कम्मट्ठानं अदासि । सो कम्मट्ठानं गहेत्वा कतिपयदिवसातिक्कमेन उक्कण्ठाभिभूतो विहासि । अथ सत्था तस्स चित्तप्पवत्तिं जत्वा ओवादवसेन “**दुःखा कामा एरका**”ति गाथं अभासि । सो तं सुत्वा “अयुत्तं मया कतं, योहं एवरूपस्स सत्थु सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा तं विस्सज्जेन्तो मिच्छावितक्कबहुलो विहासि”न्ति संवेगजातो विपस्सनाय युत्तप्पयुत्तो नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१५.३२-३६) —

“उत्तरित्वान नदिकं, वनं गच्छति चक्खुमा ।
तमद्दसासिं सम्बुद्धं, सिद्धत्थं वरलक्खणं ॥

“कुदालपिटकमादाय, समं कत्त्वान तं पथं ।
सत्थारं अभिवादेत्वा, सकं चित्तं पसादयिं ॥

“चतुन्नवुत्तितो कप्पे, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, मग्गदानस्सिदं फलं ॥

“सत्तपज्जासकप्पम्हि, एको आसिं जनाधिपो ।
नामेन सुप्पबुद्धोति, नायको सो नरिस्सरो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहा पन हुत्वा अज्जं ब्याकरोन्तो —

९३. “दुःखा कामा एरक, न सुखा कामा एरक ।
यो कामे कामयति, दुक्खं सो कामयति एरक ।
यो कामे न कामयति, दुक्खं सो न कामयति एरका”ति ॥ —

तमेव भगवता वुत्तगाथं पच्चुदाहासि ।

तत्थ **दुःखा कामा**ति इमे वत्थुकामकिलेसकामा दुक्खवत्थुताय विपरिणामदुक्खसंसारदुक्खसभावतो च, दुक्खा दुक्खमा दुक्खनिब्बत्तिका । वुत्तज्जेतं — “अप्पस्सादा कामा बहुदुक्खा बहुपायासा, आदीनवो एत्थ भिय्यो”तिआदि

(पाचि० ४१७; म० नि० १.२३४)। **एरकाति** पठमं ताव भगवा तं आलपति, पच्छा पन थेरो अत्तानं नामेन कथेसि। **न सुखा कामाति** कामा नामेते जानन्तस्स सुखा न होन्ति, अजानन्तस्स पन सुखतो उपट्ठहन्ति। यथाह — “यो सुखं दुक्खतो अह्, दुक्खमद्विक्ख सल्लतो”तिआदि (सं० नि० ४.२५३; इतिवु० ५३; थेरगा० ९८६)। **यो कामे कामयति, दुक्खं सो कामयतीति** यो सत्तो किलेसकामेन वत्थुकामे कामयति, तस्स तं कामनं सम्पति सपरिळाहताय, आयतिं अपायदुक्खहेतुताय च वट्ठदुक्खहेतुताय च दुक्खं। वत्थुकामा पन दुक्खस्स वत्थुभूता। इति सो दुक्खसभावं दुक्खनिमित्तं दुक्खवत्थुच्च कामयतीति वुत्तो। इतरं पटिपक्खवसेन तमेवत्थं जापेतुं वुत्तं, तस्मा तस्सत्थो वुत्तविपरियायेन वेदितब्बो।

एरकत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता।

४. मेत्तजित्थेरगाथावण्णना

नमो हि तस्स भगवतोति आयस्मतो मेत्तजित्थेरस्स गाथा। का उप्पत्ति? सो किर अनोमदस्सिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विञ्जुतं पत्तो सासने अभिप्पसन्नो हुत्वा बोधिरुक्खस्स इट्ठकाहि वेदिकं चिनित्वा सुधापरिकम्मं कारेसि। सत्था तस्स अनुमोदनं अकासि। सो तेन पुञ्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुञ्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे मगधरट्ठे अज्जतरस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, **मेत्तजीतिस्स** नामं अहोसि। सो वयप्पत्तो कामेसु आदीनवं दिस्वा तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा अरज्जे विहरन्तो बुद्धुप्पादं सुत्वा पुब्बहेतुना चोदियमानो सत्थु सन्तिकं गन्त्वा पवत्तिनिवत्तियो आरब्ध पज्जं पुच्छित्वा सत्थारा पज्जे विस्सज्जिते पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा अरहत्तं पापुणि। तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१५.२६-३१) —

“अनोमदस्सीमुनिनो, बोधिवेदिमकासहं।
सुधाय पिण्डं दत्त्वान, पाणिकम्मं अकासहं॥

“दिस्वा तं सुकतं कम्मं, अनोमदस्सी नरुत्तमो।
भिकखुसङ्गे ठितो सत्था, इमा गाथा अभासथ॥

“इमिना सुधकम्मेन, चेतनापणिधीहि च।
सम्पत्तिं अनुभोत्त्वान, दुक्खस्सन्तं करिस्सति॥

“पसन्नमुखवण्णोम्हि, एकगो सुसमाहितो।
धारेमि अन्तिमं देहं, सम्मासम्बुद्धसासने॥

“इतो कप्पसते आसिं, परिपुण्णे अनूनके।
राजा सब्बघनो नाम, चक्कवत्ती महब्बलो॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति॥
अरहत्तं पन पत्वा सत्थारं थोमेन्तो —

१४. “नमो हि तस्स भगवतो, सक्यपुत्तस्स सिरीमतो।

तेनायं अगगप्पत्तेन, अगगधम्मो सुदेसितो’ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ नमोति नमक्कारो । हीति निपातमत्तं । तस्साति यो सो भगवा समत्तिसपारमियो पूरेत्वा सब्बकिलेसे भज्जित्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो, सक्कयराजस्स पुत्तोति **सक्कयपुत्तो** । अनज्जसाधारणाय पुज्जसम्पत्तिया च सम्भावितो उत्तमाय रूपकायसिरिया धम्मकायसिरिया च समन्नागतत्ता **सिरीमा**, तस्स भगवतो सक्कयपुत्तस्स सिरीमतो नमो अत्थु, तं नमामीति अत्थो । तेनाति तेन भगवता । अयन्ति तस्स धम्मस्स अत्तनो पच्चक्खताय वदति । **अगगप्पत्तेनाति** अगगं सब्बज्जुतं, सब्बेहि वा गुणेहि अगगभावं सेट्ठभावं पत्तेन । **अगगधम्मोति** अगगो उत्तमो नवविधलोकुत्तरो धम्मो सुट्ठु अविपरीतं **देसितो** पवेदितोति ।

मेत्तजित्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

५. चक्खुपालत्थेरगाथावण्णना

अन्धोहं हतनेत्तोस्मीति आयस्मतो चक्खुपालत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि करोन्तो सिद्धत्थस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो भगवति परिनिब्बुते थूपमहे कयिरमाने उमापुप्फं गहेत्वा थूपं पूजेसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं महासुवण्णस्स नाम कुटुम्बिकस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, तस्स **पालोति** नाममकंसु । माता तस्स आधावित्वा परिधावित्वा विचरणकाले अज्जं पुत्तं लभि । तस्स मातापितरो **चूळपालोति** नामं कत्वा इतरं **महापालोति** वोहरिंसु । अथ ते वयप्पत्ते घरबन्धनेन बन्धिंसु । तस्मिं समये सत्था सावत्थियं विहरति जेतवने । तत्थ महापालो जेतवनं गच्छन्तेहि उपासकेहि सद्धिं विहारं गन्त्वा सत्थु सन्तिके धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो कुटुम्बभारं कनिट्ठभातिकस्सेव भारं कत्वा सयं पब्बजित्वा लद्धूपसम्पदो आचरियुपज्झायायानं सन्तिके पज्चवस्सानि वसित्वा वुट्ठवस्सो पवारेत्वा सत्थु सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा सट्ठिमत्ते सहायभिक्षू लभित्वा तेहि सद्धिं भावनानुकूलं वसनट्ठानं परियेसन्तो अज्जतरं पच्चन्तगामं निस्साय गामवासिकेहि उपासकेहि कारेत्वा दिन्नाय अरज्जायतने पण्णसालाय वसन्तो समणधम्मं करोति । तस्स अक्खिरोगो उप्पन्नो । वेज्जो भेसज्जं सम्पादेत्वा अदासि । सो वेज्जेन वुत्तविधानं न पटिपज्जि । तेनस्स रोगो वट्ठि । सो “अक्खिरोगवूपसमनतो किलेसरोगवूपसमनमेव मय्हं वर”न्ति अक्खिरोगं अज्झुपेक्खित्वा विपस्सनाययेव युत्तप्पयुत्तो अहोसि । तस्स भावनं उस्सुक्कापेन्तस्स अपुब्बं अचरिमं अक्खीनि चेव किलेसा च भिज्जिंसु । सो सुक्खविपस्सको अरहा अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१५.२१-२५) —

“निब्बुते लोकमहिते, आहुतीनं पटिग्गहे ।
सिद्धत्थमिह भगवति, महाथूपमहो अहु ॥

“महे पवत्तमानमिह, सिद्धत्थस्स महेसिनो ।
उमापुप्फं गहेत्वान, थूपमिह अभिरोपयिं ॥

“चतुन्नवुत्तितो कप्पे, यं पुप्फमभिरोपयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, थूपपूजायिदं फलं ॥

“इतो च नवमे कप्पे, सोमदेवसनामका ।

पञ्चासीतिसु राजानो, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अथ थेरे अक्खिरोगेन विहारे ओहीने गामं पिण्डाय गते भिक्खू दिस्वा उपासका “कस्मा थेरो नागतो”ति पुच्छित्वा तमत्थं सुत्वा सोकाभिभूता पिण्डपातं उपनेत्वा, “भन्ते, किञ्चि मा चिन्तयित्थ, इदानि मयमेव पिण्डपातं आनेत्वा उपट्ठहिस्सामा”ति तथा करोन्ति । भिक्खू थेरस्स ओवादे ठत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पत्वा वुट्ठवस्सा पवारेत्वा, “सत्थारं वन्दितुं सावत्थिं गमिस्साम, भन्ते”ति आहंसु । थेरो, “अहं दुब्बलो अचक्खुको, मग्गो च सउपदवो, मया सद्धिं गच्छन्तानं तुम्हाकं परिस्सयो भविस्सति, तुम्हे पठमं गच्छथ, गन्त्वा सत्थारं महाथेरे च मम वन्दनाय वन्दथ, चूळपालस्स मम पवत्तिं कथेत्वा कञ्चि पुरिसं पेसेय्याथा”ति आह । ते पुनपि याचित्वा गमनं अलभन्ता “साधू”ति पटिस्सुणित्वा सेनासनं संसामेत्वा उपासके आपुच्छित्वा अनुक्कमेन जेतवनं गन्त्वा सत्थारं महाथेरे च तस्स वन्दनाय वन्दित्वा दुतियदिवसे सावत्थियं पिण्डाय चरित्वा चूळपालस्स तं पवत्तिं वत्वा तेन “अयं, भन्ते, मय्हं भागिनेय्यो पालितो नाम, इमं पेसिस्सामी”ति वुत्ते, “मग्गो सपरिस्सयो, न सक्का एकेन गहट्ठेन गन्तुं, तस्मा पब्बाजेतब्बो”ति तं पब्बाजेत्वा पेसेसुं । सो अनुक्कमेन थेरस्स सन्निकं गन्त्वा अत्तानं तस्स ओरोचेत्वा तं गहेत्वा आगच्छन्तो अन्तरामग्गे अज्जतरस्स गामस्स सामन्ता अरज्जट्टाने एकिस्सा कट्ठहारिया गायन्तिया सद्धं सुत्वा पटिबद्धचित्तो हुत्वा यट्ठिकोटिं विस्सज्जेत्वा “तिट्ठथ, भन्ते, मुहुत्तं यावाहं आगच्छामी”ति वत्वा तस्सा सन्निकं गन्त्वा तत्थ सीलविपत्तिं पापुणि । थेरो इदानिमेव इत्थिया गीतसद्धो सुतो, सामणरो च चिरायति, नून सीलविपत्तिं पत्तो भविस्सती”ति चिन्तेसि । सोपि आगन्त्वा “गच्छाम, भन्ते”ति आह । थेरो “किं पापो जातोसी”ति पुच्छि । सामणरो तुण्ही हुत्वा पुन पुच्छितोपि न कथेसि । थेरो “तादिसेन पापेन मय्हं यट्ठिगहणकिच्चं नत्थि, गच्छ त्व”न्ति वत्वा पुन तेन “बहुपरिस्सयो मग्गो, तुम्हे च अन्धा, कथं गमिस्सथा”ति वुत्ते “बाल इधेव मे निपज्जित्वा मरन्तस्सापि अपरापरं परिवत्तेन्तस्सापि तादिसेन गमनं नाम नत्थी”ति इममत्थं दस्सेन्तो —

१५. “अन्धोहं हतनेत्तोस्मि, कन्तारद्धानपक्खन्दो ।

सयमानोपि गच्छिस्सं, न सहायेन पापेना”ति ॥ — गाथं अभासित्थ ।

तत्थ अन्धोति चक्खुविकलो । हतनेत्तोति विनट्ठचक्खुको, तेन “पयोगविपत्तिवसेनाहं उपहतनेत्तताय अन्धो, न जच्चन्धभावेना”ति यथावुत्तं अन्धभावं विसेसेति । अथ वा “अन्धो”ति इदं “अन्धे जिण्णे मातापितरो पोसेती”ति आदीसु (म० नि० २.२८८) विय मंसचक्खुवेकल्लदीपनं, “सब्बेपिमे परिब्बाजका अन्धा अचक्खुका” (उदा० ५४) “अन्धो एकचक्खु द्विचक्खू”ति आदीसु (अ० नि० ३.२९) विय न पज्जाचक्खुवेकल्लदीपनन्ति दस्सेतुं “हतनेत्तोस्मी”ति वुत्तं, तेन मुख्यमेव अन्धभावं दस्सेति । कन्तारद्धानपक्खन्दोति कन्तारे विवने दीघमग्गं अनुपविट्ठो, न जातिकन्तारादिगहनं संसारद्धानं पटिपन्नोति अधिप्पायो । तादिसज्झि कन्तारद्धानं अयं थेरो समतिक्कमित्वा ठितो, सयमानोपीति सयन्तोपि, पादेसु अवहन्तेसु उरेन जण्णुकाहि च भूमियं संसरन्तो परिवत्तेन्तोपि गच्छेय्यं । न सहायेन पापेनाति तादिसेन पापपुग्गलेन सहायभूतेन सद्धिं न गच्छिस्सन्ति योजना । तं सुत्वा इतरो संवेगजातो “भारियं वत मया साहसिककम्मं कत”न्ति बाहा पग्गय्ह कन्दन्तो वनसण्डं पक्खन्दो च अहोसि । अथ थेरस्स सीलतेजेन पण्डुकम्बलसिलासनं उण्हाकारं दस्सेसि । तेन सक्को तं कारणं जत्वा थेरस्स सन्निकं गन्त्वा सावत्थिगामिपुरिसं विय अत्तानं जापेत्वा यट्ठिकोटिं गणहन्तो मग्गं सद्धिपित्वा तदहेव सायन्हे सावत्थियं थेरं नेत्वा तत्थ जेतवने चूळपालितेन कारिताय पण्णसालाय फलके निसीदापेत्वा तस्स सहायवण्णेन थेरस्स आगतभावं जानापेत्वा पक्कामि; चूळपालितोपि तं यावजीवं सक्कच्चं उपट्ठासीति ।

चक्रवर्णपालत्थेरगाथावण्णना निद्धिता ।

६. खण्डसुमनत्थेरगाथावण्णना

एकपुष्पं चजित्वानाति आयस्मतो खण्डसुमनत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो सत्थरि परिनिब्बुते तस्स थूपस्स समन्ततो चन्दनवेदिकाय परिक्खित्वा महन्तं पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु उळारं सम्पत्तिं अनुभवन्तो कस्सपस्स भगवतो काले कुटुम्बिककुले निब्बत्तो सत्थरि परिनिब्बुते कनकथूपं उद्दिस्स रज्जा पुष्पपूजाय कयिरमानाय पुष्फानि अलभन्तो एकं खण्डसुमनपुष्पं दिस्वा महता मूलेन तं किणित्वा गणहन्तो चेति ये पूजं करोन्तो उळारं पीतिसोमनस्सं उप्पादेसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा असीति वस्सकोटियो सगसुखं अनुभवित्वा इमस्मिं बुद्धुप्पादे पावायं मल्लराजकुले निब्बत्ति । तस्स जातकाले गेहे खण्डसक्खरा सुमनपुष्फानि च उप्पन्नानि अहेसुं । तेनस्स **खण्डसुमनो**ति नाममकंसु । सो विज्जुतं पत्तो भगवति पावायं चुन्दस्स अम्बवने विहरन्ते उपसङ्गमित्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१५.१५-२०) —

“पदुमुत्तरो नाम जिनो, लोकजेद्धो नरासभो ।
जलित्वा अगिक्खन्धोव, सम्बुद्धो परिनिब्बुतो ॥

“निब्बुते च महावीरे, थूपो वित्थारिको अहु ।
दूरतोव उपट्ठेन्ति, धातुगेहवरुत्तमे ॥

“पसन्नचित्तो, सुमनो, अकं चन्दनवेदिकं ।
दिस्सति थूपखन्धो च, थूपानुच्छविको तदा ॥

“भवे निब्बत्तमानम्हि, देवत्ते अथ मानुसे ।
ओमत्तं मे न पस्सामि, पुब्बकम्मस्सिदं फलं ॥

“पज्चदसकप्पसते, इतो अट्ठ जना अहुं ।
सब्बे समत्तनामा ते चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो पुरिमजातिं अनुस्सरन्तो तत्थ अत्तनो सुमनपुष्पपरिच्चागस्स सगसम्पत्तिनिमित्तकं निब्बानूपनिस्सयतज्ज दिस्वा उदानवसेन तमत्थं पकासेन्तो —

१६. “एकपुष्पं चजित्वान, असीति वस्सकोटियो ।

सग्गेसु परिचारेत्वा, सेसकेनम्हि निब्बुतो”ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ **एकपुष्पन्ति** एकं कुसुमं, तं पन इथ सुमनपुष्पं अधिप्पेतं । **चजित्वानाति** सत्थु थूपपूजाकरणवसेन परिच्यजित्वा परिच्चागहेतु । **असीति वस्सकोटियो**ति मनुस्सगणनाय वस्सानं असीति कोटियो, अच्चन्तसंयोगे चेतं

उपयोगवचनं, इदञ्च छसु कामसङ्गेषु दुतिये अपरापरुप्पत्तिवसेन वुत्तन्ति वेदितब्बं। तस्मा **सङ्गोसूति** तावतिससङ्घाते सङ्गलोके, पुनप्पुनं उप्पज्जनवसेन हेतु बहुवचनं। **परिचारेत्वा**ति रूपादीसु आरम्भणेषु इन्द्रियानि परिचारेत्वा सुखं अनुभवित्वा, देवच्छराहि वा अत्तानं परिचारेत्वा उपट्ठापेत्वा। **सेसकेनहि निब्बुतो**ति पुष्पपूजाय वसेन पवत्तकुसलचेतनासु भवसम्पत्ति दायककम्मतो सेसेन यं तत्थ विवट्ठपनिस्सयभूतं, तं सन्धाय वदति। बहू हि तत्थ पुब्बापरवसेन पवत्ता चेतना। **सेसकेना**ति वा तस्सेव कम्मस्स विपाकावसेसेन अपरिक्खीणेयेव तस्मिं कम्मविपाके निब्बुतो अहि, किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बुतोस्मि। एतेन यस्मिं अत्तभावे ठत्वा अत्तना अरहत्तं सच्छिकत्तं, सोपि चरित्तभावो तस्स कम्मविपाकोति दस्सेति। यादिसं सन्धाय अज्जत्थापि “तस्सेव कम्मस्स विपाकावसेसेना”ति (पारा० २२८; सं० नि० १.१३१) वुत्तं।

खण्डसुमनत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता।

७. तिस्सत्थेरगाथावण्णना

हित्वा सतपलं कंसन्ति आयस्मतो तिस्सत्थेरस्स गाथा। का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो विपस्सिस्स भगवतो काले यानकारकुले निब्बत्तित्वा विज्जुत्तं पत्तो एकदिवसं भगवन्तं दिस्वा पसन्नमानसो चन्दनखण्डेन फलकं कत्वा भगवतो उपनामेसि, तज्ज भगवा परिभुज्जि। सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे रोरुवनगरे राजकुले निब्बत्ति। सो वयप्पत्तो पितरि कालङ्कते रज्जे पतिट्ठितो बिम्बिसाररज्जो अदिट्ठसहायो हुत्वा तस्स मणिमुत्तावत्थादीनि पण्णाकारानि पेसेसि। तस्स राजा बिम्बिसारो पुज्जवन्तं सुत्वा पटिपाभत्तं पेसेन्तो चित्तपटे बुद्धचरितं सुवण्णपट्टे च पटिच्चसमुप्पादं लिखापेत्वा पेसेसि। सो तं दिस्वा पुरिमबुद्धेसु कताधिकारताय पच्छिमभविक्कताय च चित्तपटे दस्सेन्तं बुद्धचरितं सुवण्णपट्टके लिखितं पटिच्चसमुप्पादक्कमज्ज ओलोकेत्वा पवत्तिनिवत्तियो सल्लक्खेत्वा सासनक्कमं हृदये ठपेत्वा सज्जातसंवेगो “दिट्ठो मया भगवतो वेसो, सासनक्कमो च एकपदेसेन जातो, बहुदुक्खा कामा बहुपायासा, किं दानि मय्हं घरावासेना”ति रज्जं पहाय केसमस्सु ओहारेत्वा कासायानि वत्थानि अच्छादेन्तो भगवन्तं उद्दिस्स पब्बजित्वा मत्तिकापत्तं गहेत्वा राजा पुक्कुसाति विय महाजनस्स परिदेवन्तस्सेव नगरतो निक्खमित्वा अनुक्कमेन राजगहं गन्त्वा तत्थ सप्पसोण्डिकपब्भारे विहरन्तं भगवन्तं उपसङ्गमित्वा वन्दित्वा एकमन्तं निसीदि। सत्था धम्मं देसेसि। सो धम्मदेसनं सुत्वा विपस्सनाय कम्मट्ठानं गहेत्वा युत्तप्पयुत्तो विहरन्तो विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तं पापुणि। तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१५.३७-४२) —

“यानकारो पुरे आसिं, दारुक्कम्मे सुसिक्खितो।
चन्दनं फलकं कत्वा, अदासिं लोकबन्धुनो॥

“पभासति इदं ब्यम्हं, सुवण्णस्स सुनिम्मितं।
हत्थियानं अस्सयानं, दिब्बयानं उपट्ठितं॥

“पासादा सिविका चेव, निब्बत्तन्ति यदिच्छकं।
अक्खुब्भं रतनं मय्हं, फलकस्स इदं फलं॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, फलकं यमहं ददिं।

दुग्गति नाभिजानामि, फलकस्स इदं फलं ॥

“सत्तपज्जासकप्पमिह, चतुरो निम्मिताव्हया ।
सत्तरतनसम्पन्ना, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा उदानवसेन अत्तनो पटिपत्तिं कथेन्तो —

१७. “हित्वा सतपलं कंसं, सोवण्णं सतराजिकं ।
अग्गहिं मत्तिकापत्तं, इदं दुतियाभिसेचन”न्ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ हित्वाति परिच्चजित्वा । सतपलन्ति सतं पलानि यस्स, तं सतपलपरिमाणं । कंसन्ति थालं । सोवण्णन्ति सुवण्णमयं । सतराजिकन्ति भित्तिविचित्ताय च अनेकरूपराजिचित्ताय च अनेकलेखायुत्तं । अग्गहिं मत्तिकापत्तन्ति एवरूपे महारहे भाजने पुब्बे भुज्जित्वा बुद्धानं ओवादं करोन्तो “इदानीहं तं छुट्ठेत्वा मत्तिकामयपत्तं अग्गहेसिं, अहो, साधु, मया कतं अरियवतं अनुठित”न्ति भाजनकित्तनापदेसेन रज्जपरिच्चागं पब्बज्जूपगमनञ्च अनुमोदन्तो वदति । तेनाह “इदं दुतियाभिसेचन”न्ति । पठमं रज्जाभिसेचनं उपादाय इदं पब्बज्जूपगमनं मम दुतियं अभिसेचनं । तज्जि रागादीहि संकिलिट्ठं सासङ्कं सपरिसङ्कं कम्मं अनत्थसज्जितं दुक्खपटिबद्धं निहीनं, इदं पन तंविपरियायतो उत्तमं पणीतन्ति अधिप्पायो ।

तिस्सत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

८. अभयत्थेरगाथावण्णना

रूपं दिस्वा सति मुट्ठाति आयस्मतो अभयत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो सुमेधस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सुमेधं भगवन्तं दिस्वा पसन्नचित्तो सळलपुप्फेहि पूजमकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवेसु निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा अभयोति लद्धनामो विज्जुतं पत्तो हेतुसम्पत्तिया चोदियमानो एकदिवसं विहारं गतो सत्थु धम्मदेसनं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा कतपुब्बकिच्चो विपस्सनाय कम्मं करोन्तो विहरति । अथस्स एकदिवसं गामं पिण्डाय पविट्ठस्स अलङ्कृतपटियत्तं मातुगामं दिस्वा अयोनिमोमनसिकारवसेन तस्स रूपं आरब्ध छन्दरागो उप्पज्जि, सो विहारं पविसित्वा “सतिं विस्सज्जित्वा ओलोकेन्तस्स रूपारम्माणे मय्हं किलेसो उप्पन्नो, अयुत्तं मया कत”न्ति अत्तनो चित्तं निग्गण्हन्तो तावदेव विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१५.४३-४७) —

“सुमेधो नाम नामेन, सयम्भू अपराजितो ।
विवेकमनुबूहन्तो, अज्झोगहि महावनं ॥

“सळलं पुप्फितं दिस्वा, गन्थित्वान वटंसकं ।
बुद्धस्स अभिरोपेसिं, सम्मुखा लोकनायकं ॥

“तिसकप्पसहस्सम्हि, यं पुप्फमभिरोपयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“ऊनवीसे कप्पसते, सोळसासुं सुनिम्मिता ।
सत्तरतनसम्पन्ना, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो किलेसुप्पत्तिनिदस्सनेन “किलेसे अनुवत्तेन्तस्स वट्टदुक्खतो नत्थेव सीसुक्खिपनं । अहं पन ते नानुवत्ति”न्ति दस्सेन्तो —

१८. “रूपं दिस्वा सति मुट्ठा, पियं निमित्तं मनसिकरोतो ।
सारत्तचित्तो वेदेति, तच्च अज्झोस तिट्ठति ।

तस्स वट्ठन्ति आसवा, भवमूलोपगामिनो”ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ रूपन्ति रज्जनीयं रूपायतनं, तं पनेत्थ इत्थिरूपं अधिप्पेतं । दिस्वाति चक्खुना दिस्वा, चक्खुद्वारानुसारेण निमित्तानुब्यञ्जनसल्लक्खणवसेन तं गहेत्वा, तस्स तथागहणहेतूति अत्थो । सति मुट्ठाति असुभसभावे काये “असुभ”न्त्वेव पवत्तनसति नट्ठा । यथा पन रूपं दिस्वा सति नट्ठा, तं दस्सेन्तो आह “पियं निमित्तं मनसिकरोतो”ति । यथाउपट्ठितं आरम्मणं “सुभं सुख”न्तिआदिना पियनिमित्तं कत्वा अयोनिमोमनसिकारेण मनसिकरोतो सति मुट्ठाति योजना । तथा भूतोव सारत्तचित्तो वेदेतीति सुट्ठु रत्तचित्तो हुत्वा तं रूपारम्मणं अनुभवति अभिनन्दति, अभिनन्दन्तो पन तच्च अज्झोस तिट्ठति अज्झोसाय तं आरम्मणं गिलित्वा परिनिट्ठपेत्वा वत्तति चेव, एवंभूतस्स च तस्स वट्ठन्ति आसवा भवमूलोपगामिनोति भवस्स संसारस्स मूलभावं कारणभावं उपगमनसभावा कामासवादयो चत्तारोपि आसवा तस्स पुगलस्स उपरूपरि वट्ठन्तियेव, न हायन्ति । मय्हं पन पटिसङ्खाने ठत्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा सच्चानि पटिविज्झन्तस्स मग्गपटिपाटिया ते चत्तारोपि आसवा अनवसेसतो पहीना परिकखीणाति अधिप्पायो ।

अभयत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

९. उत्तियत्थेरगाथावण्णना

सद्वं सुत्वा सति मुट्ठाति आयस्मतो उत्तियत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो सुमेधस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थारं दिस्वा पसन्नचित्तो गोनकादिअत्थतं सउत्तरच्छदं बुद्धारहं पल्लङ्कं गन्धकुटियं पज्जापेत्वा अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कपिलवत्थुस्मिं सक्यराजकुले निब्बत्ति, तस्स उत्तियोति नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो सत्थु जातिसमागमे बुद्धानुभावं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा समणधम्मं करोन्तो एकदिवसं नामं पिण्डाय पविट्ठो अन्तरामग्गे मातुगामस्स गीतसद्वं सुत्वा अयोनिमोमनसिकारवसेन तत्थ छन्दरागे उप्पन्ने पटिसङ्खानबलेन तं विक्खम्भेत्वा विहारं पविसित्वा सज्जातसंवेगो दिवाट्ठाने निसीदित्वा तावदेव विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१५.४८-५२) —

“सुमेधस्स भगवतो, लोकजेडुस्स तादिनो ।
पल्लङ्को हि मया दिन्नो, सउत्तरसपच्छदो ॥

“सत्तरतनसम्पन्नो, पल्लङ्को आसि सो तदा ।
मम सङ्कप्पमज्जाय, निब्बत्तति सदा मम ॥

“तिसकप्पसहस्समिहि, पल्लङ्कमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, पल्लङ्कस्स इदं फलं ॥

“वीसकप्पसहस्समिहि, सुवण्णाभा तयो जना ।
सत्तरतनसम्पन्ना, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन’न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो किलेसुप्पत्तिनिदस्सनेन “किलेसे अजिगुच्छन्तस्स नत्थि वट्टदुक्खतो सीसुक्खपनं, अहं पन ते जिगुच्छिमेवा’ति दस्सेन्तो —

१९. “सदं सुत्वा सति मुट्ठा, पियं निमित्तं मनसिकरोतो ।
सारत्तचित्तो वेदेति, तच्च अज्झोस तिट्ठति ।

तस्स वट्ठन्ति आसवा, संसार उपगामिनो’ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ सद्दन्ति रज्जनीयं सद्धारम्मणं, संसारउपगामिनोति —

“खन्धानच्च पटिपाटि, धातुआयतनान च ।
अब्बोच्छिन्नं वत्तमाना, संसारोति पवुच्चती’ति ॥ —

एवं वुत्तसंसारवट्टकारणं हुत्वा उपगमेन्तीति संसारउपगामिनो, “संसारूपगामिनो’ति वा पाठो । सेसं अनन्तरगाथाय वुत्तनयमेव ।

उत्तियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

१०. (दुतिय) देवसभत्थेरगाथावण्णना

सम्मप्यधानसम्पन्नोति आयस्मतो देवसभत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्टूपनिस्सयं कुसलं उपचिनन्तो सिखिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सिखिं भगवन्तं दिस्वा पसन्नमानसो बन्धुजीवकपुप्फेहि पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कपिलवत्थुस्मिं सक्कराजकुले निब्बत्ति, तस्स देवसभोति नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो चुम्बटकलहवूपसमनत्थं सत्थरि आगते बुद्धानुभावं दिस्वा पसन्नमानसो सरणेसु पतिट्ठितो पुन निग्रोधारामे सत्थरि विहरन्ते सत्थारं उपसङ्गमित्वा

पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा कतपुब्बकिच्चो विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने
(अप० थेर १.१६.१-६) —

“चन्दं व विमलं सुद्धं, विप्पसन्नमनाविलं ।
नन्दीभवपरिक्खीणं, तिण्णं लोके विसत्तिकं ॥

“निब्बापयन्तं जनतं, तिण्णं तारयतं वरं ।
मुनिं वनम्हि ज्ञायन्तं, एकगं सुसमाहितं ॥

“बन्धुजीवकपुप्फानि, लगेत्वा सुत्तकेनहं ।
बुद्धस्स अभिरोपयिं, सिखिनो लोकबन्धुनो ॥

“एकतिंसे इतो कप्पे, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“इतो सत्तमके कप्पे, मनुजिन्दो महायसो ।
समन्तचक्खुनामासि, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं... पे० ... कतं बुद्धस्स सासनं” न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अत्तना अधिगतं विमुत्तिसुखं निस्साय उप्पन्नपीतिसोमनस्सो उदानवसेन —

१००. “सम्मप्यधानसम्पन्नो, सतिपट्टानगोचरो ।
विमुत्तिकुसुमसञ्छन्नो, परिनिब्बिस्सत्यनासवो” ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ **सम्मप्यधानसम्पन्नो**ति सम्पन्नचतुब्बिधसम्मप्यधानो, तेहि कत्तब्बकिच्चं सम्पादेत्वा ठितोति अत्थो ।
सतिपट्टानगोचरोति कायानुपस्सनादयो सतिपट्टाना गोचरो पवत्तिट्ठानं एतस्साति सतिपट्टानगोचरो, चतूसु सतिपट्टानेसु
पतिट्ठितचित्तोति अत्थो । गुणसोभेन परमसुगन्धा विमुत्तियेव कुसुमानि, तेहि सब्बसो सम्मदेव सञ्छन्नो विभूसितो
अलङ्कृतोति **विमुत्तिकुसुमसञ्छन्नो** । **परिनिब्बिस्सत्यनासवो**ति एवं सम्मा पटिपज्जन्तो भिक्खु नचिरस्सेव अनासवो
हुत्वा परिनिब्बिस्सति सउपादिसेसाय अनुपादिसेसाय च निब्बानधातुयाति अत्थो । इदमेव च थेरस्स अज्जाब्याकरणं
अहोसि ।

(दुतिय) देवसभत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

दसमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

११. एकादसमवग्गो

१. बेलट्टानिकत्थेरगाथावण्णना

हित्वा गिहितं अनवोसितत्तोति आदिका आयस्मतो बेलट्टानिकत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो इतो एकत्तिसे कप्पे वेस्सभुस्स भगवतो काले ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो ब्राह्मणसिप्पेसु निप्फत्तिं गन्त्वा घरावासं पहाय इसिपब्बज्जं पब्बजित्वा इसीहि परिवुतो विचरन्तो एकदिवसं वेस्सभुं भगवन्तं दिस्वा पीतिसोमनस्सजातो सत्थु जाणसम्पत्तिं निस्साय पसन्नमानसो जाणं उद्दिस्स पुप्फेहि पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा **बेलट्टानिको**ति लद्धनामो विज्जुतं पत्तो सत्थु धम्मदेसनं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा कम्मट्ठानं गहेत्वा कोसलरट्ठे अरज्जे विहरन्तो अलसो कायदळ्हिबहुलो फरुसवाचो अहोसि, समणधम्मो चित्तं न उप्पादेसि । अथ नं भगवा जाणपरिपाकं ओलोकेत्वा —

१०१. “**हित्वा गिहितं अनवोसितत्तो**, मुखनङ्गली ओदरिको कुसीतो ।

महावराहोव निवापपुट्टो, पुनप्पुनं गब्भमुपेति मन्दो”ति ॥ —

इमाय ओभासगाथाय संवेजेसि । सो सत्थारं पुरतो निसिन्नं विय दिस्वा तच्च गाथं सुत्वा संवेगजातो जाणस्स परिपाकं गतत्ता विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१४.४१-४६) —

“कणिकारं व जोतन्तं, निसिन्नं पब्बतन्तरे ।

ओभासेन्तं दिसा सब्बा, ओसधिं विय तारकं ॥

“तयो माणवका आसुं, सके सिप्पे सुसिक्खिता ।

खारिभारं गहेत्वान, अन्वेन्ति मम पच्छतो ॥

“पुटके सत्त पुप्फानि, निक्खित्तानि तपस्सिना ।

गहेत्वा तानि जाणम्हि, वेस्सभुस्साभिरोपयिं ॥

“एकत्तिसे इतो कप्पे, यं पुप्फमभिरोपयिं ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, जाणपूजायिदं फलं ॥

“एकूनतिसकप्पम्हि, विपुलाभसनामको ।

सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं... पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा सत्थु ओवादं पटिपूजेन्तो ब्यतिरेकमुखेन च अज्जं ब्याकरोन्तो तमेव गाथं पच्चुदाहासि ।

तत्थ **हित्वा गिहितन्ति** गहट्टभावं परिच्चजित्वा पब्बजित्वाति अत्थो । **अनवोसितत्तो**ति अनुरूपं अवोसितत्तो, यदत्थं सासने पब्बजन्तस्स अनुरूपपरिज्जादीनं अतीरितत्ता अपरियोसितभावो अकतकरणीयोति अत्थो । अथ वा **अनवोसितत्तो**ति अनुअवोसितसभावो, विसुद्धीनं मगगानच्च अनुपटिपाटिया वसितब्बवासस्स अकतावी, दससु अरियवासेसु अवुसितवाति अत्थो । मुखसङ्कातं नङ्गलं इमस्स अत्थीति **मुखनङ्गली** । नङ्गलेन विय पथविं परेसु फरुसवाचप्पयोगेन अत्तानं खनन्तोति अत्थो । **ओदरिको**ति उदरे पसुतो उदरपोसनतप्परो । **कुसीतो**ति अलसो, भावनं अननयुज्जन्तो । एवंभूतस्स निप्फत्तिं दस्सेन्तो आह “**महावराहोव निवापपुट्टो, पुनप्पुनं गब्भमुपेति मन्दो**”ति । तस्सत्थो

हेट्ठा वुत्तोयेव । एत्थ च यथा पब्बजित्वा अनवोसितादिसभावताय पुनप्पुनं गब्भमुपेति मन्दो, न एवं मादिसो पण्डितो । तब्बिपरीतसभावताय पन सम्मापटिपत्तिया मत्थकं पापितत्ता परिनिब्बायतीति ब्यतिरेकमुखेन अज्जं ब्याकासीति दट्ठब्बन्ति ।

बेलट्टानिकत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

२. सेतुच्छत्थेरगाथावण्णना

मानेन वज्जितासेति आयस्मतो सेतुच्छत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो तिस्सस्स सम्मासम्बुद्धस्स काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं तिस्सं भगवन्तं दिस्वा पसन्नमानसो सुमधुरं पनसफलं अभिसङ्कतं नाळिकेरसाळवं अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे अज्जतरस्स मण्डलिकरज्जो पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, **सेतुच्छो**तिस्स नामं अहोसि । सो पितरि मते रज्जे पतिट्ठितो उस्साहसत्तीनं अभावेन राजकिच्चाणि विराधेन्तो रज्जं परहत्थगतं कत्वा दुक्खप्पत्तिया संवेगजातो जनपदचारिकं चरन्तं भगवन्तं दिस्वा उपसङ्कमित्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा परिकम्मं करोन्तो तदहेव अरहत्तं पाप्पुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१७.१३-१७) —

“तिस्सस्स खो भगवतो, पुब्बे फलमदासहं ।
नाळिकेरज्ज पादासिं, खज्जकं अभिसम्मत्तं ॥

“बुद्धस्स तमहं दत्त्वा, तिस्सस्स तु महेसिनो ।
मोदामहं कामकामी, उपपज्जिं यमिच्छकं ॥

“द्वेनवुते इतो कप्पे, यं दानमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“इतो तेरसकप्पम्हि, राजा इन्दसमो अहु ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा किलेसे गरहन्तो —

१०२. “मानेन वज्जितासे, सङ्घारेसु संकिलिस्समानासे ।
लाभालाभेन मथिता, समाधिं नाधिगच्छन्ती”ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ मानेन वज्जितासेति “सेय्योहमस्मी”ति आदिनयप्पवत्तेन मानेन अत्तुक्कंसनपरवम्भनादिवसेन कुसलभण्डच्छेदनेन विप्पलद्धा । **सङ्घारेसु संकिलिस्समानासे**ति अज्झत्तिकबाहिरेसु चक्खादीसु चेव रूपादीसु च सङ्घतधम्मसेसु संकिलिस्समाना, “एतं मम, एसोहमस्मि, एसो मे अत्ता”ति तंनिमित्तं तण्हागाहादिवसेन संकिलेसं आपज्जमाना । **लाभालाभेन मथिता**ति पत्तचीवरादीनज्जेव वत्थादीनज्ज लाभेन तेसंयेव च अलाभेन तंनिमित्तं उप्पन्नेहि

अनुनयपटिघेहि मथिता मद्धिता अभिभूता । निदस्सनमत्तञ्चेतं अवसिट्ठलोकधम्मानम्पेत्य सङ्गहो दट्ठब्बो । **समाधिं नाधिगच्छन्तीति** ते एवरूपा पुग्गला समाधिं समथविपस्सनावसेन चित्तेकगगतं कदाचिपि न विन्दन्ति न पटिलभन्ति न पापुणन्ति समाधिसंवत्तनिकानं धम्मानं अभावतो, इतरेसञ्च भावतो । इधापि यथा मानादीहि अभिभूता अविद्वसुनो समाधिं नाधिगच्छन्ति, न एवं विद्वसुनो । ते पन मादिसा तेहि अनभिभूता समाधिं अधिगच्छन्तेवाति ब्यतिरेकमुखेन अञ्जाब्जाकरणन्ति वेदितब्बं ।

सेतुच्छत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

३. बन्धुरत्थेरगाथावण्णना

नाहं एतेन अत्थिकोति आयस्मतो बन्धुरत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो सिद्धत्थस्स भगवतो काले अञ्जतरस्स रञ्जो अन्तेपुरे गोपको हुत्वा एकदिवसं भगवन्तं सपरिसं राजङ्गणेन गच्छन्तं दिस्वा पसन्नचित्तो कणवेरपुप्फानि गहेत्वा ससङ्गं लोकनायकं पूजेसि । सो तेन पुञ्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सीलवतीनगरे सेट्ठिपुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, **बन्धुरो**तिस्स नामं अहोसि । सो विञ्जुतं पत्तो केनचिदेव करणीयेन सावत्थियं गतो उपासकेहि सङ्घि विहारं गतो सत्थु धम्मदेसनं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा जाणस्स परिपाकत्ता विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१७.७-१२) —

“सिद्धत्थो नाम भगवा, लोकजेट्ठो नरासभो ।
पुरक्खतो सावकेहि, नगरं पटिपज्जथ ॥

“रञ्जो अन्तेपुरे आसिं, गोपको अभिसम्मतो ।
पासादे उपविट्ठोहं, अद्वसं लोकनायकं ॥

“कणवेरं गहेत्वान, भिक्खुसङ्घे समोकिरिं ।
बुद्धस्स विसुं कत्वान, ततो भिय्यो समोकिरिं ॥

“चतुन्नवुत्तितो कप्पे, यं पुप्फमभिपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“सत्तासीतिम्हितो कप्पे, चतुरासुं महिद्धिका ।
सत्तरतनसम्पन्ना, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा कतञ्जुभावे ठत्वा अत्तनो उपकारस्स रञ्जो पच्चुपकारं कातुं सीलवतीनगरं गन्त्वा रञ्जो धम्मं देसेन्तो सच्चानि पकासेसि । राजा सच्चपरियोसाने सोतापन्नो हुत्वा अत्तनो नगरे सुदस्सनं नाम महन्तं विहारं कारेत्वा थेरस्स निव्यातेसि । महालाभसक्कारो अहोसि । थेरो विहारं सब्बञ्च लाभसक्कारं सङ्गस्स निव्यातेत्वा सयं पुरिमनियामेनेव पिण्डाय चरित्वा यापेन्तो कतिपाहं तत्थ वसित्वा सावत्थिं गन्तुकामो अहोसि । भिक्खू, “भन्ते, तुम्हे इधेव वसथ, सचे पच्चयेहि वेकल्लं, मयं तं परिपूरेस्सामा”ति आहंसु । थेरो, “न मय्हं, आवुसो, उळारेहि पच्चयेहि अत्थो अत्थि, इतरीतरेहि

पच्चयेहि यापेमि, धम्मरसेनेवम्हि तित्तो'ति दस्सेन्तो —

१०३. “नाहं एतेन अत्थिको, सुखितो धम्मरसेन तप्पितो ।

पित्वा रसग्गमुत्तमं, न च काहामि विसेन सन्थव'न्ति ॥ —

गाथं अभासि ।

तत्थ नाहं एतेन अत्थिकोति येन मं तुम्हे तप्पेतुकामा “परिपूरेस्सामा”ति वदथ, एतेन आमिसलाभेन पच्चयामिसरसेन नाहं अत्थिको, मय्हं एतेन अत्थो नत्थि, सन्तुट्ठि परमं सुखन्ति इतरीतरेहेव पच्चयेहि यापेमीति अत्थो । इदानीं तेन अनत्थिकभावे पधानकारणं दस्सेन्तो आह “सुखितो धम्मरसेन तप्पितो”ति । सत्ततिसबोधिपक्खियधम्मरसेन चेव नवविधलोकुत्तरधम्मरसेन च तप्पितो पीणितो सुखितो उत्तमेन सुखेन सुहितोति अत्थो । पित्वा रसग्गमुत्तमन्ति सब्बरसेसु अग्गं सेट्ठं ततोयेव उत्तमं यथावुत्तं धम्मरसं पिवित्वा ठितो, तेनाह — “सब्बरसं धम्मरसो जिनाती”ति (ध० प० ३५४) । न च काहामि विसेन सन्थवन्ति एवरूपं रसुत्तमं धम्मरसं पिवित्वा ठितो विसेन विससदिसेन विसरसेन सन्थवं संसग्गं न करिस्सामि, तथाकरणस्स कारणं नत्थीति अत्थो ।

बन्धुरत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

४. खितकत्थेरगाथावण्णना

लहुको वत मे कायोति आयस्मतो खितकत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो पदुमुत्तरस्स भगवतो काले यक्खसेनापति हुत्वा निब्बत्तो एकदिवसं यक्खसमागमे निसिन्नो सत्थारं अज्जतरस्मिं रुक्खमूले निसिन्नं दिस्वा उपसङ्कमित्वा सत्थारं वन्दित्वा एकमन्तं निसीदि । तस्स सत्था धम्मं देसेसि । सो धम्मं सुत्वा उळारं पीतिसोमनस्सं पवेदेन्तो अप्फोटेन्तो उट्ठित्वा सत्थारं वन्दित्वा पदक्खिणं कत्वा पक्कामि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं ब्राह्मणकुले निब्बत्ति, खितकोतिस्स नामं अहोसि । सो विज्जुतं पत्तो महामोगल्लानत्थेरस्स महिद्धिकभावं सुत्वा “इद्धिमा भविस्सामी”ति पुब्बहेतुना चोदियमानो पब्बजित्वा भगवतो सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा समथविपस्सनासु कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१७.१-६) —

“पदुमो नाम नामेन, द्विपदिन्दो नरासभो ।

पवना अभिनिक्खम्म, धम्मं देसेति चक्खुमा ॥

“यक्खानं समयो आसि, अविदूरे महेसिनो ।

येन किच्चेन सम्पत्ता, अज्झापेक्खिंसु तावदे ॥

“बुद्धस्स गिरमज्जाय, अमतस्स च देसनं ।

पसन्नचित्तो सुमनो, अप्फोटेत्वा उपट्ठहिं ॥

“सुचिण्णस्स फलं पस्स, उपट्ठानस्स सत्थुनो ।

तिसकप्पसहस्सेसु, दुग्गतिं नुपपज्जहं ॥

“ऊनतिंसे कप्पसते, समलङ्कतनामको ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहतं पन पत्वा सविसेसं इद्धीसु वसीभावेन अनेकविहितं इद्धिविधं पच्चनुभोन्तो इद्धिपाटिहारियेन अनुसासनीपाटिहारियेन च सत्तानं अनुगगहं करोन्तो विहरति । सो भिक्खूहि, “कथं त्वं, आवुसो, इद्धि वळज्जेसी”ति पुट्टो तमत्थं आचिक्खन्तो —

१०४: “लहुको वत मे कायो, फुट्टो च पीतिसुखेन विपुलेन ।
तूलमिव एरितं मालुतेन, पिलवतीव मे कायो”ति ॥ —

गाथं अभसि । “उदानवसेना”तिपि वदन्तियेव ।

तत्थ लहुको वत मे कायोति नीवरणादिविक्खम्भनेन चुद्धसविधेन चित्तपरिदमनेन चतुरिद्धिपादकभावनाय सुट्टु चिण्णवसीभावेन च मे रूपकायो सल्लहुको वत, येन दन्धं महाभूतपच्चयम्पि नाम इमं करजकायं चित्तवसेन परिणामेमीति अधिप्पायो । फुट्टो च पीतिसुखेन विपुलेनाति सब्बत्थकमेव फरन्तेन महता उळारेन पीतिसहितेन सुखेन फुट्टो च मे कायोति योजना । इदञ्च यथा कायो लहुको अहोसि, तं दस्सनत्थं वुत्तं । सुखसज्जोक्कमनेन हि सद्धियेव लहुसज्जोक्कमनं होति । सुखस्स फरणञ्चेत्थ तंसमुट्ठानरूपवसेन दट्ठब्बं कथं पन चतुत्थज्झानसमङ्गिनो पीतिसुखफरणं, समतिक्कन्तपीतिसुखञ्हि तन्ति चे? सच्चमेतं, इदं पन न चतुत्थज्झानलक्खणवसेन वुत्तं, अथ खो पुब्बभागवसेन । “पीतिसुखेना”ति पन पीतिसहितसदिसेन सुखेन, उपेक्खा हि इध सन्तसभावताय जाणविसेसयोगतो च सुखन्ति अधिप्पेतं । तथा हि वुत्तं “सुखसज्जञ्च लहुसज्जञ्च ओक्कमती”ति (पटि० म० १.१०१) । पादकज्झानारम्भणेन रूपकायारम्भणेन वा इद्धिचित्तेन सहजातं सुखसज्जञ्च लहुसज्जञ्च ओक्कमति पविसति फुसति सम्पापुणातीति अयम्पि तत्थ अत्थो । तथा चाह अट्ठकथायं (पटि० म० अट्ठ० २.३.१२) — “सुखसज्जा नाम उपेक्खासम्पयुत्ता सज्जा । उपेक्खा हि सन्तं सुखन्ति वुत्तं सायेव सज्जा नीवरणेहि चेव वितक्कादिपच्चनीकेहि च विमुत्तत्ता लहुसज्जातिपि वेदितब्बा । तं ओक्कन्तस्स पनस्स करजकायोपि तूलपिचु विय सल्लहुको होति । सो एवं वातक्खित्ततूलपिचुनो विय सल्लहुकेन दिस्समानेन कायेन ब्रह्मलोकं गच्छती”ति । तेनाह “तूलमिव एरितं मालुतेन, पिलवतीव मे कायो”ति । तस्सत्थो — यदाहं ब्रह्मलोकं अज्जं वा इद्धिया गन्तुकामो होमि, तदा मालुतेन वायुना एरितं चित्तं तूलपिचु विय आकासं लङ्घन्तोयेव मे कायो होतीति ।

खितकत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

५. मलितवम्भत्थेरगाथावण्णना

उक्कण्ठितोति आयस्मतो मलितवम्भत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले हिमवन्ततो अविदूरे अज्जतरस्मिं जातस्सरे सकुणो हुत्वा निब्बत्ति, पदुमुत्तरो भगवा तं अनुगगणहन्तो तत्थ गन्त्वा जातस्सरतीरे चङ्कमति । सकुणो भगवन्तं दिस्वा पसन्नमानसो सरे कुमुदानि गहेत्वा भगवन्तं पूजेसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु

संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कुरुकच्छनगरे अज्जरस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, **मलितवम्भो**तिस्स नामं अहोसि । सो विज्जुतं पत्तो पच्छाभूमहाथेरं उपसङ्कमित्वा तस्स सन्तिके धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो विहरति । तस्स च अयं सभावो, यत्थ भोजनसप्पायो दुल्लभो, इतरे सुलभा, ततो न पक्कमति । यत्थ पन भोजनसप्पायो सुलभो, इतरे दुल्लभा, तत्थ न वसति पक्कमतेव । एवं विहरन्तो च हेतुसम्पन्नाय महापुरिसजातिकताय च नचिरस्सेव विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१६.५१-५७) —

“हिमवन्तस्साविदूरे, महाजातस्सरो अहु ।
पदुमुप्पलसज्छन्नो, पुण्डरीकसमोत्थटो ॥

“कुकुत्थो नाम नामेन, तत्थासिं सकुणो तदा ।
सीलवा बुद्धिसम्पन्नो, पुज्जापुज्जेसु कोविदो ॥

“पदुमुत्तरो लोकविदू, आहुतीनं पटिग्गहो ।
जातस्सरस्साविदूरे, सज्जरित्थ महामुनि ॥

“जलजं कुमुदं छेत्वा, उपनेसिं महेसिनो ।
मम सङ्कप्पमज्जाय, पटिग्गहि महामुनि ॥

“तज्ज दानं ददित्वान, सुक्कमूलेन चोदितो ।
कप्पानं सतसहस्सं, दुग्गतिं नुपपज्जहं ॥

“सोळसेतो कप्पसते, आसुं वरुणनामका ।
अट्ट एते जनाधिपा, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं... पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो पटिपत्तिं पच्चवेक्खित्वा उदानेन्तो —

१०५. “उक्कण्ठितोपि न वसे, रममानोपि पक्कमे ।
न त्वेवानत्थसंहितं, वसे वासं विचक्खणो”ति ॥ — गाथं अभसि ।

तत्थ **उक्कण्ठितोपि न वसे**ति यस्मिं आवासे वसन्तस्स मे भोजनसप्पायालाभेन अधिकुसलेसु धम्मेषु उक्कण्ठा अनभिरति उपपज्जति, तत्थ उक्कण्ठितोपि वसामियेव इतरसप्पायालाभेन न पक्कमे न पक्कमामि । **न वसे**ति एत्थ न-कारेनपि पक्कमेतिपदं सम्बन्धितब्बं । **रममानोपि पक्कमे**ति यस्मिं पन आवासे वसन्तस्स मे पच्चयवेक्खित्वाभावेन नत्थि उक्कण्ठा, अज्जदत्थु अभिरमामि, एवं अभिरममानोपि अवसेससप्पायालाभेन ततो पक्कमे, न वसेय्यं । एवं पटिपज्जन्तोवाहं नचिरस्सेव सकत्थं पच्चुपादित्ति । अयज्जेत्थ अत्तपटिपत्तिपच्चवेक्खणायं योजना । परस्स ओवाददाने पन वसेय्य न पक्कमेय्याति विधानवसेन योजेतब्बं । **न त्वेवानत्थसंहितं, वसे वासं विचक्खणो**ति यस्मिं आवासे पच्चया सुलभा, समणधम्मो न पारिपूरिं गच्छति, यस्मिज्च आवासे पच्चया दुल्लभा, समणधम्मोपि पारिपूरिं न गच्छति, एवरूपो आवासो इध अनत्थसंहितो नाम अवट्ठिसंहितोति कत्वा । एवरूपं वासं विचक्खणो विज्जुजातिको सकत्थं

परिपूरेतुकामो नत्वेव वसेय्य । यत्थ पन पञ्चङ्गसमन्नागतो आवासो लब्धति, सत्तपि सप्पाया लब्धन्ति, तत्थेव वसेय्याति अत्थो ।

मलितवम्भत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

६. सुहेमन्तत्थेरगाथावण्णना

सतलिङ्गस्स अत्थस्साति आयस्मतो सुहेमन्तत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्टपनिस्सयं पुञ्जं उपचिनन्तो इतो दानवुते कप्पे तिसस्स भगवतो काले वनचरो हुत्वा वने वसति, तं अनुगगहितुं भगवा अरञ्जं पविसित्वा तस्स आसन्ने ठाने अञ्जतरस्मिं रुक्खमूले निसीदि । सो भगवन्तं दिस्वा पसन्नचित्तो सुगन्धानि पुन्नागपुष्पानि ओचिनित्वा भगवन्तं पूजेसि । सो तेन पुञ्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुञ्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे पारियन्तदेसे विभवसम्पन्नस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, **सुहेमन्तो**तिस्स नामं अहोसि । सो विञ्चुतं पत्तो सङ्कस्सनगरे मिगदाये विहरन्तं भगवन्तं उपसङ्कमित्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा तेपिटको हुत्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव छळभिञ्जो पटिसम्भिदापत्तो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१६.४६-५०) —

“काननं वनमोगह, वसामि लुदको अहं ।
पुन्नागं पुष्पितं दिस्वा, बुद्धसेट्ठं अनुस्सरिं ॥

“तं पुष्पं ओचिनित्वान, सुगन्धं गन्धितं सुभं ।
थूपं करित्वा पुलिने, बुद्धस्स अभिरोपयिं ॥

“द्वेनवुते इतो कप्पे, यं पुष्पमभिपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“एकम्हि नवुते कप्पे, एको आसिं तमोनुदो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा एवं चिन्तेसि — “मया खो यं सावकेन पत्तब्बं, तं अनुप्पत्तं, यंनूनाहं इदानी भिक्खूनां अनुगगहं करेय्य”न्ति । एवं चिन्तेत्वा पभिन्नपटिसम्भिदताय अकिलासुताय च अत्तनो सन्तिकं उपगते भिक्खू यथारहं ओवदन्तो अनुसासन्तो कङ्कं छिन्दन्तो धम्मं कथेन्तो कम्मट्ठानं निग्गुम्बं निज्जटं कत्वा आचिक्खन्तो विहरति । अथेकदिवसं अत्तनो सन्तिकं उपगतानं भिक्खूनां विञ्जूनञ्च पुग्गलानं विसेसं आचिक्खन्तो —

१०६. “सतलिङ्गस्स अत्थस्स, सतलक्खणधारिनो ।

एकङ्गदस्सी दुम्मेधो, सतदस्सी च पण्डितो”ति ॥ — गाथं अभसि ।

तत्थ **सतलिङ्गस्साति** लीनमत्थं गमेन्तीति लिङ्गानि, अत्थेसु सदस्स पवत्तिनिमित्तानि, तानि पन सतं अनेकानि

लिङ्गानि एतस्साति सतलिङ्गो । अनेकत्थो हि इध सतसद्दो, “सतं सहस्स”न्ति आदीसु विय न सङ्ख्याविसेसत्थो तस्स सतलिङ्गस्स । अत्थस्साति जेय्यस्स, जेय्यज्झि जाणेन अरणीयतो “अत्थो”ति वुच्चति । सो च एकोपि अनेकलिङ्गो, यथा “सक्को पुरिन्ददो मघवा”ति, “पज्जा विज्जा मेधा जाण”न्ति च । येन लिङ्गेन पवत्तिनिमित्तेन तावत्तिसाधिपतिम्हि इन्दसद्दो पवत्तो, न तेन तत्थ सक्कादिसद्दा पवत्ता, अथ खो अज्जेन । तथा येन सम्मादिट्ठिम्हि पज्जासद्दो पवत्तो, न तेन विज्जादिसद्दा । तेन वुत्तं “सतलिङ्गस्स अत्थस्सा”ति ।

सतलक्खणधारिनोति अनेकलक्खणवतो । लक्खीयति एतेनाति लक्खणं, पच्चयभाविनो अत्थस्स अत्तनो फलं पटिच्च पच्चयभावो, तेन हि सो अयं इमस्स कारणन्ति लक्खीयति । सो च एकस्सेव अत्थस्स अनेकप्पभेदो उपलब्धति, तेनाह “सतलक्खणधारिनो”ति । अथ वा लक्खीयन्तीति लक्खणानि, तस्स तस्स अत्थस्स सङ्ख्यतादयो पकारविसेसा ते पन अत्थतो अवत्थाविसेसा वेदितब्बा । ते च पन तेसं अनिच्चतादिसामञ्जलक्खणं लिङ्गेन्ति जापेन्तीति “लिङ्गानी”ति च वुच्चन्ति । तस्सिमे आकारा, यस्मा एकस्सापि अत्थस्स अनेके उपलब्धन्ति । तेन वुत्तं “सतलिङ्गस्स अत्थस्स, सतलक्खणधारिनो”ति । तेनाह आयस्मा धम्मसेनापति — “सब्बे धम्मा सब्बाकारेण बुद्धस्स भगवतो जाणमुखे आपाथं आगच्छन्ती”ति (महानि० १५६; चूळनि० मोघराजमाणवपुच्छानिद्देस ८५; पटि० म० ३.५) ।

एकङ्गदस्सी दुम्मेधोति एवं अनेकलिङ्गे अनेकलक्खणे अत्थे यो तत्थ एकङ्गदस्सी अपुथुपज्जताय एकलिङ्गमत्तं एकलक्खणमत्तञ्च दिस्वा अत्तना दिट्ठमेव “इदमेव सच्च”न्ति अभिनिविस्स “मोघमज्ज”न्ति इतरं पटिक्खिपति, हत्थिदस्सनकअन्धो विय एकङ्गगाही **दुम्मेधो** दुप्पज्जो तत्थ विज्जमानानयेव पकारविसेसानं अजाननतो मिच्छा अभिनिविसनतो च । **सतदस्सी च पण्डितो**ति पण्डितो पन तत्थ विज्जमाने अनेकेपि पकारे अत्तनो पज्जाचक्खुना सब्बसो पस्सति । यो वा तत्थ लब्धमाने अनेके पज्जाचक्खुना अत्तनापि पस्सति, अज्जेसम्पि दस्सेति पकासेति, सो **पण्डितो** विचक्खणो अत्थेसु कुसलो नामाति । एवं थेरो उक्कंसगतं अत्तनो पटिसम्भिदासम्पत्तिं भिक्खूनं विभावेसि ।

सुहेमन्तत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

७. धम्मसवत्थेरगाथावण्णना

पब्बजिं तुलयित्वानाति आयस्मतो धम्मसवत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले सुवच्छो नाम ब्राह्मणो हुत्वा तिण्णं वेदानं पारगू घरावासे दोसं दिस्वा तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा अरज्जायतने पब्बतन्तरे अस्समं कारेत्वा बहूहि तापसेहि सद्धिं वसि । अथस्स कुसलबीजं रोपेतुकामो पदुमुत्तरो भगवा अस्समसमीपे आकासे ठत्वा इद्धिपाटिहारियं दस्सेसि । सो तं दिस्वा पसन्नमानसो पूजेतुकामो नागपुप्फानि ओचिनापेसि । सत्था, “अलं इमस्स तापसस्स एत्तकं कुसलबीज”न्ति पक्कामि । सो पुप्फानि गहेत्वा सत्थु गमनमगं ओकिरित्वा चित्तं पसादेन्तो अज्जलिं पगग्ह अट्ठासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे मगधरुद्धे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा **धम्मसवो**ति लद्धनामो विज्जुतं पत्तो हेतुसम्पत्तिया चोदियमानो घरावासे आदीनवं पब्बज्जाय आनिसंसञ्च दिस्वा दक्खिणागिरिस्मिं विहरन्तं भगवन्तं उपसङ्गमित्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्दो पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१६.३९-४५) —

“सुवच्छो नाम नामेन, ब्राह्मणो मन्तपारगू ।

पुरक्खतो ससिस्सेहि, वसते पब्बतन्तरे ॥

“पदमुत्तरो नाम जिनो, आहुतीनं पटिग्गहो ।
ममुद्धरितुकामो सो, आगच्छि मम सन्तिकं ॥

“वेहासमि चङ्कमति, धूपायति जलते तथा ।
हासं ममं विदित्वान, पक्कामि पाचिनामुखो ॥

“तच्च अच्छरियं दिस्वा, अब्भुतं लोमहंसनं ।
नागपुप्फं गहेत्त्वान, गतमग्गमि ओकिरिं ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, यं पुप्फं ओकिरिं अहं ।
तेन चित्तप्पसादेन, दुग्गतिं नुपपज्जहं ॥

“एकतिसे कप्पसते, राजा आसि महारहो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो पटिपत्तिं पच्चवेक्खित्वा सोमनस्सप्पत्तो उदानवसेन —

१०७:“पब्बजिं तुलयित्वान, अगारस्मानगारियं ।
तिस्सो विज्जा अनुप्पत्ता, कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥ — गाथं अभसि ।

तत्थ पब्बजिं तुलयित्वानाति “सम्बाधो घरावासो रजापथो”तिआदिना (दी० नि० १.१९१; म० नि० २.१०; सं० नि० २.१५४) घरावासे, “अप्पस्सादा कामा बहुदुक्खा बहुपायासा”तिआदिना (पाचि० ४१७; म० नि० १.१७७) कामेसु आदीनवं तप्पटिपक्खतो नेक्खम्मे च आनिसंसं तुलभूताय पज्जाय विचारेत्वा वीमंसित्वाति अत्थो । सेसं हेट्ठा वुत्तनयमेव । इदमेव च थेरस्स अज्जाब्बाकरणं अहोसीति ।

धम्मसवत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

८. धम्मसवपितुत्थेरगाथावण्णना

स वीसवस्ससतिकोति आयस्मतो धम्मसवपितुत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो बुद्धसुज्जे लोके कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो भूतगणे नाम पब्बते विहरन्तं पच्चेकसम्बुद्धं दिस्वा पसन्नमानसो तिणसूलपुप्फेहि पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे मगधरट्ठे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो दारपरिग्गहं कत्वा धम्मसवं नाम पुत्तं लभित्वा तस्मिं पब्बजिते सयम्पि वीसवस्ससतिको हुत्वा, “मम पुत्तो ताव तरुणो पब्बजि, अथ कस्मा नाहं पब्बजिस्सामी”ति सज्जातसंवेगो सत्थु सन्तिकं गन्त्वा धम्मं सुत्वा पब्बजित्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं सच्छाकासि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१६.३५-३८) —

“हिमवन्तस्साविदूरे, भूतगणो नाम पब्बतो ।
वसतेको जिनो तत्थ, सयम्भू लोकनिस्सटो ॥

“तिणसूलं गहेत्वान, बुद्धस्स अभिरोपयिं ।
एकूनसतसहस्सं, कप्पं न विनिपातिको ॥

“इतो एकादसे कप्पे, एकोसिं धरणीरुहो ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो पटिपत्तिं पच्चवेक्खित्वा सज्जातसोमनस्सो उदानेन्तो —

१०८. “स वीसवस्ससतिको, पब्बजिं अनगारियं ।
तिस्सो विज्जा अनुप्पत्ता, कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ स वीसवस्ससतिकोति सो वीसंवस्ससतिको, सो अहं जातिया वीसाधिकवस्ससतिको समानो । पब्बजिन्ति पब्बज्जं उपगच्छिं । सेसं वुत्तनयमेव । इदमेव च इमस्स थेरस्स अज्जाब्याकरणं अहोसि ।

धम्मसवपितुत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

९. सङ्खरक्खितत्थेरगाथावण्णना

न नूनायं परमहितानुकम्पिनोति आयस्मतो सङ्खरक्खितत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सोपि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो इतो चतुनवुत्ते कप्पे कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं पब्बतपादे वसन्ते सत्त पच्चेकसम्बुद्धे दिस्वा पसन्नमानसो कदम्बपुप्फानि गहेत्वा पूजेसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं इब्भकुले निब्बत्ति, तस्स सङ्खरक्खितोति नामं अहोसि । सो विज्जुतं पत्तो पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा कम्मट्ठानं गहेत्वा अज्जतरं भिक्खुं सहायं कत्वा अरज्जे विहरति । थेरस्स वसनट्ठानतो अविदूरे वनगुम्बे एका मिगी विजायित्वा तरुणं छापं रक्खन्ती छातज्झत्तापि पुत्तसिनेहेन दूरे गोचराय न गच्छति, आसन्ने च तिणोदकस्स अलाभेन किलमति । तं दिस्वा थेरो, “अहो वतायं लोको तण्हाबन्धनबद्धो महादुक्खं अनुभवति, न तं छिन्दितुं सक्कोती”ति संवेगजातो तमेव अङ्कुसं कत्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१६.३०-३४) —

“हिमवन्तस्साविदूरे, कुक्कुटो नाम पब्बतो ।
तम्हि पब्बतपादम्हि, सत्त बुद्धा वसन्ति ते ॥

“कदम्बं पुप्फितं दिस्वा, दीपराजं व उगगतं ।
उभो हत्थेहि पग्गय्ह, सत्त बुद्धे समोकिरिं ॥

“चतुन्नवुतितो कप्पे, यं पुप्फमभिरोपयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“द्वेनवुते इतो कप्पे, सत्तासुं पुप्फनामका ।
सत्तरतनसम्पन्ना, चक्कवत्ती महब्बला ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो दुतियकं भिक्खुं मिच्छावितक्कबहुलं विहरन्तं जत्वा तमेव मिगिं उपमं करित्वा तं ओवदन्तो —

१०९. “न नूनायं परमहितानुकम्पिनो, रहोगतो अनुविगणेति सासनं ।
तथाहयं विहरति पाकतिन्द्रियो, मिगी यथा तरुणजातिका वने”ति ॥ —

गाथं अभसि ।

तत्थ न नूनायन्ति न-इति पटिसेधे निपातो । नूनाति परिवितक्के । नून अयन्ति पदच्छेदो । परमहितानुकम्पिनोति परमं अतिविय, परमेन वा अनुत्तरेन हितेन सत्ते अनुकम्पनसीलस्स भगवतो । रहोगतोति रहसि गतो, सुज्जागारगतो कायविवेकयुत्तोति अत्थो । अनुविगणेतीति एत्थ “न नूना”ति पदद्वयं आनेत्वा सम्बन्धितब्बं “नानुविगणेति नूना”ति, न चिन्तेसि मज्जे, “नानुयुज्जती”ति तक्केमीति अत्थो । सासनन्ति पटिपत्तिसासनं, चतुसच्चकम्मट्टानभावनन्ति अधिप्पायो । तथा हीति तेनेव कारणेन, सत्थु सासनस्स अननुयुज्जनतो एव । अयन्ति अयं भिक्खु । पाकतिन्द्रियोति मनच्छट्ठानं इन्द्रियानं यथासकं विसयेसु विस्सज्जनतो सभावभूतइन्द्रियो, असंवुतचक्खुद्वारादिकोति अत्थो । यस्स तण्हासङ्गस्स अच्छिन्नताय सो भिक्खु पाकतिन्द्रियो विहरति, तस्स उपमं दस्सेन्तो “मिगी यथा तरुणजातिका वने”ति आह । यथा अयं तरुणसभावा मिगी पुत्तस्नेहस्स अच्छिन्नताय वने दुक्खं अनुभवति, न तं अतिवत्तति, एवमयम्पि भिक्खु सङ्गस्स अच्छिन्नताय पाकतिन्द्रियो विहरन्तो वट्टदुक्खं नातिवत्ततीति अधिप्पायो । “तरुणविजातिका”ति वा पाठो । अभिनवप्पसुता बालवच्छाति अत्थो । तं सुत्वा सो भिक्खु सज्जातसंवेगो विपस्सनं वट्ठेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि ।

सङ्खरक्खितत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

१०. उसभत्थेरगाथावण्णना

नगा नगगोसु सुसंविस्सहाति आयस्मतो उसभत्थेरस्स गाथा । का उप्पति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठूपनिस्सयानि पुज्जानि करोन्तो इतो एकतिसे कप्पे सिखिस्स भगवतो काले देवपुत्तो हुत्वा निब्बत्तो एकदिवसं सत्थारं दिस्वा पसन्नमानसो दिब्बपुप्फेहि पूजं अकासि । सा पुप्फपूजा सत्ताहं पुप्फमण्डपाकारेन अट्ठासि । देवमनुस्सानं महासमागमो अहोसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कोसलरट्ठे इब्भकुले निब्बत्ति, तस्स उसभोति नामं अहोसि । सो विज्जुत्तं पत्तो जेतवनपटिगहणे सत्थरि लद्धप्पसादो पब्बजित्वा कतपुब्बकिच्चो अरज्जे पब्बतपादे विहरति । तेन च समयेन पावुसकालमेधे अभिप्पवुट्ठे पब्बतसिखरेसु रुक्खगच्छलताय घनपण्णसण्डिनो होन्ति । अथेकदिवसं थेरो लेणतो निक्खमित्वा तं वनरामणय्यकं पब्बतरामणय्यकञ्च दिस्वा

योनिःसोमनसिकारवसेन “इमेऽपि नाम रुक्खादयो अचेतना उतुसम्पत्तिया वड्ढिं पापुणन्ति, अथ कस्मा नाहं उतुसप्पायं लभित्वा गुणेहि वड्ढिं पापुणिस्सामी”ति चिन्तेन्तो —

११०. “नगा नगगोसु सुसंविस्सुहा, उदग्गमेधेन नवेन सिता ।

विवेककामस्स अरज्जसज्जिनो, जनेति भिय्यो उसभस्स कल्यत”न्ति ॥ —

गाथं अभसि ।

तत्थ नगाति रुक्खा, “नागा”ति केचि वदन्ति, नागरुक्खाति अत्थो । नगगोसूति पब्बतसिखरेसु । सुसंविस्सुहाति सुद्धु समन्ततो विस्सुहमूला हुत्वा परितो उपरि च सम्मदेव सज्जातसाखग्गपल्लवप्पसाखाति अत्थो । उदग्गमेधेन नवेन सिताति पठमुप्पन्नेन उळारेन महता पावुसमेधेन अभिप्पवुद्धा । विवेककामस्साति किलेसविवित्तं चित्तविवेकं इच्छन्तस्स, अरज्जवासेन ताव कायविवेको लद्धो, इदानी उपधिविवेकाधिगमस्स निस्सयभूतो चित्तविवेको लद्धब्बोति तं पत्थयमानस्स, जागरियं अनुयुज्जन्तस्साति अत्थो, तेनाह “अरज्जसज्जिनो”ति । अरज्जवासो नाम सत्थारा वणिगतो थोमितो । सो च खो यावदेव समथविपस्सनाभावनापारिपूरिया, तस्मा सा मया हत्थगता कातब्बाति एवं अरज्जगतसज्जिनो नेक्खम्मसङ्कप्पबहुलस्साति अत्थो । जनेतीति उप्पादेन्ति, पुत्थुत्ते हि इदं एकवचनं । केचि पन “जनेन्ती”ति पठन्ति । भिय्योति उपरूपरि । उसभस्साति अत्तानमेव परं विय वदति । कल्यतन्ति कल्यभावं चित्तस्स कम्मज्जतं भावनायोगयतं । स्वायमत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । एवं थेरो इमं गाथं वदन्तोयेव विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.१६.२५-२९) —

“देवपुत्तो अहं सन्तो, पूजयिं सिखिनायकं ।

मन्दारवेन पुप्फेन, बुद्धस्स अभिरोपयिं ॥

“सत्ताहं छदनं आसि, दिब्बं मालं तथागते ।

सब्बे जना समागन्त्वा, नमस्सिंसु तथागतं ॥

“एकतिंसे इतो कप्पे, यं पुप्फमभिपूजयिं ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“इतो च दसमे कप्पे, राजाहोसिं जुतिन्धरो ।

सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अयमेव च थेरस्स अज्जाब्बाकरणगाथा अहोसीति ।

उसभत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

एकादसमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

१२. द्वादसमवगो

१. जेन्तत्थेरगाथावण्णना

दुप्पब्बज्जं वे दुरधिवासा गेहाति आयस्मतो जेन्तत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्टपनिस्सयं कुसलं उपचिनन्तो सिखिस्स भगवतो काले देवपुत्तो हुत्वा निब्बत्ति । सो एकदिवसं सत्थारं दिस्वा पसन्नचित्तो किंकिरातपुप्फेहि पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे मगधरट्ठे जेन्तगामे एकस्स मण्डलिकराजस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, **जेन्तो**तिस्स नामं अहोसि । सो विज्जुतं पत्तो दहरकालेयेव हेतुसम्पत्तिया चोदियमानो पब्बज्जानिन्नमानसो हुत्वा पुन चिन्तेसि — “पब्बज्जा नाम दुक्करा, घरापि दुरावासा, धम्मो च गम्भीरो, भोगा च दुरधिगमा, किं नु खो कत्तब्ब”न्ति एवं पन चिन्ताबहुलो हुत्वा विचरन्तो एकदिवसं सत्थु सन्तिकं गन्त्वा धम्मं सुणि । सुतकालतो पट्ठाय पब्बज्जाभिरतो हुत्वा सत्थु सन्तिके पब्बजित्वा कम्मट्ठानं गहेत्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा सुखाय पटिपदाय खिप्पाभिज्जाय अरहत्तं सच्छाकासि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१६.२१-२४) —

“देवपुत्तो अहं सन्तो, पूजयिं सिखिनायकं ।
कक्कारुपुप्फं पग्गय्ह, बुद्धस्स अभिरोपयिं ॥

“एकतिंसे इतो कप्पे, यं पुप्फमभिरोपयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“इतो च नवमे कप्पे, राजा सत्तुत्तमो अहुं ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो पटिपत्तिं पच्चवेक्खन्तो, “असक्खिं वताहं आदितो मय्हं उप्पन्नवितक्कं छिन्दितु”न्ति सोमनस्सजातो वितक्कस्स उप्पन्नाकारं तस्स च सम्मदेव छिन्नतं दस्सेन्तो —

१११. “दुप्पब्बज्जं वे दुरधिवासा गेहा, धम्मो गम्भीरो दुरधिगमा भोगा ।
किच्छा वुत्ति नो इतरीतरेनेव, युत्तं चिन्तेतुं सततमनिच्चत”न्ति ॥ —

गाथं अभासि ।

तत्थ **दुप्पब्बज्जन्ति** अप्पं वा महन्तं वा भोगक्खन्धज्जेव जातिपरिवट्टज्ज पहाय इमस्मिं सासने उरं दत्वा पब्बजनस्स दुक्करत्ता दुक्खं पब्बजनं, दुक्करा पब्बज्जाति दुप्पब्बज्जं । वेति निपातमत्तं, दळ्हत्यो वा “पब्बज्जा दुक्खा”ति । गेहज्जे आवसेय्यं, **दुरधिवासा गेहा**, यस्मा गेहं अधिवसन्तेन रज्जा राजकिच्चं, इस्सरेन इस्सरकिच्चं, गहपतिना गहपतिकिच्चं कत्तब्बं होति, परिजनो चेव समणब्राह्मणा च सङ्गहेतब्बा, तस्मिं तस्मिञ्च कत्तब्बे करियमानेपि घरावासो छिद्दघटो विय महासमुद्दो विय च दुप्पूरो, तस्मा गेहा नामेते अधिवसितुं आवसितुं दुक्खा दुक्कराति कत्वा दुरधिवासा दुरावासाति । पब्बज्जज्जे अनुतिट्ठेय्यं **धम्मो गम्भीरो**, यदत्था पब्बज्जा, सो पब्बजितेन अधिगन्तब्बो पटिवेधसद्धम्मो गम्भीरो, गम्भीरजाणगोचरत्ता दुद्दसो, दुप्पटिविज्झो धम्मस्स गम्भीरभावेन दुप्पटिविज्झत्ता । गेहज्जे आवसेय्यं, **दुरधिगमा भोगा**

येहि विना न सक्का गेहं आवसितुं, ते भोगा दुक्खेन कसिरेन अधिगन्तब्बताय दुरधिगमा । एवं सन्ते घरावासं पहाय पब्बज्जंयेव अनुतिट्ठेय्यं, एवम्पि **किच्छा वुत्ति नो इतरीतरेन इध** इमस्मिं बुद्धसासने इतरीतरेन यथालब्धेन पच्चयेन अम्हाकं वुत्ति जीविका किच्छा दुक्खा, घरावासानं दुरधिविवासाय भोगानञ्च दुरधिगमताय गेहे इतरीतरेन पच्चयेन यापेतब्बताय किच्छा कसिरा वुत्ति अम्हाकं, तत्थ किं कातुं वट्ठतीति? **युत्तं चिन्तेतुं सततमनिच्चतं** सकलं दिवसं पुब्बरत्तापररत्तञ्च तेभूमकधम्मजातं अनिच्चतन्ति, ततो उप्पादवयवन्ततो आदिअन्तवन्ततो तावकालिकतो च न निच्चन्ति “अनिच्च”न्ति चिन्तेतुं विपस्सितुं युत्तं । अनिच्चानुपस्सनाय सिद्धाय इतरानुपस्सना सुखेनेव सिज्झन्तीति अनिच्चानुपस्सनाव एत्थ वुत्ता, अनिच्चस्स दुक्खानत्ततानं अब्यभिचरणतो सासनिकस्स सुखगगहणतो च । तेनाह — “यदनिच्चं तं दुक्खं, यं दुक्खं तदनत्ता”ति (सं० नि० ३.१५), “यं किञ्चि समुदयधम्मं, सब्बं तं निरोधधम्मं” (महाव० १६; दी० नि० २.३७१; सं० नि० ५.१०८१), “वयधम्मा सङ्गारा”ति (दी० नि० २.२१८) च तदमिना एवं अञ्जमञ्जं पटिपक्खवसेन अपरापरं उप्पन्ने वितक्के निग्गहेत्वा अनिच्चतामुखेन विपस्सनं आरभित्वा इदानीं कतकिच्चो जातोति दस्सेति । तेन वुत्तं “अत्तनो पटिपत्ति”न्ति आदि । इदमेव थेरस्स अञ्जाव्याकरणं अहोसि ।

जेन्तत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

२. वच्छगोत्तत्थेरगाथावण्णना

तेविज्जोहं महाझायीति आयस्मतो वच्छगोत्तत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठूपनिस्सयं कुसलबीजं रोपेन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले बन्धुमतीनगरे कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं रज्जा नागरेहि च सद्धिं बुद्धपूजं कत्वा ततो परं देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे विभवसम्पन्नस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, तस्स वच्छगोत्तताय **वच्छगोत्तो**त्वेव समज्जा अहोसि । सो विज्जुतं पत्त्वा ब्राह्मणविज्जासु निष्फत्तिं गतो विमुत्तिं गवेसन्तो तत्थ सारं अदिस्वा परिब्बाजकपब्बज्जं पब्बजित्वा विचरन्तो सत्थारं उपसङ्कमित्वा पज्जं पुच्छित्वा तस्मिं विस्सज्जिते पसन्नमानसो सत्थु सन्तिके पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१६.१५-२०) —

“उदेन्तं सतरंसिव, पीतरंसिव भाणुमं ।
पन्नरसे यथा चन्दं, निय्यन्तं लोकनायकं ॥

“अट्ठसट्ठिसहस्सानि, सब्बे खीणासवा अहुं ।
परिवारिंसु सम्बुद्धं, द्विपदिन्दं नरासभं ॥

“सम्मज्जित्वान तं वीथिं, निय्यन्ते लोकनायके ।
उस्सापेसिं धजं तत्थ, विप्पसन्नेन चेतसा ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं धजं अभिरोपयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, धजदानस्सिदं फलं ॥

“इतो चतुत्थके कप्पे, राजाहोसिं महब्बलो ।
सब्बाकारेन सम्पन्नो, सुधजो इति विस्सुतो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
छळभिज्जो पन हुत्वा अत्तनो पटिपत्तिं पच्चवेक्खित्वा सोमनस्सजातो उदानवसेन —

११२. “तेविज्जोहं महाझायी, चेतोसमथकोविदो ।
सदत्थो मे अनुपत्तो, कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥ — गाथं अभसि ।

तत्थ तेविज्जोहन्ति यदिपि मं पुब्बे तिण्णं वेदानं पारं गतत्ता “ब्राह्मणो तेविज्जो”ति सज्जानन्ति, तं पन समञ्जामत्तं वेदेसु विज्जाकिच्चस्स अभावतो । इदानि पन पुब्बेनिवासजाणादीनं तिस्सन्नं विज्जानं अधिगतत्ता परमत्थतो तेविज्जो अहं, महन्तस्स अनवसेसस्स समुदयपक्खयस्स किलेसगणस्स झापनतो, महन्तेन मग्गफलझानेन महन्तस्स उळारस्स पणीतस्स निब्बानस्स झायनतो च **महाझायी । चेतोसमथकोविदो**ति चित्तसङ्खोभकरानं संकिलेसधम्मानं वूपसमनेन चेतसो समादहने कुसलो । एतेन तेविज्जभावस्स कारणमाह । समाधिकोसल्लसहितेन हि आसवक्खयेन तेविज्जता, न केवलेन । **सदत्थो**ति सकत्थो क-कारस्सायं द-कारो कतो “अनुपत्तसदत्थो”तिआदीसु (म० नि० १.९; अ० नि० ३.३८) विय । “सदत्थो”ति च अरहत्तं वेदितब्बं । तज्हि अत्तपटिबन्धुन अत्तानं अविजहनट्टेन अत्तनो परमत्थट्टेन अत्तनो अत्थत्ता “सकत्थो”ति वुच्चति । स्वायं सदत्थो मे मया **अनुपत्तो** अधिगतो । एतेन यथावुत्तं महाझायिभावं सिखापत्तं कत्वा दस्सेति । सेसं वुत्तनयमेव ।

वच्छगोत्तथेरगाथावण्णना निड्डिता ।

३. वनवच्छथेरगाथावण्णना

अच्छोदिका पुथुसिलाति आयस्मतो वनवच्छथेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्टूपनिस्सयं कुसलबीजं रोपेन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो परस्स कम्मं कत्वा जीवन्तो कस्सचि अपराधं कत्वा मरणभयेन तज्जितो पलायन्तो अन्तरामग्गे बोधिरुक्खं दिस्वा पसन्नमानसो तस्स मूलं सम्मज्जित्वा पिण्डबन्धेहि असोकपुण्हेहि पूजं कत्वा वन्दित्वा बोधिं अभिमुखो नमस्समानो पल्लङ्केन निसिन्नो मारेतुं आगते पच्चत्थिके दिस्वा तेसु चित्तं अकोपेत्वा बोधिं एव आवज्जेन्तो सतपोरिसे पपाते पपति । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे विभवसम्पन्नस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, “वच्छो”तिस्स नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो बिम्बिसारसमागमे पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१६.७-१४) —

“परकम्मायने युत्तो, अपराधं अकासहं ।
वनन्तं अभिधाविस्सं, भयवेरसमप्पितो ॥

“पुप्फितं पादपं दिस्वा, पिण्डबन्धं सुनिम्मितं ।
तम्बपुप्फं गहेत्वान, बोधियं ओकिरिं अहं ॥

“सम्मज्जित्वान तं बोधिं, पाटलिं पादपुत्तमं ।
पल्लङ्कं आभुजित्वान, बोधिमूले उपाविसिं ॥

“गतमगं गवेसन्ता, आगच्छुं मम सन्तिकं ।
ते च दिस्वानहं तत्थ, आवज्जिं बोधिमुत्तमं ॥

“वन्दित्वान अहं बोधिं, विप्पसन्नेन चेतसा ।
अनेकताले पपत्तिं, गिरिदुग्गे भयानके ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं पुप्फमभिरुपयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बोधिपूजायिदं फलं ॥

“इतो च ततिये कप्पे, राजा सुसज्जतो अहं ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा विवेकाभिरतिया वनेयेव वसि, तेन **वनवच्छो**ति समज्जा उदपादि । अथ कदाचि थेरो जातिजनानुगहत्थं राजगहं गतो तत्थ जातकेहि उपट्ठियमानो कतिपाहं वसित्वा गमनाकारं सन्दस्सेति । तं जातका, “भन्ते, अम्हाकं अनुगहत्थं धुरविहारे वसथ, मयं उपट्ठहिस्सामा”ति याचिसु । थेरो तेसं पब्बतरामणेय्यकित्तनापदेसेन विवेकाभिरतिं निवेदेन्तो —

११३. “अच्छोदिका पुथुसिला, गोनङ्गुलमिगायुता ।

अम्बुसेवालसञ्छन्ना, ते सेला रमयन्ति म”न्ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ **अच्छोदिका**ति अच्छं अबहलं सुखुमं उदकं एतेसूति “अच्छोदका”ति वत्तब्बे लिङ्गविपल्लासेन अच्छोदिका”ति वुत्तं । एतेन तेसं उदकसम्पत्तिं दस्सेति । **पुथुसिला**ति पुथुला वित्थता मुदुसुखसम्फस्सा सिला एतेसूति पुथुसिला । एतेन निसज्जनट्टानसम्पत्तिं दस्सेति । गुन्नं विय नङ्गुलं नङ्गुलं एतेसन्ति **गोनङ्गुला**, काळमक्कटा, “पकतिमक्कटा”तिपि वदन्तियेव । गोनङ्गुलेहि च पसदादिकेहि मिगेहि च तहं तहं विचरन्तेहि आयुता मिसिस्ताति **गोनङ्गुलमिगायुता** । एतेन तेसं अमनुस्सूपचारिताय अरज्जलक्खणूपेततं दस्सेति । **अम्बुसेवालसञ्छन्ना**ति पसवनतो सततं पग्घरमानसलिलताय तहं तहं उदकसेवालसञ्छादिता । **ते सेला रमयन्ति मन्ति** यत्थाहं वसामि; ते एदिसा सेला पब्बता विवेकाभिरतिया मं रमयन्ति, तस्मा तत्थेवाहं गच्छामीति अधिप्पायो । इदमेव च थेरस्स अज्जाब्बाकरणं अहोसि ।

वनवच्छत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

४. अधिमुत्तत्थेरगाथावण्णना

कायदुट्ठुल्लगरुनोति आयस्मतो अधिमुत्तत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? सो किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो ब्राह्मणविज्जासु निप्फत्तिं गतो कामेसु आदीनवं दिस्वा घरावासं पहाय तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा अरज्जे विहरन्तो बुद्धुप्पादं सुत्वा मनुस्सूपचारं उपगन्त्वा सत्थारं भिक्खुसङ्घपरिवुतं गच्छन्तं दिस्वा पसन्नमानसो अत्तनो वाकचीरं सत्थु पादमूले पत्थरि । सत्था तस्स अज्झासयं जत्वा तस्मिं अट्ठसि । तत्थ ठितं भगवन्तं काळानुसारेण गन्धेन पूजेत्वा “समुद्धरसिमं लोक”न्ति आदिकाहि दसहि गाथाहि अभित्थवि । तं सत्था “अनागते इतो

सतसहस्रकप्पमत्थके गोतमस्स नाम सम्मासम्बुद्धस्स सासने पब्बजित्वा छळभिज्जो भविस्सती”ति ब्याकरित्वा पक्कामि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा ततो यावायं बुद्धुप्पादो, ताव देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा **अधिमुत्तो**ति लद्धनामो विज्जुतं पत्तो ब्राह्मणविज्जासु निष्फत्तिं गन्त्वा तत्थ सारं अपस्सन्तो पच्छिमभविक्ता निस्सरणं गवेसन्तो जेतवनपटिग्गहणे बुद्धानुभावं दिस्वा पटिलद्धसद्धो सत्थु सन्तिके पब्बजित्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.४०.३०४-३३२) —

“कणिकारं व जलितं, दीपरुक्खं व उज्जलं ।
ओसधिव विरोचन्तं, विज्जुतं गगने यथा ॥

“असम्भीतं अनुत्तासिं, मिगराजं व केसरिं ।
जाणालोकं पकासेन्तं, मद्दन्तं तित्थिये गणे ॥

“उद्धरन्तं इमं लोकं, छिन्दन्तं सब्बसंसयं ।
गज्जन्तं मिगराजं व, अद्दसं लोकनायकं ॥

“जटाजिनधरो आसिं, ब्रहा उज्जु पतापवा ।
वाकचीरं गहेत्वान, पादमूले अपत्थरिं ॥

“काळानुसारियं गय्हं, अनुलिम्पिं तथागतं ।
सम्बुद्धमनुलिम्पेत्वा, सन्थविं लोकनायकं ॥

“समुद्धरसिमं लोकं, ओघतिण्ण महामुनि ।
जाणालोकेन जोतेसि, नावटं जाणमुत्तमं ॥

“धम्मचक्कं पवत्तेसि, मद्दसे परतित्थिये ।
उसभो जितसङ्गामो, सम्पक्कप्पेसि मेदनिं ॥

“महासमुद्धे ऊमियो, वेलन्तमिहि पभिज्जरे ।
तथेव तव जाणमिहि, सब्बदिट्ठी पभिज्जरे ॥

“सुखुमच्छिकजालेन, सरमिह सम्पतानिते ।
अन्तोजालीकता पाणा, पीळिता होन्ति तावदे ॥

“तथेव तित्थिया लोके, पुथुपासण्डनिस्सिता ।
अन्तोजाणवरे तुय्हं, परिवत्तन्ति मारिस ॥

“पतिट्ठा वुय्हतं ओघे, त्वज्झि नाथो अबन्धुनं ।
भयट्ठितानं सरणं, मुत्तित्थीनं परायणं ॥

“एकवीरो असदिसो, मेत्ताकरुणसञ्चयो ।
असमो सुसमो सन्तो, वसी तादी जितञ्जयो ॥

“धीरो विगतसम्मोहो, अनेजो अकथंकथी ।
तुसितो वन्तदोसोसि, निम्मलो संयतो सुचि ॥

“सङ्गातिगो हतमदो, तेविज्जो तिभवन्तगो ।
सीमातिगो धम्मगरु, गतत्थो हितवब्भुतो ॥

“तारको त्वं यथा नावा, निधीवस्सासकारको ।
असम्भीतो यथा सीहो, गजराजाव दप्पितो ॥

“थोमेत्वा दसगाथाहि, पदुमुत्तरं महायसं ।
वन्दित्वा सत्थुनो पादे, तुण्ही अट्ठासहं तदा ॥

“पदुमुत्तरो लोकविदू, आहुतीनं पटिग्गहो ।
भिक्खुसङ्घे ठितो सत्था, इमा गाथा अभासथ ॥

“यो मे सीलञ्च जाणञ्च, सद्धम्मञ्चापि वण्णयि ।
तमहं कित्तयिस्सामि, सुणाथ मम भासतो ॥

“सट्ठि कप्पसहस्सानि, देवलोके रमिस्सति ।
अञ्जे देवेभिभवित्वा, इस्सरं कारयिस्सति ॥

“सो पच्छा पब्बजित्वान, सुक्कमूलेन चोदितो ।
गोतमस्स भगवतो, सासने पब्बजिस्सति ॥

“पब्बजित्वान कायेन, पापकम्मं विवज्जिय ।
सब्बासवे परिञ्जाय, निब्बायिस्सतिनासवो ॥

“यथापि मेघो थनयं, तप्पेति मेदनिं इमं ।
तथेव त्वं महावीर, धम्मेन तप्पयी ममं ॥

“सीलं पञ्जञ्च धम्मञ्च, थवित्वा लोकनायकं ।
पत्तोम्हि परमं सन्तिं, निब्बानं पदमच्चुतं ॥

“अहो नून स भगवा, चिरं तिट्ठेय्य चक्खुमा ।
अज्जातञ्च विजानेय्युं, फुसेय्युं अमतं पदं ॥

“अयं मे पच्छिमा जाति, भवा सब्बे समूहता ।
सब्बासवे परिज्जाय, विहरामि अनासवो ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, यं बुद्धमभितोमयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, कित्तनाय इदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अत्तना सह वसन्ते कायदब्धिबहुले भिक्खू ओवदन्तो —

११४. “कायदुट्ठल्लगरुनो, हिय्यमानमि जीविते ।
सरीरसुखगिद्धस्स, कुतो समणसाधुता”ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ कायदुट्ठल्लगरुनोति दुट्ठल्लं असुभयोग्यता, कायस्स दुट्ठल्लं कायदुट्ठल्लं, कायदुट्ठल्लं गरु सम्भावितं यस्स सो कायदुट्ठल्लगरु, अनिस्सरणप्पज्जो हुत्वा कायपोसनप्पसुतो कायदब्धिबहुलोति अत्थो, तस्स कायदुट्ठल्लगरुनो ।
हिय्यमानमि जीवितेति कुन्दीनं उदकं विय जीवितसङ्गारे लहुसो खीयमाने । **सरीरसुखगिद्धस्सा**ति पणीताहारादीहि अत्तनो कायस्स सुखेन गेधं आपन्नस्स । **कुतो समणसाधुता**ति एवरूपस्स पुग्गलस्स समणभावेन साधुता सुसमणता कुतो केन कारणेन सिया, एकंसतो पन काये जीविते च निरपेक्खस्स इतरीतरसन्तोसेन सन्तुट्ठस्स आरद्धवीरियस्सेव समणसाधुताति अधिप्पायो ।

अधिमुत्तत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

५. महानामत्थेरगाथावण्णना

एसावहिय्यसे पब्बतेनाति आयस्मतो महानामत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो सुमेधस्स भगवतो काले ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा ब्राह्मणविज्जासु निष्फत्तिं गतो घरावासं पहाय अज्जतराय नदिया तीरे अस्समं कारेत्वा सम्बहुले ब्राह्मणे मन्ते वाचेन्तो विहरति । अथेकदिवसं भगवा तं अनुगण्हितुं तस्स असमपदं उपगच्छि । सो भगवन्तं दिस्वा पसन्नचित्तो आसनं पज्जापेत्वा अदासि । निसिन्ने भगवति सुमधुरं मधुं उपनामेसि । तं भगवा परिभुज्जित्वा हेट्ठा अधिमुत्तत्थेरवत्थुमि वुत्तनयेन अनागतं ब्याकरित्वा पक्कामि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं सुगतीसुयेव परिवत्तेन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा **महानामो**ति लद्धनामो विज्जुतं पत्तो भगवतो सन्तिकं उपसङ्गमित्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा कम्मट्ठानं गहेत्वा नेसादके नाम पब्बते विहरन्तो किलेसपरियुट्ठानं विक्खम्भेतुं असक्कोन्तो “किं मे इमिना संकिलिट्ठचित्तस्स जीवितेना”ति अत्तभावं निब्बिन्दन्तो उच्चं पब्बतसिखरं अभिरुहित्वा “इतो पातेत्वा तं मारेस्सामी”ति अत्तानं परं विय निट्ठिसन्तो —

११५. “एसावहिय्यसे पब्बतेन, बहुकुटजसल्लकिकेन ।
नेसादकेन गिरिना, यसस्सिना परिच्छदेना”ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ **एसावहिय्यसे**ति एसो त्वं महानाम अवहिय्यसे परिहायसि । **पब्बतेना**ति निवासट्ठानभूतेन इमिना पब्बतेन ।

बहुकुटजसल्लिकिकेनाति बहूहि कुटजेहि इन्दसालरुखेहि सल्लकीहि इन्दसालरुखेहि वा समन्नागतेन ।
 नेसादकेनाति एवंनामकेन । गिरिनाति सेलेन । सेलो हि सन्धिसङ्घातेहि पब्बेहि ठितत्ता “पब्बतो”ति, पसवनादिवसेन
 जलस्स, सारभूतानं भेसज्जादिवत्थूनञ्च गिरणतो “गिरी”ति वुच्चति । तदुभयत्थसम्भवतो पनेत्थ “पब्बतेना”ति वत्त्वा
 “गिरिना”ति च वुत्तं । यसस्सिनाति सब्बगुणेहि विस्सुतेन पकासेन । परिच्छदेनाति नानाविधरुखगच्छलताहि समन्ततो
 छन्नेन, वसनट्टानताय वा तुय्हं परिच्छदभूतेन । अयज्जेत्थ अधिप्पायो — महानाम, यदि कम्मट्टानं विस्सज्जेत्त्वा
 वितक्कबहुलो होसि, एवं त्वं इमिना छायादकसम्पन्नेन सप्पायेन निवासनट्टानभूतेन नेसादकगिरिना परिहायसि, इदानीहं तं
 इतो पातेत्त्वा मारेस्सामि, तस्मा न लब्भा वितक्कवसिकेन भवितुन्ति । एवं थेरो अत्तानं सन्तज्जेन्तोयेव विपस्सनं
 उस्सुक्कापेत्त्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.४०.३३३-३५२) —

“सिन्धुया नदिया तीरे, सुकतो अस्समो मम ।
 तत्थ वाचेमहं सिस्से, इतिहासं सलक्खणं ॥

“धम्मकामा विनीता ते, सोतुकामा सुसासनं ।
 छळङ्गे पारमिप्पत्ता, सिन्धुकूले वसन्ति ते ॥

“उप्पातगमने चेव, लक्खणेसु च कोविदा ।
 उत्तमत्थं गवेसन्ता, वसन्ति विपिने तदा ॥

“सुमेधो नाम सम्बुद्धो, लोके उप्पज्जि तावदे ।
 अम्हाकं अनुकम्पन्तो, उपागच्छि विनायको ॥

“उपागतं महावीरं, सुमेधं लोकनायकं ।
 तिणसन्थारकं कत्त्वा, लोकजेट्टस्सदासहं ॥

“विपिनातो मधुं गय्ह, बुद्धसेट्टस्सदासहं ।
 सम्बुद्धो परिभुज्जित्वा, इदं वचनमब्रवि ॥

“यो तं अदासि मधुं मे, पसन्नो सेहि पाणिभि ।
 तमहं कित्तयिस्सामि, सुणाथ मम भासतो ॥

“इमिना मधुदानेन, तिणसन्थारकेन च ।
 तिसं कप्पसहस्सानि, देवलोके रमिस्सति ॥

“तिसं कप्पसहस्समिहि, ओक्काककुलसम्भवो ।
 गोतमो नाम गोत्तेन, सत्था लोके भविस्सति ॥

“तस्स धम्मेषु दायादो, ओरसो धम्मनिम्मितो ।
 सब्बासवे परिज्जाय, निब्बायिस्सतिनासवो ॥

“देवलोका इधागन्त्वा, मातुकुच्छिं उपागते ।
मधुवस्सं पवस्सिस्थ, छादयं मधुना महिं ॥

“मयि निक्खन्तमत्तमिह, कुच्छिया च सुदुत्तरा ।
तत्रापि मधुवस्सं मे, वस्सते निच्चकालिकं ॥

“अगारा अभिनिक्खम्म, पब्बजिं अनगारियं ।
लाभी अन्नस्स पानस्स, मधुदानस्सिदं फलं ॥

“सब्बकामसमिद्धोहं, भवित्वा देवमानुसे ।
तेनेव मधुदानेन, पत्तोमिह आसवक्खयं ॥

“वुट्ठमिह देवे चतुरङ्गुले तिणे, सम्पुष्फिते धरणीरुहे सञ्छन्ने ।
सुञ्जे घरे मण्डपरुक्खमूलके, वसामि निच्चं सुखितो अनासवो ॥

“मज्झे महन्ते हीने च, भवे सब्बे अतिक्कमिं ।
अज्ज मे आसवा खीणा, नत्थि दानि पुनब्भवो ॥

“तिसकप्पसहस्समिह, यं दानमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, मधुदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अयमेव च थेरस्स अज्जाब्बाकरणगाथा अहोसीति ।

महानामत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

६. पारापरियत्थेरगाथावण्णना

छफस्सायतने हित्वाति आयस्मतो पारापरियत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो पियदस्सिस्स भगवतो काले नेसादयोनियं निब्बत्तित्वा तस्स विज्जुतं पत्तस्स विचरणद्वाने अज्जतरस्मिं वनसण्डे पियदस्सी भगवा तं अनुगग्हितुं निरोधसमापत्तिं समापज्जित्वा निसीदि । सो च मिगे परियेसन्तो तं ठानं गतो सत्थारं दिस्वा पसन्नमानसो भगवन्तं अन्तो कत्वा कतं साखामण्डपं पदुमपुप्फेहि कूटागाराकारेन सञ्छादेत्वा उळारं पीतिसोमनस्सं पटिसंवेदेन्तो सत्ताहं नमस्समानो अट्ठासि । दिवसे दिवसे च मिलातमिलातानि अपनेत्वा अभिनवेहि छादेसि । सत्था सत्ताहस्स अच्चयेन निरोधतो वुट्ठहित्वा भिक्खुसङ्घं अनुस्सरि । तावदेव असीतिसहस्समत्ता भिक्खू सत्थारं परिवारेसुं । “मधुरधम्मकथं सुणिस्सामा”ति देवता सन्निपत्तिंसु, महा समागमो अहोसि । सत्था अनुमोदनं करोन्तो तस्स देवमनुस्सेसु भाविनिं सम्पत्तिं इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावकबोधिञ्च व्याकरित्वा पक्कामि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो तिण्णं वेदानं पारगू हुत्वा परापरगोत्तताय पारापरियोति लद्धसमज्जो बहू ब्राह्मणे मन्ते वाचेन्तो सत्थु राजगहगमने बुद्धानुभावं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा

विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.४०.३५३-३८५) —

“पियदस्सी नाम भगवा, सयम्भू लोकनायको ।
विवेककामो सम्बुद्धो, समाधिकुसलो मुनि ॥

“वनसण्डं समोग्गय्ह, पियदस्सी महामुनि ।
पंसुकूलं पत्थरित्वा, निसीदि पुरिसुत्तमो ॥

“मिगलुद्धो पुरे आसिं, अरज्जे कानने अहं ।
पसदं मिगमेसन्तो, आहिण्डामि अहं तदा ॥

“तत्थद्वसासिं सम्बुद्धं, ओघतिण्णमनासवं ।
पुष्फितं सालराजं, सतरंसिं उगगतं ॥

“दिस्वानहं देवदेवं, पियदस्सिं महायसं ।
जातस्सरं समोग्गय्ह, पदुमं आहरिं तदा ॥

“आहरित्वान पदुमं, सतपत्तं मनोरमं ।
कूटागारं करित्वान, छादयिं पदुमेनहं ॥

“अनुकम्पको कारुणिको, पियदस्सी महामुनि ।
सत्तरत्तिन्दिवं बुद्धो, कूटागारे वसी जिनो ॥

“पुराणं छड्डयित्वान, नवेन छादयिं अहं ।
अज्जलिं पग्गहेत्त्वान, अट्ठासिं तावदे अहं ॥

“वुड्डहित्वा समाधिम्हा, पियदस्सी महामुनि ।
दिसं अनुविलोकेन्तो, निसीदि लोकनायको ॥

“तदा सुदस्सनो नाम, उपट्ठाको महिद्धिको ।
चित्तमज्जाय बुद्धस्स, पियदस्सिस्स सत्थुनो ॥

“असीतिया सहस्सेहि, भिक्खूहि परिवारितो ।
वनन्ते सुखमासीनं, उपेसि लोकनायकं ॥

“यावता वनसण्डमिह, अधिवत्था च देवता ।
बुद्धस्स चित्तमज्जाय, सब्बे सन्निपत्तुं तदा ॥

“समागतेसु यक्खेसु, कुम्भण्डे सहरक्खसे ।

भिक्षुसङ्घे च सम्पत्ते, गाथा पब्याहरी जिनो ॥

“थोमं सत्ताहं पूजेसि, आवासञ्च अकासि मे ।
तमहं कित्तयिस्सामि, सुणाथ मम भासतो ॥

“सुदुद्धसं सुनिपुणं, गम्भीरं सुप्पकासितं ।
जाणेन कित्तयिस्सामि, सुणाथ मम भासतो ॥

“चतुद्दसानि कप्पानि, देवरज्जं करिस्सति ।
कूटागारं महन्तस्स, पद्मपुप्फेहि छादितं ॥

“आकासे धारयिस्सति, पुप्फकम्मस्सिदं फलं ।
चतुब्बीसे कप्पसते, वोकिण्णं संसरिस्सति ॥

“तत्थ पुप्फमयं ब्यम्हं, आकासे धारयिस्सति ।
यथा पदुमपत्तम्हि, तोयं न उपलिम्पति ॥

“तथेवीमस्स जाणम्हि, किलेसा नोपलिम्परे ।
मनसा विनिवट्टेत्वा, पञ्च नीवरणे अयं ॥

“चित्तं जनेत्वा नेक्खम्मे, अगारा पब्बजिस्सति ।
ततो पुप्फमये ब्यम्हे, धारेन्ते निक्खमिस्सति ॥

“रुक्खमूले वसन्तस्स, निपकस्स सतीमतो ।
तत्थ पुप्फमयं ब्यम्हं, मत्थके धारयिस्सति ॥

“चीवरं पिण्डपातञ्च, पच्चयं सयनासनं ।
दत्त्वान भिक्षुसङ्घस्स, निब्बायिस्सतिनासवो ॥

“कूटागारेन चरता, पब्बज्जं अभिनिक्खमिं ।
रुक्खमूले वसन्तम्पि, कूटागारं धरीयति ॥

“चीवरे पिण्डपाते च, चेतना मे न विज्जति ।
पुज्जकम्मेन संयुत्तो, लभामि परिनिद्धितं ॥

“गणनातो असङ्खेय्या, कप्पकोटी बहू मम ।
रित्तका ते अतिक्कन्ता, पमुत्ता लोकनायका ॥

“अट्टारसे कप्पसते, पियदस्सी विनायको ।

तमहं पथिरुपासित्वा, इमं योनिं उपागतो ॥

“इध पस्सामि सम्बुद्धं, अनोमं नाम चक्खुमं ।

तमहं उपगन्त्वान, पब्बजिं अनगारियं ॥

“दुक्खस्सन्तकरो बुद्धो, मग्गं मे देसयी जिनो ।

तस्स धम्मं सुणित्वान, पत्तोमि अचलं पदं ॥

“तोसयित्वान सम्बुद्धं, गोतमं सकयपुङ्गवं ।

सब्बासवे परिज्जाय, विहरामि अनासवो ॥

“अट्टारसे कप्पसते, यं बुद्धमभिपूजयिं ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो पटिपत्तिं पच्चवेक्खित्वा सज्जातसोमनस्सो उदानवसेन —

११६. “छफस्सायतने हित्वा, गुत्तद्वारो सुसंवृतो ।

अघमूलं वमित्वान, पत्तो मे आसवक्खयो”ति ॥ — गाथं अभसि ।

तत्थ छफस्सायतने हित्वाति चक्खुसम्फस्सादीनं छन्नं सम्फस्सानं उप्पत्तिट्ठानताय “फस्सायतनानी”ति लब्धनामानि चक्खादीनि छ अज्झत्तिकायतनानि तप्पटिबद्धसंकिलेसप्पहानवसेन पहाय । गुत्तद्वारो सुसंवृतोति ततो एव चक्खुद्वारादीनं गुत्तत्ता, तत्थ पवत्तनकानं अभिज्झादीनं पापधम्मानं पवेसननिवारणेन सतिकवाटेन सुट्ठु पिहितत्ता गुत्तद्वारो सुसंवृतो । अथ वा मनच्छट्ठानं छन्नं द्वारानं वुत्तनयेन रक्खितत्ता गुत्तद्वारो, कायादीहि सुट्ठु सज्जतत्ता सुसंवृतोति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । अघमूलं वमित्वानाति अघस्स वट्टदुक्खस्स मूलभूतं अविज्जाभवतण्हासङ्घातं दोसं, सब्बं वा किलेसदोसं अरियमग्गसङ्घातवमनयोगपानेन उगिरित्वा सन्तानतो बहि कत्वा, बहिकरणहेतु वा । पत्तो मे आसवक्खयोति कामासवादयो आसवा एत्थ खीयन्ति, तेसं वा खयेन पत्तब्बोति आसवक्खयो, निब्बानं अरहत्तञ्च । सो आसवक्खयो पत्तो अधिगतोति उदानवसेन अज्जं ब्याकासि ।

पारापरियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

७. यसत्थेरगाथावण्णना

सुविलित्तो सुवसनोति आयस्मतो यसत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठूपनिस्सयानि पुज्जानि उपचिनन्तो सुमेधस्स भगवतो काले महानुभावो नागराजा हुत्वा बुद्धप्पमुखं भिक्खुसङ्घं अत्तनो भवनं नेत्वा महादानं पवत्तेसि । भगवन्तं महग्घेन तिचीवरेन अच्छादेसि, एकमेकञ्च भिक्खुं महग्घेनेव पच्चेकदुस्सयुगेन सब्बेन समणपरिक्खारेन अच्छादेसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो सिद्धत्थस्स भगवतो काले सेट्ठिपुत्तो हुत्वा महाबोधिमण्डं सत्तहि रतनेहि पूजेसि । कस्सपस्स भगवतो काले सासने पब्बजित्वा समणधम्मं अकासि । एवं सुगतीसुयेव

संसरन्तो इमस्मिं अम्हाकं भगवतो काले बाराणसियं महाविभवस्स सेट्ठिनो पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, यसो नाम नामेन परमसुखुमालो । “तस्स तयो पासादा”ति सब्बं खन्धके (महाव० २५) आगतनयेन वेदितब्बं ।

सो पुब्बहेतुना चोदियमानो रत्तिभागे निद्वाभिभूतस्स परिजनस्स विप्पकारं दिस्वा सज्जातसंवेगो सुवण्णपादुकारूढोव गेहतो निग्गतो देवताविवटेन नगरद्वारेन निक्खमित्वा इसिपतनसमीपं गतो “उपद्दुतं वत, भो, उपस्सद्दुं वत, भो”ति आह । तेन समयेन भगवता इसिपतने विहरन्तेन तस्सेव अनुगण्हनत्थं अब्भोकासे चङ्कमन्तेन “एहि, यस, इदं अनुपद्दुतं, इदं अनुपस्सद्दु”न्ति वुत्तो, “अनुपद्दुतं अनुपस्सद्दुं किर अत्थी”ति सोमनस्सजातो सुवण्णपादुका ओरुह भगवन्तं उपसङ्कमित्वा एकमन्तं निसिन्नो सत्थारा अनुपुब्बिकथं कथेत्वा सच्चदेसनाय कताय सच्चपरियोसाने सोतापन्नो हुत्वा गवेसनत्थं आगतस्स पितु भगवता सच्चदेसनाय करियमानाय अरहत्तं सच्छाकासि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.४०.४५६-४८३) —

“महासमुद्दं ओगग्ह, भवनं मे सुनिम्मितं ।
सुनिम्मिता पोक्खरणी, चक्कवाकपकूजिता ॥

“मन्दालकेहि सज्छन्ना, पदुमुप्पलकेहि च ।
नदी च सन्दते तत्थ, सुपतित्था मनोरमा ॥

“मच्छकच्छपसज्छन्ना, नानादिजसमोत्थता ।
मयूरकोज्जाभिरुदा, कोकिलादीहि वग्गुहि ॥

“पारेवता रविहंसा च, चक्कवाका नदीचरा ।
दिन्दिभा साळिका चेत्य, पम्मका जीवजीवका ॥

“हंसा कोज्जापि नदिता, कोसिया पिङ्गला बहू ।
सत्तरतनसम्पन्ना, मणिमुत्तिकवालुका ॥

“सब्बसोण्णमया रुक्खा, नानागन्धसमेरिता ।
उज्जोतेन्ति दिवारत्तिं, भवनं सब्बकालिकं ॥

“सट्ठितूरियसहस्सानि, सायं पातो पवज्जरे ।
सोळसित्थिसहस्सानि, परिवारेन्ति मं सदा ॥

“अभिनिक्खम्म भवना, सुमेधं लोकनायकं ।
पसन्नचित्तो सुमनो, वन्दयिं तं महायसं ॥

“सम्बुद्धं अभिवादेत्वा, ससङ्गं तं निमन्तयिं ।
अधिवासेसि सो धीरो, सुमेधो लोकनायको ॥

“मम धम्मकथं कत्वा, उय्योजेसि महामुनि ।
सम्बुद्धं अभिवादेत्वा, भवनं मे उपागमिं ॥

“आमन्तयिं परिजनं, सब्बे सन्निपताथ वो ।
पुब्बण्हसमयं बुद्धो, भवनं आगमिस्सति ॥

“लाभा अम्हं सुलद्धं नो, ये वसाम तवन्तिके ।
मयम्पि बुद्धसेट्ठस्स, पूजं कस्साम सत्थुनो ॥

“अन्नं पानं पट्टपेत्वा, कालं आरोचयिं अहं ।
वसीसतसहस्सेहि, उपेसि लोकनायको ॥

“पञ्चङ्गिकेहि तूरियेहि, पच्चुग्गमनमकासहं ।
सब्बसोण्णमये पीठे, निसीदि पुरिसुत्तमो ॥

“उपरिच्छदनं आसि, सब्बसोण्णमयं तदा ।
बीजनियो पवायन्ति, भिक्खुसङ्घस्स अन्तरे ॥

“पहूतेनन्नपानेन, भिक्खुसङ्घमतप्पयिं ।
पच्चेकदुस्सयुगळे, भिक्खुसङ्घस्सदासहं ॥

“यं वदन्ति सुमेधोति, लोकाहुतिपटिग्गहं ।
भिक्खुसङ्घे निसीदित्वा, इमा गाथा अभासथ ॥

“यो मे अन्नेन पानेन, सब्बे इमे च तप्पयिं ।
तमहं कित्तयिस्सामि, सुणाथ मम भासतो ॥

“अट्टारसे कप्पसते, देवलोके रमिस्सति ।
सहस्सकखत्तुं राजा च, चक्कवत्ती भविस्सति ॥

“उपपज्जति यं योनिं, देवत्तं अथ मानुसं ।
सब्बदा सब्बसोवण्णं, छदनं धारयिस्सति ॥

“तिसकप्पसहस्सम्हि, ओक्काककुलसम्भवो ।
गोतमो नाम गोत्तेन, सत्था लोके भविस्सति ॥

“तस्स धम्मेषु दायादो, ओरसो धम्मनिम्मितो ।
सब्बासवे परिज्जाय, निब्बायिस्सतिनासवो ॥

“भिक्षुसङ्घे निसीदित्वा, सीहनादं नदिस्सति ।
चित्ते छत्तं धारेन्ति, हेट्ठा छत्तम्हि ड्य्हथ ॥

“सामञ्जं मे अनुप्पत्तं, किलेसा झापिता मया ।
मण्डपे रुक्खमूले वा, सन्तापो मे न विज्जति ॥

“तिसकप्पसहस्सम्हि, यं दानमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, सब्बदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अथ भगवा आयस्मन्तं यसं दक्खिणं बाहुं पसारेत्वा “एहि भिक्षू”ति आह । वचनसमनन्तरमेव द्रङ्गुलमत्तकेसमस्सु अट्ठपरिक्खारधरो वस्ससट्ठिकत्थेरो विय अहोसि । सो अत्तनो पटिपत्तिं पच्चवेक्खित्वा उदानेन्तो एहिभिक्षुभावप्पत्तितो पुरिमावत्थवसेन —

११७. “सुविलित्तो सुवसनो, सब्बाभरणभूसितो ।

तिस्सो विज्जा अज्झगमिं, कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ सुविलित्तोति सुन्दरेन कुङ्कुमचन्दनानुलेपनेन विलित्तगतो । सुवसनोति सुट्ठु महग्घकासिकवत्थवसनो ।
सब्बाभरणभूसितोति सीसूपगादीहि सब्बेहि आभरणेहि अलङ्कृतो । अज्झगमिन्ति अधिगच्छिं । सेसं वुत्तनयमेव ।

यसत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

८. किमिलत्थेरगाथावण्णना

अभिसत्तोव निपततीति आयस्मतो किमिलत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि करोन्तो ककुसन्धस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो परिनिब्बुते सत्थरि तस्स धातुयो उद्दिस्स सळलमालाहि मण्डपाकारेन पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन तावतिंसे निब्बत्तित्वा अपरापरं देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कपिलवत्थुनगरे साकियराजकुले निब्बत्ति, किमिलोतिस्स नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो भोगसम्पत्तिया सम्पन्नो विहरति । तस्स जाणपरिपाकं दिस्वा संवेगजननत्थं अनुपियायं विहरन्तो सत्था पठमयोब्बने ठितं दस्सनीयं इत्थिरूपं अभिनिम्मिनित्वा पुरतो दस्सेत्वा पुन अनुक्कमेन यथा जरारोगविपत्तीहि अभिभूता दिस्सति, तथा अकासि । तं दिस्वा किमिलकुमारो अतिविय संवेगं पकासेन्तो —

११८. “अभिसत्तोव निपतति वयो, रूपं अज्जमिव तथेव सन्तं ।

तस्सेव सतो अविप्पवसतो, अज्जस्सेव सरामि अत्तानं”न्ति ॥ —

गाथं अभासि ।

तत्थ अभिसत्तोवाति “त्वं सीघं गच्छ मा तिट्ठा”ति देवेहि अनुसिट्ठो आणत्तो विय । “अभिसट्ठो वा”तिपि पाठो, “त्वं

लहुं गच्छा”ति केनचि अभिलासापितो वियाति अत्थो । **निपततीति** अतिपतति अभिधावति न तिड्ढति, खणे खणे खयवयं पापुणातीति अत्थो । **वयोति** बाल्ययोब्बनादिको सरीरस्स अवत्थाविसेसो । इध पनस्स योब्बज्जं अधिपेतं, तं हिस्स अभिपतन्तं खीयन्तं हुत्वा उपड्डितं । **रूपन्ति** रूपसम्पदाति वदति । **रूपन्ति** पन सरीरं “अट्टिञ्च पटिच्च न्हारुञ्च पटिच्च मंसञ्च पटिच्च आकासो परिवारितो रूपंत्वेव सङ्गं गच्छती”ति आदीसु (म० नि० १.३०६) विय । **अञ्जमिव तथेव सन्तन्ति** इदं रूपं यादिसं, सयं तथेव तेनेवाकारेन सन्तं विज्जमानं अञ्जं विय मय्हं उपट्ठातीति अधिप्पायो । “तदेव सन्त”न्ति च केचि पठन्ति । **तस्सेव सतोति** तस्सेव मे अनञ्जस्स सतो समानस्स । **अविप्पवसतोति** न विप्पवसन्तस्स, चिरविप्पवासेन हि सतो अनञ्जम्पि अञ्जं विय उपट्ठाति इदम्पि इध नत्थीति अधिप्पायो । **अञ्जस्सेव सरामि अत्तानन्ति** इमं मम अत्तभावं अञ्जस्स सत्तस्स विय सरामि उपधारेमि सञ्जानामीति अत्थो । तस्सेवं अनिच्चतं मनसि करोन्तस्स दळ्हतरो संवेगो उदपादि, सो संवेगजातो सत्थारं उपसङ्कमित्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५६.४२-४८) —

“निब्बुते ककुसन्धम्हि, ब्राह्मणम्हि वुसीमति ।
गहेत्वा सळलं मालं, मण्डपं कारयिं अहं ॥

“तावतिसं गतो सन्तो, लभिम्ह ब्यम्हमुत्तमं ।
अञ्जे देवेतिरोचामि, पुञ्जकम्मस्सिदं फलं ॥

“दिवा वा यदि वा रत्तिं, चङ्कमन्तो ठितो चहं ।
छन्नो सळलपुप्फेहि, पुञ्जकम्मस्सिदं फलं ॥

“इमस्मियेव कप्पम्हि, यं बुद्धमभिपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वापि थेरो अत्तनो पुरिमुप्पन्नं अनिच्चतामनसिकारं विभावेन्तो तमेव गाथं पच्चुदाहासि । तेनेतं इमस्स थेरस्स अञ्जाब्याकरणम्पि अहोसि ।

किमिलत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

९. वज्जिपुत्तत्थेरगाथावण्णना

रुक्खमूलगहनं पसक्कियाति आयस्मतो वज्जिपुत्तत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठपनिस्सयं पुञ्जं उपचिनन्तो इतो चतुनवुते कप्पे एकं पच्चेकसम्बुद्धं भिक्खाय गच्छन्तं दिस्वा पसन्नमानसो कदलिफलानि अदासि । सो तेन पुञ्जकम्मेन देवल्लोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुञ्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे वेसालियं लिच्छविराजपुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, वज्जिराजपुत्तत्ता **वज्जिपुत्तो**त्वेव चस्स समञ्जा अहोसि । सो दहरो हुत्वा हत्थिसिक्खादिसिक्खनकालेपि हेतुसम्पन्नताय निस्सरणज्झासयोव हुत्वा विचरन्तो सत्थु धम्मदेसनाकाले विहारं गन्त्वा परिसपरियन्ते निसिन्नो धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो सत्थु सन्तिके पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५१.५७-६२) —

“सहस्सरंसी भगवा, सयम्भू अपराजितो ।
विवेका वुद्धिहत्वान, गोचरायाभिनिक्खमि ॥

“फलहत्यो अहं दिस्वा, उपगच्छिं नरासभं ।
पसन्नचित्तो सुमनो, अवटं अददिं फलं ॥

“चतुन्नवुतितो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

छळभिज्जो पन हुत्वा अपरभागे अचिरपरिनिब्बुते सत्थरि धम्मं सङ्गायितुं सङ्केतं कत्वा महाथेरेसु तत्थ तत्थ विहरन्तेसु एकदिवसं आयस्मन्तं आनन्दं सेखंयेव समानं महतिया परिसाय परिवुतं धम्मं देसेन्तं दिस्वा तस्स उपरिमग्गाधिगमाय उस्साहं जनेन्तो —

११९. “रुक्खमूलगहनं पसक्किय, निब्बानं हदयस्मिं ओपिय ।

झाय गोतम मा च पमादो, किं ते बिळिबिळिका करिस्सती”ति ॥ —

गाथं अभसि ।

तत्थ **रुक्खमूलगहनं** रुक्खमूलभूतं गहनं, गहनज्झि अत्थि, न रुक्खमूलं, रुक्खमूलज्ज अत्थि, न गहनं, तेसु रुक्खमूलगहणेन ठानस्स छायासम्पन्नताय वातातपपरिस्सयाभावं दस्सेति । गहनगहणेन निवातभावेन वातपरिस्सयाभावं जनसम्बाधाभावज्ज दस्सेति, तदुभयेन च भावनायोग्यतं । **पसक्कियाति** उपगन्त्वा । **निब्बानं हदयस्मिं ओपियाति** “एवं मया पटिपज्जित्वा निब्बानं अधिगन्तब्ब”न्ति निब्बुतिं हदये ठपेत्वा चित्ते करित्वा । **झायाति** लक्खणूपनिज्झानेन झाय, विपस्सनाभावनासहितं मग्गभावनं भावेहि । **गोतमाति** धम्मभण्डागारिकं गोत्तेन आलपति । **मा च पमादोति** अधिकुसलेसु धम्मेसु मा पमादं आपज्जि । इदानि यादिसो थेरस्स पमादो, तं पटिक्खेपवसेन दस्सेन्तो “**किं ते बिळिबिळिका करिस्सती**”ति आह । तत्थ **बिळिबिळिकाति** विळिविळिकिरिया, बिळिबिळीति सद्दपवत्ति यथा निरत्थका, एवं बिळिबिळिकासदिसा जनपज्जति **किं ते करिस्सति** कीदिसं अत्थं तुय्हं साधेति, तस्मा जनपज्जतिं पहाय सदत्थपसुतो होहीति ओवादं अदासि ।

तं सुत्वा अज्जेहि वुत्तविसगन्धवायनवचनेन संवेगजातो बहुदेव रत्तिं चङ्कमेन वीतिनामेन्तो विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा सेनासनं पविसित्वा मज्जके निपन्नमतोव अरहत्तं पापुणि ।

वज्जिपुत्तत्थेरगाथावण्णना निड्ढिता ।

१०. इसिदत्तत्थेरगाथावण्णना

पज्जक्खन्था परिज्जाताति आयस्मतो इसिदत्तत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्टूपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं

भगवन्तं रथियं गच्छन्तं दिस्वा पसन्नमानसो मधुरं आमोदफलं अदासि । सो तेन पुञ्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुञ्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे अवन्तिरट्ठे वड्डुगामे अञ्जतरस्स सत्थवाहस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, **इसिदत्तो**तिस्स नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो मच्छिकासण्डे चित्तस्स गहपतिनो अदिट्ठसहायो हुत्वा तेन बुद्धगुणे लिखित्वा पेसितसासनं पटिलभित्वा सासने सञ्जातप्पसादो थेरस्स महाकच्चानस्स सन्तिके पब्बजित्वा विपस्सनं आरभित्वा नचिरस्सेव छळभिञ्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५१.८०-८४) —

“सुवण्णवण्णं सम्बुद्धं, आहुतीनं पटिग्गहं ।
रथियं पटिपज्जन्तं, आमोदमददिं फलं ॥

“एकनवुतितो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

छळभिञ्जो पन हुत्वा “बुद्धुपट्टानं गमिस्सामी”ति थेरं आपुच्छित्वा अनुक्कमेन मज्झिमदेसं गन्त्वा सत्थारं उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा एकमन्तं निसिन्नो, “कच्चि, भिक्खु, खमनीयं, कच्चि यापनीयं”न्तिआदिना सत्थारा कतपटिसन्थारो पटिवचनमुखेन, “भगवा तुम्हाकं सासनं उपगतकालतो पट्टाय मय्हं सब्बदुक्खं अपगतं, सब्बो परिस्सयो वूपसन्तो”ति पवेदनवसेन अञ्जं ब्याकरोन्तो —

१२०. “पञ्चक्खन्धा परिज्जाता, तिट्ठन्ति छिन्नमूलका ।

दुक्खक्खयो अनुप्पत्तो, पत्तो मे आसवक्खयो”ति ॥ — गाथं अभासि ।

तत्थ **पञ्चक्खन्धा परिज्जाता**ति पञ्चपि मे उपादानक्खन्धा विपस्सनापञ्जासहिताय मग्गपञ्जाय “इदं दुक्खं, एत्तकं दुक्खं, न इतो भिय्यो”ति सब्बसो परिच्छिज्ज जाता, न तेसु किञ्चिपि परिज्जातब्बं अत्थीति अधिप्पायो । **तिट्ठन्ति छिन्नमूलका**ति सब्बसो परिज्जातत्ता एव तेसं अविज्जातण्हादिकस्स मूलस्स समुच्छिन्नत्ता अरियमग्गेन पहीनत्ता यावचरिमचित्तनिरोधा ते तिट्ठन्ति । **दुक्खक्खयो अनुप्पत्तो**ति छिन्नमूलकत्तायेव च नेसं वट्ठदुक्खस्स खयो परिक्खयो अनुप्पत्तो, निब्बानं अधिगतं । **पत्तो मे आसवक्खयो**ति कामासवादीनं सब्बेसं आसवानं खयन्ते अभिगन्तब्बताय “आसवक्खयो”ति लद्धनामं अरहत्तं पत्तं पटिलद्धन्ति अत्थो । केचि पन अन्तिमायं समुस्सयो”ति पठन्ति । निब्बानस्स अधिगतत्तायेव अयं मम समुस्सयो अत्तभावो अन्तिमो सब्बपच्छिमको, नत्थि दानि पुनब्भवोति अत्थो । यं पन तत्थ तत्थ अवुत्तं, तं हेट्ठा वुत्तनयत्ता उत्तानयेवाति ।

इसिदत्तत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

द्वादसमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

निट्ठिता च परमत्थदीपनियं थेरगाथावण्णनायं

वीसाधिकसतत्थेरगाथापटिमण्डितस्स एककनिपातस्स

अथवण्णना ।

२. दुकनिपातो

१. पठमवग्गो

१. उत्तरत्थेरगाथावण्णना

दुकनिपाते नत्थि कोचि भवो निच्चोतिआदिका आयस्मतो उत्तरत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्टपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो सुमेधस्स भगवतो काले विज्जाधरो हुत्वा आकासेन विचरति । तेन च समयेन सत्था तस्स अनुगण्हनत्थं वनन्तरे अज्जतरस्मिं रुक्खमूले निसीदि छब्बण्णबुद्धरंसियो विस्सज्जेन्तो । सो अन्तलिक्खेन गच्छन्तो भगवन्तं दिस्वा पसन्नचित्तो आकासतो ओरुह सुविसुद्धेहि विपुलेहि कणिकारपुप्फेहि भगवन्तं पूजेसि, पुप्फानि बुद्धानुभावेन सत्थु उपरि छत्ताकारेन अट्ठंसु, सो तेन भिय्योसोमत्ताय पसन्नचित्तो हुत्वा अपरभागे कालं कत्वा तावतिंसे निब्बत्तित्वा उळारं दिब्बसम्पत्तिं अनुभवन्तो यावतायुकं तत्थ ठत्वा ततो चुतो देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे ब्राह्मणमहासालपुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, उत्तरोतिस्स नामं अहोसि । सो विज्जुतं पत्तो ब्राह्मणविज्जासु निष्फत्तिं गन्त्वा जातिया रूपेण विज्जाय वयेन सीलाचारेण च लोकस्स सम्भावनीयो जातो । तस्स तं सम्पत्तिं दिस्वा वस्सकारो मग्गधमहामत्तो अत्तनो धीतरं दातुकामो हुत्वा अत्तनो अधिप्पायं पवेदेसि । सो निस्सरणज्झासयताय तं पटिक्खित्वा कालेन कालं धम्मसेनापतिं पयिरुपासन्तो तस्स सन्तिके धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा वत्तसम्पन्नो हुत्वा थेरं उपट्ठहति ।

तेन च समयेन थेरस्स अज्जतरो आबाधो उप्पन्नो, तस्स भेसज्जत्थाय उत्तरो सामणेरो पातोव पत्तचीवरमादाय विहारतो निक्खन्तो अन्तरामग्गे तळाकस्स तीरे पत्तं ठपेत्वा उदकसमीपं गन्त्वा मुखं धोवति । अथ अज्जतरो उमङ्गचोरो आरक्खपुरिसेहि अनुबद्धो अग्गद्वारेनेव नगरतो निक्खमित्वा पलायन्तो अत्तना गहितं रतनभण्डिकं सामणेरस्स पत्ते पक्खित्वा पलायि । सामणेरो पत्तसमीपं उपगतो । चोरं अनुबन्धन्ता राजपुरिसा सामणेरस्स पत्ते भण्डिकं दिस्वा, “अयं चोरो, इमिना चोरियं कत”न्ति सामणेरं पच्छाबाहं बन्धित्वा वस्सकारस्स ब्राह्मणस्स दस्सेसुं । वस्सकारो च तदा रज्जो विनिच्छये नियुत्तो हुत्वा छेज्जभेज्जं अनुसासति । सो “पुब्बे मम वचनं नादियि, सुद्धपासण्डियेसु पब्बजी”ति च बद्धाघातत्ता कम्मं असोधेत्वाव जीवन्तमेव तं सूले उत्तासेसि ।

अथस्स भगवा जाणपरिपाकं ओलोकेत्वा तं ठानं गन्त्वा विप्फुरन्तहत्थनखमणिमयूखसम्भिन्नसिताभताय पग्घरन्तजातिहिङ्गुलकसुवण्णरसधारं विय जालागुण्ठितमुदुतलुनदीघङ्गुलिहत्थं उत्तरस्स सीसे ठपेत्वा, “उत्तर, इदं ते पुरिमकम्मस्स फलं उप्पन्नं, तत्थ तया पच्चवेक्खणबलेन अधिवासना कातब्बा”ति वत्वा अज्झासयानुरूपं धम्मं देसेसि । उत्तरो अमताभिसेकसदिसेन सत्थु हत्थसम्पस्सेन सज्जातप्पसादसोमनस्सताय उळारं पीतिपामोज्जं पटिलभित्वा यथापरिचितं विपस्सनामग्गं समारूढो जाणस्स परिपाकं गतत्ता सत्थु च देसनाविलासेन तावदेव मग्गपटिपाटिया सब्बकिलेसे खेपेत्वा छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५६.५५-९२) —

“सुमेधो नाम सम्बुद्धो, बार्त्तिसवरलक्खणो ।
विवेककामो भगवा, हिमवन्तमुपागमि ॥

“अज्झोगाहेत्वा हिमवन्तं, अगो कारुणिको मुनि ।
पल्लङ्कं आभुजित्वान, निसीदि परिसुत्तमो ॥

“विज्जाधरो तदा आसिं, अन्तलिक्खचरो अहं ।
तिसूलं सुगतं गम्ह, गच्छामि अम्बरे तदा ॥

“पब्बतगो यथा अग्गि, पुण्णमायेव चन्दिमा ।
वनं ओभासते बुद्धो, सालराजाव फुल्लितो ॥

“वनग्गा निक्खमित्वान, बुद्धरंसीभिधावरे ।
नळगिवण्णसङ्कासा, दिस्वा चित्तं पसादयिं ॥

“विचिनं अद्दसं पुप्फं, कणिकारं देवगन्धिकं ।
तीणि पुप्फानि आदाय, बुद्धसेट्ठमपूजयिं ॥

“बुद्धस्स आनुभावेन, तीणि पुप्फानि मे तदा ।
उद्धं वण्टा अधोपत्ता, छायं कुब्बन्ति सत्थुनो ॥

“तेन कम्मेन सुकतेन, चेतनापणिधीहि च ।
जहित्वा मानुसं देहं, तावतिसमगच्छहं ॥

“तत्थ मे सुकतं ब्यम्हं, कणिकारीति जायति ।
सट्ठियोजनमुब्बेधं, तिसयोजनवित्थतं ॥

“सहस्सकण्डं सतभेण्डु, धजालु हरितामयं ।
सतसहस्सनिय्यूहा, ब्यम्हे पातुभविंसु मे ॥

“सोण्णमया मणिमया, लोहितङ्कमयापि च ।
फलिकापि च पल्लङ्का, येनिच्छका यदिच्छका ॥

“महारहज्ज सयनं, तूलिका विकतीयुतं ।
उद्धलोमिज्ज एकन्तं, बिम्बोहनसमायुतं ॥

“भवना निक्खमित्वान, चरन्तो देवचारिकं ।
यथा इच्छामि गमनं, देवसङ्घपुरक्खतो ॥

“पुप्फस्स हेट्ठा तिट्ठामि, उपरिच्छदनं मम ।
समन्ता योजनसतं, कणिकारेहि छादितं ॥

“सद्वितूरियसहस्सानि, सायं पातं उपद्वहुं ।
परिवारेन्ति मं निच्चं, रत्तिन्दिवमतन्दिता ॥

“तत्थ नच्चेहि गीतेहि, ताळेहि वादितेहि च ।
रमामि खिड्डा रतिया, मोदामि कामकामहं ॥

“तत्थ भुत्वा पिवित्वा च, मोदामि तिदसे तदा ।
नारीगणेहि सहितो, मोदामि ब्यम्हमुत्तमे ॥

“सतानं पञ्चक्खत्तुञ्च, देवरज्जमकारयिं ।
सतानं तीणिक्खत्तुञ्च, चक्कवत्ती अहोसहं ।
पदेसरज्जं विपुलं, गणनातो असङ्खियं ॥

“भवे भवे संसरन्तो, महाभोगं लभामहं ।
भोगे मे ऊनता नत्थि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“दुवे भवे संसरामि, देवत्ते अथ मानुसे ।
अञ्जं गतिं न जानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“दुवे कुले पजायामि, खत्तिये चापि ब्राह्मणे ।
नीचे कुले न जानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“हत्थियानं अस्सयानं, सिविकं सन्दमानिकं ।
लभामि सब्बमेवेतं, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“दासीगणं दासगणं, नारियो समलङ्कता ।
लभामि सब्बमेवेतं, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“कोसेय्यकम्बलियानि, खोमकप्पासिकानि च ।
लभामि सब्बमेवेतं, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“नववत्थं नवफलं, नवग्गरसभोजनं ।
लभामि सब्बमेवेतं, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“इमं खाद इमं भुञ्ज, इमम्हि सयने सय ।
लभामि सब्बमेवेतं, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“सब्बत्थ पूजितो होमि, यसो अच्चुग्गतो मम ।

महापक्खो सदा होमि, अभेज्जपरिसो सदा ।

जातीनं उत्तमो होमि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“सीतं उण्हं न जानामि, परिळाहो न विज्जति ।

अथो चेतसिकं दुक्खं, हृदये मे न विज्जति ॥

“सुवण्णवण्णो हुत्वान, संसरामि भवाभवे ।

वेवण्णियं न जानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“देवलोका चवित्वान, सुक्कमूलेन चोदितो ।

सावत्थियं पुरे जातो, महासाले सुअड्डके ॥

“पञ्च कामगुणे हित्वा, पब्बजिं अनगारियं ।

जातिया सत्तवस्सोहं, अरहत्तमपापुणिं ॥

“उपसम्पादयी बुद्धो, गुणमज्जाय चक्खुमा ।

तरुणो पूजनीयोहं, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“दिब्बचक्खु विसुद्धं मे, समाधिकुसलो अहं ।

अभिज्जापारमिप्पत्तो, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“पटिसम्भिदा अनुप्पत्तो, इद्धिपादेसु कोविदो ।

धम्मेषु पारमिप्पत्तो, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“तिसकप्पसहस्समिहं, यं बुद्धमभिपूजयिं ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

छळभिज्जो पुन हुत्वा सूलतो उट्ठित्वा परानुद्दयाय आकासे ठत्वा पाटिहारियं दस्सेसि । महाजनो अच्छरियम्भुतचित्तजातो अहोसि । तावदेवस्स वणो संरूळिह, सो भिक्खूहि, “आवुसो, तादिसं दुक्खं अनुभवन्तो कथं त्वं विपस्सनं अनुयुज्जितुं असक्खी”ति पुट्ठो, “पगेव मे, आवुसो, संसारे आदीनवो, सङ्खारानज्ज सभावो सुदिट्ठो, एवाहं तादिसं दुक्खं अनुभवन्तोपि असक्खिं विपस्सनं वड्ढेत्वा विसेसं अधिगन्तु”न्ति दस्सेन्तो —

१२१. “नत्थि कोचि भवो निच्चो, सङ्खारा वापि सस्सता ।

उप्पज्जन्ति च ते खन्धा, चवन्ति अपरापरं ॥

१२२. “एतमादीनवं जत्वा, भवेनमिह अनत्थिको ।

निस्सटो सब्बकामेहि, पत्तो मे आसवक्खयो”ति ॥ —

इमं गाथाद्वयं अभसि ।

तत्थ नत्थि कोचि भवो निच्चोति कम्मभवो उपपत्तिभवो कामभवो रूपभवो अरूपभवो सज्जीभवो असज्जीभवो नेवसज्जीनासज्जीभवो एकवोकारभवो चतुवोकारभवो पञ्चवोकारभवोति एवंभेदो, तत्थापि हीनो मज्झिमो उक्कट्टो दीघायुको सुखबहुलो वोमिस्ससुखदुक्खोति एवंविभागो योकोचि निच्चो ध्रुवो थिरो अपलोकियधम्मो नत्थि तं तं कारणं पटिच्च समुप्पन्नत्ता । यस्मा च एतदेवं, तस्मा सङ्खारा वापि सस्सता नत्थीति योजना । पच्चयेहि सङ्खत्तत्ता “सङ्खारा”ति लद्धनामे हि पञ्चक्खन्धे उपादाय भवसमज्जाय सङ्खाराव हुत्वा सम्भूता जरामरणेन च विपरिणमन्तीति असस्सता विपरिणामधम्मा । तथा हि ते “सङ्खारा”ति वुच्चन्ति । तेनाह उप्पज्जन्ति च ते खन्धा, चवन्ति अपरापरन्ति । ते भवपरियायेन सङ्खारपरियायेन च वुत्ता पञ्चक्खन्धा यथापच्चयं अपरापरं उप्पज्जन्ति, उप्पन्ना च जराय परिपीळिता हुत्वा चवन्ति परिभिज्जन्तीति अत्थो । एतेन “भवो, सङ्खारा”ति च लद्धवोहारा पञ्चक्खन्धा उदयब्बयसभावाति दस्सेति । यस्मा तिलक्खणं आरोपेत्वा सङ्खारे सम्मसन्तस्स तयोपि भवा आदित्तं विय सङ्खते आदीनवं दोसं पगेव विपस्सनापज्जाय जानित्वा अनिच्चलक्खणेहि दिट्ठा सङ्खारा दुक्खानत्ता विभूततरा उपट्ठहन्ति, तेनाह भगवा — “यदनिच्चं तं दुक्खं, यं दुक्खं तदनत्ता”ति (सं० नि० ३.१५) ।

यस्मा तिलक्खणं आरोपेत्वा सङ्खारे सम्मसन्तस्स तयोपि भवा आदित्तं विय अगारं सप्पटिभया उपट्ठहन्ति, तस्मा आह “भवेनहि अनत्थिको”ति । एवं पन सब्बसो भवेहि विनिवत्तियमानस्स कामेसु अपेक्खाय लेसोपि न सम्भवतियेव, तेनाह “निस्सटो सब्बकामेही”ति, अम्हीति योजना । मानुसेहि विय दिब्बेहिपि कामेहि निवत्तितच्चित्तोस्मीति अत्थो । पत्तो मे आसवक्खयोति यस्मा एवं सुपरिमज्जितसङ्खारो भवेसु सुपरिदिट्ठादीनवो कामेसु च अनासत्तमानसो तस्मा सूलमत्थके निसिन्नेनापि मे मया पत्तो अधिगतो आसवक्खयो निब्बानं अरहत्तज्जाति । अज्जेहि च सव्रह्मचारीहि अप्पत्तमानसेहि तदधिगमाय उस्साहो करणीयोति भिक्खूनं ओवादमदासि ।

उत्तरत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

२. पिण्डोलभारद्वाजत्थेरगाथावण्णना

नयिदं अनयेनातिआदिका आयस्मतो पिण्डोलभारद्वाजत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले सीहयोनियं निब्बत्तित्वा पब्बतगुहायं विहरति । भगवा तस्स अनुगहं कातुं गोचराय पक्कन्तकाले सयनगुहं पविसित्वा निरोधं समापज्जित्वा निसीदि । सीहो गोचरं गहेत्वा निवत्तो गुहाद्वारे भगवन्तं दिस्वा हट्टुत्तुडो जलजथलजपुप्फेहि पूजं कत्वा चित्तं पसादेन्तो भगवतो आरक्खत्थाय अरज्जे वाळमिगे अपनेतुं तीसु वेलासु सीहनादं नदन्तो बुद्धगताय सतिया अट्ठासि । यथा पठमदिवसं, एवं सत्ताहं पूजेसि । भगवा सत्ताहच्चयेन निरोधा वुट्ठित्वा “वत्तिस्सति इमस्स एत्तको उपनिस्सयो”ति तस्स पस्सन्तस्सेव आकासं पक्खन्दित्वा विहारमेव गतो । सीहो पालिलेय्यकहत्थी विय बुद्धवियोगदुक्खं अधिवासेतुं असक्कोन्तो कालं कत्वा हंसवतीनगरे महाभोगकुले निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो नगरवासीहि सद्धिं विहारं गतो धम्मदेसनं सुत्वा सत्ताहं महादानं पवत्तेत्वा यावजीवं पुज्जानि कत्वा अपरापरं देवमनुस्सेसु संसरन्तो अम्हाकं भगवतो काले कोसम्बियं रज्जो उतेनस्स पुरोहितपुत्तो हुत्वा निब्बत्ति भारद्वाजो नाम नामेन । सो वयप्पत्तो तयो वेदे उग्गहेत्वा पञ्च माणवकसतानि मन्ते वाचेन्तो महग्घसभावेन अननुरूपाचारत्ता तेहि परिच्चज्जन्तो राजगहं गन्त्वा भगवतो भिक्खुसङ्घस्स

च लाभसक्कारं दिस्वा सासने पब्बजित्वा भोजने अमत्तञ्जू हुत्वा विचरन्तो सत्थारा उपायेन मत्तञ्जुताय पतिट्ठापितो विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव छळभिञ्जो अहोसि। तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५०.१०४-१०९) —

“मिगलुद्धो पुरे आसिं, विपिने विचरं तदा।
अद्दसं विरजं बुद्धं, सब्बधम्मम पारगुं॥

“पियालफलमादाय, बुद्धसेट्ठस्सदासहं।
पुञ्जक्खेत्तस्स वीरस्स, पसन्नो सेहि पाणिभि॥

“एकतिंसे इतो कप्पे, यं फलं अददिं तदा।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति॥

छळभिञ्जो पन हुत्वा “भगवतो सम्मुखा यं सावकेहि पत्तब्बं, तं मया पत्तं”न्ति, भिक्खुसङ्घे च “यस्स मग्गे वा फले वा कङ्का अत्थि, सो मं पुच्छतू”ति सीहनादं नदि। तेन तं भगवा, “एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खूनं सीहनादिकानं यदिदं पिण्डोलभारद्वाजो”ति (अ० नि० १.१८८, १९५) एतदग्गे ठपेसि। सो एकदिवसं अत्तनो सन्तिकं उपगतं गिहिकाले सहायभूतं मच्छरिं मिच्छादिट्ठिब्राह्मणं अनुकम्पमानो तस्स दानकथं कथेत्वा तेन च “अयं मम धनं विनासेतुकामो”ति भकुटिं कत्वापि “तुय्हं एकभत्तं देमी”ति वुत्ते, “तं सङ्घस्स देहि मा मय्ह”न्ति सङ्घस्स परिणामेसि। पुन ब्राह्मणेन “अयं मं बहूनं दापेतुकामो”ति अप्पच्चये पकासिते दुतियदिवसं धम्मसेनापतिना सङ्घगताय दक्खिणाय महप्फलभावप्पकासनेन तं पसादेत्वा, “अयं ब्राह्मणो आहारगेधेन मं दाने नीयोजेसी”ति मज्जति, आहारस्स पन मया सब्बसो परिज्जातभावं न जानाति, हन्द नं जानापेमी”ति —

१२३. “नयिदं अनयेन जीवितं, नाहारो हदयस्स सन्तिको।
आहारट्ठितिको समुस्सयो, इति दिस्वान चरामि एसनं॥

१२४. “पङ्कोति हि नं अवेदयुं, यायं वन्दनपूजना कुलेसु।
सुखुमं सल्लं दुरुब्बहं, सक्कारो कापुरिसेन दुज्जहो”ति॥ —

गाथाद्वयं अभासि।

तत्थ **नयिदं अनयेन जीवितं** इदं मम जीवितं अनयेन अजायेन वेळुदानपुप्फदानादिअनेसनाय न होति जीवितनिकन्तिया अभावतो। **नाहारो हदयस्स सन्तिको**ति आहारो च आहरियमानो मग्गफलजाणं विय हदयस्स चित्तस्स सन्तिकरो न होति, केवलं पन सज्जुकं खुदापटिघातमत्तं करोतीति अधिप्पायो। अथ वा **नाहारो हदयस्स सन्तिको**ति आहारो रसतण्हावत्थु मे हदयस्स सन्तिको आसत्तो न होति रसतण्हाय एव अभावतो। “सन्तिके”तिपि पठन्ति। यो हि आहारगिद्धो लाभसक्कारप्पसुतो विचरति, तस्स आहारो हदयस्स सन्तिके नाम अभिण्हं मनसिकातब्बतो। यो पन परिज्जाताहारो, सो तत्थ पहीनच्छन्दरागो, न तस्साहारो हदयस्स सन्तिके नाम — “कथं नु खो लभेय्य”न्तिआदिमनसिकरणस्सेव अभावतो। यदि हि जीवितनिकन्ति आहाररसतण्हा च नत्थि, अथ कस्मा पिण्डाय

चरसीति अनुयोगं मनसि कत्वा आह “आहारद्वितिको समुस्सयो, इति दिस्वान चरामि एसन”न्ति । आहारो भोजनं ठिति ठानं पच्चयो एतस्साति आहारद्वितिको । “आहारपटिबद्धवुत्तिको समुस्सयो कायो” इति दिस्वान एवं जत्वा इममत्थं बुद्धियं ठपेत्वा चरामि एसनं, भिक्खापरियेसनं करोमीति अत्थो ।

पच्चयनिमित्तं कुलानि उपसङ्कमन्तो तत्थ वन्दनपूजनाहि लाभसक्कारेहि च बज्झतीति एवं मादिसेसु न चिन्तेतब्बन्ति दस्सेन्तो “पङ्को”तिगाथं अभासि । तस्सत्थो — या अयं पच्चयनिमित्तं उपगतानं पब्बजितानं कुलेसु गेहवासीसु पवत्तिस्सति गुणसम्भावना पूजना च, यस्मा तं अभावितत्तानं ओसीदापनट्ठेन मलीनभावकरणेन च पङ्को कद्वमोति बुद्धादयो अवेदयुं अब्भज्जासुं पवेदेसुं वा, तस्मा सा सप्पुरिसानं बन्धाय न होति सक्कारासाय पगेव पहीनत्ता । असप्पुरिसस्स पन सक्कारासा दुविज्जेय्यसभावताय पीळाजननतो अन्तो तुदनतो उद्धरितुं असक्कुणेय्यतो च सुखुमं सल्लं दुरुब्बहं । ततो एव तेन सक्कारो कापुरिसेन दुज्जहो दुरुब्बहेय्यो तस्स पहानपटिपत्तिया अप्पटिपज्जनतो, सक्कारासापहानेन पहीनो होतीति । तं सुत्वा ब्राह्मणो थरे अभिप्पसन्नो अहोसि ।

पिण्डोलभारद्वाजत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

३. वल्लियत्थेरगाथावण्णना

मक्कटो पञ्चद्वारायन्तिआदिका आयस्मतो वल्लियत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो इतो एकतिंसे कप्पे कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं केनचिदेव करणीयेन अरज्जं गतो तत्थ नारदं नाम पच्चेकसम्बुद्धं रुक्खमूले वसन्तं दिस्वा पसन्नमानसो नळेहि सालं कत्वा तिणेहि छादेत्वा अदासि । चङ्कमनट्ठानज्जस्स सोधेत्वा वालुका ओकिरित्वा अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं ब्राह्मणमहासालस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, वल्लियोतिस्स नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो योब्बनमनुप्पत्तो इन्द्रियवसिको हुत्वा विचरन्तो कल्याणमित्तसंसग्गेन भगवन्तं उपसङ्कमित्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५०.९३-१०३) —

“हिमवन्तस्साविदूरे, हारितो नाम पब्बतो ।
सयम्भू नारदो नाम, रुक्खमूले वसी तदा ॥

“नळागारं करित्वान, तिणेन छादयिं अहं ।
चङ्कमं सोधयित्वान, सयम्भुस्स अदासहं ॥

“तेन कम्मेन सुकतेन, चेतनापणिधीहि च ।
जहित्वा मानुसं देहं, तावत्तिसमगच्छहं ॥

“तत्थ मे सुकतं ब्यम्हं, नळकुटिकनिम्मित्तं ।
सट्ठियोजनमुब्बेधं, तिसयोजनवित्थतं ॥

“चतुदसेसु कप्पेसु, देवलोके रमिं अहं ।
एकसत्ततिक्खत्तुज्ज, देवरज्जमकारयिं ॥

“चतुर्त्तिसतिक्खत्तुच्च, चक्कवत्ती अहोसहं ।
पदेसरज्जं विपुलं, गणनातो असङ्खियं ॥

“धम्मपासादमारुह, सब्बाकारवरूपमं ।
यदिच्छकाहं विहरे, सक्कपुत्तस्स सासने ॥

“एकतिंसे इतो कप्पे, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, नळकुटियिदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहतं पन पत्वा पुथुज्जनकाले अत्तनो चित्तस्स रूपादिआरम्मणेषु यथाकामप्पवत्तिया, इदानीं अरियमग्गेन निग्गहितभावस्स च विभावनेन अज्जं व्याकरोन्तो —

१२५. “मक्कटो पञ्चद्वारायं, कुटिकायं पसक्किय ।
द्वारेण अनुपरियेति, घट्टयन्तो मुहुं मुहुं ॥

१२६. “तिट्ठ मक्कट मा धावि, न हि ते तं यथा पुरे ।
निग्गहीतोसि पज्जाय, नेव दूरं गमिस्ससी”ति ॥ — गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ घट्टयन्तोति अत्तनो लोलभावेन रुक्खस्स अज्जं साखं मुञ्चित्वा अज्जस्स गहणेन अनेकवारं तत्थ रुक्खं चालेन्तो फलपभोगमक्कटो विय तेन तेन चक्खादिद्वारेण रूपादिआरम्मणेषु अज्जं मुञ्चित्वा अज्जं गणहन्तो चित्तसन्तानस्स समादानवसेन निच्चलं ठातुं अप्पदानेन अभिक्खणं घट्टयन्तो चालेन्तो तस्मिंयेव रूपादिआरम्मणे अनुपरिवत्तति यथाकामं विचरति । वत्तमानसमीपताय चेत्य वत्तमानवचनं । एवं अनुपरियन्तो च तिट्ठ, मक्कट, मा धावि त्वं, चित्तमक्कट, इदानीं तिट्ठ मा धावि, इतो पट्ठाय ते धावितुं न सक्का, तस्मा न हि ते तं यथा पूरे यस्मा तं अत्तभावगेहं पुब्बे विय न ते सेवितं पिहितद्वारभावतो, किञ्च निग्गहीतोसि पज्जाय सयज्ज इदानीं मग्गपज्जाय किलेसाभिसङ्खारसङ्खान्तानं पादानं छेदनेन अच्चन्तिकं निग्गहं पत्तोसि, तस्मा नेव दूरं गमिस्ससि इतो अत्तभावतो दूरं दुतियादिअत्तभावं नेव गमिस्ससि यावचरिमकचित्तं एव ते गमनन्ति दस्सेति । “नेतो दूरं”न्तिपि पाठो, सो एवत्थो ।

वल्लियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

४. गङ्गातीरियत्थेरगाथावण्णना

तिण्णं मे तालपत्तानन्तिआदिका आयस्मतो गङ्गातीरियत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो सासने अभिप्पसन्नो हुत्वा भिक्खुसङ्घस्स पानीयमदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं अज्जतरस्स गहपतिस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, “दत्तो”तिस्स नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो घरावासं वसन्तो अगमनीयद्वानभावं अजानित्वा वीतिक्कमं कत्वा पुन अगमनीयद्वानभावं जत्वा संवेगजातो पब्बजित्वा तं कम्मं जिगुच्छित्वा लूखपटिपत्तिं अनुतिट्ठन्तो पंसुकूलचीवरं छवसित्तसदिसं मत्तिकापत्तज्ज गहेत्वा गङ्गातीरे तीहि तालपत्तेहि कुटिकं कत्वा विहासि, तेनेवस्स गङ्गातीरियोति समज्जा

अहोसि । सो “अरहत्तं अप्पत्वा न केनचि सल्लपिस्सामी”ति चित्तं अधिद्वाय पठमं संवच्छरं तुण्हीभूतो वचीभेदं अकरोन्तोव विहासि । द्दुतिये संवच्छरे गोचरगामे अज्जतराय इत्थिया “मूगो नु खो नो”ति वीमंसितुकामाय पत्ते खीरं आसिज्चन्तिया हत्थविहारे कतेपि ओकिरिते, “अलं, भगिनी”ति वाचं निच्छरि । ततिये पन संवच्छरे अन्तरवस्सेव घटयन्तो वायमन्तो अरहत्तं पापुणि, तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५०.५१-५६) —

“पदुमुत्तरबुद्धस्स, भिक्खुसङ्गे अनुत्तरे ।

पसन्नचित्तो सुमनो, पानीघटमपूरयिं ॥

“पब्बतगगे दुमगगे वा, आकासे वाथ भूमियं ।

यदा पानीयमिच्छामि, खिप्पं निब्बत्तते मम ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, यं दानमददिं तदा ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, दकदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहा पन हुत्वा अत्तनो पुब्बभागपटिपत्तिया विभावनमुखेन अज्जं ब्याकरोन्तो —

१२७.“तिण्णं मे तालपत्तानं, गङ्गातीरे कुटी कता ।

छवसित्तोव मे पत्तो, पंसुकूलज्च चीवरं ॥

१२८.“द्विन्नं अन्तरवस्सानं, एका वाचा मे भासिता ।

ततिये अन्तरवस्समिह, तमोखन्धो पदालितो”ति ॥ — गाथाद्वयं अभसि ।

तत्थ **तिण्णं मे तालपत्तानं, गङ्गातीरे कुटी कता**ति तालरुक्खतो पहितेहि तीहि तालपण्णेहि मय्हं वस्सनपरिहरणत्थं गङ्गाय नदिया तीरे कुटिका कता । तेन अत्तनो सेनासनसन्तोसं दस्सेति । वुत्तज्हि धम्मसेनापतिना —

“पल्लङ्केन निसिन्नस्स, जण्णुके नाभिवस्सति ।

अलं फासुविहाराय, पहितत्तस्स भिक्खुनो”ति ॥ (थेरगा० ९८५; मि० प० ६.१.१) ।

“तालपत्तीन”न्तिपि पाठो, सो एवत्थो । **छवसित्तोव मे पत्तो**ति मय्हं पत्तो छवसित्तसदिसो, मतानं खीरसेचनकुण्डसदिसोति अत्थो । **पंसुकूलज्च चीवरन्ति** चीवरज्च मे अन्तरमगसुसानादीसु छड्डितनन्तकेहि कतं पंसुकूलं । पदद्वयेन परिक्खारसन्तोसं दस्सेति ।

द्विन्नं अन्तरवस्सानन्ति द्वीसु अन्तरवस्सेसु पब्बजिततो अरहत्तमप्पत्तसंवच्छरेसु । **एका वाचा मे भासिता**ति एका, “अलं, भगिनी”ति खीरपटिक्खेपवाचा एव मया वुत्ता, अज्जो तत्थ वचीभेदो नाहोसि । तेन उक्कंसगतं कायवचीसंयमं दस्सेति । **ततिये अन्तरवस्समिह**ति ततियस्स संवच्छरस्स अब्भन्तरे, तस्मिं अपरिपुण्णेयेव । **तमोखन्धो पदालितो**ति अगमगगेन तमोखन्धो भिन्नो, अविज्जानुसयो समुच्छिन्नोति अत्थो । तेन तदेकद्विताय सब्बकिलेसानं अनवसेसप्पहानं वदति ।

गङ्गातीरियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

५. अजिनत्थेरगाथावण्णना

अपि चे होति तेविज्जोतिआदिका आयस्मतो अजिनत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो बुद्धसुज्जे लोके कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो केनचिदेव करणीयेन अरज्जं गतो तत्थ सुचिन्तितं नाम पच्चेकसम्बुद्धं आबाधेन पीळितं निसिन्नं दिस्वा उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा भेसज्जत्थाय पसन्नमानसो घतमण्डं अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं अज्जतरस्स दलिद्वब्राह्मणस्स गेहे पटिसन्धिं गणिह । तं विजायनकाले अजिनचम्मेन सम्पटिच्छिंसु । तेनस्स अजिनोत्वेव नामं अकंसु । सो भोगसंवत्तनियस्स कम्मस्स अकतत्ता दलिद्वकुले निब्बत्तो वयप्पत्तोपि अप्पन्नपानभोजनो हुत्वा विचरन्तो जेतवनपटिग्गहणे बुद्धानुभावं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.४३.७८-८७) —

“सुचिन्तितं भगवन्तं, लोकजेट्ठं नरासभं ।
उपविट्ठं महारज्जं, वाताबाधेन पीळितं ॥

“दिस्वा चित्तं पसादेत्वा, घतमण्डमुपानयिं ।
कतत्ता आचितत्ता च, गङ्गा भागीरथी अयं ॥

“महासमुद्वा चत्तारो, घतं सम्पज्जरे मम ।
अयज्ज पथवी घोरा, अप्पमाणा असङ्खिया ॥

“मम सङ्कप्पमज्जाय, भवते मधुसक्करा ।
चातुद्दीपा इमे रुक्खा, पादपा धरणीरुहा ॥

“मम सङ्कप्पमज्जाय, कप्परुक्खा भवन्ति ते ।
पज्जासक्खत्तुं देविन्दो, देवरज्जमकारयिं ॥

“एकपज्जासक्खत्तुज्ज, चक्कवत्ती अहोसहं ।
पदेसरज्जं विपुलं, गणनातो असङ्खियं ॥

“चतुन्नवुतितो कप्पे, यं दानमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, घतमण्डस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहतं पन पत्वापि पुरिमकम्मनिस्सन्देन अप्पलाभी अप्पज्जातोव अहोसि । उद्देसभत्तसलाकभत्तानिपि लामकानेव पापुणन्ति । कम्मफलेनेव च नं पथुज्जना भिक्खू सामणेरा च “अप्पज्जातो”ति अवमज्जन्ति । थेरो ते भिक्खू संवेजेन्तो —

१२९. “अपि चे होति तेविज्जो, मच्चुहायी अनासवो ।
अप्पज्जातोति नं बाला, अवजानन्ति अजानता ॥

१३०. “यो च खो अन्नपानस्स, लाभी होतीध पुगगलो ।
पापधम्मोपि चे होति, सो नेसं होति सक्कतो”ति ॥ —

गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ अपीति सम्भावने निपातो । चेति परिकप्पने । होतीति भवति । तिस्सो विज्जा एतस्साति तेविज्जो । मच्चुं पजहतीति मच्चुहायी । कामासवादीनं अभावेन अनासवो । इदं वुत्तं होति — दिब्बचक्खुजाणं पुब्बेनिवासजाणं आसवक्खयजाणन्ति इमासं तिस्सन्नं विज्जानं अधिगतत्ता तेविज्जो ततो एव सब्बसो कामासवादीनं परिकखीणत्ता अनासवो आयतिं पुनब्भवस्स अग्गहणतो मरणाभावेन मच्चुहायी यदिपि होति, एवं सन्तोपि अप्पज्जातोति नं बाला अवजानन्ति यस्सत्थाय कुलपुत्ता सम्मदेव अगारस्मा अनगारियं पब्बजन्ति, तं सदत्थं अनुपापुणित्वा ठितम्पि नं उत्तमं पुरिसं “धुतवादो बहुस्सुतो धम्मकथिको”ति उप्पन्नलाभस्स अभावतो “न पज्जातो न पाकटो”ति बाला दुम्मेधपुगगला अवजानन्ति, कस्मा? अजानता अजाननकारणा गुणानं अजाननमेव तत्थ कारणन्ति दस्सेति ।

यथा च गुणानं अजाननतो बाला लाभगरुताय सम्भावनीयम्पि अवजानन्ति, एवं गुणानं अजाननतो लाभगरुताय एवं अवजानितब्बम्पि सम्भावेन्तीति दस्सेन्तो दुतियं गाथं आह । तत्थ योति अनियमवचनं । च-सद्दो ब्यतिरेके, तेन यथावुत्तपुगगलतो इमस्स पुगगलस्स वुच्चमानंयेव विसेसं जनेति । खोति अवधारणे । अन्नपानस्साति निदस्सनमतं । लाभीति लाभवा । इधाति इमस्मिं लोके । जरामरणेहि तस्स तस्स सत्तावासस्स पूरणतो गलनतो च पुगगलो । पापधम्मोति लामकधम्मो । अयज्हेत्थ अत्थो — यो पन पुगगलो चीवरादिपच्चयमत्तस्सेव लाभी होति, न झानादीनं, सो पापिच्छताय दुस्सीलभावेन हीनधम्मोपि समानो इध इमस्मिं लोके बालानं लाभगरुताय सक्कतो गरुकतो होतीति ।

अजिनत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

६. मेळजिनत्थेरगाथावण्णना

यदाहं धम्ममस्सोसिन्ति आदिका आयस्मतो मेळजिनत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो सुमेधस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं भगवन्तं पिण्डाय गच्छन्तं दिस्वा पसन्नमानसो मधुरं आमोदफलं अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे बाराणसियं खत्तियकुले निब्बत्तित्वा मेळजिनोति लद्धनामो विज्जासिप्पेसु निष्फत्तिं गतो पण्डितो ब्यत्तो दिसासु पाकटो अहोसि । सो भगवति बाराणसियं इसिपतने विहरन्ते विहारं गन्त्वा सत्थारं उपसङ्कमित्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्दो पब्बजित्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा तदहेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५१.५७-६२) —

“सहस्सरंसी भगवा, सयम्भू अपराजितो ।
विवेका वुड्ढित्वान, गोचरायाभिनिक्खमि ॥

“फलहत्थो अहं दिस्वा, उपगच्छिं नरासभं ।

पसन्नचित्तो सुमनो, अवटं अददिं फलं ॥

“चतुन्नवुतितो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा अपरभागे भिक्खूहि, “आवुसो, किं तया उत्तरिमनुस्सधम्मो अधिगतो”ति पुट्ठो सीहनादं नदन्तो —

१३१. “यदाहं धम्ममस्सोसिं, भासमानस्स सत्थुनो ।

न कङ्कमभिजानामि, सब्बज्जू अपराजिते ॥

१३२. “सत्थवाहे महावीरे, सारथीनं वरुत्तमे ।

मग्गे पटिपदायं वा, कङ्कमय्हं न विज्जती”ति ॥ — गाथाद्वयं अभसि ।

तत्थ यदाति यस्मिं काले । अहन्ति अत्तानं निद्विसति । धम्मन्ति चतुसच्चधम्मं । अस्सोसिन्ति सुणिं । सत्थुनोति दिट्ठधम्मिकादिअत्थेहि वेनेय्यानं सासनद्वेन सत्थुनो । कङ्कन्ति संसयं । सङ्खतमसङ्खतञ्च अनवसेसतो जाननद्वेन सब्बज्जू । कुतोचिपि पराजिता भावेन अपराजिते । वेनेय्यसत्तानं संसारकन्तारतो निब्बानं पटिवाहनद्वेन सत्थवाहे । इदं वुत्तं होति — यतो पभुति अहं सत्थुनो धम्मं देसेन्तस्स चतुसच्चधम्मं अस्सोसिं सोतद्वारानुसारेण उपधारेसिं उपलभिं, ततो पट्टाय अनवसेससङ्खतासङ्खतसम्मुतिधम्मानं सयम्भूजाणेन जाननतो सब्बज्जू अनावरणदस्साविम्हि, पञ्चन्नम्पि मारानं अभिभवनतो तेहि अपराजितत्ता सदेवके लोके अप्पटिहतधम्मचक्कत्ता च अपराजिते, वेनेय्यसत्तानं लोभकन्तारादितो वाहनद्वेन सत्थवाहे, महाविक्कन्तताय महावीरे, अज्जेहि दुद्धमानं पुरिसदम्मानं सरणतो अच्चन्तिकेन दमथेन दमनतो सारथीनं पवरभूते उत्तमे सम्मासम्बुद्धे, “बुद्धो नु खो नो नु खो”ति कङ्कं नाभिजानामि अपरप्पच्चयभावतो । तथारूपे देसिते अरियमग्गे तदुपादायभूताय च सीलादिपटिपदाय “निय्यानिको नु खो न नु खो”ति कङ्का विचिकिच्छा न विज्जति नत्थीति । एत्थ च अरियधम्मे संसयाभावकथनेन अरियसङ्केपि संसयाभावो कथितोयेवाति दट्ठब्बं तत्थ पतिट्ठितस्स अनञ्जथाभावतोति ।

मेळजिनत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

७. राधत्थेरगाथावण्णना

यथा अगारं दुच्छन्तिआदिका आयस्मतो राधत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले हंसवतीनगरे कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो विहारं गन्त्वा सत्थारं उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा एकमन्तं निसिन्नो सत्थारा एकं भिक्खुं पटिभानेय्यकानं अगगट्टाने ठपियमानं दिस्वा सयं तं ठानन्तरं पत्थेत्वा महादानं पवत्तेसि । सत्थु उळारञ्च पूजं अकासि । सो एवं कतपणिधानो ततो चुतो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थारं पिण्डाय गच्छन्तं दिस्वा पसन्नमानसो मधुरानि अम्बफलानी अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो अम्हाकं भगवतो काले राजगहे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा राधोति लद्धनामो वयप्पत्तो हुत्वा घरावासं वसन्तो महल्लककाले पुत्तदारेहि अपसादितो, “किं मे

घरावासेन, पब्बजिस्सामी’ति विहारं गन्त्वा थेरे भिक्खू उपसङ्कमित्वा पब्बज्जं याचित्वा तेहि “अयं ब्राह्मणो जिण्णो न सक्कोति वत्तपटिवत्तं पूरेतु”न्ति पटिक्खित्तो सत्थु सन्तिकं गन्त्वा अत्तनो अज्झासयं पवेदेत्वा सत्थारा उपनिस्सयसम्पत्तिं ओलोकेत्वा आणत्तेन धम्मसेनापतिना पब्बाजितो विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५१.६३-६७) —

“सुवण्णवण्णं सम्बुद्धं, आहुतीनं पटिग्गहं ।
रथियं पटिपज्जन्तं, पादफलं अदासहं ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा सत्थु सन्तिकावचरो हुत्वा विचरन्तो सत्थु धम्मदेसनापटिभानस्स पच्चयभूतानं पटिभानजाननकानं अग्गो जातो । थेरस्स हि दिट्ठिसमुदाचारञ्च आगम्म दसबलस्स नवनवा धम्मदेसना पटिभाति । तेनाह भगवा — “एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खून् पटिभानेय्यकानं यदिदं राधो”ति (अ० नि० १.२१९, २३३) । सो एकदिवसं “इमे सत्ता अभावनाय रागेन अभिभुय्यन्ति, भावनाय सति तं नत्थी”ति भावनं थोमेन्तो “**यथा अगार**”न्ति आदिना गाथाद्वयमाह ।

१३३-४. तत्थ अगारन्ति यंकिञ्चि गेहं । **दुच्छन्**न्ति विरळच्छन्नं छिद्वावच्छिदं । **समतिविज्झतीति** वस्सवुट्ठि विनिविज्झति । **अभावितन्ति** तं अगारं वुट्ठि विय भावनाय रहितत्ता अभावितं चित्तं । **रागो समतिविज्झतीति** न केवलं रागोव दोसमोहमानादयोपि सब्बकिलेसा तथारूपं चित्तं अतिविज्झन्तियेव । **सुभावितन्ति** समथविपस्सनाभावनाहि सुट्ठु भावितं, एवरूपं चित्तं सुच्छन्नं गेहं वुट्ठि विय रागादयो किलेसा अतिविज्झितुं न सक्कोन्तीति ।

राधत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

८. सुराधत्थेरगाथावण्णना

खीणा हि मय्हं जातीति आदिका आयस्मतो सुराधत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो सिखिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थारं दिस्वा पसन्नमानसो मातुलुङ्गफलं अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे अनन्तरं वुत्तस्स राधत्थेरस्स कनिट्ठो हुत्वा निब्बत्ति, **सुराधो**तिस्स नामं अहोसि । सो जेट्ठभातरि राधे पब्बजिते सयम्पि पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५१.६८-७२) —

“कणिकारं व जलितं, पुण्णमायेव चन्दिमं ।
जलन्तं दीपरुक्खं व, अदसं लोकनायकं ॥

“मातुलुङ्गफलं गय्ह, अदासिं सत्थुनो अहं ।
दक्खिणेय्यस्स वीरस्स, पसन्नो सेहि पाणिभि ॥

“एकतिसे इतो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा सासनस्स नित्थानिकभावदस्सनत्थं अज्जं व्याकरोन्तो “**खीणा ही मय्हं**”न्ति आदिना गाथाद्वयमाह ।

१३५-६. तत्थ **खीणा**ति खयं परियोसानं गता । **जाती**ति भवो भवनिब्बत्ति वा । **वुसितं जिनसासन**न्ति जिनस्स सम्मासम्बुद्धस्स सासनं मग्गब्रह्मचरियं वुट्ठं परिवुट्ठं । **पहीनो जालसङ्घातो**ति सत्तसन्तानस्स ओत्थरणतो निस्सरितुं अप्पदानतो च “जालसङ्घातो”ति च लद्धनामा दिट्ठि अविज्जा च पहीना मग्गेन समुच्छिन्ना । **भवनेत्ति समूहता**ति कामभवादिकस्स भवस्स नयनतो पवत्तनतो भवनेत्तिसज्जिता तण्हा समुघाटिता । **यस्सत्थाय पब्बजितो**ति यस्स अत्थाय यदत्थं अहं **अगारस्मा** गेहतो **अनगारियं** पब्बज्जं **पब्बजितो** उपगतो । **सो** सब्बेसं ओरम्भागियुद्धम्भागियप्पभेदानं संयोजनानं बन्धनानं खयभूतो **अत्थो** निब्बानसङ्घातो परमत्थो अरहत्तसङ्घातो सदत्थो च मया **अनुप्पत्तो** अधिगतोति अत्थो ।

सुराधत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

९. गोतमत्थेरगाथावण्णना

सुखं सुपन्तीति आयस्मतो गोतमत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठूपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं भगवन्तं दिस्वा पसन्नमानसो आमोदफलमदासि । तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं पुज्जानि कत्वा सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा **गोतमो**ति लद्धनामो सत्तवस्सिककाले उपनयनं कत्वा रतनभिक्षुं चरित्वा सहस्सं लभित्वा तं तादिसे ठाने ठपेत्वा वतं चरन्तो सोळससत्तरसवस्सुद्देसिककाले अकल्याणमित्तेहि कामेसु परिनीयमानो एकस्सा रूपूपजीविन्या तं सहस्सभण्डिकं दत्वा ब्रह्मचरियविनासं पत्वा ताय चस्स ब्रह्मचारिरूपं दिस्वा विरत्ताकारे दस्सिते एकरत्तिवासेनेव निब्बिन्नरूपो अत्तनो ब्रह्मचरियनिवासं धनजानिज्च सरित्वा “अयुत्तं मया कत”न्ति विप्पटिसारी अहोसि । सत्था तस्स हेतुसम्पत्तिं चित्ताचारज्च जत्वा तस्स आसन्नङ्गाने अत्तानं दस्सेसि । सो सत्थारं दिस्वा पसन्नमानसो उपसङ्कमि, तस्स भगवा धम्मं देसेसि । सो धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजन्तो खुरग्गेयेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५१.८०-८४) —

“सुवण्णवण्णं सम्बुद्धं, आहुतीनं पटिगहं ।
रथियं पटिपज्जन्तं, आमोदमददिं फलं ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा ज्ञानसुखेन फलसुखेन वीतिनामेन्तं एको गिहिसहायो उपगन्त्वा, “आवुसो, तया रतनभिक्षवाय

लद्धं पब्बजन्तो किं अकासी'ति पुच्छि । तं सुत्वा थेरो “इदं नाम कत”न्ति अनाचिक्खित्वा मातुगामे दोसं पकासेत्वा अत्तनो वीतरागभावेन अज्जं ब्याकरोन्तो “सुखं सुपन्ती”ति आदिना गाथाद्वयमाह ।

१३७. तत्थ सुखं सुपन्ति मुनयो, ये इत्थीसु न बज्झरेति ये इत्थीसु विसयभूतासु निमित्तभूतासु वा रागबन्धनेन न बज्झन्ति, ते मुनयो तपस्सिनो संयतिन्द्रिया सुखं सुपन्ति सुखं विहरन्ति, नत्थि तेसं दुक्खन्ति अधिप्पायो । “सुपन्ती”ति हि निदस्सनमत्तमेतं । सदा वे रक्खितब्बासूति एकंसेन सब्बकालं रक्खितब्बासु । इत्थियो हि सत्तभूमिके निप्पुरिसे पासादे उपरिभूमियं वसापेत्वापि, कुच्छियं पक्खिपित्वापि न सक्का रक्खितुं, तस्मा ता किट्ठादिगावियो विय सब्बकालं रक्खणीया होन्ति । बहुचित्ताय वा सामिकेन वत्थालङ्कारानुप्पदानादिना चित्तज्जथत्ततो सब्बकालं रक्खितब्बा । सरीरसभावं वा मालागन्धादीहि पटिच्छादनवसेन रक्खितब्बचित्ताय रक्खितब्बाति । यासु सच्चं सुदुल्लभन्ति यासु सच्चवचनं लद्धं न सक्का, इत्थियो हि अग्गिम्पि पविसन्ति, विसम्पि खादन्ति, सत्थम्पि आहरन्ति, उब्बन्धित्वापि कालं करोन्ति, न पन सच्चे ठातुं सक्कोन्ति । तस्मा एवरूपा इत्थियो वज्जेत्वा ठिता मुनयो सुखिता वताति दस्सेति ।

१३८. इदानी यस्स अप्पहीनत्ता एवरूपासु इत्थीसुपि बज्झन्ति, तस्स कामस्स अत्तनो सुप्पहीनतं अच्चन्तनिट्ठितज्ज दस्सेन्तो दुतियं गाथमाह । वधं चरिम्ह ते कामाति अम्भो काम, तव वधं अच्चन्तसमुच्छेदं अरियमग्गेन चरिम्ह, “वधं चरिम्हसे”तिपि पाठो, वधाय पहानाय मग्गब्रह्मचरियं अचरिम्हाति अत्थो । अनणा दानि ते मयन्ति इदानी अग्गमग्गपत्तितो पट्टाय इणभावकराय पहीनत्ता काम ते अनणा मयं, न तुय्हुं इणं धारेम । अवीतरागो हि रागस्स वसे वत्तनतो तस्स इणं धारेन्तो विय होति, वीतरागो पन तं अतिक्कमित्वा परमेन चित्तिस्सरियेन समन्नागतो । अनणत्ता एव गच्छाम दानि निब्बानं, यत्थ गन्त्वा न सोचति यस्मिं निब्बाने गमनहेतु सब्बसो सोकहेतूनं अभावतो न सोचति, तं अनुपादिसेसनिब्बानमेव इदानी गच्छाम अनुपापुणामाति अत्थो ।

गोतमत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

१०. वसभत्थेरगाथावण्णना

पुब्बे हनति अत्तानन्ति आयस्मतो वसभत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो बुद्धसुज्जे लोके ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो ब्राह्मणानं विज्जासिप्पेसु निप्फत्तिं गन्त्वा नेक्खम्मज्झासयताय घरावासं पहाय तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा चुद्धसहस्सतापसपरिवारो हिमवन्तस्स अविदूरे समग्गे नाम पब्बते अस्समं कारेत्वा वसन्तो ज्ञानाभिज्जायो निब्बत्तेत्वा तापसानं ओवादानुसासनियो देन्तो एकदिवसं एवं चिन्तेसि — “अहं खो दानि इमेहि तापसेहि सक्कतो गरुकतो पूजितो विहरामि, मया पन पूजेतब्बो न उपलब्धति, दुक्खो खो पनायं लोके यदिदं अगुरुवासो”ति । एवं पन चिन्तेत्वा पुरिमबुद्धेसु कताधिकारताय पुरिमबुद्धानं चेतिये अत्तना कतं पूजासक्कारं अनुस्सरित्वा “यंनूनाहं पुरिमबुद्धे उद्दिस्स पुलिनचेतियं कत्वा पूजं करेय्य”न्ति हट्ठतुट्ठो इन्द्रिया पुलिनथूपं सुवण्णमयं मापेत्वा सुवण्णमयादीहि तिसहस्समत्तेहि पुप्फेहि देवसिकं पूजं करोन्तो यावतायुकं पुज्जानि कत्वा अपरिहीनज्झानो कालं कत्वा ब्रह्मलोके निब्बत्तो । तत्थपि यावतायुकं ठत्वा ततो चुतो तावतिसे निब्बत्तित्वा अपरापरं देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे वेसालियं लिच्छविराजकुले निब्बत्तित्वा वसभोति लद्धनामो वयप्पत्तो भगवतो वेसालिगमने बुद्धानुभावं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५०.५७-९२) —

“हिमवन्तस्साविदूरे, समग्गो नाम पब्बतो ।
अस्समो सुकतो मय्हं, पण्णसाला सुमापिता ॥

“नारदो नाम नामेन, जटिलो उग्गतापनो ।
चतुद्दससहस्सानि, सिस्सा परिचरन्ति मं ॥

“पटिसल्लीनको सन्तो, एवं चिन्तेसहं तदा ।
सब्बो जनो मं पूजेति, नाहं पूजेमि किञ्चनं ॥

“न मे ओवादको अत्थि, वत्ता कोचि न विज्जति ।
अनाचरियुपज्झायो, वने वासं उपेमहं ॥

“उपासमानो यमहं, गरुचित्तं उपट्ठहे ।
सो मे आचरियो नत्थि, वनवासो निरत्थको ॥

“आयागं मे गवेसिस्सं, गरुं भावनियं तथा ।
सावस्सयो वसिस्सामि, न कोचि गरहिस्सति ॥

“उत्तानकूला नदिका, सुपतित्था मनोरमा ।
संसुद्धपुलिनाकिण्णा, अविदूरे ममस्समं ॥

“नदिं अमरिकं नाम, उपगन्त्वानहं तदा ।
संवट्ठयित्वा पुलिनं, अकं पुलिनचेतियं ॥

“ये ते अहेसुं सम्बुद्धा, भवन्तकरणा मुनी ।
तेसं एतादिसो थूपो, तं निमित्तं करोमहं ॥

“करित्वा पुलिनं थूपं, सोवण्णं मापयिं अहं ।
सोण्णकिङ्कणिपुप्फानि, सहस्से तीणि पूजयिं ॥

“सायपातं नमस्सामि, वेदजातो कतञ्जली ।
सम्मूखा विय सम्बुद्धं, वन्दिं पुलिनचेतियं ॥

“यदा किलेसा जायन्ति, वितक्का गेहनिस्सिता ।
सरामि सुकतं थूपं, पच्चवेक्खामि तावदे ॥

“उपनिस्साय विहरं, सत्थवाहं विनायकं ।
किलेसे संवसेय्यासि, न युत्तं तव मारिस ॥

“सह आवज्जिते थूपे, गारवं होति मे तदा ।
कुवितक्के विनोदेसिं, नागो तुत्तट्ठितो यथा ॥

“एवं विहरमानं मं, मच्चुराजाभिमद्वथ ।
तत्थ कालङ्कतो सन्तो, ब्रह्मलोकमगच्छहं ॥

“यावतायुं वसित्वान, तिदिवे उपपज्जहं ।
असीतिक्खत्तुं देविन्दो, देवरज्जमकारयिं ॥

“सतानं तीणिक्खत्तुञ्च, चक्कवत्ती अहोसहं ।
पदेसरज्जं विपुलं, गणनातो असङ्खियं ॥

“सोण्णकिङ्कणिपुप्फानं, विपाकं अनुभोमहं ।
धातीसतसहस्सानि, परिवारेन्ति मं भवे ॥

“थूपस्स परिचिण्णत्ता, रजोजल्लं न लिम्पति ।
गत्ते सेदा न मुच्चन्ति, सुप्पभासो भवामहं ॥

“अहो मे सुकतो थूपो, सुदिट्ठामरिका नदी ।
थूपं कत्त्वान पुलिनं, पत्तोमि अचलं पदं ॥

“कुसलं कत्तुकामेन, जन्तुना सारगाहिना ।
नत्थि खेत्तं अखेत्तं वा, पटिपत्तीव साधका ॥

“यथापि बलवा पोसो, अण्णवंतरितुस्सहे ।
परित्तं कट्ठमादाय, पक्खन्देय्य महासरं ॥

“इमाहं कट्ठं निस्साय, तरिस्सामि महोदधिं ।
उस्साहेन वीरियेन, तरेय्य उदधिं नरो ॥

“तथेव मे कतं कम्मं, परित्तं थोककञ्च यं ।
तं कम्मं उपनिस्साय, संसारं समतिक्कमिं ॥

“पच्छिमे भवे सम्पत्ते, सुक्कमूलेन चोदितो ।
सावत्थियं पुरे जातो, महासाले सुअट्ठके ॥

“सद्धा माता पिता मय्हं, बुद्धस्स सरणं गता ।
उभो दिट्ठपदा एते, अनुवत्तन्ति सासनं ॥

“बोधपपटिकं गच्छ, सोण्णथूपमकारयुं ।
सायपातं नमस्सन्ति, सक्कपुत्तस्स सम्मुखा ॥

“उपोसथम्हि दिवसे, सोण्णथूपं विनीहरुं ।
बुद्धस्स वण्णं कित्तेन्ता, तियामं वीतिनामयुं ॥

“सह दिस्वानहं थूपं, सरिं पुलिनचेतियं ।
एकासने निसीदित्वा, अरहत्तमपापुणिं ॥

“गवेसमानो तं वीरं, धम्मसेनापतिद्वसं ।
अगारा निक्खमित्वान, पब्बजिं तस्स सन्तिके ॥

“जातिया सत्तवस्सेन, अरहत्तमपापुणिं ।
उपसम्पादयी बुद्धो, गुणमज्जाय चक्खुमा ॥

“दारकेनेव सन्तेन, किरियं निद्धितं मया ।
कतं मे करणीयज्ज, सक्कपुत्तस्स सासने ॥

“सब्बवेरभयातीतो, सब्बसङ्गातिगो इसि ।
सावको ते महावीर, सोण्णथूपस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा दायकानुगहं करोन्तो तेहि उपनीते पच्चये न पटिक्खपति, यथालब्धेयेव परिभुज्जति । तं पुथुज्जना “अयं कायदल्लिहबहुलो अरक्खितचित्तो”ति मज्जमाना अवमज्जन्ति । थेरो तं अगणेन्तोव विहरति । तस्स पन अविदूरे अज्जतरो कुहकभिक्खु पापिच्छो समानो अपिच्छो विय सन्तुट्ठो विय अत्तानं दस्सेन्तो लोकं वज्जेन्तो विहरति । महाजनो तं अरहन्तं विय सम्भावेति । अथस्स सक्को देवानमिन्दो तं पवत्तिं जत्वा थेरं उपसङ्कमित्वा, “भन्ते, किं नाम कुहको करोती”ति पुच्छि । थेरो पापिच्छं गरहन्तो —

१३९. “पुब्बे हनति अत्तानं, पच्छा हनति सो परे ।
सुहतं हन्ति अत्तानं, वीतंसेनेव पक्खिमा ॥

१४०. “न ब्राह्मणो बहिवण्णो, अन्तोवण्णो हि ब्राह्मणो ।
यस्मिं पापानि कम्मानि, स वे कण्हो सुजम्पती”ति ॥ — गाथाद्वयमाह ।

तत्थ पुब्बे हनति अत्तानन्ति कुहकपुगलो अत्तनो कुहकवुत्तिया लोकं वज्जेन्तो पापिच्छतादीहि पापधम्मोहि पठममेव अत्तानं हनति, अत्तनो कुसलकोट्टासं विनासेति । पच्छा हनति सो परेति सो कुहको पठमं ताव वुत्तनयेन अत्तानं हन्त्वा पच्छा परे येहि “अयं भिक्खु पेसलो अरियो”ति वा सम्भावेन्तोहि कारा कता, ते हनति तेसं कारानि अत्तनि कतानि अमहप्फलानि कत्वा पच्चयविनासनेन विनासेति । सतिपि कुहकस्स उभयहनने अत्तहनने पन अयं विसेसोति दस्सेन्तो

आह सुहतं हन्ति अत्तानन्ति । सो कुहको अत्तानं हनन्तो सुहतं कत्वा हन्ति विनासेति, यथा किं? वीतंसेनेव पक्खिमाति, वीतंसोति दीपकसकुणो, तेन । पक्खिमाति साकुणिको । यथा तेन वीतंससकुणेन अज्जे सकुणे वज्जेत्वा हनन्तो अत्तानं इध लोकेपि हनति विज्जुगरहसावज्जसभावादिना, सम्परायं पन दुग्गतिपरिक्किलेसेन हनतियेव, न पन ते सकुणे पच्छा हन्तुं सक्कोति, एवं कुहकोपि कोहज्जेन लोकं वज्जेत्वा इध लोकेपि अत्तानं हनति विप्पटिसारविज्जुगरहादीहि, परलोकेपि दुग्गतिपरिक्किलेसेहि, न पन ते पच्चयदायके अपायदुक्खं पापेति । अपिच कुहको दक्खिणाय अमहप्फलभावकरणेनेव दायकं हनतीति वुत्तो, न निप्फलभावकरणेन । वुत्तज्जेतं भगवता — “दुस्सीलस्स मनुस्सभूतस्स दानं दत्त्वा सहस्सगुणा दक्खिणा पाटिकद्धितब्बा”ति (म० नि० ३.३७९) । तेनाह “सुहतं हन्ति अत्तान”न्ति ।

एवं बाहिरपरिमज्जनमत्ते ठिता पुग्गला सुद्धा नाम न होन्ति, अब्भन्तरसुद्धिया एव पन सुद्धा होन्तीति दस्सेन्तो “न ब्राह्मणो”ति दुतियं गाथमाह । तस्सत्थो — इरियापथसण्ठपनादिबहिसम्पत्तिमत्तेन ब्राह्मणो न होति । सम्पत्तिअत्थो हि इध वण्ण-सद्धो । अब्भन्तरे पन सीलादिसम्पत्तिया ब्राह्मणो होति, “बाहितपापो ब्राह्मणो”ति कत्वा । तस्मा “यस्मिं पापानि लामकानि कम्मनि संविज्जन्ति, एकंसेन सो कण्हो निहीनपुग्गलो”ति सुजम्पति, देवानमिन्द, जानाहि । तं सुत्वा सक्को कुहकभिव्खुं तज्जेत्वा “धम्मे वत्ताही”ति ओवदित्वा सकट्टानमेव गतो ।

वसभत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

दुकनिपाते पठमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

२. दुतियवग्गो

१. महाचुन्दत्थेरगाथावण्णना

सुस्सूसाति आयस्मतो महाचुन्दत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले कुम्भकारकुले निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो कुम्भकारकम्मेन जीवन्तो एकदिवसं सत्थारं दिस्वा पसन्नमानसो एकं मत्तिकापत्तं स्वाभिसङ्खत्तं कत्वा भगवतो अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे मगधरट्ठे नालकगामे रूपसारिया ब्राह्मणिया पुत्तो सारिपुत्तत्थेरस्स कनिट्ठभाता हुत्वा निब्बत्ति, चुन्दोतिस्स नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो धम्मसेनापतिं अनुपब्बजित्वा तं निस्साय विपस्सनं पट्टपेत्वा घटेन्तो वायमन्तो नचिरस्सेव छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५१.३९-५०) —

“नगरे हंसवतिया, कुम्भकारो अहोसहं ।

अद्वसं विरजं बुद्धं, ओघतिण्णमनासवं ॥

“सुकतं मत्तिकापत्तं, बुद्धसेट्ठस्सदासहं ।

पत्तं दत्त्वा भगवतो, उजुभूतस्स तादिनो ॥

“भवे निब्बत्तमानोहं, सोण्णथाले लभामहं ।

रूपिमये च सोवण्णे, तट्टिके च मणीमये ॥

“पातियो परिभुज्जामि, पुज्जकम्मस्सिदं फलं ।
यसानञ्च धनानञ्च, अगगभूतो च होमहं ॥

“यथापि भद्दके खेत्ते, बीजं अप्पम्पि रोपितं ।
सम्माधारं पवेच्छन्ते, फलं तोसेति कस्सकं ॥

“तथेविदं पत्तदानं, बुद्धखेत्तमिह रोपितं ।
पीतिधारे पवस्सन्ते, फलं मं तोसयिस्सति ॥

“यावता खेत्ता विज्जन्ति, सङ्घापि च गणापि च ।
बुद्धखेत्तसमो नत्थि, सुखदो सब्बपाणिनं ॥

“नमो ते पुरिसाजज्ज, नमो ते पुरिसुत्तम ।
एकपत्तं ददित्वान, पत्तोमिह अचलं पदं ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं पत्तमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, पत्तदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं... पे० ... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
छळभिज्जो पन हुत्वा अत्तना पटिलद्धसम्पत्तिया कारणभूतं गरूपनिस्सयं विवेकवासञ्च कित्तेन्तो —

१४१: “सुस्सूसा सुतवद्धनी, सुतं पज्जाय वद्धनं ।
पज्जाय अत्थं जानाति, जातो अत्थो सुखावहो ॥

१४२: “सेवेथ पन्तानि सेनासनानि, चरेय्य संयोजनविप्पमोक्खं ।
सचे रतिं नाधिगच्छेय्य तत्थ, सङ्गे वसे रक्खितत्तो सतीमा”ति ॥ —

गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ **सुस्सूसा**ति सोतब्बयुत्तस्स सब्बसुतस्स सोतुमिच्छा, गरुसन्निवासोपि । दिट्ठधम्मिकादिभेदज्झि अत्थं सोतुमिच्छन्ते कल्याणमित्ते उपसङ्गमित्वा वत्तकरणेन पयिरुपासित्वा यदा ते पयिरुपासनाय आराधितचित्ता कज्जि उपनिसीदितुकामा होन्ति, अथ ने उपनिसीदित्वा अधिगताय सोतुमिच्छाय ओहितसोतेन सोतब्बं होतीति गरुसन्निवासोपि सुस्सूसाहेतुताय “सुस्सूसा”ति वुच्चति । सा पनायं सुस्सूसा सच्चपटिच्चसमुप्पादादिपटिसंयुत्तं सुतं तंसमङ्गिनो पुगलस्स वट्ठेति ब्रूहेतीति **सुतवद्धनी**, बाहुसच्चकारीति अत्थो । **सुतं पज्जाय वद्धनन्ति** यं तं “सुतधरो सुतसन्निचयो”ति (म० नि० १.३३९; अ० नि० ४.२२) “इधेकच्चस्स बहुकं सुतं होति सुत्तं गेय्यं वेय्याकरण”न्ति (अ० नि० ४.६) च एवमादिना नयेन वुत्तं बाहुसच्चं, तं अकुसलप्पहानकुसलाधिगमनहेतुभूतं पज्जं वद्धेतीति सुतं पज्जाय वद्धनं, वुत्तज्जेतं भगवता —

“सुतावुधो खो, भिक्खवे, अरियसावको अकुसलं पजहति, कुसलं भावेति, सावज्जं पजहति, अनवज्जं

भावेति, सुद्धं अत्तानं परिहरती'ति (अ० नि० ७.६७) ।

पज्जाय अत्थं जानातीति बहुस्सुतो सुतमयजाणे ठितो तं पटिपत्तिं पटिपज्जन्तो सुतानुसारेण अत्थूपपरिक्खाय धम्मनिज्झानेन भावनाय च लोकियलोकुत्तरभेदं दिट्ठधम्मादिविभागं दुक्खादिविभागञ्च अत्थं यथाभूतं पजानाति च पटिविज्झति च, तेनाह भगवा —

“सुतस्स यथापरियत्तस्स अत्थमज्जाय धम्ममज्जाय धम्मानुधम्मपटिपन्नो होती'ति (अ० नि० ४.६) ।

“धतानं धम्मानं अत्थं उपपरिक्खति, अत्थं उपपरिक्खतो धम्मा निज्झानं खमन्ति, धम्मनिज्झानक्खन्तिया सति छन्दो जायति, छन्दजातो उस्सहति, उस्सहित्वा तुलेति, तुलयित्वा पदहति, पहितत्तो समानो कायेन चेव परमसच्चं सच्छिकरोति, पज्जाय च नं अतिविज्झ पस्सती'ति (म० नि० २.४३२) च ।

जातो अत्थो सुखावहोति यथावुत्तो दिट्ठधम्मिकादिअत्थो चेव दुक्खादिअत्थो च याथावतो जातो अधिगतो लोकियलोकुत्तरभेदं सुखं आवहति निष्फादेतीति अत्थो ।

ठिताय भावनापज्जाय सुतमत्तेनेव न सिज्झतीति तस्सा पटिपज्जनविधिं दस्सेन्तो “**सेवेथ...पे०...विप्पमोक्ख**”न्ति आह । तत्थ **सेवेथ पन्तानि सेनासनानीति** कायविवेकमाह । तेन संयोजनप्पहानस्स च वक्खमानत्ता विवेकारहस्सेव विवेकवासोति सीलसंवरादयो इध अवुत्तसिद्धा वेदितब्बा । **चरेय्य संयोजनविप्पमोक्खन्ति** यथा संयोजनेहि चित्तं विप्पमुच्चति, तथा विपस्सनाभावनं मग्गभावनञ्च चरेय्य पटिपज्जेय्याति अत्थो । **सचे रतिं नाधिगच्छेय्य तत्थाति** तेसु पन्तसेनासनेसु यथालब्धेसु अधिकुसलधम्मेसु च रतिं पुब्बेनापरं विसेसस्स अलाभतो अभिरतिं न लभेय्य, **सङ्गे** भिक्खुसमूहे **रक्खितत्तो** कम्मट्ठानपरिगण्हनतो रक्खितचित्तो छसु द्वारेसु सतिआरक्खाय उपट्ठपनेन **सतिमा वसेय्य** विहरेय्य, एवं विहरन्तस्स च अपि नाम संयोजनविप्पमोक्खो भवेय्याति अधिप्पायो ।

महाचुन्दत्थेरगाथावण्णना निद्धिता ।

२. जोतिदासत्थेरगाथावण्णना

ये खो तेति आयस्मतो जोतिदासत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो सिखिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थारं पिण्डाय गच्छन्तं दिस्वा पसन्नचित्तो कासुमारिकफलं अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे पादियत्थजनपदे विभवसम्पन्नस्स ब्राह्मणस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, **जोतिदासो**तिस्स नामं अहोसि । सो विज्जुतं पत्वा घरमावसन्तो एकदिवसं महाकस्सपत्थेरं अत्तनो गामे पिण्डाय चरन्तं दिस्वा पसन्नचित्तो भोजेत्वा थेरस्स सन्निके धम्मं सुत्वा अत्तनो गामसमीपे पब्बते महन्तं विहारं कारेत्वा थेरं तत्थ वासेत्वा चतूहि पच्चयेहि उपट्ठहन्तो थेरस्स धम्मदेसनाय पटिलद्धसंवेगो पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५१.५१-५६) —

“कणिकारं व जोतन्तं, निसिन्नं पब्बतन्तरे ।

अदसं विरजं बुद्धं, लोकजेट्ठं नरासभं ॥

“पसन्नचित्तो सुमनो, सिरे कत्वान अञ्जलिं ।
कासुमारिकमादाय, बुद्धसेट्टस्सदासहं ॥

“एकतिसे इतो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

छळभिज्जो पन हुत्वा तीणि पिटकानि उग्गहेत्वा विसेसतो विनयपिटके सुकुसलभावं पत्वा दसवस्सिको परिसुपट्ठाको च हुत्वा बहूहि भिक्खूहि सद्धिं भगवन्तं वन्दितुं सावत्थिं गच्छन्तो अन्तरामग्गे अद्धानपरिस्समविनोदनत्थं तिथियानं आरामं पविसित्वा एकमन्तं निसिन्नो एकं पञ्चतपं तपन्तं ब्राह्मणं दिस्वा, “किं, ब्राह्मण, अञ्जस्मिं तपनीये अञ्जं तपती”ति आह । तं सुत्वा ब्राह्मणो कुपितो, “भो, मुण्डक, किं अञ्जं तपनीय”न्ति आह । थेरो तस्स —

“कोपो च इस्सा परहेठना च, मानो च सारम्भमदो पमादो ।
तण्हा अविज्जा भवसङ्गती च, ते तप्पनीया न हि रूपखन्धो”ति ॥ —

गाथाय धम्मं देसेसि । तं सुत्वा सो ब्राह्मणो तस्मिं तिथियारामे सब्बे अञ्जतिथिया च थेरस्स सन्तिके पब्बजिंसु । थेरो तेहि सद्धिं सावत्थिं गन्त्वा भगवन्तं वन्दित्वा कतिपाहं तत्थ वसित्वा अत्तनो जातिभूमियेव गतो दस्सनत्थं उपगतेसु जातकेसु नानालद्धिके यज्जसुद्धिके ओवदन्तो —

१४३: “ये खो ते वेठमिस्सेन, नानत्तेन च कम्मुना ।
मनुस्से उपरुन्धन्ति, फरुसूपक्कमा जना ।
तेपि तत्थेव कीरन्ति, न हि कम्मं पनस्सति ॥

१४४: “यं करोति नरो कम्मं, कल्याणं यदि पापकं ।
तस्स तस्सेव दायादो, यं यं कम्मं पकुब्बती”ति ॥ — गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ येति अनियमुद्देशो । तेति अनियमतो एव पटिनिद्देशो । पदद्वयस्सापि “जना”ति इमिना सम्बन्धो । खोति निपातमत्तं । वेठमिस्सेनाति वरत्तखण्डादिना सीसादीसु वेठदानेन । “वेधमिस्सेना”तिपि पाळि, सो एवत्थो । नानत्तेन च कम्मुनाति हननघातनहत्थपादादिच्छेदनेन खुद्दकसेळदानादिना च नानाविधेन परूपघातकम्मेन । मनुस्सेति निदस्सनमत्तं, तस्मा ये केचि सत्तेति अधिप्पायो । उपरुन्धन्तीति विबाधेन्ति । फरुसूपक्कमाति दारुणपयोगा, कुरुरकम्मन्ताति अत्थो । जनाति सत्ता । तेपि तत्थेव कीरन्तीति ते वुत्तप्पकारा पुग्गला याहि कम्मकारणाहि अञ्जे बाधिसु । तत्थेव तासुयेव कारणासु सयम्पि कीरन्ति पक्खिपीयन्ति, तथारूपंयेव दुक्खं अनुभवन्तीति अत्थो । “तत्थेव कीरन्ती”ति च पाठो, यथा सयं अञ्जेसं दुक्खं अकंसु, तथेव अञ्जेहि करीयन्ति, दुक्खं पापीयन्तीति अत्थो, कस्मा? न हि कम्मं पनस्सति कम्मज्झि एकन्तं उपचितं विपाकं अदत्वा न विगच्छति, अवसेसपच्चयसमवाये विपच्चतेवाति अधिप्पायो ।

इदानी “न हि कम्मं पनस्सती”ति सङ्खेपतो वुत्तमत्थं विभजित्वा सत्तानं कम्मस्सकतं विभावेतुं “यं करोती”ति गाथं अभासि । तस्सत्थो यं कम्मं कल्याणं कुसलं, यदि वा पापकं अकुसलं सत्तो करोति, करोन्तो च तत्थ यं कम्मं यथा

फलदानसमत्थं होति, तथा पकुब्बति उपचिनोति । तस्स तस्सेव दायादोति तस्स तस्सेव कम्मफलस्स गणहनतो तेन तेन कम्मेन दातब्बविपाकस्स भागी होतीति अत्थो । तेनाह भगवा — “कम्मस्सका, माणव, सत्ता कम्मदायादा”तिआदि (म० नि० ३.२८९) । इमा गाथा सुत्वा थेरस्स जातका कम्मस्सकतायं पतिट्ठहिंसूति ।

जोतिदासत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

३. हेरञ्जकानित्थेरगाथावण्णना

अच्चयन्ति अहोरत्ताति आयस्मतो हेरञ्जकानित्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले हंसवतीनगरे कुलगेहे निब्बत्तित्वा विञ्जुतं पत्तो परेसं भतको हुत्वा जीवन्तो एकदिवसं सुजातस्स नाम सत्थुसावकस्स पंसुकूलं परियेसन्तस्स उपड्डुदुस्सं परिच्चजि । सो तेन पुञ्जकम्मेन तावतिंसेसु निब्बत्तित्वा अपरापरं देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कोसलरञ्जो गामभोजकस्स चोरवोसासकस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, हेरञ्जकानीतिस्स नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो पितु अच्चयेन रञ्जा तस्मिंयेव गामभोजकट्टाने ठपितो जेतवनपटिगगहणे बुद्धानुभावं दिस्वा पटिलद्धसद्धो अत्तनो कनिट्ठस्स तं ठानन्तरं दापेत्वा राजानं आपुच्छित्वा पब्बजित्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५०.३१-४०) —

“पदुमुत्तरभगवतो, सुजातो नाम सावको ।
पंसुकूलं गवेसन्तो, सङ्कारे चरते तदा ॥

“नगरे हंसवतिया, परेसं भतको अहं ।
उपड्डुदुस्सं दत्त्वान, सिरसा अभिवादयिं ॥

“तेन कम्मेन सुकतेन, चेतनापणिधीहि च ।
जहित्वा मानुसं देहं, तावतिसमगच्छहं ॥

“तेत्तिसक्खत्तुं देविन्दो, देवरज्जमकारयिं ।
सत्तसत्ततिक्खत्तुञ्च, चक्कवत्ती अहोसहं ॥

“पदेसरज्जं विपुलं, गणनातो असङ्खियं ।
उपड्डुदुस्सदानेन, मोदामि अकुतोभयो ॥

“इच्छमानो चहं अज्ज, सकाननं सपब्बतं ।
खोमदुस्सेहि छादेय्यं, अड्डुदुस्सस्सिदं फलं ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, यं दानमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, अड्डुदुस्सस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो कनिट्ठभातरं ततो कम्मतो निवत्तेतुकामो तस्मिंयेव कम्मे अभिरतं दिस्वा तं चोदेन्तो —

१४५: “अच्चयन्ति अहोरत्ता, जीवितं उपरुज्झति ।

आयु खीयति मच्चानं, कुन्नदीनं व ओदकं ॥

१४६: “अथ पापानि कम्मनि, करं बालो न बुज्झति ।

पच्छास्स कटुकं होति, विपाको हिस्स पापको”ति ॥ —

गाथाद्वयं अभसि ।

तत्थ **अच्चयन्तीति** अतिक्कमन्ति, लहुं लहुं अपगच्छन्तीति अत्थो । **अहोरत्ताति** रत्तिन्दिवा । **जीवितं उपरुज्झतीति** जीवितिन्द्रियञ्च खणिकनिरोधवसेन निरुज्झति । वुत्तञ्जि “खणे खणे, त्वं भिक्खु, जायसि च जिय्यसि च मिय्यसि च चवसि च उपपज्जसि चा”ति । **आयु खीयति मच्चानन्ति** मरितब्बसभावत्ता **मच्चाति** लद्धनामानं इमेसं सत्तानं **आयु** “यो चिरं जीवति, सो वस्ससतं अप्पं वा भिय्यो”ति (दी० नि० २.९१; सं० नि० २.१४३; अ० नि० ७.७४) एवं परिच्छिन्नकालपरमायु **खीयति** खयञ्च सम्भेदञ्च गच्छति, यथा किं? **कुन्नदीनं व ओदकं** यथा नाम कुन्नदीनं पब्बतेय्यानं खुद्दकनदीनं उदकं चिरं न तिट्ठति, लहुतरं खीयति, आगतमत्तंयेव विगच्छति, एवं सत्तानं आयु लहुतरं खीयति खयं गच्छति । एत्थ च उदकमेव “ओदक”न्ति वुत्तं, यथा मनोयेव मानसन्ति ।

अथ पापानि कम्मनि, करं बालो न बुज्झतीति एवं संसारे अनिच्चोपि समाने बालो लोभवसेन वा कोधवसेन वा पापानि कम्मनि करोति, करोन्तोपि न बुज्झति, पापं करोन्तो च “पापं करोमी”ति अबुज्झनको नाम नत्थि, “इमस्स कम्मस्स एवरूपो दुक्खो विपाको”ति पन अजाननतो “न बुज्झती”ति वुत्तं । **पच्छास्स कटुकं होतीति** यदिपि पापस्स कम्मस्स आयूहनक्खणे “इमस्स कम्मस्स एवरूपो विपाको”ति न बुज्झति, ततो पच्छा पन निरयादीसु निब्बत्तस्स अस्स बालस्स कटुकं अनिट्ठं दुक्खमेव होति । **विपाको हिस्स पापको** यस्मा अस्स पापकम्मस्स नाम विपाको पापको निहीनो अनिट्ठो एवाति । इमं पन ओवादं सुत्वा थेरस्स कनिट्ठभाता राजानं आपुच्छित्वा पब्बजित्वा नचिरस्सेव सदत्थं निप्फादेसि ।

हेरञ्जकानित्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

४. सोममित्तत्थेरगाथावण्णना

परित्तं दारुन्ति आयस्मतो सोममित्तत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो सिखिस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो बुद्धगुणे सुत्वा पसन्नमानसो एकदिवसं किंसुकरुक्खं पुप्फितं दिस्वा पुप्फानि गहेत्वा सत्थारं उट्ठिस्स आकासे खिपित्वा पूजेसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे बाराणसियं ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा **सोममित्तोति** लद्धनामो तिण्णं वेदानं पारगू हुत्वा विमलेन नाम थेरेन कतपरिचयत्ता अभिण्हं तस्स सन्तिकं गच्छन्तो धम्मं सुत्वा सासने लद्धप्पसादो पब्बजित्वा लद्धूपसम्पदो वत्तपटिवत्तं पूरेन्तो विचरति । विमलत्थेरो पन कुसीतो मिद्धबहुलो रत्तिन्दिवं वीतिनामेति । सोममित्तो “कुसीतं नाम निस्साय को गुणो”ति तं पहाय महाकस्सपत्थेरं उपसङ्गमित्वा तस्स ओवादे ठत्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्ते पतिट्ठासि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५०.२५-३०) —

“किंसुकं पुष्पितं दिस्वा, पग्गहेत्वान अज्जलिं ।
बुद्धसेट्ठं सरित्वान, आकासे अभिपूजयिं ॥

“तेन कम्मेन सुकतेन, चेतनापणिधीहि च ।
जहित्वा मानुसं देहं, तावतिसमगच्छहं ॥

“एकतिंसे इतो कप्पे, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं, भवा सब्बे समूहता ।
नागोव बन्धनं छेत्वा, विहरामि अनासवो ॥

“स्वागतं वत मे आसि, मम बुद्धस्स सन्तिके ।
तिस्सो विज्जा अनुप्पत्ता, कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा विमलत्थेरं ओवादेन तज्जेन्तो —

१४७: “परित्तं दारुमारुह, यथा सीदे महण्णवे ।
एवं कुसीतमागम्म, साधुजीवीपि सीदति ।
तस्मा तं परिवज्जेय्य, कुसीतं हीनवीरियं ॥

१४८: “पविवित्तेहि अरियेहि, पहितत्तेहि झायिभि ।
निच्चं आरद्धवीरियेहि, पण्डितेहि सहावसे”ति ॥ — गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ परित्तं दारुमारुह, यथा सीदे महण्णवेति पेसलोपि कुलपुत्तो कुसीतं अलसपुग्गलं निस्साय सीदति संसारे पतति, न तस्स पारं निब्बानं गच्छति । यस्मा एतदेवं, तस्मा तं अधिकुसलधम्मवसेन सीसं अनुक्खिपित्वा कुच्छित्तं सीदनतो कुसीतं वीरियारम्भाभावतो हीनवीरियं पुग्गलं सब्बथा वज्जेय्य, न तस्स दिट्ठानुगतिं आपज्जेय्याति अत्थो ।

एवं पुग्गलाधिष्ठानाय गाथाय कोसज्जे आदीनवं दस्सेत्वा इदानीं वीरियारम्भे आनिसंसे दस्सेतुं “पविवित्तेही”ति आदि वृत्तं । तस्सत्थो — ये पन कायविवेकसम्भवेन पविवित्ता, ततो एव किलेसेहि आरकत्ता अरिया, निब्बानं पतिपेसितत्तताय पहितत्ता आरम्मणूपनिज्झानवसेन लक्खणूपनिज्झानवसेन च झायिनो, सब्बकालं पग्गहितवीरियताय आरद्धवीरिया, लोकियलोकुत्तरभेदाय पज्जाय समन्नागतत्ता पण्डिता, तेहियेव सह आवसेय्य सदत्थं निष्फादेतुकामो संवसेय्याति । तं सुत्वा विमलत्थेरो संविग्गमानसो विपस्सनं पट्टपेत्वा सदत्थं आराधेसि । स्वायमत्थो परतो आगमिस्सति ।

सोममित्तत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

५. सब्बमित्तत्थेरगाथावण्णना

जनो जनहि सम्बद्धोति आयस्मतो सब्बमित्तथेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो इतो द्वाणवुते कप्पे तिसस्स भगवतो काले नेसादकुले निब्बत्तित्वा वनचारिको हुत्वा वने मिगे वधित्वा मंसं खादन्तो जीवति । अथस्स भगवा अनुगगणहनत्थं वसनट्टानसमीपे तीणि पदचेतियानि दस्सेत्वा पक्कामि । सो अतीतकाले सम्मासम्बुद्धेसु कतपरिचयत्ता चक्कङ्कितानि दिस्वा पसन्नमानसो कोरण्डपुप्फेहि पूजं कत्वा तेन पुज्जकम्मेन तावतिसभवने निब्बत्तित्वा अपरापरं सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थिनगरे ब्राह्मणकुले निब्बत्ति, **सब्बमित्तो**तिस्स नामं अहोसि । सो विज्जुतं पत्तो जेतवनपटिग्गहणे बुद्धानुभावं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा कम्मट्टानं गहेत्वा अरज्जे विहरन्तो वस्सं उपगन्त्वा वुट्ठवस्सो भगवन्तं वन्दितुं सावत्थिं गच्छन्तो अन्तरामग्गे मागविकेहि ओड्डिते पासे मिगपोतकं बद्धं अदस्स । माता पनस्स मिगी पासं अप्पविट्ठापि पुत्तसिनेहेन दूरं न गच्छति, मरणभयेन पाससमीपम्पि न उपगच्छति मिगपोतको च भीतो इतो चितो च परिवत्तेन्तो करुणं विलपति, तं दिस्वा थेरो, “अहो सत्तानं स्नेहेतुकं दुक्ख”न्ति गच्छन्तो ततो परं सम्बहुले चोरे एकं पुरिसं जीवगाहं गहेत्वा पलालवेणिया सरीरं वेठेत्वा झापेन्ते, तज्ज महाविरवं विरवन्तं दिस्वा तदुभयं निस्साय सज्जातसंवेगो तेसं चोरानं सुणन्तानयेव —

१४९: “जनो जनहि सम्बद्धो, जनमेवस्सितो जनो ।

जनो जनेन हेठीयति, हेठेति च जनो जनं ॥

१५०: “को हि तस्स जनेनत्थो, जनेन जनितेन वा ।

जनं ओहाय गच्छं तं, हेठयित्वा बहुं जन”न्ति ॥ — गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ जनोति अन्धबालजनो । जनम्हीति अज्जे जने । **सम्बद्धो**ति तण्हाबन्धनेन बद्धो । “अयं मे पुत्तो, माता”ति आदिना पटिबद्धो । अयमेव वा पाठो, “इमे मं पोसेन्ति, अहं इमे निस्साय जीवामी”ति पटिबद्धचित्तोति अत्थो । **जनमेवस्सितो जनो**ति “अयं मे पुत्तो, धीता”ति आदिना अज्जमेव जनं अज्जो जनो अस्सितो तण्हाय अल्लीनो परिग्गह्ठितो । **जनो जनेन हेठीयति, हेठेति च जनो जनन्ति** कम्मस्सकताय यथाभूतावबोधस्स च अभावतो अज्झुपेक्खनं अकत्वा लोभवसेन यथा जनो जनं अस्सितो, एवं दोसवसेन जनो जनेन हेठीयति विबाधीयति । “तयिदं मय्हं उपरि हेठनफलवसेन परिपत्तिस्सती”ति अजानन्तो हेठेति च जनो जनं ।

को हि तस्स जनेनत्थोति तस्स अज्जजनस्स अज्जेन जनेन तण्हावसेन अस्सितेन दोसवसेन हेठितेन वा को अत्थो । **जनेन जनितेन वा**ति मातापिता हुत्वा तेन अज्जेन जनेन जनितेन वा को अत्थो । **जनं ओहाय गच्छं तं, हेठयित्वा बहुं जनन्ति** यस्मा संसारे चरतो जनस्स अयमेवानुरूपा पटिपत्ति, तस्मा तं जनं, तस्स च बाधिका या सा तण्हा च, यो च सो दोसो एव बहुं जनं बाधयित्वा ठितो, तज्ज ओहाय सब्बसो पहाय परिच्चजित्वा गच्छं, तेहि अनुपहुतं ठानं गच्छेय्यं पापुणेय्यन्ति अत्थो । एवं पन वत्वा थेरो तावदेव विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तमपापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५०.१५-२४) —

“वनकम्मिको पुरे आसिं, पितुमातुमतेनहं ।

पसुमारेन जीवामि, कुसलं मे न विज्जति ॥

“मम आसयसामन्ता, तिस्सो लोकगगनायको ।

पदानि तीणि दस्सेसि, अनुकम्पाय चक्खुमा ॥

“अक्कन्ते च पदे दिस्वा, तिस्सनामस्स सत्थुनो ।
हट्ठो हट्ठेन चित्तेन, पदे चित्तं पसादयिं ॥

“कोरण्डं पुप्फितं दिस्वा, पादपं धरणीरुहं ।
सकोसकं गहेत्वान, पदसेट्ठमपूजयिं ॥

“तेन कम्मेन सुकतेन, चेतनापणिधीहि च ।
जहित्वा मानुसं देहं, तावतिसमगच्छहं ॥

“यं यं योनुपपज्जामि, देवत्तं अथ मानुसं ।
कोरण्डकछवि होमि, सुप्पभासो भवामहं ॥

“द्वेनवुते इतो कप्पे, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, पदपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
ते पन चोरा थेरस्स सन्तिके धम्मं सुत्वा संवेगजाता पब्बजित्वा धम्मामुधम्मं पटिपज्जिंसूति ।

सब्बमित्तथेरगाथावण्णना निड्डिता ।

६. महाकाळत्थेरगाथावण्णना

काळी इत्थीति आयस्मतो महाकाळत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो इतो एकनवुते कप्पे कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो केनचिदेव करणीयेन अरज्जं गतो तत्थ अज्जतरस्स रुक्खस्स साखाय ओलम्बमानं पंसुकूलचीवरं दिस्वा “अरियद्धजो ओलम्बती”ति पसन्नचित्तो किङ्कणिपुप्फानि गहेत्वा पंसुकूलं पूजेसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सेतब्यनगरे सत्थवाहकुले निब्बत्तित्वा **महाकाळो**ति लद्धनामो विज्जुतं पत्वा घरावासं वसन्तो पज्चहि सकटसतेहि भण्डं गहेत्वा वाणिज्जवसेन सावत्थिं गतो एकमन्तं सकटसत्थं निवेसेत्वा अद्धानपरिस्समं विनोदेत्वा अत्तनो परिसाय सद्धिं निसिन्नो सायन्हसमयं गन्धमालादिहत्थे उपासके जेतवनं गच्छन्ते दिस्वा सयम्पि तेहि सद्धिं विहारं गन्त्वा सत्थु सन्तिके धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा सोसानिकङ्गं अधिट्ठाय सुसाने वसति । अथेकदिवसं **काळी** नाम एका इत्थी छवडाहिका थेरस्स कम्मट्ठानत्थाय अचिरमतसरीरं उभो सत्थी भिन्दित्वा उभो च बाहू भिन्दित्वा सीसज्च दधिथालकं विय भिन्दित्वा सब्बं अङ्गपच्चङ्गं सम्बन्धमेव कत्वा थेरस्स ओलोकेतुं योग्यट्ठाने ठपेत्वा एकमन्तं निसीदि । थेरो तं दिस्वा अत्तानं ओवदन्तो —

१५१. “काळी इत्थी ब्रहती धङ्करूपा, सत्थिज्च भेत्वा अपरज्च सत्थिं ।
बाहज्च भेत्वा अपरज्च बाहं, सीसज्च भेत्वा दधिथालकं व ।
एसा निसिन्ना अभिसन्दहित्वा ॥

१५२. “यो वे अविद्धा उपधिं करोति, पुनप्पुनं दुक्खमुपेति मन्दो ।

तस्मा पजानं उपधिं न कयिरा, माहं पुन भिन्नसिरो सयिस्स”न्ति ॥ —

गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ काळीति तस्सा नामं, काळवण्णत्ता वा एवं वुत्तं । ब्रह्मीति महासरीरा आरोहपरिणाहवती । धङ्करूपाति काळवण्णत्ता एव काकसदिसरूपा । सत्थिञ्च भेत्वाति मतसरीरस्स सत्थिं जण्णुभेदनेन भञ्जित्वा । अपरञ्च सत्थिन्ति इतरञ्च सत्थिं भञ्जित्वा । बाहञ्च भेत्वाति बाहद्विञ्च अगगबाहद्वानेयेव भञ्जित्वा । सीसञ्च भेत्वा दधिथालकंवाति मतसरीरस्स सीसं भिन्दित्वा भिन्नत्ता एव लेडुदण्डादीहि पग्घरन्तं दधिथालकं विय, पग्घरन्तं मत्थलुङ्गं कत्वाति अत्थो । एसा निसिन्ना अभिसन्दहित्वाति छिन्नभिन्नावयवं मतसरीरं ते अवयवे यथाठानेयेव ठपनेन सन्दहित्वा सहितं कत्वा मंसापणं पसारेन्ती विय एसा निसिन्ना ।

यो वे अविद्वा उपधिं करोतीति यो इमाय उपट्ठापितं कम्मट्ठानं दिस्वापि अविद्वा अकुसलो कम्मट्ठानं छट्टेत्वा अयोनिमनसिकारेण किलेसूपधिं उप्पादेति, सो मन्दो मन्दपज्जो संसारस्स अनतिवत्तनतो पुनप्पुनं अपरापरं निरयादीसु दुक्खं उपेति । तस्मा पजानं उपधिं न कयिराति तस्माति यस्मा चेतदेवं, तस्मा । पजानं उपधिन्ति “इध यं दुक्खं सम्भोती”ति पजानन्तो योनिसो मनसिकरोन्तो किलेसूपधिं न कयिरा न उप्पादेय्य । कस्मा? माहं पुन भिन्नसिरो सयिस्सन्ति यथयिदं मतसरीरं भिन्नसरीरं सयति, एवं किलेसूपधीहि संसारे पुनप्पुनं उप्पत्तिया कटसिवड्ढको हुत्वा भिन्नसिरो अहं मा सयिस्सन्ति । एवं वदन्तो एव थेरो विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५०.८-१४) —

“हिमवन्तस्साविदूरे, उदङ्गणो नाम पब्बतो ।
तत्थद्वसं पंसुकूलं, दुमग्गमि विलम्बितं ॥

“तीणि किङ्कणिपुष्फानि, ओचिनित्वानहं तदा ।
हट्ठो हट्ठेन चित्तेन, पंसुकूलमपूजयिं ॥

“तेन कम्मेण सुकतेन, चेतनापणिधीहि च ।
जहित्वा मानुसं देहं, तावतिसमगच्छहं ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, पूजित्वा अरहद्भजं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

महाकाळत्थेरगाथावण्णना निद्धिता ।

७. तिस्सत्थेरगाथावण्णना

बहू सपत्ते लभतीति आयस्मतो तिस्सत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठूपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो पियदस्सिस्स भगवतो काले ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा विञ्जुतं पत्तो सिप्पेसु निष्फत्तिं

गन्त्वा कामेसु आदीनवं दिस्वा घरावासं पहाय तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा अरज्जायतने सालवने अस्समं कारेत्वा वसति । भगवा तस्स अनुगण्हनत्थं अस्समस्स अविदूरे सालवने निरोधं समापज्जित्वा निसीदि । सो अस्समतो निक्खमित्वा फलाफलत्थाय गच्छन्तो भगवन्तं दिस्वा पसन्नमानसो चत्तारो दण्डे ठपेत्वा भगवतो उपरि पुप्फिताहि सालसाखाहि साखामण्डपं कत्वा सत्ताहं नवनवेहि सालपुप्फेहि भगवन्तं पूजेन्तो अट्ठासि बुद्धारम्मणं पीतिं अविजहन्तो । सत्था सत्ताहस्स अच्चयेन निरोधतो वुट्ठित्वा भिक्खुसङ्घं चिन्तेसि । तावदेव सतसहस्समत्ता खीणासवा सत्थारं परिवारेसुं । भगवा तस्स भाविनिं सम्पत्तिं विभावेन्तो अनुमोदनं वत्वा पक्कामि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवलोके निब्बत्तित्वा अपरापरं सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा **तिस्सोति** लद्धनामो वयप्पत्तो तिण्णं वेदानं पारगू हुत्वा पज्चमत्तानि माणवकसतानि मन्ते वाचेन्तो लाभगयसगगप्पत्तो हुत्वा सत्थु राजगहगमने बुद्धानुभावं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.४९.१९०-२२०)

“अज्झोगाहेत्वा सालवनं, सुकतो अस्समो मम ।
सालपुप्फेहि सज्छन्नो, वसामि विपिने तदा ॥

“पियदस्सी च भगवा, सयम्भू अगगपुगगलो ।
विवेककामो सम्बुद्धो, सालवनमुपागमि ॥

“अस्समा अभिनिक्खम्म, पवनं अगमासहं ।
मूलफलं गवेसन्तो, आहिण्डामि वने तदा ॥

“तत्थदसासिं सम्बुद्धं, पियदस्सिं महायसं ।
सुनिसिन्नं समापन्नं, विरोचन्तं महावने ॥

“चतुदण्डे ठपेत्वान, बुद्धस्स उपरी अहं ।
मण्डपं सुकतं कत्वा, सालपुप्फेहि छादयिं ॥

“सत्ताहं धारयित्वान, मण्डपं सालछादितं ।
तत्थ चित्तं पसादेत्वा, बुद्धसेट्टमवन्दहं ॥

“भगवा तम्हि समये, वुट्ठित्वा समाधितो ।
युगमत्तं पेक्खमानो, निसीदि पुरिसुत्तमो ॥

“सावको वरुणो नाम, पियदस्सिस्स सत्थुनो ।
वसीसतसहस्सेहि, उपगच्छि विनायकं ॥

“पियदस्सी च भगवा, लोकजेट्ठो नरासभो ।
भिक्खुसङ्घे निसीदित्वान, सितं पातुकरी जिनो ॥

“अनुरुद्धो उपट्ठाको, पियदस्सिस्स सत्थुनो ।
एकंसं चीवरं कत्वा, अपुच्छित्थ महामुनिं ॥

“को नु खो भगवा हेतु, सितकम्मस्स सत्थुनो ।
कारणे विज्जमानम्हि, सत्था पातुकरे सितं ॥

“सत्ताहं सालच्छदनं, यो मे धारेसि माणवो ।
तस्स कम्मं सरित्त्वान, सितं पातुकरिं अहं ॥

“अनोकासं न पस्सामि, यत्थ पुज्जं विपच्चति ।
देवलोके मनुस्से वा, ओकासोव न सम्मति ॥

“देवलोके वसन्तस्स, पुज्जकम्मसमङ्गिनो ।
यावता परिसा तस्स, सालच्छन्ना भविस्सति ॥

“तत्थ दिब्बेहि नच्चेहि, गीतेहि वादितेहि च ।
रमिस्सति सदा सन्तो, पुज्जकम्मसमाहितो ॥

“यावता परिसा तस्स, गन्धगन्धी भविस्सति ।
सालस्स पुप्फवस्सो च, पवस्सिस्सति तावदे ॥

“ततो चुतोयं मनुजो, मानुसं आगमिस्सति ।
इधापि सालच्छदनं, सब्बकालं धरिस्सति ॥

“इध नच्चञ्च गीतञ्च, सम्मताळसमाहितं ।
परिवारेस्सन्ति मं निच्चं, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“उग्गच्छन्ते च सूरिये, सालवस्सं पवस्सति ।
पुज्जकम्मेन संयुत्तं, वस्सते सब्बकालिकं ॥

“अट्ठारसे कप्पसते, ओक्काककुलसम्भवो ।
गोतमो नाम गोत्तेन, सत्था लोके भविस्सति ॥

“तस्स धम्मेसु दायादो, ओरसो धम्मनिम्मितो ।
सब्बासवे परिज्जाय, निब्बायिस्सतिनासवो ॥

“धम्मं अभिसमेन्तस्स, सालच्छन्नं भविस्सति ।
चितके ज्ञायमानस्स, छदनं तत्थ हेस्सति ॥

“विपाकं कित्तयित्वान, पियदस्सी महामुनि ।
परिसाय धम्मं देसेसि, तप्पेन्तो धम्मवुद्धिया ॥

“तिसकप्पानि देवेसु, देवरज्जमकारयिं ।
सट्ठि च सत्तक्खत्तुञ्च, चक्कवत्ती अहोसहं ॥

“देवलोका इधागन्त्वा, लभामि विपुलं सुखं ।
इधापि सालच्छदनं, मण्डपस्स इदं फलं ॥

“अयं पच्छिमको मय्हं, चरिमो वत्तते भवो ।
इधापि सालच्छदनं, हेस्सति सब्बकालिकं ॥

“महामुनिं तोसयित्वा, गोतमं सक्यपुङ्गवं ।
पत्तोमि अचलं ठानं, हित्वा जयपराजयं ॥

“अट्टारसे कप्पसते, यं बुद्धमभिपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन’न्ति ॥

सो अरहत्तं पन पत्वा विसेसतो लाभगयसग्गप्पत्तो अहोसि । तत्थ केचि पुथुज्जनभिक्षू थेरस्स लाभसक्कारं दिस्वा बालभावेन असहनाकारं पवेदेसुं । थेरो तं जत्वा लाभसक्कारे आदीनवं तत्थ अत्तनो अलग्गभावञ्च पकासेन्तो —

१५३: “बहू सपत्ते लभति, मुण्डो सङ्गाटिपारुतो ।
लाभी अन्नस्स पानस्स, वत्थस्स सयनस्स च ॥

१५४: “एतमादीनवं जत्वा, सक्कारेसु महब्भयं ।
अप्पलाभो अनवस्सुतो, सतो भिक्षु परिब्बजे’ति ॥ —

गाथाद्वयं अभसि ।

तस्सत्थो — सिखम्पि असेसेत्वा मुण्डितकेसताय **मुण्डो**, छिन्दित्वा सङ्गाटितकासावधारिताय **सङ्गाटिपारुतो**, एवं वेवण्णियं अज्झुपगतो परायत्तवुत्तिको पब्बजितो सचे अन्नपानादीनं **लाभी** होति, सोपि **बहू सपत्ते लभति**, तस्स उसूयन्ता बहू सम्भवन्ति । तस्मा **एतं** एवरूपं लाभसक्कारेसु **महब्भयं** विपुलभयं **आदीनवं** दोसं विदित्वा अप्पिच्छतं सन्तोसञ्च हृदये ठपेत्वा अनवज्जुप्पादस्सापि उप्पन्नस्स लाभस्स परिवज्जनेन **अप्पलाभो**, ततो एव तत्थ तण्हावस्सुताभावेन **अनवस्सुतो**, संसारे भयस्स इक्खनतो भिन्नकिलेसताय वा **भिक्षु** सन्तुट्ठिद्वानीयस्स सतिसम्पजञ्जस्स वसेन **सतो** हुत्वा **परिब्बजे** चरेय्य विहरेय्याति । तं सुत्वा ते भिक्षू तावदेव थेरं खमापेसुं ।

तिस्सत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

८. किमिलत्थेरगाथावण्णना

पाचीनवंसदायम्हीति आदिका आयस्मतो किमिलत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? तस्स पुब्बयोगो संवेगुप्पत्ति पब्बज्जा च एककनिपाते “अभिसत्तो”ति गाथाय संवण्णनायं वुत्तायेव । ताय च गाथाय थेरेन अत्तनो विसेसाधिगमस्स कारणं दस्सितं । इध पन अधिगतविसेसस्स अत्तनो आयस्मता च अनुरुद्धेन आयस्मता च नन्दियेन सह समग्गवासो दस्सितोति वेदितब्बं । समग्गवासं पन वसन्ता ते यथा च वसिंसु, तं दस्सेन्तो —

१५५: “पाचीनवंसदायम्हि, सक्कपुत्ता सहायका ।

पहायानप्पके भोगे, उज्जे पत्तागते रता ॥

१५६: “आरद्धवीरिया पहितत्ता, निच्चं दळ्ळपरक्कमा ।

रमन्ति धम्मरतिया, हित्वान लोकियं रति”न्ति ॥ — गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ **पाचीनवंसदायम्ही**ति पाचीनवंसनामके रक्खितगोपिते सहपरिच्छेदे वने । तज्जि वनं गामस्स पाचीनदिसायं ठितत्ता वंसगुम्बपरिक्खितत्ता च “पाचीनवंसदायो”ति वुत्तो, वंसवनभावेन वाति । **सक्कपुत्ता**ति अनुरुद्धत्थेरादयो सक्कराजकुमारा । **सहायका**ति संवेगुप्पत्तिपब्बज्जासमणधम्मकरणसंवासेहि सह अयनतो पवत्तनतो सहायका । **पहायानप्पके भोगे**ति उळारेन पुज्जानुभावेन अधिगते कुलपरम्परागते च महन्ते भोगक्खन्धे छुट्टेत्वा । “सहायानप्पके”तिपि पाळि । **उज्जे पत्तागते रता**ति उज्जाचरियाय आभतत्ता उज्जे पत्ते आगतत्ता पत्तागते पत्तपरियापन्ने रता अभिरता, सङ्गभत्तादिअतिरेकलाभं पटिक्खित्वा जङ्गबलं निस्साय भिक्खाचरियाय लद्धेन मिस्सकभत्तेनेव सन्तुट्ठाति अत्थो ।

आरद्धवीरियाति उत्तमत्थस्स अधिगमाय आदितोव पगेव सम्पादितवीरिया । **पहितत्ता**ति निन्नपोणपब्भारभावेन कालेन कालं समापज्जनेन च निब्बानं पतिपेसितचित्ता । **निच्चं दळ्ळपरक्कमा**ति वत्तपटिपत्तीसु दिट्ठधम्मसुखविहारानुयोगेन सब्बकालं असिथिलपरक्कमा । **रमन्ति धम्मरतिया, हित्वान लोकियं रति**न्ति लोके विदितताय लोकपरियापन्नताय च लोकियं रूपारम्मणादिरतिं पहाय मग्गपज्जाय पजहित्वा लोकुत्तरधम्मरतिया अगगफलनिब्बानाभिरतिया च रमन्ति अभिरमन्तीति ।

किमिलत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

९. नन्दत्थेरगाथावण्णना

अयोनिसो मनसिकाराति आयस्मतो नन्दत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले हंसवतीनगरे कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो भगवतो सन्तिके धम्मं सुणन्तो सत्थारं एकं भिक्खुं इन्द्रियेसु गुत्तद्वारानं अगगट्ठाने ठपेन्तं दिस्वा सयम्पि तं ठानन्तरं पत्थेन्तो भगवतो भिक्खुसङ्घस्स च पूजासक्कारबहुलं महादानं पवत्तेत्वा, “अहम्पि अनागते तुम्हादिसस्स बुद्धस्स एवरूपो सावको भवेय्य”न्ति पणिधानं कत्वा ततो पट्ठाय देवमनुस्सेसु संसरन्तो अत्थदस्सिस्स भगवतो काले विनताय नाम नदिया महन्तो कच्छपो हुत्वा निब्बत्तो एकदिवसं सत्थारं नदिया पारं गन्तुं तीरे ठितं दिस्वा सयं भगवन्तं तारेतुकामो सत्थु पादमूले निपज्जि । सत्था तस्स अज्झासयं ओलोकेत्वा पिट्ठिं अभिरुहि । सो

हृदुतुडो वेगेन सोतं छिन्दन्तो सीघतरं परतीरमेव पापेसि । भगवा तस्स अनुमोदनं वदन्तो भाविनिं सम्पत्तिं कथेत्वा पक्कामि ।

सो तेन पुञ्जकम्मेन सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कपिलवत्थुस्मिं सुद्धोदनमहाराजस्स पुत्तो हुत्वा महापजापतिया गोतमिया कुच्छिम्हि निब्बत्ति । तस्स नामग्गहणदिवसे जातिसङ्घं नन्देन्तो जातोति नन्दोत्वेव नामं अकंसु । तस्स वयप्पत्तकाले सत्था पवत्तवरधम्मचक्को लोकानुगहं करोन्तो कपिलवत्थुं गन्त्वा जातिसमागमे पोक्खरवस्सं अट्ठुप्पत्तिं कत्वा वेस्सन्तरजातकं (जा० २.२२.१६५५ आदयो) कथेत्वा दुतियदिवसे पिण्डाय पविट्ठो “उत्तिट्ठे नप्पमज्जेय्या”ति (ध० प० १६८) गाथाय पितरं सोतापत्तिफले पतिट्ठापेत्वा निवेसनं गन्त्वा “धम्मं चरे सुचरित”न्ति (ध० प० १६९) गाथाय महापजापतिं सोतापत्तिफले राजानं सकदागामिफले पतिट्ठापेत्वा ततिये दिवसे नन्दकुमारस्स अभिसेकनिवेसनप्पवेसनविवाहमङ्गलेसु वत्तमानेसु पिण्डाय पविसित्वा नन्दकुमारस्स हत्थे पत्तं दत्वा मङ्गलं वत्वा तस्स हत्थतो पत्तं अगहेत्वाव विहारं गतो तं पत्तहत्थं विहारं आगतं अनिच्छमानंयेव पब्बाजेत्वा तथा पब्बजितत्तायेव अनभिरतिया पीळितं जत्वा उपायेन तस्स तं अनभिरतिं विनोदेसि । सो योनिसो पटिसङ्घाय विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.४९.१४८-१६३) —

“अत्थदस्सी तु भगवा, सयम्भू लोकनायको ।
विनतानदिया तीरं, उपागच्छि तथागतो ॥

“उदका अभिनिक्खम्म, कच्छपो वारिगोचरो ।
बुद्धं तारेतुकामोहं, उपेसिं लोकनायकं ॥

“अभिरूहतु मं बुद्धो, अत्थदस्सी महामुनि ।
अहं तं तारयिस्सामि, दुक्खस्सन्तकरो तुवं ॥

“मम सङ्कप्पमज्जाय, अत्थदस्सी महायसो ।
अभिरूहित्वा मे पिट्ठिं, अट्ठासि लोकनायको ॥

“यतो सरामि अत्तानं, यतो पत्तोस्मि विञ्जुतं ।
सुखं मे तादिसं नत्थि, फुट्ठे पादतले यथा ॥

“उत्तरित्वान सम्बुद्धो, अत्थदस्सी महायसो ।
नदितीरम्हि ठत्वान, इमा गाथा अभासथ ॥

“यावता वत्तते चित्तं, गङ्गासोतं तरामहं ।
अयञ्च कच्छपो राजा, तारेसि मम पज्जवा ॥

“इमिना बुद्धतरणेन, मेत्तचित्तवताय च ।
अट्ठारसे कप्पसते, देवलोके रमिस्सति ॥

“देवलोका इधागन्त्वा, सुक्कमूलेन चोदितो ।
एकासने निसीदित्वा, कङ्कासोतं तरिस्सति ॥

“यथापि भद्दके खेत्ते, बीजं अप्पम्पि रोपितं ।
सम्माधारं पवेच्छन्ते, फलं तोसेति कस्सकं ॥

“तथेविदं बुद्धखेत्तं, सम्मासम्बुद्धदेसितं ।
सम्माधारं पवेच्छन्ते, फलं मं तोसयिस्सति ॥

“पधानपहितत्तोम्हि, उपसन्तो निरूपधि ।
सब्बासवे परिज्जाय, विहरामि अनासवो ॥

“अट्टारसे कप्पसते, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, तरणाय इदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन’न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा विमुत्तिसुखं अनुभवन्तो “अहो सत्थु उपायकोसल्लं, येनाहं भवपङ्कतो उद्धरित्वा निब्बानथले पतिट्ठापितो’ति अत्तनो पहीनसंकिलेसं पटिलद्धञ्च सुखं पच्चवेक्खित्वा सज्जातसोमनस्सो उदानवसेन —

१५७: “अयोनिस्सो मनसिकारा, मण्डनं अनुयुज्जिसं ।
उद्धतो चपलो चासिं, कामरागेन अट्ठितो ॥

१५८: “उपायकुसलेनाहं, बुद्धेनादिच्चबन्धुना ।
योनिस्सो पटिपज्जित्वा, भवे चित्तं उदब्बहि’न्ति ॥ — गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ अयोनिस्सो मनसिकाराति अनुपायमनसिकारतो असुभं कायं सुभतो मनसि करित्वा सुभतो मनसिकारहेतु, असुभं कायं सुभसज्जायाति अत्थो । मण्डनन्ति हत्थूपगादिआभरणेहि चैव मालागन्धादीहि च अत्तभावस्स अलङ्करणं । अनुयुज्जिसन्ति अनुयुज्जिं, सरीरस्स विभूसनप्पसुतो अहोसिन्ति अत्थो । उद्धतोति जातिगोत्तरूपयोब्बनमदादीहि उद्धतो अवूपसन्तचित्तो । चपलोति वनमक्कटो विय अनवट्ठितचित्तताय लोलो, कायमण्डनवत्थमण्डनादिचापल्ये युत्तताय वा चपलो च । आसिन्ति अहोसिं । कामरागेनाति वत्थुकामेसु छन्दरागेन अट्ठितो पीळितो विबाधितो आसिन्ति योजना ।

उपायकुसलेनाति विनेय्यानं दमनूपायच्छेकेन कोविदेन बुद्धेन भगवता हेतुभूतेन । हेतुअत्थे हि एतं करणवचनं । पलुट्टमक्कटीदेवच्छरादस्सनेन हि उपक्वितवाद्दचोदनाय अत्तनो कामरागापनयनं सन्धाय वदति । भगवा हि आयस्मन्तं नन्दत्थेरं पठमं जनपदकल्याणिं उपादाय “यथायं मक्कटी, एवं ककुटपादिनियो उपादाय जनपदकल्याणी’ति महतिया आणिया खुद्दकं आणिं नीहरन्तो छड्डको विय, सिनेहपानेन सरीरं किलेदेत्वा वमनविरेचनेहि दोसं नीहरन्तो भिसक्को विय च ककुटपादिनिदस्सनेन जनपदकल्याणियं विरत्तचित्तं कारेत्वा पुन उपक्वितवादेन ककुटपादिनीसुपि चित्तं विराजेत्वा सम्मदेव समथविपस्सनानुयोगेन अरियमग्गे पतिट्ठापेसि । तेन वुत्तं “योनिस्सो पटिपज्जित्वा, भवे चित्तं उदब्बहि’न्ति । उपायेन जायेन सम्मदेव समथविपस्सनाय विसुद्धिपटिपदं पटिपज्जित्वा भवे संसारपङ्के निमुग्गञ्च मे चित्तं अरियमग्गेन

हत्थेन उत्तारिं, निब्बानथले पतिट्ठापेसिन्ति अत्थो ।

इमं उदानं उदानेत्वा थेरो पुनदिवसे भगवन्तं उपसङ्कमित्वा एवमाह — “यं मे, भन्ते, भगवा पाटिभोगो पञ्चन्नं अच्छरासतानं पटिलाभाय ककुटपादानं, मुञ्चामहं, भन्ते, भगवन्तं एतस्मा पटिस्सवा”ति (उदा० २२) । भगवापि, “यदेव खो ते, नन्द, अनुपादाय आसवेहि चित्तं विमुत्तं, अथाहं मुत्तो एतस्मा पटिस्सवा”ति (उदा० २२) आह । अथस्स भगवा सविसेसं इन्द्रियेसु गुत्तद्वारतं जत्वा तं गुणं विभावेन्तो, “एतदगं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खूनं इन्द्रियेसु गुत्तद्वारानं यदिदं नन्दो”ति (अ० नि० १.२१९, २३०) इन्द्रियेसु गुत्तद्वारभावेन अगगट्ठाने ठपेसि । थेरो हि “यमेवाहं इन्द्रियानं असंवरं निस्साय इमं विप्पकारं पत्तो, तमेवाहं सुट्ठु निग्गहेस्सामी”ति उस्साहजातो बलवहिरोत्तप्पो तत्थ च कताधिकारत्ता इन्द्रियसंवरे उक्कंसपारमिं अगमासीति ।

नन्दत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

१०. सिरिमत्थेरगाथावण्णना

परे च नं पसंसन्तीति आयस्मतो सिरिमत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो पदमुत्तरस्स भगवतो पारमियो पूरेत्वा तुसितभवने ठितकाले ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो तिण्णं वेदानं पारगू सनिघण्डुकेटुभानं सक्खरप्पभेदानं इतिहासपञ्चमानं पदको वेय्याकरणो लोकायतमहापुरिसलक्खणेसु अनवयो नेक्खम्मज्झासयताय कामे पहाय तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा चतुरासीतिसहस्सपरिमाणेन तापसगणेन परिवुतो हिमवन्तप्पदेसे देवताभिनिम्मिते अस्समे झानाभिज्जायो निब्बत्तेत्वा वसन्तो पुरिमबुद्धेसु कताधिकारताय लक्खणमन्तेसु आगतनियामेन च बुद्धगुणे अनुस्सरित्वा अतीते बुद्धे उद्दिस्स अज्जतरस्मिं नदीनिवत्तने पुलिनचेतियं कत्वा पूजासक्काराभिरतो अहोसि । तं दिस्वा तापसा, “कं उद्दिस्स अयं पूजासक्कारो करीयती”ति पुच्छिंसु । सो तेसं लक्खणमन्ते आहरित्वा तत्थ आगतानि महापुरिसलक्खणानि विभजित्वा तदनुसारेण अत्तनो बले ठत्वा बुद्धगुणे कित्तेसि । तं सुत्वा तेपि तापसा पसन्नमानसा ततो पट्टाय सम्मासम्बुद्धं उद्दिस्स थूपपूजं करोन्ता विहरन्ति ।

तेन च समयेन पदमुत्तरबोधिसत्तो तुसितकाया चवित्वा मातुकुच्छिं ओक्कन्तो होति । चरिमभवे द्वत्तिस पुब्बनिमित्तानि पातुरहेसुं, सब्बे च अच्छरियब्भूतधम्मा । तापसो तानि अन्तेवासिकानं दस्सेत्वा भिय्योसोमत्ताय सम्मासम्बुद्धेसु तेसं पसादं वट्ठेत्वा कालं कत्वा ब्रह्मलोके निब्बत्तित्वा तेहि अत्तनो सरीरस्स पूजाय करीयमानाय दिस्समानरूपो आगन्त्वा, “अहं तुम्हाकं आचरियो ब्रह्मलोके निब्बत्तो, तुम्हे अप्पमत्ता पुलिनचेतियपूजमनुयुज्जथ, भावनाय च युत्तप्पयुत्ता होथा”ति वत्वा ब्रह्मलोकमेव गतो ।

एवं सो देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं गहपतिकुले निब्बत्ति, तस्स जातदिवसतो पट्टाय तस्मिं कुले सिरिसम्पत्तिया वट्ठमानत्ता **सिरिमा**त्वेव नामं अकंसु । तस्स पदसा गमनकाले कनिट्ठभाता निब्बत्ति, तस्स “अयं सिरिं वट्ठेन्तो जातो”ति **सिरिवट्ठो**ति नामं अकंसु । ते उभोपि जेतवनप्पटिग्गहणे बुद्धानुभावं दिस्वा पटिलद्धसद्धा पब्बजिंसु । तेसु सिरिवट्ठो न ताव उत्तरिमनुस्सधम्मस्स लाभी अहोसि, चतुन्नं पच्चयानं लाभी, गहट्ठपब्बजितानं सक्कतो गरुकतो, सिरिमत्थेरो पन पब्बजितकालतो पट्टाय तादिसेन कम्मच्छिद्देन अप्पलाभी अहोसि बहुजनासम्भावितो, समथविपस्सनासु कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.४९.१११-१४७) —

“पब्बते हिमवन्तम्हि, देवलो नाम तापसो ।
तत्थ मे चङ्कमो आसि, अमनुस्सेहि मापितो ॥

“जटाभारेण भरितो, कमण्डलुधरो सदा ।
उत्तमत्थं गवेसन्तो, विपिना निक्खमिं तदा ॥

“चुल्लासीतिसहस्सानि, सिस्सा मय्हं उपट्ठुं ।
सककम्माभिपसुता, वसन्ति विपिने तदा ॥

“अस्समा अभिनिक्खम्म, अकं पुलिनचेतियं ।
नानापुप्फं समानेत्वा, तं चेतियमपूजयिं ॥

“तत्थ चित्तं पसादेत्वा, अस्समं पविसामहं ।
सब्बे सिस्सा समागन्त्वा, एतमत्थं पुच्छिंसु मं ॥

“पुलिनेन कतो थूपो, यं त्वं देव नमस्ससि ।
मयम्पि जातुमिच्छाम, पुट्ठो आचिक्ख नो तुवं ॥

“निद्धिट्ठा नु मन्तपदे, चक्खुमन्तो महायसा ।
ते खो अहं नमस्सामि, बुद्धसेट्ठे महायसे ॥

“कीदिसा ते महावीरा, सब्बञ्जू लोकनायका ।
कथंवण्णा कथंसीला, कीदिसा ते महायसा ॥

“बात्तिसलक्खणा बुद्धा, चत्तालीसदिजापि च ।
नेत्ता गोपखुमा तेसं, जिञ्जुका फलसन्निभा ॥

“गच्छमाना च ते बुद्धा, युगमत्तञ्च पेक्खरे ।
न तेसं जाणु नदति, सन्धिसद्दो न सुय्यति ॥

“गच्छमाना च सुगता, उद्धरन्ताव गच्छरे ।
पठमं दक्खिणं पादं, बुद्धानं एस धम्मता ॥

“असम्भीता च ते बुद्धा, मिगराजाव केसरी ।
नेवुक्कंसेन्ति अत्तानं, नो च वम्भेन्ति पाणिनं ॥

“मानावमानतो मुत्ता, समा सब्बेसु पाणिसु ।
अनत्तुक्कंसका बुद्धा, बुद्धानं एस धम्मता ॥

“उप्पज्जन्ता च सम्बुद्धा, आलोकं दस्सयन्ति ते ।
छप्पकारं पकम्पेन्ति, केवलं वसुधं इमं ॥

“पस्सन्ति निरयज्जेते, निब्बाति निरयो तदा ।
पवस्सति महामेघो, बुद्धानं एस धम्मता ॥

“ईदिसा ते महानागा, अतुला च महायसा ।
वण्णतो अनतिक्कन्ता, अप्पमेय्या तथागता ॥

“अनुमोदिंसु मे वाक्यं, सब्बे सिस्सा सगारवा ।
तथा च पटिपज्जिंसु, यथासत्ति यथाबलं ॥

“पटिपूजेन्ति पुलिनं, सककम्माभिलासिनो ।
सद्दहन्ता मम वाक्यं, बुद्धसक्कतमानसा ॥

“तदा चवित्वा तुसिता, देवपुत्तो महायसो ।
उप्पज्जि मातुकुच्छिमि, दससहस्सि कम्पथ ॥

“अस्समस्साविदूरमि, चङ्कममि ठितो अहं ।
सब्बे सिस्सा समागन्त्वा, आगच्छुं मम सन्तिके ॥

“उसभोव मही नदति, मिगराजाव कूजति ।
सुसुमारोव सळति, किं विपाको भविस्सति ॥

“यं पकित्तेमि सम्बुद्धं, सिकताथूपसन्तिके ।
सो दानि भगवा सत्था, मातुकुच्छिमुपागमि ॥

“तेसं धम्मकथं वत्वा, कित्तयित्वा महामुनिं ।
उय्योजेत्वा सके सिस्से, पल्लङ्कमाभुजिं अहं ॥

“बलज्ज वत मे खीणं, ब्याधिना परमेन तं ।
बुद्धसेट्ठं सरित्वान, तत्थ कालङ्कतो अहं ॥

“सब्बे सिस्सा समागन्त्वा, अकंसु चितकं तदा ।
कळेवरज्ज मे गय्ह, चितकं अभिरोपयुं ॥

“चितकं परिवारेत्वा, सीसे कत्वान अज्जलिं ।
सोकसल्लपरेता ते, विक्कन्दिंसु समागता ॥

“तेसं लालप्पमानानं, अगमं चितकं तदा ।
अहं आचरियो तुम्हं, मा सोचित्थ सुमेधसा ॥

“सदत्थे वायमेय्याथ, रत्तिन्दिवमतन्दिता ।
मा वो पमत्ता अहुत्थ, खणो वो पटिपादितो ॥

“सके सिस्सेनुसासित्वा, देवलोकं पुनागमिं ।
अट्टारस च कप्पानि, देवलोके रमामहं ॥

“सतानं पञ्चक्खत्तुञ्च, चक्कवत्ती अहोसहं ।
अनेकसतक्खत्तुञ्च, देवरज्जमकारयिं ॥

“अवसेसेसु कप्पेसु, वोकिण्णो संसरिं अहं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, उप्पादस्स इदं फलं ॥

“यथा कोमुदिके मासे, बहू पुप्फन्ति पादपा ।
तथेवाहमिं समये, पुप्फितोमिं महेसिना ॥

“वीरियं मे धुरधोरहं, योगक्खेमाधिवाहनं ।
नागोव बन्धनं छेत्वा, विहरामि अनासवो ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, यं बुद्धमभिकित्तयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, कित्तनाय इदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

छळभिज्जज्झि समानं आयस्मन्तं सिरिमत्थेरं “अरियो”ति अजानन्ता पुथुज्जना भिक्खू सामणेरा च अप्पलाभिताय लोकस्स अनभिगतभावेन असम्भावेन्ता यंकिज्जि कथेत्वा गरहन्ति । सिरिवट्ठुत्थेरं पन पच्चयानं लाभिभावेन लोकस्स सक्कतगरुकतभावतो सम्भावेन्ता पसंसन्ति । थेरो “अवण्णारहस्स नाम वण्णभणनं, वण्णारहस्स च अवण्णभणनं अस्स पुथुज्जनभावस्स दोसो”ति पुथुज्जनभावञ्च गरहन्तो —

१५९. “परे च नं पसंसन्ति, अत्ता चे असमाहितो ।
मोघं परे पसंसन्ति, अत्ता हि असमाहितो ॥

१६०. “परे च नं गरहन्ति, अत्ता चे सुसमाहितो ।
मोघं परे गरहन्ति, अत्ता हि सुसमाहितो”ति ॥

— गाथाद्वयमभासि ।

तत्थ परेति अत्ततो अज्जे परे नाम, इध पन पण्डितेहि अज्जे बाला परेति अधिप्पेता । तेसज्हि अजानित्वा अपरियोगाहेत्वा भासनतो गरहा विय पसंसापि अप्पमाणभूता । नन्ति नं पुग्गलं । **पसंसन्तीति** अविद्दसुभावेन तण्हाविपन्नताय वा, अथ वा अभूतयेव पुग्गलं “असुको भिक्खु ज्ञानलाभी, अरियो”ति वा अभूतगुणरोपनेन कित्तेन्ति अभित्थवन्ति । यो पनेत्थ च-सदो, सो अत्तूपनयत्थो । तेन परे नं पुग्गलं पसंसन्ति च, तज्ज खो तेसं पसंसनमत्तं, न पन तस्मिं पसंसाय वत्थु अत्थीति इममत्थं दस्सेति । **अत्ता चे असमाहितो**ति यं पुग्गलं परे पसंसन्ति, सो चे सयं असमाहितो मग्गसमाधिना फलसमाधिना उपचारप्पनासमाधिमत्तेनेव वा न समाहितो, समाधानस्स पटिपक्खभूतानं किलेसानं अप्पहीनत्ता विक्खित्तो विब्भन्तचित्तो होति चेति अत्थो । “असमाहितो”ति च एतेन समाधिनिमित्तानं गुणानं अभावं दस्सेति । **मोघन्ति** भावनपुंसकनिद्देसो “विसमं चन्दिमसूरिया परिवत्तन्ती”ति आदीसु विय । **परे पसंसन्तीति** ये तं असमाहितं पुग्गलं पसंसन्ति, ते मोघं मुधा अमूलकं पसंसन्ति । कस्मा? **अत्ता हि असमाहितो** यस्मा तस्स पुग्गलस्स चित्तं असमाहितं, तस्माति अत्थो ।

दुतियगाथायं **गरहन्तीति** अत्तनो अविद्दसुभावेन दोसन्तराय वा अरियं ज्ञानलाभिज्ज समानं “असुको भिक्खु जागरियं नानुयुज्जति अन्तमसो गोदुहनमत्तम्पि कालं केवलं कायदळ्हिबहुलो निद्वारामो भस्सारामो सङ्गणिकारामो विहरती”ति आदिना अप्पटिपज्जमानताविभावनेन वा गुणपरिधंसनेन वा गरहन्ति निन्दन्ति, उपक्कोसन्ति वाति अत्थो । सेसं पठमगाथाय वुत्तपरियायेन वेदितव्वं । एवं थेरेन इमाहि गाथाहि अत्तनो निक्किलेसभावे सिरिवड्डस्स च सकिलेसभावे पकासिते तं सुत्वा सिरिवड्डो संवेगजातो विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव सदत्थं परिपूरेसि, गरहकपुग्गला च थेरं खमापेसुं ।

सिरिमत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

दुतियवग्गवण्णना निड्डिता ।

३. ततियवग्गो

१. उत्तरत्थेरगाथावण्णना

खन्धा मया परिज्जाताति आयस्मतो उत्तरत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठपनिस्सयं कुसलं उपचिनन्तो इतो चतुनवुते कप्पे सिद्धत्थस्स भगवतो काले कुलगोहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो सासने लद्धप्पसादो हुत्वा उपासकत्तं पटिवेदेसि । सो सत्थरि परिनिब्बुते अत्तनो जातके सन्निपातेत्वा बहुं पूजासक्कारं सम्भरित्वा धातुपूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे साकेते ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा उत्तरोति लद्धनामो वयप्पत्तो केनचिदेव करणीयेन सावत्थिं गतो कण्डम्बमूले कतं यमकपाटिहारियं दिस्वा पसीदित्वा पुन **काळकारामसुत्त**देसनाय (अ० नि० ४.२४) अभिवट्ठमानसद्धो पब्बजित्वा सत्थारा सद्धिं राजगहं गन्त्वा उपसम्पज्जित्वा तत्थेव वसन्तो विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.४९.१०६-११०) —

“निब्बुते लोकनाथम्हि, सिद्धत्थे लोकनायके ।

मम जाती समानेत्वा, धातुपूजं अकासहं ॥

“चतुन्नवुतितो कप्पे, यं धातुमभिपूजयिं ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, धातुपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

छळभिज्जो पन हुत्वा सत्थरि सावत्थियं विहरन्ते बुद्धपट्टानत्थं राजगहतो सावत्थिं उपगतो भिक्खूहि “किं, आवुसो, पब्बज्जाकिच्चं तया मत्थकं पापित”न्ति पुट्ठो अज्जं व्याकरोन्तो —

१६१. “खन्धा मया परिज्जाता, तण्हा मे सुसमूहता ।

भाविता मम बोज्झङ्गा, पत्तो मे आसवक्खयो ॥

१६२. “सोहं खन्धे परिज्जाय, अब्बहित्वान जालिनिं ।

भावयित्वान बोज्झङ्गे, निब्बायिस्सं अनासवो”ति ॥ — गाथाद्वयं अभसि ।

तत्थ **खन्धा**ति पञ्चुपादानक्खन्धा । **परिज्जाता**ति “इदं दुक्खं, न इतो भिय्यो”ति परिच्छिज्ज जाता भाविता । तेन दुक्खस्स अरियसच्चस्स परिज्जाभिसमयमाह । **तण्हा**ति तसति परितसतीति तण्हा । **सुसमूहता**ति समुग्घाटिता । एतेन समुदयसच्चस्स पहानाभिसमयं वदति । **भाविता मम बोज्झङ्गा**ति बोधिसङ्घाताय सति आदिधम्मसामगिया, तंसमङ्गिनो वा बोधिसङ्घातस्स अरियपुग्गलस्स अङ्गाति बोज्झङ्गा । सतिधम्मविचयवीरियपीतिपस्सद्धिसमाधिउपेक्खासङ्घाता मग्गपरियापन्ना धम्मा मया भाविता उप्पादिता वड्डिता । बोज्झङ्गगहणेनेव चेत्य तंसहचरितताय सब्बे मग्गधम्मा, सब्बे च बोधिपक्खियधम्मा गहिताति दट्ठब्बा । एतेनेव मग्गसच्चस्स भावनाभिसमयं दस्सेति । **पत्तो मे आसवक्खयो**ति कामासवादयो आसवा खीयन्ति एत्थाति आसवक्खयोति लद्धनामो असङ्खतधम्मो मया पत्तो अधिगतो । एतेन निरोधसच्चस्स सच्छिकिरियाभिसमयं कथेति । एतावता अत्तनो सउपादिसेसनिब्बानसम्पत्तिं दस्सेति ।

इदानी पन अनुपादिसेसनिब्बानसम्पत्तिं दस्सेन्तो “**सोहं**”न्ति आदिना दुतियं गाथमाह । तस्सत्थो — सोहं एवं वुत्तनयेन **खन्धे परिज्जाय** परिजानित्वा, तथा परिजानन्तो एव सकअत्तभावपरअत्तभावेसु अज्झत्तिकबाहिरायतनेसु अतीतादिभेदभिन्नेसु संसिब्बनाकारं पुनप्पुनं पवत्तिसङ्घातं जालं एतस्स अत्थीति **जालिनी**ति लद्धनामं तण्हं **अब्बहित्वान** मम चित्तसन्तानतो उद्धरित्वा, तथा नं उद्धरन्तोयेव वुत्तप्पभेदे **बोज्झङ्गे भावयित्वान** ते भावनापारिपूरिं पापेत्वा ततो एव **अनासवो** हुत्वा ठितो इदानी चरिमकचित्तनिरोधेन अनुपादानो विय जातवेदो **निब्बायिस्सं** परिनिब्बायिस्सामीति ।

उत्तरत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

२. भदजित्थेरगाथावण्णना

पनादो नाम सो राजाति आयस्मतो भदजित्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो ब्राह्मणानं विज्जासिप्पेसु पारं गन्त्वा कामे पहाय तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा अरज्जायतने अस्समं कारेत्वा वसन्तो एकदिवसं सत्थारं आकासेन गच्छन्तं दिस्वा पसन्नमानसो अज्जलिं पग्गय्ह अट्ठासि । सत्था तस्स अज्झासयं जत्वा आकासतो ओतरि । ओतिण्णस्स पन भगवतो मधुज्च भिसमुळालज्च सप्पिज्च खीरज्च उपनामेसि, तस्स तं भगवा अनुकम्पं उपादाय पटिग्गहेत्वा अनुमोदनं वत्वा पक्कामि । सो तेन पुज्जकम्मेन तुसिते निब्बत्तो तत्थ यावतायुकं ठत्वा ततो अपरापरं सुगतीसुयेव संसरन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले महद्धनो सेट्ठि हुत्वा अट्ठसट्ठिभिक्खुसहस्सं भोजेत्वा तिचीवरेन अच्छादेसि ।

एवं बहुं कुसलं कत्वा देवलोके निब्बत्तित्वा तत्थ यावतायुं ठत्वा ततो चवित्वा मनुस्सेसु उप्पन्नो बुद्धसुज्जे लोके पञ्च पच्चेकबुद्धसतानि चतूहि पच्चयेहि उपट्ठित्वा ततो चुतो राजकुले निब्बत्तित्वा रज्जं अनुसासन्तो पुत्तं पच्चेकबोधिं अधिगन्त्वा ठितं उपट्ठित्वा तस्स परिनिब्बुतस्स धातुयो गहेत्वा चेति यं कत्वा पूजेसि । एवं तत्थ तत्थ तानि पुज्जानि कत्वा इमस्मिं बुद्धुप्पादे भद्वियनगरे असीतिकोटिविभवस्स भद्वियसेट्टिस्स एकपुत्तको हुत्वा निब्बत्ति, **भद्वजी**तिस्स नामं अहोसि । तस्स किर इस्सरियभोगपरिवारादिसम्पत्तिं चरिमभवे बोधिसत्तस्स विय अहोसि ।

तदा सत्था सावत्थियं वस्सं वसित्वा भद्वजिकुमारं सङ्गणितुं महता भिक्खुसङ्घेन सद्धिं भद्वियनगरं गन्त्वा जातियावने वसि तस्स जाणपरिपाकं आगमयमानो । सोपि उपरि पासादे निसिन्नो सीहपञ्जरं विवरित्वा ओलोकेन्तो भगवतो सन्तिके धम्मं सोतुं गच्छन्तं महाजनं दिस्वा “कत्थायं महाजनो गच्छती”ति पुच्छित्वा तं कारणं सुत्वा सयम्पि महता परिवारेन सत्थु सन्तिकं गन्त्वा धम्मं सुणन्तो सब्बाभरणपटिमण्डितोव सब्बकिलेसे खेपेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५६.९८-११६) —

“ओगग्ह यं पोक्खरणिं, नानाकुञ्जरसेवितं ।
उद्धरामि भिसं तत्थ, घासहेतु अहं तदा ॥

“भगवा तम्हि समये, पदुमुत्तरसक्कयो ।
रत्तम्बरधरो बुद्धो, गच्छते अनिलज्जसे ॥

“धुनन्तो पंसुकूलानि, सद्धं अस्सोसहं तदा ।
उद्धं निज्झायमानोहं, अद्दसं लोकनायकं ॥

“तत्थेव ठितको सन्तो, आयाचिं लोकनायकं ।
मधुं भिसेहि सहितं, खीरं सप्पिं मुळालिकं ॥

“पटिग्गणहातु मे बुद्धो, अनुकम्पाय चक्खुमा ।
ततो कारुणिको सत्था, ओरोहित्वा महायसो ॥

“पटिग्गणहि ममं भिक्खं, अनुकम्पाय चक्खुमा ।
पटिग्गहेत्वा सम्बुद्धो, अका मे अनुमोदनं ॥

“सुखी होतु महापुज्ज, गति तुहं समिज्झतु ।
इमिना भिसदानेन, लभस्सु विपुलं सुखं ॥

“इदं वत्त्वान सम्बुद्धो, जलजुत्तमनामको ।
भिक्खमादाय सम्बुद्धो, आकासेनागमा जिनो ॥

“ततो भिसं गहेत्त्वान, आगच्छिं मम अस्समं ।
भिसं रुक्खे लग्गेत्त्वान, मम दानं अनुस्सरिं ॥

“महावातो उट्टुहित्वा, सञ्चालेसि वनं तदा ।
आकासो अभिनादित्थ, असनी च फली तदा ॥

“ततो मे असनीपातो, मत्थके निपती तदा ।
सोहं निसिन्नको सन्तो, तत्थ कालङ्कतो अहं ॥

“पुञ्जकम्मेन सञ्जुत्तो, तुसितं उपपज्जहं ।
कळेवरं मे पतितं, देवलोके रमामहं ॥

“छळसीतिसहस्सानि, नारियो समलङ्कता ।
सायं पातं उपट्टन्ति, भिसदानस्सिदं फलं ॥

“मनुस्सयोनिमागन्त्वा, सुखितो होमहं तदा ।
भोगे मे ऊनता नत्थि, भिसदानस्सिदं फलं ॥

“अनुकम्पितको तेन, देवदेवेन तादिना ।
सब्बासवा परिकखीणा, नत्थि दानि पुनब्भवो ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, यं भिसं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, भिसदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्ते पन तेन अधिगते सत्था भद्वियसेट्ठिं आमन्तेसि — “तव पुत्तो अलङ्कतपटियत्तो धम्मं सुणन्तो अरहत्ते पतिट्ठासि, तेनस्स इदानेव पब्बजितुं युत्तं, नो चे पब्बजति, परिनिब्बायिस्सती”ति । सेट्ठि “न मय्हं पुत्तस्स दहरस्सेव सतो परिनिब्बानेन किच्चं अत्थि, पब्बाजेथ न”न्ति आह । तं सत्था पब्बाजेत्वा उपसम्पादेत्वा तत्थ सत्ताहं वसित्वा कोटिगामं पापुणि, सो च गामो गङ्गातीरे । कोटिगामवासिनो बुद्धप्पमुखस्स भिक्खुसङ्घस्स महादानं पवत्तेसुं । भद्वजित्थेरो सत्थारा अनुमोदनाय आरद्धमत्ताय बहिगामं गन्त्वा “गङ्गातीरे मग्गसमीपे सत्थु आगतकाले वुट्ठहिस्सामी”ति समापत्तिं समापज्जित्वा निसीदि । महाथेरेसु आगच्छन्तेसुपि अवुट्ठहित्वा सत्थु आगतकालेयेव वुट्ठहि । पुत्थुज्जनभिक्खू, “अयं अधुना पब्बजितो महाथेरेसु आगच्छन्तेसु मानत्थद्धो हुत्वा न वुट्ठासी”ति उज्झायिसु । कोटिगामवासिनो सत्थु भिक्खुसङ्घस्स च बहू नावासङ्घाटे बन्धिंसु, सत्था “हन्दस्स आनुभावं पकासेमी”ति नावासङ्घाटे ठत्वा, “कहं, भद्वजी”ति पुच्छि । भद्वजित्थेरो “एसोहं, भन्ते”ति सत्थारं उपसङ्कमित्वा अज्जलिं कत्वा अट्ठासि । सत्था, “एहि, भद्वजि, अम्हेहि सद्धिं एकनावं अभिरुहा”ति । सो उप्पतित्वा सत्थु ठितनावायं अट्ठासि । सत्था गङ्गामज्झं गतकाले, “भद्वजि, तथा महापनादराजकाले अज्झावुट्ठरतनपासादो कहं”न्ति आह । “इमस्मिं ठाने निमुग्गो”ति । “तेन हि, भद्वजि, सब्रह्मचारीनं कङ्कं छिन्दा”ति । तस्मिं खणे थेरो सत्थारं वन्दित्वा इद्धिबलेन गन्त्वा पासादथूपिकं पादङ्गुलन्तरेन सन्निरुम्भित्वा पञ्चवीसतियोजनं पासादं गहेत्वा आकासे उप्पति, उप्पतन्तो च पञ्चास योजनानि पासादं उदकतो उक्खिपि । अथस्स पुरिमभवे जातका पासादगतेन लोभेन मच्छकच्छपमण्डूका हुत्वा तस्मिं पासादे उट्ठहन्ते परिवत्तित्वा उदके पतिसु । सत्था ते पतन्ते दिस्वा “जातका ते, भद्वजि, किलमन्ती”ति आह । थेरो सत्थु वचनेन पासादं विस्सज्जेसि । पासादो यथाठाने एव

पतिद्विह । सत्था पारङ्गतो भिक्खूहि “कदा, भन्ते, भद्वजित्थेरेन अयं पासादो अज्झावुट्ठो”ति पुट्ठो **महापनादजातकं** (जा० १.३.४०-४१) कथेत्वा महाजनं धम्मामतं पायेसि । थेरो पन अत्तनो अज्झावुट्ठपुब्बं सुवण्णपासादं दस्सेत्वा —

१६३.“पनादो नाम सो राजा, यस्स यूपो सुवण्णयो ।

तिरियं सोळसुब्बेधो, उब्भमाहु सहस्सधा ॥

१६४.“सहस्सकण्डो सतगेण्डु, धजालु हरितामयो ।

अनच्चुं तत्थ गन्धब्बा, छ सहस्सानि सत्तधा”ति ॥ —

द्वीहि गाथाहि वण्णेन्तो अज्जं ब्याकासि ।

तत्थ **पनादो नाम सो राजा**ति अतीते पनादो नाम सो राजा अहोसीति अत्तभावअन्तरहितताय अत्तानं परं विय निद्विसति । सो एव हि रज्जे ठितकालतो पट्ठाय सदा उस्साहसम्पत्तिआदिना महता राजानुभावेन महता च कित्तिसद्देन समन्नागतत्ता “राजा महापनादो”ति पज्जायित्थ । **यस्स यूपो सुवण्णयो**ति यस्स रज्जो अयं यूपो पासादो सुवण्णमयो । **तिरियं सोळसुब्बेधो**ति वित्थारतो सोळसकण्डपातप्पमाणो । सो पन अट्ठयोजनमत्तो होति । **उब्भमाहु सहस्सधा**ति उब्भं उच्चं एवमस्स पासादस्स सहस्सधा सहस्सकण्डप्पमाणमाहु । सो पन योजनतो पञ्चवीसतियोजनप्पमाणो होति । केचि पनेत्थ गाथासुखत्थं “आहु”ति दीघं कतं । आहु अहोसीति अत्थं वदन्ति ।

सहस्सकण्डोति सहस्सभूमिको । **सतगेण्डू**ति अनेकसतनिय्यूहको । **धजालू**ति तत्थ तत्थ निय्यूहसिखरादीसु पतिट्ठापितेहि यट्ठिधजपटाकधजादिधजेहि सम्पन्नो । **हरितामयो**ति चामीकरसुवण्णमयो । केचि पन “हरितजातिमणिसरिक्खको”ति वदन्ति । **गन्धब्बा**ति नटा । **छ सहस्सानि सत्तधा**ति छमत्तानि गन्धब्बसहस्सानि सत्तधा तस्स पासादस्स सत्तसु ठानेसु रज्जो अभिरमापनत्थं नच्चिंसूति अत्थो । ते एवं नच्चन्तापि राजानं हासेतुं नासक्खिंसु । अथ सक्को देवराजा देवनटे पेसेत्वा समज्जं कारेसि, तदा राजा हसीति ।

भद्वजित्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

३. सोभितत्थेरगाथावण्णना

सतिमा पज्जवाति आयस्मतो सोभितत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो पदुमुत्तरस्स भगवतो काले हंसवतीनगरे कुलगेहे निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो सत्थु धम्मदेसनं सुणन्तो सत्थारं एकं भिक्खुं पुब्बेनिवासजाणलाभीनं भिक्खूनं अग्गट्ठाने ठपेन्तं दिस्वा सयम्पि तं ठानन्तरं उद्विस्स पत्थनं कत्वा पुज्जानि कत्वा सुगतीसुयेव संसरन्तो सुमेधस्स भगवतो काले ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो ब्राह्मणानं विज्जासिप्पेसु निष्फत्तिं गन्त्वा नेक्खम्माधिमुत्तो घरावासं पहाय तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा हिमवन्तस्स समीपे अरज्जायतने अस्समं कारेत्वा वनमूलफलाफलेन यापेन्तो बुद्धुप्पादं सुत्वा सब्बत्थ एकरत्तिवासेनेव भद्वतीनगरे सत्थारं उपसङ्कमित्वा पसन्नमानसो “तुवं सत्था च केतु चा”तिआदीहि छहि गाथाहि अभित्थवि, सत्था चस्स भाविनिं सम्पत्तिं पकासेसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं ब्राह्मणकुले निब्बत्ति । **सोभितो**तिस्स नामं अकंसु । सो अपरेन समयेन सत्थु धम्मदेसनं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा छळभिज्जो अहोसि । पुब्बेनिवासजाणे

चिण्णवसी च अहोसि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.४९.४६-७४) —

“दक्खिणे हिमवन्तस्स, सुकतो अस्समो मम ।
उत्तमत्थं गवेसन्तो, वसामि विपिने तदा ॥

“लाभालाभेन सन्तुट्ठो, मूलेन च फलेन च ।
अन्वेसन्तो आचरियं, वसामि एकको अहं ॥

“सुमेधो नाम सम्बुद्धो, लोके उप्पज्जि तावदे ।
चतुसच्चं पकासेति, उद्धरन्तो महाजनं ॥

“नाहं सुणोमि सम्बुद्धं, नपि मे कोचि संसति ।
अट्ठवस्से अतिक्कन्ते, अस्सोसिं लोकनायकं ॥

“अग्गिदारुं नीहरित्वा, सम्मज्जित्वान अस्समं ।
खारिभारं गहेत्वान, निक्खमिं विपिना अहं ॥

“एकरत्तिं वसन्तोहं, गामेसु निगमेसु च ।
अनुपुब्बेन चन्दवतिं, तदाहं उपसङ्कमिं ॥

“भगवा तस्मिं समये, सुमेधो लोकनायको ।
उद्धरन्तो बहू सत्ते, देसेति अमतं पदं ॥

“जनकायमतिक्कम्म, वन्दित्वा जिनसागरं ।
एकंसं अजिनं कत्वा, सन्थविं लोकनायकं ॥

“तुवं सत्था च केतु च, धजो यूपो च पाणिनं ।
परायनो पतिट्ठा च, दीपो च द्विपदुत्तमो ॥

“नेपुज्जो दस्सने वीरो, तारेसि जनतं तुवं ।
नत्थज्जो तारको लोके, तवुत्तरितरो मुने ॥

“सक्का थेवे कुसग्गेन, पमेतुं सागरुत्तमे ।
न त्वेव तव सब्बज्जु, जाणं सक्का पमेतवे ॥

“तुलदण्डे ठपेत्वान, महिं सक्का धरेतवे ।
नत्वेव तव पज्जाय, पमाणमत्थि चक्खुम ॥

“आकासो मिनितुं सक्का, रज्जुया अङ्गुलेन वा ।

नत्वेव तव सब्बज्जु, सीलं सक्का पमेतवे ॥

“महासमुद्वे उदकं, आकासो च वसुन्धरा ।
परिमेय्यानि एतानि, अप्पमेय्योसि चक्खुम ॥

“छहि गाथाहि सब्बज्जुं, कित्तयित्वा महायसं ।
अज्जलिं पग्गहेत्वान, तुण्ही अट्ठासहं तदा ॥

“यं वदन्ति सुमेधोति, भूरिपज्जं सुमेधसं ।
भिक्खुसङ्घे निसीदित्वा, इमा गाथा अभासथ ॥

“यो मे जाणं पक्किस्सि, विप्पसन्नेन चेतसा ।
तमहं कित्तयिस्सामि, सुणाथ मम भासतो ॥

“सत्तसत्तति कप्पानि, देवलोके रमिस्सति ।
सहस्सक्खत्तुं देविन्दो, देवरज्जं करिस्सति ॥

“अनेकसतक्खत्तुज्ज, चक्कवत्ती भविस्सति ।
पदेसरज्जं विपुलं, गणनातो असङ्खियं ॥

“देवभूतो मनुस्सो वा, पुज्जकम्मसमाहितो ।
अनूनमनसङ्कप्पो, तिक्खपज्जो भविस्सति ॥

“तिसकप्पसहस्सम्हि, ओक्काककुलसम्भवो ।
गोतमो नाम गोत्तेन, सत्था लोके भविस्सति ॥

“अगारा अभिनिक्खम्म, पब्बजिस्सतिकिञ्चनो ।
जातिया सत्तवस्सेन, अरहत्तं फुसिस्सति ॥

“यतो सरामि अत्तानं, यतो पत्तोस्मि सासनं ।
एत्थन्तरे न जानामि, चेतनं अमनोरमं ॥

“संसरित्वा भवे सब्बे, सम्पत्तानुभविं अहं ।
भोगे मे ऊनता नत्थि, फलं जाणस्स थोमने ॥

“तियग्गी निब्बुता मय्हं, भवा सब्बे समूहता ।
सब्बासवा परिक्खीणा, नत्थि दानि पुनब्भवो ॥

“तिसकप्पसहस्सम्हि, यं जाणमथविं अहं ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, फलं जाणस्स थोमने ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

सो अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो पुब्बेनिवासं अनुपटिपाटिया अनुस्सरन्तो याव असज्जभवे अचित्तकपटिसन्धि, ताव अद्दस । ततो पज्ज कप्पसतानि चित्तप्पवत्तिं अदिस्वा अवसानेव दिस्वा “किमेत”न्ति आवज्जेन्तो नयवसेन “असज्जभवो भविस्सती”ति निट्ठं अगमासि । तेनाह भगवा — “अत्थि, भिक्खवे, असज्जसत्ता नाम दीघायुका देवा, ततो चुतो सोभितो इधूपपन्नो, सो एतं भवं जानाति, सोभितो अनुस्सरती”ति (पारा० २३२ अत्थतो समानं) । एवं नयवसेन अनुस्सरन्तस्स अनुस्सरणकोसल्लं दिस्वा सत्था थेरं पुब्बेनिवासं अनुस्सरन्तानं अगगट्टाने ठपेसि । ततो एव चायं आयस्मा सविसेसं अत्तनो पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणं तस्स च पच्चयभूतं पटिपत्तिं पच्चवेक्खित्वा सोमनस्सजातो तदत्थदीपनं उदानं उदानेन्तो —

१६५. “सतिमा पज्जवा भिक्खु, आरद्धबलवीरियो ।

पज्ज कप्पसतानाहं, एकरत्तिं अनुस्सरिं ॥

१६६. “चत्तारो सतिपट्टाने, सत्त अट्ठ च भावयं ।

पज्ज कप्पसतानाहं, एकरत्तिं अनुस्सरि”न्ति ॥ — गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ सतिमाति सयं समुदागमनसम्पन्नाय सतिपट्टानभावनापारिपूरिया सतिवेपुल्लप्पत्तिया च सतिमा । पज्जवाति छळभिज्जापारिपूरिया पज्जावेपुल्लप्पत्तिया च पज्जवा । भिन्नकिलेसताय भिक्खु । सद्धादिबलानज्जेव चतुब्बिधसम्मप्पधानवीरियस्स च संसिद्धिपारिपूरिया आरद्धबलवीरियो । सद्धादीनज्जेत्थ बलग्गहणेन गहणं सतिपि सतिआदीनं बलभावे, यथा “गोबलिबद्धा पुज्जजाणसम्भारा”ति । पज्ज कप्पसतानाहं, एकरत्तिं अनुस्सरिन्ति एकरत्तिं विय अनुस्सरिं । विय-सद्धो हि इध लुत्तनिट्ठो, एतेन पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणे अत्तनो जाणवसीभावं दीपेति ।

इदानी याय पटिपत्तिया अत्तनो सतिमन्तादिभावो सातिसयं पुब्बेनिवासजाणज्ज सिद्धं, तं दस्सेतुं “चत्तारो”तिआदिना दुतियं गाथमाह । तत्थ चत्तारो सतिपट्टानेति कायानुपस्सनादिके अत्तनो विसयभेदेन चतुब्बिधे लोकियलोकुत्तरमिस्सके सतिसङ्घाते सतिपट्टाने । सत्ताति सत्त बोज्झङ्गे । अट्ठाति अट्ठ मग्गङ्गानि । सतिपट्टानेसु हि सुप्पतिट्ठितचित्तस्स सत्त बोज्झङ्गा भावनापारिपूरिं गता एव होन्ति, तथा अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो । तेनाह धम्मसेनापति — “चतूसु सतिपट्टानेसु सुप्पतिट्ठितचित्ता सत्त बोज्झङ्गे यथाभूतं भावेत्वा”तिआदीहि (दी० नि० ३.१४३) सत्तकोट्टासिकेसु सत्ततिंसाय बोधिपक्खियधम्मेसु एकस्मिं कोट्टासे भावनापारिपूरिं गच्छन्ते इतरे अगच्छन्ता नाम नत्थीति । भावयन्ति भावनाहेतु । सेसं वुत्तनयमेव ।

सोभितत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

४. वल्लियत्थेरगाथावण्णना

यं किच्चं दळ्हवीरियेनातिआदिका आयस्मतो वल्लियत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो सुमेधस्स भगवतो काले ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो विज्जासिप्पेसु निष्फत्तिं गतो असीतिकोटिविभवं पहाय तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा पब्बतपादे अरज्जायतने एकिस्सा नदिया

तीरे अस्समं कारेत्वा विहरन्तो अत्तनो अनुगण्हनत्थं उपगतं सत्थारं दिस्वा पसन्नमानसो अजिनचम्मं पथरित्वा अदासि । तत्थ निसिन्नं भगवन्तं पुप्फेहि च चन्दनेन च पूजेत्वा अम्बफलानि दत्वा पञ्चपतिट्ठितेन वन्दि । तस्स भगवा निसिन्नासनसम्पत्तिं पकासेन्तो अनुमोदनं वत्वा पक्कामि । सो तेन पुञ्चकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे वेसालियं ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा “कण्हमित्तो”ति लद्धनामो वयप्पत्तो सत्थु वेसालिगमने बुद्धानुभावं दिस्वा पटिलद्धसद्धो महाकच्चानत्थेरस्स सन्तिके पब्बजि । सो मन्दपञ्जो दन्धपरक्कमो च हुत्वा चिरं कालं विज्जुं सब्रह्मचारिं निस्सायेव वसति । भिक्खू “यथा नाम वल्लि रुक्खादीसु किञ्चि अनिस्साय वड्ढितुं न सक्कोति, एवमयम्पि कञ्चि पण्डितं अनिस्साय वड्ढितुं न सक्कोती”ति वल्लियोत्वेव समुदाचरिंसु । अपरभागे पन वेणुदत्तत्थेरं उपसङ्कमित्वा तस्स ओवादे ठत्वा सतो सम्पजानो हुत्वा विहरन्तो जाणस्स परिपाकं गतत्ता पटिपत्तिक्कमं थेरं पुच्छन्तो —

१६७. “यं किच्चं दळ्हवीरियेन, यं किच्चं बोद्धुमिच्छता ।

करिस्सं नावरज्झिस्सं, पस्स वीरियं परक्कमं ॥

१६८. “त्वञ्च मे मग्गमक्खाहि, अज्जसं अमतोगधं ।

अहं मोनेन मोनिस्सं, गङ्गासोतोव सागर”न्ति ॥ — गाथाद्वयं अभसि ।

तत्थ यं किच्चं दळ्हवीरियेनाति दळ्हेन वीरियेन थिरेन परक्कमेन, दळ्हवीरियेन वा पुरिसधोरथेन यं किच्चं कातब्बं पटिपज्जितब्बं । यं किच्चं बोद्धुमिच्छताति चत्तारि अरियसच्चानि निब्बानमेव वा बोद्धुं बुज्झितुं इच्छन्तेन पटिविज्झितुकामेन यं किच्चं करणीयं । करिस्सं नावरज्झिस्सन्ति तमहं दानि करिस्सं न विराधेस्सं, यथानुसिद्धं पटिपज्जिस्सामि । पस्स वीरियं परक्कमन्ति यथा पटिपज्जमाने धम्मे विधिना ईरणतो “वीरियं”, परं परं ठानं अक्कमनतो “परक्कमो”ति च लद्धनामं सम्मावायामं पस्स न सद्धमेवाति अत्तनो कत्तुकामतं दस्सेति ।

त्वञ्चाति कम्मट्ठानदायकं कल्याणमित्तं आलपति । मेति मय्हं । मग्गमक्खाहीति अरियमग्गं कथेहि, लोकुत्तरमग्गसम्पापकं चतुसच्चकम्मट्ठानं कथेहीति अत्थो । अज्जसन्ति उजुकं मज्झिमपटिपदाभावेन अन्तद्वयस्स अनुपगमनतो । अमते निब्बाने सम्पापकभावेन पतिट्ठितत्ता अमतोगधं । मोनेनाति जाणेन मग्गपञ्जाय । मोनिस्सन्ति जानिस्सं निब्बानं पटिविज्झिस्सं पापुणिस्सं । गङ्गासोतोव सागरन्ति यथा गङ्गाय सोतो सागरं समुद्धं अविरज्झन्तो एकंसतो ओगाहति, एवं “अहं कम्मट्ठानं अनुयुज्जन्तो मग्गजाणेन निब्बानं अधिगमिस्सामि, तस्मा तं कम्मट्ठानं मे आचिक्खथा”ति थेरं कम्मट्ठानं याचि ।

तं सुत्वा वेणुदत्तत्थेरो तस्स कम्मट्ठानं अदासि । सोपि कम्मट्ठानं अनुयुज्जन्तो नचिरस्सेव विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.४९.७५-१०५) —

“पञ्च कामगुणे हित्वा, पियरूपे मनोरमे ।

असीति कोटियो हित्वा, पब्बजिं अनगारियं ॥

“पब्बजित्वान कायेन, पापकम्मं विवज्जयिं ।

वचीदुच्चरितं हित्वा, नदीकूले वसामहं ॥

“एककं मं विहरन्तं, बुद्धसेट्ठो उपागमि ।
नाहं जानामि बुद्धोति, अकासिं पटिसन्थारं ॥

“करित्वा पटिसन्थारं, नामगोत्तमपुच्छहं ।
देवतानुसि गन्धब्बो, अदु सक्को पुरिन्ददो ॥

“को वा त्वं कस्स वा पुत्तो, महाब्रह्मा इधागतो ।
विरोचेसि दिसा सब्बा, उदयं सूरियो यथा ॥

“सहस्सारानि चक्कानि, पादे दिस्सन्ति मारिस ।
को वा त्वं कस्स वा पुत्तो, कथं जानेमु तं मयं ॥

“नामगोत्तं पवेदेहि, संसयं अपनेहि मे ।
नम्हि देवा न गन्धब्बो, नम्हि सक्को पुरिन्ददो ॥

“ब्रह्मभावो च मे नत्थि, एतेसं उत्तमो अहं ।
अतीतो विसयं तेसं, दालयिं कामबन्धनं ॥

“सब्बे किलेसे झापेत्वा, पत्तो सम्बोधिमुत्तमं ।
तस्स वाचं सुणित्वाहं, इदं वचनमब्रविं ॥

“यदि बुद्धोसि सब्बञ्जू, निसीद त्वं महामुने ।
तमहं पूजयिस्सामि, दुक्खस्सन्तकरो तुवं ॥

“पत्थरित्वाजिनचम्मं, अदासि सत्थुनो अहं ।
निसीदि तत्थ भगवा, सीहोव गिरिगम्भरे ॥

“खिप्पं पब्बतमारुह, अम्बस्स फलमग्गहिं ।
सालकल्याणिकं पुप्फं, चन्दनञ्च महारहं ॥

“खिप्पं पग्गह तं सब्बं, उपेत्वा लोकनायकं ।
फलं बुद्धस्स दत्त्वान, सालपुप्फमपूजयिं ॥

“चन्दनं अनुलिम्पित्वा, अवन्दिं सत्थुनो अहं ।
पसन्नचित्तो सुमनो, विपुलाय च पीतिया ॥

“अजिनम्हि निसीदित्वा, सुमेधो लोकनायको ।
मम कम्मं पक्कित्तेसि, हासयन्तो ममं तदा ॥

“इमिना फलदानेन, गन्धमालेहि चूभयं ।
पञ्चवीसे कप्पसते, देवलोके रमिस्सति ॥

“अनूनमनसङ्कप्पो, वसवत्ती भविस्सति ।
छब्बीसतिकप्पसते, मनुस्सत्तं गमिस्सति ॥

“भविस्सति चक्कवत्ती, चातुरन्तो महिद्धिको ।
वेभारं नाम नगरं, विस्सकम्मेन मापितं ॥

“हेस्सति सब्बसोवण्णं, नानारतनभूसितं ।
एतेनेव उपायेन, संसरिस्सति सो भवे ॥

“सब्बत्थ पूजितो हुत्वा, देवत्ते अथ मानुसे ।
पच्छिमे भवे सम्पत्ते, ब्रह्मबन्धु भविस्सति ॥

“अगारा अभिनिक्खम्म, अनगारी भविस्सति ।
अभिज्जापारगू हुत्वा, निब्बायिस्सतिनासवो ॥

“इदं वत्वान सम्बुद्धो, सुमेधो लोकनायको ।
मम निज्झायमानस्स, पक्कामि अनिलज्जसे ॥

“तेन कम्मेन सुकतेन, चेतनापणिधीहि च ।
जहित्वा मानुसं देहं, तावतिसमगच्छहं ॥

“तुसिततो चवित्वान, निब्बत्ति मातुकुच्छियं ।
भोगे मे ऊनता नत्थि, यम्हि गब्भे वसामहं ॥

“मातुकुच्छिगते मयि, अन्नपानञ्च भोजनं ।
मातुया मम छन्देन, निब्बत्तति यदिच्छकं ॥

“जातिया पञ्चवस्सेन, पब्बजिं अनगारियं ।
ओरोपितम्हि केसम्हि, अरहत्तमपापुणिं ॥

“पुब्बकम्मं गवेसन्तो, ओरेन नादसं अहं ।
तिसकप्पसहस्सम्हि, मम कम्ममनुस्सरिं ॥

“नमो ते पुरिसाजज्ज, नमो ते पुरिसुत्तम ।
तव सासनमागम्म, पत्तोम्हि अचलं पदं ॥

“तिसकप्पसहस्सम्हि, यं बुद्धमभिपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अज्जं ब्याकरोन्तो थेरो इमायेव गाथा अभासीति ।

वल्लियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

५. वीतसोकत्थेरगाथावण्णना

केसे मे ओलिखिस्सन्तीति आदिका आयस्मतो वीतसोकत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो सिद्धत्थस्स भगवतो काले ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा ब्राह्मणानं विज्जासिप्पेसु निप्फत्तिं गतो कामे पहाय इसिपब्बज्जं पब्बजित्वा महता इसिगणेन परिवुतो अरज्जे वसन्तो बुद्धुप्पादं सुत्वा हट्ठतुट्ठो “उदुम्बरपुप्फसदिसा दुल्लभदस्सना बुद्धा भगवन्तो, इदानेव उपगन्तब्बा”ति महतिया परिसाय सद्धि सत्थारं दट्ठं गच्छन्तो दियट्ठयोजने सेसे ब्याधिको हुत्वा बुद्धगताय सज्जाय कालङ्कतो देवेसु उप्पज्जित्वा अपरापरं देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे अट्टारसवस्साधिकानं द्विन्नं वस्ससतानं मत्थके धम्मासोकरज्जो कनिट्ठभाता हुत्वा निब्बत्ति, तस्स वीतसोकोति नाम अहोसि । सो वयप्पत्तो खत्तियकुमारेहि सिक्खितब्बविज्जासिप्पेसु निप्फत्तिं गतो गिरिदत्तत्थेरं निस्साय गिहिभूतो सुत्तन्तपिटके अभिधम्मपिटके च विसारदो हुत्वा एकदिवसं मस्सुकम्मसमये कप्पकस्स हत्थतो आदासं गहेत्वा कायं ओलोकेन्तो वलितपलितादीनि दिस्वा सज्जातसंवेगो विपस्सनाय चित्तं ओतारेत्वा भावनं उस्सुक्कापेत्वा तस्मिंयेव आसने सोतापन्नो हुत्वा गिरिदत्तत्थेरस्स सन्तिके पब्बजित्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.४९.९-२६) —

“अज्झायको मन्तधरो, तिण्णं वेदान पारगू ।
लक्खणे इतिहासे च, सनिघण्डुसकेटुभे ॥

“नदीसोतपटिभागा, सिस्सा आयन्ति मे तदा ।
तेसाहं मन्ते वाचेमि, रत्तिन्दिवमतन्दितो ॥

“सिद्धत्थो नाम सम्बुद्धो, लोके उप्पज्जि तावदे ।
तमन्धकारं नासेत्वा, जाणालोकं पवत्तयि ॥

“मम अज्जतरो सिस्सो, सिस्सानं सो कथेसि मे ।
सुत्वान ते एतमत्थं, आरोचेसुं ममं तदा ॥

“बुद्धो लोके समुप्पन्नो, सब्बज्जू लोकनायको ।
तस्सानुवत्तति जनो, लाभो अम्हं न विज्जति ॥

“अधिच्चुप्पत्तिका बुद्धा, चक्खुमन्तो महायसा ।

यंनूनाहं बुद्धसेट्ठं, पस्सेय्यं लोकनायकं ॥

“अजिनं मे गहेत्वान, वाकचीरं कमण्डलुं ।
अस्समा अभिनिक्खम्म, सिस्से आमन्तयिं अहं ॥

“ओदुम्बरिकपुण्णं, चन्दमिह ससकं यथा ।
वायसानं यथा खीरं, दुल्लभो लोकनायको ॥

“बुद्धो लोकमिह उप्पन्नो, मनुस्सत्तम्पि दुल्लभं ।
उभोसु विज्जमानेसु, सवनञ्च सुदुल्लभं ॥

“बुद्धो लोके समुप्पन्नो, चक्खुं लच्छाम नो भवं ।
एथ सब्बे गमिस्साम, सम्मासम्बुद्धसन्तिकं ॥

“कमण्डलुधरा सब्बे, खराजिननिवासिनो ।
ते जटाभारभरिता, निक्खमुं विपिना तदा ॥

“युगमत्तं पेक्खमाना, उत्तमत्थं गवेसिनो ।
आसत्तिदोसरहिता, असम्भीताव केसरी ॥

“अप्पकिच्चा अलोलुप्पा, निपका सन्तवुत्तिनो ।
उज्जाय चरमाना ते, बुद्धसेट्ठमुपागमुं ॥

“दियड्ढयोजने सेसे, ब्याधि मे उपपज्जथ ।
बुद्धसेट्ठं सरित्वान, तत्थ कालङ्गतो अहं ॥

“चतुन्नवुत्तितो कप्पे, यं सज्जमलभिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धसज्जायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अज्जं ब्याकरोन्तो —

१६९. “केसे मे ओलिखिस्सन्ति, कप्पको उपसङ्गमि ।
ततो आदासमादाय, सरीरं पच्चवेक्खिसं ॥

१७०. “तुच्छो कायो अदिस्सिस्थ, अन्धकारे तमो ब्यगा ।
सब्बे चोळा समुच्छिन्ना, नत्थि दानि पुनब्भवो”ति ॥ — गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ केसे मे ओलिखिस्सन्ति, कप्पको उपसङ्गमीति गिहिकाले मस्सुकम्मसमये “मम केसे ओलिखिस्सं

कप्पेमी”ति केसादीनं छेदनादिवसेन कप्पनतो कप्पको न्हापितो मं उपगच्छि । ततोति कप्पकतो । **सरीरं पच्चवेक्खि** सन्ति सब्बकायिके आदासे पलितवलितमुखनिमित्तादिदस्सनमुखेन “अभिभूतो वत जराय मे कायो”ति जराभिभूतं अत्तनो सरीरं पच्चवेक्खि । एवं पच्चवेक्खतो च **तुच्छो कायो अदिस्सित्थ** निच्चधुवसुखसभावादीहि रित्तो हुत्वा मे कायो अदिस्सथ पज्जायि । कस्मा? **अन्धकारे तमो व्यगा** येन अयोनिमनसिकारसङ्घातेन तमसा अत्तनो काये अन्धगता विज्जमानमि असुभादिसभावं अपस्सन्ता अविज्जमानं सुभादिआकारं गणहन्ति, तस्मिं अन्धकारे अन्धकरणट्टाने काये योनिमनसिकारसङ्घातेन जाणालोकेन अविज्जातमो विगतो, ततो एव **सब्बे चोळा समुच्छिन्ना** चोरा विय कुसलभण्डच्छेदनतो, साधूहि अलातब्बतो असङ्गहेतब्बतो सङ्कारकूटादीसु छड्डितपिलोतिकखण्डं विय इस्सरजनेन अरियजनेन जिगुच्छितब्बताय चोळा वियाति वा “चोळा”ति लद्धनामा किलेसा समुच्छिन्ना । अगमग्गेन समुग्घाटितता एव च नेसं **नत्थि दानि पुनब्भवो** आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्ति नत्थीति ।

वीतसोकत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

६. पुण्णमासत्थेरगाथावण्णना

पञ्च नीवरणे हित्वातिआदिका आयस्मतो पुण्णमासत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयमि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो तिस्सस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थरि अरज्जे विहरन्ते पंसुकूलचीवरं दुमसाखाय लग्गेत्वा गन्धकुटिं पविट्ठे धनुहत्यो गहनं पविट्ठो सत्थु पंसुकूलं दिस्वा पसन्नमानसो धनुं निक्खिपित्वा बुद्धगुणे अनुस्सरित्वा पंसुकूलं वन्दि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं कुटुम्बिकुले निब्बत्ति । तस्स किर जातदिवसे तस्मिं गेहे सब्बभाजनानि सुवण्णरतनमयेहि मासेहि परिपुण्णानेव अहेसुं । तेनस्स **पुण्णमासो**त्वेव नामं अकंसु । सो वयप्पत्तो दारपरिग्गहं कत्वा एकस्मिं पुत्ते उप्पन्ने घरावासं पहाय पब्बजित्वा गामकावासे वसन्तो घटेन्तो वायमन्तो छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.४९.१-८) —

“तिस्सो नामासि भगवा, सयम्भू अग्गपुग्गलो ।
पंसुकूलं ठपेत्वान, विहारं पाविसी जिनो ॥

“विनतं धनुमादाय, भक्खत्थाय चरिं अहं ।
मण्डलगं गहेत्वान, काननं पाविसिं अहं ॥

“तत्थद्वसं पंसुकूलं, दुमग्गे लग्गितं तदा ।
चापं तत्थेव निक्खिप्प, सिरं कत्वान अज्जलिं ॥

“पसन्नचित्तो सुमनो, विपुलाय च पीतिया ।
बुद्धसेट्ठं सरित्त्वा, पंसुकूलं अवन्दहं ॥

“द्वेनवुत्ते इतो कप्पे, पंसुकूलमवन्दहं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, वन्दनाय इदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

छळभिज्जो पन हुत्वा सावत्थिं उपगन्त्वा सत्थारं वन्दित्वा सुसाने वसति, तस्स च अचिरागतस्सेव सतो पुत्तो कालमकासि । दारकमाता थेरस्स आगतभावं सुत्वा, “मा इदं अपुत्तकं सापतेय्यं राजानो हरेय्यु”न्ति तं उप्पब्बाजेतुकामा महता परिवारेन थेरस्स सन्तिकं गन्त्वा पटिसन्थारं कत्वा पलोभेतुं आरभि । थेरो अत्तनो वीतरागभावजानापनत्थं आकासे ठत्वा अत्तनो पटिपत्तिकित्तनमुखेन तस्सा धम्मं देसेन्तो —

१७१. “पञ्च नीवरणे हित्वा, योगक्खेमस्स पत्तिया ।

धम्मादासं गहेत्वान, जाणदस्सनमत्तनो ॥

१७२. “पच्चवेक्खिं इमं कायं, सब्बं सन्तरबाहिरं ।

अज्झत्तज्ज बहिद्वा च, तुच्छो कायो अदिस्सथा”ति ॥ —

गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ **पञ्च नीवरणे हित्वा**ति कामच्छन्दादिके पञ्च नीवरणे पहाय ज्ञानाधिगमेन विद्धंसेत्वा । **योगक्खेमस्स पत्तिया**ति कामयोगादीहि चतूहि योगेहि खेमस्स अनुपद्दुतस्स निब्बानस्स अधिगमाय । **धम्मादासन्ति** धम्मभूतं आदासं । यथा हि आदासो ओलोकेन्तस्स रूपकाये गुणागुणं आदंसेति, एवं विपस्सनासङ्घातो धम्मानं सामज्जविसेसावबोधनतो जाणदस्सनभूतो धम्मादासो विपस्सन्तस्स वोदानसंकिलेसधम्मविभावेन तप्पहानसाधनेन च विसेसतो नामकाये गुणं आदंसेति । तेनाह —

“धम्मादासं गहेत्वान, जाणदस्सनमत्तनो ।

पच्चवेक्खिं इमं कायं, सब्बं सन्तरबाहिरं”न्ति ॥ —

इमं कायं धम्मसमूहं मम अत्तभावं अज्झत्तिकबाहिरायतनभावतो सन्तरबाहिरं सब्बं अनवसेसं धम्मादासं गहेत्वा “अनिच्च”न्तिपि “दुक्ख”न्तिपि “अनत्ता”तिपि पतिअवेक्खिं जाणचक्खुना पस्सिं । एवं पस्सता च मया **अज्झत्तज्ज बहिद्वा चा**ति अत्तनो सन्ताने परसन्ताने च **तुच्छो कायो अदिस्सथा** निच्चसारादिविरहितो तुच्छो खन्धपञ्चकसङ्घातो अत्तभावकायो जाणचक्खुना याथावतो अपस्सित्थ । सकलम्पि हि खन्धपञ्चकं “अविज्जानिवुतस्स, भिक्खवे, बालस्स तण्हासंयुत्तस्स एवमयं कायो समुदागतो”ति आदीसु (सं० नि० २.१९) “कायो”ति वुच्चति । “अदिस्सथा”ति च इमिना यदेव काये दट्ठब्बं, तं दिट्ठं, न दानिस्स किञ्चि मया पस्सितब्बं अत्थीति कतकिच्चतं दस्सेन्तो अज्जं ब्याकासि । एवं थेरो इमाहि गाथाहि पुराणदुतियिकाय धम्मं देसेत्वा तं सरणेसु च सीलेसु च सम्पतिट्ठापेत्वा उय्योजेसि ।

पुण्णमासत्थेरगाथावण्णना निड्ढिता ।

७. नन्दकत्थेरगाथावण्णना

यथापि भद्दो आजज्जोति आयस्मतो नन्दकत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि करोन्तो सिखिस्स भगवतो काले पच्चन्तदेसे उप्पज्जित्वा विज्जुतं पत्तो वनचारिको हुत्वा विचरन्तो एकदिवसं सत्थु चङ्गमनट्ठानं दिस्वा पसन्नचित्तो वालुका ओकिरि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे चम्पायं गहपतिकुले निब्बत्ति, तस्स **नन्दको**ति नामं अकंसु । जेट्ठकभाता पनस्स भरतो नाम । तस्स पुब्बयोगो

अनन्तरवत्थुस्मिं आविभविस्सति । ते उभोपि विज्जुतं पत्वा आयस्मन्तं सोणं कोळिविसं पब्बजितं सुत्वा “सोणोपि नाम तथासुखुमालो पब्बजि, किमङ्गं पन मय”न्ति पब्बजिंसु । तेसु भरतो नचिरस्सेव विपस्सनं वट्ठेत्वा छळभिज्जो अहोसि । नन्दको पन किलेसानं बलवभावेन ताव विपस्सनं उस्सुक्कापेतुं नासक्खि, विपस्सनाय कम्मं करोति एव । अथस्स भरतत्थेरो आसयं जत्वा अवस्सयो भवितुकामो तं पच्छासमणं कत्वा विहारतो निक्खमित्वा मग्गसमीपे निसिन्नो विपस्सनाकथं कथेसि ।

तेन च समयेन सकटसत्थे गच्छन्ते एको सकटे युत्तो गोणो चिक्खल्लद्वाने सकटं उद्धरितुं असक्कोन्तो परिपति । ततो नं सत्थवाहो सकटा मोचेत्वा तिणज्च पानीयज्च दत्वा परिस्समं अपनेत्वा पुन धुरे योजेसि । ततो गोणो वूपसन्तपरिस्समो लद्धबलो तं सकटं चिक्खल्लद्वानतो उद्धरित्वा थले पतिट्ठापेसि । अथ भरतत्थेरो नन्दकस्स “पस्ससि नो त्वं, आवुसो नन्दक, इमस्स कम्म”न्ति तं निदस्सेत्वा तेन “पस्सामी”ति वुत्ते “इममत्थं सुट्ठु उपधारेही”ति आह । इतरो “यथायं गोणो वूपसन्तपरिस्समो पङ्कद्वानतो भारं उब्बहति, एवं मयापि संसारपङ्कतो अत्ता उद्धरितब्बो”ति तमेवारम्मणं कत्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.४८.९०-९५) —

“मिगलुद्धो पुरे आसिं, अरज्जे कानने अहं ।
वातमिगं गवेसन्तो, चङ्कमं अदसं अहं ॥

“उच्छङ्गेन पुलिनं गय्ह, चङ्कमे ओकिरिं अहं ।
पसन्नचित्तो सुमनो, सुगतस्स सिरीमतो ॥

“एकतिंसे इतो कप्पे, पुलिनं ओकिरिं अहं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, पुलिनस्स इदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो जेट्ठभातिकस्स भरतत्थेरस्स सन्तिके अज्जं ब्याकरोन्तो —

१७३: “यथापि भद्दो आजज्जो, खलित्वा पतितिट्ठति ।
भिय्यो लद्धान संवेगं, अदीनो वहते धुरं ॥

१७४: “एवं दस्सनसम्पन्नं, सम्मासम्बुद्धसावकं ।
आजानीयं मं धारेथ, पुत्तं बुद्धस्स ओरस”न्ति ॥ — गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ भिय्यो लद्धान संवेगं, अदीनो वहते धुरन्ति “मय्हं जातिबलवीरियानं अननुच्छविकमेतं यदिदं आगतस्स भारस्स अवहन”न्ति संवेगं लभित्वा अदीनो अदीनमानसो अलीनचित्तो । “अलीनो”ति वा पाठो, सो एव अत्थो । भिय्यो पुनप्पुनं भिय्योसोमत्ताय अत्तनो धुरं भारं वहते उब्बहति । सेसं हेट्ठा रमणीयविहारित्थेरस्स गाथावण्णनायं वुत्तनयमेव ।

नन्दकत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

८. भरतत्थेरगाथावण्णना

एहि, नन्दक, गच्छामाति आयस्मतो भरतथेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर अनोमदस्सिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं मनुज्जदस्सनं मुदुसुखसम्फस्सं उपाहनद्वयं गहेत्वा गच्छन्तो सत्थारं चङ्कमन्तं दिस्वा पसन्नमानसो उपाहना उपनामेत्वा, “अभिरुहतु भगवा उपाहना, यं मम अस्स दीघरत्तं हिताय सुखाया”ति आह । अभिरुहि भगवा तस्स अनुगगणहनत्थं उपाहना । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे चम्पानगरे गहपतिकुले निब्बत्ति, भरतोतिस्स नामं अहोसि । सो विज्जुतं पत्तो सोणथेरस्स पब्बजितभावं सुत्वा “सोपि नाम पब्बजी”ति सज्जातसंवेगो पब्बजित्वा कतपुब्बकिच्चो विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.४८.७१-८९) —

“अनोमदस्सी भगवा, लोकजेट्ठो नरासभो ।
दिवाविहारा निक्खम्म, पथमारुहि चक्खुमा ॥

“पानधिं सुकतं गय्ह, अब्भानं पटिपज्जहं ।
तत्थदसासिं सम्बुद्धं, पत्तिकं चारुदस्सनं ॥

“सकं चित्तं पसादेत्वा, नीहरित्वान पानधिं ।
पादमूले ठपेत्वान, इदं वचनमब्रविं ॥

“अभिरूह महावीर, सुगतिन्द विनायक ।
इतो फलं लभिस्सामि, सो मे अत्थो समिज्झतु ॥

“अनोमदस्सी भगवा, लोकजेट्ठो नरासभो ।
पानधिं अभिरूहित्वा, इदं वचनमब्रवि ॥

“यो पानधिं मे अदासि, पसन्नो सेहि पाणिभि ।
तमहं कित्तयिस्सामि, सुणाथ मम भासतो ॥

“बुद्धस्स गिरमज्जाय, सब्बे देवा समागता ।
उदग्गचित्ता सुमना, वेदजाता कतज्जली ॥

“पानधीनं पदानेन, सुखितोयं भविस्सति ।
पज्चपज्जासक्खत्तुञ्च, देवरज्जं करिस्सति ॥

“सहस्सक्खत्तुं राजा च, चक्कवत्ती भविस्सति ।
पदेसरज्जं विपुलं, गणनातो असङ्खियं ॥

“अपरिमेय्ये इतो कप्पे, ओक्काककुलसम्भवो ।
गोतमो नाम गोत्तेन, सत्था लोके भविस्सति ॥

“तस्स धम्मेषु दायादो, ओरसो धम्मनिम्मितो ।
सब्बासवे परिज्जाय, निब्बायिस्सतिनासवो ॥

“देवलोके मनुस्से वा, निब्बत्तिस्सति पुज्जवा ।
देवयानपटिभागं, यानं पटिलभिस्सति ॥

“पासादा सिविका वय्हं, हत्थिनो समलङ्कता ।
रथा वाजज्जसंयुत्ता, सदा पातुभवन्ति मे ॥

“अगारा निक्खमन्तोपि, रथेन निक्खमिं अहं ।
केसेसु छिज्जमानेसु, अरहत्तमपापुणिं ॥

“लाभा मय्हं सुलद्धं मे, वाणिज्जं सुप्पयोजितं ।
दत्त्वान पानधिं एकं, पत्तोमि अचलं पदं ॥

“अपरिमेय्ये इतो कप्पे, यं पानधिमदासहं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, पानधिस्स इदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

छळभिज्जो पन हुत्वा अत्तनो कनिट्टभातिकेन नन्दकत्थेरेन हेट्ठा वुत्तनयेन अज्जाब्याकरणे कते “इदानि नन्दकोपि अरहा जातो, हन्द मयं उभोपि सत्थु सन्तिकं गन्त्वा वुसितब्रह्मचरियतं निवेदेस्सामाति उप्पन्नं परिवितक्कं नन्दकत्थेरेस्स कथेन्तो —

१७५: “एहि नन्दक गच्छाम, उपज्झायस्स सन्तिकं ।
सीहनादं नदिस्साम, बुद्धसेट्ठस्स सम्मुखा ॥

१७६: “याय नो अनुकम्पाय, अम्हे पब्बाजयी मुनि ।
सो नो अत्थो अनुपत्तो, सब्बसंयोजनक्खयो”ति ॥ — गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ नन्दकाति आलपनं । एहीति तस्स अत्तनो सन्तिककरणं । गच्छामाति तेन अत्तना च एकज्झं कातब्बकिरियावचनं, उपज्झायस्साति सम्मासम्बुद्धस्स, सम्मासम्बुद्धो हि समन्तचक्खुना बुद्धचक्खुना च सत्तानं आसयानुसयचरितादीनं यथाभूतविलोकनेन सदेवकस्स लोकस्स वज्जावज्जं उपनिज्झायतीति विसेसतो उपज्झायोति वत्तब्बतं अरहति । यदत्थं गमनं, तं दस्सेतुं “सीहनादं नदिस्साम, बुद्धसेट्ठस्स सम्मुखा”ति आह । यथाभुच्चगुणाभिव्याहारताय अभीतनादभावतो सीहनादं बुद्धस्स सम्मासम्बुद्धस्स ततो एव सब्बसत्तुत्तमताय सेट्ठस्स, बुद्धानं वा सावकबुद्धादीनं सेट्ठस्स सम्मुखा पुरतो नदिस्सामाति अत्थो ।

यथा पन सीहनादं नदितुकामो, तं दस्सेन्तो “याया”ति गाथमाह । तत्थ यायाति यदत्थं, याय यदत्थानुपत्तियाति अत्थो । नोति अम्हाकं । अनुकम्पायाति अनुगणहनेन अम्हे द्वेपि पब्बाजयि पब्बाजेसि । मुनीति भगवा । सो नो अत्थो

अनुपपत्तोति सो अत्थो सब्बेसं संयोजनानं खयभूतं अरहत्तफलं नो अम्हेहि अनुपपत्तो, अधिगतोति अत्थो ।

भरतत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

९. भारद्वाजत्थेरगाथावण्णना

नदन्ति एवं सप्पज्जाति आयस्मतो भारद्वाजत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो इतो एकत्तिसे कप्पे कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सुमनं नाम पच्चेकबुद्धं पिण्डाय चरन्तं दिस्वा पसन्नमानसो परिपक्वं वल्लिकारफलं अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा गोत्तनामेन **भारद्वाजो**त्वेव पज्जायित्थ । सो वयपपत्तो घरावासं वसन्तो एकपुत्तं लभि । तस्स “कण्हदिन्नो”ति नामं अकासि । तस्स विज्जुतं पत्तकाले “तात, असुकस्स नाम आचरियस्स सन्तिके सिपं सिक्खित्वा एही”ति तं तक्कसिलं पेसेसि । सो गच्छन्तो अन्तरामगगे सत्थु सावकं अज्जतरं महत्थेरं कल्याणमित्तं लभित्वा तस्स सन्तिके धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा कतपुब्बकिच्चो विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.४८.६६-७०) —

“सुमनो नाम सम्बुद्धो, तक्करायं वसी तदा ।
वल्लिकारफलं गय्ह, सयम्भुस्स अदासहं ॥

“एकत्तिसे इतो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अथस्स पिता भारद्वाजो वेळुवने विहरन्तं भगवन्तं उपसङ्गमित्वा धम्मं सुत्वा पब्बजित्वा नचिरस्सेव अरहत्तं सच्छाकासि । अथ पुत्तो सत्थारं वन्दितुं राजगहं आगतो सत्थु सन्तिके निसिन्नं पितरं दिस्वा तुड्ढचित्तो “पितापि खो मे पब्बजितो, किं नु खो तेन पब्बज्जाकिच्चं मत्थकं पापित”न्ति वीमंसन्तो खीणासवभावं जत्वा तं सीहनादं नदापेतुकामो, “साधु, खो तुम्हेहि कतं पब्बजन्तेहि, पब्बज्जाकिच्चं पन मत्थकं पापित”न्ति पुच्छि । भारद्वाजो पुत्तस्स अधिगमं दीपेन्तो —

१७७: “नदन्ति एवं सप्पज्जा, सीहाव गिरिगम्भरे ।
वीरा विजितसङ्गामा, जेत्वा मारं सवाहनं ॥

१७८: “सत्था च परिचिण्णो मे, धम्मो सङ्गो च पूजितो ।
अहञ्च वित्तो सुमनो, पुत्तं दिस्वा अनासव”न्ति ॥ — गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ नदन्तीति यथाभुच्चगुणाभिब्याहारवसेन अभीतनादं नदन्ति गज्जन्ति । एवन्ति इदानि वत्तब्बाकारदस्सनं । सप्पज्जाति अगमगगपज्जाधिगमेन सब्बपज्जाधिगमेन सब्बपज्जावेपुल्लप्पत्ता । वीराति चतुब्बिधसम्मपधानवीरियसम्पन्नताय वीरा, ततो एव अनवसेससंकिसेपक्खनिम्मथनेन **सवाहनं** किलेसमारं अभिसङ्खारमारं देवपुत्तमारञ्च जेत्वा सब्बसो विजितसङ्गामा नदन्ति सप्पज्जाति सम्बन्धो ।

एवं विजेतब्बविजयेन सीहनादं दस्सेत्वा इदानी आराधेतब्बसमाराधनेन इच्छितब्बसिद्धिया च तं दस्सेतुं, “सत्था च परिचिण्णो मे”ति दुतियं गाथमाह । तत्थ सत्था च परिचिण्णो मेति मम सत्था सम्मासम्बुद्धो यथानुसिद्धं ओवादानुसासनीकरणेन मया परिचिण्णो उपासितो, न धम्माधिकरणं विसोसितोति अधिप्पायो । धम्मो सङ्गो च पूजितोति नवविधोपि लोकुत्तरधम्मो, यथापटिपत्तियागतमगानुपत्तिया सीलदिट्ठिसामञ्जगमनेन अरियसङ्गो च मया पूजितो मानितो । अहञ्च वित्तो सुमनो, पुत्तं दिस्वा अनासवन्ति मम पुत्तं अनासवं सब्बसो खीणासवं दिस्वा दस्सनहेतु अहम्पि वित्तो निरामिसाय पीतिया तुट्ठो, ततोयेव निरामिसेन सोमनस्सेन सुमनो जातोति अत्थो ।

भारद्वाजत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

१०. कण्हदिन्तत्थेरगाथावण्णना

उपासिता सप्पुरिसाति आयस्मतो कण्हदिन्तत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुञ्जानि उपचिनन्तो इतो चतुनवुते कप्पे कुलगहे निब्बत्तित्वा विञ्जुतं पत्तो एकदिवसं सोभितं नाम पच्चेकबुद्धं दिस्वा पसन्नचित्तो पुन्नागपुप्फेहि पूजं अकासि । सो तेन पुञ्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा कण्हदिन्नोति लद्धनामो वयप्पत्तो उपनिस्सयसम्पत्तिया चोदियमानो धम्मसेनापतिं उपसङ्कमित्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.४८.६१-६५) —

“सोभितो नाम सम्बुद्धो, चित्तकूटे वसी तदा ।

गहेत्वा गिरिपुन्नागं, सयम्भुं अभिपूजयिं ॥

“चतुन्नवुतितो कप्पे, यं बुद्धमभिपूजयिं ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा अञ्जं ब्याकरोन्तो —

१७९. “उपासिता सप्पुरिसा, सुता धम्मा अभिण्हसो ।

सुत्वान पटिपज्जिस्सं, अञ्जसं अमतोगधं ॥

१८०. “भवरागहतस्स मे सतो, भवरागो पुन मे न विज्जति ।

न चाहु न च मे भविस्सति, न च मे एतरहि विज्जती”ति ॥ —

गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ उपासिताति परिचरिता पटिपत्तिपयिरुपासनाय पयिरुपासिता । सप्पुरिसाति सन्तेहि सीलादिगुणेहि समन्नागता पुरिसा, अरियपुग्गला सारिपुत्तत्थेरादयो । एतेन पुरिमचक्कद्वयसम्पत्तिमत्तनो दस्सेति । न हि पतिरूपदेसवासेन विना सप्पुरिसूपनिस्सयो सम्भवति । सुता धम्माति सच्चपटिच्चसमुप्पादादिपटिसंयुत्तधम्मा सोतद्वारानुसारेण उपधारिता । एतेन अत्तनो बाहुसच्चं दस्सेन्तो पच्छिमचक्कद्वयसम्पत्तिं दस्सेति । अभिण्हसोति बहुसो न कालेन कालं । इदञ्च पदं “उपासिता

सप्पुरिसा'ति एत्थापि योजेतब्बं। सुत्वान पटिपज्जिस्सं, अज्जसं अमतोगधन्ति ते धम्मो सुत्वा तत्थ वुत्तरूपारूपधम्मो सलक्खणादितो परिग्गहेत्वा अनुक्कमेन विपस्सनं वड्ढेत्वा अमतोगधं निब्बानपतिट्ठं तंसम्पापकं अज्जसं अरियं अट्ठङ्गिकं मग्गं पटिपज्जिं पापुणिं।

भवरागहतस्स मे सतोति भवरागेन भवतण्हाय अनादिमति संसारे हतस्स उपदुतस्स मम सतो समानस्स, अग्गमग्गेन वा हतभवरागस्स। **भवरागो पुन मे न विज्जतीति** ततो एव पुन इदानीं भवरागो मे नत्थि। **न चाह न मे भविस्सति, न च मे एतरहि विज्जतीति** यदिपि पुब्बे पुथुज्जनकाले सेक्खकाले च मे भवरागो अहोसि, अग्गमग्गप्पत्तितो पन पट्ठाय न चाह न च अहोसि, आयतिम्पि न मे भविस्सति, एतरहि अधुनापि न च मे विज्जति न च उपलब्भति, पहीनोति अत्थो। भवरागवचनेनेव चेत्थ तदेकट्ठताय मानादीनम्पि अभावो वुत्तोति सब्बसो परिक्खीणभवसंयोजनतं दस्सेति।

कण्हदिन्तत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता।

ततियवग्गवण्णना निट्ठिता।

४. चतुत्थवग्गो

१. मिगसिरत्थेरगाथावण्णना

यतो अहं पब्बजितोति आयस्मतो मिगसिरत्थेरस्स गाथा। का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो कस्सपस्स भगवतो काले ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थारं दिस्वा पसन्नचित्तो कुसट्ठकं अदासि। सो तेन पुज्जकम्ममेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कोसलरट्ठे ब्राह्मणकुले पटिसन्धिं गहेत्वा मिगसिरनक्खत्तेन जातत्ता **मिगसिरोति** लद्धनामो वयप्पत्तो ब्राह्मणानं विज्जासिप्पेसु निष्फत्तिं गतो छवसीसमन्तं नाम सिक्खि, यं परिजप्पेत्वा तिवस्समत्थके मतानम्पि सीसं नखेन आकोटेत्वा “अयं सत्तो असुकट्ठाने निब्बत्तो”ति जानाति।

सो घरावासं अनिच्छन्तो परिब्बाजकपब्बज्जं पब्बजित्वा तं विज्जं निस्साय लोकेन सक्कतो गरुकतो लाभी हुत्वा विचरन्तो सावत्थिं उपगतो सत्थु सन्तिकं गन्त्वा अत्तनो आनुभावं पकासेन्तो — “अहं, भो गोतम, मतानं निब्बत्तट्ठानं जानामी”ति वत्वा, “कथं पन त्वं जानासी”ति वुत्ते, “छवसीसानि आहरापेत्वा मन्तं परिजप्पेत्वा नखेन सीसं आकोटेन्तो निरयादिकं तेहि तेहि निब्बत्तट्ठानं जानामी”ति कथेसि। अथस्स भगवा परिनिब्बुतस्स भिक्खुनो सीसकपालं आहरापेत्वा, “कथेहि ताव तस्स गतिं, यस्सिदं सीसकपाल”न्ति आह। सो तं कपालं मन्तं परिजप्पेत्वा नखेन आकोटेत्वा नेव अन्तं न कोटिं पस्सति। अथ सत्थारा, “न सक्कोसि परिब्बाजका”ति वुत्ते, “उपपरिक्खिस्सामि तावा”ति वत्वा पुनप्पुनं परिवत्तेन्तोपि न पस्सतेव। बाहिरकमन्तेन हि खीणासवस्स गतिं कथं जानिस्सति, अथस्स मत्थकतो कच्छेहि च सेदो मुच्चि। सो लज्जित्वा तुण्हीभूतो अट्ठासि। सत्था “किलमसि परिब्बाजका”ति आह। सो “आम, किलमामि, न इमस्स गतिं जानामि, तुम्हे पन जानाथा”ति। “अहं एतं जानामि, इतो उत्तरितरम्पि जानामी”ति वत्वा “निब्बानं गतो सो”ति आह। परिब्बाजको “इमं विज्जं मय्हं देथा”ति आह। “तेन हि पब्बजा”ति वत्वा तं पब्बाजेत्वा पठमं समथकम्मट्ठाने नियोजेत्वा झानाभिज्जासु पतिट्ठितस्स विपस्सनाय कम्मं उपदिसि। सो विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि। तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.४८.५६-६०) —

“कस्सपस्स भगवतो, ब्राह्मणस्स वुसीमतो ।
पसन्नचित्तो सुमनो, कुसट्ठकमदासहं ॥

“इमस्मिंयेव कप्पस्मिं, कुसट्ठकमदासहं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, कुसट्ठकस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अज्जं व्याकरोन्तो —

१८१. “यतो अहं पब्बजितो, सम्मासम्बुद्धसासने ।
विमुच्चमानो उग्गच्छिं, कामधातुं उपच्चगं ॥

१८२. “ब्रह्मनो पेक्खमानस्स, ततो चित्तं विमुच्चि मे ।
अकुप्पा मे विमुत्तीति, सब्बसंयोजनक्खया”ति ॥ — गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ यतो अहं पब्बजितो, सम्मासम्बुद्धसासनेति यतो पभुति अहं पब्बजितो बुद्धस्स भगवतो सासने,
पब्बजितकालतो पट्ठाय । विमुच्चमानो उग्गच्छिन्ति संकिलेसपक्खतो पठमं ताव समथविपस्सनाहि विमुच्चमानो
वोदानधम्मसवनेन उट्ठहिं । एवं उग्गच्छन्तो कामधातुं उपच्चगं अनागामिमग्गेन अच्चन्तमेव कामधातुं अतिक्कमिं ।

ब्रह्मनो पेक्खमानस्स, ततो चित्तं विमुच्चि मेति सदेवकस्स लोकस्स अग्गभूतत्ता सेट्ठेन ब्रह्मनो बुद्धस्स भगवतो
महाकरुणायोगेन “अयं कुलपुत्तो मम सासने पब्बजित्वा कथं नु खो पटिपज्जती”ति पेक्खन्तस्स ततो
अनागामिमग्गाधिगमतो पच्छा अग्गमग्गाधिगमेन मम चित्तं सब्बसंकिलेसतो अच्चन्तमेव मुच्चि । अकुप्पा मे विमुत्तीति,
सब्बसंयोजनक्खयाति तथाविमुत्तचित्तत्ता एव सब्बेसं संयोजनानं खया परिक्खया इति एवं अकुप्पा मे विमुत्तीति अज्जं
व्याकासि ।

मिगसिरत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

२. सिवकत्थेरगाथावण्णना

अनिच्चानि गहकानीति आयस्मतो सिवकत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ
भवे पुज्जानि उपचिनन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं भगवन्तं पिण्डाय चरन्तं
पस्सित्वा पसन्नमानसो पत्तं आदाय कुम्मासस्स पूरेत्वा अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं
बुद्धप्पादे राजगहे ब्राह्मणकुले निब्बत्ति, सिवकोतिसस नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो विज्जासिप्पेसु निप्फत्तिं गतो
नेक्खम्मज्झासयताय कामे पहाय परिब्बाजकपब्बज्जं पब्बजित्वा विचरन्तो सत्थारं उपसङ्कमित्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो
पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५६.११७-१२१) —

“एसनाय चरन्तस्स, विपस्सिस्स महेसिनो ।
रित्तकं पत्तं दिस्वान, कुम्मासं पूरयिं अहं ॥

“एकनवुतितो कप्पे, यं भिक्खमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, कुम्मासस्स इदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अज्जं ब्याकरोन्तो —

१८३. “अनिच्चानि गहकानि, तत्थ तत्थ पुनप्पुनं ।
गहकारं गवेसन्तो, दुक्खा जाति पुनप्पुनं ॥

१८४. “गहकारक दिट्ठोसि, पुन गेहं न काहसि ।
सब्बा ते फासुका भग्गा, थूणिका च विदालिता ।
विमरियादिकतं चित्तं, इधेव विधमिस्सती”ति ॥ — गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ अनिच्चानि गहकानि, तत्थ तत्थ पुनप्पुनन्ति तस्मिं तस्मिं भवे पुनप्पुनं निब्बत्तमानानि गहकानि
अत्तभावगेहानि न निब्बानि अनवट्ठितानि इत्तरानि परित्तकालानि । गहकारं गवेसन्तोति इमस्स अत्तभावगेहस्स कारकं
तण्हावड्ढकिं परियेसन्तो एत्तकं कालं अनुविचरन्ति अधिप्पायो । दुक्खा जाति पुनप्पुनन्ति इदं गहकारकगवेसनस्स
कारणवचनं । यस्मा जराब्याधिमरणमिस्सताय जाति नामेसा पुनप्पुनं उपगन्तुं दुक्खा, न च सा तस्मिं अदिट्ठे निवत्तति,
तस्मा तं गवेसन्तो विचरन्ति अत्थो ।

गहकारक दिट्ठोसीति इदानि पन येन सो सक्का दट्ठुं, तेन अरियमग्गजाणचक्खुना गहकारक दिट्ठो असि । पुन
गेहन्ति पुन इमस्मिं संसारवट्ठे अत्तभावसङ्घातं मम गेहं न काहसि न करिस्ससि । सब्बा ते फासुका भग्गाति तव सब्बा
अनवसेसकिलेसफासुका मया भग्गा । थूणिका च विदालिताति इदानि तया कातब्बस्स अत्तभावगेहस्स अविज्जासङ्घाता
काणिका च भिन्ना । विमरियादिकतं चित्तन्ति मम चित्तं विगतन्तं कतं, आयतिं अनुप्पत्तिधम्मतं आपादितं । ततो एव
इधेव विधमिस्सति इमस्मियेव भवे विद्धंसिस्सति, चरिमकचित्तनिरोधेन निरुज्झिस्सतीति अत्थो ।

सिवकत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

३. उपवाणत्थेरगाथावण्णना

अरहं सुगतोति आयस्मतो उपवाणत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले दलिद्वकुले
निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो भगवति परिनिब्बुते तस्स धातुं गहेत्वा मनुस्सदेवनागगरुळकुम्भण्डयक्खगन्धब्बेहि सत्तरतनमये
सत्तयोजनिके थूप्पे कते तत्थ सुधोतं अत्तनो उत्तरासङ्गं वेळग्गे आबन्धित्वा धजं कत्वा पूजं अकासि । तं गहेत्वा
अभिसम्मत्तको नाम यक्खसेनापति देवेहि चेतियपूजारक्खणत्थं ठपितो अदिस्समानकायो आकासे धारेन्तो चेतियं तिक्खत्तुं
पदक्खिणं अकासि । सो तं दिस्वा भिय्योसोमत्ताय पसन्नमानसो अहोसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो
इमस्मिं बुद्धप्पादे सावत्थियं ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा उपवाणोति लद्धनामो वयप्पत्तो जेतवनपटिग्गहणे बुद्धानुभावं दिस्वा
पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो अरहत्तं पत्वा छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर
२.५६.१२२-१७८) —

“पदमुत्तरो नाम जिनो, सब्बधम्मान पारगू ।
जलित्वा अग्गिक्खन्धोव, सम्बुद्धो परिनिब्बुतो ॥

“महाजना समागम्म, पूजयित्वा तथागतं ।
चित्तं कत्वान सुगतं, सरीरं अभिरोपयुं ॥

“सरीरकिच्चं कत्वान, धातुं तत्थ समानयुं ।
सदेवमनुस्सा सब्बे, बुद्धथूपं अकंसु ते ॥

“पठमा कञ्चनमया, दुतिया च मणिमया ।
ततिया रूपियमया, चतुत्थी फलिकामया ॥

“तत्थ पञ्चमिका चेव, लोहितङ्कमया अहु ।
छट्ठा मसारगल्लस्स, सब्बं रतनमयूपरि ॥

“जङ्घा मणिमया आसि, वेदिका रतनामया ।
सब्बसोण्णमयो थूपो, उद्धं योजनमुग्गतो ॥

“देवा तत्थ समागन्त्वा, एकतो मन्तयुं तदा ।
मयम्पि थूपं कस्साम, लोकनाथस्स तादिनो ॥

“धातु आवेणिका नत्थि, सरीरं एकपिण्डितं ।
इमम्हि बुद्धथूपम्हि, कस्साम कञ्चुकं मयं ॥

“देवा सत्तहि रत्नेहि, अञ्जं वट्ठेसुं योजनं ।
थूपो द्वियोजनुब्बेधो, तिमिरं व्यपहन्ति सो ॥

“नागा तत्थ समागन्त्वा, एकतो मन्तयुं तदा ।
मनुस्सा चेव देवा च, बुद्धथूपं अकंसु ते ॥

“मा नो पमत्ता अस्सुम्ह, अप्पमत्ता सदेवका ।
मयम्पि थूपं कस्साम, लोकनाथस्स तादिनो ॥

“इन्दनीलं महानीलं, अथो जोतिरसं मणिं ।
एकतो सन्निपातेत्वा, बुद्धथूपं अछादयुं ॥

“सब्बं मणिमयं आसि, यावता बुद्धचेतियं ।
तियोजनसमुब्बेधं, आलोककरणं तदा ॥

“गरुळा च समागन्त्वा, एकतो मन्तयुं तदा ।
मनुस्सा देवनागा च, बुद्धपूजं अकंसु ते ॥

“मा नो पमत्ता अस्सुम्ह, अप्पमत्ता सदेवका ।
मयम्पि थूपं कस्साम, लोकनाथस्स तादिनो ॥

“सब्बं मणिमयं थूपं, अकरुं ते च कञ्चुकं ।
योजनं तेपि वट्ठेसुं, आयतं बुद्धचेतियं ॥

“चतुयोजनमुब्बेधो, बुद्धथूपो विरोचति ।
ओभासेति दिसा सब्बा, सतरंसीव उगगतो ॥

“कुम्भण्डा च समागन्त्वा, एकतो मन्तयुं तदा ।
मनुस्सा चेव देवा च, नागा च गरुळा तथा ॥

“पच्चेकं बुद्धसेट्ठस्स, अकंसु थूपमुत्तमं ।
मा नो पमत्ता अस्सुम्ह, अप्पमत्ता सदेवका ॥

“मयम्पि थूपं कस्साम, लोकनाथस्स तादिनो ।
रतनेहि छादेस्साम, आयतं बुद्धचेतियं ॥

“योजनं तेपि वट्ठेसुं, आयतं बुद्धचेतियं ।
पञ्चयोजनमुब्बेधो, थूपो ओभासते तदा ॥

“यक्खा तत्थ समागन्त्वा, एकतो मन्तयुं तदा ।
मनुस्सा देवनागा च, गरुळा च कुम्भण्डका ॥

“पच्चेकं बुद्धसेट्ठस्स, अकंसु थूपमुत्तमं ।
मा नो पमत्ता अस्सुम्ह, अप्पमत्ता सदेवका ॥

“मयम्पि थूपं कस्साम, लोकनाथस्स तादिनो ।
फलिका छादयिस्साम, आयतं बुद्धचेतियं ॥

“योजनं तेपि वट्ठेसुं, आयतं बुद्धचेतियं ।
छयोजनिकमुब्बेधो, थूपो ओभासते तदा ॥

“गन्धब्बा च समागन्त्वा, एकतो मन्तयुं तदा ।
मनुजा देवता नागा, कुम्भण्डा गरुळा तथा ॥

“सब्बे अकंसु बुद्धथूपं, मयमेत्थ अकारका ।
मयम्पि थूपं कस्साम, लोकनाथस्स तादिनो ॥

“वेदियो सत्त कत्वान, धजं छत्तं अकंसु ते ।
सब्बसोण्णमयं थूपं, गन्धब्बा कारयुं तदा ॥

“सत्तयोजनमुब्बेधो, थूपो ओभासते तदा ।
रत्तिन्दिवा न जायन्ति, आलोको होति सब्बदा ॥

“अभिभोन्ति न तस्साभा, चन्दसूरा सतारका ।
समन्ता योजनसते, पदीपोपि न पज्जलि ॥

“तेन कालेन ये केचि, थूपं पूजेन्ति मानुसा ।
न ते थूपं आरुहन्ति, अम्बरे उक्खिपन्ति ते ॥

“देवेहि ठपितो यक्खो, अभिसम्मतनामको ।
धजं वा पुप्फदामं वा, अभिरोपेति उत्तरिं ॥

“न ते पस्सन्ति तं यक्खं, दामं पस्सन्ति गच्छतो ।
एवं पस्सित्वा गच्छन्ता, सब्बे गच्छन्ति सुग्गतिं ॥

“विरुद्धा ये पावचने, पसन्ना ये च सासने ।
पाटिहीरं दड्ढुकामा, थूपं पूजेन्ति मानुसा ॥

“नगरे हंसवतिया, अहोसिं भतको तदा ।
आमोदितं जनं दिस्वा, एवं चिन्तेसहं तदा ॥

“उळारो भगवा नेसो, यस्स धातुघरे दिसं ।
इमा च जनता तुट्ठा, कारं कुब्बं न तप्परे ॥

“अहम्पि कारं कस्सामि, लोकनाथस्स तादिनो ।
तस्स धम्मेषु दायादो, भविस्सामि अनागते ॥

“सुधोतं रजकेनाहं, उत्तरेय्यं पटं मम ।
वेळग्गे आलग्गेत्वान, धजं उक्खिपिमम्बरे ॥

“अभिसम्मतको गय्ह, अम्बरे हासि मे धजं ।
वातेरितं धजं दिस्वा, भिय्यो हासं जनेसहं ॥

“तत्थ चित्तं पसादेत्वा, समणं उपसङ्कमिं ।
तं भिक्खुं अभिवादेत्वा, विपाकं पुच्छहं धजे ॥

“सो मे कथेसि आनन्दी, पीतिसज्जननं मम ।
तस्स धजस्स विपाकं, अनुभोस्ससि सब्बदा ॥

“हत्थिअस्सरथापत्ती, सेना च चतुरङ्गिनी ।
परिवारेस्सन्ति तं निच्चं, धजदानस्सिदं फलं ॥

“सट्ठितूरियसहस्सानि, भेरियो समलङ्कता ।
परिवारेस्सन्ति तं निच्चं, धजदानस्सिदं फलं ॥

“छळसीति सहस्सानि, नारियो समलङ्कता ।
विचित्तवत्थाभरणा, आमुक्कमणिकुण्डला ॥

“अळारपम्हा हसुला, सुसज्जा तनुमज्झिमा ।
परिवारेस्सन्ति तं निच्चं, धजदानस्सिदं फलं ॥

“तिसकप्पसहस्सानि, देवलोके रमिस्ससि ।
असीतिक्खत्तुं देविन्दो, देवरज्जं करिस्ससि ॥

“सहस्सक्खत्तुं राजा च, चक्कवत्ती भविस्सति ।
पदेसरज्जं विपुलं, गणनातो असङ्खियं ॥

“कप्पसतसहस्समिहि, ओक्काककुलसम्भवो ।
गोतमो नाम गोत्तेन, सत्था लोके भविस्सति ॥

“देवलोका चवित्वान, सुक्कमूलेन चोदितो ।
पुज्जकम्मेन सज्जुत्तो, ब्रह्मबन्धु भविस्ससि ॥

“असीतिकोटिं छडुत्वा, दासे कम्मकरे बहू ।
गोतमस्स भगवतो, सासने पब्बजिस्ससि ॥

“आराधयित्वा सम्बुद्धं, गोतमं सकयपुङ्गवं ।
उपवाणोति नामेन, हेस्ससि सत्थु सावको ॥

“सतसहस्से कतं कम्मं, फलं दस्सेसि मे इध ।
सुमुत्तो सरवेगोव, किलेसे ज्ञापयिं मम ॥

“चक्कवत्तिस्स सन्तस्स, चातुद्दीप्पिस्सरस्स मे ।
तीणि योजनानि सामन्ता, उस्सीयन्ति धजा सदा ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, धजदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अथायस्मा उपवाणो भगवतो उपट्ठाको अहोसि । तेन च समयेन भगवतो वाताबाधो उप्पज्जि । थेरस्स च गिहिसहायो देवहितो नाम ब्राह्मणो सावत्थियं पटिवसति । सो थेरं चतूहि पच्चयेहि पवेदेसि । अथायस्मा उपवाणो निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय तस्स ब्राह्मणस्स निवेसनं उपगच्छि । ब्राह्मणो “केनचि अज्जेन पयोजनेन थेरो आगतो”ति जत्वा, “वदेय्याथ, भन्ते, केनत्थो”ति आह । थेरो तस्स ब्राह्मणस्स पयोजनं आचिक्खन्तो —

१८५. “अरहं सुगतो लोके, वातेहाबाधिको मुनि ।
सचे उण्होदकं अत्थि, मुनिनो देहि ब्राह्मण ॥

१८६. “पूजितो पूजनेय्यानं, सक्करेय्यान सक्कतो ।
अपचितोपचेय्यानं, तस्स इच्छामि हातवे”ति ॥ — गाथाद्वयं अभसि ।

तस्सत्थो — यो इमस्मिं लोके पूजनेय्यानं पूजेतब्बेहि सक्कादीहि देवेहि महाब्रह्मादीहि च ब्रह्मेहि पूजितो, सक्करेय्यानं सक्कातब्बेहि बिम्बिसारकोसलराजादीहि सक्कतो, अपचेय्यानं अपचायितब्बेहि महेसीहि खीणासवेहि अपचितो, किलेसेहि आरकत्तादिना अरहं, सोभनगमनादिना सुगतो सब्बज्जू मुनि मय्हं सत्था देवदेवो सक्कानं अतिसक्को ब्रह्मानं अतिब्रह्मा, सो दानि वातेहि वातहेतु वातक्खोभनिमित्तं आबाधिको जातो । सचे, ब्राह्मण, उण्होदकं अत्थि, तस्स वाताबाधवूपसमनत्थं तं हातवे उपनेतुं इच्छामीति । तं सुत्वा ब्राह्मणो उण्होदकं तदनुरूपं वातारहज्ज भेसज्जं भगवतो उपनामेसि । तेन च सत्थु रोगो वूपसमि । तस्स भगवा अनुमोदनं अकासीति ।

उपवाणत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

४. इसिदिन्नत्थेरगाथावण्णना

दिट्ठा मयाति आयस्मतो इसिदिन्नत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि करोन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो बीजनिं गहेत्वा बोधिया पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धप्पादे सुनापरन्तजनपदे सेट्टिकुले निब्बत्तित्वा इसिदिन्नोति लद्धनामो वयप्पत्तो सत्थु चन्दनमाळपटिगहणे पाटिहारियं दिस्वा पसन्नमानसो सत्थारं उपसङ्गमित्वा धम्मं सुत्वा सोतापन्नो हुत्वा अगारं अज्झावसति । तस्स हितानुकम्पिनी देवता तं चोदेन्ती —

१८७. “दिट्ठा मया धम्मधरा उपासका, कामा अनिच्चा इति भासमाना ।
सारत्तरत्ता मणिकुण्डलेसु, पुत्तेसु दारेसु च ते अपेक्खा ॥

१८८. “अद्धा न जानन्ति यतो धम्मं, कामा अनिच्चा इति चापि आहु ।
रागञ्च तेसं न बलत्थि छेत्तुं, तस्मा सिता पुत्तदारं धनञ्चा”ति ॥ —

गाथाद्वयमभासि ।

तत्थ दिट्ठा मया धम्मधरा उपासका, कामा अनिच्चा इति भासमानाति इधेकच्चे परियत्तिधम्मधरा उपासका मया दिट्ठा, परियत्तिधम्मधरत्ता एव “कामा नामेते अनिच्चा दुक्खा विपरिणामधम्मा”ति कामेसु आदीनवपटिसंयुत्तं धम्मं भासमाना, सयं पन सारत्तरत्ता मणिकुण्डलेसु, पुत्तेसु दारेसु च ते अपेक्खाति सारत्ता हुत्वा बहलरागरत्ता मणीसु कुण्डलेसु च, मणिचित्तेसु वा कुण्डलेसु, पुत्तेसु पुत्तधीतासु दारेसु च अधिगतस्नेहा, अज्जं भणन्ता अज्जं करोन्ता दिट्ठा मयाति अत्थो ।

यतोति यस्मा ते उपासका सारत्तरत्ता मणिकुण्डलेसु पुत्तेसु दारेसु च अपेक्खवन्तो, तस्मा इध इमस्मिं बुद्धसासने धम्मं याथावतो अद्धा एकंसेन न जानन्ति । एवं भूता च “कामा अनिच्चा”इति चापि आहु अहोसि, सत्तपकति विचित्तसभावाति अधिप्पायो । रागञ्च तेसं न बलत्थि छेत्तुन्ति तेसं उपासकानं यस्मा रागं छेत्तुं समुच्छिन्दितुं तादिसं जाणबलं नत्थि, तस्मा तेन कारणेन सिता तण्हावसेन निस्सिता पुत्तदारं धनञ्च अल्लीना न विस्सज्जेन्तीति सब्बमेतं देवता तंयेव उपासकं उद्दिस्स अज्जापदेसेन कथेसि । तं सुत्वा उपासको संवेगजातो पब्बजित्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.४८.४६-५०) —

“विपस्सिनो भगवतो, बोधिया पादपुत्तमे ।
सुमनो बीजनिं गह्, अबीजिं बोधिमुत्तमं ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, अबीजिं बोधिमुत्तमं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बीजनाय इदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अज्जं ब्याकरोन्तो इमा एव गाथा अभासीति ।

इसिदिन्नत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

५. सम्बुलकच्चानत्थेरगाथावण्णना

देवो चाति आयस्मतो सम्बुलकच्चानत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि करोन्तो इतो चतुनवुतिकप्पमत्थके कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सतरंसिं नाम पच्चेकबुद्धं निरोधा वुट्ठित्वा पिण्डाय चरन्तं दिस्वा पसन्नमानसो तालफलं अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे मगधरट्ठे गहपतिकुले निब्बत्तित्वा “सम्बुलो”ति लद्धनामो कच्चानगोत्तताय सम्बुलकच्चानोति पज्जायित्थ ।

सो वयप्पत्तो सत्थु सन्तिके धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा हिमवन्तसमीपे भेरवाय नाम पब्बतगुहायं विपस्सनाय कम्मं करोन्तो विहरति । अथेकदिवसं महा अकालमेघो सतपटलसहस्सपटलो थनेन्तो गज्जन्तो विज्जुल्लता

निच्छारेन्तो गळगळायन्तो उडुहित्वा वस्सितुं आरभि, असनियो फलिसु। तं सद्दं सुत्वा
अच्छतरच्छुवनमहिंसहत्थिआदयो भीततसिता भीतरवं विरविसु। थेरो पन आरद्धविपस्सनत्ता काये जीविते च निरपेक्खो
विगतलोमहंसो तं अचिन्तेन्तो विपस्सनायमेव कम्मं करोन्तो घम्मापगमेन उतुसप्पायलाभेन समाहितचित्तो तावदेव
विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा सह अभिज्जाहि अरहत्तं पापुणि। तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५१.८५-९०) —

“सतरंसी नाम भगवा, सयम्भू अपराजितो।
विवेका वुडुहित्वान, गोचरायाभिनिक्खमि॥

“फलहत्यो अहं दिस्वा, उपगच्छिं नरासभं।
पसन्नचित्तो सुमनो, तालफलं अदासहं॥

“चतुन्नवुतितो कप्पे, यं फलं अददिं तदा।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति॥

अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो पटिपत्तिं पच्चवेक्खित्वा सोमनस्सजातो उदानवसेन अज्जं ब्याकरोन्तो —

१८९. “देवो च वस्सति, देवो च गळगळायति,
एकको चाहं भेरवे बिले विहरामि।
तस्स मय्हं एककस्स भेरवे बिले विहरतो,
नत्थि भयं वा छम्भितत्तं वा लोमहंसो वा॥

१९०. “धम्मता ममेसा यस्स मे, एककस्स भेरवे बिले।
विहरतो नत्थि भयं वा, छम्भितत्तं वा लोमहंसो वा”ति॥ —

गाथाद्वयं अभासि।

तत्थ देवो च वस्सति, देवो च गळगळायतीति देवो मेघो वस्सति च, “गळगळा”ति च करोन्तो गज्जतीति अत्थो।
गज्जन्तस्स हि अनुकरणमेतं। **एकको चाहं भेरवे बिले विहरामीति** अहज्ज एकको असहायो सप्पटिभयायं पब्बतगुहायं
वसामि, **तस्स मय्हं** एवंभूतस्स मे सतो **नत्थि भयं वा छम्भितत्तं वा लोमहंसो वाति** चित्तुत्राससज्जितं भयं वा
तंनिमित्तकं सरीरस्स छम्भितत्तं वा लोमहंसनमत्तं वा नत्थि।

कस्माति तत्थ कारणमाह “**धम्मता ममेसा**”ति। अपरिज्जातवत्थुकस्स हि तत्थ अप्पहीनच्छन्दरागताय भयादिना
भवितब्बं, मया पन सब्बसो तत्थ परिज्जातं, तत्थ च छन्दरागो समुच्छिन्नो, तस्मा भयादीनं अभावो **धम्मता ममेसा** मम
धम्मसभावो एसोति अज्जं ब्याकासि।

सम्बुलकच्चानत्थेरगाथावण्णना निद्धिता।

६. नितकत्थेरगाथावण्णना

कस्स सेलूपमं चित्तन्ति आयस्मतो नितकत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि करोन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले बन्धुमतीनगरे आरामगोपको हुत्वा जीवन्तो एकदिवसं भगवन्तं आकासेन गच्छन्तं दिस्वा पसन्नमानसो नाळिकेरफलं दातुकामो अहोसि । सत्था तं अनुगण्हन्तो आकासेयेव ठत्वा पटिग्गण्हि । सो तं दत्त्वा उळारं पीतिसोमनस्सं पटिसंवेदि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कोसलरट्ठे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा **नितको**ति लद्धनामो विज्जुतं पत्तो सत्थु सन्तिके धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा कम्मट्ठानं गहेत्वा अरज्जे विहरन्तो घटेन्तो अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५१.९१-९९) —

“नगरे बन्धुमतिया, आरामिको अहं तदा ।
अद्वसं विरजं बुद्धं, गच्छन्तं अनिलज्जसे ॥

“नाळिकेरफलं गय्ह, बुद्धसेट्ठस्सदासहं ।
आकासे ठितको सन्तो, पटिग्गण्हि महायसो ॥

“वित्तिसज्जननो मय्हं, दिट्ठधम्मसुखावहो ।
फलं बुद्धस्स दत्त्वान, विप्पसन्नेन चेतसा ॥

“अधिगच्छिं तदा पीतिं, विपुलज्ज सुखुत्तमं ।
उप्पज्जतेव रतनं, निब्बत्तस्स तहिं तहिं ॥

“एकनवुतितो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“दिब्बचक्खु विसुद्धं मे, समाधिकुसलो अहं ।
अभिज्जापारमिप्पत्तो, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा थेरे फलसुखेन निब्बानसुखेन विहरन्ते पधानपरिग्गाहको थेरो तं आरज्जायतनं गन्त्वा तत्थ वसन्तानं भिक्खून् परिगण्हनत्थं “**कस्स सेलूपमं**”न्ति आदिना पठमं गाथमाह ।

१९१. तत्थ **कस्स सेलूपमं चित्तं**, ठितं **नानुपकम्पतीति** इमस्मिं अरज्जायतने वसन्तेसु कस्स भिक्खुनो चित्तं अगगफलाधिगमेन एकघनसिलामयपब्बतूपमं सब्बेसं इज्जनानं अभावतो वसीभावप्पत्तिया च ठितं सब्बेहिपि लोकधम्मोहि नानुकम्पति न वेधति । इदानिस्स अकम्पनाकारं सद्धिं कारणेन दस्सेतुं “**विरत्तं**”न्ति आदि वुत्तं । तत्थ **विरत्तं रजनीये**सूति विरागसङ्घातेन अरियमग्गेन रजनीयेसु रागुप्पत्तिहेतुभूतेसु तेभूमकधम्मोसु विरत्तं, तत्थ सब्बसो समुच्छिन्नरागन्ति अत्थो । **कुप्पनीये**ति पटिघट्टानीये, सब्बस्मिम्पि आघातवत्थुस्मिं । **न कुप्पतीति** न दुस्सति न विकारं आपज्जति । **यस्सेवं भावितं चित्तन्ति** यस्स अरियपुग्गलस्स चित्तं मनो एवं वुत्तनयेन तादिभावेन भावितं, **कुतो तं दुक्खमेस्सतीति** तं पुग्गलं कुतो सत्ततो सङ्घारतो वा दुक्खं उपगमिस्सति, न तादिसस्स दुक्खं अत्थीति अत्थो ।

१९२. एवं अनियमवसेन पुच्छितमत्थं नितकत्थेरो अत्तूपनायिकं कत्वा विस्सज्जेन्तो “मम सेलूपमं चित्तं”न्तिआदिना दुतियगाथाय अज्जं ब्याकासि । तं वुत्तत्थमेव ।

नितकत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

७. सोणपोटिरियपुत्तत्थेरगाथावण्णना

न ताव सुपितुं होतीति आयस्मतो सोणस्स पोटिरियपुत्तस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो सिखिस्स भगवतो काले वनचरो हुत्वा जीवन्तो एकदिवसं सत्थारं दिस्वा पसन्नचित्तो कुरज्जियफलं सत्थुनो अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कपिलवत्थुस्मिं पोटिरियस्स नाम गामभोजकस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, सोणोतिस्स नामं अहोसि । सो वयप्पत्तो भद्वियस्स साकियरज्जो सेनापति अहोसि । अथ भद्वियराजे हेट्ठा वुत्तनयेन पब्बजिते, सेनापति “राजापि नाम पब्बजि, किं मय्हं घरावासेना”ति पब्बजि? पब्बजित्वा पन निद्वारामो विहरति, न भावनमनुयुज्जति । तं भगवा अनुपियायं अम्बवने विहरन्तो अत्तनो ओभासं फरापेत्वा तेनस्स सतिं जनेत्वा इमाय गाथाय तं ओवदन्तो —

१९३. “न ताव सुपितुं होति, रत्ति नक्खत्तमालिनी ।

पटिजगितुमेवेसा, रत्ति होति विजानता ॥

१९४. “हत्थिक्खन्धावपतितं, कुज्जरो चे अनुक्कमे ।

सङ्गामे मे मतं सेय्यो, यज्जे जीवे पराजितो”ति ॥ — गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ न ताव सुपितुं होति, रत्ति नक्खत्तमालिनीति अट्ठहि अक्खणोहि वज्जितं नवमं खणं लभित्वा ठितस्स विज्जुजातिकस्स याव न अरहत्तं हत्थगतं होति, ताव अयं नक्खत्तमालिनी रत्ति सुपितुं निद्वायितुं न होति, सुपनस्स कालो न होति । अपिच खो पटिजगितुमेवेसा, रत्ति होति विजानताति एसा रत्ति नाम मनुस्सानं मिगपक्खीनज्ज निद्वूपगमनेन विसेसतो निस्सद्वेलाभूता पटिपत्तिं अत्तनि सज्जगितुं जागरियानुयोगमनुयुज्जितुमेव विजानता विज्जुना इच्छिता होतीति ।

तं सुत्वा सोणो संविगगतरमानसो हिरोत्तप्यं पच्चुपट्टपेत्वा अब्भोकासिकङ्गं अधिद्वाय विपस्सनाय कम्मं करोन्तो “हत्थिक्खन्धोव पतितं”न्ति दुतियं गाथमाह । तत्थ अवपतितन्ति अवमुखं पतितं उद्धंपादं अधोमुखं पतितं । कुज्जरो चे अनुक्कमेति कुज्जरो अनुक्कमेय्य चे । इदं वुत्तं होति — यदाहं हत्थिमारुहित्वा सङ्गामं पविट्ठो हत्थिक्खन्धतो पतितो, तदाहं सङ्गामे तेन हत्थिना मद्धितो मतो अहोसिं चे, तं मे मरणं सेय्यो, यज्जे इदानी किलेसेहि पराजितो जीवेय्यं, तं न सेय्योति । इमं गाथं वदन्तोयेव विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५२.१-६) —

“मिगलुद्धो पुरे आसिं, विपिने विचरं अहं ।

अद्वसं विरजं बुद्धं, सब्बधम्मान पारगुं ॥

“कुरज्जियफलं गय्ह, बुद्धसेट्ठस्सदासहं ।

पुज्जक्खेत्तस्स तादिनो, पसन्नो सेहि पाणिभि ॥

“एकतिसे इतो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा “सत्थारा वुत्तं, अत्तना वुत्त”न्ति उभयज्झि गाथं “हत्थिक्खन्धावपतित”न्ति आदिना पच्चुदाहासि ।
तेन इदमेव अज्जाब्याकरणं अहोसीति ।

सोणपोटिरियपुत्तत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

८. निसभत्थेरगाथावण्णना

पञ्च कामगुणे हित्वाति आयस्मतो निसभत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थारं पिण्डाय चरन्तं दिस्वा पसन्नचित्तो कपित्थफलमदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कोलियजनपदे कुलगेहे निब्बत्तित्वा **निसभो**ति लद्धनामो वयप्पत्तो साकियकोलियानं सङ्गामे बुद्धानुभावं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा तदहेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५२.७-११) —

“सुवण्णवण्णं सम्बुद्धं, आहुतीनं पटिग्गहं ।
रथियं पटिपज्जन्तं, कपित्थं अददिं फलं ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

सो अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो सहायभिक्षू पमादविहारेण कालं वीतिनामेन्ते दिस्वा ते ओवदन्तो —

१९५. “पञ्च कामगुणे हित्वा, पियरूपे मनोरमे ।
सद्धाय घरा निक्खम्म, दुक्खस्सन्तकरो भवे”ति ॥ —

पठमं गाथं अभासि ।

तस्सत्थो — बालपुथुज्जनस्स पियायितब्बसभावताय **पियरूपे** मनुज्जसभावताय **मनोरमे** रूपादिके **पञ्च कामगुणे** कामकोट्टासे **हित्वा** पहाय परिच्चजित्वा कम्मफलसद्धाय रतनत्तयसद्धाय च वसेन **घरा** घरबन्धनतो **निक्खम्म** निक्खमित्वा पब्बज्जं उपगतो विज्जुजातिको पब्बजितकालतो पट्टाय घटेन्तो वायमन्तो वट्टदुक्खस्स **अन्तकरो भवे** भवेय्याति । एवं ते भिक्षू ओवदित्वा “अयं परे एव सज्जापेन्तो विहरति, “सयं पन अकारको”ति मा चिन्तयित्था”ति तेसं अत्तनो पटिपन्नभावं पकासेन्तो —

१९६. “नाभिनन्दामि मरणं, नाभिनन्दामि जीवितं ।

कालञ्च पटिकङ्कामि, सम्पजानो पतिस्सतो’ति ॥ —

दुतियगाथाय अञ्जं व्याकासि । तत्थ नाभिनन्दामि मरणन्ति मरणं न अभिकङ्कामि । नाभिनन्दामि जीवितन्ति इदं पन तस्स कारणवचनं, यस्मा नाभिनन्दामि जीवितं, तस्मा नाभिनन्दामि मरणन्ति । यो हि आयतिं जातिजरामरणाय किलेसाभिसङ्खारे आचिनोति उपचिनोति, सो पुनब्भवाभिनिब्बत्ति अभिनन्दन्तो नान्तरियकताय अत्तनो मरणम्पि अभिनन्दति नाम कारणस्स अप्पहीनत्ता, खीणासवो पन सब्बसो आचयगामिधम्मो पहाय अपचयगामिधम्मो पतिट्ठितो परिज्जातवत्थुको सब्बसो जीवितं अनभिनन्दन्तो मरणम्पि अनभिनन्दति नाम कारणस्स एव सुप्पहीनत्ता । तेनाह — “नाभिनन्दामि मरणं, नाभिनन्दामि जीवितं”न्ति । यदि एवं खीणासवस्स परिनिब्बानाभिकङ्का, याव परिनिब्बाना अवट्टानञ्च कथन्ति आह “कालञ्च पटिकङ्कामि, सम्पजानो पतिस्सतो’ति, किलेसपरिनिब्बाने सिद्धे सतिपज्जावेपुल्लप्पत्तिया सतो सम्पजानो केवलं खन्धपरिनिब्बानकालं पटिकङ्कामि, तं उदिक्खमानो आगमयमानो विहरामि, न पन मे मरणे जीविते वा अभिनन्दना अत्थि अरहत्तमग्गेनेव तस्स समुग्घाटितत्ताति ।

निसभत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

९. उसभत्थेरगाथावण्णना

अम्बपल्लवसङ्कासन्ति आयस्मतो उसभत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि करोन्तो सिखिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थारं पिण्डाय चरन्तं दिस्वा पसन्नमानसो कोसम्बफलं अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कपिलवत्थुस्मिं साकियराजकुले निब्बत्तित्वा उसभोति लद्धनामो वयप्पत्तो सत्थु जातिसमागमे बुद्धानुभावं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजि । सो पब्बजितकालतो पट्टाय समणधम्मं अकत्वा दिवा सङ्गणिकारामो सकलरत्तिं निद्दायमानो वीतिनामेति । सो एकदिवसं मुट्ठस्सति असम्पजानो निदं ओक्कन्तो सुपिने केसमस्सु ओहारेत्वा अम्बपल्लववण्णं चीवरं पारुपित्वा हत्थिगीवायं निसीदित्वा नगरं पिण्डाय पविट्ठं तत्थेव मनुस्से सम्पत्ते दिस्वा लज्जाय हत्थिक्खन्धतो ओरुय्ह अत्तानं दिस्वा पटिबुद्धो, “ईदिसं नाम सुपिनं मुट्ठस्सतिना असम्पजानेन निद्दायमानेन मया दिट्ठं”न्ति उप्पन्नसंवेगो विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५२.१२-१६) —

“ककुधं विलसन्तं, देवदेवं नरासभं ।
रथियं पटिपज्जन्तं, कोसम्बं अददिं तदा ॥

“एकतिंसे इतो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अथ थेरो यथादिट्ठं सुपिनं अङ्कुसं कत्वा अरहत्तस्स अधिगतत्ता तस्सेव सुपिनस्स कित्तनवसेन अञ्जं व्याकरोन्तो —

१९७. “अम्बपल्लवसङ्कासं, अंसे कत्वान चीवरं ।
निसिन्नो हत्थिगीवायं, गामं पिण्डाय पाविसिं ॥

१९८. “हत्थिक्खन्धतो ओरुह, संवेगं अलभिं तदा ।

सोहं दित्तो तदा सन्तो, पत्तो मे आसवक्खयो”ति ॥ — गाथाद्वयमाह ।

तत्थ अम्बपल्लवसङ्कासं, अंसे कत्वान चीवरन्ति अम्बपल्लवाकारं पवाळवण्णं चीवरं खन्धे करित्वा उत्तरासङ्गं करित्वा । गामन्ति अत्तनो राजधानिं हत्थिक्खन्धे निसिन्नो पिण्डाय पाविसिं, पविट्टमत्तोव महाजनेन ओलोकिमानो हत्थिक्खन्धतो ओरुह ठितो पटिबुज्झिं, पबुद्धोव संवेगं अलभिं तदा “मुट्ठस्सति असम्पजानो हुत्वा निद्वायोक्कमनेन एतं जात”न्ति । अपरे पन “राजाव हुत्वा रत्तिभागे एवरूपं सुपिनं दिस्वा विभाताय रत्तिया हत्थिक्खन्धं आरुह नगरवीथियं चरन्तो तं सुपिनं सरित्वा हत्थिक्खन्धतो ओरुह संवेगं लभित्वा सत्थु सन्तिके पब्बजित्वा अरहत्तं पत्वा उदानं उदानेन्तो इमा गाथा अभासी”ति वदन्ति । दित्तोति तस्मिं राजकाले जातिमदभोगमदादिपरिदपितो समानो संवेगमलभिन्ति योजना ।

उसभत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

१०. कप्पटकुरत्थेरगाथावण्णना

अयमिति कप्पटोति आयस्मतो कप्पटकुरत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति । अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं भगवन्तं विनताय नाम नदिया तीरे अज्जतरस्मिं रुक्खमूले निसिन्नं दिस्वा पसन्नमानसो केतकपुप्फेहि पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं दुग्गतकुले निब्बत्तित्वा याव वयप्पत्ति, ताव अज्जं उपायं अजानन्तो कप्पटखण्डनिवासनो सरावहत्यो तत्थ तत्थ कुरं परियेसन्तो विचरि, तेन कप्पटकुरोत्वेव पज्जायित्थ । सो वयप्पत्तो तिणं विक्किणित्वा जीविकं कप्पेन्तो एकदिवसं तिणलावनत्थं अरज्जं गतो तत्थ अज्जतरं खीणासवत्थेरं दिस्वा तं उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा निसीदि । तस्स थरो धम्मं कथेसि । सो धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो “किं मे इमाय किच्छजीविकाया”ति पब्बजित्वा अत्तनो निवत्थकप्पटचोळं एकस्मिं ठाने निक्खिपि । यदा चस्स अनभिरति उप्पज्जति, तदा तं कप्पटं ओलोकेन्तस्स अनभिरति विगच्छति, संवेगं पटिलभि । एवं करोन्तो सत्तक्खत्तुं उप्पब्बजि । तस्स तं कारणं भिक्खु भगवतो आरोचेसुं । अथेकदिवसं कप्पटकुरो भिक्खु धम्मसभायं परिसपरियन्ते निसिन्नो निद्वायति, तं भगवा चोदेन्तो —

१९९. “अयमिति कप्पटो कप्पटकुरो, अच्छाय अतिभरिताय ।

अमतघटिकायं धम्मकटमत्तो, कतपदं झानानि ओचेतुं ॥

२००. “मा खो त्वं कप्पट पचालेसि, मा त्वं उपकण्णमिहि ताळेस्सं ।

न हि त्वं कप्पट मत्तमज्जासि, सङ्गमज्झमिहि पचलायमानो”ति ॥ —

गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ अयमिति कप्पटो कप्पटकुरोति कप्पटकुरो भिक्खु “अयं मम कप्पटो, इमं परिदहित्वा यथा तथा जीवामी”ति एवं उप्पन्नमिच्छावितक्को अच्छाय अतिभरिताय अमतघटिकायं मम अमतघटे तहं तहं वस्सन्ते “अमतमधिगतं अहमनुसासामि, अहं धम्मं देसेमि” (महाव० १२; म० नि० १.२८६; २.३४२) । “अन्धीभूतस्मिं लोकस्मिं, आहज्जं

अमतदुन्दुभिं'न्तिआदिना (महाव० ११; म० नि० १.२८५; २.३४१) घोसेत्वा मया धम्मामते पवस्सियमाने कतपदं झानानि ओचेतुं लोकियलोकुत्तरज्झानानि उपचेतुं भावेतुं कतपदं कटमग्गविहितभावनामग्गं इदं मम सासनं, तथापि धम्मकटमत्तो मम सासनधम्मतो उक्कण्ठचित्तो अपगतमानसो कप्पटकुरोति तं चोदेत्वा पुनपिस्स सहोदुं चोरं गणहन्तो विय पमादविहारं दस्सेन्तो “**मा खो त्वं, कप्पट, पचालेसी**”ति गाथमाह ।

तत्थ **मा खो त्वं, कप्पट, पचालेसी**ति त्वं, कप्पटकुर, “मम धम्मं सुणिस्सामी”ति निसीदित्वा मा खो पचालेसि मा पचलाहि मा निद्वं उपगच्छि । **मा त्वं उपकण्णमहि ताळेस्सन्ति** तं निद्वायमानं उपकण्णमहि कण्णसमीपे देसनाहत्थेन अहं मा पताळेस्सं । यथा इतो परं किलेसप्पहानाय अहं तं न ओवदेय्यं, तथा पटिपज्जाहीति अत्थो । **न हि त्वं, कप्पट, मत्तमज्जासी**ति त्वं, कप्पट, **सङ्खमज्झमहि पचलायमानो** मत्तं पमाणं न वा मज्जसि, “अयमतिदुल्लभो खणो पटिलद्धो, सो मा उपज्झगा”ति एत्तकम्पि न जानासि, पस्स याव च ते अपरद्धन्ति चोदेसि ।

एवं भगवता द्वीहि गाथाहि गाळ्हं तं निग्गय्ह चोदनाय कताय अट्टिवेधविद्धो विय चण्डगजो मग्गं ओतरन्तो विय च सज्जातसंवंगो विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५२.१७-२२) —

“विनतानदिया तीरे, विहासि पुरिसुत्तमो ।
अद्वसं विरजं बुद्धं, एकग्गं सुसमाहितं ॥

“मधुगन्धस्स पुप्फेन, केतकस्स अहं तदा ।
पसन्नचित्तो सुमनो, बुद्धसेट्ठमपूजयिं ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं पुप्फमभिपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा सत्थारा वुत्तगाथाद्वयमेव अत्तनो अरहत्ताधिगमनस्स अङ्कुसभूतन्ति पच्चुदाहासि । तेनस्स तदेव अज्जाब्बाकरणं अहोसीति ।

कप्पटकुरत्थेरगाथावण्णना निड्डिता ।

चतुत्थवग्गवण्णना निड्डिता ।

५. पञ्चमवग्गो

१. कुमारकस्सपत्थेरगाथावण्णना

अहो बुद्धा अहो धम्माति आयस्मतो कुमारकस्सपत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो पदुमुत्तरस्स भगवतो काले ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा विज्जुतं पापुणि । “कुलगेहे”ति पन अङ्गुत्तरट्ठकथायं (अ० नि० अट्ठ० १.१.२१७) वुत्तं । सो सत्थु सन्तिकं गन्त्वा धम्मं सुणन्तो सत्थारं एकं भिक्खुं

चित्तकथिकानं अगगद्धाने ठपेन्तं दिस्वा सयम्पि तं ठानन्तरं आकङ्खन्तो पणिधानं कत्वा तदनुरूपानि पुज्जानि करोन्तो कस्सपस्स भगवतो काले समणधम्मं कत्वा सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे सेट्ठिधीताय कुच्छिम्हि पटिसन्धिं गण्हि । सा किर कुमारिकाकालेयेव पब्बजितुकामा हुत्वा मातापितरो याचित्वा पब्बज्जं अलभमाना कुलघरं गतापि गम्भसण्ठितम्पि अजानन्ती सामिकं आराधेत्वा तेन अनुज्जाता भिक्खुनीसु पब्बजिता । तस्सा गम्भिनिभावं दिस्वा भिक्खुनियो देवदत्तं पुच्छिंसु । सो “अस्समणी”ति आह । पुन दसबलं पुच्छिंसु । सत्था उपालित्थेरं पटिच्छापेसि । थेरो सावत्थिनगरवासीनि कुलानि विसाखञ्च उपासिकं पक्कोसापेत्वा सराजिकाय परिसाय विनिच्छिनन्तो “पुरे लद्धो गम्भो, पब्बज्जा अरोगा”ति आह । सत्था “सुविनिच्छितं अधिकरण”न्ति थेरस्स साधुकारं अदासि ।

सा भिक्खुनी सुवण्णबिम्बसदिसं पुत्तं विजायि । तं राजा पसेनदिकोसलो पोसेसि । “कस्सपो”ति चस्स नामं अकंसु । अपरभागे अलङ्कित्वा सत्थु सन्तिकं नेत्वा पब्बाजेसि । कुमारकाले पब्बजितत्ता भगवता “कस्सपं पक्कोसथ, इदं फलं वा खादनीयं वा कस्सपस्स देथा”ति वुत्ते “कतरकस्सपस्सा”ति । “कुमारकस्सपस्सा”ति । एवं गहितनामत्ता रज्जो पोसावनिकपुत्तत्ता च वुट्ठकालेपि कुमारकस्सपोत्वेव पज्जायित्थ ।

सो पब्बजितकालतो पट्टाय विपस्सनाय चेव कम्मं करोति, बुद्धवचनञ्च उगगण्हाति । अथ तेन सद्धिं पब्बतमत्थके समणधम्मं कत्वा अनागामी हुत्वा सुद्धावासे निब्बत्तो महाब्रह्मा “विपस्सनाय मुखं दस्सेत्वा मग्गफलप्पत्तिया उपायं करिस्सामी”ति पज्चदस पज्हे अभिसङ्खरित्वा अन्धवने वसन्तस्स थेरस्स “इमे पज्हे सत्थारं पुच्छेय्यासी”ति आचिक्खित्वा गतो । सो ते पज्हे भगवन्तं पुच्छि । भगवापिस्स ब्याकासि । थेरो सत्थारा कथितनियामेनेव ते उगगण्हित्वा विपस्सनं गम्भं गण्हापेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.५४.१५०-१७७) —

“इतो सतसहस्सम्हि, कप्पे उप्पज्जि नायको ।
सब्बलोकहितो वीरो, पदुमुत्तरनामको ॥

“तदाहं ब्राह्मणो हुत्वा, विस्सुतो वेदपारगू ।
दिवाविहारं विचरं, अद्दसं लोकनायकं ॥

“चतुसच्चं पकासेन्तं, बोधयन्तं सदेवकं ।
विचित्तकथिकानगं, वण्णयन्तं महाजने ॥

“तदा मुदितचित्तोहं, निमन्तेत्वा तथागतं ।
नानारत्तेहि वत्थेहि, अलङ्कित्वान मण्डपं ॥

“नानारतनपज्जोतं, ससङ्गं भोजयिं तहिं ।
भोजयित्वान सत्ताहं, नानगरसभोजनं ॥

“नानाचित्तेहि पुप्फेहि, पूजयित्वा ससावकं ।
निपच्च पादमूलम्हि, तं ठान पत्थयिं अहं ॥

“तदा मुनिवरो आह, करुणेकरसासयो ।

पस्सथेतं दिजवरं, पदुमाननलोचनं ॥

“पीतिपामोज्जबहुलं, समुगततनूरुहं ।
हासम्हितविसालक्खं, मम सासनलालसं ॥

“पतितं पादमूले मे, एकावत्थसुमानसं ।
एस पत्थेति तं ठानं, विचित्तकथिकत्तनं ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, ओक्काककुलसम्भवो ।
गोतमो नाम गोत्तेन, सत्था लोके भविस्सति ॥

“तस्स धम्मेसु दायादो, ओरसो धम्मनिम्मितो ।
कुमारकस्सपो नाम, हेस्सति सत्थु सावको ॥

“विचित्तपुप्फदुस्सानं, रतनानञ्च वाहसा ।
विचित्तकथिकानं सो, अगगतं पापुणिस्सति ॥

“तेन कम्मेन सुकतेन, चेतनापणिधीहि च ।
जहित्वा मानुसं देहं, तावतिसमगच्छहं ॥

“परिब्भमं भवाभवे, रङ्गमज्झे यथा नटो ।
साखमिगत्रजो हुत्वा, मिगिया कुच्छिमोक्कमिं ॥

“तदा मयि कुच्छिगते, वज्झवारो उपट्ठितो ।
साखेन चत्ता मे माता, निग्रोधं सरणं गता ॥

“तेन सा मिगराजेन, मरणा परिमोचिता ।
परिच्चजित्वा सपाणं, ममेवं ओवदी तदा ॥

“निग्रोधमेव सेवेय्य, न साखमुपसंवसे ।
निग्रोधस्मिं मतं सेय्यो, यञ्चे साखमि जीवितं ॥

“तेनानुसिद्धा मिगयूथपेन, अहञ्च माता च तथेतरे च ।
आगम्म रम्मं तुसिताधिवासं, गता पवासं सघरं यथेव ॥

“पुनो कस्सपवीरस्स, अत्थमेन्तमिह सासने ।
आरुह्य सेलसिखरं, युज्जित्वा जिनसासनं ॥

“इदानाहं राजगहे, जातो सेट्ठिकुले अहुं ।

आपन्नसत्ता मे माता, पब्बजि अनगारियं ॥

“सगब्भं तं विदित्वान, देवदत्तमुपानयुं ।
सो अवोच विनासेथ, पापिकं भिक्खुनिं इमं ॥

“इदानीपि मुनिन्देन, जिनेन अनुकम्पिता ।
सुखिनी अजनी मय्हं, माता भिक्खुनुपस्सये ॥

“तं विदित्वा महीपालो, कोसलो मं अपोसयि ।
कुमारपरिहानेन, नामेनाहञ्च कस्सपो ॥

“महाकस्सपमागम्म, अहं कुमारकस्सपो ।
वम्मिकसदिसं कायं, सुत्वा बुद्धेन देसितं ॥

“ततो चित्तं विमुच्चि मे, अनुपादाय सब्बसो ।
पायासिं दमयित्वाहं, एतदग्गमपापुणिं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा चित्तकथिकभावेन सत्थारा एतदग्गे ठपितो अत्तनो पटिपत्तिं पच्चवेक्खित्वा
रतनत्तयगुणविभावनमुखेन अञ्जं ब्याकरोन्तो —

२०१. “अहो बुद्धा अहो धम्मा, अहो नो सत्थु सम्पदा ।
यत्थ एतादिसं धम्मं, सावको सच्छिकाहितीति ॥

२०२. “असङ्खेय्येसु कप्पेसु, सक्कायाधिगता अहू ।
तेसमयं पच्छिमको, चरिमोयं समुस्सयो ।
जातिमरणसंसारो, नत्थि दानि पुनब्भवो”ति ॥ — गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ अहोति अच्छरियत्थे निपातो । बुद्धाति सब्बज्जुबुद्धा, गारववसेन बहुवचनं, अहो अच्छरिया सम्बुद्धाति अत्थो ।
धम्माति परियत्तिधम्मेन सद्धिं नव लोकुत्तरधम्मा । अहो नो सत्थु सम्पदाति अम्हाकं सत्थु दसबलस्स अहो सम्पत्तियो ।
यत्थाति यस्मिं सत्थरि ब्रह्मचरियवासेन । एतादिसं धम्मं, सावको सच्छिकाहितीति एतादिसं एवरूपं
सुविसुद्धज्झानाभिज्जापरिवारं अनवसेसकिलेसक्खयावहं सन्तं पणीतं अनुत्तरं धम्मं सावकोपि नाम सच्छिकरिस्सति,
तस्मा एवंविधगुणवसेसाधिगमहेतुभूता अहो अच्छरिया बुद्धा भगवन्तो, अच्छरिया धम्मगुणा, अच्छरिया अम्हाकं सत्थु
सम्पत्तियोति रतनत्तयस्स गुणाधिमुत्तिं पवेदेसीति । धम्मसम्पत्तिकित्तनेनेव हि सङ्गसुप्पटिपत्ति कित्तिता होतीति ।

एवं साधारणवसेन दस्सितं धम्मस्स सच्छिकरियं इदानी अत्तुपनायिकं कत्वा दस्सेन्तो “असङ्खेय्येसू”ति गाथमाह ।
तत्थ असङ्खेय्येसूति गणनपथं वीतिवत्तेसु महाकप्पेसु । सक्कायाति पञ्चुपादानक्खन्धा । ते हि परमत्थतो
विज्जमानधम्मसमूहताय “सक्काया”ति वुच्चन्ति । अहूति निवत्तनूपायस्स अनधिगतत्ता अनपगता अहेसुं । तेसमयं

पच्छिमको चरिमोयं समुस्सयोति यस्मा अयं सब्बपच्छिमको, ततो एव चरिमो, तस्मा **जातिमरणसहितो** खन्धादिपटिपाटिसज्जितो **संसारो** इदानीं आयतिं पुनर्भवभावतो **पुनर्भवो नत्थि**, अयमन्तिमा जातीति अत्थो ।

कुमारकस्सपत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

२. धम्मपालत्थेरगाथावण्णना

यो हवे दहरो भिक्खूति आयस्मतो धम्मपालत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो अत्थदस्सिस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो केनचिदेव करणीयेन वनन्तं उपगतो सत्थारं दिस्वा पसन्नमानसो पिलक्खफलमदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सत्थरि परिनिब्बुते अवन्तिरट्ठे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा **धम्मपालो**ति लद्धनामो वयप्पत्तो तक्कसिलं गन्त्वा सिप्पं उग्गहेत्वा पटिनिवत्तेन्तो अन्तरामग्गे एकस्मिं विहारे अज्जतरं थेरं दिस्वा तस्स सन्तिके धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.३९.२१-२५) —

“वनन्तरे बुद्धं दिस्वा, अत्थदस्सिं महायसं ।
पसन्नचित्तो सुमनो, पिलक्खस्साददिं फलं ॥

“अट्ठारसे कप्पसते, यं फलमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

छळभिज्जो पन हुत्वा समापत्तिसुखेन वीतिनामेन्तो एकदिवसं तस्मिं विहारे द्वे सामणेरे रुक्खग्गे पुष्फानि ओचिनन्ते आरूळहसाखाय भग्गाय पतन्ते दिस्वा थेरो इद्धानुभावेन हत्थेन गहेत्वा अरोगेयेव भूमियं ठपेत्वा तेसं सामणेरां धम्मं देसेन्तो —

२०३: “यो हवे दहरो भिक्खु, युज्जति बुद्धसासने ।
जागरो स हि सुत्तेसु, अमोघं तस्स जीवितं ॥

२०४: “तस्मा सद्धञ्च सीलञ्च, पसादं धम्मदस्सनं ।
अनुयुज्जेथ मेधावी, सरं बुद्धान सासनं”न्ति ॥ — इमा द्वे गाथा अभसि ।

तत्थ **यो**ति अनियमवचनं । **हवे**ति दळ्हत्ये निपातो । **दहरो**ति तरुणो । भिक्खतीति **भिक्खु** । **युज्जती**ति घटति वायमति । **जागरो**ति जागरणधम्मसमन्नागतो । **सुत्तेसू**ति सुपन्तेसु । इदं वुत्तं होति **यो भिक्खु दहरो**व समानो तरुणो “तथाहं पच्छा वुड्ढकाले जानिस्सामी”ति अचिन्तेत्वा बुद्धानं **सासने** अप्पमादपटिपत्तियं **युज्जति** समथविपस्सनाभावनाय योगं करोति, सो **सुत्तेसु** अविज्जानिद्वाय सुत्तेसु पमत्तेसु सद्धादिजागरधम्मसमन्नागमेन **जागरो**, ततो एव अत्तहितपरहितपारिपूरिया **अमोघं** अवज्झं **तस्स जीवितं**, यस्मा च एतदेवं, **तस्मा सद्धञ्च** “अत्थि कम्मं अत्थि कम्मविपाको”ति आदिनयप्पवत्तं कम्मफलसद्धञ्च, सद्धूपनिबन्धत्ता सीलस्स तदुपनिस्सयं चतुपारिसुद्धि**सीलञ्च**, “सम्मासम्बुद्धो भगवा, स्वाखातो धम्मो, सुप्पटिपन्नो सङ्गो”ति एवं पवत्तरतनत्तयप्पसादञ्च, विपस्सनापज्जासहिताय

मगगपज्जाय परिज्जादिवसेन चतुसच्चधम्मदस्सनञ्च मेधावी धम्मोजपज्जाय समन्नागतो भिक्खु बुद्धानं सासनं ओवादं अनुसिद्धिं अनुस्सरन्तो आदित्तम्पि अत्तनो सीसं अज्झुपेक्खित्वा अनुयुज्जेथ, तत्थ अनुयोगं आतप्पं करेय्याति अत्थो ।

धम्मपालत्थेरगाथावण्णना निद्धिता ।

३. ब्रह्मालित्थेरगाथावण्णना

कस्सिन्द्रियाणि समथङ्गत्तानीति आयस्मतो ब्रह्मालित्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्टूपनिस्सयं कुसलं उपचिनन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थारं पिण्डाय चरन्तं दिस्वा पसन्नमानसो वन्दित्वा पादफलं अदासि । सत्था अनुमोदनं वत्वा पक्कामि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कोसलरट्ठे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा ब्रह्मालीति लद्धनामो विज्जुतं पत्तो हेतुसम्पत्तिया चोदियमानो संसारे सज्जातसंवेगो तादिसेन कल्याणमित्तसन्निस्सयेन बुद्धसासने पब्बजित्वा पतिरूपकम्मट्ठानं गहेत्वा अरज्जे विहरन्तो जाणस्स परिपाकगतत्ता नचिरस्सेव विपस्सनं वट्ठेत्वा छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.५१.६३-६७) —

“सुवण्णवण्णं सम्बुद्धं, आहुतीनं पटिग्गहं ।
रथियं पटिपज्जन्तं, पादफलं अदासहं ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

छळभिज्जो पन हुत्वा मगगसुखेन फलसुखेन वीतिनामेन्तो एकदिवसं पधानपरिग्गाहकेन थेरेन तस्मिं अरज्जायतने भिक्खू उद्विस्स वुत्तं पधानानुयोगं परिग्गण्हन्तो —

२०५: “कस्सिन्द्रियाणि समथङ्गत्तानि, अस्सा यथा सारथिना सुदन्ता ।
पहीनमानस्स अनासवस्स, देवापि कस्स पिहयन्ति तादिनो ॥

२०६: “महिन्द्रियाणि समथङ्गत्तानि, अस्सा यथा सारथिना सुदन्ता ।
पहीनमानस्स अनासवस्स, देवापि मय्हं पिहयन्ति तादिनो”ति ॥ —

गाथाद्वयं अभासि ।

तस्सत्थो — इमस्मिं अरज्जायतने वसन्तेसु भिक्खूसु कस्स भिक्खुनो थेरस्स वा नवस्स वा मज्झिमस्स वा छेकेन सारथिना सुदन्ता अस्सा विय मनच्छट्ठानि इन्द्रियाणि समथं दन्तभावं निब्बिसेवनभावं गतानि । कस्स नवविधम्पि मानं पहाय ठितत्ता पहीनमानस्स चतुन्नम्पि आसवानं अभावेन अनासवस्स इट्ठादीसु तादिलक्खणप्पत्तिया तादिनो देवापि पिहयन्ति मनुस्सापि सम्मापटिपत्तिदस्सनादिना च आदरेन पत्थेन्तीति ।

तत्थ च गाथायं पुरिमद्धेन अनागामिमग्गाधिगमो पुट्ठो, अनागामिनोपि हि इन्द्रियानि पहीनकामरागव्यापादताय समथं निब्बिसेवनतं गतानि होन्ति । इतरेण अरहत्तमग्गपटिलाभो, अरहा हि “पहीनमानो अनासवो तादी”ति च वुच्चति ।

अथायस्मा ब्रह्मालि पधानपरिग्गाहकेन वुत्तं “**कस्सिन्द्रियानी**”ति गाथं पच्चनुभासि । तदत्थं अत्तूपनायिकवसेन विस्सज्जेन्तो “**महिन्द्रियानी**”ति आदिकाय दुतियगाथाय अज्जं व्याकासि, तत्थ **महिन्द्रियानी**ति मम चक्खादीनि इन्द्रियानि । सेसं वुत्तनयमेव ।

ब्रह्मालित्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

४. मोघराजत्थेरगाथावण्णना

छविपापक चित्तभट्टकाति आयस्मतो मोघराजत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो पदुमुत्तरस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थु सन्तिके धम्मं सुणन्तो सत्थारं एकं भिक्खुं लूखचीवरधरानं अग्गट्ठाने ठपेन्तं दिस्वा तं ठानन्तरं आकङ्खन्तो पणिधानं कत्वा तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि करोन्तो अत्थदस्सिस्स भगवतो काले ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा ब्राह्मणानं विज्जासिप्पेसु निप्फत्तिं गतो ब्राह्मणमाणवे विज्जासिप्पानि सिक्खापेन्तो एकदिवसं अत्थदस्सिं भगवन्तं भिक्खुसङ्घपरिवुत्तं गच्छन्तं दिस्वा पसन्नमानसो पच्चपत्तिट्ठितेन वन्दित्वा सिरसि अज्जलिं कत्वा “यावता रूपिनो सत्ता”ति आदिना छहि गाथाहि अभित्थवित्वा भाजनं पूरेत्वा मधुं उपनामेसि । सत्था मधुं पटिग्गहेत्वा अनुमोदनं अकासि ।

सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो कस्सपस्स भगवतो काले कट्ठवाहनस्स नाम रज्जो अमच्चो हुत्वा तेन सत्थु आनयनत्थं पुरिससहस्सेन पेसितो सत्थु सन्तिकं गन्त्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा वीसतिवस्ससहस्सानि समणधम्मं कत्वा ततो चुतो एकं बुद्धन्तरं सुगतीसुयेव परिवत्तेन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा **मोघराजा**ति लद्धनामो बावरीब्राह्मणस्स सन्तिके उग्गहितसिप्पो संवेगजातो तापसपब्बज्जं पब्बजित्वा तापससहस्सपरिवारो अजितादीहि सद्धिं सत्थु सन्तिकं पेसितो तेसं पन्नरसमो हुत्वा पज्हे पुच्छित्वा पज्हविस्सज्जनपरियोसाने अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.४.६४-८३) —

“अत्थदस्सी तु भगवा, सयम्भू अपराजितो ।

भिक्खुसङ्घपरिब्यूळ्हो, रथियं पटिपज्जथ ॥

“सिस्सेहि सम्परिवुतो, घरम्हा अभिनिक्खमिं ।

निक्खमित्वानहं तत्थ, अद्दसं लोकनायकं ॥

“अभिवादिय सम्बुद्धं, सरे कत्त्वान अज्जलिं ।

सकं चित्तं पसादेत्वा, सन्थविं लोकनायकं ॥

“यावता रूपिनो सत्ता, अरूपी वा असज्जिनो ।

सब्बे ते तव जाणमिह, अन्तो होन्ति समोग्धा ॥

“सुखुमच्छिकजालेन, उदकं यो परिक्षिपे ।
ये केचि उदके पाणा, अन्तोजाले भवन्ति ते ॥

“येसञ्च चेतना अत्थि, रूपिनो च अरूपिनो ।
सब्बे ते तव जाणम्हि, अन्तो होन्ति समोग्धा ॥

“समुद्धरसिमं लोकं, अन्धकारसमाकुलं ।
तव धम्मं सुणित्वान, कङ्खासोतं तरन्ति ते ॥

“अविज्जानिवुते लोके, अन्धकारेण ओत्थटे ।
तव जाणम्हि जोतन्ते, अन्धकारा पधंसिता ॥

“तुवं चक्खूसि सब्बेसं, महातमपनूदनो ।
तव धम्मं सुणित्वान, निब्बायति बहुज्जनो ॥

“पुटकं पूरयित्वान, मधुखुद्दमनेळकं ।
उभो हत्थेहि पगग्ह, उपनेसिं महेसिनो ॥

“पटिग्गण्हि महावीरो, सहत्थेन महा इसि ।
भुज्जित्वा तञ्च सब्बञ्जू, वेहासं नभमुग्गमि ॥

“अन्तलिक्खे ठितो सत्था, अत्थदस्सी नरासभो ।
मम चित्तं पसादेन्तो, इमा गाथा अभासथ ॥

“येनिदं थवितं जाणं, बुद्धसेट्ठो च थोमितो ।
तेन चित्तप्पसादेन, दुग्गतिं सो न गच्छति ॥

“चतुद्दसञ्च खत्तुं सो, देवरज्जं करिस्सति ।
पथब्बा रज्जं अट्टसतं, वसुधं आवसिस्सति ॥

“पञ्चेव सतक्खत्तुञ्च, चक्कवत्ती भविस्सति ।
पदेसरज्जं असङ्खेय्यं, महिया कारयिस्सति ॥

“अज्झायको मन्तधरो, तिण्णं वेदान पारगू ।
गोतमस्स भगवतो, सासने पब्बजिस्सति ॥

“गम्भीरं निपुणं अत्थं, जाणेन विचिनिस्सति ।
मोघराजाति नामेन, हेस्सति सत्थु सावको ॥

“तीहि विज्जाहि सम्पन्नं, कतकिच्चमनासवं ।
गोतमो सत्थवाहगो, एतदग्गे ठपेस्सति ॥

“हित्वा मानुसकं योगं, छेत्त्वान भवबन्धनं ।
सब्बासवे परिज्जाय, विहरामि अनासवो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा सत्थलूखं सुत्तलूखं रजनलूखन्ति विसेसेन तिविधेनपि लूखेन समन्नागतं पंसुकूलं धारेसि । तेन नं सत्था लूखचीवरधरानं अगगट्ठाने ठपेसि । अपरभागे पुरिमकम्मप्पच्चया परिहारस्स अकरणतो थेरस्स सरीरे दद्दुपीळकादीनि उप्पज्जित्वा वड्डिसु । सो “सेनासनं दुस्सती”ति हेमन्तेपि मगधक्खेत्तेसु पलालसन्थारानि अत्थरित्वा सेति । तं एकदिवसं उपट्ठानं उपसङ्कमित्वा वन्दित्वा एकमन्तं निसिन्नं सत्था पटिसन्थारवसेन “छविपापका”तिआदिना पठमगाथाय पुच्छि ।

२०७. तत्थ छविपापकाति दद्दुक्खुपीळकाहि भिन्नच्छविभावतो हीनच्छविक दुट्ठुच्छविक । **चित्तभद्रकाति** अनवसेसकिलेसप्पहानेन ब्रह्मविहारसेवनाय च भद्रचित्त सुन्दरचित्त । **मोघराजाति** तस्स आलपनं । **सततं समाहितोति** अगगफलसमाधिना निच्चकालं अभिण्हं समाहितमानसो । **हेमन्तिकसीतकालरत्तियोति** हेमन्तसमये सीतकालरत्तियो । अच्चन्तसंयोगे चेतं उपयोगवचनं । “हेमन्तिका सीतकालरत्तियो”तिपि पाळि । तत्थ **हेमन्तिकाति** हेमन्तोगधा हेमन्तपरियापन्नाति अत्थो । **भिक्षु त्वं सीति** भिक्षु को त्वं असि, एवंभूतो परेसु तव सेनासनं कत्वा अदेन्तेसु सङ्घिकञ्च सेनासनं अपविसन्तो । **कथं करिस्ससीति** यथावुत्ते सीतकाले कथं अत्तभावं पवत्तेसीति सत्था पुच्छि । एवं पन पुट्ठो थेरो सत्थु तमत्थं कथेन्तो —

२०८. “सम्पन्नसस्सा मगधा, केवला इति मे सुतं ।

पलालच्छन्नको सेय्यं, यथज्जे सुखजीविनो”ति ॥ — गाथमाह ।

तत्थ **सम्पन्नसस्साति** निष्फन्नसस्सा । **मगधाति** मगधरट्ठं वदति । मगधा नाम जानपदिनो राजकुमारा, तेसं निवासो एकोपि जनपदो रुळ्हीवसेन “मगधा”त्वेव बहुवचनेन वुच्चति । **केवलाति** अनवसेसा । **इति मे सुतन्ति** एवं मया सुतं । तत्थ यो अदिट्ठो पदेसो, तस्स वसेन सुतन्ति वुत्तं । तेन एदिसे काले मगधेसु यत्थ कत्थचि मया वसितुं सक्काति दस्सेति । **पलालच्छन्नको सेय्यं, यथज्जे सुखजीविनोति** यथा अज्जे सुखजीविनो भिक्षू सेनासनसप्पायं लद्धा सुन्दरेहि अत्थरणपावुरणेहि सुखेन सयन्ति, एवं अहमि पलालसन्थारमेव हेट्ठा सन्थरित्वा उपरि तिरियञ्च पलालच्छदनेनेव छादितसरीरताय पलालच्छन्नको सेय्यं सयिं, सेय्यं कप्पेसिन्ति अत्तनो यथालाभसन्तोसं विभावेति ।

मोघराजत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

५. विसाखपञ्चालपुत्तत्थेरगाथावण्णना

न उक्खिपे नो च परिक्खिपे परेति आयस्मतो विसाखस्स पञ्चालपुत्तस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयमि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो इतो चुद्धसे कप्पे पच्चन्तगामे दलिद्वकुले निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं फलपरियेसनं चरन्तेहि तस्मिं गामे मनुस्सेहि सद्धिं अरज्जं गतो तत्थ एकं पच्चेकबुद्धं दिस्वा पसन्नमानसो

वल्लिफलं अदासि । सो तेन पुञ्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे मगधरट्ठे मण्डलिकराजकुले निब्बत्तित्वा **विसाखो**ति लद्धनामो पञ्चालराजधीतुया पुत्तभावतो पच्छा **पञ्चालपुत्तो**ति पञ्जायित्थ । सो पितरि मते रज्जं कारेन्तो सत्थरि अत्तनो गामसमीपगते सत्थु सन्निकं गन्त्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा सत्थारा सद्धिं सावत्थिं गतो विपस्सनं पट्टपेत्वा नचिरस्सेव छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.३९.३१-३६) —

“सब्बे जना समागम्म, अगमिंसु वनं तदा ।

फलमन्वेसमाना ते, अलभिंसु फलं तदा ॥

“तत्थद्वसासिं सम्बुद्धं, सयम्भुं अपराजितं ।

पसन्नचित्तो सुमनो, वल्लिफलमदासहं ॥

“चतुदसे इतो कप्पे, यं फलमददिं तदा ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

छळभिज्जो पन हुत्वा थेरो जातीनं अनुकम्पाय जातिभूमिं अगमासि । तत्थ मनुस्सा थेरं उपसङ्कमित्वा कालेन कालं धम्मं सुणन्ता एकदिवसं “कतिहि नु खो, भन्ते, अङ्गेहि समन्नागतो धम्मकथिको होती”ति धम्मकथिकलक्खणं पुच्छिंसु । थेरो तेसं धम्मकथिकलक्खणं कथेन्तो —

२०९. “न उक्खिपे नो च परिक्खिपे परे, न ओक्खिपे पारगतं न एरये ।

न चत्तवण्णं परिसासु ब्याहरे, अनुद्धतो सम्मितभाणि सुब्बतो ॥

२१०. “सुसुखुमनिपुणत्थदस्सिना, मतिकुसलेन निवातवुत्तिना ।

संसेवितबुद्धसीलिना, निब्बानं न हि तेन दुल्लभं”न्ति ॥ —

गाथाद्वयं अभासि ।

तत्थ **न उक्खिपे**ति अत्तानं न उक्खिपेय्य, जातिआदीहि बाहुसच्चादीहि च अत्तुक्कंसनं न करेय्य । **नो च परिक्खिपे** परेति परे परपुग्गले तेहेव जातिआदीहि नो परिक्खिपे परिच्छिन्दित्वा न खिपेय्य गुणपरिधंसनवसेन वा न खिपेय्य । न ओक्खिपे परे इच्चेवं सम्बन्धो । परे ओज्झापनवसेन **न ओक्खिपे** हेट्टतो कत्वा परे न ओलोकापेय्य, न ओज्झापेय्याति अत्थो । “न उक्खिपे”ति केचि पठन्ति, सो एवत्थो । **पारगतन्ति** संसारपारं विय विज्जाय पारं गतं खीणासवं तेविज्जं छळभिज्जं वा **न एरये** न घट्टये न आसादेय्य । **न चत्तवण्णं परिसासु ब्याहरे**ति अत्तनो वण्णं गुणं लाभसक्कारसिलोकं निकामयमानो खत्तियपरिसादीसु न भासेय्य । **अनुद्धतो**ति उद्धच्चरहितो । उद्धतस्स हि वचनं नादियन्ति । **सम्मितभाणी**ति सम्मदेव मितभाणी, कालेन सापदेसं परियन्तवति अत्थसज्जितमेव वाचं भासनसीलोति अत्थो । इतो अज्जथा वदन्तस्स वचनं अगहणीयं होति । **सुब्बतो**ति सुन्दरवतो सीलसम्पन्नो । “सिया”ति किरियापदं आनेत्वा योजेतब्बं ।

एवं थेरो सङ्खेपेनेव धम्मकथिकलक्खणं वत्वा तेसं गुणानं अत्तनि लब्धमानतं अधिमुच्चित्वा भिय्योसोमत्ताय अभिप्पसन्नं महाजनं जत्वा “एवंविधस्स धम्मकथिकस्स विमुत्तायतनसन्निस्सितस्स न निब्बानं दुल्लभं, अथ खो

सुलभमेवा'ति दस्सेन्तो “सुसुखुमनिपुणत्थदस्सिना”ति दुतियगाथमाह । तस्सत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव ।

विसाखपञ्चालपुत्तत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

६. चूळकत्थेरगाथावण्णना

नदन्ति मोरा सुसिखा सुपेखुणाति आयस्मतो चूळकत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्टपनिस्सयं कुसलं उपचिनन्तो इतो एकतिंसे कप्पे सिखिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विञ्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थारं दिस्वा पसन्नमानसो छत्तपण्णिफलं अदासि । सो तेन पुञ्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धप्पादे राजगहे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा चूळकोति लद्धनामो वयप्पत्तो धनपालदमने सत्थरि लद्धप्पसादो पब्बजित्वा समणधम्मं करोन्तो इन्दसालगुहायं वसति, सो एकदिवसं गुहाद्वारे निसिन्नो मगधक्खेत्तं ओलोकेसि । तस्मिं खणे पावुसकालमेघो गम्भीरमधुरनिग्घोसो सतपटलसहस्सपटलो अञ्जन सिखरसन्निकासो नभं पूरेत्वा पवस्सति, मयूरसङ्घा च मेघगज्जितं सुत्वा हट्टुट्ठा केकासदं मुञ्चित्वा तत्थ तत्थ पदेसे नच्चन्ता विचरन्ति । थेरस्सपि आवासगब्भे मेघवातफस्सेहि अपगतधम्मत्ता पस्सद्भकरजकाये कल्लतं पत्ते उतुसप्पायलाभेन चित्तं एकगं अहोसि, कम्मट्ठानवीथिं ओतरि, सो तं जत्वा कालसम्पदादिकित्तनमुखेन अत्तानं भावनाय उस्साहेन्तो —

२११. “नदन्ति मोरा सुसिखा सुपेखुणा, सुनीलगीवा सुमुखा सुगज्जिनो ।
सुसदला चापि महामही अयं, सुब्बापितम्बु सुवलाहकं नभं ॥

२१२. “सुकल्लरूपो सुमनस्स ज्ञायतं, सुनिक्कमो साधु सुबुद्धसासने ।
सुसुक्कसुक्कं निपुणं सुदुद्दसं, फुसाहि तं उत्तममच्चुतं पदं”न्ति ॥ —

द्वे गाथा अभसि ।

तत्थ नदन्ति मोरा सुसिखा सुपेखुणा, सुनीलगीवा सुमुखा सुगज्जिनोति एते मत्थके उट्ठिताहि सुन्दराहि सिखाहि समन्नागतत्ता सुसिखा, नानावण्णेहि अनेकेहि सोभनेहि भद्वकपिञ्छेहि समन्नागतत्ता सुपेखुणा, राजीववण्णसङ्कासाय सुन्दराय नीलवण्णाय गीवाय समन्नागतत्ता सुनीलगीवा, सुन्दरमुखताय सुमुखा, मनुज्जवादिताय सुगज्जिनो, मोरा सिखण्डिनो छज्जसंवादी केकासदं मुञ्चन्ता नदन्ति रवन्ति । सुसदला चापि महामही अयन्ति अयञ्च महापथवी सुसदला सुन्दरहरिततिणा । सुब्बापितम्बूति अभिनववुट्ठिया तहं तहं विस्सन्दमानसलिलताय सुट्ठु ब्यापितजला विततजला । “सुसुक्कतम्बू”तिपि पाठो, सुविसुद्धजलाति अत्थो । सुवलाहकं नभन्ति इदञ्च नभं आकासं नीलुप्पलदलसन्निभेहि समन्ततो पूरेत्वा ठितेहि सुन्दरेहि वलाहकेहि मेघेहि सुवलाहकं ।

सुकल्लरूपो सुमनस्स ज्ञायतन्ति इदानी उतुसप्पायलाभेन सुट्ठु कल्लरूपो कम्मनियसभावो त्वं, नीवरणेहि अनज्झारूळहचित्ताय सुन्दरमनस्स योगावचरस्स यं आरम्मणूपनिज्झानवसेन लक्खणूपनिज्झानवसेन च ज्ञायतं । सुनिक्कमो... पे०... अच्चुतं पदन्ति एवं ज्ञायन्तो च साधु सुबुद्धस्स सम्मासम्बुद्धस्स सासने सुन्दरनिक्कमो हुत्वा सुपरिसुद्धसीलताय सुसुक्कं, विसुद्धसभावताय सब्बस्सपि संकिलेसस्स गोचरभावानुपगमनतो सुक्कं, निपुणजाणगोचरताय निपुणं, परमगम्भीरताय सुदुद्दसं, पणीतभावेन सेट्ठभावेन च उत्तमं, निच्चसभावताय अच्चुतं पदं तं

निब्बानं फुसाहि अत्तपच्चक्खकरणेन सम्मापटिपत्तिया सच्छिकरोहीति ।

एवं थेरो अत्तानं ओवदन्तोव उतुसप्पायलाभेन समाहितचित्तो विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं
अपदाने (अप० थेर १.३९.३७-४२) —

“कणिकारं व जलितं, पुण्णमायेव चन्दिमं ।
जलन्तं दीपरुक्खं, अद्दसं लोकनायकं ॥

“कदलिफलं पग्गह, अदासिं सत्थुनो अहं ।
पसन्नचित्तो सुमनो, वन्दित्वान अपक्कमिं ॥

“एकतिंसे इतो कप्पे, यं फलमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा थेरो अत्तनो पटिपत्तिं पच्चवेक्खित्वा पीतिसोमनस्सजातो “नदन्ति मोरा”तिआदिना तायेव गाथा पच्चुदाहासि । तेनस्स इदमेव अज्जाब्बाकरणं अहोसीति ।

चूळकत्थेरगाथावण्णना निड्ढिता ।

७. अनूपमत्थेरगाथावण्णना

नन्दमानागतं चित्ताति आयस्मतो अनूपमत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवड्डूपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो इतो एकतिंसे कप्पे कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं पदुमं नाम पच्चेकबुद्धं पिण्डाय चरन्तं रथियं दिस्वा पसन्नमानसो अङ्गोलपुप्फेहि पूजेसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कोसलरट्टे इब्भकुले निब्बत्तित्वा रूपसम्पत्तिया अनूपमोति लद्धनामो वयप्पत्तो उपनिस्सयसम्पन्नताय कामे पहाय पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो अरज्जे विहरति । तस्स चित्तं बहिद्धा रूपादिआरम्मणेषु विधावति । कम्मट्ठानं परिवट्ठति । थेरो विधावन्तं चित्तं निगगण्हन्तो —

२१३. “नन्दमानागतं चित्तं, सूलमारोपमानकं ।
तेन तेनेव वजसि, येन सूलं कलिङ्गरं ॥

२१४. “ताहं चित्तकलिं बूमि, तं बूमि चित्तदुब्भकं ।
सत्था ते दुल्लभो लद्धो, मानत्थे मं नियोजयी”ति ॥ —

इमाहि द्वीहि गाथाहि ओवदि ।

तत्थ नन्दमानागतं चित्ताति नन्दमान अभिनन्दमान चित्त अभिनन्दमानं आगतं उप्पन्नं । सूलमारोपमानकन्ति

दुक्खुप्पत्तिट्ठानताय सूलसदिसत्ता सूलं तं तं भवं कम्मकिलेसेहि एत्तकं कालं आरोपियमानं । तेन तेनेव वजसि, येन सूलं कलिङ्गरन्ति यत्थ यत्थ सूलसङ्घाता भवा कलिङ्गरसङ्घाता अधिकुट्टनका कामगुणा च तेन तेनेव, पापचित्त, वजसि, तं तदेव ठानं उपगच्छसि, अत्तनो अनत्थं न सल्लक्खेसि ।

ताहं चित्तकलिं ब्रूमीति तं तस्मा पमत्तभावतो चित्तकलिं चित्तकालकणिं अहं कथयामि । पुनपि तं ब्रूमि कथेमि चित्तदुब्भकं चित्तसङ्घातस्स अत्तनो बहूपकारस्स सन्तानस्स अनत्थावहनतो चित्तदुब्भिं । “चित्तदुब्भगा”तिपि पठन्ति । चित्तसङ्घातअलक्खिकअप्पपुज्जाति अत्थो । किन्ति ब्रूहीति चे? आह “सत्था ते दुल्लभो लद्धो, मानत्थे मं नियोजयी”ति । कप्पानं असङ्ख्येय्यम्पि नाम बुद्धसुज्जो लोको होति, सत्थरि उप्पन्नेपि मनुस्सत्तसद्धापटिलाभादयो दुल्लभा एव, लद्धेसु च तेसु सत्थापि दुल्लभोयेव होति । एवं दुल्लभो सत्था इदानि तथा लद्धो, तस्मिं लद्धे सम्पतिपि अनत्थे अहिते आयतिज्ज अनत्थावहे दुक्खावहे अकुसले मं मा नियोजेसीति । एवं थेरो अत्तनो चित्तं ओवदन्तो एव विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.३७.१६-१९) —

“पदुमो नाम सम्बुद्धो, चित्तकूटे वसी तदा ।

दिस्वान तं अहं बुद्धं, सयम्भुं अपराजितं ॥

“अङ्गोलं पुष्पितं दिस्वा, ओचिनित्वानहं तदा ।

उपगन्त्वान सम्बुद्धं, पूजयिं पदुमं जिनं ॥

“एकतिसे इतो कप्पे, यं पुष्पमभिपूजयिं ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अनूपमत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

८. वज्जितत्थेरगाथावण्णना

संसरं दीघमद्धानन्ति आयस्मतो वज्जितत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो इतो पच्चसट्ठिमे कप्पे एकस्मिं पच्चन्तगामे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो वनचरको हुत्वा विचरन्तो एकदिवसं उपसन्तं नाम पच्चेकबुद्धं पब्बतगुहायं विहरन्तं अहस । सो तस्स उपसमं दिस्वा पसन्नमानसो चम्पकपुष्पेन पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कोसलरट्ठे इब्भकुले निब्बत्तो जातदिवसतो पट्टाय मातुगामहत्थं गतो रोदति । ब्रह्मलोकतो किर चवित्वा इधागतो यस्मा मातुगामसम्फस्सं न सहति, तस्मा मातुगामसम्फस्सवज्जनतो वज्जितोत्वेव नामं जातं । सो वयप्पत्तो सत्थु यमकपाटिहारियं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा तदहेव छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.३७.२७-३०) —

“उपसन्तो च सम्बुद्धो, वसती पब्बतन्तरे ।

एकचम्पकमादाय, उपगच्छिं नरुत्तमं ॥

“पसन्नचित्तो सुमनो, पच्चेकमुनिमुत्तमं ।

उभो हत्थेहि पग्गह्, पूजयिं अपराजितं ॥

“पञ्चसद्धिमितो कप्पे, यं पुष्फमभिपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे... कतं बुद्धस्स सासन’न्ति ॥
छळभिज्जो पन हुत्वा अत्तनो पुब्बेनिवासं अनुस्सरित्वा धम्मसंवेगेन —

२१५. “संसरं दीघमद्धानं, गतीसु परिवत्तिसं ।
अपस्सं अरियसच्चानि, अन्धभूतो पुथुज्जनो ॥

२१६. “तस्स मे अप्पमत्तस्स, संसारा विनळीकता ।
सब्बा गती समुच्छिन्ना, नत्थि दानि पुनब्भवो’ति ॥ — द्वे गाथा अभसि ।

तत्थ संसरन्ति संसरन्तो, तस्मिं तस्मिं भवे आदाननिकखेपवसेन अपरापरं सन्धावन्तो । दीघमद्धानन्ति चिरकालं अनादिमति संसारे अपरिमाणकालं । गतीसूति सुकतदुक्कटानं कम्मानं वसेन सुगतिदुग्गतीसु । परिवत्तिसन्ति घटीयन्तं विय परिब्भमन्तो चवनुपपज्जनवसेन अपरापरं परिवत्तिं । तस्स पन परिवत्तनस्स कारणमाह “अपस्सं अरियसच्चानि, अन्धभूतो पुथुज्जनो’ति । दुक्खादीनि चत्तारि अरियसच्चानि जाणचक्खुना अपस्सन्तो अप्पटिविज्झन्तो, ततो एव अविज्जन्धताय अन्धभूतो पुथूनं जननादीहि कारणेहि पुथुज्जनो होन्तो गतीसु परिवत्तिसन्ति योजना, तेनेवाह भगवा —

“चतुन्नं, भिक्खवे, अरियसच्चानं अननुबोधा अप्पटिवेधा एवमिदं दीघमद्धानं सन्धावितं संसरितं ममज्जेव तुम्हाकज्जा’ति (महाव० २८७; दी० नि० २.१५५; सं० नि० ५.१०९१; नेत्ति० ११४) ।

तस्स मय्हं वुत्तनयेन पुब्बे पुथुज्जनस्सेव सतो इदानि सत्थारा दिन्ननयेन अप्पमत्तस्स अप्पमादपटिपत्तिया समथविपस्सनाभावनं मत्थकं पापेत्वा ठितस्स । संसारा विनळीकताति संसरन्ति सत्ता एतेहीति “संसारा’ति लद्धनामा कम्मकिलेसा अगगमगेन समुच्छिन्नत्ता विगतनळा निम्मूला कता । सब्बा गती समुच्छिन्नाति एवं कम्मकिलेसवट्टानं विनळीकतत्ता निरयादिका सब्बापि गतियो सम्मदेव उच्छिन्ना विद्धंसिता, ततो एव नत्थि दानि आयतिं पुनब्भवोति इदमेव च थेरस्स अज्जाब्बाकरणं अहोसीति ।

वज्जितत्थेरगाथावण्णना निद्धिता ।

९. सन्धितत्थेरगाथावण्णना

अस्सत्थे हरितोभासेति आयस्मतो सन्धितत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो इतो एकतिंसे कप्पे सिखिस्स भगवतो काले एको गोपालको अहोसि । सो सत्थरि परिनिब्बुते अज्जतरं थेरं उपसङ्गमित्वा तस्स सन्तिके बुद्धगुणपटिसंयुत्तं धम्मं सुत्वा पसन्नमानसो “कुहिं भगवा’ति पुच्छित्वा परिनिब्बुतभावं सुत्वा “एवं महानुभावा बुद्धापि नाम अनिच्चतावसं गच्छन्ति, अहो सङ्गारा अब्बुवा’ति अनिच्चसज्जं पटिलभि । तं थेरो बोधिपूजाय उस्साहेसि । सो कालेन कालं बोधिरुक्खसमीपं गन्त्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा बुद्धगुणे

अनुस्सरन्तो बोधिं वन्दति । सो तेन पुञ्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कोसलरट्ठे इब्भकुले निब्बत्तित्वा **सन्धितो**ति लद्धनामो वयप्पत्तो अनिच्चतापटिसंयुत्तं धम्मकथं सुत्वा संवेगजातो पब्बजित्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा जाणस्स परिपाकं गतत्ता नचिरस्सेव छळभिज्जो अहोसि । सो अत्तनो पुब्बेनिवासं अनुस्सरन्तो सिखिस्स भगवतो काले बोधिवन्दनं बुद्धानुस्सतिं अनिच्चसज्जापटिलाभज्च अनुस्सरित्वा तदुपनिस्सयेन अत्तनो विसेसाधिगमं पकासेन्तो —

२१७. “अस्सत्थे हरितोभासे, संविरूळ्हमिहि पादपे ।

एकं बुद्धगतं सज्जं, अलभित्थं पतिस्सतो ॥

२१८. “एकतिंसे इतो कप्पे, यं सज्जमलभिं तदा ।

तस्सा सज्जाय वाहसा, पत्तो मे आसवक्खयो”ति ॥ —

द्वे गाथा अभसि ।

तत्थ **अस्सत्थे**ति अस्सत्थट्ठानीये, य्वायं एतरहि अम्हाकं भगवतो बोधिरुक्खो अस्सत्थो, एतस्स ठाने तदा सिखिस्स भगवतो बोधिरुक्खो पुण्डरीको ठितोति सो अस्सत्थट्ठानीयताय “अस्सत्थे”ति वुत्तं । सत्तानं अस्सासजननतो वा । अपरे पन “अस्सत्थरुक्खमूले निसीदित्वा तदा बुद्धानुस्सतिया भावितत्ता थेरो ‘अस्सत्थे’ति अवोचा”ति वदन्ति । **हरितोभासे**ति हरितेहि सारमणिवण्णेहि ओभासमाने । **संविरूळ्हमिहि**ति सुट्ठु विरूळ्हे सुप्पतिट्ठिते, सुघननिचितपत्तपलासपल्लवेहि विरूळ्हसज्जन्नेति च वदन्ति । **पादपेति** रुक्खे । **एकं बुद्धगतं सज्जं, अलभित्थं पतिस्सतो**ति बुद्धारम्मणं आरम्मणस्स एकजातियत्ता एकं “इतिपि सो भगवा”ति आदिनयप्पवत्तं बुद्धानुस्सतिसहगतं सज्जं बुद्धगुणानं पतिपतिसरणतो पतिस्सतो हुत्वा अलभिं ।

कदा पन सा सज्जा लद्धा, कीवताय सिद्धाति आह “**एकतिंसे इतो कप्पे**”ति आदि । इतो भदकप्पतो उद्धं आरोहनवसेन एकतिंसे कप्पे । **यं सज्जन्ति** यं बुद्धानुस्सतिसहगतं सज्जं, यं वा बुद्धानं अनिच्चतं दिस्वा तदनुसारेण सब्बासङ्खारेसु तदा अनिच्चसज्जं अलभिं । **तस्सा सज्जाय वाहसा**ति तस्सा यथावुत्ताय सज्जाय कारणभावेन तं उपनिस्सयं कत्वा । **पत्तो मे आसवक्खयो**ति इदानीं मया आसवानं खयो निरोधो अधिगतोति इमायेव च इमस्स थेरस्स अपदानगाथापि । यथाह (अप० थेर १.२२.२७-३०) —

“अस्सत्थे हरितोभासे...पे० ... पत्तो मे आसवक्खयो ॥

“इतो तेरसकप्पमिहि, धनिट्ठो नाम खत्तियो ।

सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे० ... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

सन्धितत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

पञ्चमवग्गवण्णना निट्ठिता ।

निट्ठिता च दुकनिपातवण्णना ।

३. तिकनिपातो

१. अङ्गणिकभारद्वाजत्थेरगाथावण्णना

तिकनिपाते अयोनि सुद्धिमन्वेसन्ति आयस्मतो अङ्गणिकभारद्वाजत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्टूपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो इतो एकतिंसे कप्पे सिखिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थारं पिण्डाय चरन्तं दिस्वा पसन्नमानसो पञ्चपतिट्ठितेन वन्दित्वा अज्जलिं पग्गणिह । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे हिमवन्तसमीपे उक्कट्टे नाम नगरे विभवसम्पन्नस्स ब्राह्मणस्स गेहे निब्बत्तित्वा अङ्गणिकभारद्वाजोति लद्धनामो वयप्पत्तो विज्जासिप्पेसु निष्फत्तिं गतो नेक्खम्मज्झासयताय परिब्बाजकपब्बज्जं पब्बजित्वा अमरं तपं चरन्तो तत्थ तत्थ विचरन्तो सम्मासम्बुद्धं जनपदचारिकं चरन्तं दिस्वा पसन्नमानसो सत्थु सन्तिके धम्मं सुत्वा तं मिच्छातपं पहाय सासने पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर १.२३.४८-५१) —

“उसभं पवरं वीरं, वेस्सभुं विजिताविनं ।
पसन्नचित्तो सुमनो, बुद्धसेट्ठमवन्दहं ॥

“एकतिंसे इतो कप्पे, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, वन्दनाय इदं फलं ॥

“चतुवीसतिकप्पम्हि, विकतानन्दनामको ।
सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

छळभिज्जो पन हुत्वा विमुत्तिसुखेन विहरन्तो जातीनं अनुकम्पाय अत्तनो जातिभूमिं गन्त्वा बहू जातके सरणेसु च सीलेसु च पतिट्ठापेत्वा ततो निवत्तित्वा कुरुरट्टे कुण्डियस्स नाम निगमस्स अविदूरे अरज्जे वसन्तो केनचिदेव करणीयेन उगगारामं गतो उत्तरापथतो आगतेहि सन्दिट्ठेहि ब्राह्मणेहि समागतो तेहि, “भो भारद्वाज, किं दिस्वा ब्राह्मणानं समयं पहाय इमं समयं गण्ही”ति पुच्छितो तेसं इतो बुद्धसासनतो बहिद्धा सुद्धि नत्थीति दस्सेन्तो —

२१९. “अयोनि सुद्धिमन्वेसं, अग्गिं परिचरिं वने ।

सुद्धिमग्गं अजानन्तो, अकासिं अमरं तप”न्ति ॥ — पठमं गाथमाह ।

तत्थ अयोनीति अयोनिसो अनुपायेन । सुद्धिन्ति संसारसुद्धिं भवनिस्सरणं । अन्वेसन्ति गवेसन्तो । अग्गिं परिचरिं वनेति “अयं सुद्धिमग्गो”ति अधिष्ठायेन अरज्जायतने अग्निहृतसालायं अग्यागारं कत्वा आहुतिं पग्गणहन्तो अग्निदेवं परिचरिं वेदे वुत्तविधिना पूजेसिं । सुद्धिमग्गं अजानन्तो, अकासिं अमरं तपन्ति सुद्धिया निब्बानस्स मग्गं अजानन्तो अग्निपरिचरणं विय पञ्चतपतप्पनादिअत्तकिलमथानुयोगं “सुद्धिमग्गो”ति मज्जाय अकासिं अचरिं पटिपज्जिं ।

एवं थेरो अस्समतो अस्समं गच्छन्तो विय वेदे वुत्तविधिना अग्निपरिचरणादिना अनुट्ठाय सुद्धिया अप्पत्तभावेन

बहिद्धा सुद्धिया अभावं दस्सेत्वा इदानीं इमस्मिंयेव सासने सुद्धिं च मया अधिगताति दस्सेन्तो —

२२०. “तं सुखेन सुखं लब्धं, पस्स धम्मसुधम्मतं ।

तिस्सो विज्जा अनुप्पत्ता, कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥ — दुतियगाथमाह ।

तत्थ तन्ति यस्सत्थाय सुद्धिं अन्वेसन्तो तस्स मगं अजानन्तो अग्गिं परिचरिं अमरं तपं अचरिं, तं निब्बानसुखं सुखेन समथविपस्सनाय सुखाय पटिपदाय अत्तकिलमथानुयोगं अनुपगम्म मया लब्धं पत्तं अधिगतं । पस्स धम्मसुधम्मतन्ति सत्थु सासनधम्मस्स सुधम्मतं अविपरीतनिय्यानिकधम्मसभावं पस्स जानाहीति धम्मालपनवसेन वदति, अत्तानं वा आलपति । तस्स लब्धभावं पन दस्सेन्तो —

“तिस्सो विज्जा अनुप्पत्ता, कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥ —

आह, तं वुत्तत्थमेव । एवं सुद्धिया अधिगतत्ता “इतो पट्टायाहं परमत्थतो ब्राह्मणो”ति दस्सेन्तो —

२२१. “ब्रह्मबन्धु पुरे आसिं, इदानीं खोमि ब्राह्मणो ।

तेविज्जो न्हातकोचमि, सोत्तियो चमि वेदगू”ति ॥ — ततियं गाथमाह ।

तस्सत्थो — इतो पुब्बे जातिमत्तेन ब्राह्मणभावतो ब्राह्मणानं समञ्जाय ब्रह्मबन्धु नाम आसिं । बाहितपापत्ता पन इदानीं खो अरहत्ताधिगमेन परमत्थतो ब्राह्मणो च अमि । इतो पुब्बे भवसञ्चयकरानं तिस्सन्नं वेदसङ्घातानं विज्जानं अज्झयनेन समञ्जामत्तेन तेविज्जो नाम हुत्वा इदानीं भवसञ्चयकराय विज्जाय वसेन तिस्सन्नं विज्जानं अधिगतत्ता परमत्थतो तेविज्जो च अमि । तथा इतो पुब्बे भवस्सादगधिताय न्हातकवतनिष्फत्तिया समञ्जामत्तेन न्हातको नाम हुत्वा इदानीं अट्ठङ्गिकमग्गजलेन सुविक्खालितकिलेसमलताय परमत्थतो न्हातको चमि । इतो पुब्बे अविमुत्तभवस्सादमन्तज्झानेन वोहारमत्ततो सोत्तियो नाम हुत्वा इदानीं सुविमुत्तभवस्सादधम्मज्झानेन परमत्थतो सोत्तियो चमि । इतो पुब्बे अप्पटिनिस्सट्ठपापधम्मानं वेदानं गतमत्तेन वेदगू नाम हुत्वा इदानीं वेदसङ्घातेन मग्गजाणेन संसारमहोदस्स वेदस्स चतुसच्चस्स च पारं गतत्ता अधिगतत्ता जातत्ता परमत्थतो वेदगू जातोति । तं सुत्वा ब्राह्मणा सासने उळारं पसादं पवेदेसुं ।

अङ्गणिकभारद्वाजत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

२. पच्चयत्थेरगाथावण्णना

पञ्चाहाहं पब्बजितोति आयस्मतो पच्चयत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुञ्जानि उपचिनन्तो इतो एकनवुते कप्पे विपस्सिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विञ्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थारं विनताय नाम नदिया तीरे गच्छन्तं दिस्वा पसन्नमानसो मनुज्जदस्सनानि महन्तानि उदुम्बरफलानि ओचिनित्वा उपनामेसि । सो तेन पुञ्जकम्मेन सुगतीसुयेव संसरन्तो इमस्मिं भद्दकप्पे कस्सपे भगवति लोके उप्पज्जित्वा पवत्तवरधम्मचक्के वेनेय्यजनानुग्गहं करोन्ते तस्स सासने पब्बजित्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा भावनमनुयुज्जन्तो एकदिवसं संसारदुक्खं चिन्तेत्वा

अतिविय सज्जातसंवेगो विहारे निसिन्नो “अरहत्तं अप्पत्वा इतो न निक्खमिस्सामी”ति चित्तं अधिट्ठाय वायमन्तो जाणस्स अपरिपक्वत्ता विपस्सनं उस्सुक्कापेतुं नासक्खि । सो कालङ्कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे रोहितनगरे खत्तियकुले निब्बत्तित्वा **पच्चयोति** लद्धनामो वयप्पत्तो पितु अच्चयेन रज्जे पतिट्ठितो एकदिवसं महाराजबलिं कातुं आरभि । तत्थ महाजनो सन्निपति । तस्मिं समागमे तस्स पसादज्जननत्थं सत्था महाजनस्स पेक्खन्तस्सेव आकासे वेस्सवणेन निम्मिते रतनमयकूटागारे रतनमयसीहासने निसीदित्वा धम्मं देसेसि । महतो जनकायस्स धम्माभिसमयो अहोसि । तं धम्मं सुत्वा पच्चयराजापि रज्जं पहाय पुरिमहेतुसज्जोदितो पब्बजि । सो यथा कस्सपस्स भगवतो काले पटिज्जं अकासि, एवं पटिज्जं कत्वा विहारं पविसित्वा विपस्सनं वट्ठेन्तो जाणस्स परिपाकं गतत्ता तावदेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.३९.१५-२०) —

“विनतानदिया तीरे, विहासि पुरिसुत्तमो ।
अद्वसं विरजं बुद्धं, एकगं सुसमाहितं ॥

“तस्मिं पसन्नमानसो, किलेसमलधोवने ।
उदुम्बरफलं गय्ह, बुद्धसेट्ठस्सदासहं ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं फलमददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“इमम्हि भद्दके कप्पे, संविग्गमानमानसो ।
कस्सपस्स भगवतो, सासने पब्बजिं अहं ॥

“तथा पब्बजितो सन्तो, भावनं अनुयुज्जिसं ।
न विहारा निक्खमिस्सं, इति कत्वान मानसं ॥

“उत्तमत्थं असम्पत्तो, न च पत्तोमि तावदे ।
इदानि पन जाणस्स, परिपाकेन निब्बुतो ।

पत्तोमि अचलं ठानं, फुसित्वा अच्चुतं पदं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो पटिपत्तिकित्तनमुखेन अज्जं व्याकरोन्तो —

२२२. “पज्चाहाहं पब्बजितो, सेखो अप्पत्तमानसो ।
विहारं मे पविट्ठस्स, चेतसो पणिधी अहु ॥

२२३. “नासिस्सं न पिविस्सामि, विहारतो न निक्खमे ।
नपि पस्सं निपातेस्सं, तण्हासल्ले अनूहते ॥

२२४:“तस्स मेवं विहरतो, पस्स वीरियपरक्कमं ।

तिस्सो विज्जा अनुप्पत्ता, कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥ —

इमा तिस्सो गाथा अभसि ।

तत्थ पञ्चाहाहं पब्बजितोति पञ्चाहो अहं, पब्बजितो हुत्वा पञ्चाहो, पब्बजितदिवसतो पञ्चमो अहो निट्ठितोति अत्थो । **सेखो अप्पत्तमानसो**ति अधिसीलसिक्खादीनं सिक्खनतो सेखो । अनवसेसतो मानं सियति समुच्छिन्दतीति मानसो, अगमगगो, तंनिब्बत्तितो मानसतो आगतं मानसं, अरहत्तं, तं, सो वा अप्पत्तो एतेनाति अप्पत्तमानसो । **विहारं मे पविट्ठस्स, चेतसो पणिधी अहूति** एवं सेखस्स मे वसनकविहारं ओवरकं पविट्ठस्स सतो एवरूपो इदानीं वुच्चमानाकारो चेतोपणिधि अहोसि, एवं मया चित्तं पणिहितन्ति अत्थो ।

नासिस्सन्तिआदिना चित्तपणिधिं दस्सेति । तत्थ **नासिस्सन्ति** यंकिञ्च भोजनं न भुज्जिस्सं न भुज्जिस्सामि **तण्हासल्ले** मम हृदयगते **अनूहते** अनुद्धतेति एवं सब्बपदेसु योजेतब्बं । **न पिविस्सामी**ति यंकिञ्च पातब्बं न पिविस्सामि । **विहारतो न निक्खमे**ति इमस्मा इदानीं मया निसिन्नगम्भतो न निक्खमेय्यं । **नपि पस्सं निपातेस्सन्ति** मम सरीरस्स द्वीसु पस्सेसु एकम्पि पस्सं कायकिलमथविनोदनत्थं न निपातेस्सं, एकपस्सेनपि न निपज्जिस्सामीति अत्थो ।

तस्स मेवं विहरतोति तस्स मे एवं चित्तं पणिधाय दळ्ढवीरियाधिट्ठानं कत्वा विपस्सनानुयोगवसेन विहरतो । **पस्स वीरियपरक्कमन्ति** विधिना ईरयितब्बतो “वीरियं” परं ठानं अक्कमनतो “परक्कमो”ति च लद्धनामं उस्सोळ्हीभूतं वायामं पस्स जानाहि । यस्स पनानुभावेन मया **तिस्सो विज्जा अनुप्पत्ता, कतं बुद्धस्स सासनन्ति** वुत्तत्थमेव ।

पच्चयत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

३. बाकुलत्थेरगाथावण्णना

यो पुब्बे करणीयानीति आयस्मतो बाकुलत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि किर अतीते इतो कप्पसतसहस्साधिकस्स असङ्ख्येय्यस्स मत्थके अनोमदस्सिस्स भगवतो उप्पत्तितो पुरेतरमेव ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो तयो वेदे उगगहेत्वा तत्थ सारं अपस्सन्तो “सम्परायिकत्थं गवेसिस्सामी”ति इसिपब्बज्जं पब्बजित्वा पब्बतपादे विहरन्तो पञ्चाभिज्जाअट्ठसमापत्तिलाभी हुत्वा विहरन्तो बुद्धुप्पादं सुत्वा सत्थु सन्तिकं गन्त्वा धम्मं सुत्वा सरणेषु पतिट्ठितो सत्थु उदराबाधे उप्पन्ने अरज्जतो भेसज्जानि आहरित्वा तं वूपसमेत्वा तत्थ पुज्जं आरोग्यत्थाय परिणामेत्वा ततो चुतो ब्रह्मलोके निब्बत्तित्वा एकं असङ्ख्येय्यं देवमनुस्सेसु संसरन्तो पदुमुत्तरबुद्धकाले हंसवतीनगरे कुलगहे निब्बत्तो सत्थारं एकं भिक्खुं अप्पाबाधानं अगगट्ठाने ठपेन्तं दिस्वा सयं तं ठानन्तरं आकङ्खन्तो पणिधानं कत्वा यावजीवं कुसलं उपचिन्तिवा सुगतीसुयेव संसरन्तो विपस्सिस्स भगवतो निब्बत्तितो पुरेतरमेव बन्धुमतीनगरे ब्राह्मणकुले निब्बत्तो पुरिमनयेनेव इसिपब्बज्जं पब्बजित्वा ज्ञानाभिज्जालाभी हुत्वा पब्बतपादे वसन्तो बुद्धुप्पादं सुत्वा सत्थु सन्तिकं गन्त्वा धम्मं सुत्वा सरणेषु पतिट्ठितो भिक्खूनं तिणपुप्फकरोगे उप्पन्ने तं वूपसमेत्वा तत्थ यावतायुकं ठत्वा ततो चुतो ब्रह्मलोके निब्बत्तित्वा एकनवुतिकप्पे देवमनुस्सेसु संसरन्तो कस्सपस्स भगवतो काले बाराणसियं कुलगहे निब्बत्तित्वा घरावासं वसन्तो एकं जिण्णं विनस्समानं महाविहारं दिस्वा तत्थ उपोसथागारादिकं सब्बं आवसथं कारेत्वा तत्थ भिक्खुसङ्घस्स सब्बं भेसज्जं पटियादेत्वा यावजीवं कुसलं कत्वा एकं बुद्धन्तरं देवमनुस्सेसु संसरन्तो अम्हाकं भगवतो उप्पत्तितो

पुरेतरमेव कोसम्बियं सेट्ठिगेहे निब्बत्ति । सो अरोगभावाय महायमुनाय न्हापियमानो धातिया हत्थतो मच्छेन गिलितो मच्छे केवट्टहत्थगते बाराणसिसेट्ठिभरियाय विक्किणित्वा गहिते फालियमानेपि पुज्जबलेन अरोगोयेव हुत्वा ताय पुत्तोति गहेत्वा पोसियमानो तं पवत्तिं सुत्वा जनकेहि मातापितूहि “अयं अम्हाकं पुत्तो, देथ नो पुत्त”न्ति अनुयोगे कते रज्जा “उभयेसम्पि साधारणो होतू”ति द्विन्नं कुलानं दायादभावेन विनिच्छयं कत्वा ठपितत्ता **बाकुलो**ति लद्धनामो वयप्पत्तो हुत्वा महत्तिं सम्पत्तिं अनुभवन्तो आसीतिको हुत्वा सत्थु सन्तिके धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा सत्ताहमेव पुथुज्जनो अहोसि, अट्टमे अरुणे सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.४०.३८६-४११) —

“हिमवन्तस्साविदूरे, सोभितो नाम पब्बतो ।
अस्समो सुकतो मय्हं, सकसिस्सेहि मापितो ॥

“मण्डपा च बहू तत्थ, पुप्फिता सिन्धुवारका ।
कपित्था च बहू तत्थ, पुप्फिता जीवजीवका ॥

“निग्गुण्डियो बहू तत्थ, बदरामलकानि च ।
फारुसका अलाबू च, पुण्डरीका च पुप्फिता ॥

“आळका बेलुवा तत्थ, कदली मातुलुङ्गका ।
महानामा बहू तत्थ, अज्जुना च पियङ्गुका ॥

“कोसम्बा सळला निम्बा, निग्रोधा च कपित्थना ।
एदिसो अस्समो मय्हं, ससिस्सोहं तहिं वसिं ॥

“अनोमदस्सी भगवा, सयम्भू लोकनायको ।
गवेसं पटिसल्लानं, ममस्सममुपागमि ॥

“उपेतमि महावीरे, अनोमदस्सिमहायसे ।
खणेन लोकनाथस्स, वाताबाधो समुट्ठहि ॥

“विचरन्तो अरज्जमि, अद्वसं लोकनायकं ।
उपगन्त्वान सम्बुद्धं, चक्खुमन्तं महायसं ॥

“इरियज्चापि दिस्वान, उपलक्खेसहं तदा ।
असंसयज्हि बुद्धस्स, ब्याधि नो उदपज्जथ ॥

“खिण्णं अस्सममागज्झिं, मम सिस्सान सन्तिके ।
भेसज्जं कत्तुकामोहं, सिस्से आमन्तयिं तदा ॥

“पटिस्सुणित्वान मे वाक्यं, सिस्सा सब्बे सगारवा ।

एकज्झं सन्निपत्तिसु, सत्थुगारवता मम ॥

“खिप्पं पब्बतमारुहं, सब्बोसधमहासहं ।
पानीययोगं कत्वान, बुद्धसेट्ठस्सदासहं ॥

“परिभुत्ते महावीरे, सब्बज्जुलोकनायके ।
खिप्पं वातो वूपसमि, सुगतस्स महेसिनो ॥

“पस्सद्धं दरथं दिस्वा, अनोमदस्सी महायसो ।
सकासने निसीदित्वा, इमा गाथा अभासथ ॥

“यो मे पादासि भेसज्जं, ब्याधिच्च समयी मम ।
तमहं कित्तयिस्सामि, सुणाथ मम भासतो ॥

“कप्पसतसहस्सानि, देवलोके रमिस्सति ।
वादिते तूरिये तत्थ, मोदिस्सति सदा अयं ॥

“मनुस्सलोकमागन्त्वा, सुक्कमूलेन चोदितो ।
सहस्सकखत्तुं राजा च, चक्कवत्ती भविस्सति ॥

“पञ्चपज्जासकप्पम्हि, अनोमो नाम खत्तियो ।
चातुरन्तो विजितावी, जम्बुमण्डस्स इस्सरो ॥

“सत्तरतनसम्पन्नो, चक्कवत्ती महब्बलो ।
तावत्तिसेपि खोभेत्वा, इस्सरं कारयिस्सति ॥

“देवभूतो मनुस्सो वा, अप्पाबाधो भविस्सति ।
परिग्गहं विवज्जेत्वा, ब्याधिं लोके तरिस्सति ॥

“अपरिमेय्ये इतो कप्पे, ओक्काककुलसम्भवो ।
गोतमो नाम गोत्तेन, सत्था लोके भविस्सति ॥

“तस्स धम्मेषु दायादो, ओरसो धम्मनिम्मितो ।
सब्बासवे परिज्जाय, निब्बायिस्सतिनासवो ॥

“किलेसे ज्ञापयित्वान, तण्हासोतं तरिस्सति ।
बाकुलो नाम नामेन, हेस्सति सत्थु सावको ॥

“इदं सब्बं अभिज्जाय, गोतमो सक्कपुङ्गवो ।

भिक्षुसङ्घे निसीदित्वा, एतदग्गे ठपेस्सति ॥

“अनोमदस्सी भगवा, सयम्भू लोकनायको ।
विवेकानुविलोकेन्तो, ममस्सममुपागमि ॥

“उपागतं महावीरं, सब्बज्जुं लोकनायकं ।
सब्बोसधेन तप्पेसिं, पसन्नो सेहि पाणिभि ॥

“तस्स मे सुकतं कम्मं, सुखेत्ते बीजसम्पदा ।
खेपेतुं नेव सक्कोमि, तदा हि सुकतं मम ॥

“लाभा मम सुलद्धं मे, योहं अद्विक्खि नायकं ।
तेन कम्मावसेसेन, पत्तोम्हि अचलं पदं ॥

“सब्बमेतं अभिज्जाय, गोतमो सक्कपुङ्गवो ।
भिक्षुसङ्घे निसीदित्वा, एतदग्गे ठपेसि मं ॥

“अपरिमेय्ये इतो कप्पे, यं कम्ममकरिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, भेसज्जस्स इदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा एकदिवसं सत्थारा अत्तनो सावके पटिपाटिया ठानन्तरे ठपेन्तेन अप्पाबाधानं अग्गट्ठाने ठपितो सो परिनिब्बानसमये सङ्घमज्झे भिक्षूनां ओवादमुखेन अज्जं ब्याकरोन्तो —

२२५:“यो पुब्बे करणीयानि, पच्छा सो कातुमिच्छति ।
सुखा सो धंसते ठाना, पच्छा च मनुतप्पति ॥

२२६:“यज्झि कयिरा तज्झि वदे, यं न कयिरा न तं वदे ।
अकरोन्तं भासमानं, परिजानन्ति पण्डिता ॥

२२७:“सुसुखं वत निब्बानं, सम्मासम्बुद्धदेसितं ।
असोकं विरजं खेमं, यत्थ दुक्खं निरुज्झती”ति ॥ — गाथात्तयमभासि ।

तत्थ यो पुब्बे करणीयानि, पच्छा सो कातुमिच्छतीति यो पुग्गलो पुब्बे पुरेतरं जरारोगादीहि अनभिभूतकालेयेव कातब्बानि अत्तनो हितसुखावहानि कम्मनि पमादवसेन अक्त्वा पच्छा सो कातब्बकालं अतिक्कमित्वा कातुं इच्छति । सोति च निपातमत्तं । तदा पन जरारोगादीहि अभिभूतत्ता कातुं न सक्कोति, असक्कोन्तो च सुखा सो धंसते ठाना, पच्छा च मनुतप्पतीति सो पुग्गलो सुखा ठाना सग्गतो निब्बानतो च तदुपायस्स अनुप्पादितत्ता परिहायन्तो “अकतं मे कल्याण”न्तिआदिना (म० नि० ३.२४८; नेत्ति० १२०) पच्छा च अनुतप्पति विप्पटिसारं आपज्जति । म-कारो

पदसन्धिकरो । अहं पन करणीयं कत्वा एव तुम्हे एवं वदामीति दस्सेन्तो “यज्झि कयिरा”ति दुतियं गाथमाह ।

तत्थ परिजानन्तीति “एत्तको अय”न्ति परिच्छिज्ज जानन्ति न बहुं मज्जन्तीति अत्थो । सम्मापटिपत्तिवसेन हि यथावादी तथाकारी एव सोभति, न ततो अज्जथा । करणीयपरियायेन साधारणतो वुत्तमत्थं इदानी सरूपतो दस्सेतुं “सुसुखं वता”तिआदिना ततियं गाथमाह । तस्सत्थो — सम्मा सामं सब्बधम्मानं बुद्धत्ता सम्मासम्बुद्धेन भगवता देसितं सब्बसो सोकहेतून् अभावतो असोकं विगततरागादिरजत्ता विरजं चतूहि योगेहि अनुपद्दुत्ता खेमं निब्बानं सुद्धु सुखं वत, कस्मा? यत्थ यस्मिं निब्बाने सकलं वट्ठदुक्खं निरुज्झति अच्चन्तमेव वूपसमतीति ।

बाकुलत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

४. धनियत्थेरगाथावण्णना

सुखञ्चे जीवितुं इच्छेति आयस्मतो धनियत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो सिखिस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थारं दिस्वा पसन्नमानसो नळमालाय पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे राजगहे कुम्भकारकुले निब्बत्तित्वा धनियोति लद्धनामो वयप्पत्तो कुम्भकारकम्मेन जीवति । तेन च समयेन सत्था धनियस्स कुम्भकारस्स सालायं निसीदित्वा पुक्कुसातिस्स कुलपुत्तस्स छधातुविभङ्गसुत्तं (म० नि० ३.३४२ आदयो) देसेसि । सो तं सुत्वा कतकिच्चो अहोसि । धनियो तस्स परिनिब्बुतभावं सुत्वा “निय्यानिकं वत बुद्धसासनं, यत्थ एकरत्तिपरिचयेनापि वट्ठदुक्खतो मुज्चितुं सक्का”ति पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा कुटिमण्डनानुयुत्तो विहरन्तो कुटिकरणं पटिच्च भगवता गरहितो सङ्घिके सेनासने वसन्तो विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.४८.१-७) —

“सुवण्णवण्णं सम्बुद्धं, आहुतीनं पटिग्गहं ।
विपिनग्गेन गच्छन्तं, अदसं लोकनायकं ॥

“नळमालं गहेत्वान, निक्खमन्तो च तावदे ।
तत्थदसासिं सम्बुद्धं, ओघतिण्णमनासवं ॥

“पसन्नचित्तो सुमनो, नळमालमपूजयिं ।
दक्खिण्येय्यं महावीरं, सब्बलोकानुकम्पकं ॥

“एकतिसे इतो कप्पे, यं मालमभिरोपयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, बुद्धपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा ये भिक्खू धुतङ्गसमाधानेन अत्तानं उक्कंसेत्वा सङ्गभत्तादिं सादियन्ते अज्जे भिक्खू अवजानन्ति, तेसं ओवाददानमुखेन अज्जं ब्याकरोन्तो —

२२८. “सुखञ्चे जीवितुं इच्छे, सामज्जस्मिं अपेक्खवा ।

सङ्घिकं नातिमज्जेय्य, चीवरं पानभोजनं ॥

२२९.सुखञ्चे जीवितुं इच्छे, सामञ्जस्मिं अपेक्खवा ।

अहि मूसिकसोब्भं, सेवेथ सयनासनं ॥

२३०.सुखञ्चे जीवितुं इच्छे, सामञ्जस्मिं अपेक्खवा ।

इतरीतरेन तुस्सेय्य, एकधम्मञ्च भावये'ति ॥ — तिस्सो गाथा अभसि ।

तत्थ **सुखञ्चे जीवितुं इच्छे, सामञ्जस्मिं अपेक्खवा**ति सामञ्जस्मिं समणभावे अपेक्खवा सिक्खाय तिब्बगारवो हुत्वा सुखं जीवितुं इच्छेय्य चे, अनेसनं पहाय सामञ्जसुखेन सचे जीवितुकामोति अत्थो । **सङ्घिकं नातिमज्जेय्य, चीवरं पानभोजनन्ति** सङ्घतो आभतं चीवरं आहारं न अवमज्जेय्य, सङ्घस्स उप्पज्जनकलाभो नाम परिसुद्धुप्पादो होतीति तं परिभुज्जन्तस्स आजीवपारिसुद्धिसम्भवेन सामञ्जसुखं हत्थगतमेवाति अधिप्पायो । **अहि मूसिकसोब्भंवाति** अहि विय मूसिकाय खतबिलं **सेवेथ** सेवेय्य सेनासनं । यथा नाम सप्पो सयमत्तनो आसयं अकत्वा मूसिकाय अज्जेन वा कते आसये वसित्वा येन कामं पक्कमति, एवमेवं भिक्खु सयं सेनासनकरणा संकिलेसं अनापज्जित्वा यत्थ कत्थचि वसित्वा पक्कमेय्याति अत्थो ।

इदानीं वुत्ते अवुत्ते च पच्चये यथालाभसन्तोसेनेव सामञ्जसुखं होति, न अज्जथाति दस्सेन्तो आह “**इतरीतरेन तुस्सेय्या**”ति, येन केनचि हीनेन वा पणीतेन वा यथालब्धेन पच्चयेन सन्तोसं आपज्जेय्याति अत्थो । **एकधम्मन्ति** अप्पमादभावं, तज्हि अनुयुज्जन्तस्स अनवज्जं सब्बं लोकियसुखं लोकुत्तरसुखञ्च हत्थगतमेव होति । तेनाह भगवा — “अप्पमत्तो हि ज्ञायन्तो, पप्पोति विपुलं सुखं”न्ति (म० नि० २.३५२; ध० प० २७) ।

धनियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

५. मातङ्गपुत्तत्थेरगाथावण्णना

अतिसीतन्ति आयस्मतो मातङ्गपुत्तत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले हिमवन्तसमीपे महतो जातस्सरस्स हेट्ठा महति नागभवने महानुभावो नागराजा हुत्वा निब्बत्तो एकदिवसं नागभवनतो निक्खमित्वा विचरन्तो सत्थारं आकासेन गच्छन्तं दिस्वा पसन्नमानसो अत्तनो सीसमणिना पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कोसलरट्ठे मातङ्गस्स नाम कुटुम्बिकस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्तो **मातङ्गपुत्तो**त्वेव पज्जायित्थ । सो विज्जुतं पत्तो अलसजातिको हुत्वा किञ्चि कम्मं अकरोन्तो जातकेहि अज्जेहि च गरहितो “सुखजीविनो इमे समणा सक्कपुत्तिया”ति सुखजीवितं आकङ्खन्तो भिक्खूहि कतपरिचयो हुत्वा सत्थारं उपसङ्गमित्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा अज्जे भिक्खू इद्धिमन्ते दिस्वा इद्धिबलं पत्थेत्वा सत्थु सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा भावनं अनुयुज्जन्तो छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.४८.८-२९) —

“पदुमुत्तरो नाम जिनो, सब्बधम्मान पारगू ।

विवेककामो सम्बुद्धो, गच्छते अनिलज्जसे ॥

“अविदूरे हिमवन्तस्स, महाजातस्सरो अहु ।

तत्थ मे भवनं आसि, पुज्जकम्मेन संयुतं ॥

“भवना अभिनिक्खम्म, अद्दसं लोकनायकं ।
इन्दीवरं व जलितं, आदित्तं व हुतासनं ॥

“विचिनं नद्दसं पुण्णं, पूजयिस्सन्ति नायकं ।
सकं चित्तं पसादेत्वा, अवन्दिं सत्थुनो अहं ॥

“मम सीसे मणिं गच्छ, पूजयिं लोकनायकं ।
इमाय मणिपूजाय, विपाको होतु भद्दको ॥

“पदुमुत्तरो लोकविदू, आहुतीनं पटिग्गहो ।
अन्तलिक्खे ठितो सत्था, इमं गाथं अभासथ ॥

“सो ते इज्झतु सङ्कप्पो, लभस्सु विपुलं सुखं ।
इमाय मणिपूजाय, अनुभोहि महायसं ॥

“इदं वत्त्वान भगवा, जलजुत्तमनामको ।
अगमासि बुद्धसेट्ठो, यत्थ चित्तं पणीहितं ॥

“सट्ठिकप्पानि देविन्दो, देवरज्जमकारयिं ।
अनेकसतक्खत्तुज्ज, चक्कवत्ती अहोसहं ॥

“पुब्बकम्मं सरन्तस्स, देवभूतस्स मे सतो ।
मणि निब्बत्तते मय्हं, आलोककरणो ममं ॥

“छळसीतिसहस्सानि, नारियो मे परिग्गहा ।
विचित्तवत्थाभरणा, आमुक्कमणिकुण्डला ॥

“अळारपम्हा हसुला, सुसज्जा तनुमज्झिमा ।
परिवारेन्ति मं निच्चं, मणिपूजायिदं फलं ॥

“सोण्णमया मणिमया, लोहितङ्कमया तथा ।
भण्डा मे सुकता होन्ति, यदिच्छसि पिळन्धना ॥

“कूटागारा गहा रम्मा, सयनज्ज महारहं ।
मम सङ्कप्पमज्जाय, निब्बत्तन्ति यदिच्छकं ॥

“लाभा तेसं सुलद्धज्ज, ये लभन्ति उपस्सुतिं ।

पुञ्जक्खेत्तं मनुस्सानं, ओसधं सब्बपाणिनं ॥

“मय्हम्पि सुकतं कम्मं, योहं अदक्खि नायकं ।
विनिपाता पमुत्तोम्हि, पत्तोम्हि अचलं पदं ॥

“यं यं योनूपपज्जामि, देवत्तं अथ मानुसं ।
दिवसज्जेव रत्तिज्ज, आलोको होति मे सदा ॥

“तायेव मणिपूजाय, अनुभोत्वान सम्पदा ।
जाणालोको मया दिट्ठो, पत्तोम्हि अचलं पदं ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, यं मणिं अभिपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, मणिपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
छळभिज्जो पन हुत्वा पुग्गलाधिट्ठानवसेन कोसज्जं गरहन्तो अत्तनो च वीरियारम्भं कित्तेन्तो —

२३१. “अतिसीतं अतिउण्हं, अतिसायमिदं अहु ।
इति विस्सट्ठकम्मन्ते, खणा अच्चेन्ति माणवे ॥

२३२. “यो च सीतज्ज उण्हज्ज, तिणा भिय्यो न मज्जति ।
करं पुरिसकिच्चानि, सो सुखा न विहायति ॥

२३३. “दब्बं कुसं पोटकिलं, उसीरं मुज्जपब्बजं ।
उरसा पनुदिस्सामि, विवेकमनुबूहय”न्ति ॥ — गाथात्तयमाह ।

तत्थ अतिसीतन्ति हिमपातवद्दलादिना अतिविय सीतं, इदं अहूति आनेत्वा सम्बन्धो । अतिउण्हन्ति धम्मपरितापादिना अतिविय उण्हं, उभयेनपि उत्तुवसेन कोसज्जवत्थुमाह । अतिसायन्ति दिवसस्स परिणतिया अतिसायं, सायग्गहणेनेव चेत्थ पातोपि सङ्गय्हति, तदुभयेन कालवसेन कोसज्जवत्थुमाह । इतीति इमिना पकारेण । एतेन “इध, भिक्खवे, भिक्खुना कम्मं कत्तब्बं होती”तिआदिना (अ० नि० ८.८०; दी० नि० ३.३३४) वुत्तं कोसज्जवत्थुं सङ्गणहाति । विस्सट्ठकम्मन्तेति परिच्चत्तयोगकम्मन्ते । खणाति बुद्धुप्पादादयो ब्रह्मचरियवासस्स ओकासा । अच्चेन्तीति अतिक्कमन्ति । माणवेति सत्ते । तिणा भिय्यो न मज्जतीति तिणतो उपरि न मज्जति, तिणं विय मज्जति, सीतुण्हानि अभिभवित्वा अत्तना कत्तब्बं करोति । करन्ति करोन्तो । पुरिसकिच्चानीति वीरपुरिसेन कत्तब्बानि अत्तहितपरहितानि । सुखाति सुखतो, निब्बानसुखतोति अधिप्पायो । ततियगाथाय अत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव ।

मातङ्गपुत्तत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

६. खुज्जसोभितत्थेरगाथावण्णना

ये चित्तकथी बहुस्सुताति आयस्मतो खुज्जसोभितत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयं किर पदुमुत्तरस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं भगवन्तं महता भिक्खुसङ्घेन सङ्घिं गच्छन्तं दिस्वा पसन्नमानसो दसहि गाथाहि अभित्थवि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे पाटलिपुत्तनगरे ब्राह्मणकुले निब्बत्ति, “सोभितो”तिस्स नामं अहोसि । थोकं खुज्जधातुकताय पन खुज्जसोभितोत्वेव पज्जायित्थ । सो वयप्पत्तो सत्थरि परिनिब्बुते आनन्दत्थेरस्स सन्तिके पब्बजित्वा छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.४७.४९-५८) —

“ककुधं विलसन्तं, देवदेवं नरासभं ।
रथियं पटिपज्जन्तं, को दिस्वा न पसीदति ॥

“तमन्धकारं नासेत्वा, सन्तारेत्वा बहुं जनं ।
जाणालोकेन जोतन्तं, को दिस्वा न पसीदति ॥

“वसीसतसहस्सेहि, नीयन्तं लोकनायकं ।
उद्धरन्तं बहू सत्ते, को दिस्वा न पसीदति ॥

“आहनन्तं धम्मभेरिं, महन्तं तित्थिये गणे ।
सीहनादं विनदन्तं, को दिस्वा न पसीदति ॥

“यावता ब्रह्मलोकतो, आगन्त्वान स्रब्रह्मका ।
पुच्छन्ति निपुणे पज्हे, को दिस्वा न पसीदति ॥

“यस्सज्जलिं करित्वान, आयाचन्ति सदेवका ।
तेन पुज्जं अनुभोन्ति, को दिस्वा न पसीदति ॥

“सब्बे जना समागन्त्वा, सम्पवारेन्ति चक्खुमं ।
न विकम्पति अज्झिङ्गो, को दिस्वा न पसीदति ॥

“नगरं पविसतो यस्स, रवन्ति भेरियो बहू ।
विनदन्ति गजा मत्ता, को दिस्वा न पसीदति ॥

“वीथिया गच्छतो यस्स, सब्बाभा जोतते सदा ।
अब्भुन्ता समा होन्ति, को दिस्वा न पसीदति ॥

“ब्याहरन्तस्स बुद्धस्स, चक्कवाळम्पि सुय्यति ।
सब्बे सत्ते विज्जापेति, को दिस्वा न पसीदति ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, यं बुद्धमभिकित्तियं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, कित्तनाय इदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

छळभिज्जो पन हुत्वा पठममहासङ्गीतिकाले राजगहे सत्तपण्णिगुहायं सन्निपतितेन सङ्गेन “आयस्मन्तं आनन्दं आमन्तेही”ति आणत्तो पथवियं निमुज्जित्वा थेरस्स पुरतो उट्ठहित्वा सङ्गस्स सासनं आरोचेत्वा सयं पुरेतरं आकासेन गन्त्वा सत्तपण्णिगुहाद्वारं सम्पापुणि । तेन च समयेन मारस्स मारकायिकानञ्च पटिसेधनत्थं देवसङ्गेन पेसिता अञ्जतरा देवता सत्तपण्णिगुहाद्वारे ठिता होति, तस्सा खुज्जसोभितो थेरो अत्तनो आगमनं कथेन्तो —

२३४: “ये चित्तकथी बहुस्सुता, समणा पाटलिपुत्तवासिनो ।

तेसञ्जतरोयमायुवा, द्वारे तिड्ढति खुज्जसोभितो”ति ॥ — पठमं गाथमाह ।

तत्थ **चित्तकथी**ति विचित्तधम्मकथिका, सङ्घिपनं, वित्थारणं गम्भीरकरणं उत्तानीकरणं कङ्खाविनोदनं धम्मपतिट्ठापनन्ति एवमादीहि नानानयेहि परेसं अज्झासयानुरूपं धम्मस्स कथनसीलाति अत्थो । **बहुस्सुता**ति परियत्तिपटिवेधबाहुसच्चपारिपूरिया बहुस्सुता । सव्वसो समितपापताय **समणा** । **पाटलिपुत्तवासिनो**, **तेसञ्जतरो**ति पाटलिपुत्तनगरवासिताय पाटलिपुत्तवासिनो, तेसं अञ्जतरो, **अयं आयुवा** दीघायु आयस्मा । **द्वारे तिड्ढती**ति सत्तपण्णिगुहाय द्वारे तिड्ढति, सङ्गस्स अनुमतिया पविसितुन्ति अत्थो । तं सुत्वा सा देवता थेरस्स आगमनं सङ्गस्स निवेदेन्ती —

२३५: “ये चित्तकथी...पे०... द्वारे तिड्ढति मालुतेरितो”ति ॥ — दुतियं गाथमाह ।

तत्थ **मालुतेरितो**ति इद्धिचित्तजनितेन वायुना एरितो, इद्धिबलेन आगतोति अत्थो ।

एवं ताय देवताय निवेदितेन सङ्गेन कतोकासो थेरो सङ्गस्स सन्तिकं गच्छन्तो —

२३६: “सुयुद्धेन सुयिद्धेन, सङ्गामविजयेन च ।

ब्रह्मचरियानुचिण्णेन, एवायं सुखमेधती”ति ॥ —

इमाय ततियगाथाय अञ्जं ब्याकासि ।

तत्थ **सुयुद्धेना**ति पुब्बभागे तदङ्गविक्खम्भनप्पहानवसेन किलेसेहि सुट्ठु युज्जनेन । **सुयिद्धेना**ति अन्तरन्तरा कल्याणमित्तेहि दिन्नसप्पायधम्मदानेन । **सङ्गामविजयेन चा**ति समुच्छेदप्पहानवसेन सव्वसो किलेसाभिसङ्खारनिम्मथनेन लद्धसङ्गामविजयेन च । **ब्रह्मचरियानुचिण्णेना**ति अनुचिण्णेन अगममगब्रह्मचरियेन । **एवायं सुखमेधती**ति एवं वुत्तप्पकारेन अयं खुज्जसोभितो निब्बानसुखं फलसमापत्तिसुखञ्च एधति, अनुभवतीति अत्थो ।

खुज्जसोभितत्थेरगाथावण्णना निड्ढिता ।

७. वारणत्थेरगाथावण्णना

योध कोचि मनुस्सेसूति आयस्मतो वारणत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि करोन्तो इतो द्वाणवुते कप्पे तिस्सस्स भगवतो उप्पत्तितो पुरेतरमेव ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा ब्राह्मणानं विज्जासिप्पेसु पारगू हुत्वा इसिपव्वज्जं पव्वजित्वा चतुपण्णाससहस्सानं अन्तेवासिकानं मन्ते वाचेन्तो वसति । तेन च

समयेन तिस्सस्स भगवतो बोधिसत्तभूतस्स तुसिता काया चवित्वा चरिमभवे मातुकुच्छिं ओक्कमनेन महापथविकम्पो अहोसि । तं दिस्वा महाजनो भीतो संविग्गो नं इंसिं उपसङ्कमित्वा पथविकम्पनकारणं पुच्छि । सो “महाबोधिसत्तो मातुकुच्छिं ओक्कमि, तेनायं पथविकम्पो, तस्मा मा भायथा”ति बुद्धुप्पादस्स पुब्बनिमित्तभावं कथेत्वा समस्सासेसि, बुद्धारम्मणञ्च पीतिं पटिवेदेसि । सो तेन पुञ्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कोसलरट्ठे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा **वारणोति** लद्धनामो वयप्पत्तो अञ्जतरस्स आरञ्जकस्स थेरस्स सन्तिके धम्मं सुत्वा लद्धप्पसादो पब्बजित्वा समणधम्मं करोति । सो एकदिवसं बुद्धुपट्टानं गच्छन्तो अन्तरामग्गे अहिनकुले अञ्जमञ्जं कलहं कत्वा कालङ्कते दिस्वा “इमे सत्ता अञ्जमञ्जविरोधेन जीवितक्खयं पत्ता”ति संविग्गमानसो हुत्वा भगवतो सन्तिकं गतो, तस्स भगवा चित्ताचारं जत्वा तदनुरूपमेव ओवादं देन्तो —

२३७: “योध कोचि मनुस्सेसु, परपाणानि हिंसति ।
अस्मा लोका परम्हा च, उभया धंसते नरो ॥

२३८: “यो च मेत्तेन चित्तेन, सब्बपाणानुकम्पति ।
बहुज्झि सो पसवति, पुञ्जं तादिसको नरो ॥

२३९: “सुभासितस्स सिक्खेथ, समणूपासनस्स च ।
एकासनस्स च रहो, चित्तवूपसमस्सा चा”ति ॥ — तिस्सो गाथा अभासि ।

तत्थ **योध कोचि मनुस्सेसूति** इध मनुस्सेसु यो कोचि खत्तियो वा ब्राह्मणो वा वेस्सो वा सुद्धो वा गहट्ठो वा पब्बजितो वा । मनुस्सगहणञ्चेत्थ उक्कट्टसत्तनिदस्सनन्ति दट्ठब्बं । **परपाणानि हिंसतीति** परसत्ते मारेति विबाधति च । **अस्मा लोकाति** इध लोकतो । **परम्हाति** परलोकतो । **उभया धंसतेति** उभयतो धंसति, उभयलोकपरियापन्नहितसुखतो परिहायतीति अत्थो । **नरोति** सत्तो ।

एवं परपीळालक्खणं पापधम्मं दस्सेत्वा इदानि परपीळानिवत्तिलक्खणं कुसलं धम्मं दस्सेन्तो “**यो च मेत्तेना**”तिआदिना द्रुतियं गाथमाह । तत्थ **मेत्तेन चित्तेनाति** मेत्तासम्पयुत्तेन चित्तेन अप्पनापत्तेन इतरीतरेन वा । **सब्बपाणानुकम्पतीति** सब्बे पाणे अत्तनो ओरसपुत्ते विय मेत्तायति । **बहुज्झि सो पसवति, पुञ्जं तादिसको नरोति** सो तथारूपो मेत्ताविहारी पुग्गलो बहुं महन्तं अनप्पकं कुसलं पसवति पटिलभति अधिगच्छति ।

इदानि तं ससम्भारे समथविपस्सनाधम्मे नियोजेन्तो “**सुभासितस्सा**”तिआदिना तत्तियं गाथमाह । तत्थ **सुभासितस्स सिक्खेथाति** अप्पिच्छकथादिभेदं सुभासितं परियत्तिधम्मं सवनधारणपरिपुच्छादिवसेन सिक्खेय्य । **समणूपासनस्स चाति** समितपापानं समणानं कल्याणमित्तानं उपासकानं कालेन कालं उपसङ्कमित्वा पयिरुपासनञ्चेव पटिपत्तिया तेसं समीपचरियञ्च सिक्खेय्य । **एकासनस्स च रहो चित्तवूपसमस्स चाति** एकस्स असहायस्स कायविवेकं अनुब्रूहन्तस्स रहो कम्मट्ठानानुयोगवसेन आसनं निसज्जं सिक्खेय्य । एवं कम्मट्ठानं अनुयुज्जन्तो भावनञ्च मत्थकं पापेन्तो समुच्छेदवसेन किलेसानं चित्तस्स वूपसमञ्च सिक्खेय्य । याहि अधिशीलसिक्खादीहि किलेसा अच्चन्तमेव वूपसन्ता पहीना होन्ति, ता मग्गफलसिक्खा सिक्खन्तस्स अच्चन्तमेव चित्तं वूपसन्तं नाम होतीति । गाथापरियोसाने विपस्सनं वट्ठेत्वा अरहत्तं पाप्पुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.४७.५९-७२) —

“अज्झोगाहेत्वा हिमवं, मन्ते वाचेमहं तदा ।
चतुपञ्चाससहस्सानि, सिस्सा मय्हं उपट्ठुं ॥

“अधिता वेदगू सब्बे, छळङ्गे पारमिं गता ।
सकविज्जाहुपत्थद्वा, हिमवन्ते वसन्ति ते ॥

“चवित्वा तुसिता काया, देवपुत्तो महायसो ।
उप्पज्जि मातुकुच्छिस्मिं, सम्पजानो पतिस्सतो ॥

“सम्बुद्धे उपपज्जन्ते, दससहस्सि कम्पथ ।
अन्धा चक्खुं अलभिसु, उप्पज्जन्तमिह नायके ॥

“सब्बाकारं पकम्पित्थ, केवला वसुधा अयं ।
निग्घोससदं सुत्वान, उब्बिज्जिसु महाजना ॥

“सब्बे जना समागम्म, आगच्छुं मम सन्तिकं ।
वसुधायं पकम्पित्थ, किं विपाको भविस्सति ॥

“अवचासिं तदा तेसं, मा भेथ नत्थि वो भयं ।
विसट्ठा होथ सब्बेपि, उप्पादोयं सुवत्थिको ॥

“अट्ठहेतूहि सम्फुस्स, वसुधायं पकम्पति ।
तथा निमित्ता दिस्सन्ति, ओभासो विपुलो महा ॥

“असंसयं बुद्धसेट्ठो, उप्पज्जिस्सति चक्खुमा ।
सज्जापेत्वान जनतं, पञ्चसीले कथेसहं ॥

“सुत्वान पञ्चसीलानि, बुद्धुप्पादञ्च दुल्लभं ।
उब्बेगजाता सुमना, तुट्ठहट्ठा अहंसु ते ॥

“द्वेनवुते इतो कप्पे, यं निमित्तं वियाकरिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, ब्याकरणस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन’न्ति ॥

वारणत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

८. वस्सिकत्थेरगाथावण्णना

एकोपि सद्धो मेधावीति आयस्मतो वस्सिकत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ

तत्थ भवे पुज्जानि करोन्तो अत्थदस्सिस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थारं दिस्वा पसन्नचित्तो पिलक्खफलानि अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कोसलरट्ठे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा **वस्सिको**ति लद्धनामो वयप्पत्तो सत्थु यमकपाटिहारियं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा समणधम्मं करोन्तो आबाधिको अहोसि । अथ नं जातका वेज्जपरिदिट्ठेन भेसज्जविधिना उपट्ठित्वा अरोगमकंसु । सो तम्हा आबाधा वुट्ठितो संवेगजातो भावनं उस्सुक्कापेत्वा छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.४७.४०-४४) —

“वनन्तरे बुद्धं दिस्वा, अत्थदस्सिं महायसं ।
पसन्नचित्तो सुमनो, पिलक्खस्स फलं अदा ॥

“अट्ठारसे कप्पसते, यं फलं अददिं तदा ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

छळभिज्जो पन हुत्वा आकासेन जातकानं सन्तिके गन्त्वा आकासे ठितो धम्मं देसेत्वा ते सरणेषु सीलेसु च पतिट्ठापेसि । तेसु केचि कालङ्कता सरणेषु सीलेसु च पतिट्ठितत्ता सग्गे निब्बत्तिसु । अथ नं सत्था बुद्धुपट्ठानं उपगतं “किं ते, वस्सिक, जातीनं आरोग्यं”न्ति पुच्छि । सो जातीनं अत्तना कतं उपकारं सत्थु कथेन्तो —

२४०: “एकोपि सद्धो मेधावी, अस्सद्धानीध जातिनं ।
धम्मट्ठो सीलसम्पन्नो, होति अत्थाय बन्धुनं ॥

२४१: “निग्गह अनुकम्पाय, चोदिता जातयो मया ।
जातिबन्धवपेमेन, कारं कत्वान भिक्खुसु ॥

२४२: “ते अब्भतीता कालङ्कता, पत्ता ते तिदिवं सुखं ।
भातरो मय्हं माता च, मोदन्ति कामकामिनो”ति ॥ —

तिस्सो गाथा अभसि ।

तत्थायं पठमगाथाय अत्थो — यो कम्मफलसद्धाय च रतनत्तयसद्धाय च वसेन **सद्धो**, ततो एव कम्मस्सकतजाणादियोगतो **मेधावी**, सत्थु ओवादधम्मे नवलोकुत्तरधम्मे च ठितत्ता **धम्मट्ठो**, आचारसीलस्स मग्गसीलस्स फलसीलस्स च वसेन **सीलसम्पन्नो**, सो **एकोपि** यथावुत्ताय सद्धाय अभावेन **अस्सद्धानं** इध इमस्मिं लोके “अम्हाकं इमे”ति जातब्बट्ठेन **जातीनं**, तथा पेमबन्धनेन बन्धनट्ठेन “**बन्धू**”ति च लद्धनामानं बन्धवानं **अत्थाय** हिताय होतीति ।

एवं साधारणतो वुत्तमत्थं अत्तूपनायिकं कत्वा दस्सेतुं “**निग्गह**”ति आदिना इतरगाथा वुत्ता । तत्थ **निग्गह अनुकम्पाय, चोदिता जातयो मया**ति इदानीपि दुग्गता कुसलं अकत्वा आयतिं परिक्किलेसं पुन मानुभवित्थाति निग्गहेत्वा जातयो मया ओवदिता । **जातिबन्धवपेमेन** “अम्हाकं अयं बन्धवो”ति एवं पवत्तेन पेमेन मम ओवादं अतिक्कमितुं असक्कोन्ता **कारं कत्वान भिक्खूसु** पसन्नचित्ता हुत्वा चीवरादिपच्चयदानेन चैव उपट्ठानेन च भिक्खूसु सक्कारसम्मानं कत्वा ते **अब्भतीता कालङ्कता** हुत्वा इमं लोकं अतिक्कन्ता । पुन तेति निपातमत्तं । **तिदिवं सुखन्ति**

देवलोकपरियापन्नसुखं, सुखं वा इदं तिदिवं अधिगता । “के पन ते”ति आह । “**भातरो मय्हं माता च, मोदन्ति कामकामिनो**”ति । अत्तना यथाकामितवत्थुकामसमङ्गिनो हुत्वा अभिरमन्तीति अत्थो ।

वस्सिकत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

९. यसोजत्थेरगाथावण्णना

कालपब्बङ्गसङ्कासोति आयस्मतो यसोजत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो विपस्सिस्स भगवतो काले आरामगोपककुले निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं विपस्सिं भगवन्तं आकासेन गच्छन्तं दिस्वा पसन्नमानसो लबुजफलं अदासि ।

सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थिनगरद्वारे केवट्टुगामे पञ्चकुलसतजेट्ठकस्स केवट्टुस्स पुत्तो हुत्वा निब्बत्ति, **यसोजो**तिस्स नामं अकंसु । सो वयप्पत्तो अत्तनो सहायेहि केवट्टुपुत्तेहि सङ्घिं मच्छगहणत्थं अचिरवतियं नदियं जालं खिपि । तत्थेको सुवण्णवण्णो महामच्छो अन्तोजालं पाविसि । तं ते रज्जो पसेनदिस्स दस्सेसुं । राजा “इमस्स सुवण्णवण्णस्स मच्छस्स वण्णकारणं भगवा जानाती”ति मच्छं गाहापेत्वा भगवतो दस्सेसि । भगवा “अयं कस्सपस्स सम्मासम्बुद्धस्स सासने ओसक्कमाने पब्बजित्वा मिच्छा पटिपज्जन्तो सासनं ओसक्कापेत्वा निरये निब्बत्तो एकं बुद्धन्तरं निरये पच्चित्वा ततो चुतो अचिरवतियं मच्छो हुत्वा निब्बत्तो”ति वत्वा तस्स भगिनीनज्ज निरये निब्बत्तभावं, तस्स भातिकत्थेरस्स परिनिब्बुतभावज्ज तेनेव कथापेत्वा इमिस्सा अट्ठुप्पत्तिया **कपिलसुत्तं** देसेसि ।

सत्थु देसनं सुत्वा यसोजो संवेगजातो सङ्घिं अत्तनो सहायेहि भगवतो सन्तिके पब्बजित्वा पतिरूपे ठाने वसन्तो एकदिवसं सपरिसो भगवन्तं वन्दितुं जेतवनं अगमासि । तस्स आगमने सेनासनपज्जापनादिना विहारे उच्चासदमहासदो अहोसि । तं सुत्वा “भगवा सपरिसं यसोजं पणामेसी”ति (उदा० २३) सब्बं उदाने आगतनयेन वेदितब्बं । पणामितो पन आयस्मा यसोजो कसाभिहतो भदो अस्साजानीयो विय संविग्गमानसो सङ्घिं परिसाय वग्गुमुदाय नदिया तीरे वसन्तो घटेन्तो वायमन्तो विपस्सनं वट्ठेत्वा अन्तोवस्सेयेव छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.४७.३२-३९) —

“नगरे बन्धुमतिया, आरामिको अहं तदा ।
अद्वसं विरजं बुद्धं, गच्छन्तं अनिलज्जसे ॥

“लबुजं फलमादाय, बुद्धसेट्ठस्सदासहं ।
आकासेव ठितो सन्तो, पटिग्गण्हि महायसो ॥

“वित्तिसज्जाननो मय्हं, दिट्ठधम्मसुखावहो ।
फलं बुद्धस्स दत्त्वान, विप्पसन्नेन चेतसा ॥

“अधिगज्झिं तदा पीतिं, विपुलं सुखमुत्तमं ।
उप्पज्जतेव रतनं, निब्बत्तस्स तहिं तहिं ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं फलं अददिं तदा ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, फलदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

छळभिज्जं पन समानं सपरिसं आयस्मन्तं यसोजं सत्था पक्कोसित्वा आनेज्जसमापत्तिना पटिसन्थारमकासि । सो सब्बेपि धुतङ्गधम्मो समादाय वत्तति । तेनस्स सरीरं किसं अहोसि लूखं दुब्बण्णं, तं भगवा परमप्पिच्छताय पसंसन्तो —

२४३:“कालपब्बङ्गसङ्कासो, किसो धमनिसन्थतो ।

मत्तञ्जू अन्नपानम्हि, अदीनमानसो नरो”ति ॥ — पठमं गाथमाह ।

तत्थ **कालपब्बङ्गसङ्कासो**ति मंसूपचयविगमेन किसदुसण्ठितसरीरावयवताय दन्तिलतापब्बसदिसङ्को, तेनाह “**किसो धमनिसन्थतो**”ति । **किसो**ति मोनेय्यपटिपदापूरणेन किससरीरो । **धमनिसन्थतो**ति धमनीहि सन्थतगतो अप्पमंसलोहितताय पाकटीहि कण्डरसिराहि विततसरीरो । **मत्तञ्जू**ति परियेसनपटिग्गहणपरिभोगविस्सज्जनेसु पमाणञ्जू । **अदीनमानसो**ति कोसज्जादीहि अनभिभूतत्ता अलीनचित्तो अकुसीतवुत्ति । **नरो**ति पुरिसो, पोरिसस्स धुरस्स वहनतो पोरिसलक्खणसम्पन्नो पुरिसधोरहोति अधिप्पायो ।

एवं थेरो सत्थारा पसट्ठो पसट्ठभावानुरूपं अत्तनो अधिवासनखन्तिवीरियारम्भविवेकाभिरतिकित्तनमुखेन भिक्खूनं धम्मं कथेन्तो —

२४४:“फुट्ठो डंसेहि मकसेहि, अरञ्जस्मिं ब्रहावने ।

नागो सङ्गामसीसेव, सतो तत्राधिवासये ॥

२४५:“यथा ब्रह्मा तथा एको, यथा देवो तथा दुवे ।

यथा गामो तथा तयो, कोलाहलं ततुत्तरि”न्ति ॥ —

इमा द्वे गाथा अभसि ।

तत्थ **नागो सङ्गामसीसेवा**ति यथा नाम आजानेय्यो हत्थिनागो युद्धमण्डले असिसत्तितोमरादिप्पहारे अधिवासेत्वा परसेनं विद्धंसेति, एवं भिक्खु **अरञ्जस्मिं ब्रहावने** अरञ्जानियं डंसादिपरिस्सये **सतो** सम्पजानो अधिवासेय्य, अधिवासेत्वा च भावनाबलेन मारबलं विधमेय्य ।

यथा ब्रह्माति यथा ब्रह्मा एकको चित्तप्पकोपरहितो ज्ञानसुखेन निच्चमेव सुखितो विहरति **तथा एको**ति भिक्खुपि एको अदुतियो विवेकसुखमनुब्रूहेन्तो सुखं विहरति । एकस्स सामञ्जसुखं पणीतन्ति हि वुत्तं । एतेन एकविहारी भिक्खु “ब्रह्मसमो”ति ओवादं देति । **यथा देवो तथा दुवे**ति यथा देवानं अन्तरन्तरा चित्तप्पकोपोपि सिया, तथा द्विन्नं भिक्खूनं सहवासे घट्टनापि भवेय्याति सदुतियवासेन भिक्खु “देवसमो”ति वुत्तो । **यथा गामो तथा तयो**ति अस्मिमेव पाठे तिण्णं भिक्खूनं सहवासो गामवाससदिसो विवेकवासो न होतीति अधिप्पायो । **कोलाहलं ततुत्तरि**न्ति ततो तयतो उपरि च बहूनं संवासो कोलाहलं उच्चासद्धमहासद्धमहाजनसन्निपातसदिसो, तस्मा एकविहारिना भवितब्बन्ति अधिप्पायोति ।

यसोजत्थेरगाथावण्णना निड्ढिता ।

१०. साटिमत्तियत्थेरगाथावण्णना

अहु तुहं पुरे सद्धाति आयस्मतो साटिमत्तियत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो सिद्धत्थस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो एकदिवसं सत्थारं दिस्वा पसन्नमानसो तालवण्टं अदासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे मगधरट्ठे ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा **साटिमत्तियो**ति लद्धनामो वयप्पत्तो हेतुसम्पन्नताय आरज्जकभिक्षून् सन्तिके पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.३८.४३-४७) —

“सिद्धत्थस्स भगवतो, तालवण्टमदासहं ।
सुमनेहि पटिच्छन्नं, धारयामि महारहं ॥

“चतुन्नवुत्तितो कप्पे, तालवण्टमदासहं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, तालवण्टस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

छळभिज्जो पन हुत्वा भिक्षू ओवदति अनुसासति बहू च सत्ते धम्मं कथेत्वा सरणेसु च सीलेसु च पतिट्ठापेसि । अज्जतरज्ज कुलं अस्सद्धं अप्पसन्नं सद्धं पसन्नं अकासि । तेन तस्मिं कुले मनुस्सा थेरे अभिप्पसन्ना अहेसुं । तत्थेका दारिका अभिरूपा दस्सनीया थेरं पिण्डाय पविट्ठं सक्कच्चं भोजनेन परिविसति । अथेकदिवसं मारो “एवं इमस्स अयसो वट्ठिस्सति, अप्पतिट्ठो भविस्सती”ति चिन्तेत्वा थेरस्स रूपेण गन्त्वा तं दारिकं हत्थे अगगहेसि । दारिका “नायं मनुस्ससम्फस्सो”ति च अज्जासि, हत्थज्ज मुज्जापेसि । तं दिस्वा घरजनो थेरे अप्पसादं जनेसि । पुनदिवसे थेरो तं कारणं अनावज्जेन्तो तं घरं अगमासि । तत्थ मनुस्सा अनादरं अकंसु । थेरो तं कारणं आवज्जेन्तो मारस्स किरियं दिस्वा “तस्स गीवायं कुक्कुरकुणपं पटिमुज्जतू”ति अधिट्ठित्वा तस्स मोचनत्थं उपगतेन मारेण अतीतदिवसे कतकिरियं कथापेत्वा तं तज्जेत्वा विस्सज्जेसि । तं दिस्वा घरसामिको “खमथ, भन्ते, अच्चय”न्ति खमापेत्वा “अज्जतगे अहमेव, भन्ते, तुम्हे उपट्ठहामी”ति आह । थेरो तस्स धम्मं कथेन्तो —

२४६: “अहु तुहं पुरे सद्धा, सा ते अज्ज न विज्जति ।
यं तुहं तुहमेवेतं, नत्थि दुच्चरितं मम ॥

२४७: “अनिच्चा हि चला सद्धा, एवं दिट्ठा हि सा मया ।
रज्जन्तिपि विरज्जन्ति, तत्थ किं जिज्यते मुनि ॥

२४८: “पच्चति मुनिनो भत्तं, थोकं थोकं कुले कुले ।
पिण्डिकाय चरिस्सामि, अत्थि जङ्घबलं ममा”ति ॥ —

तिस्सो गाथा अभासि ।

तत्थ अहु तुहं पुरे सद्धा, सा ते अज्ज न विज्जतीति, उपासक, इतो पुब्बे तव मयि “अय्यो धम्मचारी समचारी”ति आदिना सद्धा अहोसि, सा सद्धा ते तव अज्ज इदानीं न उपलब्धति । तस्मा यं तुहं तुहमेवेतन्ति

चतुपच्चयदानं, तुहमेव एतं होतु, न तेन मय्हं अत्थो, सम्मा पसन्नचित्तेन हि दानं नाम दातव्वन्ति अधिप्पायो। अथ वा यं तुहं तुहमेवेतन्ति यं तव मयि अज्ज अगारवं पवत्तं, तं तुहमेव, तस्स फलं तथा एव पच्चनुभवितव्वं, न मयाति अत्थो। नत्थि दुच्चरितं ममाति मम पन दुच्चरितं नाम नत्थि मग्गेनेव दुच्चरितहेतूनं किलेसानं समुच्छिन्नत्ता।

अनिच्चा हि चला सद्धाति यस्मा पोथुज्जनिका सद्धा अनिच्चा एकन्तिका न होति, ततो एव चला अस्सपिट्ठे ठपितकुम्भण्डं विय, थुसरासिम्हि निखातखाणुकं विय च अनवट्ठिता। **एवं दिट्ठा हि सा मयाति** एवं भूता च सा सद्धा मया तयि दिट्ठा पच्चक्खतो विदिता। **रज्जन्तिपि विरज्जन्तीति** एवं तस्सा अनवट्ठितत्ता एव इमे सत्ता कदाचि कत्थचि मित्तसन्थववसेन रज्जन्ति सिनेहम्पि करोन्ति, कदाचि विरज्जन्ति विरत्तचित्ता होन्ति। **तत्थ किं जिय्यते मुनीति** तस्मिं पुथुज्जनानं रज्जने विरज्जने च मुनि पव्वजितो किं जिय्यति, का तस्स हानीति अत्थो।

“सचे मम पच्चये न गणहथ, कथं तुम्हे यापेथा”ति एवं मा चिन्तयीति दस्सेन्तो **“पच्चती”**ति गाथमाह। तस्सत्थो **मुनिनो** पव्वजितस्स भत्तं नाम **कुले कुले** अनुघरं दिवसे दिवसे **थोकं थोकं** पच्चते, न च तुहं एव गेहे। **पिण्डिकाय चरिस्सामि, अत्थि जङ्घबलं ममाति** अत्थि मे जङ्घबलं, नाहं ओभगगजङ्घो न खज्जो न च पादरोगी, तस्मा पिण्डिकाय मिस्सकभिक्षाय चरिस्सामि, “यथापि भमरो पुप्फ”न्तिआदिना (ध० प० ४९; नेत्ति० १२३) सत्थारा वुत्तनयेन पिण्डाय चरित्वा यापेस्सामीति दस्सेति।

साटिमत्तियत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता।

११. उपालित्थेरगाथावण्णना

सद्धाय अभिनिक्खम्माति आयस्मतो उपालित्थेरस्स गाथा। का उप्पत्ति? अयम्पि पदुमुत्तरस्स भगवतो काले हंसवतीनगरे कुलघरे निव्वत्तो एकदिवसं सत्थु धम्मं सुणन्तो सत्थारं एकं भिक्षुं विनयधरानं अग्गट्ठाने ठपेन्तं दिस्वा अधिकारकम्मं कत्वा तं ठानन्तरं पत्थेसि। सो यावजीवं कुसलं कत्वा देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे कप्पकगेहे पटिसन्धिं गण्णि, **उपालीतिस्स** नामं अकंसु। सो वयप्पत्तो अनुरुद्धादीनं छन्नं खत्तियानं पसादको हुत्वा तथागते अनुपियम्बवने विहरन्ते पव्वजनत्थाय निक्खमन्तेहि छहि खत्तियेहि सद्धिं निक्खमित्वा पव्वजि। तस्स पव्वज्जाविधानं पाळियं आगतमेव (चूळव० ३३०)।

सो पव्वजित्वा उपसम्पन्नो सत्थु सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा “मय्हं, भन्ते, अरज्जवासं अनुजानाथा”ति आह। भिक्षु तव अरज्जे वसन्तस्स एकमेव धुरं वट्ठिस्सति, अम्हाकं पन सन्तिके वसन्तस्स गन्थधुरज्ज विपस्सनाधुरज्ज परिपूरेस्सतीति। थेरो सत्थु वचनं सम्पटिच्छित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि। तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर १.१.४४१-५९५) —

“नगरे हंसवतिया, सुजातो नाम ब्राह्मणो।
असीतिकोटिनिचयो, पहूतधनधज्जवा॥

“अज्झायको मन्तधरो, तिण्णं वेदान पारगू।
लक्खणे इतिहासे च, सधम्मे पारमिं गतो॥

“परिब्बाजा एकसिखा, गोतमा बुद्धसावका ।
चरका तापसा चेव, चरन्ति महिया तदा ॥

“तेपि मं परिवारेन्ति, ब्राह्मणो विस्सुतो इति ।
बहुज्जनो मं पूजेति, नाहं पूजेमि किञ्चनं ॥

“पूजारहं न पस्सामि, मानत्थद्धो अहं तदा ।
बुद्धोति वचनं नत्थि, ताव नुप्पज्जते जिनो ॥

“अच्चयेन अहोरत्तं, पदुमुत्तरनामको ।
सब्बं तमं विनोदेत्वा, लोके उप्पज्जि चक्खुमा ॥

“वित्थारिके बाहुजज्जे, पुथुभूते च सासने ।
उपागमि तदा बुद्धो, नगरं हंससव्हयं ॥

“पितु अत्थाय सो बुद्धो, धम्मं देसेसि चक्खुमा ।
तेन कालेन परिसा, समन्ता योजनं तदा ॥

“सम्मतो मनुजानं सो, सुनन्दो नाम तापसो ।
यावता बुद्धपरिसा, पुप्फेहच्छादयी तदा ॥

“चतुसच्चं पकासेन्ते, सेट्ठे च पुप्फमण्डपे ।
कोटिसतसहस्सानं, धम्माभिसमयो अहु ॥

“सत्तरत्तिन्दिवं बुद्धो, वस्सेत्वा धम्मवुट्ठियो ।
अट्ठमे दिवसे पत्ते, सुनन्दं कित्तयी जिनो ॥

“देवलोके मनुस्से वा, संसरन्तो अयं भवे ।
सब्बेसं पवरो हुत्वा, भवेसु संसरिस्सति ॥

“कप्पसतसहस्समिहि, ओक्काककुलसम्भवो ।
गोतमो नाम गोत्तेन, सत्था लोके भविस्सति ॥

“तस्स धम्मेसु दायादो, ओरसो धम्मनिम्मितो ।
मन्ताणिपुत्तो पुण्णोति, हेस्सति सत्थु सावको ॥

“एवं कित्तयि सम्बुद्धो, सुनन्दं तापसं तदा ।
हासयन्तो जनं सब्बं, दस्सयन्तो सकं बलं ॥

“कतञ्जली नमस्सन्ति, सुनन्दं तापसं जना ।
बुद्धे कारं करित्वान, सोधेसि गतिमत्तनो ॥

“तत्थ मे अहु सङ्कप्पो, सुत्त्वान मुनिनो वचं ।
अहम्पि कारं कस्सामि, यथा पस्सामि गोतमं ॥

“एवाहं चिन्तयित्वान, किरियं चिन्तयिं मम ।
क्याहं कम्मं आचरामि, पुञ्जक्खेत्ते अनुत्तरे ॥

“अयञ्च पाठिको भिक्खु, सब्बपाठिस्स सासने ।
विनये अग्गनिक्खित्तो, तं ठानं पत्थये अहं ॥

“इदं मे अमितं भोगं, अक्खोभं सागरूपमं ।
तेन भोगेन बुद्धस्स, आरामं मापये अहं ॥

“सोभनं नाम आरामं, नगरस्स पुरत्थतो ।
किणित्वा सतसहस्सेन, सङ्घारामं अमापयिं ॥

“कूटागारे च पासादे, मण्डपे हम्मिये गुहा ।
चङ्कमे सुकते कत्वा, सङ्घारामं अमापयिं ॥

“जन्ताघरं अगिसालं, अथो उदकमाळकं ।
न्हानघरं मापयित्वा, भिक्खुसङ्घस्सदासहं ॥

“आसन्दियो पीठके च, परिभोगे च भाजने ।
आरामिकञ्च भेसज्जं, सब्बमेतं अदासहं ॥

“आरक्खं पट्टपेत्त्वान, पाकारं कारयिं दळ्हं ।
मा नं कोचि विहेठेसि, सन्तचित्तान तादिनं ॥

“सतसहस्सेनावासं, सङ्घारामे अमापयिं ।
वेपुल्लं तं मापयित्वा, सम्बुद्धं उपनामयिं ॥

“निट्ठापितो मयारामो, सम्पटिच्छ तुवं मुनि ।
निय्यादेस्सामि तं वीर, अधिवासेहि चक्खुम ॥

“पदुमुत्तरो लोकविदू, आहुतीनं पटिग्गहो ।
मम सङ्कप्पमञ्जाय, अधिवासेसि नायको ॥

“अधिवासनमज्जाय, सब्बज्जुस्स महेसिनो ।
भोजनं पटियादेत्वा, कालमारोचयिं अहं ॥

“आरोचितमिह कालमिह, पदुमुत्तरनायको ।
खीणासवसहस्सेहि, आरामं मे उपागमि ॥

“निसिन्नं कालमज्जाय, अन्नपानेन तप्पयिं ।
भुत्ताविं कालमज्जाय, इदं वचनमब्रविं ॥

“कीतो सतसहस्सेन, तत्तकेनेव कारितो ।
सोभनो नाम आरामो, सम्पटिच्छ तुवं मुनि ॥

“इमिनारामदानेन, चेतनापणिधीहि च ।
भवे निब्बत्तमानोहं, लभामि मम पत्थितं ॥

“पटिग्गहेत्वा सम्बुद्धो, सङ्घारामं सुमापितं ।
भिक्खुसङ्घे निसीदित्वा, इदं वचनमब्रवि ॥

“यो सो बुद्धस्स पादासि, सङ्घारामं सुमापितं ।
तमहं कित्थयिस्सामि, सुणाथ मम भासतो ॥

“हत्थी अस्सा रथा पत्ती, सेना च चतुरङ्गिनी ।
परिवारेस्सन्तिमं निच्चं, सङ्घारामस्सिदं फलं ॥

“सट्ठि तूरसहस्सानि, भेरियो समलङ्कता ।
परिवारेस्सन्तिमं निच्चं, सङ्घारामस्सिदं फलं ॥

“छळसीतिसहस्सानि, नारियो समलङ्कता ।
विचित्तवत्थाभरणा, आमुत्तमणिकुण्डला ॥

“अळारपम्हा हसुला, सुसज्जा तनुमज्झिमा ।
परिवारेस्सन्तिमं निच्चं, सङ्घारामस्सिदं फलं ॥

“तिसकप्पसहस्सानि, देवलोके रमिस्सति ।
सहस्सक्खत्तुं देविन्दो, देवरज्जं करिस्सति ॥

“देवराजेन पत्तब्बं, सब्बं पटिलभिस्सति ।
अनूनभोगो हुत्वान, देवरज्जं करिस्सति ॥

“सहस्सकखत्तुं चक्कवत्ती, राजा रट्ठे भविस्सति ॥
पथब्बा रज्जं विपुलं, गणनातो असङ्खियं ॥

“कप्पसतसहस्समिहि, ओक्काककुलसम्भवो ।
गोतमो नाम गोत्तेन, सत्था लोके भविस्सति ॥

“तस्स धम्मेसु दायादो, ओरसो धम्मनिम्मितो ।
उपालि नाम नामेन, हेस्सति सत्थु सावको ॥

“विनये पारमिं पत्त्वा, ठानाठाने च कोविदो ।
जिनसासनं धारेन्तो, विहरिस्सतिनासवो ॥

“सब्बमेतं अभिज्जाय, गोतमो सक्कपुङ्गवो ।
भिक्खुसङ्घे निसीदित्वा, एतदग्गे ठपेस्सति ॥

“अपरिमेय्युपादाय, पत्थेमि तव सासनं ।
सो मे अत्थो अनुप्पत्तो, सब्बसंयोजनक्खयो ॥

“यथा सूलावुतो पोसो, राजदण्डेन तज्जितो ।
सूले सातं अविन्दन्तो, परिमुत्तिव इच्छति ॥

“तथेवाहं महावीर, भवदण्डेन तज्जितो ।
कम्मसूलावुतो सन्तो, पिपासावेदनट्टितो ॥

“भवे सातं न विन्दामि, डय्हन्तो तीहि अग्गिभि ।
परिमुत्तिं गवेसामि, यथापि राजदण्डितो ॥

“यथा विसादो पुरिसो, विसेन परिपीळितो ।
अगदं सो गवेसेय्य, विसघातायुपालनं ॥

“गवेसमानो पस्सेय्य, अगदं विसघातकं ।
तं पिवित्वा सुखी अस्स, विसम्हा परिमुत्तिया ॥

“तथेवाहं महावीर, यथा विसहतो नरो ।
सम्पीळितो अविज्जाय, सद्धम्मागदमेसहं ॥

“धम्मागदं गवेसन्तो, अहक्खिं सक्कसासनं ।
अगं सब्बोसधानं तं, सब्बसल्लविनोदनं ॥

“धम्मोसधं पिवित्वान, विसं सब्बं समूहनिं ।
अजरामरं सीतिभावं, निब्बानं फस्सयिं अहं ॥

“यथा भूतट्टितो पोसो, भूतग्गाहेन पीळितो ।
भूतवेज्जं गवेसेय्य, भूतस्मा परिमुत्तिया ॥

“गवेसमानो पस्सेय्य, भूतविज्जासु कोविदं ।
तस्स सो विहने भूतं, समूलञ्च विनासये ॥

“तथेवाहं महावीर, तमग्गाहेन पीळितो ।
जाणालोकं गवेसामि, तमतो परिमुत्तिया ॥

“अथद्वसं सक्कमुनिं, किलेसतमसोधनं ।
सो मे तमं विनोदेसि, भूतवेज्जोव भूतकं ॥

“संसारसोतं सञ्छिन्दिं, तण्हासोतं निवारयिं ।
भवं उग्घाटयिं सब्बं, भूतवेज्जोव मूलतो ॥

“गरुळो यथा ओपतति, पन्नगं भक्खमत्तनो ।
समन्ता योजनसतं, विक्खोभेति महासरं ॥

“पन्नगं सो गहेत्वान, अधोसीसं विहेठयं ।
आदाय सो पक्कमति, येनकामं विहङ्गमो ॥

“तथेवाहं महावीर, यथापि गरुळो बली ।
असङ्खतं गवेसन्तो, दोसे विक्खालयिं अहं ॥

“दिट्ठो अहं धम्मवरं, सन्तिपदमनुत्तरं ।
आदाय विहरामेतं, गरुळो पन्नगं यथा ॥

“आसावती नाम लता, जाता चित्तलतावने ।
तस्सा वस्ससहस्सेन, एकं निब्बत्तते फलं ॥

“तं देवा पयिरुपासन्ति, तावदूरफले सति ।
देवानं सा पिया एवं, आसावती लतुत्तमा ॥

“सतसहस्सुपादाय, ताहं परिचरे मुनि ।
सायं पातं नमस्सामि, देवा आसावतिं यथा ॥

“अवज्झा पारिचरिया, अमोघा च नमस्सना ।
दूरागतम्पि मं सन्तं, खणोयं न विराधयि ॥

“पटिसन्धिं न पस्सामि, विचिनन्तो भवे अहं ।
निरूपधि विप्पमुत्तो, उपसन्तो चरामहं ॥

“यथापि पदुमं नाम, सूरियरंसेन पुप्फति ।
तथेवाहं महावीर, बुद्धरंसेन पुप्फितो ॥

“यथा बलाकयोनिमिहि, न विज्जति पुमो सदा ।
मेघेसु गज्जमानेसु, गब्भं गणहन्ति ता सदा ॥

“चिरम्पि गब्भं धारेन्ति, याव मेघो न गज्जति ।
भारतो परिमुच्चन्ति, यदा मेघो पवस्सति ॥

“पदुमुत्तरबुद्धस्स, धम्ममेघेन गज्जतो ।
सद्देन धम्ममेघस्स, धम्मगब्भं अगणहं ॥

“सतसहस्सुपादाय, पुज्जगब्भं धरेमहं ।
नप्पमुच्चामि भारतो, धम्ममेघो न गज्जति ॥

“यदा तुवं सकयमुनि, रम्मे कपिलवत्थवे ।
गज्जसि धम्ममेघेन, भारतो परिमुच्चहं ॥

“सुज्जतं अनिमित्तञ्च, तथाप्पणिहितम्पि च ।
चतुरो च फले सब्बे, धम्मेवं विजनयिं अहं ॥

“अपरिमेय्युपादाय, पत्थेमि तव सासनं ।
सो मे अत्थो अनुप्पत्तो, सन्तिपदमनुत्तरं ॥

“विनये पारमिं पत्तो, यथापि पाठिको इसि ।
न मे समसमो अत्थि, धारेमि सासनं अहं ॥

“विनये खन्धके चापि, तिकच्छेदे च पञ्चके ।
एत्थ मे विमति नत्थि, अक्खरे ब्यज्जनेपि वा ॥

“निग्गहे पटिकम्मे च, ठानाठाने च कोविदो ।
ओसारणे वुट्ठापने, सब्बत्थ पारमिं गतो ॥

“विनये खन्धके वापि, निखिपित्वा पदं अहं ।
उभतो विनिवेठेत्वा, रसतो ओसरेय्यहं ॥

“निरुत्तिया सुकुसलो, अत्थानत्थे च कोविदो ।
अनज्जातं मया नत्थि, एकगो सत्थु सासने ॥

“रूपदक्खो अहं अज्ज, सक्कपुत्तस्स सासने ।
कङ्खं सब्बं विनोदेमि, छिन्दामि सब्बसंसयं ॥

“पदं अनुपदज्चापि, अक्खरज्चापि ब्यज्जनं ।
निदाने परियोसाने, सब्बत्थ कोविदो अहं ॥

“यथापि राजा बलवा, निग्गण्हित्वा परन्तपे ।
विजिनित्वान सङ्गामं, नगरं तत्थ मापये ॥

“पाकारं परिखज्चापि, एसिकं द्वारकोट्टकं ।
अट्टालके च विविधे, कारये नगरे बहू ॥

“सिङ्घाटकं चच्चरज्ज, सुविभत्तन्तरापणं ।
कारयेय्य सभं तत्थ, अत्थानत्थविनिच्छयं ॥

“निग्घातत्थं अमित्तानं, छिद्वाछिद्दज्ज जानितुं ।
बलकायस्स रक्खाय, सेनापच्चं ठपेति सो ॥

“आरक्खत्थाय भण्डस्स, निधानकुसलं नरं ।
मा मे भण्डं विनस्सीति, भण्डरक्खं ठपेति सो ॥

“ममत्तो होति यो रज्जो, वुद्धिं यस्स च इच्छति ।
तस्साधिकरणं देति, मित्तस्स पटिपज्जितुं ॥

“उप्पातेसु निमित्तेसु, लक्खणेसु च कोविदं ।
अज्झायकं मन्तधरं, पोरोहिच्चे ठपेति सो ॥

“एतेहङ्गेहि सम्पन्नो, खत्तियोति पवुच्चति ।
सदा रक्खन्ति राजानं, चक्कवाकोव दुक्खितं ॥

“तथेव त्वं महावीर, हतामित्तोव खत्तियो ।
सदेवकस्स लोकस्स, धम्मराजाति वुच्चति ॥

“तित्थिये निहनित्वान, मारज्चापि ससेनकं ।
तमन्धकारं विधमित्वा, धम्मनगरं अमापयि ॥

“सीलं पाकारकं तत्थ, जाणं ते द्वारकोट्टकं ।
सद्धा ते एसिका वीर, द्वारपालो च संवरो ॥

“सतिपट्टानमट्टालं, पज्जा ते चच्चरं मुने ।
इद्धिपादञ्च सिङ्घाटं, धम्मवीथि सुमापिता ॥

“सुत्तन्तं अभिधम्मञ्च, विनयज्चापि केवलं ।
नवङ्गं बुद्धवचनं, एसा धम्मसभा तव ॥

“सुज्जतं अनिमित्तञ्च, विहारञ्चप्पणीहितं ।
आनेज्जञ्च निरोधो च, एसा धम्मकुटी तव ॥

“पज्जाय अग्गो निक्खित्तो, पटिभाने च कोविदो ।
सारिपुत्तोति नामेन, धम्मसेनापती तव ॥

“चुतूपपातकुसलो, इद्धिया पारमिं गतो ।
कोलितो नाम नामेन, पोरोहिच्चो तवं मुने ॥

“पोराणकवंसधरो, उग्गतेजो दुरासदो ।
धुतवादीगुणेनग्गो, अक्खदस्सो तवं मुने ॥

“बहुस्सुतो धम्मधरो, सब्बपाठी च सासने ।
आनन्दो नाम नामेन, धम्मारक्खो तवं मुने ॥

“एते सब्बे अतिक्कम्म, पमेसि भगवा ममं ।
विनिच्छयं मे पादासि, विनये विञ्जुदेसितं ॥

“यो कोचि विनये पज्झं, पुच्छति बुद्धसावको ।
तत्थ मे चिन्तना नत्थि, तज्जेवत्थं कथेमहं ॥

“यावता बुद्धखेत्तमिह, ठपेत्वा तं महामुनि ।
विनये मादिसो नत्थि, कुतो भिय्यो भविस्सति ॥

“भिक्षुसङ्घे निसीदित्वा, एवं गज्जति गोतमो ।
उपालिस्स समो नत्थि, विनये खन्धकेसु च ॥

“यावता बुद्धभणितं, नवङ्गं सत्थुसासनं ।
विनयोगधं तं सब्बं, विनयमूलपस्सिनो ॥

“मम कम्मं सरित्त्वान, गोतमो सक्कपुङ्गवो ।
भिक्खुसङ्घे निसीदित्वा, एतदग्गे ठपेसि मं ॥

“सतसहस्सुपादाय, इमं ठानं अपत्थयिं ।
सो मे अत्थो अनुप्पत्तो, विनये पारमिं गतो ॥

“सक्क्यानं नन्दिजननो, कप्पको आसहं पुरे ।
विजहित्वान तं जातिं, पुत्तो जातो महेसिनो ॥

“इतो दुतियके कप्पे, अज्जसो नाम खत्तियो ।
अनन्ततेजो अमितयसो, भूमिपालो महद्धनो ॥

“तस्स रज्जो अहं पुत्तो, चन्दनो नाम खत्तियो ।
जातिमदेनुपत्थद्धो, यसभोगमदेन च ॥

“नागसतसहस्सानि, सब्बालङ्कारभूसिता ।
तिधापभिन्ना मातङ्गा, परिवारेन्ति मं सदा ॥

“सबलेहि परेतोहं, उय्यानं गन्तुकामको ।
आरुह्य सिरिकं नागं, नगरा निक्खमिं तदा ॥

“चरणेन च सम्पन्नो, गुत्तद्वारो सुसंवुतो ।
देवलो नाम सम्बुद्धो, आगच्छि पुरतो मम ॥

“पेसेत्वा सिरिकं नागं, बुद्धं आसादयिं तदा ।
ततो सज्जातकोपो सो, नागो नुद्धरते पदं ॥

“नागं रुण्णमनं दिस्वा, बुद्धे कोधं अकासहं ।
विहेसयित्वा सम्बुद्धं, उय्यानं अगमासहं ॥

“सातं तत्थ न विन्दामि, सिरो पज्जलितो यथा ।
परिळाहेन ड्हामि, मच्छोव बळिसादको ॥

“ससागरन्ता पथवी, आदित्ता विय होति मे ।
पितु सन्तिकुपागम्म, इदं वचनमब्रविं ॥

“आसीविसंव कुपितं, अग्निक्खन्धं आगतं ।
मत्तं कुञ्जरं दन्तिं, यं सयम्भुमसादयिं ॥

“आसादितो मया बुद्धो, घोरो उगगतपो जिनो ।
पुरा सब्बे विनस्साम, खमापेस्साम तं मुनिं ॥

“नो चे तं निज्झापेस्साम, अत्तदन्तं समाहितं ।
ओरेन सत्तदिवसा, रट्ठं मे विधमिस्सति ॥

“सुमेखलो कोसियो च, सिग्गवो चापि सत्तको ।
आसादयित्वा इसयो, दुग्गता ते सरट्ठका ॥

“यदा कुप्पन्ति इसयो, सज्जता ब्रह्मचारिनो ।
सदेवकं विनासेन्ति, ससागरं सपब्बतं ॥

“तियोजनसहस्समिहि, पुरिसे सन्निपातयिं ।
अच्चयं देसनत्थाय, सयम्भुं उपसङ्कमिं ॥

“अल्लवत्था अल्लसिरा, सब्बेव पज्जलीकता ।
बुद्धस्स पादे निपतित्वा, इदं वचनमब्रवुं ॥

“खमस्सु त्वं महावीर, अभियाचति तं जनो ।
परिळाहं विनोदेहि, मा नो रट्ठं विनासय ॥

“सदेवमानुसा सब्बे, सदानवा सरक्खसा ।
अयोमयेन कूटेन, सिरं भिन्देय्यु मे सदा ॥

“दके अग्निं न सण्ठाति, बीजं सेले न रूहति ।
अगदे किमि न सण्ठाति, कोपो बुद्धे न जायति ॥

“यथा च भूमिं अचला, अप्पमेय्यो च सागरो ।
अनन्तको च आकासो, एवं बुद्धा अखोभिया ॥

“सदा खन्ता महावीरा, खमिता च तपस्सिनो ।
खन्तानं खमितानञ्च, गमनं तं न विज्जति ॥

“इदं वत्त्वान् सम्बुद्धो, परिळाहं विनोदयं ।
महाजनस्स पुरतो, नभं अब्भुग्गमी तदा ॥

“तेन कम्मेनहं वीर, हीनत्तं अज्झुपागतो ।
समतक्कम्म तं जातिं, पाविसिं अभयं पुरं ॥

“तदापि मं महावीर, ड्हमानं सुसण्ठितं ।
परिळाहं विनोदेसि, सयम्भुञ्च खमापयिं ॥

“अज्जापि मं महावीर, ड्हमानं तिहग्गिभि ।
निब्बापेसि तयो अग्गी, सीतिभावञ्च पापयिं ॥

“येसं सोतावधानत्थि, सुणाथ मम भासतो ।
अत्थं तुहं पवक्खामि, यथा दिट्ठं पदं मम ॥

“सयम्भुं तं विमानेत्वा, सन्तचित्तं समाहितं ।
तेन कम्मेनहं अज्ज, जातोमिहि नीचयोनियं ॥

“मा वो खणं विराधेथ, खणातीता हि सोचरे ।
सदत्थे वायमेय्याथ, खणो वो पटिपादितो ॥

“एकच्चानञ्च वमनं, एकच्चानं विरेचनं ।
विसं हलाहलं एके, एकच्चानञ्च ओसधं ॥

“वमनं पटिपन्नानं, फलट्ठानं विरेचनं ।
ओसधं फललाभीनं, पुञ्जक्खेत्तं गवेसिनं ॥

“सासनेन विरुद्धानं, विसं हलाहलं यथा ।
आसीविसो दिट्ठविसो, एवं ज्ञापेति तं नरं ॥

“सकिं पीतं हलाहलं, उपरुन्धति जीवितं ।
सासनेन विरुज्झित्वा, कप्पकोटिमिहि ड्हति ॥

“खन्तिया अविहिंसाय, मेत्तचित्तवताय च ।
सदेवकं सो तारेति, तस्मा ते अविराधिया ॥

“लाभालाभे न सज्जन्ति, सम्माननविमानने ।
पथवीसदिसा बुद्धा, तस्मा ते न विराधिया ॥

“देवदत्ते च वधके, चोरे अङ्गुलिमालके ।
राहुले धनपाले च, सब्बेसं समको मुनि ॥

“एतेसं पटिघो नत्थि, रागोमेसं न विज्जति ।
सब्बेसं समको बुद्धो, वधकस्सोरसस्स च ॥

“पन्थे दिस्वान कासावं, छट्ठितं मीळ्हमक्खितं ।
सिरस्मिं अज्जलिं कत्वा, वन्दितब्बं इसिद्धजं ॥

“अब्भतीता च ये बुद्धा, वत्तमाना अनागता ।
धजेनानेन सुज्झन्ति, तस्मा एते नमस्सिया ॥

“सत्थुकप्पं सुविनयं, धारेमि हृदयेनहं ।
नमस्समानो विनयं, विहरिस्सामि सब्बदा ॥

“विनयो आसयो मय्हं, विनयो ठानचङ्कमं ।
कप्पेमि विनये वासं, विनयो मम गोचरो ॥

“विनये पारमिप्पत्तो, समथे चापि कोविदो ।
उपालि तं महावीर, पादे वन्दति सत्थुनो ॥

“सो अहं विचरिस्सामि, गामा गामं पुरा पुरं ।
नमस्समानो सम्बुद्धं, धम्मस्स च सुधम्मतं ॥

“किलेसा ज्ञापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

तत्थ हि नं सत्था सयमेव सकलं विनयपिटकं उगण्हापेसि । सो अपरभागे भारुकच्छकवत्थुं (पारा० ७८)
अज्जुकवत्थुं (पारा० १५८) कुमारकस्सपवत्थुन्ति इमानि तीणि वत्थूनि विनिच्छयि । सत्था एकेकस्मिं विनिच्छिते साधुकारं
दत्त्वा तयोपि विनिच्छये अट्ठुप्पत्तिं कत्वा थेरं विनयधरानं अगगट्ठाने ठपेसि । सो अपरभागे एकस्मिं उपोसथदिवसे
पातिमोक्खुदेससमये भिक्खू ओवदन्तो —

२४९:“सद्धाय अभिनिक्खम्म, नवपब्बजितो नवो ।
मित्ते भजेय्य कल्याणे, सुद्धाजीवे अतन्दिते ॥

२५०:“सद्धाय अभिनिक्खम्म, नवपब्बजितो नवो ।
सङ्गस्मिं विहरं भिक्खु, सिक्खेथ विनयं बुधो ॥

२५१:“सद्धाय अभिनिक्खम्म, नवपब्बजितो नवो ।
कप्पाकप्पेसु कुसलो, चरेय्य अपुरक्खतो”ति ॥ — तिस्सो गाथा अभासि ।

तत्थ सद्धायाति सद्धानिमित्तं, न जीविकत्थन्ति अत्थो । सद्धायाति वा कम्मफलानि रतनत्तयगुणञ्च सद्वहित्वा ।
अभिनिक्खम्माति घरावासतो निक्खमित्त्वा । नवपब्बजितोति नवो हुत्वा पब्बजितो, पठमवये एव पब्बजितो । नवोति

सासने सिक्खाय अभिनवो दहरो । मित्ते भजेय्य कल्याणे सुद्धाजीवे अतन्दितेति “पियो गरु भावनीयो”ति आदिना (अ० नि० ७.३७) वृत्तलक्खणे कल्याणमित्ते, मिच्छाजीवविवज्जनेन सुद्धाजीवे, आरद्धवीरियताय अतन्दिते भजेय्य उपसङ्कमेय्य, तेसं ओवादानुसासनीपटिग्गहणवसेन सेवेय्य । सङ्गस्मिं विहरन्ति सङ्गे भिक्खुसमूहे वत्तपटिवत्तपूरणवसेन विहरन्तो । सिक्खेथ विनयं बुधोति बोधजाणतासुकुसलो हुत्वा विनयपरियत्तिं सिक्खेय्य । विनयो हि सासनस्स आयु, तस्मिं ठिते सासनं ठितं होति । “बुद्धो”ति च पठन्ति, सो एवत्थो । कप्पाकप्पेसूति कप्पियाकप्पियेसु कुसलो सुत्तवसेन सुत्तानुलोमवसेन च निपुणो छेको । अपुरक्खतोति न पुरक्खतो तण्हादीहि कुतोचि पुरेक्खारं अपच्चासीसन्तो हुत्वा विहरेय्य ।

उपालित्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

१२. उत्तरपालत्थेरगाथावण्णना

पण्डितं वत मं सन्तन्ति आयस्मतो उत्तरपालत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिनन्तो विपस्सिस्स भगवतो गमनमग्गे सेतुं कारापेसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा उत्तरपालोति लद्धनामो वयप्पत्तो यमकपाटिहारियं दिस्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा समणधम्मं करोति । तस्स एकदिवसं अयोनिमोमनसिकारवसेन अनुभूतारम्मणं अनुस्सरन्तस्स कामरागो उप्पज्जि । सो तावदेव सहोद्धं चोरं गण्हन्तो विय अत्तनो चित्तं निग्गहेत्वा संवेगजातो पटिपक्खमनसिकारेण किलेसे विक्खम्भेत्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो भावनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.४७.१६-२०) —

“विपस्सिनो भगवतो, चङ्कमन्तस्स सम्मुखा ।
पसन्नचित्तो सुमनो, सेतुं कारापयिं अहं ॥

“एकनवुत्तितो कप्पे, यं सेतुं कारयिं अहं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, सेतुदानस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं... पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥
अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो पटिपत्तिं पच्चवेक्खित्वा सीहनादं नदन्तो —

२५२: “पण्डितं वत मं सन्तं, अलमत्थविचिन्तकं ।
पज्ज कामगुणा लोके, सम्मोहा पातयिंसु मं ॥

२५३: “पक्खन्दो मारविसये, दळ्हसल्लसमप्पितो ।
असक्खिं मच्चुराजस्स, अहं पासा पमुच्चितुं ॥

२५४: “सब्बे कामा पहीना मे, भवा सब्बे पदालिता ।
विक्खीणो जातिसंसारो, नत्थि दानि पुनब्भवो”ति ॥ —

तिस्सो गाथा अभसि ।

तत्थ पण्डितं वत मं सन्तन्ति सुतचिन्तामयाय पज्जाय वसेन पज्जासम्पन्नमि नाम मं समानं ।

अलमत्थविचिन्तकन्ति अत्तनो च परेसज्ज अत्थं हितं विचिन्तेतुं समत्थं, अलं वा परियत्तं अत्थस्स विचिन्तकं, किलेसविद्धंसनसमत्थं अत्थदस्सिनं वा, सब्बमेतं अत्तनो अन्तिमभविक्ताय थेरो वदति । पज्ज कामगुणाति रूपादयो पज्ज कामकोट्टासा । लोकेति तेसं पवत्तिट्ठानदस्सनं । सम्मोहाति सम्मोहनिमित्तं अयोनिमोमनसिकारहेतु । सम्मोहाति वा सम्मोहना सम्मोहकरा । पातयिंसूति धीरभावतो पातेसुं, लोकतो वा उत्तरितुकामं मं लोके पातयिंसूति अत्थो ।

पक्खन्दोति अनुपविट्ठो । मारविसयेति किलेसविसये किलेसमारस्स पवत्तिट्ठाने, तस्स वसं गतोति अधिष्ठायो । देवपुत्तमारस्स वा इस्सरियट्ठाने तं अनुपविसित्वा ठितो । दळ्हसल्लसमप्पितोति दळ्हं थिरं, दळ्हेन वा सल्लेन समप्पितो, रागसल्लेन हृदयं आहच्च विद्धो । असक्खिं मच्चुराजस्स, अहं पासा पमुच्चितुन्ति अगमगगसण्डासेन रागादिसल्लं अनवसेसतो उद्धरन्तोयेव रागबन्धनसङ्घाता मच्चुराजस्स पासा अहं परिमुच्चितुं असक्खिं, ततो अत्तानं पमोचेसिं ।

ततो एव च सब्बे कामा पहीना मे, भवा सब्बे पदालिताति वत्थारम्मणादिभेदेन अनेकभेदभिन्ना सब्बे किलेसकामा अरियमग्गेन समुच्छेदवसेन मया पहीना । किलेसकामेसु हि पहीनेसु वत्थुकामापि पहीना एव होन्ति । तथा कामभवकम्मभवादयो भवा सब्बे मग्गजाणासिना पदालिता विद्धंसिता । कम्मभवेसु हि पदालितेसु उपपत्तिभवा पदालिता एव होन्ति । एवं कम्मभवानं पदालितत्ता एव विक्खीणो जातिसंसारो, नत्थि दानि पुनब्भवोति । तस्सत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । इदमेव च थेरस्स अज्जाब्बाकरणं अहोसि ।

उत्तरपालत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

१३. अभिभूतत्थेरगाथावण्णना

सुणाथ जातयो सब्बेति आयस्मतो अभिभूतत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि उपचिन्नन्तो वेस्सभुस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो तादिसेन कल्याणमित्तसन्निस्सयेन सासने अभिप्पसन्नो अहोसि । सो सत्थरि परिनिब्बुते तस्स धातुं गहेतुं महाजने उस्साहं करोन्ते सयं सब्बपठमं गन्धोदकेन चित्तकं निब्बापेसि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे वेठपुरनगरे राजकुले निब्बत्तित्वा अभिभूतोति लद्धनामो पितु अच्चयेन रज्जं कारेति । तस्मिज्च समये भगवा जनपदचारिकं चरन्तो अनुपुब्बेन तं नगरं पापुणि । ततो सो राजा “भगवा किर मम नगरं अनुप्पत्तो”ति सुत्वा सत्थु सन्तिकं गन्त्वा धम्मं सुत्वा दुतियदिवसे महादानं पवत्तेसि । भगवा भुत्तावी तस्स रज्जो अज्झासयानुरूपं अनुमोदनं करोन्तोयेव वित्थारतो धम्मं देसेसि । सो धम्मं सुत्वा लद्धप्पसादो रज्जं पहाय पब्बजित्वा अरहत्तं सच्छाकासि । तेन वुत्तं अपदाने (अप० थेर २.४७.११-१५) —

“दय्हमाने सरीरम्हि, वेस्सभुस्स महेसिनो ।

गन्धोदकं गहेत्त्वान, चित्तं निब्बापयिं अहं ॥

“एकत्तिसे इतो कप्पे, चित्तं निब्बापयिं अहं ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, गन्धोदकस्सिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहतं पन पत्वा विमुत्तिसुखेन विहरन्ते तस्मिं तस्स जातका अमच्चा पारिसज्जा नागरा जानपदाति सब्बे समागन्त्वा, “भन्ते, कस्मा त्वं अम्हे अनाथे कत्वा पब्बजितो”ति परिदेविसु। थेरो ते जातिपमुखे मनुस्से परिदेवन्ते दिस्वा तेसं अत्तनो पब्बज्जकारणविभावनमुखेन धम्मं कथेन्तो —

२५५: “सुणाथ जातयो सब्बे, यावन्तेत्थ समागता।
धम्मं वो देसयिस्सामि, दुक्खा जाति पुनप्पुनं ॥

२५६: “आरम्भथ निक्कमथ, युज्जथ बुद्धसासने।
धुनाथ मच्चुनो सेनं, नळागारं व कुज्जरो ॥

२५७: “यो इमस्मिं धम्मविनये, अप्पमत्तो विहस्सति।
पहाय जातिसंसारं, दुक्खस्सन्तं करिस्सती”ति ॥ — तिस्सो गाथा अभसि।

तत्थ सुणाथाति निसामेथ, इदानी मया वुच्चमानं ओहितसोता सोतद्वारानुसारेण उपधारेथाति अत्थो। जातयोति जाती पमुखे कत्वा तेसं सब्बेसं आलपनं, तेनाह “सब्बे यावन्तेत्थ समागता”ति, यावन्तो यत्तका एत्थ समागमे, एतिस्सं वा मम पब्बज्जाय समागताति अत्थो।

इदानी यं सन्धाय “सुणाथा”ति सवनाणत्तिकवचनं कतं, तं “धम्मं वो देसयिस्सामी”ति पटिजानित्वा “दुक्खा जाति पुनप्पुनं”न्ति आदिना देसेतुं आरभि। तत्थ दुक्खा जाति पुनप्पुनन्ति जाति नामेसा गब्भोक्कन्तिमूलकादिभेदस्स जरादिभेदस्स च अनेकविहितस्स दुक्खस्स अधिद्वानभावतो दुक्खा। सा पुनप्पुनं पवत्तमाना अतिविय दुक्खा।

तस्सा पन जातिया समतिक्कमनत्थं उस्साहो करणीयोति दस्सेन्तो आह “आरम्भथा”ति आदि। तत्थ आरम्भथाति आरम्भधातुसङ्घातं वीरियं करोथ। निक्कमथाति कोसज्जपक्खतो निक्खन्तत्ता निक्कमधातुसङ्घातं तदुत्तरि वीरियं करोथ। युज्जथ बुद्धसासनेति यस्मा सीलसंवरो इन्द्रियेसु गुत्तद्वारता भोजने मत्तज्जुता सतिसम्पज्जन्ति इमेसु धम्मेसु पतिट्ठितानं जागरियानुयोगवसेन आरम्भनिक्कमधातुयो सम्पज्जन्ति, तस्मा तथाभूता समथविपस्सनासङ्घाते अधिसीलसिक्खादिसङ्घाते वा भगवतो सासने युत्तप्पयुत्ता होथ। धुनाथ मच्चुनो सेनं, नळागारं व कुज्जरोति एवं पटिपज्जन्ता च तेधातुइस्सरस्स मच्चुराजस्स वसं सत्ते नेतीति तस्स सेनासङ्घातं अबलं दुब्बलं यथा नाम थामबलूपपन्नो कुज्जरो नळेहि कतं अगारं खणेनेव विद्धंसेति, एवमेव किलेसगणं धुनाथ विधमथ विद्धंसेथाति अत्थो।

एवं पन बुद्धसासने उस्साहं करोन्तस्स एकंसिको जातिदुक्खस्स समतिक्कमोति दस्सेन्तो “यो इमस्मि”न्ति आदिना ततियं गाथमाह। तं सुविज्जेय्यमेव।

अभिभूतत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता।

१४. गोतमत्थेरगाथावण्णना

संसरन्ति आयस्मतो गोतमत्थेरस्स गाथा। का उप्पत्ति? अयं किर पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे पुज्जानि

करोन्तो सिखिम्हि भगवति परिनिब्बुते तस्स चित्तकं देवमनुस्सेसु पूजेन्तेसु अट्टहि चम्पकपुप्फेहि चित्तकं पूजेसि । सो तेन पुञ्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सक्थराजकुले निब्बत्तित्वा **गोतमो**ति गोत्तवसेनेव अभिलक्खितनामो वयप्पत्तो सत्थु जातिसमागमे पटिलद्धसद्धो पब्बजित्वा विपस्सनाय कम्मं करोन्तो छळभिज्जो अहोसि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.४७.६-१०) —

“झायमानस्स भगवतो, सिखिनो लोकबन्धुनो ।

अट्ट चम्पकपुप्फानि, चित्तकं अभिरोपयिं ॥

“एकत्तिसे इतो कप्पे, यं पुप्फमभिरोपयिं ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, चित्तपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासन”न्ति ॥

छळभिज्जो पन हुत्वा विमुत्तिसुखेन विहरन्तो एकदिवसं जातकेहि “कस्मा, भन्ते, अम्हे पहाय पब्बजितो”ति पुट्ठो संसारे अत्तना अनुभूतदुक्खञ्चेव इदानि अधिगतं निब्बानसुखञ्च पकासेन्तो —

२५८:“संसरज्झि निरयं अगच्छिस्सं, पेतलोकमगमं पुनप्पुनं ।

दुक्खमम्हिपि तिरच्छानयोनियं, नेकधा हि वुसितं चिरं मया ॥

२५९:“मानुसोपि च भवोभिराधितो, सग्गकायमगमं सकिं सकिं ।

रूपधातुसु अरूपधातुसु, नेवसज्जिसु असज्जिसुट्ठितं ॥

२६०:“सम्भवा सुविदिता असारका, सङ्गता पचलिता सदेरिता ।

तं विदित्वा महमहत्तसम्भवं, सन्तिमेव सतिमा समज्झग”न्ति ॥ —

तीहि गाथाहि तेसं धम्मं देसेसि ।

तत्थ **संसरन्ति** अनादिमति संसारे संसरन्तो कम्मकिलेसेहि पञ्चसु गतीसु चवनुपपातवसेन अपरापरं संसरन्तोति अत्थो । **हीति** निपातमत्तं । **निरयं अगच्छिस्सन्ति** सज्जीवादिकं अट्टविधं महानिरयं, कुक्कुळादिकं सोळसविधं उस्सदनिरयञ्च पटिसन्धिवसेन उपगच्छिं । “**पुनप्पुन**”न्ति इदं इधापि आनेतब्बं । **पेतलोकन्ति** पेट्तिविसयं, खुप्पिपासादिभेदं पेतत्तभावन्ति अत्थो । **अगमन्ति** पटिसन्धिवसेन उपगच्छिं उपपज्जिं । **पुनप्पुनन्ति** अपरापरं । **दुक्खमम्हिपी**ति अज्जमज्जं तिखिणकसापतोदाभिघातादिदुक्खेहि दुस्सहायपि । लिङ्गविपल्लासेन हेतं वुत्तं “दुक्खमम्हिपी”ति । **तिरच्छानयोनियन्ति** मिगपक्खिआदिभेदाय तिरच्छानयोनियं । **नेकधा** हीति ओट्टुगोणगद्रभादिवसेन चेव काकबलाककुललादिवसेन च अनेकप्पकारं अनेकवारञ्च **चिरं** दीघमद्धानं **मया वुसितं** निच्चं उत्रस्तमानसतादिवसेन दुक्खं अनुभूतं । तिरच्छानयोनियं निब्बत्तसत्तो महामूळहताय चिरतरं तत्थेव अपरापरं परिवत्ततीति दस्सनत्थं इध “चिर”न्ति वुत्तं ।

मानुसोपि च भवोभिराधितोति मनुस्सत्तभावोपि मया तादिसेन कुसलकम्मुना समवायेन अभिराधितो साधितो अधिगतो । काणकच्छपोपमसुत्तमेत्थ (म० नि० ३.२५२; सं० नि० ५.१११७) उदाहरितब्बं । **सग्गकायमगमं सकिं सकिन्ति**

सगगगतिःसङ्घातं कामावचरदेवकायं सकिं सकिं कदाचि कदाचि उपपज्जनवसेन अगच्छिं । **रूपधातुसूति** पुथुज्जनभवगगपरियोसानेसु रूपभवेसु **अरूपधातुसूति** अरूपभवेसु । **नेवसज्जिसु असज्जिसु**द्वितन्ति रूपारूपधातूसु च न केवलं सज्जीसु एव, अथ खो नेवसज्जीनासज्जीसु असज्जीसु च उपपज्ज ठितं मयाति आनेत्वा योजेतब्बं । नेवसज्जिगहणेन हेत्थ नेवसज्जीनासज्जीभवो गहितो । यदिपिमे द्वे भवा रूपारूपधातुगहणेनेव गहन्ति, ये पन इतो बाहिरका तत्थ निच्चसज्जिनो भवविमोक्खसज्जिनो च, तेसं तस्सा सज्जाय मिच्छाभावदस्सनत्थं विसुं गहिताति दट्ठब्बं ।

एवं द्वीहि गाथाहि भवमूलस्स अनुपच्छिन्नत्ता अनादिमति संसारे अत्तनो वट्टदुक्खानुभवं दस्सेत्वा इदानि तदुपच्छेदेन विवट्टसुखानुभवं दस्सेन्तो “**सम्भवा**”तिआदिना ततियं गाथमाह । तत्थ **सम्भवाति** भवा । कामभवादयो एव हि हेतुपच्चयसमवायेन भवन्तीति इध सम्भवाति वुत्ता । **सुविदिताति** विपस्सनापज्जासहिताय मग्गपज्जाय सुट्ठु विदिता । **असारकाति**आदि तेसं विदिताकारदस्सनं । तत्थ **असारकाति** निच्चसारादिसाररहिता । **सङ्घत्ताति** समेच्च सम्भुय्य पच्चयेहि कता । **पचलिताति** सङ्घत्तता एव उप्पादजरादीहि पकारतो चलिता अनवट्ठिता । **सदेरिताति** सदा सब्बकालं भङ्गेन एरिता, इत्तरा भङ्गगामिनो पभङ्गुनोति अत्थो । **तं विदित्वा महमत्तसम्भवन्ति** तं यथावुत्तं सङ्घत्तसभावं अत्तसम्भवं अत्तनि सम्भूतं अत्तायत्तं इस्सरादिवसेन अपरायत्तं परिज्जाभिसमयवसेन अहं विदित्वा तप्पटिपक्खभूतं **सन्तिमेव** निब्बानमेव मग्गपज्जासतिया **सतिमा** हुत्वा **समज्झगं** अधिगच्छिं अरियमग्गभावनाय अनुप्पत्तोति । एवं थेरो जातकानं धम्मदेसनामुखेन अज्जं व्याकासि ।

गोतमत्थेरगाथावण्णना निट्ठिता ।

१५. हारितत्थेरगाथावण्णना

यो पुब्बे करणीयानीति आयस्मतो हारितत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पदमुत्तरस्स भगवतो काले कुलगेहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो सत्थरि परिनिब्बुते तस्स चित्तकपूजाय कयिरमानाय गन्धेन पूजं अकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे सावत्थियं ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा **हारितोति** लद्धनामो वयप्पत्तो जातिमानं निस्साय अज्जे वसलवादेन समुदाचरति । सो भिक्खूनं सन्तिकं गन्त्वा धम्मं सुत्वा पटिलद्धसद्धो पब्बजितोपि चिरपरिचितत्ता वसलसमुदाचारं न विस्सज्जि । अथेकदिवसं सत्थु सन्तिके धम्मं सुत्वा सज्जातसंवगे विपस्सनं पट्टपेत्वा अत्तनो चित्तप्पवत्तिं उपपरिक्खन्तो मानुद्धच्चविग्गहिततं दिस्वा तं पहाय विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.४६.६३-६७) —

“चितासु कुरुमानासु, नानागन्धे समाहटे ।
पसन्नचित्तो सुमनो, गन्धमुट्ठिमपूजयिं ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, चित्तकं यमपूजयिं ।
दुग्गतिं नाभिजानामि, चित्तपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहा पन हुत्वा विमुत्तिसुखं अनुभवन्तो “**यो पुब्बे करणीयानी**”तिआदिना तीहि गाथाहि भिक्खूनं ओवाददानमुखेन अज्जं व्याकासि । तासं अत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव ।

हारित्त्येरगाथावण्णना निड्ढिता ।

१६. विमलत्थेरगाथावण्णना

पापमित्तेति आयस्मतो विमलत्थेरस्स गाथा । का उप्पत्ति? अयम्पि पुरिमबुद्धेसु कताधिकारो तत्थ तत्थ भवे विवट्ठपनिस्सयं पुज्जं उपचिनन्तो पदुमुत्तरस्स भगवतो काले कुलगहे निब्बत्तित्वा विज्जुतं पत्तो सत्थरि परिनिब्बुते साधुकीळनदिवसेसु वीतिवत्तेसु सत्थु सरीरं गहेत्वा उपासकेसु झापनट्ठानं गच्छन्तेसु सत्थु गुणे आवज्जित्वा पसन्नमानसो सुमनपुप्फेहि पूजमकासि । सो तेन पुज्जकम्मेन देवमनुस्सेसु संसरन्तो इमस्मिं बुद्धुप्पादे बाराणसियं ब्राह्मणकुले निब्बत्तित्वा **विमलो**ति लद्धनामो वयप्पत्तो सोममित्तत्थेरं निस्साय सासने पब्बजित्वा तेनेव उस्साहितो विपस्सनं पट्ठपेत्वा नचिरस्सेव अरहत्तं पापुणि । तेन वुत्तं **अपदाने** (अप० थेर २.४६.५८-६२) —

“नीहरन्ते सरीरम्हि, वज्जमानासु भेरिसु ।

पसन्नचित्तो सुमनो, पट्ठिपुप्फमपूजयिं ॥

“सतसहस्सितो कप्पे, यं पुप्फमभिपूजयिं ।

दुग्गतिं नाभिजानामि, देहपूजायिदं फलं ॥

“किलेसा झापिता मय्हं...पे०... कतं बुद्धस्स सासनं”न्ति ॥

अरहत्तं पन पत्वा अत्तनो सहायस्स भिक्खुस्स ओवादं देन्तो —

२६४:“पापमित्ते विवज्जेत्वा, भजेय्युत्तमपुग्गलं ।

ओवादे चस्स तिट्ठेय्य, पत्थेन्तो अचलं सुखं ॥

२६५:“परित्तं दारुमारुह, यथा सीदे महण्णवे ।

एवं कुसीतमागम्म, साधुजीवीपि सीदति ।

तस्मा तं परिवज्जेय्य, कुसीतं हीनवीरियं ॥

२६६:“पविवित्तेहि अरियेहि, पहितत्तेहि झायिभि ।

निच्चं आरद्धवीरियेहि, पण्डितेहि सहावसे”ति ॥ —

तिस्सो गाथा अभसि ।

तत्थ **पापमित्तेति** अकल्याणमित्ते असप्पुरिसे हीनवीरिये । **विवज्जेत्वा**ति तं अभजनवसेन दूरतो वज्जेत्वा । **भजेय्युत्तमपुग्गलन्ति** सप्पुरिसं पण्डितं कल्याणमित्तं ओवादानुसासनीगहणवसेन सेवेय्य । **ओवादे चस्स तिट्ठेय्याति** अस्स कल्याणमित्तस्स ओवादे अनुसिद्धियं यथानुसिद्धं पटिपज्जनवसेन तिट्ठेय्य । **पत्थेन्तो**ति आकङ्खन्तो । **अचलं सुखन्ति** निब्बानसुखं फलसुखञ्च । तम्पि हि अकुप्पभावतो “अचल”न्ति वुच्चति । सेसं वुत्तत्थमेव ।

विमलत्थेरगाथावण्णना निद्धिता ।

तिकनिपातवण्णना निद्धिता ।

पठमो भागो निद्धितो ।